اِنَّ اَولیاءَ اللّٰہِ لَا یَمُوتُونَ بَل یَنقَلُونَ مِن دَارِ الفَنَاءِ اِلیٰ دَارِ البَقَا

ھُوَ الکَرِیمُ

کشف المحجوب فارسی

معہ مختصر کوائف حضرت داتا گنج بخش صاحب

تصنیف لطیف حضرت اقدس برگزیدہ زمان قطب دوران

اعلیحضرت جناب فیضمآب سید شیخ مخدوم علی ہجویری معروف بہ

داتا گنج بخش

ثُمَّ اللاھوری رضی اللہ عنہ

حسب فرمایش صاحب الصدق والیقین شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین

تاجران کتب کشمیری بازار

لاھور

بتصحیح مولانا سید احمد علی شاہ صاحب

گلزار ہند سٹیم پریس لاہور میں باہتمام شیخ گلزار محمد پرنٹر چھپا

قیمت ...

الفاروق

یعنے سوانحعمری جناب امیر المومنین حضرت عمر رضؓ جس میں جناب کے کل حالات بڑے شرح و بسط سے درج ہیں اور جناب کی اشاعت دجہ نیلی کا سا ہے جو کہ دنیا بھر میں چھپا ہوا ہے وسیع کیفیت سے تحریر ہوا ہے بلکہ حضرت امیر المومنین صاحب کے خلافت کے وقت کے پورے پورے حالات جو کہ علامہ موصوف نے تحریر فرمائے ہیں دیکھنے اور سننے سے تعلق رکھتے ہیں اس کتاب کی جتنی بھی تعریف کی جاوے کم ہے۔ کاغذ خط چھپائی اعلے قیمت رعایتی عکر

المامون

مصنفہ مولوی شبلی صاحب اس کتاب کے دو حصے ہیں پہلے میں تمہید ترتیب خلافت مامون الرشید کے حالات تعلیم و تربیت ولیعہدی تخت نشینی خانہ جنگیاں فتوحات ملکی وفات کے حالات دوسرے حصہ میں ان ... مراتب کی ... تفصیل ہے جن سے اس عہد کے ملکی حالات اور مامون الرشید کے تمام عادات و اخلاق کا اندازہ ہو سکتا ہے ان کارناموں کی تفصیل ہے جس کی وجہ سے اس کا عہد عموماً شاہان اسلام کے عہد سے علمی حیثیت سے ممتاز فرمایا ہے۔ قیمت رعایتی ۱۲ ار

دیوان حافظ

مترجم و مشرح اردو معہ مفصل سوانحعمری و فالنامہ حافظ صاحب

سبحان اللہ کہ یہ کلام مشہور خاص و عوام از لسان الغیب جناب شمس الدین محمد خواجہ حافظ شیرازی رحمۃ
کس بلند پایہ کا ہے صوفیان صفا کیش اسکے حرف حرف پہ وجد میں آتے ہیں اور عالمان ظاہر بین اس کے شعر شعر
پر مرتے ہیں اولیائے کرام و عظام اس کو وظیفہ سمجھتے ہیں ندمان جہان گرد اسی کے کیے میں عمر بسر کرتے ہیں متع کلان
الی اللہ اسی کتاب کے خزانہ سے اپنی بغلیں پر رکھتے ہیں چونکہ ہر ایک زمانہ اور ہر حال میں مختلف ایڈیشنوں میں یہی کتاب چھپی
اور اپنی مقبولیت کے لحاظ سے ہاتھوں ہاتھ فروخت ہوتی رہی لیس ہمنے عام اصرار اور خواہش کے مطابق اس کے اردو ترجمہ و شرح کیلئے
ارادہ ظاہر کیا تو جناب منشی خواجہ عباد اللہ صاحب اختر بی اے امرتسری انسپکٹر خزانہ پورٹ بلیر انڈمان نے کمال لطف و شفقت سے
اس جرم کام کا بیڑا اپنے ذمہ لیا اور کچھ مدت میں ترجمہ و شرح تیار کر چکے پس ہم نے بصرف زر کثیر لکھائی وغیرہ نہایت اعلی اہتمام
سے کرا کر اعلےٰ کاغذ پر طبع کر دیا ہے اور مفصل سوانحعمری جناب حضرت خواجہ صاحب معہ فالنامہ صحیحہ کے شروع کتاب
میں ملحق کر دیا ہے گویا اب یہ سونا کندن کیا ہوا لائق خریداری خریداران ہے ہر ایک شعر کے مشکل الفاظ کا
ترجمہ اور متن کے نیم حصہ صفحہ میں بڑی مبسوط شرح ہے اہل کمال حضرات نے ہماری اس گرانقدر خدمت
کی داد دی ہے اور اب یہ کتاب دست بدست فروخت ہو رہی ہے امید ہے کہ بہت جلد دوسرے ایڈیشن
کی ضرورت پڑیگی شائقین کو بہت جلد درخواستیں بھیجکر فائدہ اٹھانا چاہیے ورنہ موقعہ نکلجانے
کے بعد افسوس ہوگا۔ باوجود ان تمام خوبیوں کے قیمت صرف (للعہ)

شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب
لاہور

المشتہر شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین تاجران کتب بازار کشمیری لاہور

إنّ أولياء الله لا يموتون بل ينقلون من دار الفنا إلى دار البقا

هو الكريم

کشفِ المحجوب فارسی

تصنیف لطیف حضرتِ اقدس برگزیدۂ زمان قطبِ دوران
اعلیٰ حضرت جناب فیضمآب سید شیخ مخدوم علی ہجویری معروف بہ

داتا گنج بخش

رضی اللہ عنہ ثمّ اللاہوری

حسبِ فرمایش صاحبِ الصدق والیقین شیخ الٰہی بخش محمد جلال الدین
تاجران کتب کشمیری بازار
لاہور

بتصحیح مولانا سید احمد علی شاہ صاحب پروفیسر اسلامیہ کالج و خطیب مسجد شاہی لاہور

وکتابت فقیر حبیب اللہ منشی فاضل … کشمیری بازار لاہور

سنہ ۱۹۲۳ء

در مطبع اسلامیہ سٹیم پریس لاہور باہتمام مولوی عبد الرشید منیجر مطبوع گردید

بسم الله الرحمن الرحیم

ربنا آتنا من لدنک رحمة وهیئ لنا من امرنا رشدا الحمد لله الذی کشف لاولیائه بواطن
ملکوته وفتح لاصفیائه سرائر جبروته واراق دم المحبین بسیف جلاله واذاق
سر العارفین بروح وصاله هو المحیی لموات القلوب بانوار ادراک صمدیته وکبریائه و
المنعش لها براحة روح المعرفة بنشر اسمائه والصلوة علی رسوله محمد وآله واصحابه وازواجه

قال علی بن عثمان بن علی الجلابی الغزنوی ثم الهجویری رضی الله عنه که طریق استخاره
سپردم واغراضیکه بنفس باز میگشت از دل سپردم و بحکم استدعاء تو اسعدک الله تعالی قیام کردم
و بر تمام کردن مراد تو ازین کتاب عزم تمام کردم مر این کتاب را کشف المحجوب نام کردم و
مقصود تو معلوم گشت و سخن اندر غرضت اندرین کتاب مقسوم گشت و من از خداوند تعالی
استعانت و توفیق خواهم اندر اتمام این کتاب و از حول و قوت خود تبری کنم اندر گفتار و کردار و بالله التوفیق

فصل آنچه اندر ابتدای کتاب نام خود ثبت کردم مراد اندر آن دو چیز بود یکی نصیب خاص
و دیگر نصیب عام و آنچه نصیب عام بود آنست که چون جهله این علم کتابی بینند نو که مصنف
آن بچند جای مثبت نباشد نسبت آن کتاب بخود کنند و مقصود مصنف از آن بر نیاید که مراد
از جمع و تالیف و تصنیف کردن بجز آن نباشد که نام مصنف بدان کتاب زنده باشد و خوانندگان
و متعلمان وی را دعا نیکو کنند که مرا ازین حادثه افتاد و بدو بار یکی آنکه دیوان شعرم کسی بخواست و باز گرفت
و اصل نسخه جز آن نبود آن جمله را بگردانید و نام من از سر آن بیفگند و رنج من ضائع گردانید تاب الله علیه
و دیگر کتابی تالیف کردم اندر طریق تصوف عمره الله نام آن منهاج الدین یکی از مدعیان رکیک
که گراوی گفتار نام او نکند نام من از سر آن پاک کرد و بنزدیک عوام چنان نمود که آن وی کرده است

هر چند خواص بران قول وی خندیدندے تا خداوند تعالی بی برکتی آن بدو رسانید و نامش از دیوانِ
طلاب درگاهِ خود پاک گردانید اما آنچه نصیبِ خاص بود آنست که چون کتابے بینند و دانند که
مؤلفِ آن بدان فن و علم عالم بوده است و محقق رعایتِ حقوقِ آن بهتر کنند و بر خواندنِ آن و یاد گرفتنِ
آن مجدتر باشند و مراد خواننده و صاحب کتاب ازان بهتر برآید و الله اعلم بالصواب **فصل** و آنچه
گفتم که طریقِ استخاره سپردم مراد ازان حفظ آداب خداوند بود عز و جل که مر پیغامبر خود را صلی الله علیه وسلم
بمتابعتِ آن وی را بدین امر فرمود و گفت فَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّیْطَانِ الرَّجِیْمِ
استعاذت و استخارت و استعانت جمله بمعنی طلب کردن و تسلیم امورِ خود بخداوند سبحانه تعالی باشد و
نجات از آفتهائے گوناگون و صحابهٔ پیغامبر صلعم روایت آورده اند که پیغامبر صلی الله علیه وسلم مارا استخاره
اندر آموختی چنانکه قرآن پس چون بنده بداند که خیریتِ امور اندر کسب و تدبیر وے باز بسته نیست که صلاحِ
بندگان خداوند تعالی بهتر داند و خیر و شر وے که به بنده رسد مقدر است جز تسلیم چاره وے باشد مر قضا را
و یاری خواستن از وے تا شرِ نفس و امارگی آن از بنده دفع کند اندر کل افعال و احوالِ وی و خیریت
و صلاح وی را بدو ارزانی دارد پس باید که اندر بدو همه اشغال بنده استخاره کند تا خداوند تعالی وی را از خطا و
خلل آفت و زلل آن کار نگاه دارد و بالله التوفیق **فصل** و آنچه گفتم که اغراضی که بنفس خود
باز گشت از دل سترده‌ام مراد آن بود که اندر هر کارے که غرضِ نفسانی اندر آید برکت ازان کار برخیزد
و دل از طریقِ مستقیم بمحلِ اعوجاج و مشغولی اندر افتد و آن از دو حال بیرون نباشد یا غرض برآید
یا بر نیاید اگر غرضش بر آید هلاکِ وے اندران بود و درِ دوزخ را کلید بجز حصولِ مرادِ نفس نیست و اگر غرض
بر نیاید بارکے بیشتر ازان از دل سترده باشد که نجاتِ وے اندران بود و کلید در بهشت بجز منعِ نفس
از اغراض وے نیست چنانکه خداوند تعالی گفت و نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰی فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِیَ الْمَاْوٰی و اغراض
نفسانی اندر امورِ آن بود که بنده اندر کارے که میکند بجز خوشنودی خداوند تعالی باشد و نجاتِ نفس از
عقوبت طلب نکند و در جمله رعوناتِ نفس را حدے پیدا نباشد و تعبیه‌هائے وی اندران ظاهر نبود
و اندرین کتاب بجایگاهِ خود بابے اندرین معنی بیاید ان شاء الله تعالی **فصل** آنچه گفتم که بحکم استدعائے
تو قیام کردم و بر تمام کردن مرادت ازین کتاب عزم تمام کردم مراد ازان این بود که مر اهل سوال دیدی و واقعهٔ خود از
من پرسیدی و این کتاب از من اندر خواستی و مرادت ازان فائده بود لامحاله بر من واجب شد حقِ سوال تو

گذاردن و چوں اندر حالِ بتمامی حقِ سوالت بپرسیدم و عزمے تمام بجا ایست و نیتے که تمام کنم تا اندر حالِ ابتدائے کتاب و نیت تمام کردن آں حکم وجوبِ آں را بحکم وجواب ادا کردم و قصدِ بنده چوں با ابتداء عمل وے بنیت مقرون بود اگرچه ویرا اندران عمل خلل پدیدار آید بنده بران معذور باشد و ازاں بود که پیغامبر صلعم گفت نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِّنْ عَمَلِهٖ نیت کردن با ابتداء عمل بهتر از ابتداء کردنِ عمل بے نیت و نیت را اندر کارها سلطانے عظیم است و برهانِ صادق که بنده به یک نیت از حکمے بحکمے دیگر شود بے از آنکه بظاهرش اثرے پدیدار آید چنانکه مردمسافر کہ بشهرے درآید و مدتے بباشد مقیم نگردد* مانند ایں بسیار است پس نیتِ خیرات اندر ابتداء عمل گذاردن حق آں باشد واللّٰه اعلم

فصل و آنچه گفتم که مر ایں کتاب را کشف المحجوب نام کردم مراد آں بود که تا نامِ کتاب ناطق باشد بر آنچه اندر کتاب است مر گروهے را که بصیرت بود چوں نامِ کتاب بشنوند دانند که مراد از آں چه بوده است و بدانکه همه عالم از لطیفه تحقیق محجوب اند بجز اولیاء خدائے عزوجل و عزیزانِ درگاهش و چوں ایں کتاب اندر بیانِ راهِ حق بود و شرح کلماتِ تحقیق و کشفِ حجابِ بشریت جز ایں نام او را اندر خور نبود و بحقیقت کشفِ هلاک محجوب باشد همچنانکه حجاب هلاک مکاشف یعنی چنانکه نزدیک طاقتِ دوری ندارد و هم طاقتِ نزدیکی ندارد چوں جانورے که از سرکه خیزد اندر هرچه افتد بمیرد و آنچه از چیزهائے دیگر خیزد اندر سرکه هلاک شود و طریق سپردنِ معانی دشوار باشد جز بر آنکه وے را برائے آں آفریده بود و پیغمبر گفت صلی اللّٰه علیه وسلم كُلٌّ مُّيَسَّرٌ لِّمَا خُلِقَ لَهٗ و خدائے عزوجل هرکسے را برائے چیزے آفریده است و طریق آں بر وے سهل گردانیده امّا حجاب دو است یکے حجابِ رینی و ایں هرگز برنخیزد و دیگر حجابِ غینی و ایں زود برخیزد و بیانِ ایں آں بود که بنده باشد که ذاتِ وے حجابِ حق باشد تا یکساں باشد بنزدیک وے حق باطل و بنده بود که صفتِ وے حجابِ حق باشد و پیوسته طبع و سرّش حق میطلبد و از باطل میگریزد پس حجابِ ذاتی که آں رینی است هرگز برنخیزد و معنئ رین و ختم و طبع یکے بود چنانکه خدائے تعالیٰ گفت كَلَّا بَلْ رَانَ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ مَّا كَانُوْا يَكْسِبُوْنَ آنگاه حکمِ ایں ظاهر کرد و گفت که اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ آنگاه علتش بیان کرد که خَتَمَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوْبِهِمْ و حجابِ صفتی که آں غینی بود روا باشد که وقتے دون وقتے برخیزد چه تبدیل ذات اندر حکمِ غیب بدیع باشد و اندر غین ممکن امّا تبدیلِ صفت چنانکه هست روا باشد و مشائخ ایں قصه را دریں معنی رین و غین اشاراتِ لطیف است چنانکه جنید گوید رحمة اللّٰه علیه الرّين من جملة الوطنات والغين من جملة الخطرات رین از جملهٔ وطنات است و غین از جملهٔ خطرات وطن پایدار بود و خطرات

چنانچه از هیچ سنگ آئینه نتوان ساخت اگرچه صقالان بسیار مجتمع گردند و باز چون آئینه زنگ گرد بصقاله صافی شود از آنچه تاریکی اندر سنگ اصلی است و روشنائی اندر آئینه اصلی چون اصل پایدار بود آن صفت عاریتی را بقا نباشد پس من این کتاب آنرا ساختم که صقال دلها بود که اندر حجاب غین گرفتار باشند و مایهٔ نور حق اندر دل شان موجود باشد تا برکت خواندن این کتاب آن حجاب برخیزد و بحقیقت معنی راه یابند و باز آنانکه هستی ایشانان را عجینت از انکار حق و از ارتکاب باطل بود هرگز راه نیابند بشواهد حق و ازین کتاب مر ایشانرا هیچ فائده نباشد والحمد لله علی نعمة العرفان

فصل اما آنچه گفتم مقصود تا معلوم شد و سخن اندر غرضت اندرین کتاب مقسوم شد مراد ازین قبول آن بود که تا مسئول را مقصود سائل معلوم نگردد مراد سائل محصول نگردد که سوال از اشکال کنند و چون بجواب اشکال حل نشود فائده ندهد و حل اشکال جز بمعرفت اشکال نتوان کرد و آنچه گفتم سخن اندر غرضت مقسوم شد یعنی سوال مرجمله را جواب برجمله باشد چون سائل برجمله درجات و اخوات سوال خود عالم بود و باز مبتدی را تفصیل حاجت باشد و اقسام بیان و حدود آن خاصه که غرض تو اسعدک الله اندرین آن بوده است که تا تفصیل دهم و کتابے سازم از سوال تو و بالله التوفیق

فصل و آنچه گفتم که من از خداوند تعالی توفیق و استعانت خواهم مراد آن بود که بنده را ناصر بجز خداوند نباشد که ویرا بر خیرات نصرت کند و توفیق زیادت دهدش و حقیقت توفیق موافقت تایید خداوند بود بالفعل بنده اندر اعمال ثواب و کتاب و سنت بر وجود صحت توفیق ناطق است و امت مجتمع بجز گروهے از معتزله و قدریان که لفظ توفیق را از کل معانی خالی گویند و گروهے از مشائخ این طریقت گفته اند که التوفیق هو القدرة علی الطاعة عند الاستعمال چون بنده خداوند را مطیع باشد از خداوند بدو تر زیادت بود و قوت افزون تر از آنچه پیش از آن بوده باشد و در جمله حالا بعد حال آنچه بیا شد از سکون و حرکات بنده جمله فعل و خلق خدا است پس آن قوتے را که بنده بدان طاعت کند توفیق خوانند و این کتاب جایگاه این مسئله نیست که مراد ازین چیزے دیگر است و باز گشتم بسر مقصود تو انشاء الله عزوجل و بیش از انکه بر سر سخن شوم نخست سوال ترا بعینه بیارم و از انجا بابتدائے کتاب پیوندم و بالله التوفیق

صورت السوال قال السائل و هو ابوسعید بیان کن مرا اندر تحقیق طریقت تصوف و کیفیت مقامات ایشان و بیان مذاهب و مقالات آن و اظهار کن مرا رموز و اشارات ایشان و چگونگی محبت خداوند عزوجل و کیفیت اظهار آن بر دلها و سبب حجاب عقول از کنه ماهیت آن و نفرت نفوس از حقیقت آن و آرام روح با صفوت آن

و آنچه بدین تعلق دارد از معاملت آں **و قال المسئول** وھو علی بن عثمان الجلابی الہجویری رحمۃ اللہ علیہ
بدانکہ اندریں زمانۂ ما ایں علم بحقیقت مندرس گشتہ است خاصہ اندریں دیار کہ خلق جملہ مشغولِ ہوا گشتہ اند
و معرض از طریقِ رضا و علمائے روزگار و مدعیانِ وقت را ازیں طریقت صورت بر خلافِ اصلِ آں
بستہ است پس بسیار بہمت چیزے کہ دستِ اہلِ زمانہ با سرہا ازاں کوتاہ بود بجز خواص حضرت
حق و مراد ہمہ اہلِ ارادت ازاں منقطع و معرفت ہمہ اہلِ معرفت از وجودِ آں معزول خاص و عام
خلق ازاں بعبارت آں بسندہ کار گشتہ و مر حجاب آنرا بجان و دل خریدار گشتہ و کار از تحقیق بتقلید
افتادہ و تحقیق روئے خود از روزگارِ ایشاں بپوشیدہ و عوام بداں بسندہ کردہ گویند کہ ما حق را
ہمے بشناسیم و خواص بداں خورسند شدہ کہ اندر دل تمنا یابند و اندر نفس حاجتے و اندر صدر میلے بداں
سرائے از سر مشغولی گویند کہ ایں شوق رویت است و با حسن اندیشہ کہ بدل آید حرقت محبت و
مدعیان بدعوئے خود از کل معانی باز ماندہ اند و مریدان از مجاہدہ دست باز داشتہ و ظن معلوم خود را
نام مشاہدہ کردہ و من پیش ازیں کتب ساختم اندریں معنی جملہ ضایع شد و مدعیان کاذب بعضی سخن
ازاں مر صیدِ خلق را برچیدند و دیگر را بشستند و ناپایدار کردند از انچہ صاحب طبع را سرمایہ حسد و انکار
نعمتِ خداوند باشد و گروہے دیگر نوشتند اما برنخواندند و گروہے دیگر بخواندند اما معنی ندانستند
و بعبارتِ آں بسندہ کردند کہ تا بنویسند و یاد گیرند و گویند کہ ما علم تصوف و معرفت میگوئیم و ایشاں
اندر عین نکرت اند و ایں جملہ ازاں بود کہ ایں معانی کبریت احمر است و آں عزیز باشد و چوں
بیابندش کیمیا بود و دانگ سنگے اندر وے بسیار مس و روے را زر سرخ گرداند و فی الجملہ ہر کس آں دارو
طلبد کہ موافق دردِ وے باشد و بجز آں نبایدش چنانکہ یکے گوید از بزرگان **شعر** فَکُلُّ مَنْ فِی جَوَادِہٖ وَجَعٌ
یَطْلُبُ شَیْئًا یُوَافِقُ الْوَجَعَا کسے را کہ دارد علت وے حقیر ترین چیزہا بود وے را در و مرجان نباید تا
بتلیثا دودوا المسک آمیزندش و ایں معنی عزیز تر از آنست کہ ہر کسے را ازاں نصیب باشد و پیش
ازیں جہال ایں علم با کتب مشائخ ہمیں کردند چوں آں خزانہائے اسرار خداوند بدستِ ایشاں
افتاد معنی آں ندانستند بدستِ کلاہ دوزان جاہل فگندند و بمجلدانِ ناپاک دادند تا آنرا آستر کلاہ
و جلد دواوینِ شعر ابو نواس و ہزلِ جاحظ گردانیدند و لامحالہ چوں باز ملک بر دیوار سرائے پیرہ زنے
نشیند پر و بالش ببرند و خداوند عزوجل ما را اندر زمانہ آفریدہ است کہ اہلِ آں ہوا را شریعت نام کردہ اند

و طلب جاه و ریاست و تکبر را عز و علم و ریا رخلق را خشیت و نهان داشتن کینه را اندر دل حلم
و مجادله را مناظره و محاربت و سفاهت را عظمت و نفاق را زهد و تمنی را ارادت و هذیان طبع را معرفت
و حرکات دل و حدیث نفس را محبت و الحاد را فقر و جحود را صفوت و زندقه را فنا و ترک شریعت
پیغامبر صلی الله علیه وسلم را طریقت و آفت اهل زمانه را معاملت نام کرده اند تا ارباب معانی اندر
میان ایشان مهجور گشته اند و ایشان غلبه گرفته چنانکه اندر فطرت اولی اهلبیت رسول الله صلی الله
علیه وسلم با آل مروان چگونه نیکو گفته است آن شاه اهل حقایق و برهان تحقیق و دقایق ابوبکر الواسطی رحمة الله علیه
اُبْتُلِیْنَا بِزَمَانٍ لَیْسَ فِیْهِ آدَابُ الْاِسْلَامِ وَلَا اَخْلَاقُ الْجَاهِلِیَّةِ وَلَا اَحْکَامُ ذِی الْمُرُوَّةِ و شبلی گوید
متنبی را است موافق این شعر بجا الله فِی الدُّنْیَا مَنَاخًا لِرَاکِبٍ : فَکُلُّ بَعِیْدِ الْهَمِّ فِیْهَا مُعَذَّبٌ

فصل بدان قواک الله که یافتم این عالم را محل اسرار خداوند و مکونات را مودع ودایع وی
و مثبتات را جایگاه لطائف آن اندر حق دوستانش و جواهر اعراض و عناصر و اجرام و اشباح و طبایع
جمله حجاب آن اسرارند و اندر محل توحید اثبات این هر یک شرک باشد پس خداوند تعالی این عالم را اندر
محل حجاب بداشته است تا طبایع هر یک اندر عالم خود بفرمان وی طمانیت یافته اند و بوجود خود از توحید حق
محجوب گشته و ارواح اندر عالم امتزاج وی متحیر گشته و بمقارنت آن از محل خلاص خود دور مانده تا اسرار
ربانی اندر حق عقول مشکل شده است و لطایف قرب اندر حق ارواح پوشیده گشته تا آدمی اندر سطلهٔ غفلت
هستی خود محجوب گشته است و اندر محل خصوصیت بحجاب خود معیوب چنانچه خداوند تعالی گفت وَالْعَصْرِ
اِنَّ الْاِنْسَانَ لَفِیْ خُسْرٍ و نیز گفت اِنَّهٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَهُوْلًا و رسول گفت صلی الله علیه وسلم خَلَقَ اللّٰهُ
الْخَلْقَ فِیْ ظُلْمَةٍ ثُمَّ اَلْقٰی عَلَیْهِمْ نُوْرًا پس این حجاب وی را اندر عالم امتزاج افتاده است بتعلق طبایع بدو و
بتصرف عقل اندرو تا لاجرم بجهل بسند کار شده است و مر حجاب خود را از حق بجان خریدار آمد و از آنچه
از جمال کشف بی خبر است و از تحقیق سریت ربانی معرض و بر محل ستوران آرمیده و از محل نجات
خود رمیده بوی توحید ناشنیده و جمال احدیت نادیده و ذوق توحید ناچشیده و بترکیب از تحقیق
مشاهده باز مانده و بحرص دنیا از ارادت خداوند رجوع کرده و نفس حیوانیت سبب حیات ربانی مر ناطقه
را مقهور کرده تا حرکات و طلبش جمله اندر نصیب حیوانیت مقرر شده است و جز خوردن و خفتن و متابع شهوات
بودن هیچ چیز نداند خداوند عز و جل مر دوستان خود را ازین جمله اعراض فرمود و گفت ذَرْهُمْ یَاْکُلُوْا و

يَتَمَتَّعُوْا وَيُلْهِهِمُ الْاَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُوْنَ از آنچه سلطانِ طبع ایشان سرِّ حق را بر ایشان پوشیده بود و بجائے عنایت و توفیق اندر حقِ ایشان خذلان و حرمان آمده تا جمله متابع نفس اَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ گشتند که آں حجابِ اعظم است و منبعِ سوء و شر چنانکه خدا تعالیٰ گفت اِنَّ النَّفْسَ لَاَمَّارَةٌ بِالسُّوْءِ اکنوں من ابتدا کنم و مقصود ترا اندر مقامات و حجب پیدا کنم و با بیانِ لطیف مر آنرا بسوط گردانم و عباراتِ اہلِ صنائع را شرحِ دہم و لختے از کلامِ مشائخ بداں پیوندم و از غُرر حکایات مر ترا مدد کنم تا مرادِ تو بر آید و آنکه نیز اندریں علم منکر از علمائے ظاہر و غیر آں بداند که طریقۂ تصوف را اصلی قویست و فرعی مثمر و جمله مشائخ ایشاں از اہلِ علم بوده اند و جمله مریداں را بر آموختنِ علم باعث بوده اند و بر مداومت کردن براں ایشاں را حریص داشته اند و ہرگز متابعِ لہو و ہزل نبوده اند و طریق لغو نسپرده از پس آنکه بسیارے از مشائخِ طریقت علمائے ایشاں اندراں معانی تصانیف ساخته اند بعباراتِ لطیف از خواطرِ ربانی خود براہین داده اند وبالله التوفیق

الْبَابُ الْاَوَّلُ فِی اِثْبَاتِ الْعِلْمِ

خداوند تعالیٰ گفت اندر صفتِ علما اِنَّمَا يَخْشَى اللّٰهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَآءُ پیغمبر گفت طَلَبُ الْعِلْمِ فَرِيْضَةٌ عَلٰى كُلِّ مُسْلِمٍ وَّمُسْلِمَةٍ و نیز گفت صلی الله علیه وسلم اُطْلُبُوا الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصِّيْنِ و بدانکه علم بسیار است و عمر کوتاه و آموختنِ جمله علوم بر مردم فریضه نیست چوں علمِ نجوم و طب و علمِ حساب و صناعتہائے بدیع و آنچه بدیں ماند مگر ازیں ہر یک بداں مقدار که بشریعت تعلق دارد از نجوم شناختن اوقات را اندر شب و طب مر احتما را و حساب مر فرائض را و مدتِ عدت را و آنچه بدیں ماند پس فرائض علم چندانست که بداں عمل درست باشد که حق تعالیٰ بداں ذم کرد کسانے را که علوم بے منفعت آموزند کقوله عزوجل وَيَتَعَلَّمُوْنَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ و رسول صلعم زنهار خواست و گفت اَعُوْذُ بِكَ مِنْ عِلْمٍ لَّا يَنْفَعُ پس بدانکه باندکے از علم عمل بسیار بتواں کرد و باید که علم مقرون عمل باشد که رسول علیه السلام گفت اَلْمُتَعَبِّدُ بِلَا فِقْهٍ كَالْحِمَارِ فِي الطَّاحُوْنَةِ متعبداں بے فقه را بخرِ خراس مانند کرد که ہر چند مے گردد بر پے نخستیں باشند و ہیچ راہِ شاں رفته نیاید و از عوام دیدم گروہے که علم را بر عمل فضل نہادند و گروہے عمل را بر علم و ایں ہر دو باطل است از آنچه عمل بے علم خود عمل نباشد که عمل آنگاه عمل گردد که موصول بعلم بود تا بنده بداں امر ثواب حق را مستوجب گردد چوں نماز که تا نخست علم ارکان طہارت نبود

و علم شناختن آب و علم معرفت قبله و علم کیفیت نیت و ارکان نماز نماز نبود پس چوں عمل بغیر علم بے عمل
گرود چگونه جاهل آں را ازیں جدا کنند و آنانکه علم را بر عمل فضل نهاده اند هم محالست که علم بے عمل علم
نباشد چنانکه خدا تعالیٰ میگوید نَبَذَ فَرِیْقٌ مِّنَ الَّذِیْنَ اُوْتُوا الْکِتٰبَ کِتٰبَ اللّٰہِ وَرَآءَ ظُهُوْرِهِمْ کَاَنَّهُمْ لَا یَعْلَمُوْنَ
نام عالم بے عمل از عالمان نفی کرد از آنچه آموختن و یاد داشتن و یاد گرفتن آں جمله نیز عمل بود و ازانست که
بنده بداں شنابست و اگر علم عالم الفعل و کسب او نبودے او را ازاں هیچ ثواب نبودے و ایں سخن دو
گروه است یکے آنانکه نسبت بعلم کنند مر جاه خلق را و طلب معاملت آں ندارند و بتحقیق علم نرسیده باشند
عمل را ازاں جدا کنند و نه علم دانند و نه عمل تا جاهلے میگوید که قال نباید کار حال باید و دیگرے گوید که عمل باید
علم نباید و از ابراهیم ادهم رضی الله عنه مے آید که گفت سنگے دیدم در راه افگنده و براں نبشته بود که مرا بگرداں
و برخواں پس بگردانیدمش براں نوشته بود که اَنْتَ لَا تَعْمَلُ بِمَا تَعْلَمُ فَکَیْفَ تَطْلُبُ مَا لَا تَعْلَمُ تو بعلم خود عمل نکنی
محال باشد که نادانسته را طلب کنی یعنی کار بند آں باشد که دانی تا ببرکت آں نادانسته نیز بدانی و انس بن
مالک رضی الله عنه گوید که همة العلماء الدرایة وهمة السفهاء الروایة از آنچه اخوات جهل از علما منتفی
باشد و آنکه از علم جاه و عز دنیا طلبد نه عالم بود که طلب جاه و عز دنیا از اخوات جهل است و هیچ درجه نیست اندر
مرتبه علم ازاں بلندتر که چوں آں نباشد هیچ لطیفه خداوند را نشناسد و چوں علم موجود باشد همه مقامات
و شواهد و مراتب را سزاوار بود۔ والله اعلم بالصواب۔

فصل

بدانکه علم دو ست یکے علم خداوند تعالیٰ
و دیگر علم خلق و علم بنده اندر جنب علم خداوند متلاشی بود زیراکه علم او سبحانه صفت وی ست بدو قائم
و اوصاف او را نهایت نیست و علم ما صفت ماست بما قائم و اوصاف ما متناهی اند و خداوند تعالیٰ
گفت وَمَآ اُوْتِیْتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ اِلَّا قَلِیْلًا فی الجمله علم از اوصاف مدح است و حدش احاطة المعلوم است
و تبیین المعلوم و نیکوترین حد و ایں آنست که العلم صفة یصیر الجاهل بها عالما و خداوند گفت
وَاللّٰهُ مُحِیْطٌ بِالْکٰفِرِیْنَ و نیز گفت وَاللّٰهُ بِکُلِّ شَیْءٍ عَلِیْمٌ و علم او یک علم است که بداں میداند همه موجودات
و معدومات را و خلق را با وے اندراں مشارکت نیست و متجزی نه و از وے جدا نه و دلیل بر علمش
ترتیب فعلش است که فعل بحکم علم فاعل اقتضا کند پس علم وے باسرار لاحق است و باظهار محیط طالب را
باید که اعمال اندر مشاهدت وے کند چنانکه میداند که وے اندر افعال او بیناست **حکایت** همی آرند
که اندر بصره رئیسے بود ببلاغ ازاں خود رفته بود چشمش بر حسن زن برزگر خود افتاد مرد را بشغلے فرستاد و زن را

گفت درہا دربندن گفت درہا بستم مگر یک در کہ نمیتوانم بست گفت آں کدام درست گفت درے کہ میان ما و خداوند است مرد پشیمان شد و استغفار کرد۔ و **حاتم الاصم** گفت رضی اللہ عنہ کہ چہار علم اختیار کردم وازہمہ علمہائے عالم برستم گفتند کدام است آں گفت یکی آنکہ بدانستم کہ مرا رزقے است مقسوم کہ زیادت وکم نشود واز طلب زیادت برآسودم و دیگر آنکہ بدانستم کہ خدای را برمن حقی است کہ جز من کسے دیگر نتواند گزارد بادائے آں مشغول گشتم و دیگر آنکہ دانستم کہ مرا طالبے است یعنی مرگ کہ ازو نتوانم گریخت آنرا شناختم و چہارم آنکہ دانستم کہ مرا خداوندیست مطلع برمن ازوے شرم داشتم واز ناکردنی دست باز داشتم و چوں بندہ عالم بود کہ خداوند بدو ناظر است کارے نکند کہ ازو شرم دارد بقیامت **فصل** اما علم بندہ باید کہ اندر امور خداوند و معرفت وے باشد و فریضہ بر بندہ علم وقت باشد و آنچہ بر موجب وقت بکار آید ظاہر و باطن و آں بر دو قسم است یکی قسمت اصول است و دیگر قسمت فروع۔ ظاہر اصول قول شہادت و باطنش تحقیق معرفت و ظاہر فروع ورزش معاملت و باطنش تصحیح نیت و قیام ہر یک ازیں بے دیگرے محال باشد ظاہر بے حقیقت باطن نفاق بود و باطن بے ظاہر زندقہ و ظاہر شریعت بے باطن نقص بود و باطن بے ظاہر ہوس پس علم حقیقت را سہ رکن است یکے علم بذات خداوند تعالیٰ و وحدانیت وے و نفی تشبیہ از وے و دیگر علم بصفات خداوند تعالیٰ و احکام آں و سہ دیگر علم با فعال و حکمت وے۔ و علم شریعت را نیز سہ رکن است یکے کتاب و دیگر سنت و سہ دیگر اجماع امت و دلیل بر علم با ثبات ذات و صفات و افعال خدائے عزوجل قول اوست فَاعْلَمْ اَنَّهٗ لَآ اِلٰهَ اِلَّا اللّٰهُ و نیز گفت وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ هُوَ مَوْلٰىكُمْ و نیز گفت اَلَمْ تَرَ اِلٰى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ و نیز گفت اَفَلَا يَنْظُرُوْنَ اِلَى الْاِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ و مانند ایں آیات بسیار است کہ جملہ دلائل اندر بر نظر کردن افعال وے تا بداں صفات فاعل را بشناسی و نیز گفت رسول علیہ السلام مَنْ عَلِمَ اَنَّ اللّٰهَ تَعَالٰى رَبُّهٗ وَاَنِّیْ نَبِيُّهٗ حَرَّمَ اللّٰهُ تَعَالٰى لَحْمَهٗ وَدَمَهٗ عَلَى النَّارِ اما شرط علم بذات خداوند تعالیٰ آنست کہ عاقل و بالغ بداند کہ حق تعالیٰ موجود است اندر قدم بذات خود و بے حد و حد و داست و اندر مکان و جہت نیست و ذاتش موجب آفت نیست از خلقش مانند نیست و ویرا زن و فرزند نیست و ہرچہ اندر وہم تو صورت گیرد و اندر خرد اندازہ بندد وے آفریدگار آنست و دارندہ و پروردگار آں قولہ تعالیٰ لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيْعُ الْبَصِيْرُ اما علم بصفات وے آنست کہ بدانی کہ وے را صفاتیست بدو موجود کہ آں نہ وے است و نہ جزو وے بدو موجود و بدو قایم است و ویرا دایم است آں صفات چوں علم و

قدرت وحیات وارادت وسمع وبصر وکلام وبقا چنانکہ خدا تعالی گفت اِنَّهٗ عَلِیۡمٌ بِذَاتِ الصُّدُوۡرِ
ونیز گفت وَاللّٰهُ عَلٰی کُلِّ شَیۡءٍ قَدِیۡرٌ ونیز گفت وَهُوَ السَّمِیۡعُ الۡبَصِیۡرُ ونیز گفت فَعَّالٌ لِّمَا یُرِیۡدُ
ونیز گفت هُوَ الۡحَیُّ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ ونیز گفت قَوۡلُهُ الۡحَقُّ وَلَهُ الۡمُلۡکُ اما علم باثبات افعال وے آنست
کہ بدانی کہ وے آفریدگار خلقانست وخالق افعال ایشاں چنانچہ گفت وَاللّٰهُ خَلَقَکُمۡ وَمَا تَعۡمَلُوۡنَ
عالم تا بود بفعل وے ہست شدہ است مقدر خیر وشر است وخالق نفع وضر است چنانکہ گفت اللّٰهُ خَالِقُ
کُلِّ شَیۡءٍ ودلیل بر اثبات احکام شریعت آنست کہ بدانی کہ از خداوند تعالی بما رسولان آمدند با معجزہ ہائے
ناقض عادات ورسول ما محمد علیہ السلام حق ہست واورا معجزات بسیار ہست وآنچہ مارا خبر دادہ است از
غیب وعین جملہ حق است رکن اول از شریعت کتاب است چنانکہ گفت عزّ من قائل مِنۡهُ اٰیٰتٌ
مُّحۡکَمٰتٌ هُنَّ اُمُّ الۡکِتٰبِ ودوم سنت است چنانکہ گفت وَمَآ اٰتٰکُمُ الرَّسُوۡلُ فَخُذُوۡهُ وَمَا نَهٰکُمۡ
عَنۡهُ فَانۡتَهُوۡا وسیوم اجماع امت است چنانکہ رسول گفت علیہ السلام لَا تَجۡتَمِعُ اُمَّتِیۡ عَلَی الضَّلَالَةِ عَلَیۡکُمۡ
بِالسَّوَادِ الۡاَعۡظَمِ ودر جملہ احکام حقیقت بسیار است اگر کسے خواہد تا جملہ را جمع کند نتوانند از انچہ لطائف خداوند را
عزّ اسمہٗ نہایت نیست **فصل** بدانکہ گروہے اند از ملاحدہ لعنہم اللہ کہ ایشاں را سوفسطائیاں گویند ومذہب
ایشاں آنست کہ ہیچ چیز علم درست نیاید وعلم خود نیست گوئیم با ایشاں کہ این دانش کہ میدانید کہ ہیچ چیز
علم درست نیست درست ہست یا نہ اگر گویند ہست علم را اثبات کردند واگر گویند کہ نیست پس چیزے
کہ درست نباشد آنرا معارضہ کردن محال بود وبا آنکس سخن گفتن از خرد نبود وگروہے از ملاحدہ کہ تعلق
بدین طائفہ دارند ہمیں گویند کہ علم ما بہیچ چیز درست نیاید پس ترک علم مارا تمامتر از اثبات آن باشد
واین از حمق وجہالت ایشاں بود کہ ترک علم از دو بیروں نبود یا بعلمے بود یا بجہلے پس علم مر علم را نفی
نکند وضد نیاید وبعلم ترک علم محال بود وپس ماند انجا جہل وچوں درست شد کہ نفی علم جہل بود وترک او
بجہل بود وجاہل مذموم باشد وجہل قرینہ کفر وباطل بود کہ حق را بجہل تعلق نبود واین خلاف جملہ مشائخ
است وچوں این قول را جملہ مردمان بشنیدند وبرین ارتکاب کردند گفتند کہ مذہب جملہ اہل تصوف اینست و
روش شاں چنیں تا اعتقاد شاں مشوش گشت واز تمیز کردن حق از باطل باز ماندند وما امروز جملہ را بخدا و
تسلیم کردیم تا اندر ضلالت خود ہمی باشند اگر دین گریبان ایشاں گیرند تصرف بہتر ازین کنندے وحکم
رعایت را از دست ندادندے واندر دوستان حق بدین چشم ننگرندے واحتیاط روزگار خود نیکو ازین

کنندے اگر قومے از ملاحدہ تعلق بدیں احرار کردند تا بجمالِ ایشاں از آفتہائے خود رستگار گردند و اندر سایۂ
عزّ ایشاں زندگانی کنند چرا باید کہ ہمہ را با ایشاں قیاس کنند و اندر معاملتِ ایشاں مکابرہ عیاں
بر دست گیرند و قدر ایشاں اندر زیر پائے آرند و مصنّف گوید کہ مرا یکے از مستبانِ علم کہ کلاہِ رعونت
را غر علم نام کردہ بود و متابعتِ ہوا را سنتِ رسول و موافقتِ شیطان را سیرتِ ائمہ مناظرہ ہمی رفت
اندر میانہ گفت ملاحدہ دوازدہ گروہ گشتند یک گروہ از ایشاں درمیانِ متصوفہ اند گفتم اگر یک گروہ
درمیانِ ایشاں اند یازدہ گروہ درمیانِ شما اند و ایشاں از یک گروہ خود را بہتر ازاں تواند نگاہ داشتن
کہ شما از یازدہ اما ایں جملہ نتیجہ فطرتہائے زمان است و آفتہا کہ پیدا آمدہ است و خداوند تعالیٰ پیوستہ
اولیائے خود را اندر میان قومے مستور داشتہ است و آں قوم را از جہتِ ایشاں اندر میانِ خلق
مہجور داشتہ و نیکو گفتہ است آں پیرِ پیران و آفتابِ مریدان علی بن بُندار الصَّیرفی رحمۃ اللہ
علیہ فَسَادُ الْقُلُوْبِ عَلٰی حَسَبِ فَسَادِ الزَّمَانِ وَاَھْلِہٖ اکنوں ما فیصلہ از اقاویلِ ایشاں بیاریم تا تنبیہے
بود مر آنرا کہ درکار او از حق تعالیٰ عنایتے صادق است از منکران بدیں طائفہ و باللہ التوفیق

فصل

محمد بن فضل البلخی گوید رحمۃ اللہ علیہ العلوم ثلاثۃ علم من اللہ و علم مع اللہ و علم باللہ علم معرفت بود کہ ہمہ انبیاء
و اولیا او را بدو دانستہ اند و تا تعریف و تعرف وے نبود ایشاں وے را ندانستند از آنچہ ہمہ اسباب اکتساب مطلق
از حق تعالیٰ منقطع است و علمِ بندہ مر معرفتِ حق را علت نگردد کہ علتِ معرفت وے ہمہ ہدایت و
اعلامِ وے بود و علم من اللہ علم شریعت[1] بود کہ آں از وے بما فرمان و تکلیف است و علم مع اللہ علمِ
مقامات و طریقِ حق و بیانِ درجاتِ[2] اولیا است پس معرفت بے پذیرفتنِ شریعت درست نیاید
و پذیرشِ شریعت بے اظہارِ مقامات راست نیاید و ابو علی ثقفی گوید رحمۃ اللہ علیہ اَلْعِلْمُ حَیٰوۃُ الْقَلْبِ
مِنَ الْجَہْلِ وَنُوْرُ الْعَیْنِ مِنَ الظُّلْمَۃِ علم زندگی دلست از مرگ جہل و نورِ چشمِ یقین است از ظلمتِ کفر
و ہر کرا علمِ معرفت نیست دلش بجہل مردہ است و ہر کرا علمِ شریعت نیست دلش بنادانی بیمار است
پس دل کفار مردہ باشد کہ بخداوند تعالیٰ جاہل اند و دل اہلِ غفلت بیمار باشند کہ بفرمانہائے وے جاہل اند
و ابوبکر وراق ترمذی گوید رحمۃ اللہ علیہ[3] مَنِ اکْتَفٰی بِالْکَلَامِ مِنَ الْعِلْمِ دُوْنَ الزُّھْدِ تَزَنْدَقَ وَ
مَنِ اکْتَفٰی بِالْفِقْہِ دُوْنَ الْوَرَعِ فَقَدْ تَفَسَّقَ ہر کہ از علمِ توحید بعبارتِ آں بسندہ کند و زہد نورزد

---

[1] شریعت بنائے باب درآمدن و راہ روشن ۱۲ صراح [2] درجات بفتحائے پایہائے بلند جمع درجہ ۱۲ [3] ہر کہ کفایت کرد بکلام از علم بجز زہد پس بہ رستیکہ زندیق شد و ہر کہ کفایت کرد بفقہ بجز ورع پس بدرستیکہ فاسق شد ۱۲

زندیق شود و هر که بعلم فقه و شریعت بے ورع[1] بسنده کند فاسق گردد و مراد ازیں آنست که بے معاملت و مجاهدت تجرید توحید جبر باشد و موحد جبری قول و قدری فعل باید تا روش وے اندر میان قدر و جبر درست آید واین قول حقیقت آنست که آں پیر گفت رحمة الله علیه اَلتَّوْحِيْدُ دُوْنَ الْجَبْرِ وَفَوْقَ الْقَدَرِ پس هر که از علم توحید[2] بے معاملت بعبارت آں بسنده کند و از اضداد آں گنگ گردد اندر زید تو زر زندیق شود اما فقه را شرط احتیاط تقوی بود و هر که بعلم فقه و شریعت بے ورع بسنده و برخص و تاویلات و تعلق و شبهات مشغول گردد و بیروں از مذهب مجتهداں گرد مر آسانی را زود باشد که بفسق اندر افتند و ایں جمله از غفلت پدید آید و نیکو گفت آں شیخ المشائخ یحیی بن معاذ الرازی رحمة الله علیه اِجْتَنِبْ[3] صُحْبَةَ ثَلَاثَةِ اَصْنَافٍ مِّنَ النَّاسِ الْعُلَمَاءِ الْغَافِلِيْنَ وَالْقُرَّاءِ الْمُدَاهِنِيْنَ وَالْمُتَصَوِّفَةِ الْجَاهِلِيْنَ اما علمائے غافل آناں باشند که دنیا را قبلهٔ دل خود گردانیده باشند و از شرع آسانی را اختیار کرده و پرستش سلاطین و ظلمه[4] بر دست گرفته و درگاه ایشاں را طواف گاه خود ساخته و جاه خلق را محراب خود گردانیده و بغرور و زیر کئ خود فریفته شده و برقت کلام خود مشغول شده و اندر ائمه و استاداں زبان طعن دراز کرده و نفهر کردن بزرگان دین و بسخن زیادتی مشغول شده آنگاه اگر کونین را در پلهٔ ترازوے او نهی پیدا نیاید آنگاه حقد[5] و حسد را مذهب گردانیده در جمله همه ایں علم نباشند علم صفتے بود که انواع جهل از موصوف آں بد و منتفی باشد اما قرا مداهن آں باشند که چوں کسے فعلے بر موافقت هواے وے کند اگرچه باطل بود آں فعل وے را بداں مدح گوید و چوں کسے بر مخالفت هواے او کارے کند اگرچه حق بود وے را بداں ذم کند و از خلق بمعاملت خود جاه طمع دارد و بر باطل مر خلق را مداهنت[6] کند اما متصوف جاهل آں بود که در صحبت پیرے نبوده باشد و از بزرگے ادب نیافته بود و خود را در میان خلق افگنده و گوشمال زمانه نچشیده و بنابینائے کبودے در پوشیده و به بیحرمتی طریق انبساط مے سپرده اندر صحبت ایشاں حمق و برادراں داشته باشند که جمله را چوں خود پندارد و آنگاه طریق حق و باطل بروے پوشیده بود پس ایں سه گروه را که آں پیر موافق یاد کرد و مریداں را از صحبت ایشاں اعراض[7] فرمود مراد آں بود که ایشاں اندر دعاوی[8] خود کاذب بودند

---

[1] ورع بفتح پرهیزگاری و بفتح واو و کسر را پرهیزگار منتخب ۱۲ [2] توحید کم از جبر است و بالا از قدر است ۱۲ [3] کناره گیر از صحبت سه قسم از مردمان عالمان غافل و قیران سست و صوفیان جاهل ۱۲ [4] ظلمه بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی ظالمان و ایں جمع ظالم است ۱۲ [5] حقد بالکسر بمعنی کینه و عناد ۱۲ [6] مداهنت بضم میم و فتح ها و نون ظاهر کردن بخلاف آنچه در دل باشد و در منتخب بمعنی نفاق و دروغ گفتن ۱۲ [7] اعراض بالکسر روے گردانیدن از چیزے و بالفتح متاعها و بیماریها ۱۲ اغیاث [8] دعاوی بفتح اول و فتح واو جمع دعوی چنانچه فتوی و فتاوی و بکسر واو نیز درست است ۱۲ لطیف

و اندر روش نا تمام و ابو یزید بسطامی گوید رحمۃ اللہ علیہ عَمِلْتُ فِی الْمُجَاهَدَةِ ثَلٰثِیْنَ سَنَةً فَمَا وَجَدْتُ شَیْئًا اَشَدَّ عَلَیَّ مِنَ الْعِلْمِ وَمُتَابَعَتِهٖ گفت سی سال مجاہدہ کردم و بر من ہیچ چیز سخت تر از علم و متابعت آں نیامد و در جملہ قدم بر آتش نہادن بر طبع آسان تر ازاں بود کہ بر موافقت علم رفتن و بر صراط ہزار بار گذشتن بر دلِ جاہل آسان تر ازاں بود کہ یک مسئلہ از علم آموختن و اندر دوزخ خیمہ زدن دوست تر ازاں بود بر جاہل کہ یک مسئلہ از علم بکار بستن پس بر تو باد علم آموختن و اندراں کمال طلبیدن و کمال علم بندہ جہل بود بعلم خداوند و باید کہ چنداں بدانی کہ بدانی نمیدانی و ایں آں معنی بود کہ بندہ جز علم بندگی نتواند دانست و بندگی حجاب اعظم است از خداوندے و اندریں معنے گوید ؎ اَلْعَجْزُ[1] عَنْ دَرْكِ الْاِدْرَاكِ اِدْرَاكٌ ÷ وَالْوَقْفُ فِیْ طُرُقِ الْاَخْیَارِ اِشْرَاكٌ ÷ آنکہ نیاموزد و بر جہل خود مصر گردد مشرک بود و آنکہ بیاموزد و اندر کمال علم خود وے را معنی ظاہر شود و پندار علمش برخیزد و بداند کہ علم وے بجز عجز اندر عاقبت وے نیست کہ تسمیات را اندر حق معانی تاثیرے نباشد ایں عجز او از دریافت علم باشد

بابُ الفقر

بدانکہ درویشی را اندر راہِ حق مرتبہ عظیم است و درویشاں را خطرے بزرگ چنانکہ خدائے عز و جل گفت لِلْفُقَرَاۤءِ[2] الَّذِیْنَ اُحْصِرُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ لَا یَسْتَطِیْعُوْنَ ضَرْبًا فِی الْاَرْضِ یَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ[3] اَغْنِیَاۤءَ مِنَ التَّعَفُّفِ و نیز گفت ضَرَبَ[4] اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا مَّمْلُوْكًا لَّا یَقْدِرُ عَلٰی شَیْءٍ و نیز گفت تَتَجَافٰی جُنُوْبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ[5] یَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ خَوْفًا وَّطَمَعًا و نیز رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فقر اختیار کرد و گفت اَللّٰهُمَّ[6] اَحْیِنِیْ مِسْكِیْنًا وَّاَمِتْنِیْ مِسْكِیْنًا وَّاحْشُرْنِیْ فِیْ زُمْرَةِ الْمَسَاكِیْنِ و نیز گفت در روزِ قیامت خداوند تعالیٰ گوید[7] اُدْنُوْا مِنِّیْ اَحِبَّائِیْ فَیَقُوْلُ الْمَلٰۤئِكَةُ مَنْ اَحِبَّاۤؤُكَ فَیَقُوْلُ اللّٰهُ فُقَرَاۤءُ الْمَسَاكِیْنِ و مانند ایں آیات و اخبار بسیار است تا حدے کہ از مشہوری آں باثبات آں حاجت نیاید مر صحت دلائل را و اندر وقت پیغامبر علیہ السلام فقراء مہاجرین بودہ اند آنانکہ اندر حکم آدابِ عبودیت حقتعالیٰ و صحبتِ متابعت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم

۱؎ عجز از دریافتن دریافتن ست ۱۲ ۲؎ خیرات برائے آں فقیراں است کہ بند کردہ شدند در راہ خدا نمیتوانند سفر کردن در زمین تو نگر می پندارد ایشاں را ناداں بسبب طمع نکردن ۱۲ فتح الرحمان ۳؎ بیان کرد خدا داستانے بندہ مملوک تواناے ندارد بر ہیچ چیز ۱۲ ۴؎ دور میماند پہلوے ایشاں از خوابگاہ میخوانند پروردگار خود را ترس و امید و دری ۱۲ فتح الرحمان ۵؎ اے بار خدا یا زندہ کن مرا مسکین و بمیراں مرا مسکین و بر انگیز ان مسکین ۱۲ ۶؎ نزدیک کنید بمن دوستان من پس گویند فرشتگان کدام اند دوستان تو پس گوید خدا تعالیٰ فقیران مسلمانان ۱۲

نشستہ بودند اندر مسجد وے واز اشغال جملہ اعراض کردہ و ترک معارضہ بگفتہ و خداوند تعالیٰ بدادن روزی[1]
خود باور داشتہ و توکل بروے کردہ تا رسول علیہ السلام مامور بودہ بصحبت و قیام کردن بحق ایشاں چنانکہ خدائے
گفت قولہ عزوجل وَلَا تَطْرُدِ الَّذِیْنَ یَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِیِّ یُرِیْدُوْنَ وَجْهَهٗ ونیز گفت وَلَا تَعْدُ
عَیْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِیْدُ زِیْنَةَ الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا تا رسول علیہ السلام ہر کجا یکے را از ایشاں بدیدے گفتے
مادر و پدرم فدائے شما باد کہ خداوند تعالیٰ از برائے ایشاں با من عتاب کرد پس خداوند تعالیٰ مر فقیر را منزلتے
و درجہ بزرگ دادہ است و فقرا را بداں مخصوص گردانیدہ تا ترک اسباب ظاہری و باطنی گفتہ اند و بہ کلیت
بمسبب رجوع کردہ تا فقر[2] ایشاں فخر ایشاں گشت تا برفتن آں نالاں گشتند و بآمدنش شاداں شدند و مر آنرا
در کنار گرفتند و بجز آں دوست آنرا جملہ خوار گرفتند اما فقر را رسمی است و حقیقتی رسمش افلاس[3] و اضطرار است
و حقیقتش اقبال اختیاری آنکہ رسم دید با رسم بیارامید و چوں مراد یافت از حقیقت برمید و آنکہ حقیقت
یافت روے از موجودات برتافت و بفنائے کلی اندر رویت کل ببقائے کلی نشتافت[4] مَنْ لَمْ یَعْرِفْ سِوٰی رَسْمِهٖ
لَمْ یَسْمَعْ سِوٰی اِسْمِهٖ پس فقیر آں باشد کہ ہیچ چیزش نباشد و اندر ہیچ چیزش خلل نیاید نہ بہستیٔ اسباب
غنی گردد و نہ بہ نیستیٔ وے محتاج سبب نہ وجود و عدم اسباب بنزدیک فقرش یکساں بود و اگر اندر نیستی
خوشتر و خرم تر بود روا بود از آنچہ مشائخ گفتہ اند کہ ہر چند درویش تنگ دست تر بود حال بروے کشادہ تر
بود زیرا کہ وجود معلوم مر درویش را شوم بود تا حدے کہ ہیچ چیز را در بند نکند الا بداں مقدار اندر بند شود
پس زندگانی دوستان حق بالطاف خفی و اسرار بہی[5] بہتر است با حق نہ باسباب دنیا غدار و سرائے فجار پس
متاع دنیا متاع باشد از راہ رضا **حکایت** آوردہ اند کہ درویشے را با ملکے ملاقات افتاد ملک گفت
از من حاجتے بخواہ گفت من از بندہ بندگان خود حاجت نخواہم ملک گفت ایں چگونہ بود گفت مرا دو بندہ اند
کہ آں ہر دو خداوندان تواند یکے حرص و دیگر امل رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اَلْفَقْرُ[6] عِزٌّ لِاَهْلِهٖ پس چیزے
کہ اہل را عز بود مر نا اہل را ذل بود و عزش آنست کہ فقیر محفوظ الجوارح بود از ذل محفوظ الحال از خلل
نہ بر تنش معصیت و ذلت رود و نہ بر جانش خلل و آفت گذرد از آنچہ ظاہرش مستغرق نعم[7] ظاہر بود

---

[1] دور کن کسانے را کہ مناجات میکنند بہ پروردگار خویش بامداد و مسا امید دارند روئے اورا ۱۲ فتح الرحمان - [2] چنانکہ فرمود علیہ السلام الفقر فخری ۔ [3] افلاس بالکسر بے چیز شدن یعنے بجائے رسیدن کہ گویند فلسے ندارد ۱۲ [4] ہر کہ شناخت بجز رسم او نشنید بجز نام او ۱۲ [5] بفتح با و تشدید یا در عربی بمعنے روشن و زیبا و فارسیان بتخفیف خوانند و بہی بکسر نیکین فارسی است بمعنے نکوئی و بہتری - غیاث [6] فقر عزت است مر اہل اورا ۱۲ [7] نعم بکسر نون و فتح عین مہملہ جمع نعمت و بفتحتیں کلمہ ایجاب و تصدیق بمعنے آرے و بفتحتین بمعنے چارپایہ مثل شتر و گاؤ و گوسپند و بضم تازگی و نرمی ۱۲ غیاث

و باطنش هنج نعم باطن تا تنش روحانی و دلش ربانی بود و خلق را بدو حواله نماند و آدم را بدو نسبت نه تا از حوالتِ خلق و نسبت آدم فقیر باشد و بملک این عالم غنی نگردد و اندران عالم و کونین اندر پلهٔ ترازوے فقرش به پر پشه نسنجد و یک نفس وے در هر دو عالم نگنجد **فصل** و خلاف کرده اند مشایخ رحمهم الله این قصه را اندر فقر و غنا تا کدام فاضلتر است اندر صفاتِ خلق از انچه خداوند تعالیٰ غنی بر حقیقت است و کمال اندر جمله اوصاف ویراست یحییٰ بن معاذ الرازی و احمد بن ابی الحواری و حارث المحاسبی و ابو العباس ابن عطا و رویم و ابو الحسن بن شمعون و از متاخران شیخ المشائخ ابو سعید فضل الله بن محمد المهینی رحمهم الله جمله بر آنند که غنا فاضلتر است از فقر و دلیل کنند که غنا[1] صفتِ حق است تعالیٰ و تقدس و فقر بروے روا نباشد پس اندر دوستی صفتے که مشترک باشد میانِ بنده و خداوند تمامتر بود از انکه بر خداوند تعالیٰ آن صفت روا نباشد گوئیم این شرکت اندر اسم است نه اندر معنی که شرکتِ معنی را مماثلة باید چون صفاتِ وے قدیم بود و از آن خلق محدث این دلیل باطل بود و من که علی بن عثمان[2] الجلالی ام میگویم که غنا مر حق را نامی بسزا است و خلق مستحق این نام نباشد و فقر مر خلق را نامی بسزا است و مر حق را آن نام روا نباشد و آنکه بمجاز مر کسے را غنی خوانند نه چنان بود که غنی بر حقیقت بود و نیز دلیل واضح تر آنکه غنا ما بوجود اسباب بود و ما مسبب غنی باشیم اندر حال قبولِ اسباب و وے مسبب الاسباب است و غنا و ویرا بسبب نیست پس شرکت اندرین صفت باطل بود و نیز چون اندر عینِ ذات شرکت روا نیست کسے را با وی اندر صفت هم روا نبود و چون اندر صفت روا نباشد اندر اسم هم روا نبود ماند اینجا تسمیه و تسمیه نشانیست میانِ خلق و میانِ خدا و آن احدیست پس غناء حقتعالیٰ آن است که ویرا بهیچ کس نیاز نیست و هر چه خواهد کند مرادش را دفع نه و قدرتش را مانع نه و بر قلب اعیان و آفرینش ضدین توانا و همیشه بدین صفت بود و همیشه باشد و غناءِ خلق مثالِ معیشتے[3] با وجود مسرتے یا رستن از آفتے و یا آرام بمشاهدتے و اینجمله حدث و تغیر بود مایهٔ تعب و تحسر و موضع عجز و تذلل پس این اسم بنده را مجاز و حق تعالیٰ را حقیقت بود قوله تعالیٰ یَا[4] أَيُّهَا النَّاسُ أَنتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ و نیز گفت وَاللَّهُ[5] الْغَنِيُّ وَأَنتُمُ الْفُقَرَاءُ و نیز گروهے از عوام گویند که توانگر را فضل نهیم بر درویش زیرا که خداوند عزوجل او را اندر دو جهان سعید آفریده است و منت توانگری

[1] غنا بالکسر توانگری و بے نیازی و بکسر اول و مد در آخر همزه بمعنی نغمه و سرود خوانی ۱۲ غیاث [2] کوچه ایست از کوچه هائے بغداد ۱۲ [3] معیشت بفتح میم جائے یافتن چیزے و محل حصول شے چنانکه اراضی ملک جاگیر و باغ و مزروعه و دوکان این همه محل حصول زر هستند ۱۲ غیاث [4] اے مردمان شمایید محتاج بسوے خداوند و خدا همونست بے احتیاج ستوده کار ۱۲ فتح الرحمان [5] و خدا توانگر است و شما محتاج ۱۲ فتح الرحمن۔

بروے نهاده و این گروه اینجا از غنا کثرت دنیا و یافتن کام بشریت و راندن شهوت خواهند و بدین دلیل
کنند که بر غنا شکر فرمود و اندر فقر صبر پس صبر اندر بلا بود و شکر اندر نعما و بحقیقت نعما فاضلتر از بلا بود گوییم بر نعمت
شکر فرمود و شکر را علت زیادت نعمت گردانید و بر فقر صبر فرمود و صبر را علت زیادت قربت گردانید
و گفت وَلَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ و این دیگر را گفت إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ هر که اندر نعمتے که اصل آن
غفلت است شکر کند غفلتش بر غفلت زیادت کنیم و هر که اندر فقرے که اصل آن بلیت است صبر کند
قربتش بر قربت زیادت کنیم اما آن غنا که مشایخ مر آنرا افضل نهند بر فقر مراد ایشان نه آن باشد که عوام مر آنرا غنا
گویند که این غنا یافت نعمت بود و آن یافت منعم پس یافت وصلت چیزے دیگر بود و یافت غفلت
چیزے دیگر و شیخ ابوسعید گوید رحمة الله علیه اَلْفَقِيرُ هُوَ الْغَنِيُّ بِاللهِ[1] مراد ازین کشف ابدی باشد بمشاهدت حق گوییم
مکاشفه ممکن الحجاب باشد پس اگر این صاحب مکاشفه را محجوب گردانند از مشاهدات محتاج آن گردد یا نه
اگر گوید نه گردد محال باشد و اگر گوید گردد گوییم چون احتیاج آمد اسم غنا ساقط شد و نیز غنا بخداوند کسے را بود
که قایم الصفة و ثابت المراد باشد و با اقامت مراد و اثبات اوصافِ آدمیت غنا درست نیاید که عین
این خود مر غنا را قابل نیست از انچه وجود بشریت عین نیاز باشد و علامت حدث عین احتیاج پس باقی الصفا
غنی باشد فانی الصفة مر هیچ اسم را شایسته نه پس اَلْغَنِيُّ مَنْ اَغْنَاهُ اللهُ از انچه غنی بالله فاعل بود و اغناه الله
مفعول و فاعل بخود قایم بود و قیامِ مفعول بفاعل پس اقامت بخود وصفت بشریت بود و اقامت بحق
محو صفت و من که علی بن عثمان الجلابی ام میگویم که چون در بندگی درست شد که غنا بر حقیقت بر بقاء صفت
درست نیاید که بقاء صفت محل علت بود بدلایل مذکوره و موجب آفت و فناء صفت خود غنا نباشد زیراکه
هر چه خود باقی نباشد آنرا نامی نه نهند پس غنا را فناء صفت نام باید نهاد و چون صفت فانی شد محل اسم
ساقط شد بر اینکس نه اسم فقر افتد و نه اسم غنا پس صفت غنا از حضرت جل ذکره متجاوز نباشد و صفت فقر
از بنده نه و باز جمله مشایخ و بیشتری از عوام فضل نهند فقر را بر غنا از انچه کتاب و سنت بفضل آن ناطق است
و بیشتری از امت بدان مجتمع و اندر حکایات یافتم که روزے میان جنید و ابن عطا رحمهما الله این مسئله [illegible]

[1] حاصل سوال ثانی آنکه غنی در قول شیخ ابوسعید الفقیر هو الغنی بالله صفت بنده است و اثبات صفت فرع وجود موصوف است پس وجود صفت نیاز مند باشد و آن منافی غناست و در قول مصنف الغنی من اغناه الله بنده فاعل نیست بلکه غناء او باغناء الله است پس هم اغنا مفعول حق است باعتبار صدور حق و هم بنده مفعول او باعتبار صدور از حق و هم بنده و مفعول اند باعتبار و فروع اغنا بر آن و اغناه الله جزئی از وجود و صفات مستلزم و الحاورت است از انچه فنا بے صفت آمدن کائنات وجود میگیرد کما حقق فی موضعه و الحاصل ذات و صفت فنا کلیست و انت خبیر بانکه اغناه الله دو نوع است یکی غنا او که بیعنی بود ...

ابن عطا دلیل آورد بر آنکه اغنیا فاضل‌تر اند که با ایشان بقیامت بران حساب کنند و حساب شنوانیدن کلام بے واسطہ باشد اندر محل عتاب و عتاب از دوست بدوست باشد جنید گفت اگر با اغنیا حساب کنند از درویشان عذر خواهند و عذر فاضل‌تر باشد از حساب۔ اینجا لطیفهٔ عجیب است گوئیم اندر تحقیق محبت عذر بیگانگی بود و عتاب مخالفت یگانگی و دوستان اندر محلے باشند که این هر دو اندر احوال ایشان آفت نماید از انچه عذر بر موجب تقصیرے بود که اندر حق دوست کرده باشد اندر فرمان دوست چون دوست حق خود را از وے طلب کند این از وے عذر خواهد و عتاب بر موجب تقصیرے که رفته باشد اندر فرمان دوست آنگاه دوست بدان تقصیر ویرا عتاب کند و این هر دو نیز محال باشد و در جمله مطالب باشند فقرا الصبر و اغنیا الشکر و اندر تحقیق دوستی نه دوست از دوست چیزے طلبید و نه دوست فرمان دوست ضایع کرده پس ظَلَمَ[۱] مَنْ سَمَّی ابْنَ اٰدَمَ اَمِیْرًا وَقَدْ سَمَّاهُ رَبُّهٗ فَقِیْرًا آنراکه نامش از حق فقیر است اگرچه امیر است فقیر است هلاک گشت آنکه پندارد که وے نه امیر است اگرچه جایگاهش تخت و سریر است از انچه اغنیا صاحب صدقه باشند و فقرا صاحب صدق و هرگز صاحب صدق چون صاحب صدقه نباشد پس اندر حقیقت فقر سلیمان چون غنا سلیمان باشد از انچه ایوب را در شدت صبرش گفت نعم العبد و سلیمان را در استقامت ملکش گفت نعم العبد چون رضاے رحمان حاصل شد فقر سلیمان را چون غنا سلیمان گردانید **حکایت** مصنف گوید که از استاد ابو القاسم قشیری رحمة الله علیه شنیدم که گفت مردمان اندر فقر و غنا سخن گفته اند و خود را اختیارے کرده اند و من آن اختیار کنم که حق مرا اختیار کند و مرا اندران نگاه دارد و اگر توانگر دارد م غافل نباشم و اگر درویش خواهد م حریص و معترض نباشم پس غنا نعمت و غفلت اندروے آفت و فقر نعمت و حرص اندروے آفت معانی جمله نیکو و معاملت و روش اندروے مختلف فقر فراغت دل از ما دون و غنا مشغولی دل بغیر چون فراغت آمد فقر از غنا اولیٰتر و غنا از فقر اولیٰتر نه غنا کثرت متاع و فقر قلت آن و متاع جمله از آن خداوند چون طالب ترک ملک گفت شرکت از میان برخواست و از هر دو اسم فارغ شد

فصل

و از مشایخ طریقت هر یکی را اندرین معنی

---

۱ ظلم کرد هر که نام نهاد پسر آدم را امیر حال آنکه نام نهاد او را پروردگار فقیر ۱۲ ؎۲ سریر تخت و اورنگ و سریر فعیل بمعنی مفعول است مشتق از سر بالفتح که بمعنے بریدن است پس باعتبار بریدن و تراشیدن چوب تخت را سریر گویند ؎۳ معرض مشتق از اعراض بالکسر رو گردانیدن ۱۲ غیاث

رمزیست و من بقدر امکان اقاویل ایشان درین کتاب بیارم ان شاء اللہ عزّ و جل یکے از متاخران گوید
که لَیْسَ الْفَقِیْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الزَّادِ اِنَّمَا الْفَقِیْرُ مَنْ خَلَا مِنَ الْمُرَادِ فقیر نہ آں بود که دستش از متاع و زاد خالی
بود بلکه فقیر آں بود که طبعش از مراد خالی بود چنانکه اگر خداوند تعالی مالے دہد ویرا اگر مراد ش حفظ مال
بود غنی بود و اگر مراد ترک مال ہم غنی بود که ہر دو تصرف است اندر ملک غیر و فقر ترک حفظ و تصرف بود
یحیی بن معاذ الرازی گوید عَلَامَۃُ الْفَقْرِ خَوْفُ الْفَقْرِ علامت صحت فقر آنست که بندہ اندر کمال ولایت
و قیام مشاہدت و فنا صفت میترسد از زوال و قطیعت پس بکمال آں حال رسد که از قطیعت بترسد
رویم بن محمد گوید رحمۃ اللہ علیہ مِنْ نَعْتِ الْفَقِیْرِ حِفْظُ سِرِّہٖ وَ صِیَانَۃُ نَفْسِہٖ وَ اَدَاءُ فَرِیْضَتِہٖ نعت فقیر
آنست که سرش از اغراض محفوظ باشد و نفسش از آفت مصون و احکام فرایض بروے جاری بود چنانکه
آنچه بر اسرار گذرد و اظہار را مشغول نگرداند و آنچه بر اظہار گذرد اسرار را مشغول نگرداند و غلبہ آں از گذاردن
امر او را باز ندارد و ایں علامت از آلت بشریت بود که کل بندہ موافق حق گردد و ایں معنی ہم بحق باز گردد
و بشر حافی گوید رحمۃ اللہ علیہ اَفْضَلُ الْمَقَامَاتِ اِعْتِقَادُ الصَّبْرِ عَلَی الْفَقْرِ اعتقاد کردن بر مداومت صبر
بر درویشی و ایں صبر و اعتقاد کردن از جملہ افضل مقامات بندہ بود و فقر فنا مقامات بود دلیل اعتقاد صبر
بر فقر علامت رویت آفت اعمال و افعال بود و ہمت فنائے اوصاف و امّا معنی ظاہر ایں قول
تفضیل فقر است بر غنا و اعتقاد کردن که ہرگز از طریق فقر روے نگرداند شبلی گوید رحمۃ اللہ علیہ اَلْفَقِیْرُ
مَنْ لَّا یَسْتَغْنِیْ بِشَیْءٍ دُوْنَ اللّٰہِ فقیر بدون حق ہیچ چیز آرام نیابد از انچه جز وے مراد و کام نباشد بیان ظاہر
لفظ آنست که جز بدو توانگری نیابی چوں او را یافتی توانگر شدی پس ہستئ تو دون ویست و چوں توانگری
جز بترک دون وے نیابی تو حجاب توانگری گشتی و چوں تو از راہ برخیزی توانگر کے باشی و ایں معنے سخت
غامض است و لطیف بہ نزد اہل حقیقت معنی ایں آں بود که اَلْفَقِیْرُ اَنْ لَّا یَسْتَغْنِیَ عَنْہُ یعنی فقیر آں بود
که مر او را ہرگز غنا نباشد و ایں آں معنی است که پیر گفت یعنی خواجہ عبد اللہ انصاری رضی اللہ عنہ که
اندوہ ما ابدیست نہ ہرگز ہمت ما مقصود را یابد و نہ کلیت ما نیست گردد اندر دنیا و آخرت از انچه

۱ نشستن که بر راہ نہند علامه کذا لک ۱۲ ۲ حرام ۳ از صفت فنا است حفظ راز خود نگہداشتن نفس خود ادا کردن فرضہا ۱۲
۴ بہتر مقامات اعتقاد کردن صبر بر فقیر ۱۲ ۵ تعریض است که اعتقاد صبر بر فقر چگونه افضل مقامات بود فافہم ۱۲ ۶ از علامت فقیر است
حفظ راز خود نگہداشتن نفس خود ادا کردن فرضہائے ۷ بہتر مقامات اعتقاد کردن صبر بر فقر تا فقر ۱۲

با جنس چیزے را مجانست باید و وے جنس نہ و اعراض از حدیث غفلت باید و درویش غافل نہ پس کارے فتادہ
همیشگی و راہے پیش آمدہ مشکل و آں دوستی است با آنکہ کسب را بدیدار وے راہ نہ و وصالِ وے از جنس مقدور
خلق نہ و بر فنا تبدل صورت نہ و بر بقا تغیر روا نہ نہ ہرگز فانی باقی شود تا وصلت بود و نہ باقی فانی شود تا قربت
بود کار دوستانِ وے سر بسر مشکل افتادہ است تسلیئ دل را عبارتے مزخرف[۱] ساختہ اند و آرامِ جان را مقامات و
منازل و طریق ہویدا گردانیدہ و عباراتِ ایشاں از خود بخود آراستہ و مقاماتِ ایشاں از جنس بجنس و حق تعالیٰ
منزہ از اوصاف و احوال خلق و ابو الحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ نَعْتُ الْفَقِیْرِ السُّکُوْتُ عِنْدَ الْعَدَمِ وَالْبَذْلُ
عِنْدَ الْوُجُوْدِ وَقَالَ اَیْضًا اَلْاِضْطِرَابُ عِنْدَ الْوُجُوْدِ چوں نیابد خاموش باشد و چوں بیابد دیگرے را ابدال از خود
اولیتر داند و بذل کند پس آنرا کہ مراد لقمہ بود چوں از مراد باز ماند دلش ساکن بود و چوں آں لقمہ پدید آید
آنرا اولیتر از خود داند بدو دہد عظیم کارے بود و اندریں قول دو معنی است یکی سکونش در حال عدم رضا بود
و بذلش در حال وجود محبت از آنچہ راضی قابل خلعت بود کہ اندر خلعت[۳] نشانِ قربت بود و محب تارک
خلعت بود کہ اندر خلعت نشان فرقت بود و دیگر سکونش اندر عدم انتظار وجود بود و چوں موجود گشت
آں وجود غیر وے بود و ویرا با غیر آرام نبود و ترکِ آں گیرد و ایں معنی قول شیخ[۴] المشایخ ابو القاسم جنید بن محمد
بن الجنید است کہ گفت اَلْفَقْرُ[۵] خُلُوُّ الْقَلْبِ عَنِ الْاَشْکَالِ چوں دلش از اندیشہ شکل بود و وجود شکل غیر بود
بجز انداختن چہ روے دارد و شبلی گوید رح اَلْفَقْرُ بَحْرُ الْبَلَاءِ وَبَلَاءُهٗ کُلُّهٗ عِزٌّ فقر دریائے بلا است و بلاہائے وے جملہ
عز و نصیب عز است از آنچہ مبتلا در عین بلاست و ویرا از غیر چہ خبر تا آنگاہ کہ از بلا میلے نکرد آنگاہ بلاش جملہ
عز گردد و عزش جملہ وقت و وقتش جملہ محبت و محبتش جملہ مشاہدت تا دماغ طالب جملہ محل دیدار شود از
غلبۂ خیال تا بے دیدہ بینندہ گردد و بے گوش شنوندہ پس عزیز بندہ باشد کہ بار بلائے دوست کشد
کہ بلا عزے بحقیقت است و نعما[۶] ذلی بحقیقت از آنچہ عز آں بود کہ بندہ را بحق حاضر کند و ذل آنکہ غایب کند
از حق و بلائے فقر نشان حضور است و راحتِ غنا نشان غیبت پس حاضر بحق عزیز باشد و غائب از
حق ذلیل بلائے را کہ معنی آں مشاہدہ است و بدان انس تعلق بداں بہر صفت کہ باشد غنیمت بود
و جنید گوید یَا مَعْشَرَ الْفُقَرَاءِ اِنَّکُمْ تُعْرَفُوْنَ بِاللّٰہِ وَتُکْرَمُوْنَ لِلّٰہِ فَانْظُرُوْا کَیْفَ تَکُوْنُوْنَ مَعَ اللّٰہِ اِذَا خَلَوْتُمْ بِہٖ

۱ مزخرف بضم میم و فتح سوم و سکون زا معجمہ و فتح را مہملہ یعنی در شکل راست آراستہ شدہ باشد ۱۲ صراح و غیاث ۲ عز آرام نزدیک عشتی و فرح است نزد دگفت نیز ذوار ے نزدیک ہستی ۱۲ ۳ خلعت دو نشان دارد قربت و فرقت اول بسبب تشریف کہ در خلعت است و ثانی بجہت اعطائے غیر خود ۱۲ ۴ شیخ بالفتح پیر و خواجہ ۱۲ صراح و غیاث ۵ فقر خالی کردن دل است از جملہ شکلہا ۶ نعما بفتح اول و سکون ثانی در آخر ہمزہ بمعنی نعمت اسم جلیل است ۱۲

اے شما که درویشانید شمارا بخداوند شناسند و از برائے وی کرامت کنند بنگرید تا اندر خلا با وی چگونه باشید یعنی چوں خلق شمارا درویش خوانند و حق[1] شما بگذارند شما حق طریقت درویشی چگونه خواهید گذارد و اگر خلق مر شمارا بنام دیگر خوانند بخلاف دعوی شما آں از ایشاں میسندید که شما نیز انصاف[2] دعوی خود مے ندهید که باز پس ترین مردماں آنست که خلقش ازان او دانند و او ازان او نباشد و خنک آں کسے که خلقش ازان او دانند و او ازان او باشد عزیز ترین هم آنست که خلق او را نه ازان او دانند و او ازان او بود مثل آنکه خلقش ازان حق دانند و او ازان حق نبود چوں یکے بود که وے دعوی طبیبی کند و بیماراں را دارو کند و حال آنکه او چیزے نداند و خلق را بیمار تر سازد و چوں خود بیمار شود عاجز ماند و دارو[3] خود نداند طبیب دیگر بباید تا داروے او بداند و مثل آنکه خلقش ازان حق دانند و او ازان حق بود چوں طبیبی بود که بیمارا ں دارو کند اما چوں خود بیمار شود طبیب دیگر بباید تا داروے خود نیز بداند و مثل آنکه خلقش نه ازان حق دانند و او ازان حق بود مرد بود طبیب و خلق را ازاں علم نه و او را مشغولی خلق فارغ خور دار بغذاهائے موافق و شربتهائے مفرح و هوائے معتدل نیکو میدارد تا بیمار نگردد و چشم خلق جمله از حال او فرو دوخته باشد و بعضی از متاخراں گفته اند[4] اَلْفَقْرُ عَدَمٌ بِلَا وُجُوْدٍ و عبارت ازیں قول منقطع است زیرا که معدوم شئے نباشد و عبارت جز از شئے نتواں کردن پس اینجا چنیں صورت گیرد که فقر هیچ چیز نباشد و عبارات و اجتماع جمله اولیائے خداوند بر اصلی نباشد که آں اندر عین خود فانی و معدوم باشد و اینجا ازیں عبارت نه عدم عین خواهند که عدم[5] آفت خواهند از عین و کل اوصاف آدمی آفت بود چوں آفت نفی شد آں فنا ر صفت بود و فنائے صفت آلت رسیدن و نارسیدن از پیش ایشاں برگیرد مر عدم روش ایشاں از العین نفی عین نماید و اندراں هلاک گردانند و مصنف گوید من گروهے دیدم از متکلماں که صورت ایں معنی را معلوم نکرده بودند و بریں مےخندیدند که ایں سخن معقول نیست و گروهے دیدم از مدعیاں که ایں سخن نامعقول را قبول کرده بودند و اعتقاد و اعتماد کرده اصل قصه[6] معلوم ایشاں نبود و میگفتند که اَلْفَقْرُ عَدَمٌ بِلَا وُجُوْدٍ و هر دو گروه بر خطا بودند یکی از ایشاں بجهل مر حق را منکر شد و دیگر جهل را حال ساخت و بداں بدیدار آمد و مراد از عدم و فنا اندر عبارات ایں طائفه سپری شدن آلت مذموم بود و صفت ناستوده را اندر طلب صفت ستوده محمود نه عدم معنی بود بوجود آلت

[1] حق باطل و سزاوار و دوست و راست و حقوق براعنب کلا ۱۲ مراد [2] انصاف دادن و راستی کردن و رسیدن ۱۲ [3] مثل بالکسر مانند و بفتحتین مانند و صفت حال و داستان و قصه که مشهور شده باشد ۱۲ لغات [4] فقر نیستی است بلا وجود آسوا هستی ۱۲ [5] منتهی دگم کردن کا فه دور ندیمی عدم بالضم مثلا ضمت اول و خففت دوم و فتحت لثالث مراد [6] فنا بالفتح والمد سپرے شدن کافه و ناپیدا ۱۲ مراد

طلبیدن دور جملہ درویش اندر کل معانی فقر عاریتی است و اندر کل اسباب بیگانہ اما گذرگاہ اسرار ربانی است تا امور وے مکتسب وے بود و فعل وے را نسبت[1] بدو بود و معانی را اضافت بدو بود و چون امور وے از بند کسب رہا شد نسبت فعل ازو منقطع بود و آنگاہ آنچہ بروے گذرد او را راہ[2] آید نہ راہ رو پس ہیچ چیز را بخود نکشد و از خود دفع نکند ہمہ ازان عین است آنچہ بروے نشان کند و مصنف گوید دیدم گروہے را از مدعیان ارباب اللسان کہ نفی کمال ایشان از ادراک[3] این قضیہ نفی وجود مے نمود اندر عین فقر و این خود سخت عزیز باشد و دیدم کہ نفی مراد شان از حقیقت فقر نفی صفت می نمود اندر عین فقر و دیدم کہ نفی طلب حق و حقیقت را فقر و صفت میخوانند و دیدم کہ اثبات ہوا شان نفی کل مے نمود و ہر کسے اندر درجہ از حجت فقر اندر ماندہ بودند از آنچہ پندار این حدیث مر ورا علامت کمال ولایت بود و تولاے تہمت این حدیث غایت الغایات بعین این معنی تولی کردن محل کمال است پس طالب این قصہ را چارہ نیست از راہ ایشان رفتن و مقامات بشان سپردن و عبارات ایشان دانستن تا عامے نباشند اندر محل خصوصیت کہ عوام اصول[4] از اصول معرض بود و عوام فروع از فروع مصیب کسیکہ از فروع باز ماند با صولش نسبتے بود چون از اصول باز ماند ہیچ جاے نشستن نماند و این جملہ برای آن گفتم تا راہ این معانی سپری و برعایت حق این مشغول باشی و اکنون من طرفے از اصول و رموز و اشارات این طایفہ اندر باب التصوف پیدا کنم و آنگاہ اسامی الرجال بیارم و آنگاہ اختلاف[5] مذاہب مشایخ متصوفہ را بیان کنم آنگاہ احکام حقایق و معارف و شرایع بیارم و آنگاہ آداب و رموز مقامات ایشان بقدر امکان بیارم تا بر تو و خوانندگان حقیقت این کشف گردد و باللہ التوفیق ؞

الباب الثالث فی التصوف

خداے گفت عزوجل[6] وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِیْنَ یَمْشُوْنَ عَلَی الْاَرْضِ هَوْنًا وَّاِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُوْنَ قَالُوْا سَلَامًا[7] و رسول گفت علیہ السلام[8] مَنْ سَمِعَ صَوْتَ اَهْلِ التَّصَوُّفِ فَلَا یُؤَمِّنُ عَلٰی دُعَائِهِمْ کُتِبَ عِنْدَ اللّٰهِ

[1] نسبت بالکسر و نسبت بفتحتین نزد کسے را یاد کردن ۲ گذرے یعنی درویش را مسر چیز نیست کہ بروے میکند و انانچہ امور وے کسب وے نیست در راہ رضاے اختیار ندے ۳ ادراک دررسیدن ادرکت وادرکت زمانہ و ادرکتہ ببصری ای آنتہ ۱۲ صراح ۴ اختلاف مذہب اختلاف مدو شدن دشمن و یقال تخالف لے امراۃ فلان لے با بینہا اذا غاب عنہا زوجہا ۱۲ صراح ۶ و بندگان رحمان آنانند کہ میروند بروے زمین از روے تواضع و چون خطا کند ایشانرا نادان گفتند قول باسلام ۱۲ ۸ ہر کہ بشنود آواز اہل تصوف پس امن کرد و نمود ستود بر خواندن آن نوشتہ میشود نزد خدا تعالٰے از غافلان

مِنَ الْغَافِلِیْنَ و مردمان اندر تحقیق این اسم بسیار سخن گفته اند و کتب[ا] ساخته و گروہے از آں گفته اند که صوفی را از براے آں صوفی خوانده اند که جامۂ صوف دارد و گروہے گفته اند که صوفی را از براے آں صوفی خوانند که اندر صفِ اول باشد و گروہے گفته اند که بداں صوفی گویند که تولی باصحاب صفه رضی الله عنهم کرده اند و گروہے گفته اند که این اسم از صفا مشتق است و ہر کسے را اندرین معانی اندر تحقیق این طریقت لطایف بسیار است اما بمقتضاے لغت ازین معانی بعید باشد پس صفا در جمله محمود باشد و ضد آں کدر بود و رسول گفت علیه السلام ذَهَبَ صَفْوُ الدُّنْیَا وَبَقِیَ کَدَرُهَا[۲] و نام لطایف چیزہا صفو آں چیز بود پس چوں اہل این قصه اخلاق و معاملات خود را مہذب کرده اند و از آفاتِ طبیعت تبری جسته پس مر ایشانرا صوفی خوانند و این اسمی است مر آں گروه را از اسماے اعلام از انچه خطر اہل آں اجل از آن است که معاملاتِ ایشانرا بتواں پوشید تا اسم ایشاں را از اشتقاق باید[۳] و اندرین زمانه بیشتر خلق را حقتعالی ازین قصه و از اہل این قصه محجوب گردانیده است و لطیفه این قصه بر دلہاے ایشاں پوشیده تا گروہے پندارند که این ورزش صلاح ظاہر است مجرد بی مشاہدت باطن و گروہے پندارند که این رسمیت بے حقیقتے و اصلے تا بحدے که بر دینِ اہل ہزل و علماء ظاہرین کلیت این را انکار کرده اند و بحجاب این قصه خورسند شده تا عوام بدیشاں تقلید کرده اند و طلب صفائی باطن را از دل محو کرده و مذہب سلف و صحابه را بر طاق نهاده **شعر** ان الصفا صفة الصدیق + ان اردت صوفیا علی التحقیق + از انچه صفا را اصلی و فرعی است اصلش انقطاع دل است از اغیار و فرعش خلو دست[۴] از دنیاء غدار و این ہر دو صفت صدیق اکبر است ابو بکر عبد الله بن ابی قحافه رضی الله عنهما از انچه امام اہل این طریقت او بود و انقطاع دل وے از اغیار آں بود که ہمه صحابه برفتن علیه السلام بحضرت معلی و مکان مصفے شکسته دل گشته بودند و عمر رضی الله عنه شمشیر برکشید که ہر که گوید که پیغمبر صلے الله علیه وسلم بمرد سرش را ببرم صدیق اکبر بیروں آمد و آواز بلند برداشت و گفت اَلَا مَنْ کَانَ یَعْبُدُ مُحَمَّدًا فَاِنَّ مُحَمَّدًا قَدْ مَاتَ وَمَنْ عَبَدَ رَبَّ مُحَمَّدٍ فَاِنَّهٗ حَیٌّ لَا یَمُوْتُ آنگاه برخواند وَمَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ[۵] قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ اَفَاِنْ مَاتَ

---

[۱] کتاب بشنبه و نامه کتب بتسمنیس و سکون جماعت ۱۲ صراح [۲] رفت برگزیدگی دنیا و باقی ماند ۱۲ [۳] حاصل آنست که مصنف عدول میکند از اقوال قایلان اشتقاق این اسم باین طریق که این اسم علم است نه اسم صفت و علم از اعتبار اشتقاق مستغنی است از انچه مراد ازاں بجز ذات متخص نباشد از انکه محتاج باشتقاق اسم باشد و الله اعلم ۱۲ [۴] اگر اراده کسے بدرستیکه صفا صفت صدیق است اگر اراده کسی صوفی بتحقیق [۵] و نیست محمد مگر رسول بدرستیکه گذشته اند پیش از وے رسولاں ایا ہمیرد این رسول یا کشته شود باز میگردید شما بر پاشنہاے خود ۱۲ ترجمه قرآن

أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَىٰ أَعْقَابِكُمْ آنکه معبود وی محمد بود وی رفت و آنکه خدای محمد را می پرستید وی زنده است
که هرگز نمیرد و آنکه دل در فانی بندد فانی فنا شود و رنج وی جمله هبا شود و آنکه جان بحضرت باقی فرستد چون
نفس فنا شود وی باقی ببقا شود پس آنکه اندر محمد علیه السلام بچشم آدمیت نگریسته است چون وی از دنیا
بشد تعظیم محمد علیه السلام از دل وی با وی بشد و هرکه اندر وی بعین حقیقت نگریسته است رفتن و بودن
وی هر دو مر ورا یکسان بود زیرا که اندر حال بقا بقاش را بحق دید و اندر حال فنا فناش را از حق دید از محول
اعراض کرد و بمحول اقبال نمود و قیام محوَّل بمحول دید بمقدار اکرام حق وی را التعظیم کرد و بهیچ بدی دل اندر کس نبست
و سواد عین بر خلق نگشاد از آنچه **شعر** مَنْ نَظَرَ اِلَى الْخَلْقِ هَلَكَ وَمَنْ رَجَعَ اِلَى الْحَقِّ مَلَكَ نظر بخلق
نشان هلاک بود و رجوع بحق نشان ملک . امّا خلو دلش از دنیای غدار آن بود که هرچه داشت
از مال و منال و موالی جمله بداد و گلیمی در پوشید و نزدیک پیغامبر صلی الله علیه وسلم آمد و رسول علیه السلام
گفت مَا خَلَّفْتَ لِعِيَالِكَ فَقَالَ اللهَ وَرَسُوْلَهٗ مر عیال خود را چه باز گذاشتی از مال خود گفت دو خزینه
بی نهایت و دو گنج بی غایت گفتا چه چیز گفت یکی محبت خداوند تعالی و دیگر متابعت رسولش چون دلش
از تعلق صفو دنیا آزاد گشت دست از کدر آن خالی کرد و این جمله صفت صوفی صادق بود و انکار این
جمله انکار حق و مکابرهٔ عیان بود و گفتم که صفا ضد کدر بود و کدر از صفات البشر بود و بحقیقت صوفی بود آنکه
ورا از کدر گذر بود چنانکه اندر حال استغراق مشاهدهٔ یوسف علیه السلام و لطایف جمال وی زنان مصر را
بشریت غالب شد و آن غلبه بعکس باز گشت چون بغایت رسید بنهایت رسید و چون بنهایت رسید
ایشان از ابدان گذر افتاد و بفنا بشریت ایشان را نظر افتاد گفتند مَا هٰذَا بَشَرًا نشانه وی را کردند و عبارت
از حال خود کردند و از آن بود که گفته اند مشایخ این طریقت رحمهم الله لَيْسَ الصَّفَا مِنْ صِفَاتِ الْبَشَرِ لِاَنَّ الْبَشَرَ
مَدَرٌ وَالْمَدَرُ لَا يَخْلُوْ مِنَ الْكَدَرِ صفا از صفات بشر نیست زیرا که بشر مدر است و مدار مدر جز بر کدر نیست و مر بشر را
از کدر گذر نیست پس مثال صفا با فعال نباشد و از روی مجاهدت مر بشریت را زوال نباشد و صفت صفا را
نسبت با فعال و احوال نباشد و اسم آن را تعلق باسامی و القاب نه الصفا صفة الاحباب وهم شموس
بلا سحاب از آنچه صفا صفات دوستان است و آنکه از صفت خود فانی و بصفت دوست باقی بود دوست آن است
که احوال ایشان نزدیک ارباب حال چون آفتاب عیان است چنانکه حبیب خداوند محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم
را پرسیدند از حال حارثه گفت عبد نوّر الله قلبه بالایمان او بنده ایست که دلش از نور ایمان منور است

تا روایش از تاثیر آں منقر است و او بنور ربانی منور است یکی از بزرگان ایں طریقت گوید **شعر**
ضِیَاءُ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ اِذَا اسْتَنَارَا، نَمُوْذَجٌ مِنْ صَفَاءِ الْحُبِّ وَالتَّوْحِیْدِ اِذَا اشْتَبَكَا؛ جمع نورِ آفتاب و ماه چوں
بیکدیگر مقرون شوند مثال صفائی محبت و توحید باشند که بایکدیگر معجون شود نورِ ماه و آفتاب را چه
مقدار بود آنجا که نورِ محبت و توحید جبار باشند تا ایں را باآں اضافت کنند اما در دنیا ہیچ نورے نیست ظاہر تر
ازیں دو نور که نورِ دیده باکمال برہان نورِ آفتاب و ماه را نتواند دید اندر سلطان آفتاب و ماه آسمان را
به بیند و دل بنور معرفت و توحید و محبت مر عرشِ رحمان را بیند و عقبیٰ را مطلع شود و اندر دنیا و جمله مشایخ
ایں طریقت مجتمع اند بر آنکه چوں بنده از بندِ مقامات رسته شود و از کدر احوال خالی گردد و از محل تغیر و تلون
آزاد شود و بہمه احوالِ محمود موصوف گردد وے از جمله اوصاف جدا شود یعنی در دلِ بنده ہیچ صفت محمودِ خود
نگردد و مر آں را نه بیند و بداں معجب نگردد و حالش از ادراک عقول غائب شود و روزگارش از نقرف ظنون
منزه گردد و حضورش را ذہاب نباشد و وجودش را اسباب نه لِاَنَّ الصَّفَا حُضُوْرٌ بِلَا ذِهَابٍ وَوُجُوْدٌ بِلَا اَسْبَابٍ
حاضری بود بے غیبت و واجدی بود بے سبب و علت زیرا آنچه غیبت بر وصورت گیرد حاضر نباشد و آنکه
سبب علت وجد و کشود و وجدانی شود واجد رانه و چوں بدیں درجه برسد اندر دنیا و عقبیٰ فانی گردد و اندر روزش
انسانیت ربانی شود و زر و کلوخ نزدیک وے یکساں بود و آنچه بر خلق دشوار تر بود از حفظ احکام تکلیف
بر وے آساں شود چنانچه حارثه به نزدیک پیغمبر صلی الله علیه وسلم آمد و رسول علیه السلام گفت کَیْفَ اَصْبَحْتَ یَا حَارِثَۃُ
قَالَ اَصْبَحْتُ مُؤْمِنًا بِاللّٰہِ حَقًّا فَقَالَ اُنْظُرْ مَا تَقُوْلُ یَا حَارِثَۃُ اِنَّ لِكُلِّ شَیْءٍ حَقِیْقَۃً فَمَا حَقِیْقَۃُ اِیْمَانِكَ
فَقَالَ عَزَفْتُ نَفْسِیْ عَنِ الدُّنْیَا فَاسْتَوٰی عِنْدِیْ حَجَرُهَا وَذَهَبُهَا وَفِضَّتُهَا وَمَدَرُهَا فَاَسْهَرْتُ لَیْلِیْ
وَاَظْمَاْتُ نَهَارِیْ حَتّٰی صِرْتُ کَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی عَرْشِ رَبِّیْ بَارِزًا وَکَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی اَهْلِ الْجَنَّۃِ یَتَزَاوَرُوْنَ
فِیْهَا وَکَاَنِّیْ اَنْظُرُ اِلٰی اَهْلِ النَّارِ یَتَضَاغَوْنَ وَفِیْ رِوَایَۃٍ یَتَعَاوَوْنَ الحدیث بامداد چگونه کردی یا حارثه
گفت بامداد کردم و من مومنے بودم حقانی بپیغمبر گفت علیه السلام نیکو نگاه کن یا حارثه تا چه میگوئی

۱؎ یعنی صفا از جمله صفات بشری نیست پس تا بشر از میان فانی نشود صفتِ صفا پدید نیاید چنانکه مصنف خود خواہد گفت ۱۲ ۲؎ در حصول معنے صفت صفا با فعال و احوال حاصل صفت دانسته و دوست تا از صفت خود فانی نشود بصفت صفا متصف نگردد کما سبق ۱۲ ۳؎ حکما و علما و فصحا فی خلقه قال ابو عبیدة سمعت رجلاً عالما یقول الربانی العالم بالحلال والحرام والامر والنهی العارف بانباء الامة ما کان وما یکون وقیل الربانیون فوق الاحبار والاحبار فوق العلماء والربانیون الذین جمعوا مع العلم البصیرة بسیاسة الناس ۱۲ معالم التنزیل ۴؎ کیف چگونه وهو اسم بہم غیر متمکن مبنی علی الفتحة وانما حرک کره لالتقاء الساکنین وللاستفهام عن الاحوال وقد یقع بمعنی التعجب کقوله تعالیٰ کیف تکفرون بالله واذا صحت الیه ناصح ان یجازی به کقوله کیفما تفعل افعل ۱۲ صراح

که هر شیء را حقیقتے و برهانے بود برهان این گفتار تو چه چیز است گفت آنکه تن را از دنیا بگسستم و نشان این
آنست که زر و سنگ و سیم و کلوخ او نزدیک من یکسان است و چون از دنیا گسسته شدم بعقبی پیوسته شدم
تا بهشت و دوزخ و عرش را مے بینم گفت فَالْزِمْ قَالَهَا ثَلٰثًا[۱] شناختے یا حارثه ملازمت کن بر آنکه جز این
نیست و صوفی نامیست که مر کاملان ولایت را و محققان اولیا را بدین نام خوانند و خوانده اند و یکی از
مشایخ گوید که مَنْ صَفَا الْحُبُّ فَهُوَ صَافٍ وَمَنْ صَفَا الْحَبِیْبُ فَهُوَ صُوْفِیٌّ[۲] آنکه بمحبت مصفا شود صافی
بود و آنکه مستغرق دوست شود از غیر دوست بری شود صوفی بود و بر مقتضاے لغت اشتقاق این اسم
را درست نگردد از هیچ چیز از آنکه این معنی عظیم تر از آنست که ورا جنسے بود تا از آنجا مشتق بود که اشتقاق[۳]
شئے از شئے مجانست خواهد و هر چه کدر هست ضد صفاست و اشتقاق شئے از ضد نکنند پس این معنی اظهر من الشمس
است عند اهله و حاجتمند عبارت نشود و محتاج اشارت نگردد و لِاَنَّ الصُّوْفِیَّ مَمْنُوْعٌ عَنِ الْعِبَارَةِ وَالْاِشَارَةِ
چون صوفی از کل عبارات ممنوع است عالم جمله معبران وے باشند اگر دانند یا ندانند مر آن اسم را چه خطر باشد
در حال حصول معنی پس اهل کمال ایشانرا صوفی خوانند و متعلقان و طالبان ایشانرا متصوف و تصوف
از تفعل بود و تفعل تکلف اقتضا کند و این فرع اصلی باشد و فرق این معنی از حکم لغت و معنی ظاهر است
الصفاء ولاية ولها آية و رواية و التصوف حكاية للصفاء بلا شكاية پس صفا معنی متلالی و ظاهر است
و تصوف حکایت از آن معنی و اهل آن معنی اندرین درجه بر سه قسم اند یکی صوفی بود و دیگر متصوف و سه دیگر
مستصوف پس صوفی آن بود که از خود فانی بود و بحق باقی و از قبضه طبائع رسته و بحقیقت پیوسته و متصوف
آنکه بمجاهده این درجه را همی طلبد و اندر طلب خود را بمعاملت ایشان درست همی کند و مستصوف آنکه از براے
مال و منال و جاه و حظ دنیا خود را مانند ایشان کرده و از این هر دو چیز هیچ خبر ندارد تا حدے که گفته اند۔
المستصوف عند الصوفية كالذباب وعند غيرهم كالذئاب مستصوف نزدیک صوفی از حقیرے چون مگس بود
و آنچه کند نزدیک وے هوس بود و نزدیک دیگران چون گرگ بے افسار بود که همه همتش لختے مردار بود پس صوفی صاحب
وصول بود و متصوف صاحب اصول و مستصوف صاحب فضول آنرا که نصیب وصل آمد بیافتن مقصود و رسیدن
بمراد از مراد بے مراد شد و از مقصود بے مقصود و آنرا که نصیب اصل آمد بر احوال طریقت متمکن شد و اندر لطایف آن عاکف

۱؎ پس لازم کن شناختن مرا اے حارث ۲؎ هر که صفا کرد او را حب پس او صاف است و هر که صفا کرد او را حبیب پس او صوفی است ۳؎ اشتقاق
گرفتن نیمه چیزے و گرفتن حرفے از حرفے و تخصیص را در خصوصیت بحیث دلست بردن بمقصود بحیث دلست رفتن در انحال ۴؎ مرام ۵؎ شکوه شکایت گله کردن
فاضله ۶؎ مرام

و مستحکم شد و آنرا که نصیب فضول آمد از جمله باز ماند و بر در درگاه رسم فرو نشست و برسم از معنی محجوب گشت و بحجاب از وصل و اصل محجوب شد و مشایخ این قصه را اندرین معنی رموز[1] بسیار است تا بحدیکه کلیت آنرا احصا نتوان کرد اما بعضی از رموز ایشان را اندرین کتاب یاد کنیم انشاء الله تعالی و بالله التوفیق

فصل

ذو النون مصری گوید رحمة الله علیه که الصوفی اذا نطق بان نطقه عن الحقایق وان سکت نطقت عنه الجوارح بقطع العلایق صوفی آن بود که چون بگوید بیان نطقش حقایق حال او بود یعنی چیزے نگوید که وے آن نباشد و چون خاموش باشد معاملتش معبر حال وے شود و بقطع[2] علایق حال وے ناطق شود یعنی گفتارش همه بر اصل صحیح باشد و کردارش بجمله تجرید صرف چون میگوید قولش همه حق بود و چون خاموش باشد فعلش همه فقر و جنید گوید رحمة الله علیه التصوف نعت اقیم العبد فیه قیل نعت للعبد ام للحق فقال نعت الحق حقیقة و نعت العبد رسمًا تصوف نعتی است که اقامت بنده اندر آنست گفتند که نعت حق است یا نعت خلق گفت حقیقتش نعت حقست و رسمش نعت خلق یعنی حقیقتش فنا صفت بنده اقتضا کند و فنا صفت بنده ببقاے صفت حق بود و این نعت حق بود و رسمش دوام مجاهدت بنده اقتضا کند و دوام مجاهده صفت بنده بود و چون بمعنے دیگر رانی چنان بود که اندر حقیقت توحید هیچ بنده را نعت درست نیاید از انچه نعوت بنده مر او را دایم نیست و نعت خلق بجز رسم نیست که نعت خلق باقی نبود بلکه فعل حق باشد پس بحقیقت از آن حق باشد و معنی این آن بود که خداوند تعالی بنده را فرمود که روزه دار و بروزه[3] داشتن بنده اسم صائمی بنده را واجب شد و از روے رسم آن صوم از آن بنده باشد و باز از روے حقیقت از آن حق بود چنانکه خداوند تعالی و رسول گفت و ما را خبر داد که اَلصَّوْمُ لِیْ وَاَنَا اَجْزِیْ بِهٖ[4] روزه از آن منست از انچه از مفعولات وے جمله ملک وے است و نسبت اضافت خلق مر همه چیز را بخود رسم و مجاز بود نه حقیقت و ابو الحسن نوری گوید رحمة الله علیه اَلتَّصَوُّفُ تَرْکُ کُلِّ حَظٍّ لِلنَّفْسِ تصوف دست باز داشتن جمله حظوظ نفسانی بود و این بر دو گونه باشد یکی رسم و دیگر حقیقت و این معنی آن بود که اگر وے تارک حظ است ترک حظ هم حظی بود و این رسم باشد و اگر حظ تارک وے باشد این فناء حظ بود و تعلق این معنی بحقیقت مشاهده بود پس ترک حظ فعل بنده بود و فناء حظ[5] فعل خداوند و فعل بنده رسم

---

[1] رمز لب و ابرو اشارت کردن جمع فاضه که از بیتار اضطراب کردن ترم مثله از نبار جنبیدن لشکر و مانت بالکسر انبوه که گوئی اطراف و نواحی [2] قطع بریدن قطع بفتحها [3] اخبرنا ابراهیم بن عبد الله الخلال اخبرنا عبد الله بن مبارک رشدین بن سعد عن یحیی بن عبد الله عن ابی عبد الرحمن الحبلی عن عبد الله بن عمرو عن النبی صلی الله علیه وسلم قال الصیام والقرآن یشفعان للعبد یقول الصیام رب انی منعته الطعام والشهوات بالنهار فشفعنی فیه و یقول القرآن رب انی منعته النوم باللیل فشفعنی فیه [4] روزه برای من است و من جزا دهم صوم بسبب او یا جزا دهم او را [5] حظ بهره و جمع حظ حظوظ [illegible]

و مجاز بود و فعل حق حقیقت و بدین قول مبین شد قول جنید که پیش ازین رفت و هم ابوالحسن نوری گوید رحمة الله علیه
الصوفیة هم الذین صفت ارواحهم فصاروا فی الصف الاول بین یدی الحق صوفیان آنانند که جانهای
شان از کدورت بشریت آزاد گشته است و از آفت نفسانی[1] صافی شده و از هوا خلاص یافته تا اندر صف
اول و درجهٔ اعلیٰ با حق بیارامیده اند و از غیر حق رمیده و هم او گوید الصوفی الذی لا یملك ولا یُملَك
صوفی آن بود که هیچ چیز اندر بند وی نباشد و او هم در بند هیچ چیز نباشد و این عبارت از عین فنا بود که فانی الصفت
مالک نبود و مملوک نه از آنچه صحت ملک بر موجودات درست آید و مراد ازین آنست که صوفی هیچ چیز را از متاع
دنیا و زینت عقبیٰ ملک نکند که خود اندر تحت ملک و حکم نفس خود نباشد بسلطان ارادت خود از غیر بگسلد
تا غیر طمع بندگی از وی بگسلد و این قول لطیف است مر آن گروه را که فنا کل گویند و ما غلط گاههای
ایشان اندرین کتاب بیاریم تا ترا معلوم شود ان شاء الله تعالیٰ ابن الجلالی[2] گوید التصوف حقیقة لا رسم که تصوف
حقیقتی است که او را رسم نیست از آنچه رسم نصیب خلق باشد اندر معاملات و حقیقت آن خاصه حق چون
تصوف از خلق اعراض کردن بود لا محاله مر او را رسم نبود و ابو عمرو دمشقی گوید رحمة الله علیه التصوف رؤیة الکون
بعین النقص بل غض الطرف عن الکون تصوف آن بود که اندر کون ننگری جز بعین نقص و این دلیل بقای
صفت بود بلکه چشم فراز کنی از کون و این دلیل فنا صفت بود از آنچه نظر اندر کون باشد چون کون نماند نظر هم
نماند و غض[3] الطرف از کون بقای بصیرت ربانی بود یعنی هر که بخود نابینا شود بحق بینا شود از آنچه طالب
کون هم طالب بود و کار وی از وی بوی بود و باشد و وی را از خود بیرون راهی نبود و پس یکی خود را بیند و لیکن
ناقص بیند و یکی چشم از خود فراز کند و نه بیند و آنکه می بیند اگرچه ناقص بیند دیده و نخچه لیست و آنکه می بیند
به بینایی محجوب ماند و آنکه می نه بیند به نابینائی محجوب نباید و این اصلی قویست اندر طریق تصوف
و ارباب معانی اما این جایگاه شرح این حدیث نیست و ابوبکر شبلی گوید رحمة الله علیه التصوف شرك
لانه صیانة القلب عن رؤیة الغیر ولا غیر تصوف شرک است از آنچه آن صیانت دل بود از رؤیت غیر و وجود غیر
نیست یعنی اندر اثبات توحید رؤیت غیر شرک بود و چون اندر دل غیر را قیمت نبود صیانت کردن مر او را از ذکر
غیر محال بود و حصری گوید رحمه التصوف صفاء السر من کدورة المخالفة تصوف صفاء دل و سر بود از کدورت مخالفت و معنی این آن بود که سر را از مخالفت

---

[1] نفس جان یقال خرجت نفسه چون فی الحدیث ما لیس النفس سایلة و تن و چشم و زخم یقال اصابت نفس که عین و بعین هر چیز و مراد او ته گویند را اخذ

[2] جلال کوچا لیست از کوچهای بغداد [3] و غض چشم فرو خوابانیدن و فرو داشتن آواز متعدی بعین عم فانه قوله تعالیٰ و اغضض من صوتک خوب ۱۲

حق نگاه دارد از آنچه دوستی موافقت بود و موافقت ضد مخالفت و دوست را در همه عالم بجز حفظ فرمان دوست
نباید و چوں مراد یکے باشد مخالفت کجا صورت گیرد و محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابیطالب گوید رضی الله تعالے
عنهم التصوف خلق فمن زاد علیک فی الخلق زاد علیک فی التصوف تصوف نیک خوئی باشد هر که
نیک خوئی تر او صوفی تر و خوے نیک بر دو گونه باشد یکی با حق و دیگر با خلق نیکخوئی با حق رضا او بود بقضاے
او و نیک خوئی با خلق حمل ثقل صحبت ایشاں بود از برائے حق و ایں هر دو وجه بطالب ایں باز گردد و حقتعالے
را صفت استغنا است از رضا و سخط طالب و ایں هر دو صفت اندر نظارهٔ وحدانیت وے بسته است
و ابو محمد مرتعش گوید رحمة الله علیه الصوفی لایسبق همته خطوته البتة صوفی آں بود که اندیشهٔ وے با قدم وے
برابر بود یعنی دل بجمله حاضر بود و دل آنجا که تن و تن آنجا که دل و دل آنجا که قدم و قدم آنجا که دل باشد و
قول آنجا که قدم و قدم آنجا که قول و ایں نشان حضوری بود بے غیبت بر خلاف آنکه گویند از خود غائب است
و بحق ظاهر لا بلکه بحق ظاهر و بخود حاضر و ایں عبارت از جمع الجمع بود از آنچه تا رویت خود بخود بود غیبت نبود
از خود و چوں رویت برخاست حضوری بے غیبت است و تعلق ایں معنی بقول شبلی است رحمة الله علیه
الصوفی لا یری فی الدارین مع الله غیر الله صوفی آں بود که اندر دو جهان هیچ چیز نه بیند بجز خداے عز و جل
و در جمله هستی بنده غیر بود و چوں غیر نه بیند خود را نه بیند و از خود بکلیت فارغ شود اندر حال نفی و اثبات خود
و جنید گوید رحمة الله علیه التصوف مبنی علی ثمان خصال السخاء والرضا والصبر والاشارة والغربة
ولبس الصوف والسیاحة والفقر اما السخاء فلابراهیم واما الرضا فلاسمٰعیل واما الصبر فلایوب
واما الاشارة فلزکریا واما الغربة فلیحیی واما لبس الصوف فلموسٰی واما السیاحة فلعیسٰی واما الفقر
فلمحمد صلے الله علیه وسلم وعلیهم اجمعین گفت بنا تصوف بر هشت خصلت است اقتدا بهشت
پیغامبر در سخاوت با براهیم آنچناں بود که پسر را فدا کرد و برضا اسمٰعیل که بقربان خدا رضا داد و ترک جان عزیز
خود گفت و بصبر ایوب که اندر بلاے کرمان و غیرت رحمن صبر کرد و باشارت زکریا که خداے تعالیٰ گفت اَلَّا
تُکَلِّمَ النَّاسَ ثَلٰثَةَ اَیَّامٍ اِلَّا رَمْزًا و هم اندریں صورت گفت اِذْ نَادٰی رَبَّهٗ نِدَآءً خَفِیًّا و بغربت یحیی که اندر
وطن خود غریب بود اندر میان خویشاں از خویشاں بیگانه و بسیاحت عیسٰی که اندر سیاحت خود چناں مجرد بود

ك حجاب بالکسر پرده حجب بازداشتن جمع فاعنه محجوب با بینا همراه ۱۲ ك صیانت نگاهداشتن و هو مصون و مصوون بالنقص والتمام ۱۲ ك۳
سر بالکسر راز اسرار جماعت و فی المثل مایوم حلیمة بسر لکل امر مشهور جماعت و ذه مرد ۱۲ ك حفظ بالکسر نگاهداشتن و یاد گرفتن ۱۲

که جز کاسه و شانه نداشت و چون دید که کسے بدو منت خود آب میخورد کاسه بینداخت و چون دید که کسے بانگشتان
خلال میکرد شانه بینداخت و ملبس صوف موسی که جامهاے وے پشمین بود و لفقر محمد صلی الله علیه وسلم
که حق سبحانه و تعالی کلید همه گنجهاے روے زمین بدو فرستاد و گفت محنت بر خود منه و ازین گنجها خود را تجمل ساز
گفت نخواهم بار خدایا مرا یکروز سیر دار و دو روز گرسنه و این اصول اندر معاملت سخت نیکوست و حصری گوید
رحمة الله علیه الصوفی لا یوجد بعد عدمه ولا یعدم بعد وجوده صوفی آن بود که هستی وے را نیستی نبود و
نیستی وے را هستی نه یعنی آنچه بیابد مر آنرا هرگز گم نکند و هرچه گم کند آنرا هرگز نیابد و دیگر معنی آنکه یافتنش را
هرگز نایافت نباشد و نایافتنش را هرگز یافت نه تا اثباتے بود بے نفی و با نفی بود بے اثبات و مراد از جمله
این عبارت آنست که تا حال بشریت او بکلی ساقط شود و شواهد جسمانی از حق وے غایب شود و نسبتش از
کل منقطع گردد تا سر بشریت اندر حق کسے ظاهر شود تا تفاریق وے اندر عین خود جمع کرده و از خود بخود قیام
یابد و صورت این اندر دو پیغامبر ظاهر توان کرد یکے موسی علیه السلام که اندر وجودش عدم نبود تا گفت رَبِّ
اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي و دیگر رسول علیه السلام که اندر عدمش وجود نبود تا گفت أَلَمْ نَشْرَحْ
لَكَ صَدْرَكَ یکی آرایش خواست و زینت طلب کرد و دیگر را بیاراستند و وے را خود خواست نه علی بن بندار
الصیرفی النیشاپوری گوید رحمة الله علیه التصوف اسقاط[۱] الرؤیة للحق ظاهرا و باطنا تصوف آن بود
که صاحب آن ظاهر و باطن خود را نه بیند و جمله مر حق را بیند چنانچه اگر بر ظاهر نگری بر ظاهر نشان توفیق
یابی و چون نگاه کنی معاملات ظاهر اندر جنب توفیق حق به پر پشه نسنجد ترک رویت ظاهر بگوئی و چون
بباطن نگری بر باطن نشان تایید حق یابی چون نگاه کنی معاملات باطن اندر جنب تایید حق بذره نگراید
ترک باطن بگوے جمله مر حق را بینی پس چون همه حق را بینی خود را هیچ نه بینی محمد بن احمد المقری گوید رحمة الله علیه
التصوف استقامة الاحوال مع الحق تصوف استقامت احوالست با حق یعنی احوال مر صوفی را از حال نگردانند
و باعوجاج[۲] اندر نیفگنند از آنچه کسے را که دل صید محول احوال است او را از درجه استقامت نیفگنند و از حق باز ندارندش

فصل آنچه اندر معاملات گفته اند ابو حفص حداد نیشاپوری گوید رحمة الله علیه التصوف کله آداب لکل وقت
ادب ولکل مقام ادب ولکل حال ادب فمن لزم آداب الاوقات بلغ مبلغ الرجال ومن ضیع الآداب فهو
بعید من حیث یظن القبول تصوف بجمله آدابست که هر وقتے و مقامے و حالے را ادبے بود هر که ملازمت آداب

---

[۱] بچه افگندن زن و جز آن و غلط کردن در سخن یقال سقط فی کلامه وتکلم فی سقط بحرف مسقط بفتح القاف افتادن وهذا الفعل سقط الا... من اعین الناس ۱۲ صراح [۲] اعوجاج کج شدن عصا موجود کوتا الشئ ۱۲ صراح

اوقات کند بدرجهٔ مردان برسد و هر که آداب ضایع کند او دور باشد از پندار نزدیکی و مردود باشد از گمان برون بقبول حق و این معنی نزدیکست بقول ابو الحسن رحمة الله علیه که گفت لیس التصوف رسوما و لا علوما و لکنه اخلاق تصوف رسوم و علوم نیست و لیکن اخلاقست یعنی اگر رسوم بودی بمجاهدت حاصل شدے و اگر علوم بودی بتعلیم بدست آمدے پس اخلاقست تا حکم آن از خود اندر نخواهی و معاملت آن با خود درست نکنی و انصاف آن از خود ندهی حاصل نگردد و فرق میانِ رسوم و اخلاق آن بود که رسوم فعلے بود بتکلف و اسباب چنانکه ظاهر بخلافِ باطن بود فعلے از معنی خالی و اخلاق فعلے بود محمود بے تکلّف و اسباب ظاهر موافق باطن بود از دعوئ خالی مرتعش گوید رحمة الله علیه التصوف حسن الخلق تصوف خلق نیکوست و این بر سه گونه باشد یکی با حق بگذاردن اوامر وے بے ریا و دیگر با خلق بحفظ حرمت مهتران و شفقت بر کهتران و انصاف همیگان و از جمله عوض انصاف ناطلبیدن و سه دیگر با خود متابعت ناکردن هوا و شیطان و هر که اندرین سه معنی خود را درست کند او از جملهٔ نیک خویان باشد و این که یاد کردم موافقست بدانکه یکے از عائشه صدیقه رضی الله عنها پرسید که ما را از خلقِ پیغامبر صلے الله علیه وسلم خبر دِه گفت از قرآن برخوان که خداے تعالیٰ خبر داده است آنجا که گفت خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ مرتعش گوید رحمة الله علیه هذا مذهب کله جد فلا تخالطوه بشئ من الهزل این مذهب تصوف همه جدّ است مر آنرا با هزل میامیزید و اندر معاملات مترسمان میاویزید و از اهل تقلید بدان بگریزید چون عوام اندر اهل زمانه نگریستند و مترسمان متصوفه اهل زمان را بدیدند و بر پاے کوفتن و سرود گفتن و بدرگاهِ سلاطین رفتن و از برائے بلغه و لقمه خصومت کردن ایشان منکر شدند اعتقاد بجمله بد کردند و گفتند که اصل این طریقت همین است و متقدمان هم برین رفتند و معلوم نکردند که زمانه فترتست و روزگار بلا لامحاله چون حرص مر سلطان را بجور افگند و طمع مر عالم را بفسق و زنا افگند و ریا مر زاهد را بنفاق افگند و هوا نیز صوفی را بپاے کوفتن و سرود گفتن افگند بدانکه اگرچه اهل طریقتها تباه شوند اصل طریقتها تباه نشود و بدانکه اگر گروهے از اهل هزل هزل خود را اندر جدّ عزیزان نهان کنند جدِ ایشان هزل نشود ابو علی قرمینی گوید رحمة الله علیه التصوف هو الاخلاق الرضیّة

ل یکے از عائشه الخ اخبرنا ابو سعید بن عبد الله بن احمد الطاهر اخبرنا جدی عبد الرحمن بن عبد الصمد الرازی اخبرنا محمد بن زکریا العقافری اخبرنا الحاق الدبری اخبرنا عبد الرزاق اخبرنا معمر عن قتادة عن انس رض ان النبی صلی الله علیه وسلم قال حسبک من نساء العالمین مریم بنت عمران و خدیجه بنت خویلد و فاطمه بنت محمد صلعم و آسیه امرأة فرعون رضوان الله تعالی علیهن ۱۲ ۲ع محالم ث اشاره بثانی است ۱۲ ۳ع اشاره باول و در تقدیم ذکر حق تملق مضطر محتاج و در همه احوال بر حق غنی غفار رؤف رحیم متعال وجوه است تامل لتعرف ۱۲ کے یکم صفت عفو و بر نام دیگر از این تخی در وے بگردد از ناحوال ۱۲ ۵ع اشارت بثالث است ۱۲ ۶ع هزل بیهوده ضد جد هزل الطعم لا نکهی ۱۲ ۷ع البلغه القدر که بدان اوقات بگذرانند ۱۲

تصوف اخلاق رضی است و کردار پسندیده آں بود کہ بندہ اندر ہمہ احوال از حق بندکار باشد کہ رضی راضی بود و ابو الحسن نوری گوید رحمۃ اللہ علیہ التصوف ہو الحریۃ و الفتوۃ[۱] و ترک التکلف و السخاء و بذل الدنیا تصوف آزادی بود کہ بندہ از بند ہوا آزاد گردد و فتوت آں بود کہ از دیدن فتوت مجرد شود و ترک تکلف آں بود کہ اندر متعلقات و نصیب[۲] نکوشد و سخاوت آں بود کہ دنیا را با اہل دنیا بگذارد و ابو الحسن فوشنجہ گوید رحمۃ اللہ علیہ التصوف الیوم اسم و لا حقیقۃ و قد کان حقیقۃ و لا اسم تصوف امروز نامی است بے حقیقت و پیش ازیں حقیقتے بود بے نام یعنی در وقت صحابہ[۳] و سلف رحمہم اللہ ایں اسم نبود و معنے آں در ہر کس مے بود اکنوں اسم ہست و معنی نہ یعنی معاملات معروف بود و دعوی مجہول اکنوں دعوی معروف شد و معاملات مجہول اکنوں ایں مقدار از تحقیق مقالات مشایخ اندریں باب بیاوردم در باب تصوف تا بر تو اسعدک اللہ طریق ایں کشادہ گردد و منکران ایں را بداں بگوئی کہ مراد تاں چیست بانکار تصوف اگر اسم مجرد را انکار کنند باک نیست کہ معانی اندر حق مسمیات بیگانہ باشد و اگر عین ایں معانی را انکار کنند انکار کل شریعت پیغامبر و خصال ستودہ او باشد و مر ترا اسعدک اللہ بما اسعد بہ اولیاءہ اندریں کتاب وصیت کنم کہ ناحق ایں مراعات کنی و انصاف بدہی تا دعوی کوتاہ کنی و با اہل ایں نیکو اعتقاد باشی و باللہ التوفیق۔

الباب الرابعۃ فی لبس المرقعات

بدانکہ اشعار متصوفہ لبس مرقعہ است و لبس مرقعات سنت است از آنجا کہ رسول گفت علیہ السلام علیکم بلبس الصوف تجدون حلاوۃ الایمان فی قلوبکم و نیز یکے گوید از صحابہ کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یلبس الصوف و یرکب الحمار[۴] و نیز رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت مر عائشہ رضی اللہ عنہا لا تضیعی الثوب حتی ترقعیہ گفت بر شما باد بجامہ پشمین تا حلاوت ایمان بیابید و روایت آرند کہ پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم جامہ پشمین پوشید و بر خر نشست و نیز گفت مر عائشہ[۵] را کہ یا عائشہ جامہ را ضایع مکن تا پیوند ہا براں نگذاری و از عمر خطاب می آید رضی اللہ عنہ کہ وے مرقعہ داشت سی رقعہ براں گذاشتہ بود و ہم از عمر خطاب مے آید رضی اللہ عنہ کہ گفت

---

[۱] فتوۃ بضم جوانمردی و فتوۃ فتی شل عصی جمع[۲] نصیب بہرہ و عوض دوام برپلے کردہ ۱۲ مراد[۳] سلف باشی ای الصحابۃ لمذہب بالاربعۃ الصالحون[۴] شعر خلاصہ یعنے خاص تر آنکہ بخت کند تا حضانفو بہ آنچہ نیکبخت شد بآں دوستان او[۵] لازم گیر بد پوشیدن صوف تا بیابید لذت ایمان را در دلہا شما[۶] بود نبی صلی اللہ علیہ وسلم بوشد صوف و سوار شود خر را[۷] ضایع مکنید جامہ تا مرقعہ کنید ۱۲ اخبرنا عبد الواحد الملیحی اخبرنا احمد بن عبد اللہ النعیمی اخبرنا محمد بن یوسف اخبرنا محمد بن اسماعیل اخبرنا احمد بن رجا اخبرنا النضر عن ہشام ابی قال سمعت عبد اللہ اخبرنی ابن جعفر قال سمعت علیا رضی یقول سمعت النبی صلعم یقول خیر نسائہا مریم بنت عمران و خیر نسائہا خدیجۃ رضی و روا وکیع ابو معاویۃ عن ہشام بن عروۃ الی السماء و الارض و عن موسی الاشعری

بهترین جامها آن بود که موٴنت آن سبکتر بود و از امیر المؤمنین علی می آید رضی الله عنه که پیراهنے داشت که آستین آن آنگشتان برابر بود و اگر وقتے پیراهنے درازتر پوشیدے سر آستین آن فرو بریدے و نیز رسول را صلی الله علیه وسلم فرمان آمد از خدائے عزوجل بتقصیر جامه چنانکه گفت وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ اى فقصر و حسن بصری گوید رحمة الله علیه که هفتاد بدری را بدیدم همه را جامه پشمین بود و صدیق اکبر اندر حال تجریدش جامه صوف پوشید و هم حسن بصری گوید که سلمان را دیدم رضی الله عنه گلیمے بارقعها پوشیده و از امیر المومنین عمر بن الخطاب رضی الله عنه و امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه و هرم بن حیان رضی الله عنه روایت آرند که ایشان مر اویس قرنی را رحمة الله علیه با جامه پشمین دیدند رقعها بران گذاشته و حسن بصری و مالک دینار و سفیان ثوری رحمهم الله جمله صاحب مرقعه صوف بوده اند و از امام عالم ابوحنیفه[۱] کوفی رحمة الله علیه روایت آرند و این اندر کتاب تاریخ مشایخ که محمد بن علی حکیم ترمذی کرده است مکتوب است که در ابتدا صوف پوشیده و قصد عزلت کرد تا پیغامبر صلی الله علیه وسلم را بخواب دید که ترا اندر میان خلق میباید بود از انچه سبب احیا سنت من توئی آنگاه دست از عزلت بداشت و هرگز جامه نپوشید که آنرا قیمتے بودے و داؤد طائی رحمة الله علیه لبس صوف فرمود و او یکے از محققان متصوفه بود و ابراهیم ادهم[۲] رحمة الله علیه بنزدیک امام اعظم ابوحنیفه رحمة الله علیه اندر آمد با مرقعه صوف و اصحاب وی را بچشم تحقیر و تصغیر نگریستند ابو حنیفه گفت سیدنا ابراهیم بن ادهم آمد اصحاب گفتند بر زبان امام هزل نرود وے این سیادت بچه یافت گفت بخدمت بردوام که وے بخدمت خداوند تعالی جل ذکره مشغول شد و ما بخدمت تنها خود تا وے سید ما گشت و اگر اکنون بعضے از اهل زمانه را از لبس مرقعات و خرق جاه و جمال خلق است و بدل موافق ظاهر نیستند روا باشد که اندر لشکرے مبارز یکے باشد و درجمله طوایف محقق اندک باشند اما جمله را نسبت با ایشان کنند هر گاه بیک چیز شان با ایشان مماثلة بود و از احکام و رسول گفت صلی الله علیه وسلم مَن تَشَبَّهَ بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ[۳] هر که بقومے تولی کند بر شعارے یا باعتقادے وے از ان قوم است اما گروهے را چشم بر رسم ظاهر معاملات ایشان افتد و گروهے را بر سر و صفائی باطن و جلاء خاطر لطافت طبع و اعتدال مزاج و صحت سریرت با اسرار ایشان و یدار رغبت تا قربت محققان و رفعت کبرے

---

[۱] روی عن النبی صلی الله علیه وسلم فی حق الامام ابی حنیفة رحم لو کان الایمان عند الثریا لناله رجال او رجال من ابناء فارس رواه الشیخان و هذا اصل صحیح یعتمد علیه بالبشارة با بی حنیفة وفیه الفضیلة ۱۲

[۲] ابراهیم ادهم متقی وقت بود و صدیق روزگار و در انواع معاملات و اصناف حقایق حظی تمام داشته و مقبول همه بود و بسیارے مشایخ را دیده و با امام اعظم رح صحبتے داشته بود و در تیغ العراق خنیدرو گفت مفاتح العلوم ابراهیم ادهم ۱۲ تذکرة الاولیا

[۳] ای من تشبه بالکفار مثلا فی اللباس وغیره ۱۲

ایشان ببینند و ارادت آن درجه دامنگیر ایشان گردد و تعلق بدیشان بر بصیرت کنند و ابتدای
حال شان بر کشف احوال و تجرید از هوا و اعراض از نفس باشد و گروهی دیگر را صلاح تن و عفت
دل و سکون و سلامت صدر با ظاهر ایشان دیدار دهد تا ورزش شریعت و حفظ آداب حسن و معاملات
ایشان ببینند و قصد صحبت ایشان کنند و ورزیدن صلاح بر دست گیرند و ابتدا حال ایشان بر مجاهدت
و حسن معاملت بود و گروهی دیگر را مروت انسانیت و طریق مجالست و حسن سیرت با افعال ایشان را تا ابد
تا زندگانی ظاهر ایشان ببینند آراسته بطریق مروت با مهتران حرمت و با کهتران فتوت و با اقران خود
عشرت آسوده از طلب زیادت آرمیده با قناعت قصد صحبت ایشان کنند و طریق جهد و تعب طلب
دنیا بر خود آسان کنند و خود را بفراغت از جملهٔ نیکان کنند و گروهی دیگر را کسل طبع و رعونت نفس و طلب
ریاست بی آلت مراد و فقد تقدم بی فضل و جستن تخصیص بی علم راه نماید با فعال ایشان و پندارند که
جز این ظاهر دیگر هیچ کاری نیست قصد صحبت ایشان کنند و ایشان بخلق و کرم وی را مدارات و مداهنت
همی کنند و بحکم مصالحت با وی زندگانی همیکنند از انچه اندر دلهای ایشان از حدیث حق هیچ چیز نباشد
و بر تنهای ایشان از مجاهدت طلب طریقت هیچ چیز نه و باید تا خلق مر ایشان را حرمت دارند چنانکه محققان را
و از ایشان بشکوهند چنانکه از خواص خداوند تعالی و بصحبت و تعلق بدایشان آن خواهند که از آفات
خود را اندر صلاح ایشان نهان کنند و جامهٔ ایشان اندر پوشند و جامهای بی معاملت بر کذب
ایشان منجر و تنند که آن ثوب زور باشد و لباس غرور و حسرت روز حشر و نشور قوله تعالی مَثَلُ الَّذِيْنَ حُمِّلُوا
التَّوْرٰىةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوْهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ اَسْفَارًا بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِيْنَ كَذَّبُوْا بِاٰيٰتِ اللّٰهِ
وَاللّٰهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظّٰلِمِيْنَ و اندرین زمانه این گروه بیشتر اند پس بر تو باد که تا هر چه از آن تو
نگردد تو قصد آن نکنی که اگر هزار بار تو بفعل طریقت کوشی چنان نباشد که یک لحظه طریقت ترا قبول کند که
این کار بخرقه نیست بحرقت است چون کسی را طریقت آشنا بود وی را قبا چون عبا بود و چون کسی
بیگانه بود مرقعهٔ وی رقعهٔ ادبار وی منشور شقاوت یوم النشور باشد چنانکه آن پیر بزرگ را گفتند لم لا
تلبس المرقعة قال من النفاق ان تلبس لباس الفتیان و لا تدخل فی حمل اثقال الفتوة چرا مرقعه نپوشی

؎ مثل ایشان بچون دراز گوش است که بر وی علم سابد تنغل است که ذره شد حل کرده بود آنانکه تکذیب کردند با نهای خداوند و خدا راه فلاح نماید

گروه ستمگار ابزا حسینی

گفت از نفاق بود که لباس جوانمردان بپوشی و اندر تحت ثقل[1] معاملات جوانمردی اندر نیائی که اللباس جوانمردان
با ترک حمل جوانمردان با ترک حمل جوانمردی منافقی باشند پس اگر این لباس از برای آنست که تا خداوند
ترا بشناسد که تو خاص اوئی وے بے لباس هم بشناسد و اگر از بهر آنست که بخلق نمائی که من از ایشانم
اگر هستی ریا و اگر نیستی نفاق و این راه صعب و پرخطر است و اهل حق اجل از آنند که بجامه معروف گردند
الصفا من الله تعالی انعام واکرام والصوف لباس الانعام صفائی از خدایتعالی به بنده نعمتی و کرامتی عیان
بود و صوف لباس ستوران بود پس حلیت حلیف بود گروهے حلیت را قربت میکنند و آنچه بر ایشان نیست
بجامه آرند ظاهر مے آرایند امید آنرا که تا از ایشان گردند مشایخ این قصه مر مریدانرا حلیت و زینت بمرقعات
بفرمودند و خود نیز بکردند تا اندر میان خلق علامت شوند و جمله خلق پاسبان ایشان گردند که اگر یک قدم
بر خلاف نهند همه زبان طعن و ملامت بر ایشان باز کنند و اگر خواهند که اندران جامه معصیت کنند از شرم
خلق نتوانند کرد و در جمله مرقعه زینت اولیائی خداوند است عوام بدان عزیز گردند و خواص اندران
ذلیل گردند عز عامه آن بود که چون آن بپوشند خلق شان حرمت دارند و ذل خاص آن بود که چون بپوشند
خلق اندر ایشان بچشم عوام شان نگرند و مر ایشانرا بدان ملامت کنند پس لباس النعم للعوام و جوشن
البلاء للخواص عوام را مرقعه لباس نعما بود و خواص را جوشن بلا بود از آنچه بیشتری از عوام اندران مضطر باشند
چنانکه دست بجائے دیگر نرسند مر طلب جاه را آلتے دیگر ندارند بدان طلب ریاست کنند و مر آنرا سبب
جمع نعمت کنند و باز خواص ترک ریا و ریاست بگویند و ذل را بر عز بگزینند و بلا را بر نعمت اختیار کنند
تا این قوم را آن بلا بود و آنقوم را نعم المرقعة قمیص الوفاء لاهل الصفاء وسربال السرور لاهل الغرور
مرقعه پیراهن وفاست مر اهل صفا را و لباس سرور مر اهل غرور را تا اهل صفا بپوشیدن آن از کونین مجرد شوند
و از مالوفات اصلی منقطع و اهل غرور بدان از حق محجوب گردند و از صلاح باز مانند و در جمله مر همه را سمت صلاح
و سبب فلاح[2] است و مراد جمله از آن محصول یکے را صفا بود و یکے را عطا و یکے را غطا بود و یکے را جاه
یکے را رضا بود و امید دارم که بجنس صحبت و محبت یکدیگر همه رستگار باشند از آنچه رسول گفت صلی الله علیه وسلم
من احب قوما فهو منهم[3] دوستان هر گروه بقیامت با ایشان باشند و اندر زمره ایشان اما باید که
باطنت طلب تحقیق کنند و از رسوم معرض بود که هر که بظاهر چیزها بند کار باشد هرگز بتحقیق نرسد و بدانکه

[1] ثقل بالکسر گرانی و بار اثقال جماعت مثل حمل و احمال ۱۲ [2] فلاح رستگاری و فیروزی و بقا و طعام تری ۱۲ [3] آنکه دوست داشت قومی را پس او با ایشان است ۱۲

وجود آدمیت حجاب ربوبیت بود و حجاب جز بدو را احوال و ورزش اندر مقامات فانی نگردد و صفا نام آن فناست[۱] و فانی الصفة را لباس اختیار کردن محال بود و یا بتکلف[۲] خود را زینتے ساختن ناممکن پس چوں فنائے صفت پیدا آمد و آفت طبع از میانه برخواست اگر او را صوفی خوانند یا نامے دیگر به نزدیک او متساوی بود۔

فصل اما شرائط مرقعات آنست که از برائے خفت[۳] و فراغت سازد و چوں اصلے باشد هر کجا پاره شود رقعه بران گذارد و مشائخ را رضی الله عنهم اندریں دو قول است گروهے گویند که دوختن رقعه را ترتیب نگاهداشتن شرط نیست باید که از انجا که سوزن سر برآرد برکشد و اندران تکلف نکند و گروهے دیگر گویند که دوختن رقعه را ترتیب و راستی شرطست نگاهداشتن و تضریب و تکلف کردن اندر راستی آن از معاملات فقر است و صحت معاملت دلیل صحت اصل باشد و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه از شیخ المشایخ ابوالقاسم گرگانی[۴] رحمة الله علیه بطوس پرسیدم که درویش را کمترین چه چیز باید تا هم فقر را سزاوار گردد گفت سه چیز باید که کم ازاں نشاید یکے بباید که پاره راست بر داند دوخت و دیگر سخن راست داند شنید و دیگر پائے راست بر زمیں داند زد و گروهے از درویشاں با من حاضر بودند که ایں بگفت چوں به دروازه آمدیم هر کسے اندریں تصرفے میکرد و گروهے را از جهله اندریں شربتے پدید آمد گفتند که فقر خود همیں است و بیشتری ازیشاں اندر خوب دوختن پاره و بر زمیں زدن پائے راست می شناختند و هر کسے را پنداری آن بود که ما سخنان طریقت بدانیم شنید و بحکم آنکه روئے دل من بداں سید بود نخواستم که سخن وے بر زمیں افتد گفتم بیائید تا هر کسے اندریں سخن چیزے بگوئیم هر یک صورت خود بگفتند چوں نوبت بمن رسید گفتم پاره راست آن بود که بفقر دوزند نه بزینت چوں رقعه بفقر دوزی اگرچه نا راست دوزی راست آید و سخن راست آن باشد که بحال شنود نه بمنیت و بحق و جد اندراں تصرف کنند نه بهزل و بزندگانی مر آنرا فهم کنند نه بعقل و پائے راست آن باشد که بوجد بر زمیں نهند نه بلهو و رسم بعضے ایں سخن را بداں سید نقل کردند وے گفت اصاب علی خیر الله پس مراد از مرقعه پوشیدن مرایں تخفیف مؤنت دنیا و صدق فقر بخداوند تعالیٰ بوده است و اندر آثار صحیح آمده است که عیسیٰ بن مریم سلام الله علیه مرقعه داشت که او را بر آسمان بردند و یکی از مشایخ گفت که او را بخواب دیدم با آن مرقعه صوف و از هر رقعه نورے مے درخشید گفتم ایها المسیح ایں انوار چیست بریں جامه تو گفت انوار اضطرار

---

[۱] تکلف بخود گرفتن کار برابی فرمودن و رنج بر خود نهادن ۱۲ [۲] خفت بالکسر سبکی ۱۲ [۳] گرگانی بضم کاف و تشدید را کاف عجمی و نون ۱۲ [۴] حکم بالضم فرمودن بمقابل حکم علیه و حکم کردن میان کسے قوله تعالیٰ بینهم یوم القیمة ۱۲ یعنی اگر خرقه را پاره نه دوزند باشی برای آنکه اگرچه انتهای راست باشد یعنی مطلوب بداں حاصل کرده ۱۲ یعنی از رو تحقیق باشد نه از رو تصور ۱۲ یعنی تو نیکو گفتی ملی جر نقصان دے ۱۲

سنت کہ ہر پارہ را ازاں بضرورتے بر دوختہ ام خدائے عزوجل مر ہر رنجے را کہ بدل من رسانیدہ است
مرا آنرا نورے گردانیدہ است و نیز پیرے دیدہ ام از اہل ملامت بماوراء النہر کہ ہر آدمی را ازاں نصیبے بودے
نخوردے و نپوشیدے و خوردنش چیزہا بودے کہ مردماں بینداختے چوں ترۂ پوسیدہ و کدوی تلخ و گندر تباہ شدہ
و آنچہ بدیں ماند و پوششش از خرقہائے ساختے کہ از راہ برچیدہ بودے و نمازی کردہ ازاں مرقعہ ساختے
و شنیدم کہ بمرو الرود پیرے بود از متاخران ارباب معانی قوی حال و نیکو سیرت و از بس رقعہائے بے تکلف کہ بر
سجادہ و کلاہ وے بود کژدم ازاں بچہ کردہ بود و شیخ من رضی اللہ عنہ پنجاہ و یک سال یک جبہ داشت کہ پارہائے
بے تکلف براں ہمی گذاشتے و اندر حکایات عراقیاں یافتم کہ دو درویش بودند یکے صاحب مشاہدت و دیگرے
صاحب مجاہدت آں یکے کہ صاحب مشاہدت بود در ہمہ عمر خود نپوشیدے مگر آں پارہا کہ درویشاں نزا
اندر حال سماع خرقہ شدے و اینکہ صاحب مجاہدت بود نپوشیدے مگر آں پارہا کہ اندر حال استغفار
کردن درویشاں اندر حال جامہائشاں خرقہ شدے تا زیِّ ظاہرِ شاں موافق سیرتِ باطن بودے
و ایں پاس داشتن حال باشد و شیخ محمد بن خفیف رضی اللہ عنہ بیست سال پلاسے درست
پوشیدہ ہر سال چہار چلہ بکشیدے و اندر ہر چہل روز تصنیفے کردے از غوامض علوم حقایق و اندرے
وقتِ وے پیرے بود از محققاں علمائے طریقت و حقیقت بپرگ پارس نشستے و برا محمد بن زکریا خواندندے
و ہرگز مرقعہ نپوشیدہ بود و از شیخ محمد پرسیدند کہ شرطِ مرقعہ چیز است و داشتن آں مر کرا مسلم است گفت شرط
مرقعہ آنست کہ محمد بن زکریا اندر میان پیراہن سفید بجائے می آرد و نیز داشتن آں خرقہ او را مسلم است

فصل اما ترکِ عادت ایں طایفہ شرطِ طریق ایشاں نباشد و آنچہ ایشاں اندر حال جامۂ
پشمین کمتر پوشند و ہمے راست یکی آنکہ پشمہا شوریدہ شدہ است و چوں چہار پایاں اندر غار تنہا از
جائے بجائے افتادہ اند و دیگر آنکہ گروہے از مبتدعہ جامۂ پشمین را شعار کردہ اند و خلافِ شعار مبتدعان
اگرچہ خلافِ سنت ر است بود ایا تکلف اندر دوختن آں بداں سبب روا دارند کہ جاہ ایشاں اندر میان خلق

سلہ فصل فی آدابہم فی السماع من ذالک ان یتکلفوا السماع ولا یستقبلون بالاختیار فاذا اتفق السماع فمن حق المستمع ان یقعد بشرط الادب ذاکرا لربہ بقلبہ مشتغلا بحفظ قلبہ من طوارق الغفلۃ والنسیان فاذا سمعہ شئی یری القاری للقرآن انہ مقسط من قبل الحق عزوجل فیایرد علیہ من تعریفات الغیب ایاہ بما ہو حب ترغیبا او عتابا او زیادۃ فی القیام لعبادۃ عزوجل او غیر فیتفرغ لک بادرتی ما رعلیہ قابل الاشارۃ علیہ بالبدار وان کان السماع بحدیث یصیر کان لسان القاری لسانہ فصاکانہ المخاطب وہو الحق فیما یقرء القاری فعل ما یحصل ما تجد قلبہ فی ذلک بحیث یکون موافقا لحق العبودیۃ وآداب الشریعۃ وفی الجملۃ لا یکون فی الطریقۃ ولا فی علم الحقیقۃ شئی یخالف اداب الشریعۃ واذا کان فی القوم خاطر فی السماع فالواجب علی غیرہ السکون و السکنۃ و مراعاۃ حشمۃ ذالک الشیخ فان واد علیہ امر غالب ینفعد الغلبۃ لیسلم الیہ الحرکۃ فاذا سکنۃ الغلبۃ فان لولی ربکون و مراعاۃ لحشمۃ الشیخ ۱۲

بزرگ گشته است هر کسے خود را مانند ایشان گردانیده و مرقعہ اندر پوشیده و افعال ناخوب از ایشان پیدا آمد و مر ایشان را از صحبت اضداد رنج بود زینتے ساخته اند که جز ایشان کسے آن را اندر نتواند دوخت و مر آن را علامت شناخت یکدیگر گردانیده اند و شعار ساخته اند تا حدے که درویشی به نزدیک بعضی از مشایخ اندر آمد و رقعه را که بر جامه دوخته بود خطے پهنا آورده بود آن شیخ او را مهجور کرده و معنی آن این بود که اصل مفارقت طبع و لطف مزاج است و البته کژی اندر طبع نیکو نباشد چنانکه شعر نا راست اندر طبع خوش نباشد فعل نا راست هم طبع نپذیرد و باز گروهے اندر هست و نیست لباس تکلف نکردند اگر خداوندشان عبائے داد بپوشیدند و اگر قبائے داد بپوشیدند و اگر برهنه داشت ببودند و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه این طریق را پسندیده ام و اندر اسفار خود همین کرده ام و اندر حکایات است که چون احمد بن خضرویه رحمة الله علیه بزیارت ابو یزید آمد رحمهم الله قبا داشت و چون شاه بن شجاع بزیارت ابو حفص آمد رحمهم الله قبا داشت و آن لباس معهود ایشان نبود که اندر اوقات نیز مرقعه داشتندے و وقت بودے نیز که جامه پشمین و یا پیراهن سفید پوشیدندے چنانکه آمدے از آنچه نفس آدمی معتاد است و با عادت مر آن را الفتے بود و چون چیزے مر آن را عادت شد طبیعی شود و چون طبع شد حجاب گردد و از آن بود که پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم خیر الصیام صوم اخی داؤد علیه السلام بهترین روزه ها روزه برادر من است داؤد گفتند یا رسول الله آن چگونه باشد گفت آنکه یک روز روزه داشتے و دیگر روز بگشادے تا نفس را عادت نشود روزه داشتن یا گشادن تا وے بدان محجوب نگردد و اندرین معنے درست تر ابو حامد دوستانے مروزی بوده است رحمة الله علیه که جامه بروی در پوشیدندے مریدانِ وے آنگاه کسے را که بدان حاجت بودے فراغت وے میجستے چون خالی بودے آن جامه را از وے بر کشیدندے وے نه مر پوشاننده را گفتے که چرا پوشانی و نه مر کشنده را گفتے که چرا بر کشیدی و اندرین وقت ما نیز پیرے هست بغزنی حرسها الله (نگهدارد از اعدا) که وے را ملقب موید گویند رحمة الله علیه که وے را در لباس اختیار و تمیز نباشد و اندران پایه درست است اما آنکه معنے بیشتر جامهاے ایشان کبود باشد یکے آن است که اصل طریقت ایشان بر سیاحت و سفر نهاده اند و جامه سفید اندر سفر بر حال خود نماند و شستن آن دشوار گردد و هر کس بدان نیز طمع کند و دیگر آنکه کبود پوشیدن شعار اصحاب فوت و مصیبت بود و جامه اندوه گینان و دنیا دار محنت است و سراپرده مصیبت و مغازه اندوه و بنیاره[1] فراق و گهواره بلا و مریدان چون مقصود دل

[1] بنیاره بروزن بیچاره بلا و چیزے باشد که مردم آن را دشمن دارند۔

اندر دنیا حاصل ندیدند کبود پوشیدند و بر سوگ وصال فرو نشستند و گروهی دیگر اندر معاملت جز تقصیر
ندیدند و اندر دل بجز خرابی نه و اندر روزگار بجز فوت وقت نه کبود اندر پوشیدند که فوت الوقت[1] اشد من الموت[2]
یکی بر موت عزیزی کبود پوشید و دیگری بر فوت مقصود کبود پوشد و یکی از مدعیان علم درویشی را گفت
که این کبود چرا پوشیدی گفت از پیغامبر صلی الله علیه وسلم سه چیز بماند یکی فقر و دیگر علم و سه دیگر شمشیر شمشیر
سلطانان یافتند نه در جای آن کار فرمودند و علم علما اختیار کردند با موختن بسنده کردند و فقر گروه فقرا
اختیار کردند و آنرا آلت غنا ساختند من بر مصیبت این سه گروه کبود اندر پوشیدم و از مرتعش می آید
رحمة الله علیه که اندر محلتی از محلتهای بغداد می رفت تشنه گشت بدری فراز آمد و آب خواست یکی
بیرون آمد با کوزهٔ آب وی آب بستد و بخورد و درویش نگریست دلش صید جمال ساقی شد همانجا فرو نشست
تا خداوند خانه آمد گفت ای خواجه دلم بشربتی آب سخت نگران بود مرا از خانه تو شربتی آبی دادند و دلم
ببردند و مرد گفت آن دختر منست بتو بزنی دادمش مرتعش بطلب دل بخانه اندر آمد عقد بکردند و این صاحب
البیت از منعمان بود وی را بگرمابه فرستادند و جامه خواب اندر وی پوشیدند از وی مرقعه بر کشیدند چون شب
اندر آمد مرتعش بنماز ایستاد و اوراد بگذارد و بخلوت مشغول شد و اندران میانه بانگ برگرفت که هاتوا مرقعتی
مرقعه من بیارید گفتند چه بود گفت بسرم فرو خواندند که بیک نظر بخلاف ما نگریستی جامهٔ صلاح[3] و مرقعه از ظاهرت
برکشیدیم اگر بنظر دیگر بنگری لباس آشنائی از باطنت برکشیم لباسی که سبب پوشیدن آن خداوند باشد
و بر موافقت اولیاء خداوند اندر پوشیده باشد مداومت رضا بران مبارک بود اگر بحق آن زندگانی توانی
کرد و اگر نه دین خود را صیانت باید کرد و اندر جامهٔ اولیاء خیانت روا نباید داشت که مسلمان بر تحقیق باشی
بی دعوی دیگر بهتر از آنکه دل بر تکذیب اندر پوشیدن مرقعه مر دو گروه را راست آید یکی منقطعان دنیا را
و دیگر مشتاقان مولی را و اندر عادات مشایخ رضی الله عنهم چنان رفته است که چون مریدی بحکم تبرک تعلق روی
بدیشان کند مر وی را بسه سال اندر سه معنی ادب کنند اگر بحکم آن معنی قیام کند قبول افتد و الا گویند که طریقت
مر این را قبول نمیکند یکسان بخدمت خلق و دیگر سال بخدمت حق و سه دیگر سال بمراعات دل خود

[1] ضایع کردن وقت سخت تر است از موت ۱۲ [2] وقال ابن عباس خلق الموت علی صورة کبش املح لایمر بشیء ولا یجد له علی ابن مات وخلق الحیوة علی صورة فرس بلقاء انثی وهی التی کان جبرئیل والانبیاء یرکبونها لاتمر بشیء ولا یجد ریحها شیء الا حی وهی التی اخذ السامری قبضة من اثرها فالقی علی العجل فحیی ۱۲ معالم [3] متصوف بهر سه حرکت حرف اول و سکون دوم و فتحه او برگزیده و خلاصه کردن و بمعنی برگزیدم و آنچه صاف باشد از تیرگی ۱۲ غ

وخدمت خلق آنگاه تواند کرد که خود را اندر درجهٔ خادمان نهد و همه خلق را اندر درجهٔ مخدومان[1] یعنی بی تمیز همه را
بهتر از خود داند و خدمت جمله بر خود واجب داند نه چنانکه خدمتے میکند و خود را اندر خدمت بر مخدومان خود فضل
نهند و این خسرانی ظاهر و غبنی واضح بود و از آفات زمانه اندر زمانه یکی این است و خدمت حق عز و جل
آنگاه تواند کرد که همه حظهاے خود از دنیا و عقبی منقطع کند و مطلق مر حق را سبحانه و تعالی پرستش کند از براے
وے که تا وی را براے چیزے می پرستد خود را می پرستد نه وے را و مراعات دل آنگاه تواند کردن که همتش مجتمع
شده باشد و هموم از دلش برخاسته اندر حضرت انس دل را از موقع غفلت نگاه میدارد و چون
این سه شرط اندر مرید حاصل شد پوشیدن مرقعه تحقیق وے نه تقلید او را مسلم شود اما آن پوشاننده که
مرید را مرقعه پوشاند باید که مستقیم الحال باشد که از جمله فراز و نشیب طریقت گذشته باشد و ذوق احوال
چشیده و مشرب اعمال یافته و قهر جلال و لطف جمال دیده و دیگر باید که مشرف باید بر حال مرید
خود که وے اندر نهایت بکجا خواهد رسید از راجعان باشد یا از واقفان یا از بالغان اگر داند که روزے
ازین طریقت باز خواهد گشت بگوید تا ابتدا نکند و اگر بایستد وے را معاملت فرماید و اگر برسد پرورش دهد
و مشایخ این طریقت طبیبان دلها اند و چون طبیب بعلت بیمار جاهل بود بیمار را بطب خود هلاک کند از انچه
پرورش وے نداند و خطرگاهها نشناسد و غذا و شربت از مخالف علت او سازد و رسول گفت صلی الله
علیه وسلم الشیخ فی قومه کالنبی فی امته پس انبیا که خلق را دعوت کردند بر بصیرت کردند و هر کسی را
غذاے باید داد تا مراد دعوت حاصل شود پس چون بالغ اندر کمال ولایت خداوندی مریدانرا از پس
این سه سال تربیت کند اندر ریاضت مرقعه پوشاندر روا بود و شرط پوشیدن مرقعه کفن بود که امید از
لذات حیات منقطع گرداند و دل از راحات زندگانی پاک کند و عمر خود جمله بر خدمت حق وقف کند و بکلیت
از هوا تبرا کند آنگاه پیر او را بپوشیدن آن خلعت عزیز گرداند و وے بحق آن قیام کند و بگذاردن حق آن جهدے[2]
تمام کند و کام خود بر خود حرام کند اما اشارات اندر مرقعه گفته اند بسیار و شیخ ابو معمر اصفهانی رحمة الله علیه اندرین
کتابے ساخته و عوام متصوفه را اندرین غلو بسیار است و مراد ازین کتاب ما را نقل گفتها نیست که کشف
مشکلها است ازین طریقت و بهترین اشارات اندر مرقعه آنست که قبه مرقعه از صبر باشد و دو آستین از

[1] درجه پایه درج جماعت و پایگاه درجات جماعت درجه بالضم لغة فی درجة وهی المرقاة نوعی از سنگ خاره و بالسکون والحرکة کاغذ بسته و لوله نامه

[2] جهد بالفتح والضم توانائی و کوشش. کما فی القرآن الا جهدهم ۱۲

خوف و رجا و دو تیریز از قبض و بسط و کمر از خلاف نفس و دو کرسی از صحت یقین و فراویز از اخلاص و ازین نیکوتر آنکه
قبه از قبای موانست و دو آستین از حفظ و عصمت و دو تیریز از فقر[1] و صفوت[2] و کمرگاه از اقامت اندر مشاهدت
و کرسی از امن اندر حضرت و فراویز از قرار اندر محل وصلت چون باطن را مرقع ساختی ظاهر را یکی نیز باید ساخت
و مرا اندرین باب کتابیست مفرد که نام آن اسرار الخرق والمؤنات است و نسخه آن مرید را باید اما چون مریدی مرقعه
بپوشد اندر غلبهٔ حال و قهر سلطان وقت بدرد مسلم است و معذور و چون باختیار و تمیز درد اندر شرط این
طریقت پس او را مسلم نیست مرقعه داشتن و اگر بدارد چنین بود که یکی از مرقعه داران زمانه به نیرنگی چون ازیشان
بود ظاهر بے باطن بسند کار شده و حقیقت این معنی آنست که اشارت از تخریق ثیاب ایشان آن بود که چون
ایشان را از مقامے بمقام دیگر نقل افتد اندر حال ازان جامه بیرون آیند مر شکر وجدان مقام را و جامهای
دیگر را لباس یک مقام بوده مرقعه لباس جامعست مر کل مقامات طریقت و فقر و صفوت را و بیرون
آمدن ازین جمله و تبرا کردن بود از همه و هر چند که این نه جاے این مسئله بوده است که اندر باب خرقه و کشف
حجاب السماع میبایست اینجا اشارتے کردم بدین مقدار که این لطیفه فوت نشود و بجایگاه خود حکم این تفصیل
دهیم ان شاء الله تعالی و نیز گفته اند که پوشانندهٔ مرقعه را چندان سلطانی باید اندر طریقت که چون اندر بیگانه
نگرد بچشم شفقت آشنا گردد و چون جامه اندر عاصی پوشد ازو لیا گردد وقتے من با شیخ خود همی فتیم اندر دیار
آذربایجان مرقعه دارے دو سه دیدیم که بر خرمن گندم ایستاده بودند و دامنهاے مرقعه پیش کرده تا آن مرد برزه گر
چیزے اندران افگند شیخ بران التفات کرد و برخواند اُولٰٓئِكَ الَّذِيْنَ اشْتَرَوُا الضَّلٰلَةَ بِالْهُدٰى فَمَا رَبِحَتْ
تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوْا مُهْتَدِيْنَ[3] گفتم ایها الشیخ ایشان بچه بے حرمتی بدین مبتلا شده اند و بر سر خلایق فضیحت
شدند گفت پیران ایشانرا حرص مرید جمع کردن بوده است و ایشانرا حرص دنیا جمع کردن و حرصے از حرصے
اولیتر نیست و دعوت بے امر کردن هوا پروردن بود و از جنید مے آید رحمة الله علیه که بباب الطاق در بازار
ترسائے بدیدم سخت با جمال گفتم بار خدایا این را درکار من کن که سخت نیکو آفریدهٔ چون زمانے بر آمد ترسا بیامد
و گفت ایها الشیخ شهادت برمن عرضه کن مسلمان شد و یکے از اولیا گشت و از شیخ بو علی سیاه رحمة الله علیه
پرسیدند که پوشیدن مرقعه کرا مسلم است گفت آنکس را که مشرف مملکت خداوند باشد چنانکه اندر همه جهان هیچ خبر

---

[1] فقر بریدن بینی شتر تا رام شود و منه قولهم فدعن به الفاقرة و درسیدکی ۱۲ صراح [2] صفوت بهر سه حرکت حرف اول و سکون دوم و فتح واو برگزیدگی و خلاصه کردن و بمعنی برگزیده و آنچه صاف باشد از تیرگی و [3] آن گروه آنانکه بخریدند گمراهی براه یافتگی پس سود نکرد بازرگانی ایشان و این گروه نبستند راه یافتگان ۱۲

نرود از احکام و احوال آلا که او را آگاه کنند پس مرقعه[۱] سمت صالحان و علامت نیکان و لباس فقرا و متصوفه[۲] است و در حقیقت فقر و صفوت پیش ازین سخن رفته است و اگر کسے مر لباس اولیا را آلت جمع دنیا و پوشش و آفت خود سازد مر اہل آن زاہدان زیانی بیشتر نباشد و این مقدار کفایت باشد مر اہلِ ہدایت را که اگر بشرحِ آن مشغول شوم مراد ازین کتاب بر نیاید و باللہ التوفیق ۔

بابٌ فی ذکر اختلافہم فی الفقرِ والصّفوۃ

اما علمائے طریقت را اندر تفضیل فقر و صفوت خلاف است بنزدیک گروہے فقر تمامتر از صفوت و بنزدیک گروہے صفوت تمامتر از فقر آنانکه فقر را مقدم بر صفوت کنند گویند فقر فنائے کل بود و انقطاع[۳] اسرار و صفوت مقامی است از مقاماتِ آن چون فنا حاصل آمد مقامات جمله ناچیز گردد و این مسئله بفقر و غنا باز گردد و پیش ازین اندران سخن رفته است و بازآنانکه صفوت را مقدم نہند گویند که فقر شئے است موجود و اسم پذیر و صفوت صفاست از کل موجودات و صفا عین فنا بود و فقر عین بقا پس فقر از اسامے مقامات است و صفوت از اسامئے کمال و اندرین سخن دراز گشته ست اندرین زمانه و ہر کسے بروجه تعجب عبارتے میکنند و بر یکدیگر قول غریب مے آرند و اندر تفضیل و تقدیم فقر و صفوت خلاف است و عبارت مجرد نه فقر است و نه صفوت باتفاق پس از عبارت مذہبے بر ساخته اند و طبع[۴] را از ادراک معانی پرداخته و حدیثِ حق بینداخته نفی ہوا را نفی عین میخوانند و اثبات مراد را عین اثبات میدانند پس موجود و مفقود و منفی و مثبت جمله ایشانند بقیام نفس و ہوا خود و طریق منزّہ است از ترّہات مدعیان و در جملہ اولیا بمحلے برسند که محل نماند و درجات و مقامات فانی گردد و عبارات از ان معانی منقطع شود چنانکه نه شرب ماند نه ذوق نه قمع نه قہر نه صحو نه محو[۵] آنگاه ایشان نامے طلبند ضرورت را تا بدان معانی پوشند که اندر تحت اسم نیاید و مستعمل صفت نگردد آنگاه ہر کسے نامی را که معظم تر باشد بنزدیک ایشان بدان معانی پوشند و درین اصل تقدیم و تاخیر روا نباشد که کسے گوید که آن مقدم یا این مقدم که تقدیم و تاخیر اندر مسمیات

---

[۱] سمت بالفتح راہ راست در وش و نیکو و قصد بکسر سین و فتح میم داغ و نشان ۱۲ [۲] انقطاع بریده شدن ۱۲ [۳] طبع گزشت کہ در دم بر ان آفریده است و ہو فی الاصل مصدر بحقیقۃ طباع کنا الک و مہر کردن سیم را و مہر نہادن بر نامه لعلی و رفتن شمشیر و ہجاز ثکل عع بفتحہا یقال طبعت من الطین جرۃ ۱۲ [۴] قمع بالفتح و عین مہملہ عودن بر چیزے و شکستن و خوار گردانیدن [۵] صحو بالفتح ہوشیار شدن از مستی و پاک بودن آسمان از ابر و غبار ۱۲

واجب کند پس گروہے را نام فقر مقدم تر نمود و بر دل شان معظم تر بود از آنچہ تعلق آں بداں گذارش و تواضع بود و گروہے را نام صفوت مقدم تر نمود و بر دل شان معظم تر بود از آنچہ بر رفع کدورات و فنا و آفات نزدیکتر بود و مراد ایشاں ازیں دو تسمیہ اعلام خواستند و نشان از اں معنی کہ عبارت از اں منقطع بود تا با یکدیگر اندراں باشارت سخن میگفتند و کشف وجود خود را با تمامی اعلام کردند مر ایں گروہ را خلاف نیفتاد اگرچہ عبارات آں معنی از فقر کردند یا از صفوت باز اہل عبارت مر ارباب اللسان را کہ از تحقیق آں معانی بے خبر بودہ اند اندر مجرد عبارت سخن رفت یکے را مقدم کردند و یکے را مؤخر ایں ہر دو عبارت بود پس آں گروہ رفتند با تحقیق معانی و ایں گروہ ماندند اندر ظلمت عبارت و در جملہ چوں کسے را آں معنی حاصل بود و مر آنرا قبلۂ دل خود گردانیدہ باشد اگر او را فقیر خوانند یا صوفی ہر دو نام اضطراری بود مر آں معنی را کاندر تحت ایں اسم نیاید و ایں اختلاف از وقت ابوالحسن سمنون باز است رحمۃ اللہ علیہ کہ وے گاہ اندر کشف کہ تعلق بفقر داشتے فقر را بر صفوت مقدم نہادے ارباب معانی اندر آں وقت او را گفتند کہ چرا چنین میکنی گفت چوں طبع را اندر فنا و نگونساری مشرب تمام است و اندر بقا و علو نیز ہمچناں چوں من اندر محلی باشم کہ تعلق آں بفنا باشد صفوت را مقدم گویم بر فقر و چوں اندر محلے باشم کہ تعلق آں ببقا باشد فقر را مقدم گویم بر صفوت کہ فقر نام بقا است و صفوت از اں فنا رویت بقا از خود فانی کنم و اندر فنا رویت فنا از خود فانی کنم تا طبعم از فنا فنا شود و از بقا ہم فنا و ایں سخناں از روے عبارت خوب است اما فنا را فنا نباشد و بقا را فنا نباشد ہر باقی کہ آں فانی شود از خود فانی شود و ہر فانی کہ باقی شود از خود باقی بود و فنا اسمے است کہ مبالغت اندراں محال باشد تا کسے گوید کہ فنا گردد کہ ایں ہم مبالغت از نفی از وجود آں معنی تواند کرد اندر فنا تا اثرے ماندہ است ہنوز فنا نیست و چوں فنا حاصل آمد فنائے فنا ہیچ نباشد بجز تعجب اندر عبارت بے معنے و ایں ترہات ارباب اللسان است اندر وقت پرستش عبارت و مارا ازیں جنس سخن است اندر کتاب فنا و بقا و آں اندر وقت ہوس کودکی و تیزی احوال کردہ ایم اما اندریں کتاب بحکم احتیاط تمام آں بیاریم انشاء اللہ عزوجل اینست فرق بیان فقر و صفوت معنوی اما صفوت و فقر معاملتے از روے تجرید دنیا و تخلی ست از اں خود چیزے دیگر است و حقیقت آں بفقر و مسکنت باز گردد گروہے گفتہ اند از مشائخ

سا؎ کشف بالفتح بر داشتن پردہ از روے چیزے و کشادہ و برکردن ۱۲ غیاث ۲؎ ترہات بضم مہملہ شدہ و سخنہائے سے ترہت کہ بمعنے باطل است ۱۲ غیاث ۳؎ تخلی بمعنے خالی کردن ۱۲

فقر فاضلتر بود از مسکین از انجا که خدای عزوجل گفت لِلْفُقَرَآءِ الَّذِیْنَ اُحْصِرُوْا فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ لَا یَسْتَطِیْعُوْنَ ضَرْبًا فِی الْاَرْضِ از انچه مسکین صاحب معلوم بود و فقیر تارک معلوم پس فقر عز باشد و مسکنت ذل و صاحب معلوم اندر طریقت ذلیل باشد که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم تعس عبد الدینار و تعس عبد الدرهم و تعس عبد الدینار و تعس عبد الخمیصة والقطیفة و تارک المعلوم عزیز باشد که اعتماد صاحب معلوم بر معلوم بود و اعتماد تارک المعلوم بخداوند بود و باز گروهے گفته اند که مسکین فاضلتر از انجا که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم اللهم احینی مسکینا و امتنی مسکینا و احشرنی فی زمرة المساکین چون پیغامبر علیه السلام مسکین را یاد کرد و گفت یا رب مرا مرگ و زندگانی از مساکین واده چون فقر را یاد کرد گفت کاد الفقر ان یکون کفرا بدین سبب فقیر آن بود که متعلق سببے باشد و مسکین که منقطع الاسباب باشد و اندر شریعت نزدیک گروہے از فقہا فقیر صاحب بلغہ بود و مسکین مجرد و نزدیک گروہے مسکین صاحب بلغه بود و فقیر صاحب مجرد پس اینجا اہل مقامات مر مسکین را صوفی خوانند و این خلاف باختلاف فقہا رضی الله عنہم متصل است نزدیک آنکه فقیر مجرد بود و مسکین صاحب بلغه و صفوت فاضلتر از فقر است اینست احکام اختلاف ایشان اندر فقر و صفوت بر سبیل اختصار۔ والله اعلم بالصواب

بابُ الملامة

گروہے از مشائخ طریقت طریق ملامت سپرده اند و مر ملامت را اندر خلوص محبت تاثیر عظیم است و مشرب تمام و اہل حق مخصوص اند بملامت خلق از جملہ خاصہ بزرگان این است و رسول صلی الله علیه وسلم که مقتدا و امام اہل حق بود و پیشرو محبان تا برہان حق بروے پیدا نیامده بود و وحی بدو نه پیوسته نزدیک ہمه نیکنام بود و بزرگ و چون خلعت دوستی بر سروے افگندند خلق زبان ملامت بدو دراز کردند۔ گروہے گفتند کاہن است و گروہے گفتند شاعر است و گروہے گفتند مجنون است و گروہے گفتند کاذب است و مانند این و خداوند عزوجل صفت مومنان یاد کرد و گفت ایشان از ملامت ملامت کنندگان

لہ این قصد شاہر قسمہ ایشان است آنانکه بازداشته شده اند طاعت خدا یا در جهاد نمیتوانند سیر کردن در زمین برای تجارت وطلب رزق و بیان درویشان مہاجر بوده قریب حیلہ صد تو حسینی ۲ه قریب است آنکه فقر باشد کفر ۳ه ت بلغه بالضم کفایت در معاش ۴ه المسکین من لا شیئ له و فقیر به دلیل با مکس و الاول اصح و اشار الیه صاحب الهدایة بقوله و هو مروی عن ابی حنیفة رحمة الله علیه

ترسند ولا یخافون لومة لائم ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله واسع علیم و سنت باری تعالی
چنین رفته است که هر که حدیث وی کند عالم را بجمله ملامت کننده او گردانند و سر وی را از مشغول گشتن
بملامت ایشان نگاه دارد و این غیرت حق باشد که دوستان خود را از ملاحظه غیر نگهدارد تا چشم کس بر جمال
حال ایشان نیفتد و از رویت ایشان مر ایشان را نیز نگهدارد تا جمال خود نه بینند و بخود معجب
نشوند و بآفت عجب و تکبر اندر نیفتند پس خلق بر ایشان گماشته است تا زبان ملامت بر ایشان
دراز کنند و نفس لوامه را اندر ایشان مرکب گردانیده تا مر ایشان را بهر چه میکنند ملامت میکنند اگر
بد میکنند خود را ملامت میکنند ببدی و اگر نیک میکنند ملامت میکنند خود را بتقصیر کردن و این
اصلی قوی است اندر راه خدای که هیچ آفت و حجاب نیست اندرین طریقت صعب تر از آنکه بنده بخود معجب
شود و اصل عجب از دو چیز خیزد یکی از جاه خلق و مدح ایشان و آنچنان بود که کردار بنده خلق را پسند افتد
بر وی مدح کنند و او بدان معجب شود و دیگر کردار کسی مر آنکس را پسند افتد و خود را شایسته داند بدان معجب شود خداوند تعالی
بفضل خود این راه بر دوستان خود بربست تا معاملات ایشان اگرچه نیک بود خلق نه پسندند از آنچه
بحقیقت ایشان را نه بینند و مجاهدت ایشان اگرچه بسیار بود ایشان آن را از حول و قوت خود نه بینند و مر خود را
نه پسندند تا از عجب محفوظ بوند پس آنکه پسندیده حق بود خلق او را نه پسندیده و آنکه گزیده تن خود بود
حق وی را نگزیند چنانچه ابلیس را خلق پسندیدند و ملائکه قبول کردند و وی خود را به پسندید چون پسندیده
حق نبود پسند ایشان مر او را لعنت بار آورد و آدم[1] را ملائکه نه پسندیدند و گفتند اتجعل فیها من یفسد[2]
فیها و وی خود را نه پسندید و گفت ربنا ظلمنا انفسنا[3] چون پسندیده حق بود گفت فنسی ولم نجد له[4]
عزما پسند خلق و ناپسندی وی را رحمت بار آورد تا خلق عالم بدانند که مقبول ما مهجور خلق باشند و مقبول
خلق مهجور ما تا لاجرم ملامت خلق غذای دوستان حق است از آنچه اندر آن آثار قبول است و مشرب
اولیای حق که آن علامت قرب است و همچنانکه همه خلق بقبول خلق خرم باشند و اندر اخبار آمده است
از پیغمبر صلعم از جبرائیل صلوات الله علیه از خداوند تعالی که گفت اولیائی[5] تحت قبائی لا یعرفهم غیری الا اولیائی

---

[1] سمی آدم من الارض وقیل انه کان آدم من ادم اللون وکنیته ابو محمد ابو البشر وان کان غیرنا اکرم علیه فنحن اعلم منه لانا خلقنا قبلنا و رئینا مالم یراه فاظهر الله تعالی فضله علیهم بالعلم وفیه دلیل علی ان الانبیاء افضل من الملئکة وان کانوا رسلا کما ذهب الیه اهل السنة والجماعة ۱۲ معالم [2] آیا آفریدی در زمین کسی را که فساد کند و نافرمانی ازو صادر گردد ۱۲
[3] ای پروردگار ستم کردیم بر نفسهای خود بدین نافرمانی ۱۲ [4] پس فراموشی و نیافتیم ما در وی گناه ۱۲ [5] اولیاء من زیر قبای من اند نمیدانند ایشان را بجز من ۱۲

فصل اما ملامت بر سه وجه باشد یکی راست رفتن دیگر قصد کردن وسه دیگر ترک کردن وصورت ملامت
راست رفتن آن بود که یکے کار خود میکند ودین را میورزد ومعاملات را مراعات میکند خلق او را اندران
ملامت میکنند واین راهِ خلق باشد اندر وے ووے از جمله فارغ وصورت ملامت قصد کردن آنکه
یکے را جاه بسیار از خلق پیدا آید واندر میانِ ایشان نشانه گردد ودلش بجاه میل کند وطبعش اندر ایشان
آویزد وخواهد تا دلِ خود را از ایشان فارغ کند وبحق مشغول گردد بتکلف راه ملامتِ خلق بر دست گیرد واندر
چیزے که شرع را زیان ندارد وخلق از وے نفرت آرند واین راهِ او بود اندر خلق وخلق از وے فارغ وصورت
ملامت ترک کردن آن بود که یکے را کفر وضلالت طبع گریبان گیرد تا بری از شریعت نماند وترک متابعت
آن پیش گیرد وگوید که این طریقه ملامتی است که میکنم واین راه وے اندر وے راست رفتن بود واندر
دین ونا ورزیدن نفاق ودوست بداشتن از ریا وبیزار از ملامت خلق باک نباشد واندر همه احوال بر سر رشته
خود باشد وبهر نام که خوانندش وی را همه یکے باشد واندر حکایات یافتم که شیخ ابو طاهر حرمی رح روزے بر خرے
نشسته بود واندر بازار همی رفت ومریدے عنانِ گرفته بود یکے آواز داد که آن پیر زندیق آمد آن مرید
چون این سخن بشنید از غیرتِ ارادتِ خود قصدِ زخمِ آن مرد کرد واهل بازار جمله بر شوریدند شیخ گفت مرید را
که اگر تو خاموش باشی من ترا چیزے آموزم که ازین محن باز رهی مرید خاموش بود چون بجایگاهِ خود باز
رفتند این مرید را گفت آن صندوق بیار بیاورد وران صندوق نامها بود واز انجا نامها که هر کس باو
نوشته بودند بیرون آورد و پیش وے نهاد وگفت نگاه کن از هر کس بمن نامه ایست که فرستاده اند یکے مخاطب
شیخ الاسلام خطاب کرده است ویکے شیخ زکی ویکے شیخ زاهد ویکے شیخ الحرمین ومانند این همه القابست نه اسم
ومن این همه نیستم هر کسے بر حسبِ اعتقادِ خود مرا انجاب نهاده اگر این بیچاره نیز بر حسبِ اعتقادِ خویش سخنے
گفت ومرا لقبے نهاد تو این خصومت چرا انگیختی ؛ اما آنکه طریقش قصد باشد اندر ملامت وترک جاه ودو
بداشتن از ریاست چنان بود که روایت کرده اند از امیر المؤمنین عثمان بن عفان رض که روزے از خرماستانِ خود
می آمد وخرمه هیزم بر سرِ وے نهاده ووے چهار صد غلام داشت گفتند یا امیر المؤمنین این چه حالست گفت
اُرِیدُ اَنْ اُجَرِّبَ نَفْسِی مرا غلامان هستند که این بکنند ولیکن میخواهم که من نفس خود را تجربه کنم تا جاه خلق او را

---

۱ طبع سرشت ۱۲ ۲ شیخ بفتح پیر ۱۲ ۳ عنان بکسر اول لگام ومعارضه آنچه از آسمان ظاهر شود در وقت نظر کردن بدان ۱۲ ۴ لقب بفتحتین
نامے که دران معنے مدح یا ذم منظور باشد بخلاف عَلَم که دران هیچ معنے منظور نباشد ۱۲ ۵ خرمه بضم دسته گیاه ودرمه خوشه گندم ۱۲ ۶ اراده میکنم که تجربه کنم نفس خود را

از هیچ کار باز ندارد و این حکایت صریح است بر اثبات ملامت و اندرین معنے حکایتے آرند از امام اعظم ابو حنیفه رض دآنجا که ذکر وے آید اندرین کتاب بباید طلبید ان شاء الله تعالی و نیز از ابو یزید می آرند که از سفر حجاز[1] می آمد اندر شهرے وے بانگ افتاد که بایزید آمد مردمان شهر جمله پیش وے باز رفتند تا باکرام وے را بشهر اندر آرند بایزید دید که مردان شهر پیش او خواهند آمد و وے بمراعات ایشان مشغول دل خواهد شد و از حق باز خواهد ماند و پراگنده خواهد گشت چون ببازار اندر آمد قرصے از آستین بدر آورد و خوردن گرفت جمله از وے برگشتند و وے را تنها بگذاشتند و این اندر ماه رمضان بود و او مسافر بود مر مریدے که با وے بود گفت که دیدی یک مسئله از شریعت کار بستم همه خلق مرا رد کردند و من میگویم که علی بن عثمان الجلابی ام که اندرین زمانه ملامت را فعلے میبایست مستنکر و پدید آمدن چیزے بر خلاف عادات اکنون اگر کسے خواهد که مر او را ملامت کنند گو دو رکعت نماز تطوع[2] دراز تر بکن و یا دین را بر تمامی بورز همه خلق بیکبار مر ترا منافق و مرائی خوانند اما آنکه طریقش ترک باشد و بخلاف شریعت چیزے بر دست گیرد و گوید که این طریق ملامت میرود مر آن ضلالت واضح باشد و آفت ظاهر و هوس صادق چنانکه اندرین زمانه بسیارے هستند که مقصود شان از رد خلق قبول ایشان بود از انچه نخست باید که کسے مقبول باشد تا قصد رد ایشان کند و بفعلے پدیدار آید که ایشان او را رد کنند قبول ناکرده را تکلف رد کردن بهانه باشد از برائے قبول مصنف گوید که وقتے مرا با یکے ازین مدعیان مبطل صحبت افتاد روزے وے بمعاملتے خراب پدیدار آمد و عذر آن معنی ملامت آورد یکے مر او را گفت که این هیچ چیزے نیست و برا دیدم که بنفسے[3] بر آورد و گفتم اے هذا اگر دعوی ملامت میکنی و اندرین درستی انکار این جوانمرد مر فعل ترا تاکید مذاهب تست و چون وے با تو اندرین راه تو موافقت میکند این خصومت چه چیز است و این خشم چرا این قصه تو بدعوت مانند تر از ملامت است و هر که خلق را دعوت کند بامرے از حق و مر آنرا برهانے[4] باید و برهان آن حفظ سنت[5] بود چون از تو ترک فریضه ظاهرے بینم و تو خلق را بدان دعوت میکنی این کار از دایرهٔ اسلام بیرون میباشد

فصل بدانکه مذهب ملامت را اندرین طریقت آن شیخ زمانه خود ابو حمدون قصار[6] نشر کرده است و وے را اندر حقیقت ملامت لطایف بسیار است و از وے می آید که گفت الملامة ترك السلامة ملامت

---

[1] حجاز بکسر اول نام ملکیست که مکه و مدینه و طایف و شهرهاے دیگر که مابین زمین حبشه و غور واقع است ۱۲ غیاث [2] تطوع فرمان بردن و آنچه بر خود لازم نباشد بعمل آوردن یعنی مستحبات و نوافل ۱۲ غیاث [3] نفس بفتحتین دم و نفس بفتح اول و سکون ثانی بمعنے جان و روح ۱۲ [4] برهان بالضم حجت روشن و دلیل قاطع ۱۲ غیاث [5] سنت آن است که از پیغمبر ثابت شده باشد بر وجه تاکید قولاً و فعلاً و بر تقدیر فعل ماند که اکثرے باشد تا آنکه گفته اند ترک زده مرتبه زیاده بنا شد ۱۲ مفتاح الصلوة [6] قصار بالفتح و التشدید گازر ۱۲ غیاث

دست بداشتن از سلامت بود وچون کسے قصد ترک سلامت خود بگوید ومر بلاہا را میان اندر بندد واز مالوفات وراحتہاے خود تبرا کند مر امید کشف جلال وطلب مال را تا برد خلق از خلق نومید گردد وطبعش الفت خود از ایشان بگسلد ہر چند از ایشان گسستہ تر بود بحق پیوستہ تر بود پس آنچہ روئے ہمہ خلق عالم بداں بود آں سلامت است مر اہل ملامت را ازاں روے بگردانند ہمت ایشاں بر خلاف ہموم بود وہمت ایشاں خلاف ہمم اندر اوصاف خود وحدانی باشد چنانچہ احمد بن فاتک روایت آرد از حسین بن منصور رحمہ[۱] کہ او را پرسیدند کہ من الصوفی قال وحدانی الذات وہم از ابو حمدون پرسیدند از ملامت وے گفت کہ راہ آں بر خلق دشوار ومنغلق است اما طرفی بگویم رجاء المرجیۃ[۲] وخوف القدریۃ ترس قدریان ورجاء مرجیان صفت ملامتے بود واندر تحت ایں معنے رمز لیست بدانکہ ہیچ چیز ایں طبع از درگاہ خداوند نفور تر ازاں نگردد کہ بجاہ خلق وآدمی را بداں مقدار بندہ باشد کہ کسے ویرا بستود وے جان ودل بدو دہد واز خدائے عزوجل بدو باز ماند پس خایف پیوستہ میکوشد کہ از محل خطر دور باشد واندریں کوشش مر طالب را دو خطر پیش آید یکے خوف حجاب خلق ودیگر منع فعلے کہ خلق بداں فعل وے بدو بزہ کار کردند وزبان ملامت بد ودراز کردند نہ روے آنکہ با جاہ ایشاں بیارامد وبزرگ آنکہ ایشاں را بملامت خود بزہ کار کند پس ملامتی را باید کہ نخست خصومت دنیائی وعقبائی از خلق منقطع کند بدانچہ او را گویند ومر نجات دل را فعلے کند کہ آں نہ اندر شریعت کبیرہ باشد ونہ صغیرہ تا مردمان او را رد کنند تا خوفش اندر معاملات چوں خوف قدریان بود ورجائش اندر معاملت کنندگان چوں رجاء مرجیان بود واندر حقیقت دوستی ہیچ چیز خوشتر از ملامت نیست ازانچہ ملامت دوست را بر دل دوست اثر نباشد ودوست را جز بر سر کوئے دوست گذر نباشد واغیار را بر دل دوست خطر نباشد اجد الملامۃ فی ہواک لذیذۃ[۳] لان الملامۃ روضۃ العاشقین ونزہۃ المحبین وراحۃ المشتاقین وسرور المریدین ومخصوص اند ایں طائفہ از ثقلین باختیار ملامت از برائے سلامت دل وہیچکس از خلائق از مقربان

---

[۱] منصور از حکمائے مشائخ بود واز سادات ایں طائفہ بود موعظت نظیر نداشت ودر انواع معلوم کامل واز اصحاب عراقیان ومقبول خراسان بود واز سالکان مرو بود وبعد سبب توبہ او آں بود کہ در راہ کاغذے بیافت وبرو نوشتہ بود بسم اللہ الرحمن الرحیم چوں جائے پاکیزہ نیافت کرا آں را بخورد پس بخواب دید کہ گفتند کہ بحرمتے کہ نام ما را داشتی در حکمت بر تو کشادہ کردم ۱۲ تذکرۃ الاولیا [۲] رجاء بفتح اول وبعد الف ہمزہ بمعنی امید داشتن ۱۲

[۳] ہر آئینہ ملک باغ عاشقاں است وتازگی محباں است وآرام مشتاقاں است وخوشی مریداں است ۱۲

دیگر ریاییان و روحانیان را این درجه نیست و از هم‌نشین نیز از زهاد[1] و عباد و راغبان و طالبان حق که بوده‌اند
اندرین مرتبه نبوده بجز گروهی را ازین است که سالکان طریق انقطاع دل باشند اما نزدیک من طلب ملامت
عین ریا بود و ریا عین نفاق از آنچه مرائی به تکلف بر راهی رود که خلق او را قبول کنند و ملامتی به تکلف بر راهی رود
که خلق او را رد کنند و هر دو گروه اندر خلق مانده‌اند و از ایشان بیرون گذر ندارند تا یکی بدین معاملت بدید آید
است و یکی بدان معاملت و درویش را خود حدیث خلق بر دل نگذرد و چون دل از خلق گسسته بود ازین
هر دو معنے فارغ باشد و هیچ چیز پای‌بند وی نباید وقتی مرا از ملامتیان ماوراءالنهر صحبت افتاد و چون
منبسط شوم اندرین گفتم ای اخی مراد تو اندرین افعال شوریده چه چیز است گفت سپری کردن خلق اندر
خود گفتم این خلق بسیاراند و تو اندک عمر در روزگار مکانت آن نیابی تا خلق را اندر حال خود سپری
کنی تو خود را اندر خلق سپری کن تا ازین همه مشغولی باز رهی و گروهی باشند که به خلق مشغول اندیشد اند
که خلق بدیشان مشغول‌اند پس هیچکس ترا نه بیند تو خود را مبین چون آفت روزگار تو از دیدهٔ تو باشد
ترا با غیر چه کار کسی را که شفا از احتما باید طلبید او از تناول[2] طلبید از مردمان نباشد و باز گروهی
برای ریاضت نفس[3] را ملامتی کنند تا بخواری خلق[4] نفس شان ادب گیرد و داد خود ازوی بیابند
که خوشتر مر ایشان را بیارند که نفس خود را اندر بلا و خواری یابند از ابراهیم بن ادهم رحمة الله علیه حکایت آرند که یکی ورا
پرسید که هرگز بمراد خود را رسیده دیده گفت بلی دو بار دیده‌ام یکبار در کشتی بودم و کس اندران جا مرا نشناخت
جامهٔ خلق داشتم و موی دراز و بر حالی بوده‌ام که اهل کشتی جمله بر من فسوس[5] و خنده همی کردند و اندر کشتی
با ما مسخره بود هر زمان که بیامدی موی سر من کشیدی و بکندی و با من بوجه مسخرة استخفاف کردی
من خود را بمراد خود یافتمی و بدان لباس خود شاد همی بودمی تا روزی آن شادی بغایت رسید و سبب
آن بود که مسخره برخاست و بر من بول کرد و دیگر بار اندر باران عظیم بدهی فرا رسیدم و سرمای زمستان مرا غلبه
کرده بود و مرقعه بر تن من تر شده بود بمسجدی فرا رسیدم و مرا در آنجا نگذاشتند و بدیگر مسجد رفتم همچنان نگذاشتند
و بسه دیگر مسجد رفتم همچنان عاجز شدم و سرما بر دل من قوت گرفت تا بتون گرمابه اندر آمدم و دامن خود

---

[1] بضم زا و تشدید ها و در آخر دال مهمله بمعنی پرهیزگاران ۱۲ غیاث [2] تناول بمعنی وا فرا گرفتن و مجازاً بمعنے خوردن ۱۲ [3] نفس بفتحتین دم و نفس بفتح ثانی جان روح اول و سکون ۱۲ [4] خلق بفتحتین بمعنے کهنه شدن جامه و جامهٔ کهنه و بدینمعنی بکسر لام هم آمده [5] فسوس بکسر اول و واو مجهول بازی و ظرافت و مسخریه و استهزا و بمعنے حیرات ۱۲

بدان آتش اندر کشیدم و دود آن بر من برآمد و جامه و رویم سیاه شد آن شب نیز بمراد خود رسیده بودم و مرا که علی بن عثمان الجلابی ام وقتے واقعه افتاد بسیار مجاهدت کردم امید آنرا که واقعه حاصل شود نشد وقتے پیش ازین مرا ازان جنس واقعه افتاده بود و بگور شیخ ابویزید رحمة الله علیه مجاور شده بودم تا حل شد این بار نیز قصد آنجا کردم و سه ماه بر سر تربت او مجاور شوم تا حل شود و هر روز سه غسل بکردم و سی طهارت امید کشف واقعه را البته حل نشد برخاستم و قصد سفر خراسان کردم اندران ولایت شبے بدهے فرا رسیدم که آنجا خانقاه بود و جماعتے از متصوفه و من مرقعه خشن داشتم بسنت و از آلت اهل رسم با من هیچ چیز نبود بجز عصا و رکوه بچشم آن جماعت سخت حقیر نمودم و کس مرا اندانست ایشان بحکم رسم میگفتند با یکدیگر که این از ما نیست و راست چنان بود که از ایشان نبودم اما آن شب لابد بود اندر آن جاے بودن مرا بر بامے نشاندند و خود بر بام بلندتر از من بر شدند و من بر زمین نان خشک سبز گشته پیش من نهادند و من بوے آن نانها که ایشان مے خوردند مے شنیدم و با من سخنان بطنز میگفتند از بام چون از طعام فارغ شدند خربزه میخوردند و پوست آن بر سر من مے انداختند بر وجه طیبت حال خود و استخفاف من و من بدل میگفتم که بار خدایا اگر نه آنستی که جامه دوستان تو دارند والا من از ایشان این نکشیدمے و هر چند که آن طعن ایشان بر من زیادت شد دل من اندران خوشتر مے گشت تا بکشیدن این بار آن واقعه بر من حل شد و اندر وقت بدانستم که مشائخ جهال را از براے چه اندر میان خود راه داده اند و بار ایشان از براے چه میکشند۔ اینست احکام ملامت بتمامی بتحقیق آنکه پیدا کردم بتوفیق الله تبارک و تقدس۔

باب فی ذکر ائمتهم من الصحابة رض

اکنون طرفے یاد کنیم از احوال ائمهٔ ایشان و از صحابه که پیشروان ایشان بوده اند اندرین معاملات و قدوهٔ ایشان اندر انفاس وقواد ایشان اندر احوال از پس انبیا از سابقان اولین از مهاجرین و انصار تا کیدے بود مر اثبات مراد ترا ان شاء الله عز و جل منهم شیخ الاسلام و بعد از انبیا خیر الانام خلیفه و امام و سید اهل تجرید و شاهنشاه ارباب تفرید و از آفات انسانی بعید امیر المومنین ابوبکر عبدالله بن عثمان الصدیق رض

---

۱ قرارگاه لطف کرده اند نیز روده گوسفندان که سرگین دران باشد ۲ کش بفتح کاف عربی نام شهریست در ترکستان نزدیک تخت و بغل و تهیگاه و خوش نیز آمده ۳ خشن بفتح اول و کسر ثانی هر چیز که درشت باشد ۴ قدوه بالکسر و بالضم بمعنے پیشوا ۵ تفرید یگانه کردن و تنها ماندن ۱۲ غیاث

که ویرا کرامات مشهور است و آیات و دلائل ظاهر اندر معاملات و حقایق و اندر باب تصوف طرفی
اندر روزگار وے گفته شده است و مشایخ ویرا مقدم ارباب مشاهدت نهند مر قلت حکایت و روایتش را
و عمر را رضہ مقدم ارباب مجاهدت نهند مر صلابت و معاملتش را و اندر اخبار صحاح مسطور است و اندر
میان اهل علم مشهور که چون وے بشب نماز کردے قرآن نرم خواندے و چون عمر رضہ نماز کردے بلند
خواندے رسول صلعم از ابوبکر رضی الله عنه پرسید که چرا نرم خوانی گفت [1] اسمع من اناجیه انا نچه میدانم
که از من غائب نیست و بنزدیک سمع وے نرم خواندن و بلند خواندن هر دو یکے است و از عمر رضہ پرسید
گفت [2] اوقظ الوسنان ای النائم واطرد الشیطان این نشان از مجاهدت داد و آن نشان از
مشاهدت و مقام مجاهدت اندر جنب مقام مشاهدت چون قطره بود اندر بحرے و ازان بود که پیغامبر صلعم
گفت [3] هل انت الا حسنة من حسنات ابی بکر چون عمر حسنه بود از حسنات ابی بکر که عز اسلام بدو بود
نظر کن تا عالمیان چگونه باشند از وے می آرند که گفت دارنا فانیة واحوالنا عاریة وانفاسنا
معدودة وکسلنا موجودة سراے ما گذرنده است و احوال ما اندر وے عاریت و نفسهاے ما شمار و
کاهلی ما ظاهر پس عمارت سراے فانی از جهل باشد و اعتماد بر حال عاریتی از پله و دل را با نفاس معدود
نهادن از غفلت و کاهلی را دین خواندن از عین که آنچه عاریت بود باز خواهند و آنچه گذرنده بود
نماند و آنچه در عدد آید سپری شود و کاهلی را خود دارو نیست نشان داد ما را رضی الله عنه که دنیا و
دنیائے را چندان خطر نیست که خاطر بدیشان مشغول باید کرد که هرگاه بفانی مشغول شوی از باقی
محجوب گردی چون نفس و دنیا حجاب طالب آمد از حق دوستان او از هر دو اعراض کردند و چون دانستند
که عاریت است و عاریت ازان کسان بود دست تصرف از ملک کسان کوتاه کردند و هم از وے
مے آرند که گفت اندر مناجاتش [4] اللهم ابسط لی الدنیا وزهدنی عنها نخست گفت دنیا بر ما فراخ
گردان آنگاه مرا از آفت آن نگاه دار و اندر تحت معنی این رمز لیست یعنی نخست دنیا بده تا شکر
آن بکنم آنگاه توفیق آن ده تا از براے تو دست ازان بدارم و روے ازان بگردانم تا هم درجه شکر و

---

[1] مے شنوانم آنرا که میخوانم ۱۲ [2] بیدار میکنم خفتگان را و دور میکنم شیطان را ۱۲ [3] آیا تو مگر حسنه از حسنات ابی بکر رضی الله تعالیٰ عنه ۱۲
[4] اے بار خدایا فراخ کن براے من دنیا را و روگردان از و مرا ۱۲

وانفاق یافته باشم وهم مقام صبر تا اندر فقر مضطر نباشم که فقر مرا باختیار باشد واین معنی روا است
بران پیر معاملت که گفت آنکه فقرش باضطرار بود تمامتر از آنکه باختیار بود که اگر باضطرار بود او
صنعت [پیشه و هنر ۱۲] فقر بود واگر باختیار بود فقر صنعت [پیشه و هنر ۱۲] وے بود وچوں کسب وے از جلب فقر منقطع بود بهتر از آنکه
بتکلف خود را در جنسے ساز دگوئیم که صنعت فقر ظاهر تر آنگاه بود که اندر حال غنا [مقیدان ۱۲] ارادت فقر بر دلش
مستولی شود چندان عمل کند که او را از محبوب آدم وذریّه او باز ستاند وآں ویناست نه آنکه اندر حال فقر
خواست غنا بر دلش مستولی شود چندان فعل کند که او را از برائے درم بدرگاه ظلمه وسلاطین باید شد
صنعت فقر آں بود که از غنا بفقر افتد نه آنکه اندر فقر طلب ریاست کند وصدیق اکبر رض مقدم بر همه
خلایق است از پسِ انبیا صلوات الله علیهم اجمعین وروا نباشد که کسے قدم اندر پیش وے نهد که
در معنی مقدم گیرد واندر فقر باختیار را بر فقر باضطرار وجمله مشایخ متصوفه برین مذهب اند الّا آں یک
پیر که یاد کردیم وحجت مقالاتش را در وبر وے بیاوردیم آنگاه متولد گردانیدیم این را بر قول صدیق اکبر
رضی الله عنه ودلیل واضح کردیم وزهری از وے روایت می آرد که چوں ویرا بخلافت بیعت کردند وے
بر منبر شد وخطبه کرد واندر میانِ خطبه خواند والله ما کنتُ حریصًا علے الامارة یوما ولا لیلة قط ولا کنت
فیها راغبا ولا سألتها الله قط فی سرٍ وعلانیة ومالی فی الامارة مِن راحةٍ بخدائے که من بر امارت
حریص نیستم ونبودم وهرگز روزے وشبے ارادتِ آں بر دلم گذر نکرد ومرا بداں رغبت نبود واز خداوند تعالی
اندر نخواستم بسر وعلانیه ومرا اندراں راحت نیست وچوں بنده را خداے عز وجل بکمال صدق
برساند وبمحل تمکین مکرم متمکن گرداند او منتظر وارد حق باشد تا بر چه صفت آید که وے بران صفت
میگردد واگر فرمان آید که فقیر باشد فقیر باشد واگر فرمان باشد امیر باشد امیر باشد اندرین تصرف واختیار
نکند[۱] چنانکه صدیق[۲] رضی الله عنه اندر ابتدا اندر ان نیز بجز تسلیم نورزید چنانکه وے رضی الله عنه در انتها پس
اقتدا این طائفه به تجرید وتمکین وحرص بر فقر وتمنی بترک ریاست بدوست ازانکه امام دین همه مسلمانان
ویست عام را وامام اهل این طریقت ویست خاص را رضی الله عنه **ومنهم** سرهنگ اهل ایمان

---

۱ وعن ابی هریرة رض قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم اتانی جبرئیل فاخذ بیدی فارانی باب الجنة یدخل منه امتی فقال ابوبکر رض یارسول الله صلی الله علیه وسلم ودِدت انی کنت معک حتی انظر الیه فقال رسول الله صلعم اما انک یا ابا بکر رض اول من یدخل من امتی رواه ابوداود ومشکوٰة ۱۲

۲ وعن عائشة رضی الله عنها ان ابوبکر رض دخل علے رسول الله صلعم فقال انت عتیق الله من النار فلهذا سمی عتیقا۔ رواه الترمذی ۱۲

و صعلوک[1] اهل احسان امام اهل تحقیق و اندر بحر محبت غریق ابوحفص عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ کہ ویرا کرامات مشہور است و فراسات مذکور و مخصوص بود بفراست[2] و صلابت و ویرا لطایف است اندر طریق و دقایق اندرین معنی و پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اَلْحَقُّ یَنْطِقُ عَلٰی لِسَانِ عُمَرَ حق بر زبان عمر رضی اللہ عنہ سخن گوید و نیز گفت قد کان فی الامم محدثون فان یک منهم فی امتی فعمر اندر امتان پیشین محدثان بوده اند و اگر اندرین امت باشد آن عمر است رضی اللہ عنہ و ویرا اندرین طریقت رموز[3] لطیف بسیار است بیش ازین کہ کتاب جملہ را احصا نتوان کرد اما ازوے می آید کہ گفت العزلة راحة من خلطاء السوء عزلت راحت بود از همنشینان بد و عزلت بر دو گونہ بود یکے اعراض از خلق و دیگر انقطاع از ایشان و اعراض از خلق گزیدن جائے خالی بود و تبرا کردن از صحبت اجناس بظاهر و آرمیدن بخود برویت عیوب اعمال خود و خلاص جستن خود را از مخالطت مردمان و ایمن گردانیدن خلق را از بد خود اما انقطاع از خلق بدل بود و صفت دل را بظاهر هیچ تعلق نباشد چون کسے بدل منقطع بود از خلق و صیت ایشان وے را هیچ چیز نباشد از مخلوقات کہ اندیشہ آن بر دلش مستولی گردد آنگاه این کس اگرچہ اندر میان خلق باشد از خلق وحید بود و همتش از ایشان فرید باشد و این مقام بس عالی و بعید بود و راست رو درین صفت عمر بود رضی اللہ عنہ کہ از راحت عزلت[4] نشان داد وے بظاهر اندر میان خلق با امارت و خلافت بود و این دلیل واضح است کہ اهل باطن اگرچہ بظاهر با خلق آمیختہ باشند دل شان بحق آویختہ باشد و در جملہ حال بدو راجع باشند و آن مقدار صحبت کہ با خلق کنند از حق بلا شمرند و بحق تعالیٰ از ان صحبت خلق گریزند کہ هرگز دنیا مر دوستان حق را مصفا نگردد و احوال آن مهنا چنانکہ عمر گفت رضی اللہ عنہ دَارٌ اُسِّسَتْ عَلَی الْبَلْوٰی بِلَا بَلْوٰی محال سرائے کہ اساس آن بر بلا و بلوی بود محال باشد کہ هرگز از بلا خالی نباشد و عمر رضی اللہ عنہ از خواص اصحاب رسول بود صلی اللہ علیہ وسلم و اندر حضرت حق تعالیٰ همہ افعالش مقبول تا حدے کہ جبرئیل علیہ السلام اندر ابتدائے اهل اسلام عمر بیامد و رسول صلی اللہ علیہ وسلم را گفت قد استبشر[5] یا محمد اهل السماء الیوم باسلام عمر[6]

---

[1] صعلوک بالضم و واو معروف بمعنی فقیر و درویش ۱۲ [2] فراست بکسر اول بمعنی سرعت فهم و ادراک و زیرکی . قیافہ دان حلمی آتے بصیرت برند ۱۲

[3] عن ابی هریرة رض قال قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم ولقد کان فیما قبلکم من الامم محدثون فان یک فی امتی احد فانہ عمر رض متفق علیہ ۱۲ مشکوٰة

[4] عزلت بالضم جدا شدن از زن و مرد و گوشہ نشینی ۱۲ غیاث [5] و عن علی قال ما کنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر رواه البیهقی فی دلائل النبوة مشکوٰة ۱۲

[6] اخرجہ حاکم صححہ عن ابن عباس لقد استبشر اهل السماء الیوم باسلام عمر ۱۲

پس اقتدا این طائفہ بلبس مرقعہ و صلابت اندر دین بدوست از آنکہ وے اندر ہمہ انواع مرہمہ خلق را امام است
رضی اللہ عنہ ومنہم گنج حیا و اعبد اہل صفا و متعلق درگاہِ رضا و متحلی بطریق مصطفےٰ ابو عمر عثمان
بن عفان رضی اللہ عنہ کہ وی را فضایل ہویدا است و مناقب ظاہر اندر کل معانی و عبد اللہ بن رباح
و ابو قتادہ رضی اللہ عنہما روایت آرند کہ روز حرب[۱] الدار ما بنزدیک امیر المؤمنین عثمان رضی اللہ عنہ بودیم
چوں اہل غوغا بر درگاہ وے مجتمع شدند غلامان وے سلاح[۲] برداشتند عثمان گفت ہر کہ سلاح برنگیرد
از مالِ من آزاد است و ما از ترسِ خود بیروں آمدیم حسن ابن علی رضی اللہ عنہما ما را در راہ پیش آمد باوے باز
گشتیم و بنزدیک عثمان رضی اللہ عنہ اندر آمدیم تا بدانیم کہ حسن بن علی کرم اللہ وجہہ بچہ کار میشود چوں حسن
اندر آمد و سلام گفت و وی را بداں بلیت تعزیت کرد و گفت یا امیر المؤمنین من بے فرمانِ تو بر مسلمانان
شمشیر نتوانم کشید و تو امامِ برحقی فرمان دہ تا بلاے این قوم از تو دفع کنم عثمان رضی اللہ عنہ وی را گفت
یا ابن اخی ارجع واجلس فی بیتک حتی یأتی اللہ بامرہ فلا حاجۃ لنا فی اہراق الدماء اے برادر زادۂ
من باز گرد و اندر خانۂ خود بنشیں تا فرمانِ خداوند تعالیٰ و تقدیر وے چہ باشد کہ ما را بخون ریختنِ مسلمانان
حاجت نیست و این علامتِ تسلیم است اندر حالِ درد و بلا اندر درجۂ خلت چنانچہ نمرود علیہ اللعنۃ
آتش برافروخت و ابراہیم را صلوات اللہ علیہ اندر پلۂ منجنیق نہاد جبرئیل آمد و گفت[۳] ہل لک من حاجۃ
گفت[۴] اما الیک فلا بتو ہیچ حاجتے ندارم جبرئیل گفت پس از خداوند بخواہ گفت[۵] حسبی من سوالی
علمہ بحالی مرا آں بس کہ او میداند کہ بمن چہ میرسد و او بمن داناتر از منست بمن میداند کہ صلاح
من اندر چہ چیز است پس عثمان رضی اللہ عنہ اینجا بجائے خلیل بود و اندر منجنیق و اجتماع غوغا بجائے
آتش و حسن بجائے جبرئیل اما ابراہیم را علیہ السلام اندر بلا نجات و عثمان را رضی اللہ عنہ اندر بلا ہلاک نجات
تعلق ببقا بود و ہلاک را بفنا و اندرین معنی پیش ازین طرفے[۶] گفتہ ایم پس اقتدا این طایفہ ببذلِ مال
و جان و تسلیم امور و اخلاص اندر عبادت بویست و وے بحقیقت امامِ حق است اندر حقیقت
و شریعت و ترتیب طریقت و وے اندر دوستی ظاہر است رضی اللہ عنہ۔

---

[۱] عن ابی سلمۃ رضی اللہ عنہ قال عثمان یوم الدار ان رسول اللہ صلعم قد عہد الی عہدا فانی صابر رواہ الترمذی وقال حسن صحیح مشکوٰۃ
[۲] سلاح بکسر آلہ کہ بداں جنگ کنند ۱۲ کشف [۳] آیا ہست برائے تو حاجتے ۱۲ [۴] مگر بسوئے تو پس حاجتے نیست ۱۲ [۵] کفایت میکند مرا
از سوال عن علم او بحال من ۱۲ [۶] بفتحتین کنارہ و بمعنی جانب و پارہ از چیزے و حصہ ۱۲ غیاث

ومنهم برادرِ مصطفیٰ و غریق بحر بلا و حریق نار ولا و مقتدائے جملہ اولیا و اصفیا ابو الحسن علی بن ابی طالب کرم اللہ وجہہ اورا اندریں طریقت شانے عظیم و درجۂ رفیع بود و اندر دقتِ عبارات از اصول حقایق حظّے[ف] تمام داشت تا حدیکہ جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ شیخنا فی الاصول والبلاء علی المرتضیٰ کرم اللہ وجہہ شیخ ما اندر اصول و اندر بلا کشیدن علی مرتضیٰ است یعنی امام ما اندر علمِ طریقت و معاملات آں علی مرتضیٰ است از انکہ ایں علم طریقت را اہل طریقت اصول گویند و معاملاتِ طریقت بجملہ خود بلا کشیدنست مے آید کہ یکے بنزدیکِ وے آمد و گفت یا امیر المؤمنین مرا وصیتے کن گفت لا تجعلن اکبر شغلک باھلک وولدک فان یکن اھلک وولدک من اولیاء اللہ تعالیٰ فان اللہ لا یضیع اولیاء وان کانوا اعداء اللہ فما ھمک وشغلک لاعداء اللہ سبحانہ یعنی مگر تا شغل زن و فرزند را مہمتریں اشغال خود نگردانی کہ اگر ایشاں از دوستانِ خدایند خداوند دوستانِ خود را ضائع نمیکند و اگر دشمنان خدایند اندوہِ دشمنانِ وے چرا داری و تعلق ایں مسئلہ بانقطاع دل بود از دونِ حق تعالیٰ کہ وے بندگانِ خود را چنانکہ خواہد میدارد چنانکہ موسیٰ صلوات اللہ علیہ دختر شعیب را در حالتے ہرچہ صعب تر بگذاشت و بخداوند تسلیم کرد و ابراہیم علیہ السلام ہاجرہ و اسمٰعیل را برداشت و بوادئے غیر ذی زرع[ع] برد و بخداوند تسلیم کرد و مر ایشاں را اکبر شغل خود نساختند و ہمہ دل اندر حق بستند تا مراد دو جہانے ایشاں بر آمد اندر حال ہمراد ایشاں و تسلیم امور بحکم خداوند عزوجل و مانند است ایں سخن بداں کہ علی گفت کرم اللہ وجہہ مر سائلے را کہ از وے پرسیدہ بود کہ پاکیزہ ترین کسبہا چیست گفت غناء القلب باللہ پس دل کہ بخداوند تعالیٰ توانگر باشد نیستے دنیا ویرا درویش نکند و ہستئے آں شادی نیارد و حقیقتِ ایں معنے بفقر و صفوت باز گردد و ذکر آں گذشتہ است پس باید اہل ایں طریقت را کہ اقتدا کنند بدو اندر حقایق عبارات و دقائق اشارات و تجرید از معلوم دنیا و آخرت و نظارۂ اندر تقدیر حق و لطایف کلام وے بیشتر از انست کہ بعدد اندر آید و مذہب من اندریں کتاب اختصار است وباللہ التوفیق۔

ف حظ بالفتح، التشدید بظا معجمہ بہرہ و نصیب ۱۲ غیاث ۔ عن عبد الرحمن بن عوف ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال ابوبکرؓ فی الجنۃ وعمرؓ فی الجنۃ وعثمانؓ فی الجنۃ وعلیؓ فی الجنۃ وطلحۃؓ فی الجنۃ وعبد الرحمنؓ فی الجنۃ وسعد بن ابی وقاص فی الجنۃ وسعید بن زیدؓ فی الجنۃ وابو عبیدۃؓ فی الجنۃ رواہ الترمذی ورواہ ابن ماجۃ عن سعید بن زید ۱۲ مشکوۃ ۔ ع زرع بالفتح بمعنے روئیدن و رویانیدن و بمعنے کشت و زراعت ۱۲ غیاث

باب فی ذکر ائمتهم من اهل البیت

واہل بیت پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم آنانکہ بطہارتِ ازلی مخصوص بودند ہر یکے را اندریں معانی قدمے تمام بودہ است وجملہ قدوۂ ایں طائفہ بودہ اند از خاص وعام ایشاں ومن از روزگار گروہے از ایشاں طرفے بیان کنم انشاء اللہ عزوجل . **ومنہم** جگر بند مصطفٰے وریحان دل مرتضٰی وقرۃ العین زہرا[1] ابو محمد الحسن بن علی رضی اللہ عنہما وویرا اندریں طریقت نظرے تمام بود واندر حقایق عبارات انیمعنی حظے وافر تا حدے کہ گفت اندر حال وصیتش علیکم بحفظ السرائر فان اللہ مطلع علی الضمائر باشما باد بحفظ اسرار کہ خداوند عزوجل دانندۂ ضمایر است وحقیقت ایں آں بود کہ بندہ مخاطب است بحفظ اسرار ہمچنانکہ بحفظ اضمار پس حفظ اسرار عدم التفات باغیار بود وحفظ اضمار از مخالفتِ جبار چنانچہ آمدہ کہ قدریان چوں غلبہ گرفتند ومذہب اعتزال[2] اندر جہان پراگندہ شد حسن بصری رحمۃ اللہ علیہ بحسن بن علی کرم اللہ وجہہ نامہ نوشت وگفت بسم اللہ الرحمن الرحیم السلام علیک یابن رسول اللہ وقرۃ عینہ ورحمۃ اللہ وبرکاتہ اما بعد فانکم معاشر بنی ہاشم کالفلک الجاریۃ فی لجج ومصابیح الدجی واعلام الہدی والائمۃ القادۃ الذین من تبعہم نجی کسفینۃ نوح المشحونۃ التی یؤل الیہا المؤمنون وینجو فیہا المتمسکون فما قولک یابن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم عند حیرتنا فی القدر واختلافنا فی الاستطاعۃ لتعلمنا بما تاکد علیہ رأیک فانکم ذریۃ بعضہا من بعض بعلم اللہ علمتم وہو الشاہد علیکم وانتم شہداء اللہ علی الناس والسلام معنی ایں آں بود کہ سلام خدائے بر تو باد اے پسر پیغمبر خدائے وروشنائی چشم او ورحمت خدائے وبرکات او بشما باد کہ شما جملگی بنی ہاشم چوں کشتیہائے روانید اندر دریائے ژرف[3] وستارگان تابندہ وعلامات ہدایت وامامان دین ہر کہ متابع شما بود نجات یابد چوں متابعان کشتی نوح کہ بدان

---

[1] زہرا بفتح اول وسکون دوم لقب حضرت فاطمہ رض زیرا کہ آنحضرت بدپوست بود ولغوزا زہرہ کہ بمعنے بیاض وحسن است ۱۲ وعن ابی سعید رض قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحسن والحسین سیدا شباب اہل الجنۃ رواہ الترمذی ۱۲

[2] اعتزال بالکسر ومعناہ یکطرف شدن ومنکر عالم باطن شدن ۱۲ وباصطلاح قایل بقدم عرش شدن وخود را خالق افعال خود ہا خیر وشر پنداشتن واصطلاح درحق حیا وز طرف باریتعالی واجب دانستن است

[3] ژرف بالفتح عمیق - برہان ۱۲

نجات یافتند مومنان و تو چه گوئی با پسر پیغمبر اندر تحیر ما اندر قدر و اختلاف ما اندر استطاعت تا ما بدانیم که روش تو اندراں چیست و شما ذریت پیغمبر بید و ہرگز منقطع نخواہید گشت علمتاں بتعلیم خدا لیست عزوجل و او نگاہ دارندہ و حافظ شماست و شمار ازاں خلق و چوں نامہ بدو رسید وے جواب نوشت که بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ اما بعد فقد انتهى الى كتابك عند حيرتك وحيرة من زعمت من امّتنا والذى عليه رأئى ان من لم يؤمن بالقدر خيره وشره من الله تعالى فقد كفر ومن حمل المعاصى على الله فقد فجر ان الله لايطاع باكراه ولايعصى بغلبة ولا يهمل العباد فى ملكه لكنه المالك لما يملكهم والقادر على ما عليه قدرهم فان ائتمروا بالطاعة لم يكن لهم اختيارا ولا لهم عنها مثبطا مثبطا

وان اتوا بالمعصية وشاء ان يمن عليهم فيحول بينهم وبينها فعل وان لم يفعل فليس هو حملهم عليها اجبارا ولا الزمهم اكراها اياها باحتجاجه عليهم ان عرفهم ومكنهم وجعل لهم السبيل الى اخذ ما دعاهم اليه وترك ما نهاهم عنه ولله الحجة البالغة والسلام معنى این آں بود که آنچه نوشته بودی از حیرت خود و از آنکه میگوئی از امت ما اندریں قدر و آنچه رائے من براں مستقیم است آنست که ہر که بقدر خیر و شر بخدائے تعالیٰ ایمان نیارد کافر است و ہر که معاصی بدو حواله کند فاجر یعنی انکار تقدیر مذہب قدر بود و حواله معاصی بخدائے مذہب جبر پس بنده مختار است اندر کسب خود بمقدار استطاعتش از خدائے عزوجل و دین ما میان قدر و جبر ست و مراد من ازیں نامه بیش ازیں یک کلمه نبود اما جمله بیاوردم که سخت فصیح و نیکو بود و ایں جمله بداں بیاوردم که وے رضی الله عنه اندر علم حقایق و اصول بدرجتے بوده است که اشارات حسن بصری رضی الله عنه با مبالغتش اندر علوم بوده است۔

و اندر حکایات یافتم که اعرابئے اندر آمد از بادیه و امام حسن رضی الله عنه بر در سرائے خود نشسته بود اندر کوفه وی را و نشنام[۳] داد و مادر و پدرش را نیز و وے برخواست و گفت یا اعرابی مگر گرسنه گشتۂ و یا تشنه شدۂ یا ترا چه رسیده است و وے میگفت تو چنیں و مادر و پدرت چنیں حسن رضی الله عنه غلام را فرمود تا یک بدرۂ

---

[۱] وعن ابن عباس رض قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من امتى ليس بهما فى الاسلام نصيب المرجية والقدرية رواه الترمذى وقال هذا حديث غريب وعن ابن عمر رض قال سمعت رسول الله صلعم يقول يكون فى امتى خسف ومسخ وذالك فى المكذبين بالقدر رواه ابوداؤد والترمذى ۱۲ مشكوة۔ [۳] دشنام بالضم در اصل وشت نام بود۔ وشت بمعنی زشت و نام عبارات از القاب و خطاب ۱۲ وعنه ان رسول الله صلعم قال لعلى و فاطمة والحسن والحسين انا حرب لمن حاربهم وسلم لمن سالمهم رواه الترمذى ۱۲ مشكوة۔

از سیم بیاوردند و بدو داد و گفت یا اعرابی معذور دار که اندر خانهٔ ما جز این نمانده است و الّا از تو دریغ نداشتمی
چون اعرابی این سخن بشنید گفت اشهد انک ابن رسول الله صلی الله علیه وسلم من گواهی میدهم که
تو پسر پیغامبری و من اینجا به تجربهٔ حلم تو آمده بودم و این صفت محققان اولیا و مشایخ باشد که مدح و ذمِ
خلق بنزدیکِ ایشان یکسان بود و بجفا گفتن متغیر نشود. و **منهم** شمعِ آلِ محمدؐ و از جملهٔ علایق مجرد و سیدِ زمانهٔ
خود ابو عبد الله الحسین بن علی بن ابی طالب رضی الله عنهما از محتشمانِ اولیا بود و قبلهٔ اهلِ بلا و قتیل کربلا و
اهل این قصه بر درستیٔ حال وے متفق اند که تا حق ظاهر بود مر حق را متابع بود چون حق مفقود شد شمشیر
برکشید و تا جانِ عزیز فدائے خداوند نکرد نیارامید و از رسول الله صلی الله علیه وسلم اندر وے نشانها بود که او
بدان مخصوص بود چنانکه عمر بن الخطاب رضی الله عنه روایت کرد که روزے بنزدیک پیغامبر صلی الله علیه وسلم
اندر آمدم ویرا دیدم که حسین را رضی الله عنه بر پشتِ مبارکِ خود نشانده بود و رشته اندر دهانِ خود گرفته و یک
سر رشته بدستِ حسن داده تا حسین میراند و وے از عقبِ حسین میرفت بزانوها چون آن بدیدم گفتم نعم[1]
الجمل جملک یا ابا عبد الله پیغمبر گفت صلی الله علیه وسلم نعم[2] الراکب هو یا عمر و ویرا کلام لطیف
است اندر طریقتِ حق و رموز بسیار و معاملات نیکو و از وے روایت آرند که گفت اشفق الاخوان
علیک دینک شفیق ترین برادرانِ تو بر تو دین تست از آنچه نجاتِ مرد اندر متابعتِ دین بود و هلاکتش
اندر مخالفتِ آن پس مرد خردمند آن بود که بفرمانِ مشفقان باشد و شفقتِ ایشان بر خود بداند و جز بر
متابعتِ ایشان نرود و برادر آن بود که نصیحت نماید و در شفقت نه بندد. و اندر حکایات یافتم که روزے
مردے بنزدیکِ وے آمد و گفت یا پسرِ رسولِ خدا من مردِ درویشم و اطفال دارم مرا از تو قوت امشب
می باید حسین رضی الله عنه ویرا گفت بنشین که مرا رزقے در راه است تا بیارند بسے بر نیامد که پنج صره از دینار
بیاوردند از نزدِ معاویہؓ اندر هر صره هزار دینار بود و گفتند که معاویه از تو عذر میخواهد و میگوید که این مقدار اندر
وجه کهتران خرج کن تا بر اثر این تیمارِ نیکوترِ از این داشته آید حسین رضی الله عنه اشارت بدان درویش
کرد تا آن پنج صره بدو دادند و از وے عذر خواست که بس دیر ماندی و این بس بے خطر عطائے بود که یافتی
و اگر من دانستمے که این مقدار است ترا انتظار نه فرمودمے مارا معذور دار که ما از اهلِ بلائیم از همه راحاتِ دنیا بازمانده

---

[1] بهتر است شتر شترِ تو اے ابا عبد الله، [2] بهتر است سوار اے عمر،

ومرادِ لہٰے خودکم کردہ وزندگانی برادِ دیگراں مے باید کرد و مناقبِ وے مشہورتر ازانست کہ برہیچکس ازامت
پوشیدہ باشد رضوان اللہ علیہ و **منہم** وارث نبوت وچراغ امت سید مظلوم وامام مرحوم وزین عباد
وشمع اوتاد ابوالحسن علی زین العابدین بن حسین بن علی ابن ابی طالب کرّم اللہ وجہہٗ اکرم واعبد اہل زمانہ
خود بود و وے مشہور است بکشفِ حقایق ونطق دقایق واز وے پرسیدند کہ سعید ترین دنیا وآخرت کیست
گفت من اذا رضیَ لم یحمله رضاه علی الباطل واذا سخط لم یخرجه سخطه من الحق آنکہ چوں راضی گردد
بر باطل راضی نبود وخشمش از حق بیروں نیارد چوں بخشم آید واین معنی از اوصافِ کمالِ مستقیماں بود
از انچہ دادن بباطل باطل بود ودست بداشتن از حق اندر حال خشم ہم باطل ومومن مبطل نباشد ونیز
مے آرند کہ چوں حسین بن علی را با فرزندانِ وے رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین اندر کربلا بکشتند بجز وے
کسے نماند کہ بر عورات قیّم بودے واو نیز بیمار بود وامیر المؤمنین حسین رضی اللہ عنہ اورا علی اصغر خواندے و
چوں ایشانرا بر اشترانِ برہنہ بدمشق اندر آوردند بپیش یزید بن معاویہ علیہ ما یستحق اخزاه اللہ دون ابیہ
یکے گفت اورا کیف اصبحتم یا علی ویا اهل بیت الرحمة قال اصبحنا من قومنا بمنزلة قوم موسیٰ
من ال فرعون يُذَبِّحُونَ أَبْنَآءَهُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَآءَهُمْ فلا ندری صباحنا من مساءنا من حقیقة بلائه
بامداد تاں چگونہ بود یا علی ویا اہل بیت رحمت گفت بامداد ما از جفای قوم خود چوں بامداد قوم موسیٰ از بلائے
قوم فرعون کہ فرزندان ایشانرا بکشتند وزنانِ ایشانرا بردہ کردند تا مانہ بامداد می شناسیم ونہ شبانگاہ و
ایں از حقیقت بلائے ماست وما مر خداوندرا شکر گوییم بر نعمتہائے وے وصبر کنیم بر بلاہاش واندر حکایاتست کہ
ہشام بن عبد الملک بن مروان سالے بحج آمد وخانہ را طواف ہمیکرد وخواست تا حجر الاسود را بوسد از زحمت
خلق راہ نیافت آنگاہ بر منبر شد وخطبہ کرد واندراں میان زین العابدین علی بن الحسین بن علی رضی اللہ عنہما
بمسجد اندر آمد با روئے مقمّر وخدے منوّر وجامہ معطّر وابتدا طواف کرد چوں نزدیک حجر الاسود فرارسید
مردمان مر تعظیم وبراحوالی حجر را خالی کردند تا وے مر آنرا ببوسید مردے از اہلِ شام چو آں ہیبت بدید با
ہشام گفت یا امیر المؤمنین ترا بحجر راہ ندادند کہ امیر المؤمنین توئی آں جوان خوب روئے کہ بود کہ چوں بیامد
مردمان جملہ از حجر اندر رمیدند وآں حجر مر اورا خالی کردند ہشام گفت من اورا نشناسم ومرادِ وے بدیں آن
بود کہ تا اہل شام مر اورا نشناسند وبدو تولے نکنند وبامارت وے رغبت ننماید و فرزدق شاعر درانجا
ایستادہ بود گفت من اورا نیک بشناسم گفتند آں کیست یا ابا فراس مارا خبر دہ کہ سخت مہیب جوانے دیدیم اورا

فرزوق گفت شما گوش دارید تا من حال وصف ونسب وی بگویم فانشا فرزوق یقول قصیده

هٰذا الذی تعرف البطحاء وطأته — والبیت یعرفه والحل والحرم

هٰذا ابن خیر عباد الله کلهم — هٰذا التقی النقی الطاهر العلم

هٰذا ابن فاطمة الزهرا ان کنت جاهله — بجده انبیاء الله قد ختم

ینشق نور الدجی عن نور طلعته — کالشمس ینجاب عن اشراقها الظلم

یغضی حیاء ویغضی من مهابته — فما یکلم الا حین یبتسم

اذا راته قریش قال قائلها — الی مکارم هٰذا ینتهی الکرم

ینمی الی ذروة العز التی قصرت — عن نیلها عرب الاسلام والعجم

من جده دان فضل الانبیاء له — وفضل امته دانت له الامم

یکاد یمسکه عرفان راحته — رکن الحطیم اذا ما جاء یستلم

فی کفه خیزران ریحه عبق — من کف اروع فی عرنینه شمم

سهل الخلیقة لا تخشی بوادره — یزینه اثنان حسن الخلق والشیم

مشتقة من رسول الله نبعته — طابت عناصره والخیم والشیم

فلیس قولک من هٰذا بضائره — العرب تعرف من انکرت والعجم

کلتا یدیه غیاث عم نفعهما — تستوکفان ولا یعروهما العدم

عم البریة بالاحسان فانقشعت — عن الغیابة والاملاق والظلم

لا یستطیع جواد بعد غایتهم — ولا یدانیهم قوم وان کرم

هم الغیوث اذا ما ازمة ازمت — والاسد اسد الشری والباس محتدم

من معشر حبهم دین وبغضهم — کفر وقربهم منجا ومعتصم

ان عد اهل التقی کانوا ائمتهم — او قیل من خیر اهل الارض قیل هم

سیان ذٰلک ان اثروا وان عدموا — لا ینقص العسر بسطا من اکفهم

الله فضله کرما وشرفه — جری بذٰلک له فی اللوح والقلم

مقدم بعد ذکر الله ذکرهم — فی کل بدء ومختوم به الکلم

من یعرف الله یعرف اولیة ذا — فالدین من بیت هٰذا ناله الامم

اَیُّ القَبَائِلِ لَیسَت فِی رِقَابِھِم ۔ لِاَوَّلِیَّۃِ ھٰذَا اَولَہٗ نِعَمٗ

و مانند این اندر مدح وے بیتے چند بگفت و ویرا و اہل بیت پیغمبر را صلے اللہ علیہ وسلم بسیار بستود ہشام با وے خشم بگرفت و بفرمود تا ویرا بعسفان محبوس کردند و آں جائے است میان مکہ و مدینہ و این خبر بعینہٖ ہمچنانکہ بود بدان سید نقل کردند وے فرمود تا دوازدہ ہزار درم و دینار بردند و گفت او را بگوئید یا ابا فراس مارا معذور دار کہ ما محتاجانیم و بیش ازین چیزے معلوم نداشتم کہ بتو فرستادی فرزدق آں سیم باز فرستاد و گفت یا پسر پیغمبر خدائے من از برائے سیم سلاطین و امرا اشعار بسیار گفتہ ام و اندران مدائح دروغ آوردہ من ابیات مر کفارت بعضے را ازان گفتہ ام برائے خدا و دوستی فرزندان رسول صلی اللہ علیہ وسلم چوں پیغام بزین العابدین رسید گفت باز گردید و این سیم باز برید و گوئید یا ابا فراس اگر مارا دوست داری مپسند کہ ما باز گردانیم بدان چیزے کہ بدادہ باشیم و از ملک خود بیرون کردہ آنگاہ فرزدق آں سیم بستد و بپذیرفت و مناقب آں سید بیش ازانست کہ آنرا جمع توان کرد۔ **و منھم** حجت معاملت و برہان ارباب مشاہدت امام اولاد نبی و گزیدہ نسل علی ابو جعفر محمد بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب الباقر کرّم اللہ وجہہٗ و نیز گویند کہ کنیت وے ابو عبد اللہ بود و بلقب ویرا باقر خواندندے مخصوص بود وے بدقایق علوم و لطایف اشارات اندر کتاب خدائے عزوجل و ویرا کرامات مشہور بود و آیات ازہر و براہین انور گویند وقتے خلیفہ قصد ہلاک وے کرد کس فرستاد بدو و ویرا بخواند چوں نزدیک وے اندر آمد ازو عذر خواست و ہدیہ داد و بہ نیکوئی باز گردانید گفتند ایہا الملک قصد ہلاک وے داشتی اکنوں ترا با وے دیگر گونہ دیدیم حال چہ بود گفت وے چوں بہ نزدیک من اندر آمد دو شیر دیدم یکے بر راست وے و یکے بر چپ وے مرا میگفتند کہ اگر تو بدو قصد کنی ما ترا اہلاک کنیم و از وے روایت آرند کہ وے گفت اندر تفسیر خدائے عزوجل فَمَن یَّکفُر بِالطَّاغُوتِ وَیُؤمِن بِاللہِ قال کل من شغلک عن مطالعۃ الحق فھو طاغوتک باز دارندہٗ تو از مطالعہٗ حق طاغوت تست بنگر تا بچہ چیز محجوبے بدان حجاب ازوے باز ماندہ بترکِ آں حجاب بگو تا بکشف اندر رسی و محجوب و ممنوع نباشی و ممنوع را نباید کہ دعوی قربت کند و از خواص وے یکے روایت کرد کہ چوں از شب لختے بشدے و وے از اوراد فارغ گشتے آواز بلند برگرفتے بمناجات و گفتے الٰہی و سیدی شب اندر آمد و ولایت تصرف ملوک بسر آمد و ستارگان آسمان

هویدا شدند و خلق جمله بخفتند و ناپیدا شدند و صوت مردمان بیارامید و چشم شان بخفت و مردمان از در خلق رمیدند و بنو امیه آرمیدند و بالینهای خود بنهفتند و درهای خود اندر بستند و پاسبان بر گماشتند و آنانکه بدیشان حاجتی داشتند حاجات خویش فرو گذاشتند تو بار خدایا زنده و پاینده و داننده غنودن و خواب بر تو روا نیست و آنکه ترا بدین صفت نشناسد بهیچ نعمت سزاوار نیست ای آنکه چیزی مر ترا از چیز دیگر باز ندارد و شب و روز اندر سفاء تو خلل نیارد و درهای رحمت تو گشاده است بر آنکه ترا دعا کند و خزینه های تو جمله فدای آنست که بر تو ثنا گوید تو آن خداوندی که ردّ سائلی بر تو روا نباشد آنکه دعا کند از مومنان بر درگاهت سایل را باز دارنده نباشد از خلق زمین و آسمان بار خدایا چون مرگ و گور و حساب را یاد کنم چگونه از دنیا بهره گیرم پس از تو خواهم از انچه ترا یکی دانم و از تو جویم از انچه ترا میخواهم راحتی اندر حال مرگ بے عذاب و عیشی اندر حال حساب بے عقاب کرامت گردان این جمله میگفتی و میگریستی تا شبی او را گفتم یا سیدی و سید آبائی چند گریی و تا کے خروشی گفت ای دوست یعقوب را یک یوسف گم شد چندان بگریست که نابینا شد و چشمها سپید کرد و من هژده کس را با پدر خود یعنی حسینؑ و قتیلان کربلا گم کرده کم از آن نباشم بارے که اندر فراق ایشان چشمها سپید کنم و این مناجات بعربیت سخت فصیح است اما ترک تطویل را معانئے آں بپارسی بیاوردم تا مکرر نشود و باز بجاے دیگر آں را اندر آورم انشاء اللہ عزوجل

و **منہم** یوسف سنت و جمال طریقت معبر معرفت و مزین صفوت[1] ابو محمد جعفر بن محمد صادق بن علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب رضی اللہ تعالی عنہم اجمعین عالی حال و نیکو سیرت بوده است آراسته ظاهر و آبادان سریرت و ویرا اشارات جمیل است اندر جمله علوم و مشهور است بدقت کلام و وقوف بمعانی اندر میان مشایخ رضی اللہ عنہم و ویرا کتب معروف است اندر بیان این طریقت از وے روایت می آرند که گفت مَنْ عَرَفَ اللّٰهَ اَعْرَضَ عَمَّا سِوَاهُ عارف معرض بود از غیر و منقطع از اسباب از انچه معرفت وے عین نکرت غیر بود که نکرت جزوی معرفت وے بود و معرفت جزوی نکرت وے پس عارف از خلق و فکرت وے گسسته باشد و بدو پیوسته غیر را اندر دلش مقدار آن نباشد تا بدیشان التفات کند و با وجود ایشان چندان خطر نه که اندر خاطر ذکر ایشان را عقد کند و ہم از وے روایت می آرند که گفت لا تصح العبادة الا بالتوبة لان اللہ تعالی قدم التوبة علی العبادة قال اللہ تبارک و تعالی اَلتَّائِبُوْنَ الْعَابِدُوْنَ پس عبادت جز بتوبه راست نیاید

[1] بهر سه حرکت برگزیدگی و آنچه صاف باشد از تیرگی ۱۲ ـ

تا خداوند مقدم کرد توبه را بر عبادت زیرا که توبه بدایت مقامات است و عبودیت نهایت آن و چون
خداوند تعالیٰ ذکر عاصیان یاد کرد بتوبه فرمود و گفت تُوبُوا اِلَی اللهِ جَمِیعًا اَیُّهَا الْمُؤْمِنُوْنَ و چون رسول را
یاد کرد بعبودیت یاد کرد و گفت فَاَوْحٰی اِلٰی عَبْدِہٖ مَا اَوْحٰی و اندر حکایات یافتم که داؤد طائی رحمة الله علیه
نزدیک وے آمد و گفت یا ابن رسول الله صلعم مرا پندے ده که دلم سیاه شده است گفت یا ابا سلیمان
تو زاهد زمانهٔ خویشتنی ترا به پند من چه حاجت باشد گفت اے فرزند پیغمبر شما را بر همه خلائق فضل است
و پند دادن تو همه را واجب است گفت یا ابا سلیمان من از آن میترسم که بقیامت جدّ من اندر من
آویزد که چرا حق متابعت من نگذاردی و این کار بنسب صحیح و نسبت قوی نیست این کار بمعاملت خوب است
اندر حضرت حق تعالیٰ و داؤد طائی فرا گریستن آمد و گفت بار خدایا آنکه معجون طینت وے از آب نبوت است
و ترکیب طبیعت وے از اصول برهان و حجت جدّش رسول است و مادرش بتول اسم حضرت بی بی فاطمه رض
است وے بدین حیرانی است داؤد که باشد که او بمعاملات خود معجب شود و هم از وے می آید که روزے نشسته
بود با موالے خود و مر ایشان را میگفت بیائید تا بیعت کنیم و عهد گیریم که هر که از میان ما رستگاری یابد
اندر روز قیامت شفاعت همه کند گفتند یا ابن رسول الله صلعم ترا بشفاعت ما چه حاجت است که جدّ تو
شفیع همه خلقانست وے گفت من با این افعال خود شرم دارم که بقیامت اندر روے جدّ خود نگرم و این
جمله رویت عیوب نفس است و این صفت از اوصاف کمال است و جمله متمکنان حضرت خداوند
برین بوده اند از انبیا و اولیا و رسل که رسول گفت صلعم اذا اراد الله بعبد خیرا بصره بعیوب نفسه
و هر که از وے تواضع و عبودیت سر فرود آرد خداوند تعالیٰ کار وے اندر دو جهان بر آرد و اگر جمله اهل بیت را
رضی الله عنه یاد کنم و مناقب هر یک برشمرم این کتاب حمل آن نکند انمیقدار کفایت بود مر هدایت
قومے را که عقل ایشان را الباس ادراک باشد از مریدان و منکران این طریقت اکنون ذکر اصحاب صفه
رسول الله صلی الله علیه وسلم بیارم بر سبیل ایجاز و اختصار اندرین کتاب و ما پیش ازین کتابے ساخته ایم
و مر آنرا منهاج الدین نام کرده اندر وے مناقب یک یک بتفصیل بیاورده اما اینجا اسامی و کنیتی سفرو شان
بیاریم تا مقصود تو اعزک الله بحصول پیوندد - والله اعلم و بالله التوفیق -

باب فی ذکر اهل الصفة

بدانکه امت مجتمع اند بر آنکه پیغمبر را صلی الله علیه وسلم گروهے بودند از صحابه که اندر مسجد وے ملازم بودند

مهیّامر عبادت را و دست از دنیا بداشته بودند و از کسب اعراض کرده و خدای عزوجل از برای ایشان پیغامبر صلی الله علیه وسلم عتاب کرد و گفت وَلَا تَطْرُدِ[1] الَّذِيْنَ يَدْعُوْنَ رَبَّهُمْ بِالْغَدٰوةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيْدُوْنَ وَجْهَهٗ و کتاب خدای بفضائلِ ایشان ناطق است و پیغامبر را صلعم اندر فضایل ایشان اخبار بسیار است که بما رسیده و ما طرفی از ذکر ایشان اندرین مقدار این کتاب بگفته ایم و ابن عباس رضی الله عنه روایت کند از پیغامبر صلی الله علیه وسلم وقف رسول الله صلی الله علیه وسلم علی اصحاب الصفة فرای فقرهم وجهدهم وطیب قلوبهم فقال ابشروا یا اصحاب الصفة فمن بقی من امتی علی النعت الذی انتم علیه راضیاً بما فیه فانهم من رفقائی فی الجنة معنی این خبر آن بود که چون پیغامبر صلعم بر ایشان بگذشت و مر ایشان را بدید با ایشار و خورمی دل ایشان اندر فقر و مجاهدت باز بدید و گفت بشارت[2] مر شمارا و آنانکه از پسِ شما بیایند بصفتِ شما و اندر فقر خود راضی باشند ایشان نیز از رفیقانِ من اند از ایشان یکی منادی بحضرتِ جبار گزیدهٔ محمد مختار بلال بن رباح رض و دیگر دوست خداوند دادار و محرم احوال پیغامبر صلعم ابوعبدالله سلمان الفارسی رض و دیگر سرهنگ مهاجر و انصار و متوجه رضوان خداوند جبار ابوعبیده عامر بن عبدالله بن الجراح رض و دیگر برگزیده اصحاب و زینتِ ارباب ابوالیقظان عمار بن یاسر رض و دیگر گنج علوم و خزانهٔ حلم ابومسعود عبدالله بن مسعود الهذلی رض و دیگر متمسک درگاه حرمت و پاک از عیب و آفت عتبه بن مسعود برادر عبدالله رض و دیگر سالکِ طریقِ عزلت و معرض از معایب و ذلت مقداد بن الاسود رض و دیگر داعی مقامِ تقوی و راضی ببلاد بلوی خباب بن الارت رض و دیگر قاصدِ درگاه رضا و طالب بارگاه بقا اندر فنا صهیب بن سنان رض و دیگر درج سعادت و بحرِ قناعت عتبه بن غزوان رض و دیگر برادرِ فاروق معرض از کونین و مخلوق زید بن الخطاب رض و دیگر خداوند مجاهدات اندر طلب مشاهدات ابوکبیشه مولی پیغامبر صلعم و دیگر عزیز و تایب و از کل خلق بحقتعالی ایب ابوالمرثد کنانه الحصین العدوی رض و دیگر عامر طریق تواضع و سپرندهٔ محجه تقاطع سالم مولی حذیفة الیمانی رض و دیگر خایف از عقوبت و هارب از طریق مخالفت عکاشه بن الحصین رض و دیگر زین مهاجر و انصار و سید بنی قارٍ مسعود بن ربیع القاری رض و دیگر اندر زهد مانند عیسی و اندر شوق بدرجه موسی ابوذر جندب بن جنادة الغفاری رض

---

[1] و مران از مجلس خود آنانرا که میخوانند پروردگار خود را بامداد و شبانگاه میخواهند رضای او را ۱۲ ترجمة القرآن -

[2] بشارت بالضم والکسر مژده و سر شتار شدن ۱۲ -

ودیگر حافظِ انفاسِ پیغامبر صلعم ومرخیرات را درخور عبداللہ بن عمر رضہ ودیگر اندر استقامت مقیم واندر متابعت مستقیم صفوان بن بیضا رضہ ودیگر صاحب ہمت وخالی از تہمت ابودرداعویم بن عامر رضہ ودیگر متعلق درگاہِ رجا وگزیدہ رسول بادشا ابولبابۃ بن عبدالمنذر رضہ ودیگر کیمیائے بحر شرف مر دُرِ توکل را صدف عبداللہ بن بدر الجہنی رضہ وعن محبہم واگر جملۂ ایشانرا یاد کنم کتاب دراز گردد وشیخ ابوعبدالرحمن محمد بن الحسین السلمیؒ کہ نقالِ طریقت وکلامِ مشائخ بودہ است تاریخے کردہ است مر اہلِ صفہ را رضہ مفرد ومناقب وفضایل وآسامی وکنائے ایشاں بیاوردہ اما مسطح بن ثاثہ بن عبادؓ را از جملۂ ایشاں گفتہ است ومن بدل اورا دوست ندارم کہ ابتدائے افک ام المومنین عایشہ رضہ وے کردہ بود اما ابوہریرہ وثوبان ومعاذ بن الحارث وسنان وخلاب وثابت بن ودیعت وابو عیسیٰ عویم بن مساعد وسالم بن عمر بن ثابت وابو اللیث کعب بن عمرو وہب بن معقل وعبداللہ بن انیس وحجاج بن عمر الاسلمی رضی اللہ عنہم اجمعین از جملۂ ایشاں بودہ اند گاہ گاہے بسببے تعلق کردندے واما جملہ اندر یک درجہ بودند وبحقیقت قرن صحابہ خیر قرون بودند واندر ہر درجہ کہ بودند از ہر وقتے بہتر وفاضلتر بن ہمہ خلق بودند از بعد آنکہ خداوند تعالیٰ مر ایشانرا صحبت پیغامبر صلعم ارزانی داشتہ بود واسرار ایشاں از جملہ عیوب نگاہداشتہ چنانکہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت خَیْرُ الْقُرُوْنِ قَرْنِیْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَھُمْ ثُمَّ الَّذِیْنَ یَلُوْنَھُمْ الحدیث وخداوند گفت وَالسَّابِقُوْنَ الْاَوَّلُوْنَ مِنَ الْمُهَاجِرِیْنَ وَالْاَنْصَارِ وَالَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِاِحْسَانٍ واکنوں ذکر بعضے تابعین اندریں کتاب اثبات کنم تا فایدہ تمامتر باشد وقرون بیکدیگر متصل شود۔

بابٌ فی ذکر ائمتہم

ومنہم آفتابِ امت وشمعِ دین وملت اویس القرنی رضہ از کبار مشائخ اہل تصوف بود واندر عہد رسول صلعم بود اما ممنوع گشت از دیدار پیغامبر صلعم بدو چیز یکے غلبۂ حال ودیگر حق والدہ وپیغمبر صلعم صحابہ را رضہ گفت مردیست اندر قرن اویس نام کہ او را بقیامت بعدد مقدار گوسفندان ربیعہ ومضر شفاعت خواہد بود اندر امت من در وے بعمرؓ وعلیؓ کرد گفت شما مر او را ببینید ووے مردیست

[1] بہتر از وہیان قرن من بعد ازاں آنانکہ متصل اند بایشاں ۱۲ [2] وپیشی گیرندگان پیشینیان از مہاجرین وانصار یا آنانکہ متابعت کردند بایشاں بایمان

پست میانه بالا اشعرانی و بر پهلوی چپ وی یکدرم سپید است که بجز از پیسی است و بر کف دستش
همچنان و وی را بعدد گوسفندانِ ربیعه و مضر شفاعت باشد اندر امتِ من چون به بینیدش سلامِ من بدو
رسانید و بگوئید تا امتِ مرا دعا کند و چون عمرؓ بعد وفاتِ پیغمبرؐ بمکه آمد و امیر المومنین علی کرم الله وجهه با وی
بود اندر میانِ خطبه گفت یا اهل نجد قوموا اهلِ نجد برخاستند گفت از قرن کسے هست اندر میانِ شما
گفتند بلی قومی را بدو فرستادند عمرؓ خبر اُویسؓ از ایشان بپرسید گفتند دیوانه هست اُویس نام که اندر آبادانیها
نیاید و با کس صحبت ندارد و آنچه مردمان خورند او نخورد و غم و شادی نداند چون مردمان بخندند او بگرید و
چون بگریند او بخندد عمرؓ گفت وی را میخواهم گفتند بصحرا است به نزدیک اشترانِ ما امیرینؓ برخاستند
و به نزدیکِ وی شدند و ویرا یافتند اندر نماز نشستند تا فارغ شد و بر ایشان سلام گفت و نشان پهلو
و کف دست بدیشان نمود تا ایشانرا معلوم گشت و از وی دعا خواستند و سلام پیغامبر صلعم بدو رسانیدند
و بدعای امت وصیت کردند و زمانی بپیشِ وی بودند تا گفت رنجه گشتید اکنون بازگردید که قیامت
نزدیک است آنگاه ما را آنجا دیدار شود که مرا آنرا بازگشتن نباشد که من اکنون بساختن برگِ راهِ قیامت
مشغولم و چون اهلِ قرن با امیرینؓ بازگشتند او را حرمتی و جاهی پدیدار آمد اندر میانِ ایشان وی از آنجا رفت
و بکوفه آمد و هرمؓ بن حیان روزی ویرا دید و از پس آن هیچکس ندیدش تا بوقت رفتن حرب امیر المومنین
علی کرم الله وجهه آنگاه بیامد و بر موافقت علیؓ با عدوئے وی حرب همیکرد تا روز حرب صفین شهادت یافت
عاش حمیداً و مات شهیداً رضی الله عنه از وی روایت آرند که گفت السلامة فی الوحدة سلامت
اندر تنهائی بود از آنچه دلِ کسے که تنها بود از اندیشه غیر رسته باشد و اندر جمله احوالش از خلق نومید گشته تا از
جمله آفتِ ایشان سلامت یافته باشد و روی از جمله ایشان برتافته اما اگر کسے پندارد که وحدت تنها نشستن
بود محال باشد که تا شیطان را بر دلِ کسے صحبت بود و نفس را اندر صدر وی سلطانی و تا دنیا و عقبی بر فکرت وی
گذر گردد تا اندیشه خلق را بر سر وی گذر بود هنوز وحدت نباشد زیرا که با عین آرام باشد چه با اندیشه آن هر دو یکی باشد

؎ عن عمر بن الخطاب قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم ان رجلا یاتیکم من الیمن یقال له اُویس لا یدع بالیمن غیر ام له و کان به بیاض فدعا الله فاذهبه
الا موضع الدینار او الدرهم فمن لقیه منکم فلیستغفر لکم - و فی روایة قال سمعت رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول ان خیر التابعین رجل یقال له
اُویس و له والدة و کان به بیاض فمروه فلیستغفر رواه مسلم ؎ قیل ان هرم ابن حیان کان فی السفر فضل عن الطریق فوقع فی الشجرة ایام و لیالیها فلم یر صحراء
ثم بلغ الی جبل عظیم لا یمکنه الصعود علیهم بجهد فاضطرب فرفع راسه الی السماء فقال الهی دعوتنی لطاعتک و جئتک فلن تعلم انی صادق فی مقالتی فتب لی ممر

فلما تم کلامه فانشق القدرة علی کل شیء قادر فاذا فرغ من مقالته انشق الجبل باذنه فخرج منه هرم ثم انفصل الجبل - حکایات الصالحین -

پس آنکه وحید بود اگرچه صحبت کند صحبت مزاحم وحدت وی نباشد و آنکه مشغول بود عزلت سبب فراغت وی نگردد
پس انقطاع از انس جز بانس نباشد آنرا که بحق انس بود مخالطت انس ویرا مضرت نکند و آنرا که موانست
بانس بود و انس را بر دلش گذر نباشد و ویرا از انس حق خبر نه لان[1] الوحدة صفة عبد صاف سمع قال الله
تبارک و تعالی الیس[2] الله بکاف عبده. **و منهم** منبع صفا معدن وفا هرم بن حیان رض از بزرگان
طریقت بود و اندر معاملت حظی وافر داشت و با صحاب کرام صحبت کرده بود قصد کرد تا اویس را زیارت
کند چون بقرن شد وی از آنجا رفته بود ناامید گشت و بمکه باز آمد خبر یافت که وی بکوفه میباشد بیامد
و نیافتش تا مدتی دراز در آنجا بود و چون خواست که از آنجا بسوی بصره آید ویرا یافت بر کنارهٔ فرات که
طهارت میکرد مرقعه پوشیده بشناختش چون از کنارهٔ رود برآمد و زینت ریش بشانه کرد هرم بن حیان
پیش آمد و ویرا سلام گفت وی گفت علیک[3] السلام یا هرم بن حیان گفت مرا بچه شناختی که من هرم
گفت عرفت روحی روحک جان من جان ترا بشناخت زمانی نزد وی بنشستند و مرا او را باز گردانید
هرم گفت بیشتری با من سخنان از امیرین گفت یعنی عمر و علی روایت کرد مرا از عمر و عمر از پیغامبر صلعم که وی
گفت انما[4] الاعمال بالنیات و لکل امرئ ما نوی فمن کانت هجرته الی الله و رسوله فهجرته الی الله
و رسوله و من کانت هجرته الی الدنیا یصیبها او الی امرأة یتزوجها فهجرته الی ما هاجر الیه آنگاه
مرا گفت علیک نفسک بر تو باد نگاه داشت دل از اندیشهٔ غیر و این سخن را دو معنی بود یکی آنکه دل را
متابع حق گردان به مجاهدت و دیگر آنکه خود را متابع دل گردان و این دو اصل قویست دل را متابع کار
مریدان بود که از مرکانت شهوت و موانست هوا باز ستانندش و اندیشها ناموافق بدد از وی
منقطع گردانند و اندر تدبیر صحبت و حفظ امور و نظر اندر آیات حق بندند تا محل محبت شود و خود را متابع
دل گردانیدن کار کاملان باشد که حق تعالی دل ایشانرا بنور جمال منور گردانیده است و از همه اسباب و
علل رهانیده و بدرجهٔ اعلی رسانیده و خلعت قرب در بر ایشان افگنده و بالطاف خود بدان تجلی کرده
و بمشاهدت و قربت بدان تولی آنگاه تن را موافق دل گردانیده پس آن گروه پیشین صاحب القلوب بود

---

[1] بدرستیکه یگانگی صفت بندهٔ صاف است ۱۲ [2] آیا نیست خدا تعالی کفایت کننده بنده خود را ۱۲ [3] بر تو باد سلام هرم بن حیان ۱۲ [4] هذا الحدیث اصل عظیم من اصول الدین قال ابن مهدی و غیره ینبغی لمن صنف کتابا ان یبدا بهذا الحدیث تنبیها للطالب علی تصحیح النیة ۱۲

مالک القلوب بود باقی الصفة و آنکه مغلوب القلوب بود فانی الصفة بوده باشد و حقیقت این مسئله باب باز گردد که خداوند گفت عزوجل اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِيْنَ[۱] و اندرین دو قرأتست مخلِصین خوانده اند بکسر لام و مخلَصین خوانده اند بنصب لام مخلِص فاعل بود و باقی الصفة و مخلَص مفعول بود و فانی الصفة و این مسئله بجائے دیگر مشروح تر ازین بیارم ان شاء الله تعالیٰ و بحقیقت آنانکه فانی الصفة باشند بزرگوار تر باشند که تن را موافق دل گردانند که دلہائے ایشاں اندر حق محول بود و اندر مشاہدت وے قایم از آنگروه که باقی الصفة باشند دل را بتکلف موافق امر و بنائے این مسئله بر اصل صحو و سکر و مشاہدت و مجاہدت باشد والله اعلم۔

منهم امام عصر و فرید دہر ابو علی الحسن بصری[رح] و گروہے کنیتش ابو محمد[ہوشیاری] گویند و گروہے ابو سعید وے را قدرے و خطرے بزرگست بنزدیک اہل طریقت و لطیف الاشارت بوده است اندر علم معاملت و اندر حکایات یافتم که اعرابی بنزدیک وے آمد و وے را پرسید گفت صبر بر دو گونه باشد یکے صبر اندر مصیبت و بلیات و دیگر صبر از چیزہائے که خداوند تعالیٰ ما را ازاں باز گشتن فرموده است و از متابعت آں نہی کرده است اعرابی گفت اَنْتَ زَاهِدٌ مَا رَأَيْتُ اَزْهَدَ مِنْكَ یعنی زاہدی که من ہرگز زاہد تر از تو ندیدم و صابر تر حسن[رح] گفت یا اعرابی اما زہد من جملہ رغبت است و صبر من جزع اعرابی گفت تفسیر این سخن مرا بگو که اعتقادم مشوش گشت گفت صبر من بر بلا یا اندر طاعت ناطق است بترس من از آتش دوزخ و این جزع بود و زہد من در دنیا رغبت است بآخرت و این عین رغبت بود بخ بخ آنکه نصیب خود را از میانه برگیرد تا صبرش مر حق را بود نه مر تن خود را از دوزخ و زہدش مر حق را بود نه مر رسیدن خود را به بہشت این علامت صحت اخلاص است و ہم از وے روایت می آرند که گفت اِنَّ صُحْبَةَ الْاَشْرَارِ تُوْرِثُ سُوْءَ الظَّنِّ بِالْاَخْيَارِ ہر کہ با بدان این طائفه صحبت کند به نیکان آں طائفه بزرگان بدگمان شود و این سخن سخت متیقن است و اندر خود مر اہل این زمانه را که جملہ منکر اند مر عزیزان حضرت حق را و این ازاں افتاده است که با این متصوفان اہل ہم صحبت کنند و فعل شاں ہمہ خیانت بینند و زبان شاں بر دروغ و غیبت و گوشش شاں بر استماع ہزل و بطالت

[۱] بدرستیکه صحبت اشرار وارث میشود ظن بد با برگزیدگی۔ وہی ہر دو فقره بر سبیل بلیغ واقع شده یعنی بطریق حمل بحذف ادات تشبیه کما اتحر عن تشبیه و لیله و ذکر فقره ثانی برائے دفع توہم قوت کثیر است که منبله ست در فقره اول یعنی میان قلیل و کثیر نشانه و مساوات است در اعراض فرمودن از حق و مشغول ساختن بخود و قصد مصنف اعتراض ست و ہنت نیز با نکه مراد دین امام طریقت سعید بن مسیب نغلیل حقوق نفس است ما لابد منها بدفع اہل النفس و مراد دکمیشر در نفس است و این خطو طاہر دو گرده است یکی این دنیا الشان بیکان در طریقت لذو دیگر اولیاء اہل جنت

چشم شان بر لهو و شهوت و همت شان همه جمع کردن حرام و شبهت بدین فعل پندارند که متصوف را معاملت همینست و یا صوفیان را مذهب همین لابد که فعل ایشان همه طاعت است و زبان ایشان بر کلام حق و ثمرهٔ محبت حق و سر ایشان محل محبت حق و گوش ایشان محل سماع حق اندر حقیقت و چشم ایشان خیانت بر دست گرفتند خیانت خائنان بدیشان بازگردد نه بدان احرار جهان و سادات زمان پس کسی را با تنی قومی محبت کند آن از شر وی باشد که اگر اندر وی خیری بودی صحبت با خیار کردی پس ملامت آنکس مر خود راست که صحبت ناسزا و غیر کفو خود کند و منکران ایشان اشرار و ارذال خلق خدای عز و جل اند که صحبت ایشان با رذال و اشرار ایشان بوده است تا هوای ایشان یافته اند پس بدیشان منکر شده اند و یا اقتدا بایشان کرده اند و چون مهلک شده اند و یا اقتدا بدیشان کرده اند سوی آن اخیار و عزیزان خداوند که بچشم رضا اندر خیار ایشان نگریسته اند و صحبت ایشان را بجان و دل خریده و از کل عالم طریق ایشان برگزیده و ببرکات ایشان بمقصود دو جهانی رسیده و از کل عالم بریده و اندرین معنی گفته اند شعر فلا تحقرن نفسی و انت حبیبها، فکل امرء یصبو الی من یجانس

ومنهم رئیس علما و فقیه فقها سعید ابن المسیب رح عظیم الشان و رفیع القدر بود و عزیز القوم و جمیل الصدر بود و ویرا مناقب بسیار است اندر فنون علم از فقه و توحید و حقایق و تفسیر و شعر و لغت و غیر آن و گویند که مردی عیار نمائی پارسا طبع بود و نزد اهل این طریق ستوده است اندرین قصه و محمود نیز و یک جمله مشایخ رض و از وی روایت آرند که گفت ارض بالیسیر من الدنیا مع سلامة دینک کما رضی قوم بکثیرها مع ذهاب دینهم راضی شو باندک دنیا با سلامت دین چنانکه راضی شدند قومی به بسیاری آن با رفتن دین ایشان از ایشان یعنی فقر با سلامت دین بهتر از غنای با غفلت که چون فقیر اندر دل نگرد اندیشه زیادة نیابد و اندر دست نگرد قناعت یابد و غنی چون اندر حال نگرد اندیشه زیادة یابد اندر دست نگرد دنیا یابد پس رضای دوستان خداوند بی خداوندی غفلت بهتر از رضای غافلان به دنیای پر غرور و آفت و حسرت و ندامت بهتر از دولت و معصیت پس چون بلا بیاید غافلان گویند الحمد لله که برتن ما بیان نیامد و دوستان گویند الحمد لله که بر دین ما نیامد که اگر تن اندر بلا بود چون اندر دل بقا بود بلا برتن خوش گردد و چون اندر دل غفلت بود اگر چه تن اندر نعمت بود آن نعمت نقمت بود و بحقیقت رضا بقلیل دنیا کثیر دنیا بود و رضا بکثیر دنیا قلیل دنیا بود از آنچه قلیل او چون کثیر اوست و هم از وی می آید که اندر مکه نشسته بود مردی نیز دیگر آمد و گفت مرا خبر ده از حلالی که اندر وی حرام نباشد و حرامی که اندر وی حلال نباشد گفت ذکر الله حلال

لیس فیه حرام وذکر غیرہ حرام لیس فیه حلال یاد کردن خدای تعالیٰ حلال است بے حرام و یاد کردن
غیرِ او حرام است بے حلال از آنچه اندر ذکر وے نجاتست و اندر ذکر غیر وے ہلاک و باللہ التوفیق ؛؛

باب فی ذکر ائمتهم من تبع التابعین الیٰ یومنا

و منهم شجاع طریقت و متمکن اندر شریعت حبیب العجمی رضؓ بلند ہمت و باقیمت بود و اندر مرتبہ گاہِ مردان
خطرے عظیم داشت توبۂ وی ابتدا بر دستِ حسن بصری بود رحمۃ اللہ علیہ و وے اول عہد ربادادے و از ہر جنس فساد کردے
خداوند تعالیٰ توبہ نصوح ارزانی داشت تا بدرگاہِ خداوند بازگشت و لختے از علم و معاملت از حسنؓ بیاموخت
و زبانش عجمی[1] بر عربیت جاری نگشتے بود خداوند تعالیٰ وی را بکرامت و یار مخصوص کردہ بود تا بدرجتے برسید
کہ شامے حسن بصری بر درِ صومعہ وے برگذشت وے اقامتِ نمازِ شام گفتہ بود و اندر نماز ایستادہ حسن اندر
آمد و اقتدا بوے نکرد از آنچه زبانِ وے بر عربیت و بر خواندنِ قرآن جاری نبود چون بخفت گفت خداوند تعالیٰ
را بخواب دید و گفت بار خدایا رضائے تو اندر چه چیز است گفت یا حسن رضائے من یافتہ بودی قدرش ندانستی
گفت بار خدایا آنچه بود گفت تو اگر دوش از پسِ حبیب نماز کردی و صحتِ نیت وے ترا از انکار اعتبار عبارتش
باز نداشتے من از تو راضی شدمے و اندر میان این طائفہ معروفست کہ چون حسن بصریؓ از حجاج بگریخت
اندر صومعہ[3] وے شد ایشان بیامدند و گفتند اے حبیب حسنؓ را ہیچ جا دیدی گفت بلے گفتند کجاست
گفت اندر صومعہ من است بصومعہ اندر شدند کس را ندیدند پنداشتند کہ حبیب با ایشان استہزا میکند
وے را جفا گفتند کہ راست نمیگوئی کہ اینجاست وے سوگند یاد کرد کہ راست میگویم دیگر بارہ و سہ دیگر بارہ اندر شدند
نیافتند و باز گشتند حسن بیرون آمد و گفت یا حبیب دانم کہ خدائے عزوجل ببرکاتِ تو مرا بدین ظالمان ننمود
چرا گفتی بایشان کہ وے اندرین جاست گفت اے استاد نہ برکاتِ من بود کہ ترا ننمودند بدیشان بلکہ
ببرکاتِ راست گفتن مرا ترا ندیدند اگر دروغ گفتمے مرا و ترا ہر دو رسوا کردندے و وی را ازین جنس کرامات بسیار است
از وے پرسیدند کہ رضائے خداوند اندر چه چیز است گفت فی قلبٍ لیس فیه غبار النفاق اندر دلے کہ اندر آن
غبار نفاق نباشد از آنچه نفاق خلاف وفاق بود و رضا عین وفاق و محبت را با نفاق ہیچ تعلق نیست

[1] عجم بالفتح لفظ نہادن بر حروف و یا گنگ کہ زبان و بانشد گان ملک عجم و بفتحتین معنی عکس کہ غیر عرب میرفتند واز باعث نافہمی زبان عرب عربان
کما حقہ سکا لمہ کردن نتوانستند خاموش میماندند اہل عرب ایشان را عجم میگفتند یعنی گنگ و کند زبان ہستند[2] اعجمی گروہ مردم و پارہ از چیزے ۱۲
[3] صومعہ بالفتح و میم و سین نیز سرو مفتوح عبادتخانہ ترسایان و نصاری کہ سر آن بلند و باریک سازند مجازاً عبادتخانہ اہل اسلام را نیز گویند ۱۲

ومحلش رضاست پس رضا صفتِ دوستاں بود ونفاق صفتِ دشمنان وایں سخن سخت بزرگ است وبجائے دیگر بیاوریم انشاء اللہ وباللہ التوفیق ومنہ العون۔ **ومنھم** نقیب اہل انس وزین جملہ جن وانس مالک بن دینار صاحب حسن بصری بود واز بزرگان ایں طریقت ویرا کرامات مشہور است واندر ریاضات خصال او مذکور ودینار بندہ او بود ومولود وے اندر حالِ عبودیت پدر بود وابتدائے توبہ وے آں بود کہ شبے اندر میانِ گروہے بہ طرب مشغول بود چوں جملہ بخفتند آنگاہ از عودیکہ میزدند آواز آمد کہ یا مالک مالک ان لاتتوب ترا چہ بود کہ توبہ نکنی دست ازاں جملہ برداشت ونزدیکِ حسن آمد واندر توبہ قدم درست کرد ومنزلتش تا بجائے رسید کہ وقتے اندر کشتی بود جوہرے اندر کشتی غائب شد وے مجہول تر از ہمہ بود ویرا ببردن آں تہمت کردند سر سوئے آسمان کرد اندر ساعت ہرچہ اندر دریا ماہی بود اندر سرِ آب آمدند ہر یکے جوہرے اندر دہان گرفتہ یکے ازانجملہ بستد وبداں مرد داد وخود قدم برسرِ آب نہاد وبر روئے آب دریا بگذشت تا بساحل بیروں شد از وے می آید کہ گفت احب الاعمال علی الاخلاص فی الاعمال دوست ترین کردارہا بر من اخلاص است اندر کردارہا ازانچہ عمل باخلاص عمل گردد واخلاص مر عمل را بدرجہ روح بود مر جسد را چنانچہ جسد بے روح جمادی بود عمل بے اخلاص ہبائے بود اما اخلاص از جملہ اعمال باطن است وطاعات از جملہ اعمال ظاہر واعمال ظاہر باعمال باطن تمام شود واعمال باطن باعمال ظاہر قیمت گیرد واگر کسے ہزار سال بدل مخلص باشد تا عمل باخلاص وے نپیوندد اخلاص نباشد واگر کسے ہزار سال بظاہر عمل می آرد تا اخلاص بعمل نپیوندد آں عمل وے طاعت نگردد۔ **ومنھم** فقیر خطیر وبر ہمہ اولیا امیر ابو حلیم حبیب بن سلیم الراعیؒ اندر مشایخ منزلتے بزرگ دارد ویرا آیات وبراہین بسیار است اندر جملہ احوالش وصاحب سلمانِ فارسی بود وروایت کند از پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم کہ گفت نیۃ المؤمن خیر من عملہ حبیب صاحب گوسفندان بود وبر کنارۂ فرات نشستے وطریقش عزلت بود یکے از مشایخ روایت کند کہ وقتے من بدو بر گذشتم ویرا یافتم اندر نماز وگرگ گوسفندانِ ویرا نگہداشت گفتم ایں پیر را زیارت کنم کہ علامات بزرگی مے بینم اندر وے زمانے بودم تا از نماز فارغ شد بروے سلام گفتم گفت اے پسر بچہ کار آمدی گفتم بزیارت گفت جزاک اللہ گفتم

ف لکدینار لقب یکے از اولیاء اللہ روزے آں بزرگ در کشتی نشستہ بود یکے دینار از ناخدا گم شد ناخدایاں بزرگ را تہمت دزدی کرد آں بزرگ گریہ بجناب الٰہی نمود ماہیاں آنقدر دینار در کشتی ریختند کہ اگر آں ناخدا توبہ از خطائے خود نمیکرد کشتی از بارِ دینار غرق شدے ۱۲

از شرح سکندرنامہ ہبا جامے صیغہ مفرد صفت مشبہ است بر وزن حیائے بمعنی افسردہ ویخ بستہ ۱۲

ایها الشیخ گرگ را با میش موافق می بینم گفت از انچه راعیِ[1] میش با حق موافق است این بگفت کاسهٔ چوبین اندر سنگی داشت دو چشمه از آن سنگ بگشاد یکی شیر و یکی عسل گفتا بخور گفتم ایها الشیخ این درجه بچه یافتی گفت بمتابعت حضرت محمد رسول الله صلعم گفت ای پسر قوم موسی با آنکه مرا درا مخالف بودند سنگ ایشان را آب داد و موسیٰ نه بدرجهٔ محمد مصطفےٰ صلعم بود چون من حضرت محمد صلعم متابع باشم آخر سنگ مرا انگبین و شیر ندهد و محمد صلعم بهتر از موسیٰ بود گفتمش مرا پندی ده گفت لا تجعل قلبك صندوق الحرص وبطنك وعاء الحرام دل را محلِ آز مکن و شکم را موضع حرام مکن که هلاکِ خلق اندرین دو چیز است و نجات اندر حفظ این دو چیز و شیخ مرا از وی روایات بود اما اندر وقت من ضیقی بود بیش ازین ممکن نشد که کتب من بحضرت غزنین حرسها الله مانده بود و من اندر دیار هند در بلدهٔ بهنور که از مضافات ملتان است در میان ناجنسان گرفتار شده بودم والحمد لله علی السراء والضراء۔ ومنهم پیر صالح ابو حازم المدنی رح مقتدای بعضی از مشائخ بود و ویرا اندر معاملات حظی وافر و خطری بزرگ است و اندر فقر قدمی صادق و اندر مجاهدات روش تمام و عمرو بن عثمان المکی اندر امر وی مجد شده و کلام وی اندر همه دلها مقبول است و در بیشتر کتب مسطور و این عمرو بن عثمان از وی روایت کرد که ویرا گفتند ما مالك قال الرضا عن الله والغنی عن الناس مال تو چیست گفت مال من رضای خداوند است و بی نیازی از خلق و لامحاله هر که بحق راضی بود از خلق مستغنی بود و خزینه بزرگتر مرد را رضای خداوند باشد و اشارت بغنا بخدا لیست عز وجل پس هر که بوی غنی بود و از غیر وی مستغنی بود و راه بجز درگاه وی نداند و اندر خلا و ملا اجز او را نخواند یکی گوید از مشایخ که بنزدیک وی اندر آمدم ویرا یافتم خفته زمانی ببودم تا بیدار گشت گفت اندرین ساعت پیغمبر را صلعم بخواب دیدم که مرا بسوی تو پیغام داده است و گفت که حق مادر نگهداشتن بهتر از حج کردن باز گرد و دل ویرا بجوی من از انجا باز گشتم و بمکه نرفتم و از وی بیش ازین سخنان مسموع ندارم و منهم داعی اهل مجاهدت و قایم اندر مشاهدت محمد بن واسع رح اندر وقت وی چون وی نبود و صحبت بسیار کس از تابعین یافته بود و گروهی را از مشایخ متقدمین دریافته و اندرین طریقت بهرهٔ تمام داشته و اندر حقایق طریقت انفاس عالی و اشارات کامل[2] از وی آمده است که گفت

---

[1] راعِ نگهبان و ولی و حاکم و شبان یعنی چرانندہ چارپایان ۱۲ عزلت بضم جدا شدن از زن و فرزند و گوشه نشینی برای عبادت ۱۲ کاسه چوبین نام پیاله است که برای گدا فقیر در دست گرفته گدایی سازد و در هندی او را کچکول نیز گویند ۱۲ ادام علم۔ صندوق بالضم هر لفظ که بروزن فعلول آید بضم باشد چنانچه زنبور و عصفور و جمهور و مصعفوق بفتحه در سوید و خیابان نوشته که تحقیق آنست که صندوق بضم اول است و چنین الفاظ نوع از نعز لیست

[2] اوکمال

ما رأیت شیئاً الا و رأیت الله فیه هیچ چیز ندیدم که حق را اندران ندیدم و این مقام مشاہدت باشد
که بنده اندر غلبهٔ دوستی فاعل بدرجتے رسد که چون اندر فعل وے نگرد فعل نه بیند بلکه جمله فاعل را بیند چنانکه
کس اندر صورتے نگرد مصوّر را بیند و حقیقت این کلمه بقول ابراہیم علیه السلام خلیل پیغامبر صلعم باز گردد که ماه و
آفتاب و ستاره را گفت هذا ربّی و آن اندر حال غلبهٔ شوق بود که ہر چه میدید جمله بصفت محبوب خود
میدید زیرانچه چون دوستان نگاه کنند عالمی بینند مقهور قهر وے و اسیر سلطان وے و وجود موجودات
اندر جنب قدرت فاعل آن متلاشی بوند و در تمکن تکوین ناچیز بچشم چون اشتیاق اندران نگرند مقهور
نه بینند بلکه همه قاہر بینند و مفعول نه بینند بلکه فاعل بینند و مخلوق نه بینند بلکه خالق بینند و این را
درباب مشاہدت بیارم انشاء الله عزوجل و اینجا گروہے را غلطی افتند که گویند گفته است آن مرد که رأیت
الله فیه این مکان تجزیه و حلول اقتضا کند و این کفر محض باشد از آنچه مکان جنس متمکن بود اگر تقدیر کند
کسے که مکان مخلوقست باید که تا متمکن نیز مخلوق بود و اگر تقدیر کند که متمکن قدیم است باید که مکان نیز
قدیم بود و بدین قول دو فساد لازم آید یا خلق را قدیم باید گفت یا خالق را محدث و این ہر دو کفر باشند پس
این رویت او اندر چیزها بدان معنی کر اول گفتم و اندرین رموز لطیف است که بجایگاه بیارم انشاء الله تعالیٰ
و منهم امام امامان و مقتدائے سنیان شرف فقها و عز علما ابوحنیفه نعمان بن ثابت الخزاز رضی الله عنه و برا اندر
مجاہدات و عبادات قدمے درست بود و اندر اصول این طریقت شانے عظیم داشت و اندر ابتدائے
حال قصد عزلت کرد و از خلق بجمله تبرّا نمود و خواست که از میان خلق بیرون شود که دل را از ریاست و جاه
خلق پاکیزه گردانیده بود و مهذب مر حق را ایستاده تا شبے بخواب دید که استخوانهائے پیغامبر را صلعم از لحد
گرد میکرد و بعضے را از بعضے اختیار میکرد از ہیبت آن از خواب بیدار شد و یکے از اصحاب از محمد بن سیرین
تعبیر این خواب پرسید گفت تو اندر علم پیغامبر صلعم و حفظ سنت وے بدرجتے بزرگ رسی چنانکه اندران متصرف

له الخلة صفا المودة ۱۲ القاہر الغالب وفی القهر زیادة علی القدرة وهی منع غیره علی بلوغ المراد ۱۲ النعمان بن ثابت هو الامام ابوحنیفة
رحمه الله النعمان بن ثابت بن زوطا الکوفی هو من رهط حمزة الزیات کان خزازا یبیع الخز وکان جده زوطا من اهل کابل مملوکا لبنی تیم الله فاعتق وولد ابوه
من الاحرار وقع علیه رق فذهب ثابت الی علی بن ابی طالب رض وهو صغیر فدعا له بالبرکة فیه وفی ذریته ولد سنة ثمانین ومات ببغداد سنة خمسین ومائة
ودفن بمقابر خیزران وقبره معروف ببغداد وکان فی ایامه اربعة من الصحابة انس بن مالک بالبصرة وعبدالله بن ابی اوفی بالکوفة وسهل بن سعد الساعدی
بالمدینة وابوالطفیل عامر بن واثلة ولم یلق احدا منهم ولا اخذ عنهم واخذ الفقه عن حماد بن ابی سلیمان وسمع عطاء بن ابی رباح وابا اسحاق السبیعی ومحمد بن المنکدر ونافعا
و ہشام بن عروة و سماک بن حرب وغیرہم وروی عنه عبدالله بن المبارک ووکیع بن الجراح ویزید بن ہارون والقاضی ابویوسف ومحمد بن حسن الشیبانی وغیرہم ۱۲

شوی و صحبت را از سقیم جدا گردانی و دیگر بار پیغامبر صلعم را بخواب دید که ورا گفت یا با حنیفه ترا بسبب زنده گردانیدن سنت من زنده گردانیده اند قصد عزلت مکن و وی استاد بسیار کس بود از مشایخ چون ابراهیم ادہم و فضیل بن عیاض و داؤد طائی و بشر حافی و بجز ایشان و اندر میان علما مسطوره مشہور است که اندر وقت ابوجعفر المنصور که خلیفه بود تدبیر کرد که از چهار کس یکے را قاضی گردانند از ان یکے ابوحنیفه[1] بود و دیگر سفیان ثوری و سیوم صلة بن اشیم و چهارم شریک رح و این هر چهار از فحول علما بودند کس فرستاد تا جمله را آنجا حاضر گردانند اندر راه بیامدند ابوحنیفه گفت من اندر هر یکے از شما بفراستے چیزے بگویم اندرین گفتند صواب آید گفت من بحیلتے این قضا را از خود دفع کنم و صلة خود را دیوانه سازد و سفیان بگریزد و شریک قاضی شود و سفیان اندر راه بگریخت و بکشتی اندر شد و گفت مرا پنهان کنید که سرم بخواهند برید تاویل این خبر که پیغامبر صلعم گفت من جُعِل قاضیاً فقد ذُبح بغیر سکین ملاح ورا در کشتی ویرا نشاند و پنهان کرد و این هر سه را بنزدیک منصور بردند نخست ابوحنیفه رح را گفت ترا قضا باید کرد گفت ایها الامیر من مردی ام نه از عرب بلکه از موالی ایشان و سادات عرب بحکم من راضی نباشند ابوجعفر گفت این کار را نسبت به تعلق نیست که این کار را علم باید و تو مقدم علمای زمانه گفت من نشایم این کار را گفت درین قول که گفتم من نشایم این کار را اگر راست گویم خود نشایم و اگر دروغ گویم دروغ زن مر قضای مسلمانان را نشاید و تو که خلیفه خدائی روا دار که دروغگوی را خلیفه خود کنی و اعتماد اموال مردمان و فروج مسلمانان بر وی کنی این بگفت و نجات یافت آنگاه صلة پیش رفت و دست منصور بگرفت و گفت تو چگونه و فرزندان و ستوران تو چگونه اند منصور گفت این دیوانه است این را بیرون کنید آنگاه شریک را گفتند ترا قضا باید کرد گفت من مردے ام سودائی و دماغ من خفیف است منصور گفت معالجت کن بعصیرهاے موافق و به نبیذهاے مثلث تا عقلت کامل شود آنگاه قضا شریک را دادند و ابوحنیفه رح ویرا مهجور کرد و نیز هرگز با وی سخن نکرد و این نشان کمال حال ویست هر دو معنی را یکے صدق فراستش اندر هر یکے و دیگر سپردن راه صحت و سلامت خلق را از خود دور کردن و بجاه ایشان مغرور ناگشتن و در

---

[1] روی انه ذکر ابو حنیفة عند ابن المبارک فقال تذکرون رجلا عرض علیه الدنیا بحذافیرها ففر منها کان اربعة من الرجال وقیل کان طوالا تعلوه حسن الوجه احسن الناس منطقا احلاه نغمة حسن المجلس شدید الکرم حسن المواساة لاخوانه قال الشافعی قیل لمالک هل رأیت ابا حنیفة قال نعم رأیت رجلا لو کلمک فی هذه الساریة ان یجعلها ذهبا لقام بحجته وقال الشافعی من اراد فی الفقه فهو عیال علی ابی حنیفة رح وقال ابو ابد الخزالی عن ابی حنیفة کان یحیی نصف اللیل فاشار الیه انسان وهو یمشی وقال لغیره هذا هو الذی یحیی کل اللیل فلم یزل بعد ذلک یحیی کل اللیل وقال استحیی من الله

حکایت دلیل قوی است مر صحت ملامت را که آنچنان سه سر جبلیت خلق را از خود دور کردند و این جنس معاملت را
منکر ند از انچه با هوا آرمیده اند و از طریق حق رمیده خاصه خانه امرا را قبلهٔ خود ساخته اند و سرای ظالمان را
بیت المعمور خود گردانیده و بساط جابران را با قاب قوسین او ادنی برابر کرده و هرچه بخلاف هوای ایشان بود
همه را منکر شوند و قتے از حضرت غزنین حرسها اللہ یکے از مدعیان ملامت و علم گفته بود که مرقعه پوشیدن بدعت ست
من گفتم جامهٔ حشیشی و دبیقی که جمله از ابریشم است و عین آن بر مردان حرام محض است آنگاه از ظالمان بستدن
بالحلح کردن والحاح حرام ملک ظالم حرام مطلق آنرا بپوشید و نگوئید که بدعت ست چرا جامهٔ حلال خریده بسیم حلال
آن بدعت بود اگر نه رعونت طبع و ضلالت نفس بر شما مسلط بودے سخن ازین پخته تر گوئید سا مر زنان را
ابریشمینه پوشیدن حلال باشد و بر مردان حرام و بر دیوانگان مباح اگر بدین هر دو مقر ید معذورید فنعوذ باللّٰہ
من عدم الانصاف و امام ابوحنیفہؒ میگوید چوں نوفل بن حیانؓ وفات یافت بخواب دیدم که قیامت است
و جملهٔ خلق اندر حسابگاه قایم اند پیغامبر را صلعم دیدم ایستاده برلب حوض خود و بر راست و چپ وے مشایخ دیدم ایستاده
و پیرے دیدم نیکو روے و بر سر موے سپید گذاشته و خد بر خد پیغامبر صلعم نهاده و اندر برابر وے نوفل را دیدم چوں مرا بدید بسوے
من آمد و سلام گفت گفتم مرا آب ده گفت از پیغامبر دستورے خواهم پیغامبر صلعم بانگشت اشارت کرد تا مرا آب
داد من از آں آب بخوردم و مر اصحاب خود را بدادم که از آں جام هیچ چیز کم نگشت گفتم یا نوفل بر راست پیغامبر
آں پیر کیست گفت ابراہیم خلیل صلوات اللہ علی نبینا و علیه و دیگر بر چپ وے ابابکر صدیق و همچنیں مے پرسیدم
و بر انگشت میگرفتم تا از هفده کس بپرسیدم چوں بیدار شدم هفده عدد بر دست عقد کرده بودم و یحیی ابن
معاذ الرازی رحمہ گوید پیغامبر صلعم را بخواب دیدم گفتمش یا رسول اللہ اَیْنَ اَطْلُبُکَ قَالَ عِنْدَ عِلْمِ اَبِیْ حَنِیْفَةَ و مرا
نزدیک علم ابی حنیفه حجتی و دیرا[1] اندر ورع طریق[2] بسیار است و مناقب مشهور بیش از انکه این کتاب حمل آں کند
و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی اللہ عنه بشام بودم بر سر روضهٔ بلال مؤذن خفته بودم خود را بمکه دیدم اندر خواب
که پیغامبر صلعم از باب بنی شیبه اندر آمد و پیرے را در کنار گرفته چنانکه اطفال را گیرند بشفقتے پیش وے دویدم و بر پشت
پایش بوسه دادم و اندر تعجب آں بودم تا آں پیر کیست وے بحکم اعجاز[3] بر باطن و اندیشه من مشرف شد مرا گفت
این امام تست و اهل دیار تو یعنی ابوحنیفه مرا بدین امید بزرگ ست و با اهل شهر خود هم و درست شد ازیں خواب مرا

[1] مشتر بضم میم و فتحه شین و تشدید بده کسر دا و پریشان و بفتحه دا و پریشان کرده شده ۱۲ [2] طرق بالضم و بضمتین بمعنی راسها این جمع طریق است ۱۲ [3] اعجاز بفتح سر پنها و بالکسر عاجز کردن کسے را و خرق از عادتے که از نبی ظاهر شود چه که کافران از دیدن آں عاجز مے گردیدند ۱۲ [4] تصحیف نیکو کار و پاکیزه ۱۲

که وی یکی از ایشان بوده است که از اوصاف طبع فانی بود و باحکام شرع باقی بدان قایم چنانکه برنده وی پیغامبر صلعم بوده است و اگر وی خود رفتی باقی الصفة بودی و باقی الصفة یا مخطی بودی یا مصیب چون برنده وی پیغامبر بود صلعم فانی الصفة باشد و قایم بمقتدی صفت پیغامبر صلعم و چون بر پیغامبر صلعم خطا صورت نگیرد و بدانکه بدو قایم نگیرد و این رمزی لطیف است و گویند که چون داؤد طائی رح علم حاصل کرد و مصدر و مقتدی عالمی شد به نزدیک ابوحنیفه رح آمد و گفت اکنون چه کنم ابوحنیفه رح گفت علیک بالعمل فان العلم بلا عمل کالجسد بلا روح برتو باد بکار بستن علم از آنکه هر علمی که آنرا عمل نباشد چون تنی بود که آنرا روحی نباشد انا فدیتک تا علم بعمل مقرون نگردد صافی نگردد و روزگار مخلص نه و هر که بعلم مجرد قناعت کند وی عالم نباشد که عالم را بمجرد علم قناعت نبود از آنچه عین علم متقاضی عمل باشد و چنانکه عین هدایت مجاهدت تقاضا کند و چنانکه مشاهده بی مجاهدت نباشد علم بی عمل نباشد از آنچه علم مواریث عمل بود و تخریج و گشایش علم و منفعت آن از برکات عمل بود و بهیچ معنی علم را از عمل جدا نتوان کرد چنانکه نور آفتاب را از عین آن و اندر ابتدای کتاب اندر علم باب مختصر بیاوردم و بالله التوفیق و **منهم** سید زهاد و قائد اوتاد عبدالله بن مبارک المروزی رض از محتشمان این قوم بود و عالم بجمله احوال و اقوال و اسباب طریقت و شریعت و اندر وقت خود امام وقت بود و مشایخ[1] بزرگ را دریافته بود و با ایشان صحبت کرده و ویرا تصانیف مذکور و کرامات مشهور است اندر هر فنی از علوم و ابتدای توبه وی را سبب آن بود که بر کنیزکی فتنه بود شبی از میان مستان برخاست و یکی را با خود ببرد و اندر زیر دیوار معشوقه بایستاد وی بر بام برآمد تا بامداد هر دو اندر مشاهده یکدیگر ایستاده همی بودند عبدالله چون بانگ نماز بامداد بشنید پنداشت که نماز خفتن است چون روز روشن شد دانست که همه شب مستغرق مشاهده وی بوده است از معنی او را تنبیهی شد و با خود گفت شرم بادت ای پسر مبارک امشب همه شب بر هوای خود بر پای ایستی و کرامات طلبی و اگر امام اندر نماز سوره دراز برخواند دیوانه گردی کو دعوی مومنی اندر برابر آن دعوی ازان توبه کرد و بعلم و طلب آن مشغول شد و زهد ورزید و یافت بیش گرفت تا بدرجتی رسید که مادرش اندر باغ شد ویرا یافت خفته و ماری عظیم شاخ ریحان اندر دهان گرفته و مگس از وی میراند آنگاه از مرو رحلت کرد و در بغداد مدتی

---

[1] مشایخ بفتحه میم و کسر همزه که حرف چهارم است پیران این جمع شیخ است خلاف قیاس راز منتخب - و نیز بجای دیگر نوشته که مشایخ جمع مشیخة است و مشیخة جمع شیخ است پس ازین ثابت شد که مشایخ جمع الجمع شیخ است که در عرف مشایخ را بر شخص واحد اطلاق کنند و برای جمع الف و نون زاید کرده مشایخان گویند ۱۲

اندر صحبت مشایخ بود و بمکه چندگاه مجاور بود و باز بصره شد مردم شهر جمله بدو قبولی کردند و ویرا درس و مجلس نهادند و اندران وقت در مردیسه مردمان بر مناجات حدیث رفتندی و بمهه طریق رای داشتندی چنانکه تا امروز ویرا رضی الفریقین خوانند بحکم موافقتش با هر یکی از ایشان و هر دو فریق اندر وی دعوی کردندی و آنجا دو رباط ساخت یکی مر اهل حدیث را و یکی مر اهل رای را و تا امروز آن هر دو بر جایست بر قاعدهٔ اصل و از حجاز بحجاز باز آمد و مجاور شد و ویرا پرسیدند که از عجائبها چه دیدی گفت راهبی دیدم از مجاهده نزار شده و از ترس خداوند دوتا گشته پرسیدمش که یا راهب کیف الطریق الی الله قال لو عرفت الله لعرفت الطریق الیه فقال عبد من لا اعرفه وتعصی من تعرفه گفتم راه بخدای چه چیز است گفت اگر او را بشناسی راه هم بدو بدانی آنگاه گفت من میپرستم آنکه ویرا ندانم و ویرا نشناسم و تو عاصی میشوی آنرا که بشناسی یعنی معرفت خوف اقتضا کند و ترا ایمن می بینم و کفر و جهل تقاضا کند و خود را خائف همی یابم گفت این مرا پند شد و از بسیار ناکردنی مرا باز داشت از وی روایت آرند که گفت السکون حرام علی قلوب اولیائه دل دوستانش هرگز ساکن نگردد که سکونت برین قوم حرام است اندر دنیا مضطرب اندر حال طرب اندر دنیا بغیبت از حق سکونت بر ایشان روا نه و اندر عقبی بحضور حق و تجلی و رویت قرار بر ایشان روا نه پس دنیا مر ایشانرا چون عقبی و عقبی مر ایشانرا چون دنیا از آنچه سکونت دل دو چیز اقتضا کند یا یافت مقصود یا غفلت از مراد یافت وی اندر عقبی و دنیا روا نه تا دل از شغفان محبت ساکن شود و غفلت بر دوستانش حرام تا دل از حرکات طلب ساکن شود و این اصل قویست اندر طریق محققان والله اعلم ـ و **منهم** شاه اهل حضرت و پادشاه درگاه وصلت ابوعلی الفضیل بن عیاض رحمه الله از جملهٔ صعالیک قوم بود و کبار ایشان و ویرا اندر معاملات و حقایق حظی وافر است و نصیبی تمام و از مشهوران طریقت یکی و لیست ستوده اندر میان ملل و احوالش معمور بصدق اندر ابتدا عیاری کردی و راه زدی میان مرو و باورد و با اینهمه میل بصلاح داشتی و پیوسته فتوتی و همتی اندر طبع وی بود چنانکه اندر هر قافله که زنی بودی گرد آن نگشتی و کسی را که سرمایه اندک بودی کالای او نستدی و با هر کسی بمقدار سرمایه چیزی بگذاشتی تا یکی که بازرگانی از مرو برفت ویرا گفتند

فضیل عیاض قدس الله سره را پسری بوده علی نام این مرد بود زهد و عبادت فرس روزی در مسجد حرام نزدیک چاه زمزم خواننده بر خواند ویوم القیمة مجری المجرمین الاوی بشنید نعره زد و جان بداد شیخ الاسلام گفت از دولت ایشان دارد جان من مات عشقا فلیمت هکذا لاخیر فی العشق بلا موت ۱۲ نفحات الانس

که بدر رفقه بگیر که فضیل بر سر راه است گفت شنیده ام که وی مرد خدا ترس است قاری را بفرمود بگرفت و بر پشت
نشاندند تا روز و شب اندر راه قرآن میخواندند تا قافله بجایی رسید که فضیل کمین داشت باتفاق قاری
میخواند اَلَمْ یَاْنِ لِلَّذِیْنَ اٰمَنُوْٓا اَنْ تَخْشَعَ قُلُوْبُهُمْ لِذِکْرِ اللّٰهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ ویرا رقتی اندر دل پدید آمد
و عنایت ازلی سلطانی خود بر دل وی ظاهر گردانید و ازان شغل توبه کرد و خصمان را نام بر نوشته بود جمله را خوشنود
گردانید و بمکه شد و مدتی آنجا مجاور بود و بعضی از اولیاء خداوند را یافت و بکوفه باز آمد و با امام ابو حنیفه مدتی
صحبت کرد و ویرا روایات عالیست و مقبول اندر میان اهل صنعت حدیث و کلام رفیع اندر حقایق تصوف
و معرفت از وی می آید رح که گفت من عرف الله حق معرفته عبده بکل طاقته هر که خدای را بحق معرفت
وی بشناسد بکل طاقت بپرستدش از آنچه آنکه بشناسد بانعام و احسان بشناسد و برافت و رحمت چون
شناخت دوستش گیرد و چون دوست گرفت طاعت وی دارد تا طاقت از آنچه فرمان دوستان کردن دشوار
نباشد پس هر کرا دوستی زیادت بود حرص بر طاعت زیادت بود و زیادتی دوستی از حقیقت معرفت
بود چنانکه عائشه[1] رض روایت کرد که پیغامبر صلعم شبی برخواست و از من غایب شد و مرا صورت بست که وی
بحجرهٔ دیگر رفته است برخواستم و بر اثر وی میرفتم تا اندر مسجد آمدم ویرا یافتم اندر نماز ایستاده و همیگریست تا بلال
بیامد و بانگ نماز بامداد بگفت وی اندر نماز بود چون نماز بامداد بگذارد و بحجره اندر آمد یافتم هر دو پایش آماسیده
و هر دو سر انگشتان ترقیده و زرداب ازان همیرفت بگریستم و گفتم یا رسول الله ترا گناه اول و آخر عفو کرده اند
چندین رنج بر خود چرا همی بگذاری این کسی کند که مامون العاقبة نباشد وی گفت صلعم یا عائشه آن
جمله لطف و فضل خدایست عزوجل افلا اکون عبداً شکوراً نباید که من بندهٔ شکور باشم چون او کرم و
خداوندی بمن نمود و مژده بخشش گفت چه گوئی مرا بندگی نباید کرد و بمقدار طاقت شکر باستقبال نعمت

---

[1] عائشه هی ام المؤمنین بنت ابی بکر الصدیق وامها ام رومان زوجة عامر بن عویمر خطبها النبی صلعم و تزوجها بمکة فی شوال سنة عشر من النبوة
وقبل الهجرة بثلث وستة سنین وقیل غیر ذالک واعرس بها بالمدینة فی شوال سنة اثنتین من الهجرة علی راس ثمانی اشهر ولها تسع سنین
وقیل دخل بها بالمدینة بعد اشهر من مقدمه وبقیت معه تسع سنین ومات عنها ولها ثمانی عشرة ولم یتزوج غیرها وکانت فقیهة
عالمة فصیحة فاضلة کثیر الحدیث عن رسول الله صلی الله علیه وسلم عارفة بایام العرب واشعارها روی عنها جماعة کثیرة من
الصحابة والتابعین وماتت سنة تسع وخمسین قبل ثمان وخمسین لیلة الثلثاء عشرة خلت من رمضان وامرت
ان یدفن لیلا فدفنت بالبقیع وصلی علیها ابو هریرة وکان یومئذ خلیفة مروان علی المدینة فی ایام معاویة رض ۱۲

نباید شد و نیز وی صلعم شب معراج پنجاه نماز قبول کرده بود و آنرا گران نداشت تا بگفتار موسیٰ بازگشت و نماز پنجوقت
باز آورد زیرا که اندر طبع وی مر فرمان را هیچ مخالفت نبود لان المحبة هی الموافقة و هم از وے روایت آرند رضو
که گفت الدنیا دار المرضی والناس فیها مجانین وللمجانین فی دار المرضی الغل والقید و دنیا بیمارستانست و ما
مردان درو چون دیوانگانند و دیوانگانرا اندر بیمارستان غل و قید باشد و هواے نفس ما غل ماست و معصیت
قید ما فضل بن ربیع روایت کرد که من با هارون الرشید بمکه شدم چون حج بکردیم مرا گفت اینجا هیچ مردے هست
از مردانِ خداے تا وی را زیارت کنم گفتم بلے عبدالرزاق صنعانی اینجاست گفت مرا نزدیک وے بر چون نزدیک
وے شدیم و زمانے سخن گفتیم چون قصد بازگشتن کردیم هارون بمن اشارت کرد که از وے بپرس که تا هیچ وام
دارد بپرسیدم گفت بلے فرمود تا وامش بگذارند و از آنجا بیرون آمد گفت یا فضیل دلم هنوز تقاضا میکند
که مردے را بینم بزرگتر ازیں گفتم سفیان بن عیینه اینجاست گفت آنجا رویم در آمدیم و زمانے سخن گفتیم و چون قصد
بازگشتن کردیم دیگر بار بمن اشارت کرد تا از وام او پرسیدم گفت بلے وام دارم فرمود تا وامش بدادند و از آنجا بیرون
آمد و گفت یا فضل هنوز مقصود من حاصل نشده است گفتم یادم آمد که فضیل بن عیاض رح اینجاست وی را
نزدیک فضیل بردم وے اندر غرفه بود و آیتے از قرآن برمیخواند در بزدیم گفت کیست گفتم امیر المؤمنین است
گفت مالی و لامیر المؤمنین چه کار مرا با امیر المؤمنین گفتم سبحان الله نه خبر پیغامبر است صلعم که گفت
لیس للعبد ان یذل نفسه فی طاعة الله قال بلی اما الرضا فعز عند اهله نیست روا بنده را
که اندر طاعتِ خداے تعالیٰ ذل طلب کند گفت بلے اما رضا عز بود تا ذل من بینی و من عز خود بوجه رضا
بحکمِ خداوند تعالیٰ آنگاه فرود آمد و در بگشاد و چراغ بکشت و اندر زاویه[۱] ای بایستاد تا هارون وی را از درِ خانه
مے جست تا دستش بر وے باز آمد گفت آه از دستے کزو نرم تر ندیده ام اگر از عذاب خداے تعالیٰ برهد نیک
عجب باشد هارون فرا گریستن آمد چندان بگریست که بیهوش شد چون بهوش آمد گفت یا فضیل مرا پندے ده
گفت یا امیر المؤمنین پدرت عم[۲] مصطفیٰ صلعم بود از وے درخواست که مرا بر قومے امیر کن گفت یا عم
یکنفس ترا بر تن تو امیر کردم یکنفس تو اندر طاعتِ خدا بهتر از هزار سال طاعت خلق مر ترا لان الامارة
یوم القیمة الندامة از آنچه امیری روز قیامت بجز ندامت نباشد هارون گفت اندر پند زیادت
کن گفت چون عمر بن عبدالعزیز را بخلافت نصب[۳] کردند سالم بن عبدالله و رجا بن حیوة و محمد بن کعب القرظی رح را

[۱] زاویه بقوله و گوشه خانه و گوشه هر چیز ۱۲ [۲] عم بفتحه برادر پدر ۱۲ [۳] النصب بفتحه برپا کردن و دشمن داشتن و حرکت گبر در کلمه معرب بفتحتین و فتح اول و سکون ثانی نیز آمده

بنجوا اند و گفت من مبتلا شده‌ام بدین بلیات تدبیر من چه چیز است که من این بلا بنشناسم گرچه مردمان نعمت دانند
یکی گفت از میانه اگر خواهی تا فردا ترا از عذاب خدای تعالی نجات باشد پیران مسلمانان را چون پدر خویش دان
و جوانان را چون برادران و کودکان را چون فرزندان، آنگاه با ایشان معاملت[1] چنان کن که اندر خانه
با پدر و برادر و فرزند کنند این همه دیار اسلام چون خانهٔ تست و اهل آن عیال تو زر اباک و اکرم اخاک
و احسن علی ولدک زیارت کن پدر را و کرامت کن برادر را و نیکویی کن بجای فرزندان آنگاه فضیل گفت
من میترسم یا امیر المؤمنین مبادا که آن روی خوب تو با آتش دوزخ گرفتار شود از خداوند بترس و حق او بنه
ازین گند! پس هارون گفت ترا وام هست گفت بلی وام خداوند بر گردن من است و آن طاعت ویست
اگر مرا بدان بگیرد وای بر من گفت یا فضیل وام خلق میگویم گفت حمد و سپاس مر خدای را عز و جل که مرا از وی
نعمت بسیار است و هیچ گله ندارم تا بندگانش را گله کنم هارون صرهٔ هزار دینار بیرون کرد و پیش وی نهاد
و گفت این اندر وجهی از وجوه خود بکار بر فضیل گفت یا امیر المؤمنین این پندهای من ترا هیچ سود نداشته
هم ازینجا جور اندر گرفتی و بیدادگری را پیشه کردی گفتا چه بیداد کردم گفت من ترا بنجات میخوانم و تو مرا اندر
بلا می افگنی این بیدادی بود هارون و فضل هر دو گریان از پیش او بیرون آمدند و مرا گفت یا فضل این
ربیع ملک بحقیقت فضیل است و این جمله دلیل چه پشت کردن ویست بدنیا و اهل آن و حقارت زینت
آن بنزدیک دل وی و ترک تواضع مر اهل دنیا را از برای دنیا و ویرا مناقب بیشتر ازین است بلکه در عبارت آید
والله اعلم و منهم سفینهٔ تحقیق و کرامت و عصام شرف اندر ولایت ابو الفیض ذو النون ابن ابراهیم المصری رحمه
نوبی بچه بود و نام وی ثوبان[2] و از اخیار قوم و بزرگان و عیاران طریقت است که طریق بلا سپردی و راه ملامت
رفتی و اهل مصر جمله اندر شان وی متحیر و عاجز بودند و بروزگارش منکر و تا مرگ کسی حال و جمال ویرا نشناخت
اندر مصر و آن شب که از دنیا بیرون رفت هفتاد کس پیغامبر را بخواب دیدند که فرمود که دوست خدای
ذو النون بخواست آمدن باستقبال وی آمده‌ام و چون وفات یافت بر پیشانی وی نبشته یافتند
که هذا حبیب الله مات فی حب الله قتیل الله چون جنازه اش بر داشتند مرغان هوا بر جنازهٔ وی
مجتمع شدند پر در پر بافتند و سایه بران افگندند چون اهل مصر بدیدند جمله تشویر[3] خوردند و توبه کردند از جفای

[1] معاملت بضم اول و فتحه میم ثانی باهم عمل کردن و کار کردن ۱۲ [2] ثوبان بفتحه و باء موحده نام غلام آنحضرت صلعم ۱۲ [3] تشویر اشارت کردن و خجالت و شرمساری و اشارت کردن و در کتابی نوشته که عرق کردن از خجالت و اشارت کردن ۱۲

که بروے کرده بودند ویرا طرق بسیار است وکلمات خوش اندر حقائق علوم چنانکه گویند العارف کل یوم اخشع لانه فی کل ساعة من الرب اقرب هر روز عارف ترسان تر بود وخاشع تر زیرا که هر ساعت نزدیکتر بود وآنکه نزدیکتر بود لامحاله حیرت وخشوعش بیشتر بود از آنچه از هیبت سلطان حق آگاه گشته باشند و جلال حق بر دلش مستولی شده خود را از وے دور بیند و بوصل وے ویرا خشوعش بر خشوع زیاده شود چنانچه موسی صلوات الله علیه اندر حال مکالمت گفت یا رب أین اطلبك قال عند المنکسرة قلوبهم بارخدایا ترا کجا طلبم گفت آنجا که دل شکسته واز اخلاص خود نومید گشته باشند گفت بارخدایا هیچ دل از دل من نومیدتر وشکسته تر نیست گفت پس من آنجایم که تو ئی پس مدعی معرفت بے ترس وخشوع جاهل بود نه عارف وحقیقت معرفت را علامت صدق ارادت بود وارادت صادق برنده اسباب وقاطع انساب بنده باشد از دون خداے عزوجل چنانکه ذوالنونؒ گوید الصدق سیف الله فی ارضه ما وضع علی شیء الا قطعه راستی شمشیر خدا است عزوجل اندر زمین وبر هیچ چیز نیاید الا که آن چیز را ببرد وصدق رویت مسبب باشد نه اثبات سبب چون سبب ثابت شد حکم صدق ساقط شود ویافتم اندر حکایات ویؒ که روزے با اصحاب خود در کشتی نشسته بود واندر رود نیل تماشا همے کردند وشاگردان را اندران لغزتے عظیم آمد گفتند ایها الشیخ دعا کن تا خداے عزوجل این جمله را غرق گرداند تا شوم ایشان از خلق منقطع شود ذوالنون مصری بر پاے خواست ودستها بر گرفت وگفت بارخدایا چنانکه این گروه را اندرین جهان نیز عیش خوش داده اندران جهان نیز عیشِ خوش ده مریدان متعجب شدند از گفتار وے چون کشتی فرا پیش تر آمد وچشمان بر ذوالنونؒ افتاد فرا گریستند وعذرها خواستند وعودها بشکستند وتوبه کردند وبخداے باز گشتند وے شاگردان را گفت عیش خوش آن جهان توبه این جهانے بود بدید بدید که مراد جمله حاصل شد وشما وایشان مراد رسیدید بے از آنکه رنجے بکسے رسد واین حدیث از غایت شفقت آن پیر بود بر مسلمانان اقتدا به پیغامبر صلعم کرد که هر چند که از کافران بد وجفا زیادت بودے وے متغیر نشدے ومے گفتے اللهم اهد قومی فانهم لا یعلمون ونیز ویؒ آید که گفت از بیت المقدس[1] مے آمدم بقصد مصر اندر راه شخصے دیدم از دور که می آمد اندر دل خود تقاضاے یافتم که ازین کس سوالے بکنم چون نزدیک من آمد پیر زنے بود با عکازه اندر دست وجبه پشمین پوشیده گفتم من أین قالت من الله قلت الی أین قالت الی الله از کجا می آئی

[1] بیت المقدس مسجد یست در ملک شام که حضرت داؤدؑ بنیاد نهاده حضرت سلیمان آنرا باتمام رسانید وقبلهٔ اکثر پیغمبران بوده ۱۲ ۔

گفت از نزد خدای تعالی گفتم کجا میشوی گفت بسوی خدای دیناری کانه بود برآوردم که بدو دهم دست اندر روی من بجنبانید و گفت ای ذوالنون این صورت که ترا بر من بسته است از رکیکی[1] عقل تست پس من کار از برای خدا کنم و از دون وی چیزی نستانم چنانچه نه پرستم جز ویرا چیزی نستانم جز از وی این بگفت و از من جدا شد اندرین حکایت رمزی لطیف است که آن عجوز[2] گفته که من کار از برای وی میکنم و این دلیل صدق و محبت بود که خلق اندر معاملت بر دو گونه اند یکی آنکه کار میکنند پندارند که از برای وی میکنند و آن هم برای خود میکنند هرچند که هوای وی از آن منقطع باشد آخر هوس ثواب آن جهانی باشد و دیگر آنکه ارادت ثواب و عقاب آن جهانی و ریا و سمعت اینجهانی از معاملت وی منقطع باشد و آنچه کند خاص مر تعظیم فرمان حق را کند محبت حق تعالی مقتضای وی باشد بترک نصیب خود اندر فرمان وی و آن گروه را صورت بسته باشد که آنچه کنند زاد آخرت را کنند و روا باشد و بدانند که اندر طاعت مر مطیع را نصیب وافرتر از آن باشد از آنچه اندر معصیت[3] که راحت معاصی یکساعت باشد و راحت طاعت همیشه بود و خداوند تعالی از مجاهدت خلق چه سود دارد و از ترک آن چه زیان اگر همه عالم الصدق ابوبکر گردند سود مر ایشان را دارد و اگر بکذب فرعون شوند زیان مر ایشان را دارد چنانکه گفت إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا و نیز گفت وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللّٰهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ خلق ملک ابدی مر خود را می طلبند و میگویند از برای خدا میکنیم اما سپردن طریق دوستی خود چیزی دیگر است ایشان را از گذاردن فرمان حصول اندر دوستی نگهداشت حشمت بر هیچ چیزی دیگر نباشد و اندرین کتاب مانند این سخن بیاید اندر باب الاخلاص ان شاء الله عزوجل

و **منهم** امیر الامرا و سالک طریق لقا ابواسحق ابراهیم بن ادهم منصور رح یگانه بود اندر طریق خود و اندر عصر[4] خود سید اقران خود بود و مرید خضر بود علیه السلام و بسیاری از قدمای مشایخ را یافته بود و با امام ابوحنیفه رضی الله عنه اختلاط داشت و علم از وی بیاموخت و در اول حال امیر بلخ بود روزی بصید شده بود و از لشکر خود جدا مانده و اندر پس آهو بتاخت خدای عزوجل مر آن آهو را با وی بسخن آورد تا بزبان فصیح گفت أَلِهٰذَا خُلِقْتَ أَمْ بِهٰذَا أُمِرْتَ از برای این کار آفریده اند ترا این ویرا دلیل گشته بر توبه و دست از جمله بداشت

---

[1] رکیک راست ضعیف و باریک و حقیر و آنکه بر ایران مجاز خود غیرت ندارد ۱۲ [2] عجوز بفتح اول و بدون ها پیر زن و عجوزه بها نوشتن خطاست چراکه دعشان خوال که بمعنی اسم فاعل باشند در وی مونث و مذکر یکسانست ۱۲ [3] معصیت یعنی گناه از بنده دانسته واقع شود و در تحریر را آن فن لغت باوجود سکون تا که گناه گرفته اند و در صغیره و کبیره تجاوز فرموده ۱۲ [4] عصر بالفتح روزگار و زمانه و بمعنی آخر روز افشردن ۱۲

وطریق زہد وورع[1] بر دست گرفت و فضیل[2] بن عیاض و سفیان ثوری را یافت و با ایشان صحبت کرد واندر ہمہ عمر خود پس از توبہ بجز از کسب خود نخوردے و ویرا معاملت ظاہر ست و کرامات مشہور و اندر حقایق تصوف کلمات بدیع ولطایف نفیس است جنید گوید رح مفاتیح العلوم ابراہیم کلید ہمہ علمہاے این طریقت ابراہیم است وازوے روایت می آید کہ گفت اتخذ اللہ صاحبا و ذر الناس جانبا گفت خداوند را یار خود دار و خلق را بجانبے بگذار و مراد ازیں آنست کہ چوں اقبال بندہ بحق تع درست باشد واندر توجہ حق تعالیٰ مخلص بود صحت اقبال بحق و اعراض[3] از خلق تقاضا کند از آنچہ صحبت خلق را با حدیث خلق ہیچ کار نیست وصحبت حق اخلاص باشد اندر گذاردن فرمانِ وے و اخلاص اندر طاعت از خلوص محبت باشد و خلوص محبت حق از دشمنی نفس و ہوا خیزد کہ ہر کہ با ہوا آشنا بود از خدا جدا بود و ہر کہ از ہوا بریدہ بود با خداوند آرمیدہ باشد پس ہمہ خلق توئی اندر حق تو چوں از خود اعراض کردی از ہمہ خلق اعراض کردی و کسیکہ از خلق اعراض کند و بخود اقبال کند ایں خطا باشد از بہر آنکہ ہمہ خلق در آنچہ کہ ہستند بحکم و تقدیر راست اند ترا کار با تو افتادہ است و بنا استقامت ظاہر و باطن مر طالب را بر دو چیز است یکے ازاں شناختنی است و دیگر کردنی آنچہ شناختنی است رویت تقدیر حق است از خیر و شر کہ اندر کل ملک ہیچ متحرک ساکن نگردد الا بجنبشے کہ خداوند اندر روے آفرید و سکونے کہ حق تعالیٰ اندر وے نہد و آنچہ کردنی است گذاردن فرمانِ حق است و صحت معاملت و حفظ تکلیف و ہیچ حال بتقدیر وے مر ترک فرمان را حجت نگردد پس اعراض از خلق درست نیاید تا از خود اعراض نباشد چوں از خود اعراض کردی خلق ہمہ بیایند بحصول مراد حق را و چوں بحق تعالیٰ اقبال کردی تو مر بپاے مر قامت امر حق را پس با خلق آرمیدن روا نیست اگر بدون حق با چیزے بخواہی آرمید بارے با خبر آرام کہ آرام با غیر رویت توحید بود و آرام با خود اثبات تعطیل و ازاں بود کہ شیخ ابو الحسن سالبہ رح گفتے مرید را در حکم گربہ بودن بہتر از آنکہ اندر حکم خود از آنچہ صحبت با غیر از برائے خدا بود و صحبت با خود از براے پروردن ہوا و اندریں معنی سخن بیاید اندریں کتاب بجاے خود ان شاء اللہ تعالیٰ

---

[1] ورع بفتح پرہیزگاری و بفتح واو و کسر را پرہیزگار [2] منتخب [3] فضیل بن عیاض گفت من حق را سبحانہ دوستی پرستم کہ نشکم کہ نہ پرستم والمحمود والوراق اشعرہ تعصی الالہ و انت تظہر حبہ ہذا و ربی فی القیاس بدیع لو کان حبک صادقا لاطعتہ ان المحب لمن یحب مطیع ۱۲ نفحات الانس [4] اعراض بکسر روگردانیدن و بفتح منتہا عہا و بیماریہا باصطلاح اطبا بمعنی مرض کہ بسبب مرض پیدا شدہ باشد و جمع عرض اہل کلام جوہر باشد یعنی چیزہاے کہ ثابت و مستقل بنفس خود نباشند و قایم بغیر باشند و اعراض نفسانی عبارت از غم و ہم و فرح و ذم و خجلت است ۱۲ منتخب

حکایات ابراهیم ادهم است که چون بیادیه رسیدم پیری بیاید و مرا گفت یا ابراهیم میدانی که این چه جاییست که تو بی زاد و راحله میروی گفت من دانستم که آن شیطان است چهار دانگ سیم با من بود که اندر کوفه زنبیلی فروخته بودم آن از جیب برآوردم و بینداختم و نذر کردم که بهر میلی چهار صد رکعت نماز گذارم چهار سال اندر بادیه بماندم و خداوند تعالی بوقت بی تکلف روزی می رسانید و اندران میان خضر با من صحبت کرد و مرا نام بزرگ خداوند تعالی بیاموخت آنگاه دلم بیکبار از غیر فارغ شد و ویرا مناقب بسیار است و بالله التوفیق ومنهم

سر معرفت و تاج اهل معاملت بشر بن الحافی رض اندر مجاهدت شانِ عظیم و برهان کبیر داشت و اندر معاملت حظی تمام و صحبت فضیل یافته بود و مرید خال خود بود و علی بن خشرم و بعلم اصول و فروع عالم بود و ابتدای توبهٔ وی آن بود که روزی مست می آمد اندر میان راه کاغذ پاره یافت آنرا بتعظیم برداشت بران نوشته بود که بسم الله الرحمن الرحیم مر آنرا معطر کرد و بجایی پاک بنهاد آن شب بخواب دید مر خداوند تعالی را که ویرا گفت یا بشر طیبت اسمی فبعزتی لاطیبن اسمك فی الدنیا والآخرة نام مرا خوشبوی گردانیدی بعزت من که نام ترا خوشبو گردانم اندر دنیا و آخرت تا کسی نام تو نشنود الا که راحتی بدل وی اندر آید آنگاه توبه کرد و طریق زهد بر دست گرفت و از شدت غلبه اندر مشاهدت حق تعالی هرگز هیچ چیز اندر پای نکرد و از وی علت آن بپرسیدند گفت زمین بساط ویست و من روا ندارم که بساط وی بسپرم و میان پای من و بساط وی واسطه باشد و این از غرائب معاملات ویست که اندر جمع همت وی بحق بلای افزایی حجاب وی آمد و از وی می آید که گفت من اراد ان یکون عزیزا فی الدنیا و شریفا فی الآخرة فلیجتنب ثلاثا لا یسأل احدا حاجة ولا یذکر احدا بسوء ولا یجیب احدا الی طعامه هر که خواهد که اندر دنیا عزیز باشد و اندر آخرت شریف گو از سه چیز پرهیز از مخلوقات حاجت مخواه و کسی را بد مگو و بمهمانی کس مشو اما هر که بخداوند تعالی راه داند از خلق حاجت نخواهد که حاجت بخلق دلیل بی معرفتی بود که اگر بقاضی الحاجات فی المعنی از جل خویشتن حاجت نخواستی لان استعانة المخلوق الی المخلوق کاستعانة المسجون الی المسجون و اما هر که کسی را بد گوید آن تصرف است که اندر حکم خدای میکند از آنچه آنکس فعل وی آفریدهٔ خداوند است و آفریدهٔ ویرا رد میکند زیرا که چون فعل را عیب کند فاعل را عیب کرده باشند بجز آنکه وی فرموده است که بر موافقت من کفار را ذم کنید و اما آنچه گفت از طعام خلق

ف مناقب بفتح میم و کسر قاف اوصاف حمیده ۱۲ غ سه طریق راه ماخوذ از طرق که بفتح است بمعنی کوفتن چون پا روندگان راه میکوبد لهذا طریق گفتند - از شرح نصاب - و بمعنی خجل نیز آمده و طریق باصطلاح رمل نام شکل است از اشکال شانزده رمل ۱۲

بس بہتر از انچہ رازق بداں اندریں خداتعالی است اگر مخلوق را سبب روزئے تو گرداند اورا مبین وبداںکہ آں روزئے تست کہ خداوند تعالی بتو رسانید نہ از آن وے واگر وے پندارد کہ از آنِ ولیست وبداں بر تو منت نہید، اورا اجابت مکن کہ اندر روزی کس را بر کس منت نیست البتہ از انچہ نزدیک آنکہ اہل سنت وجماعتیت روزی غذا است ونزدیک معتزلہ ملک وے خلق را با غذیہ خداتعالی میپرورد نہ مخلوق ومجاز این فعل را وجہ دیگر است والله اعلم

ومنھم فلک معرفت وفلک محبت ابویزید[1] طیفور بن عیسی البسطامی رضی الله عنہ از جملہ اجلہ مشائخ بود وحالش اکبر جملہ بود وشانش اعظم ایشان تا حدے کہ جنید[2] گفت ابویزید منا بمنزلۃ جبرئیل من الملئکۃ ابویزید اندر میان ما چوں جبرئیل است از ملائکہ وجد وے مجوسی بودہ واز بزرگان بسطام یکے پدر وے بودہ واورا روایات بسیار عالی است اندر احادیث پیغامبر صلعم واز این دہ امام معروف مر تصوف را یکے ویست وہیچکس را پیش ازوے اندر حقائق این علم چنداں استنباط نبود کہ ویرا واندر ہمہ احوال محب العلم ومعظم الشریعۃ بود بخلاف گروہے مردود بالحاد کہ خود را برُوے موضوعی بندند واز ابتدائے روزگارش مبنی بر مجاہدت وورزش این معاملت بودہ است واز وے مے آید کہ گفت عملتُ فی المجاھدۃ ثلثین سنۃ فما وجدتُ شیئاً اشد علیّ من العلم ومتابعتہ ولولا اختلاف العلماء لبقیت واختلاف العلماء رحمۃ الا فی تجرید التوحید گفت سی سال مجاہدہ کردم ہیچ چیز نیافتم کہ بر من سخت تر از علم ومتابعت آں بودہ اگر اختلافِ علما نبودے من از ہمہ چیزہا باز ماندمے وحق دین نتوانستمے گذارد واختلافِ علما رحمت است بجز اندر توحید وتجرید وبحقیقت چنین است کہ طبع بجہل مائل تر باشد از انچہ بعلم بجہل بسیار کار بے رنج نتواں کرد وبعلم یکقدم بے رنج نتواں نہاد وصراطِ شریعت بسیار باریکتر وپرخطرتر از صراطِ آنجہاں است پس باید کہ اندر ہمہ احوال چناں باشی کہ اگر از احوال رفیع ومقامات خطیر باز مانی واندر میدانِ شریعت افتی کہ اگر از تو ہمہ بشود معاملت با تو بماند کہ اعظم آفات مرید را ترک معاملت بود وہمہ دعاوئے مدعیان اندر ورزش شریعت متلاشی شود

[1] ابویزید قدس سرہ از طبقہ اولی است نام وے طیفور بن عیسی بن آدم بن سروشان است جد او گبرے بودہ مسلمان شدہ از اقران احمد خضرویہ وابوحفص بود یحیی معاذ است وشقیق بلخی را دیدہ بود وفاتش اندر سنہ احدی وستین ومائتین بودہ ودر سنہ اربع وثلثین نیز گفتہ اند واول درست تر است واستاد گروہے بود وصیت کردہ کہ قبر من فروتر از استاد من نہید حرمت استاد را وہ اصحاب وے بودہ لیکن در اول الانس کتاب گفتہ کہ مذہب وے ہدید بنا بد شیخ الاسلام گفت کہ بایزید در دوعنا سخنہا اند یکے آنست کہ وے گفتہ من بر آسمان خیمہ زدم وخیمہ در برابر عرش شیخ الاسلام گفت باقی بر آنچہ باید دید

وہمہ ارباب اللسان اندر برابر آں برہنہ گردند وازوے آیدرم کہ گفت الجنة لاخطر لها عند اهل الجنة
واهل الجنة محجوبون بمحبتهم بہشت را خطر نیست نزدیک اہل محبت واہل محبت باز ماندہ واندر پوشش
اندازِ محبوب یعنی بہشت مخلوقست اگرچہ بزرگست ومحبت وے صفتِ ولیست نامخلوق وہر کہ از نامخلوق
بمخلوق باز ماند بے خطر وبے قدر بود پس مخلوق نزدیک دوستان خطر ندارد ودوستاں بہ دوستی محجوبند
از آنچہ وجود دوستی دوئی اقتضا کند واندر اصل توحید دوئی صورت نگیرد وراہِ دوستان از وحدانیت
بوحدانیت بود واندر راہ دوستی علت دوستی آید وآفت آنکہ اندر دوستی مریدے ومرادے باید یا مرید
حق ومراد بندہ یا مراد حق ومرید بندہ واگر مرید حق بود ومراد بندہ ہستی بندہ ثابت بود واندر مراد حق واگر
مرید بندہ بود ومراد حق طلب وارادت مخلوق را بدو راہ نیست ماند اینجا آفت ہستی اندر محبت بہر دو
حال پس فنا محب اندر بقا محبت تمامتر از آنکہ فنا ایشن ببقاے محبت وازوے می آیدرم کہ گفت
یکبار بمکہ شدم خانہ مفرد دیدم گفتم کہ حج مقبول نیست کہ من سنگہا ازیں جنس بسیار دیدہ ام بار دیگر
برفتم خانہ دیدم وخداوند خانہ دیدم گفتم کہ ہنوز حقیقتِ توحید نیست بار سیوم رفتم ہمہ خداوند خانہ دیدم و
خانہ ندیدم بسترمن ندا آمد کہ یا بایزید اگر خود را ندیدی وہمہ عالم را بدیدی مشرک نبودی وچوں ہمہ عالم را
نہ بینی وخود را بینی مشرک باشی آنگاہ توبہ کردم واز توبہ نیز توبہ کردم واز دیدن ہستی خود نیز توبہ کردم
واین حکایت لطیف است اندر صحتِ حالِ وے ونشانِ خوب مر اربابِ احوال را **ومنہم**
امام فنون وجاسوس ظنون ابو عبداللہ الحارث بن اسد المحاسبی عالم بود باصول وفروع ومرجع ہمہ اہل
علم اندر وقتِ وے بدو بود وکتابے کردہ است رغایب نام اندر حصول تصوف وبجز آں ویرا تصنیف
بسیار است واندر ہر فن عالی حال وبزرگ ہمت بود واندر وقتِ خود شیخ المشائخ بغداد بود وازوے روایت کنند
گفت العلم بحرکات القلوب فی مطالعة الغیوب اشرف من العمل بحرکات الجوارح آنکہ بحرکات
دل اندر محل غیب عالم بود بہتر از آنکہ بحرکاتِ جوارح عامل بود ومراد ازیں آنست کہ علم محل کمال است

(بقیہ حاشیہ ص۸۵) ایں سخن در شرع یعنی کفر است ودر حقیقت بعد حقیقت مدرست میکنی اجزاو یدآوردن خویش حقیقت چیست پہ چشن از خویش حقیقت نابود
خود دور است کن برابر گفتن بنفر است توحید بدوگانگی مدرست میکنی بیبایند فرا رسیدن حضری گفت کہ عرش بینم کافر باشم جنید متمکن بودہ ور الوح بخود ام ویرا در گشت
وکار از اصلی گرفتہ لاجرم ہمہ خرقہا وے را زیر رفتہ اند اور گفتند وطن تو کجاست گفت زیر عرش یعنی غایت ہمتی من ووقتہا نظر من وے آرام جانِ من سرانجام کار من
آنست کہ اللہ تعالیٰ گفت موسیٰ را کہ تو غریبی من وطنِ توام وہم میگویند بایزید نماز میکرد واز استخوانِ وے ریز گون وے شنیدند از ہیبت حق وتعظیم شریعت (باقی ۸۷)

وجهل محل طلب و علم اندر پیشگاه بهتر از آنکه جهل بر درگاه که علم مرد را بدرجهٔ کمال رساند وجهل اندر گاه اندر نگذارند
وبحقیقت علم بزرگ‌تر از عمل بود و از آنچه خداوند تعالیٰ را از علم توان شناخت و بعمل اندر نتوان یافت
واگر عمل بی علم بدو راه یافتی نصاریٰ و رهبانان اندر شدت اجتهاد شان اندر مشاهده بودندی و بعمل
مومنان عاصی اندر مغایبه پس عمل صفت بنده است و علم صفت خداوند بعضی از راویان این
قول را غلطی افتاده است و هر دو عمل را روایت کنند و گویند العمل بحرکات القلوب اشرف من العمل
بحرکات الجوارح و این محال است که عمل بنده بحرکات دل تعلق نگیرد و اگر بدین معنی فکرت و مراقبه
احوال باطن را میخواهد این خود بدیع نباشد که پیغامبر صلعم گفت تفکّرُ ساعةٍ خیرٌ من عبادة ستین سنةٍ
وبحقیقت اعمال سر فاضل‌تر از اعمال جوارح و تاثیر احوال و افعال باطن اندر حقیقت تمامتر از تاثیر
اعمال ظاهر از آن بود که گفته اند نوم العالم عبادة وسهر الجاهل معصیة خواب عالم عبادت بود
وبیداری جاهل معصیت از آنچه اندر خواب و بیداری سرش مغلوب باشد و چون سر مغلوب بود تن
مغلوب بود پس سر مغلوب بغلبهٔ حق بهتر از نفس غالب حرکات ظاهر بمجاهدت و از وی می آید که روزی
درویشی را گفت کُنْ لِلّٰهِ وَاِلَّا فَلَا تَکُنْ خداوند را باش و اگر نه خود مباش یعنی بحق باقی باش یا از وجود
خود فانی باش یعنی بصفوت مجتمع باش و یا بفقر مفترق بحق باقی باش و یا از خود فانی یا بدون صفت
باش که حق گوید اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ و یا بدان صفت باش که هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِیْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ
لَمْ یَكُنْ شَیْئًا مَّذْكُوْرًا اگر تو حق را باشی باختیار خود قیامت بخود بود و اگر نباشی باختیار خود
قیامت بحق بود و این معنی لطیف است والله اعلم. و منهم امام معرض از خلق و از طلب ریاست
بریده خلق ابوسلیمان داؤد ابن الطائی رض از کبار مشایخ و سادات اهل تصوف بودند و اندر زمانه
خود بی‌نظیر شاگرد ابوحنیفه بود رض و از قران فضیل و ابراهیم ادهم و غیر ایشان رح و اندر طریقت مرید حبیب راعی
بود و اندر جملهٔ علوم حظی وافر داشت و بدرجهٔ اعلیٰ بود و اندر فقه فقیه الفقها بود و عزلت اختیار کرد

(بقیه حاشیه ۸۶) بایزید در مرگ گفت - اما ذکرتک الا عن غفلة و ما خدمتک الا عن فترة هرگز یادت نکردم مگر از سر غفلت و هرگز نپرستیدم مگر از سر فترت
این بگفت و برفت گویند شاگردی ابویزید گفت الله تعالیٰ را بخواب دیدم گفتم راه بتو چیست گفت از خود بگذر رسیدی شیخ الاسلام گفت ... نشناخت الله تعالیٰ آفت راه بیافت او عزیز ابایزید
... مرگ بخواب دید گفتند حال تو چیست گفت مرا گفتند ای پیر چه آوردی گفتم درویشی که بدرگاه ملک شود ورا نگویند که چه آوردی چه خواهی گویند ... بعجز ...
... چون از دنیا برفت بخوابش دید گفتند حال تو چه شد گفت گفتند چه آوردی گفت ... حوالت میکردند که خدای را داد اکنون میگویند چه هدی ...

و از ریاست اعراض کرد و طریق زہد و تقوی بر دست گرفت و ویرا مناقب بسیار است و فضایل مذکور کہ بمعاملات عالم بودہ اندر حقائق کامل و از وی می آید کہ گفت مر مریدی را از مریدان خود ان اردت السلامۃ سلم علی الدنیا وان اردت الکرامۃ کبر علی الاخرۃ گفت ای پسر اگر سلامت خواہی دنیا را وداع غیبت کن و اگر کرامت میخواہی بر آخرت تکبیر مرگ گو یعنی این ہر دو محل حجاب اند و ہمہ فراغتہا اندرین دو چیز بستہ است ہر کہ خواہد کہ بتن فارغ شود گو از دنیا اعراض کن و ہر کہ خواہد کہ بدل فارغ شود گو ارادت عقبی از دل بیرون کن اندر حکایات مشہور است کہ وی پیوستہ اختلاط با محمد بن الحسن داشتی و ابو یوسف القاضی را نیز و یک خود نگذاشتی ورا گفتند کہ این ہر دو اندر علم بزرگ اند چرا یکی را عزیز داری و دیگری را اندر پیش نگذاری گفت از آنچہ محمد بن الحسن از سر نعمت دنیاے بسیار بعلم آمدہ است و علم وی سبب عز دین و ذل دنیاے ویست و ابو یوسف از سر درویشی و ذل بعلم آمدہ است و علم را سبب عز و جاہ خود گردانیدہ است پس محمد نہ چون وی باشد و از معروف کرخی رح روایت کنند کہ گفت ہیچکس ندیدم کہ دنیا را در چشم وی خطر کمتر از داود طائی رح بود کہ ہمہ دنیا را و اہل آنرا بنزدیک وی ہیچ مقدارے نبود و اندر فقرا بچشم کمال نگریستے اگر چہ بر آفت بودندے و مناقب وی بسیار ہست واللہ اعلم

و منہم شیخ اہل حقایق و منقطع از جملہ علایق ابو الحسن سری بن مغلس السقطی رح خال جنید بود و بجملہ علوم و اندر تصوف او را شانے عظیم بودہ ابتدا کسیکہ اندر ترتیب مقامات و بسط احوال خوض کردے وی بود و بیشترے از مشایخ عراق مریدان وی اند و وی حبیب راعی را دیدہ بود و با وی صحبت داشتہ و مرید معروف کرخی بود و وی اندر بازار بغداد سقط فروشی کردے چون بازار بغداد بسوخت ویرا گفتند کہ دوکانت بسوخت گفت من فارغ شدم از بند آن چون نگاہ کردند دوکان وی نسوختہ بود و از چہار سوے آن دوکانہا ہمہ سوختہ بودند چون آن چنان بدید آنچہ داشت بدرویشان بداد و طریق تصوف اختیار کرد ویرا پرسیدند کہ ابتداے حالت چگونہ بود گفت روزے حبیب راعی بدوکان من بر گذشت من نان شکستہ وی را دادم کہ بدرویشان دِہ مرا گفت خیرک اللہ از آن روز باز کہ این گوش دعاے اشنیدم یک روز از اموال دنیا شدم و از وی فلاح[1] یافتم و از وی می آید کہ گفت اللہم مہما عذبتنی بہ من شیء فلا تعذبنی بذل الحجاب بار خدایا اگر مرا بچیزے عذاب کنی بذل حجاب عذاب مکن از آنچہ چون محجوب نباشم از تو عذاب و بلا بذکر و مشاہدۂ تو بر من آسان بود و چون از تو محجوب باشم نعیم[2] تو ہلاک من بود بذل حجاب تو

[1] فلاح بفتح بمعنی رستگاری و فیروزی و بقا ماندن در خیر و نیکی و بفتح و تشدید لام بمعنی کشاورز و برزگر منتخب [2] نعیم بہشت و بمعنی نعمت و عکس دسترس و مال و ناز کشف و منتخب و صراح و موید۔

پس بلائے کہ اندر مشاہدہ میلی بود بلا نباشد ولیکن بلا آں نعمتے بود کہ اندر حجاب میلے بود و اندر دوزخ ہیچ عقوبت
سخت تر و صعب تر از حجاب نیست کہ اگر اندر دوزخ اہل دوزخ بخداوند تعالیٰ مکاشف بودندے ہرگز مومنان عاصی را
بہشت یاد نیامدے کہ دیدار حق تعالیٰ جانشان چنداں شادی دہد کہ از بلائے تن و عذاب کالبد خبر ندارندے
و اندر بہشت ہیچ نعمت کاملتر از کشف نیست کہ اگر آں ہمہ نعمتہا و صد چنداں دیگر اندر حق ایشان محصول باشد
و ایشاں از خداوند محجوب ہلاک و دمار از دلہائے ایشاں برآمدے پس سنت بار خدائے آنست کہ اندر ہمہ احوال
دل دوستانرا بجو و بینا دارد تا ہمہ مشقت و ریاضت و بلاہائے بشریت آں تحمل توانند کشید لاجرم درانحال دعاہای
ایشاں چنیں باشد کہ ہمہ عذابہا دوستر از حجاب تو داریم کہ چوں جمال تو بر دلہائے ما مکشوف باشد از بلا نیندیشیم
واللہ اعلم۔ و منہم سرہنگ اہل بلا و بلوی و مایۂ زہد و تقوی ابو علی شقیق بن ابراہیم الازدی رضی اللہ عنہ مقدم قوم
ایشاں بود و عالم بجملہ علوم شرعی و معاملتی و حقیقتی و ویرا تصانیف بسیار است اندر فنون این علم
صاحب ابراہیم بن ادہم رح بود و بسیارے از مشایخ را دیدہ بود و با ایشاں صحبت کردہ و ازوے می آید کہ گفت
جعل اللہ اہل طاعتہ احیاء فی مماتہم واہل المعاصی امواتا فی حیوتہم خداوند تعالیٰ اہل طاعت خود را اندر
حال مرگ ایشاں زندہ گردانیدہ و اہل معصیت را اندر حال زندگی مردہ گردانیدہ یعنی مطیع اگرچہ مردہ بود
زندہ بود کہ ملائکہ بر طاعت وے آفریں ہمی کنند تا بقیامت و ثوابش مؤبد بود پس وے اندر فنا مرگ باقی بود
ببقا جزا ہمی آرند کہ پیرے بنزدیک وے درآمد گفت ایہا الشیخ گناہ بسیار دارم میخواہم کہ توبہ کنم وے گفت کہ دیر آمدی
پیر گفت نہ کہ زود آمدم گفتا چرا گفت ہر کہ پیش از مرگ آید اگرچہ دیر آمدہ باشد زود آمدہ باشد و گویند کہ ابتدائے
توبۂ وے آں بود کہ سالے اندر بلخ قحط افتادہ بود و مردمان مر یکدیگر را میخوردند و ہمہ مسلمانان اندوہگین بودند غلامے را دید
کہ اندر بازار میخندید و طرب میکرد مردمان گفتند کہ چرا میخندی شرم نداری کہ ہمہ مسلمانان اندر اندوہ و درماندہ اند
و تو چنیں شادی میکنی گفت مرا ہیچ اندوہ نیست من بندۂ آنکسم کہ ویرا دہی است خاصہ وے شغل من از دل
من برداشتہ است شقیق گفت بار خدایا ایں غلام بخواجہ کہ یک دہ دارد چندیں شادی میکند و تو مالک
الملوکی و روزئے ما اندر پذیرفتہ و ما چندیں اندوہ بدل گماشتہ ایم از شغل دنیا رجوع کرد و طریق حق را سپردن
گرفت و نیز ہرگز اندوہ روزی نخوردے و پیوستہ گفتے کہ من شاگرد غلامے ام و آنچہ یافتم از وے یافتم و ایں از وے
تواضع بود و ویرا مناقب بسیار است معروف وباللہ التوفیق۔ و منہم شیخ وقت خود و مر طریق حق را ہم

لہ تواضع بضم ضاد معجمہ فروتنی نمودن و خود را فرو نہادن مردم از بے التفاتی بکسر ضاد خوانند ۱۲ لہ معروف شناختہ شدہ و مشہور بنیکوئی ۱۲ غلام ولی اللہ ۱۲

ابوسلیمان عبدالرحمن عطیة الدارانی رحمة الله علیه عزیز قوم و ریحان دلها بود و بریاضات و مجاهدات صعب مخصوص است و عالم بود بعلم وقت و معرفت آفات نفس و بصیر بکمینهای آن و ویرا کلام لطیف است اندر معاملات و حفظ قلوب و رعایت جوارح از وی می آید که گفت اذا غلب الرجاء علی الخوف فسد الوقت چون رجا بر خوف غالب شود وقت شوریده گردد زیرا که وقت رعایت حال باشد و بنده تا آنگاه راعی حال باشد که خوفش بر دل مستولی بود چون آن برخواست وے تارک الرعایة شود و وقتش فاسد گردد و اگر خوف بر رجا[1] غلبه کند توحیدش باطل شود از آنچه غلبهٔ خوف از نومیدی بود و نومیدی از حق شرک بود پس حفظ توحید اندر صحت رجا بنده باشد و حفظ وقت اندر صحت خوف وے و چون هر دو برابر باشند توحید و وقت هر دو محفوظ باشند و بنده بحفظ توحید مومن بود و بحفظ وقت مطیع و تعلق رجا بمشاهده صرف بود که اندر و جمله اعتقاد است و تعلق خوف بمجاهدهٔ صرف بود که اندر و جمله اضطراب است و مشاهدهٔ مواریث مجاهدت باشد و این معنی آن بود که همه امیدها از نا امیدی پدیدار آید و هر که بکردار خود از فلاح[2] خود نومید شود آن نومیدی ویرا بنجاح و فلاح و کرم حق تعالی باز آورد و او را راه نماید و ویرا انبساط بروے بکشاید و دلش را از آفات طبع بزدآید و جمله اسرار ربانی ویرا کشف گردد احمد بن ابی الحواری رحمة الله علیه گوید اندر خلوت شبے نماز میکردم و اندران میان مرا راحتے بسیار بود دیگر روز با ابوسلیمان گفتم گفت ضعیف مردے که ترا هنوز خلق اندر پیش است تا اندر خلا دیگر گونے و اندر ملا دیگر گون و اندر دو جهان هیچ چیز را آن خطر نیست که بنده را از حق باز تواند داشت و چون عروسی را جلوه کنند بر سر خلق از برائے آن کنند تا همه خلق ویرا به بینند و از دیدار خلق ویرا زیادت عزّ بود اما نباید که وے بجز از مقصود خود را بیند که از دیدار غیر مر او را ذل بود اگر همه خلق عزّ طاعت مطیع بینند او را زیان ندارد اما اگر وے مرعزّ طاعت خود را بیند هلاک گردد عیاذاً بالله منها. و منهم متعلق درگاه رضا و پروردهٔ علی بن موسی الرضا رضی الله عنه ابوالمحفوظ معروف بن فیروز الکرخی رحمة الله علیه از قدما و سادات مشائخ بود و معروف بودند بفتوت و مذکور بورع و انابت و ذکر وے مقدم بایستے از این ترتیب اما من بر موافقت دو پیر مقدم کیے صاحب نقل و دیگر صاحب تصرف اندرین محل آوردم یکے از آن شیخ مبارک ابوعبدالرحمن السلمی که کتابش بدین ترتیب است و دیگر استاد امام ابوالقاسم القشیری رضی الله عنهما که اندر صدر کتابش ذکر وے

---

[1] رجا بمعنی امید داشتن و بمعنے ترسیدن نیز آمده و تغیر همزه جانب و کناره چنبرے مثل کنارهٔ آسمان و کناره چیز دیگر اول جا که مشهور شده خطا است و حراه دیگره [2] فلاح بفتح فا رستگاری فیروزی ۶-

برین جمله است اندرین موضع اثبات کرده از آنکه وی استاد سری سقطی[1] و مرید داود طائی بود رحمهم الله تعالیٰ
و اندر ابتدا بیگانه بوده است بر دست علی بن موسیٰ الرضا اسلام آورد و بنزدیک وی سخت عزیز بوده است
و ویرا مناقب و فضائل بسیار است و اندر فنون علم مقتدای قوم بوده است و از وی می آید که گفت
للفتیان ثلث علامات وفاءٌ بلا خلاف ومدحٌ بلا جودٍ وعطاءٌ بلا سوالٍ علامت جوانمردان سه چیز بود
یکی وفای بی خلاف و دیگر ستایش بی جود و سه دیگر عطای بی سوال اما وفای بی خلاف آن بود که اندر تشدید
عبودیت بنده مخالفت و معصیت بر خود حرام دارد و مدح بی جود آن بود که از کسی نکوئی ندیده باشد ویرا
نیکو گوید و عطای بی سوال آنکه چون هستی بود اندر عطا تمیز نکند و چون ورا حال کسی معلوم شود ویرا
از ذل سوال نگذارد این جمله از خلقی بود تخلقی همه خلایق اندرین هر سه صفت عاریتند و این هر سه صفت
حق است عزوجل و فعل وی با بندگانش و این صفت ورا حقیقت است زیرا که اندر وفای با دوستان خلاف
نیست هر چند که ایشان اندر وفای خود خلاف کنند و بجای ایشان لطف زیادت کند و علامات وفای
وی آنست که در ازل بی فعل نیک بنده مر او را بخواند و امروز بفعل بد وی ورا نراند و مدح بی جود جز وی
نکند که وی محتاج فعل بنده نیست و بنده را بر اندکی از کردار وی ثنا گوید و عطای بی سوال جز وی ندهد
از آنکه وی کریم است حال هر یک بداند و مقصود هر یک بی سوال حاصل کند پس چون خداوند تعالیٰ بنده را
کرامت کند و ویرا بزرگ گرداند و بقرب خودش مخصوص گرداند و با وی این هر سه معاملت بکند وی بجهد
بمقدار امکان معاملت خود با خلق همین کنند آنگاه ویرا نام فتوت دهند و اندر زمرهٔ فتیان نامش
مثبت گردد و این هر سه صفت ابراهیم پیغامبر[2] بود صلوات الله علیه بر حقیقت بجای گاه خود این را بیان کنم
انشاء الله عزوجل. ومنهم زین عباد و جمال اوتاد ابو عبدالرحمن حاتم بن عنوان الاصم از محتشمان بلخ بوده
از قدمای مشایخ خراسان و مرید شقیق بود و استاد احمد خضرویه و اندر جمله احوال خود از ابتدا تا انتها یک قدم بر خلاف
صدق ننهاده بود تا جنید گفت صدیق زماننا حاتم الاصم و ویرا کلام عالی است اندر دقایق رویت

---

[1] سقطی بفتحتین منسوب بسقط فروشی یعنی ذره فروشی ولقب تلی از اولیار الله ... از اسری سقطی گویند بفتح سین و تخفیف ... مهمله ۱۲

[2] قال اهل التفسیر ولد ابراهیم فی زمن نمرود بن کنعان وکان نمرود اول من وضع التاج علی راسه ودعا الناس الی عبادته وکان له کهان ومنجمون فقالوا انه یولد فی بلدک هذه السنة غلام یغیر دین اهل الارض ویکون هلاکک وزوال ملکک علی یدیه ویقال انهم وجدوا ذلک فی کتب الانبیاء علیهم السلام فقال ابن اسحاق لما رای نمرود فی منامه کان کوکبا طلع فذهب بضوء الشمس والقمر حتی لم یبق لهما ضوء ففزع فزعا من ذلک شدیدا فدعا السحرة والکهنة فسألهم عن ذلک فقالوا هو مولود یولد فی ناحیتک فی هذه السنة (باقی بر صفحه ۹۲)

آفات نفس و رعونات طبع و تصانیف مشہور اندر علم معاملات از وے می آید که گفت الشهوة ثلاثة شهوة فی الاکل و شهوة فی الکلام و شهوة فی النظر فاحفظ الاکل بالثقة واللسان بالصدق والنظر بالعبرة شہوت سه است یکے اندر طعام و دیگر اندر گفتار و سه دیگر اندر دیدار نگاهدار خورش خویش را باور و انشت و اعتماد بخداوند و زبان را براست گفتن و چشم را بعبرت نگریستن پس ہر که اندر اکل توکل کند از شہوت اکل رسته باشد حقیقةً و ہر که بزبان صدق گوید از شہوت زبان رسته باشد و ہر که بچشم راست بیند از شہوت چشم رسته باشد و حقیقت توکل از راستی دانستن بود که آنکه وے را براستی داند و بروزی دادن باور دارد آنگاه براستی و دانش وے عبادت کند آنگاه از راستی معرفت خود نظر کند تا اکل و شربش جز دوستی نبود و عبارتش جز وجد نه و نظرش جز مشاهده نه پس چوں خورد و آشامد جز بدوستی نبود و چوں بگوید عبارت خیر از وے نکند و چوں راست گوید ذکر وے گوید و چوں راست بیند وے را بیند از آنچه جز داده وے به دستور وے خوردن حلال نیست و جز ذکر وے اندر لسان راندن ذکر کس راست نیست و جز اندر جلال و جمالش اندر موجودات نظاره کردن روا نیست و چوں از وے گیری و بدستور وے خوری شہوت نباشد و چوں از وے گوئی و بدستوری وے گوئی شہوت نباشد و چوں فعل وے را بینی و بدستوری وے بینی شہوت نباشد و باز چوں بهوائے خود خوری اگرچه حلال بود شہوت باشد و چوں بهوائے خود گوئی اگرچه ذکر بود دروغ و شہوت بود و چوں بهوائے خود نگری اگرچه استدلال کنی وبال و شہوت بود والله اعلم۔ و منهم امام مطلبی و ابن عم النبی ابو عبدالله بن ادریس الشافعی رضی الله عنه از بزرگان وقت خود بود و اندر جمله علوم امام معروف بود و بفتوت و ورع وے را مناقب مشہور است و کلام عالی شاگرد امام مالک بود تا بمدینه بود و چوں بعراق آمد اختلاط بمحمد بن الحسن کرد و ہمیشه اندر طبعش ارادت عزلتی مے بود و طالب ہمی کرد مر تحقیق این طریق را تا گروہے بر وے مجتمع شدند و بدو اقتدا کردند و احمد ابن حنبل از ایشان بود آنگاه بطلب جاه و پرورش و امامت مشغول شد و از آں باز ماند اندر ہمه احوال محمود الخصال بوده و اندر ابتدا احوال از متصوفه اندر دلش خشونتے می بود شیبان راعی را بدید و بدو تقرب کرد و از بعد آں ہر کجا که رفتے طالب کننده حقیقتے بودے از وے می آید که گفت اذا رأیت العالم یشتغل بالرخص فلن یجئ منه شئ چوں عالمے را بینی بر رخص و تاویلات

(بقیه حاشیه ص۹۱) فیکون ملائکة ملاک لک و ان بینک بدیه فانوا فانه یذبح کل غلام یدانی ناجیه من ترک السنة و امر نزل الرجال عن الغفار و جعل علی کل عشرة رجلاً فاذا حاضت المرأة علی بینهما و بین زوجها انهم کانوا لا یجامعون فی الحیض فاذا طهرت حال منها فرجع ازر فوجد امرأة قد طهرت من الحیض فواقعها فحمدته ۱۲ معالم التنزیل

ه محمد بن ادریس الشافعی هو الامام عبدالله محمد بن ادریس بن عباس بن عثمان بن شافع بن السایب بن عبید بن عبد یزید بن ہاشم بن عبدالمطلب بن عبدالمناف القرشی (باقی بر صفحه ۹۳)

مشغول گردد بدانکه هرگز از وی هیچ چیزی نیاید یعنی علما بیشتر و همه اصناف خلایق روا نباشد که کسی قدم پیش از ایشان نهد اندر هیچ معنی و راه حق جز با حتیاط و مبالغه اندر مجاهده نتوان رفت و رخص علم طلب کردن کار کسی باشد که از مجاهده بگریزد و خواهد که خود را تخفیف اختیار کند پس رخص طلب کردن درجهٔ عوام باشد تا از دائرهٔ شریعت بیرون نیفتند و مجاهدت ورزیدن درجهٔ خواص باشد تا ثمرهٔ وی اندر سر یابند و علما خواص اند چون خواص را بدرجهٔ عام رضا بود از ایشان هیچ چیز نیاید و نیز رخص طلب کردن سبک داشت فرمان حق بود و دوستان حق جل جلاله علما اند و دوستان فرمان دوستان را سبک ندارند و درجهٔ آن اختیار نکنند و اندران احتیاط کنند یکی از مشایخ روایت کند که شبی پیغامبر صلعم را بخواب دیدم گفتم یا رسول الله از تو مرا روایت رسیده است که خدای عزوجل را اندر زمین اوتاد و اولیا و ابرار اند گفت آن راوی از من بتو آن خبر راست رسانیده است گفتم یا رسول الله پس باید که تا من یکی از ایشان را بینم گفت محمد بن ادریس یکی از ایشانست و ویرا بجز این مناقب بسیار است۔ و منهم شیخ سنت و قاهر اهل بدعت ابو محمد بن حنبل رح[۱] مخصوص بود بورع و تقوی و حافظ حدیث پیغامبر بود صلعم و این طبقه بجمله از فریقین ویرا مبارک داشته اند و با مشایخ بزرگ صحبت کرده بود چون ذوالنون مصری و بشر الحافی و سری السقطی و معروف الکرخی۔ و مانند ایشان و ظاهر الکرامات و صحیح الفراست بود و آنچه بعضی امروز از مشبهه تعلق بدو کنند آن بروی افتراست و موضوع و وی از آن جمله بریست و ویرا اعتقادیست اندر اصول دین و مذهب او پسندیدهٔ جمله علماست و چون به بغداد معتزله غلبه کردند گفتند که ویرا تکلیف باید کرد تا قرآن را مخلوق گوید پیر و ضعیف بود دستهاش برعقابین کشیدند و هزار تازیانه بزدندش که قرآن را مخلوق گوی نگفت و اندران میان بند ازارش بگشاد و دستهاش بسته بود دست دیگر پدید آمد و بند ازارش ببست چون این برهان بدیدند بگذاشتند و هم اندران جراحت فرمان حق یافت و اندر آخر عهد وی قومی نزدیک وی آمدند و گفتند چه گوئی اندر حق این قومی که ترا بزدند گفت چه گویم از برای خدا بزدند و پنداشتند که من بر باطلم و ایشان بر حق اند بجز درخم بقیامت من با ایشان خصومت

(بقیه حاشیه ٩٢) المطلبی یلقی شافع النبی وهو مترعرع وسلم ابو السائب یوم بدر وابو السائب صاحب رایة بنی هاشم فاسر وفدی نفسه ثم اسلم ولد الشافعی بغزه سنة خمسین ومائة وحمل الی مکة وهو ابن سنتین وقیل ولد بعسقلان وقیل بالیمن وهی السنة التی مات بها ابو حنیفه رح ومنهم من قال انه ولد یوم مات ابو حنیفه قال البیهقی هذا التقانی لم اجده ولا فی بعض الروایات اما التقید بالعام فهو مشهور من التواریخ قال محمد بن الحاکم ان ام الشافعی لما حملت به رأت کان المشتری خرج من بطنها وانقض ثم وقع فی کل بلاد منه شظیة فقال المعبر انه یخرج منک عالم عظیم وقال الشافعی رایت النبی صلعم فی النوم فقال یا غلام

۱ ... فقال ادن ... فتفل من ریقه علی لسانه ... اسماء رجال مشکوة ... احمد بن حنبل ...

نکنم و ویرا کلام عالیست اندر معاملات و هر که از وے مسئله پرسیدے اگر معاملتی بودے جواب گفتے و اگر حقایق بودے حواله به
بشر حافی کردے چنانکه از وے می آید که روزے یکے بیامد و گفت ما الاخلاص قال الاخلاص هو الخلاص
من آفات الاعمال اخلاص آنست که از آفات اعمال خلاص یابی یعنے عملت بے ریا و سمعت و نصیب آفت
نشود گفت ما التوکل توکل چه باشد گفت الثقة بالله با ور داشتن خداے عزوجل اندر رسانیدن
روزے خود گفت ما الرضا رضا چه باشد گفت تسلیم الامور الی الله آنکه کارہاے خود بخداوند بسپاری گفت
ما المحبة محبت چه باشد گفت ایں از بشر حافی بپرس که تا وے زنده است من ایں را جواب نگویم و احمد بن
حنبل رح اندر همه احوال ممتحن بود اندر حال حیات از طعن معتزله و اندر حال وفات از تهمتهاے مشبهه
تا حدے که اہل سنت و جماعت بر حال وے واقف نگشته اند و ویرا متہم کنند و وے ازاں بریست والله اعلم
و منهم سراج وقت و مشرق آفات مقت ابو الحسن احمد بن ابی الحواری رح از اجلا اجله مشایخ شام بود و
ممدوح جمله مشایخ تا حدے که جنید گفت رح احمد بن ابی الحواری ریحانة الشام و ویرا کلام عالیست و اشارات
لطیف اندر فنون علم ایں طریقت و روایات صحیح از احادیث پیغامبر صلعم و رجوع اہل وقت بدو بود
اندر واقعات ایشاں و وے مرید ابو سلیمان دارانی بود و صحبت سفیان بن عیینه و مروان بن معاویة الفاری
یافته بود و سیاحی کرده بود و از ہر یکے ادب و فائده گرفته بود و از وے می آید که گفت الدنیا مزبلة و مجمع
الکلاب و اقل من الکلاب من عکف علیها فان الکلب یأخذ منها حاجته و ینصرف والمحب لها لا یزول
عنها ولا یترکها بحال گفت دنیا چوں مزبله است و جایگاه جمع شدن سگان و کمتر از سگان باشند آنکه بر سر
معلوم دنیا بایستد از آنچه سگ از مزبله حاجت خود روا کند و سیر شود و باز گردد و دوستدار دنیا ہرگز از دنیا و جمع آں
باز نگردد و از حقیرے دنیا بود و بنزدیک آں جوانمرد که دنیا را مزبله مانند گرد و اہل آنرا کمتر از سگان داشت و علت
آورد که چوں سگ بہره خود از مزبله بر گیرد از آں فراتر شود و اما اہل دنیا پیوسته بر سر جمع کردن و محبت آں نشست

(بقایا حاشیه ص ۹۳) احمد بن محمد بن حنبل الشافعی المروزی ولد ببغداد سنة اربع وستین ومائة ومات بها سنة احدی واربعین ومائتین وله من العمر سبع وسبعون سنة کان اماما
فی الفقه والحدیث والزهد والورع والعبادة وبه عرف الصحیح والسقیم والمجروح من العدل نشأ ببغداد وطلب العلم وسمع العلم من شیوخها ثم رحل الی الکوفة والبصرة ومکة
والمدینة والیمن والشام والجزیرة وکتب عن علماء ذلک العصر فسمع من یزید بن هارون ویحیی بن سعید القطان وسفیان بن عیینة ومحمد بن ادریس الشافعی
وعبد الرزاق بن همام وخلق کثیر سواهم روی عنه ابناه صالح وعبد الله وابن عمه حنبل بن اسحق ومحمد بن اسمٰعیل البخاری ومسلم بن الحجاج النیسابوری وابو زرعة وابو داود و
خلق کثیر سواهم الا ان البخاری لم یذکر فی صحیحه عنه الا حدیثا واحدا فی آخر کتاب الصدقات تعلیقا وروی احمد بن الحسن الترمذی حدیثا آخر نحوه ومناقبه اکثر
(بقایا بر ص ۹۵)

باشند و هرگز بر نگردند و این جمله علامت انقطاع ولیست از آفات دنیا و اعراض وے و از اصحاب آں و مراین اهل طریقت را گسستگی از دنیا محلے خوش و روضهٔ خرم هست و اندر ابتدا طلب علم کرد و بدرجهٔ ائمه برسید آنگاه آں کتب خود بر داشت و بدریا برد و گفت نعم الدلیل انت و اما الاشتغال بالدلیل بعد الوصول الی المدلول محال نیکو دلیلی و راهبری تو مرا پس از رسیدن بمقصود مشغول بودن بدلیل محال بود که دلیل تا آنگاه باید که مرید اندر راه آنکه گفت وصلت فقد وصل چوں رسیدن بازماندن بود پس شغل بود و فراغت فراغت و اصول اصول اندر شغل و فراغت نسبتے است که این هر دو صفت بنده باشند و فصل و وصل و عنایت حق و ارادت ازلی وے به نیکو خواست بنده این اندر شغل و فراغت بنده بنباید پس وصولش را اصول نه و ملازمت قرب و مجاورت بر وے نا روا و صلش کرامت بنده و هجرش اهانت وے و تغیر صفات وے روا نه و منکه علی بن عثمان الجلابی ام میگویم که محتمل ست آں پیر بزرگ را اندر لفظ وصول مراد بوصول راه حق بوده است از آنچه اندر کتب راه حق که عبارات از آنست که چوں طریق واضح شود عبارت منقطع گردد که عبارت را چندان قوت بود که اندر غیبت مقصود بود چوں مشاهدت حاصل آید عبارت متلاشی شود و چوں اندر صحت معرفت زبانها کلیل بود از عبارت کتب اولیٰتر که ضائع بود و از مشائخ بجز وے هم این کردند چوں شیخ المشائخ ابو سعید فضل الله بن محمد المهینی وغیر وے در فه که کتب خود باب دادند گروهے از مترسمان مرکاهلی و جهل را بدان احرار تقلید کردند و ما نا که آں احرار بدان بجز انقطاع علائق نخواستند و ترک التفات و فراغت دل از ماددون حق و این جز اندر سکر ابتداء آنش کودکی درست نیاید ز آنچه متمکن را کونین حجاب نکنند کاغذ پاره هم حجاب نکند چوں دل از علائق منقطع شد پاره کاغذ را چه قیمت بود اما آنکه گفت شستن کتاب مراد نفی عبارت نیست از تحقیق معنے چنانکه گفتیم پس اولیٰتر این بود که عبارت از زبان منفی شود از آنچه اندر کتاب مکتوب است و بر زبان عبارتے جاری و عبارتے از عبارتے اولیٰتر نباشد و مرا چنین صورت بندد که احمد بن ابی الحواری اندر غلبهٔ حال خود مستمع نیافت و شرح حال خود

دلقایا خاصة فی الاسلام مشهورة و مقاماته فی الدین مذکورة اشهر ذکره فی الآفاق و سرحده فی البلاد و هو احد المجتهدین المعقول یقول رابه و منهم کثیر من البلاد قال اسحٰق ابن راهویه احمد بن حنبل حجة بین الله و بین عبیده فی ارضه فقال الشافعی خرجت من بغداد و ما خلفت بها احدا اتقی و اورع ولا اعلم من احمد بن حنبل و قال احمد بن حنبل سید الدار ما رأیت فی رایت سود الاثنین احفظ الحدیث رسول الله صلعم ولا اعلم لفقه معانیه من ابی عبد الله احمد بن حنبل ۱۲ اسماء الرجال مشکوة ۱ے مانا یعنے پنداری گوئی باشد بمعنی شنید و مثل نیز آمده ۱۲

بر کاغذ ہا نوشت چوں بسیاری فراہم آمد اہل نیافت تا نشر کردے بآب فرو گذاشت و گفت نیکو دلیلے نو
اما چوں مراد از تو بر آمد مشغول شدن بنوع محال بود نیز احتمال کند کہ ویرا الکتب بسیار گرد آمدہ بود از اوراد و
معاملات همی باز داشت و مشغول همی گردانید شغل از پیش خود بر داشت و فراغت دل طلبید معنی را
و بترک عبارات بگفت۔ واللہ اعلم بالصواب ونعوذ باللہ من السفہ۔ و **منھم** سرہنگ جوانمردان و آفتاب
خراسان ابو حامد احمد بن خضرویہ البلخی رح بعلو حال و شرف وقت مخصوص بود و اندر زمانہ خود مقتدائے
قوم بود و پسندیدہ خواص و عوام و طریق ملامت سپردے و جامہ برسم لشکریان پوشیدے و فاطمہ کہ عیال وے
بود اندر طریقت شانے عظیم داشت و وے دختر امیر بلخ بود چوں ویرا ارادت توبہ پدید آمد با احمد کس فرستاد کہ
مرا از پدر بخواہ وے اجابت نکرد دیگر بارہ کس فرستاد و گفت یا احمد من ترا مردانہ تر ازیں پنداشتم کہ در راہ حق
بزنی راہبر باشی نہ راہ بُر احمد کس فرستاد و ویرا از پدر بخواست پدر بحکم تبرک ورا با احمد بن خضرویہ داد و فاطمہ
بترک شغل و مشغلۂ دنیا بگرفت و بحکم عزلت با احمد بیارامید تا احمد را قصد زیارت بایزید افتاد و فاطمہ با وے
موافقت کرد و چوں پیش بایزید اندر آمد نقاب از روے بر داشت و با وے گستاخ وار سخن میگفت احمد از آں
متعجب شد و غیرتے بر دلش مستولی گشت گفت اے فاطمہ آنچہ گستاخی بود کہ با بایزید کردی باید کہ مرا
معلوم شود فاطمہ گفت از آنچہ تو محرم طبیعت منی و وے محرم طریقت من از تو بہوا رسم و از وے بخدا احمد گفت
دلیل بریں آنکہ وے از صحبت من بے نیاز است و تو بمن محتاج وے پیوستہ با ابویزید گستاخ بودے تا روزے
بایزید را چشم بر دست فاطمہ افتاد کہ بحنا بستہ بود گفت یا فاطمہ دست از براے چہ بحنا بستہ وے گفت یا بایزید
تا ایں غایت کہ تو دست و حنا من ندیدہ بودی مرا با تو انبساط بود اکنوں کہ چشمت بر من افتاد صحبت با ما
حرام شد و از انجا باز گشتند و بہ نیشاپور باز آمدند و مقام کردند اہل نیشاپور و مشایخ آنجا با احمد خوش
مے بودند چوں یحییٰ بن معاذ الرازی بہ نیشاپور آمد و قصد بلخ داشت احمد خواست تا ویرا دعوتے کند با
فاطمہ مشاورت کرد کہ دعوت یحییٰ را چہ باید وے گفت چندیں گاو و گوسفند باید و چندیں حوائج و چندیں
شمع و عطر و با ایں ہمہ بیست خر نیز باید تا بکشیم احمد گفت کشتن خراں چہ معنی دارد گفت چوں کریمے[1] بخانہ
کریمے مہمان آید کہ سگان محلہ[2] را نیز از آں خبر باشد و ابویزید گفت من اراد ان ینظر الی رجل من الرجال مخبو
تحت لباس النسوان فلینظر الی فاطمہ رضی اللہ عنہا ہر کہ خواہد تا مرد بیند پنہاں اندر لباس زناں گو اندر فاطمہ

---

[1] کریم آنکہ خود نخورد و اکرم آنست کہ خود نخورد و بدہد و مردم را بدادن امر کند ۱۲ [2] محلہ بمعنے منزل و مقام مردم ۱۲

نگردد و ابوحفص حداد گوید لولا احمد ابن خضرویه ما ظهرت الفتوت اگر احمد بن خضرویه نبودے فتوت و مروت
پیدا نگشتے و ویرا کلام عالی و انفاس مهذب است و تصانیف مشهور اندر هر فنے از معاملات و آداب و نکت بالغ اندر
حقایق و از وے می آید که گفت الطریق واضح والحق لائح والداعی قد اسمع فما التحیر بعد هذا الا من العمی
راه پیدا است و حق آشکارا و نگاه بانان شنوا پس اعمی محل تحیر بجز از نابینائی نباشد یعنی راه جستن
خطا است که راه حق چون آفتاب تابان است تو خود را جوئی تا کجائی چون یافتی فرا سر راه آئی که حق ظاهرتر
از آن است که اندر تحت طلب طالب آید و از وے می آید که گفت استر عز فقرک عن الخلق عز درویشی خود را
نهان دار یعنی با خلق مگوی که من درویشم تا سر تو آشکارا نگردد که این از خدای تعالی کرامتے عظیم است و از وے
می آید که گفت درویشے اندر ماه رمضان[1] یکے را از اغنیا دعوت کرد و اندر خانهٔ وے بجز نانے نبود خشک گشته
چون توانگر باز گشت صرهٔ زر فرستاد وے آن صره را باز بدو فرستاد و گفت این سزای آن کس است که سر خود
با چون توئی آشکارا کند و باغنیا اهل عز فقر رد و این صحت صدق بدو و فقر وے بوده والله اعلم و منهم
امام متوکلان و گزیدهٔ اهل زمان ابوتراب عسکر بن الحسین النخشبی النسفی رح از اجلهٔ مشایخ خراسان بود و سادات
ایشان و مشهور بود بفتوت و زهد و ورع و ویرا کرامات بسیار است و عجایب بیشمار که اندر بادیه دیده است و
اندر هر جائے و از فحول مسافران متصوفه بود و بوادے جمله بتجرید گذاشتے و فات وے اندر بادیهٔ بصره بوده
از پس چندین سال جماعتے بدو رسیدند ویرا یافتند بر پا ایستاده و روے بقبله و جان داده و خشک گشته و رکوه اندر
پیش نهاده و عصا اندر دست گرفته و از سباع گرد وے هیچ چیز نگشته بود و از پائے اندر نیفتاده بود و از وے
مے آید که گفت الفقیر قوته ما وجد ولباسه ما ستر ومسکنه حیث نزل قوت درویش آن بود که آنچه
بیابد اندر حال اختیار نکند و لباسش آنکه او را بپوشد اندران تصرف نکند و جائگاهش آنکه بجائے که
فرود آید و منزل کند خود را بجا نسازد و از آنکه تصرف اندرین سه چیز مشغولی بود و همه عالم اندر بلائے این
چیز اند چون تکلف کنند و این از روے معاملت بود اما از روے تحقیق غذائے درویش وجد باشد و لباسش تقوی
و مسکنش غیب از انچه گفت خداوند تعالی وَأَنْ لَوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقَيْنَاهُمْ مَاءً غَدَقًا
و نیز گفت وَرِيشًا وَلِبَاسُ التَّقْوَىٰ ذَٰلِكَ خَيْرٌ و رسول گفت الفقر وطن الغیب پس چون غذا و
شرب وے از شراب قربت بود و لباسش تقوی و مجاهدت و وطن غیب و انتظار وصلت

[1] و ماه رمضان گفت قال شاهد هو من اسماء الله تعالی یقال شهر رمضان کما یقال شهر الله تعالی والصحیح انه اسم للشهر سمی به من الرمضاء وهی الحجارة الحارة وهم کانوا
یصومونه فی الحر الشدید وکانت ترمض فیه الحجارة من الحرارة ۱۲ صحاح

واضح بود و معاملات آن الحق بر این درجهٔ کمال باشد. **و منهم** لسان محبت و وفا و زین طریقت
و والا ابوزکریا یحیی بن معاذ الرازی[1] رح عالی حال و نیکو سیرت بود و اندر حقیقت رجا بحق تعالی قدمی تمام داشت
تا حصری گوید که خداوند را دو یحیی بود یکی از انبیاء و یکی از اولیا، یحیی بن زکریا طریق خوف را چنان سپرد که همه مدعیان بخوف
از فلاح خود نومید شدند و یحیی بن معاذ طریق رجا را چنان سپرد که دست همه مدعیان رجا را فرو بست گفتند حال یحیی
بن زکریا معلوم است حال این یحیی چگونه بوده است گفت بمن رسیده است که هرگز ویرا جاهلیت نبوده و
بر وی گناه کبیره نرفت و اندر معاملات و ورزش آن جدی تمام داشت که هر کس طاقت آن نداشتی و یکی از اصحاب
گفت ایها الشیخ مقام تو مقام رجا و معاملت تو معاملت خایفان گفت بدان ای پسر که ترک عبودیت
ضلالت بود و خوف و رجا دو قایمهٔ ایمان اند محال باشد که کس بورزش رکنی از ارکان ایمان بضلالت افتد خایف
عبادت کند ترس قطیعت را و راجی امید وصلت را تا عبادت موجود نباشد نه خوف درست آید نه رجا و چون عبادت
حاصل بود این خوف و رجا جمله عبارتی بود و آنجا که عبادت نباید عبارت هیچ سود ندارد و ویرا تصانیف بسیار است
و نکت و اشارات بدیع و نخست کسیکه از مشایخ این طایفه از پس خلفاء راشدین رض بر منبر شد وی بود و من
کلام ویرا سخت دوست دارم که اندر طبع رقیق است و اندر سمع لذیذ و اندر اصل دقیق و اندر عبارت مفید
از وی می آید که گفت الدنیا دار الاشغال والآخرة دار الاهوال ولا یزال العبد بین الاشغال والاهوال
حتی یستقر به القرار اما الی الجنة واما الی النار و دنیا جایگاه اشتغال است و عقبی محل اهوال و پیوسته بنده میان
مشغولی و بیم و رجاست تا بر چه قرار گیرد یا با نعیم آرامد و یا اندر جحیم نالد خنک آن دلی که از اشغال رسته باشد و از اهوال
ایمن شده و همت از این هردو سرای گسسته باشد و بحق تعالی پیوسته و مذهب وی آن بود که غنا را بر فقر فضل نهاد
و چون اندر ری ویرا وام بسیار بر آمد قصد خراسان کرد چون به بلخ رسید مردمان ویرا باز داشتند تا آنجا مدتی سخن گفت

---

[1] حضرت یحیی ابن معاذ الرازی رح از طبقهٔ اولیست کنیت او ابو زکریا است و لقب او واعظ یوسف بن الحسین الرازی گفت که بصد و بیست شهر رسیدم بدیدن علماء حکما و مشایخ هیچکس ندیدم قادرتر بسخن از یحیی معاذ رازی وی گفته انکسار العاصین احب الی من صولة المطیعین شیخ الاسلام گفت وقت بود که در طاعت او افگند و بنیاز از آنجا بیرون آرد و بجنی در عز افگند و بعجب شیء در نجود وقت بود که در شغلی افگند یا در معصیتی و ویرا از آن نیکو بیرون آرد در آن غفلت و ویرا بخود مشغول کند و نظارهٔ خود بوی از انبار دهد خداوند است هرچه کند و خواهد تواند و ویرا رسد ایمن بودن بر هردو غرور دیگر است که حکم وی از آن ندانی و عاقبت خود در ناشناسی باید که دلیر نباشی که الله تعالی گله میکند از قومی که دلیر دارد در معصیت و دیگر میگویند سیغفر لنا این خود ملامت بیام هیچ چیز در گناه حقیر داشتن آن نیست در حقارت آن منکر دان مرید یحیی معاذ را گفتند قومی اند که میگویند ما بجای رسیده ایم که ما را نماز نباید کرد گفت بدو رسیده آید اما بدوزخ و وی گفته صدق المحبة ولی العمل بطاعة المحبوب هم وی گفته که زاهدان غریب دنیا و عارفان غریب آخرت وهم وی گفته حق سبحانه و تعالی قومی را دوست داشت اهل اشتغال و خلوت کسیکه کسی را دوست دارد دل او را در خود لب دوست دارد هم از وی گوید بر کنار دوست جز دوست دید وی دوست ندید و هم وی گفته که اهل معرفت وحشی اند از باطن مؤالفت نکنند و هم وی گفته که حقیقت محبت آنست که بر جا نیفزاید بجفا نکاهد قال اهل التاریخ خرج یحیی بن معاذ الی بلخ و اقام بها مدة ثم رجع الی نیشابور (باقی بر صفحه ۹۹)

مرایشان را دویرا صد هزار درم بدادند چون باز گشت تا بسرے شود و رزدان بر وے گرد راه زدند و آن همه سیم بستدند وے مجرد به
نیشاپور آمد و فاتش آن جا بود و اندر جمله احوال عزیز بود و وجیه میان خلق والله اعلم. و منهم شیخ المشایخ
خراسان و نادرهٔ زمین و زمان ابوحفص عمر بن سالم النیشاپوری الحدادی از بزرگان و سادات قوم بود و ممدوح
جملهٔ مشایخ صاحب ابوعبدالله الابیوردی بود و رفیق احمد خضرویه و شاه شجاع از کرمان بزیارت وے آمد و وے به بغداد
بزیارت مشایخ و اندر تازی نصیبے نداشت و چون ببغداد رسید مریدان با یکدیگر گفتند شینے عظیم باشد که شیخ
الشیوخ خراسان را ترجمانے باید سخن ایشان را بداند چون بمسجد شونیزیه آمد مشایخ جمله بیامدند وے تازی فصیح میگفت با ایشان
چنانکه از فصاحت وے عاجز شدند از وے سوال کردند ما الفتوة وے گفت از شما یکے ابتدا کند و قول بگوید
جنید علیه الرحمة گفت الفتوة عندی ترک الرؤیة واسقاط النسبة فتوت نزد من آنست که مر فتوت را نه بینی و
آنچه کرده باشی بخود نسبت نکنی که این من میکنم ابوحفص گفت ما احسن ما قال الشیخ و لکن الفتوة عندی اداء
الانصاف و ترک مطالبة الانصاف[۲] گفت نیکوست آنچه شیخ گفت و لیکن فتوت نزد من دادن انصاف باشد و ترک
طلب کردن انصاف جنید گفت قوموا یا اصحابنا فقد زاد ابوحفص علی آدم و ذریته بر خیزید اے یاران من که زیادت
آورد ابوحفص بر آدم و ذریت وے اندر جوانمردی و گویند ابتداء توبهٔ وے آن بود که بر کنیزکے شیفته شد و برا گفتند که اندر
شارستان نیشاپور جهودے است ساحر و حیل این شغل تو نزدیک وے است ابوحفص نزدیک وے آمد و حال باوے بگفت
جهود گفت ترا چهل روز نماز نباید کرد و هیچ ذکر حق و اعمال خیر و نیت نیکو بر زبان و دل براندن تا من حیلتے کنم
و مراد تو بر آید چنان کرد چهل روز بر آمد جهود آن طلسم بکرد و مراد وے بر نیامد جهود گفت لا محاله از تو چیزے رفته است
نیک بیندیش ابوحفص گفت من هیچ چیز نمیدانم از اعمال خیر که بر ظاهر و باطن من گذشته است الا آنکه بر راه
سنگے بود آن را بپاے از راه بیفگندم تا پاے کسے برآن نیاید جهود گفت میازار آن خدا را که تو چهل روز
فرمان وے ضایع کردی و او این مقدار رنج تو ضایع نکرد وے توبه کرد و جهود مسلمان شد و همان آهنگری میکرد تا بباورد
شد و ابوعبدالله ابیوردی را بدید و عهد ارادت وے گرفت و چون به نیشاپور باز آمد روزے اندر بازار نابینائے قرآن میخواند
وے بر دکان خود نشسته بود سماع آن ویرا غلبه کرد و از خود غایب شد و دست اندر آتش کرد و آهن تافته
از کوره بیرون آورد چون شاگردان آن را بدیدند بیهوش از وے بشد چون ابوحفص بحال خود باز آمد دست از کسب بداشت

حاشیه: ۱ ... سنه ثمان وخمسین ومائتین ۱۲ نفحات الانس ۲ الانصاف الخ دادن شیخ ابوحفص ... که معنی خواهد ... حالی ... و برای
تعلیم ... انصاف دادن شیخ جنید ... حال تعلیم و عمل اوست ... ۱۲ احمد سعید

باز بود و کاں نیامد از وے می آید که گفت ترکت العمل ثم رجعت الیه ثم ترکنی العمل فلم ارجع الیه از عمل دست
بداشتم آنگاه بداں باز گشتم پس عمل مرا دست بداشت دیگر بداں باز نگشتم از آنچه هر چیزے که ترک آں بتکلف
و کسب بنده باشد ترک آں اولیٰتر نباشد از فعل آں اندر صحت این اصل که جمله اکتساب محل آفات اند و قیمت
آں معنی را باشد که بے تکلف از غیب اندر آید و اندر هر محل که شود اختیار بنده بداں منفصل شود و لطیفه
حقیقت از آں زائل شود پس ترک و اخذ هیچ چیز بر بنده درست نیاید از آنچه عطا و زوال از خداوند است
شود و عمل وے بتقدیر وے چوں عطا آمد از حق اخذ آمد و چوں زوال آمد از حق ترک آمد و چوں چنین باشد
قیمت مر آں معنی را باشد که قیام اخذ و ترک بدانست آنکه بنده باجتهاد جالب و دافع آں باشد پس اگر هزار سال
مرید بقبول حق بکوشد چناں نباشد که حق یک لحظه بقبول وے گوید که اقبال لایزال اندر قبول ازل بسته است
و سرور سرمدی اندر سعادت سابق پیوسته و بنده را بخلاص خود جز بخلوص عنایت راه نیست پس عزیز باشند
آں کسانیکه مسبب از حال شاں وے رفع کرده باشد. ومنهم قدوهٔ اهل ملامت و داده بلا سلامت
ابوصالح حمدون بن احمد بن عمارة القصار رح از قدمای مشایخ بود و از متورعان ایشاں و اندر فقه و علم بدرجه
اعلیٰ بود و مذهب ثوری داشت و اندر طریقت مرید ابوتراب نخشبی بود و از آں علی نصرآبادی و ویرا مونا است
ارادات بوده است و کلام وی دقیق اندر همه مجاهدت همی آمد که چوں شان وے اندر علم بزرگ شد ائمه و بزرگان
نیشابور بیامدند و ورا گفتند ترا بر منبر باید شد و خلق را پند باید داد تا سخن تو فائده دلها باشد گفت مرا سخن گفتن
روا نیست گفتند چرا گفت از آنچه دل من هنوز اندر دنیا و جاه آں بسته است سخن من فائده ندهد و اندر
دلها اثر نکند و سخنے که اندر دلها مؤثر نباشد استخفاف کردن بود بر علم و استهزا کردن بر شریعت و سخن گفتن
آں کس را مسلم باشد که بخاموشی وے دین را خلل بود و چوں بگوید خلل برخیزد و از وے پرسیدند که چرا سخن
سلف نافع تر است مر دلها را از سخن ما گفت لانهم تکلموا لعز الاسلام و نجات النفوس و رضاء
الرحمن و نحن نتکلم لعز النفس و طلب الدنیا و قبول الخلق از آنچه ایشاں سخن از برای عز اسلام و نجات تنها
و رضای خداوند را گفتند و ما برای عز نفس و طلب دنیا و قبول خلق را میگوئیم پس هر که سخن بر موافقت مراد
حق گوید حق گوینده آں سخن قهرے و صولتے باشد که بر اشرار اثر کند و هر که بر موافقت مراد خود سخن
گوید آں سخن هوان و ذل بود و خلق را از آں فائده نباشد و ناگفتن بهتر از آں گفتن باشد از آنچه مراد از
عبارت خود فارغ و بیگانه است. ومنهم شیخ با وفا و مشرف خواطر و اسرار ابوالسری منصور بن عمار رح

از بزرگانِ مشائخ بود بدرجه و از کبرے ایشاں بمرتبہ از اصحاب عراقیان بود و مقبول اہل خراسان و حسن کلام اندر موعظہ کلام وے بود و الطف بیان بیانِ وے و مردمان را موعظہ کردے و بفنون علم و روایات و درایات و احکام و معاملات عالم بود و بعضے از متصوفہ اندر امر وے مبالغہ کنند فوق الحد از وے می آید کہ گفت سبحان من جعل قلوب العارفین اوعیۃ الذکر و قلوب المزھدین اوعیۃ التوکل و قلوب المتوکلین اوعیۃ الرضاء و قلوب الفقراء اوعیۃ القناعۃ و قلوب اہل الدنیا اوعیۃ الطمع سبحان آنکہ دل عارفان را محل ذکر گردانید و از آں زاہداں را موضع توکل و از آں متوکلاں را منبع رضا و از آں درویشاں را پائیگاہ قناعت و از آں اہل دنیا را محل طمع و اندریں عبرتست کہ خداوند تعالیٰ ہر عضو و حاسہ را کہ بیافرید اندراں معنی متجانس نہاد چنانکہ دستہا را محل بطش آفرید و پایہا را محل مشی و چشمہا را محل نظر و گوشہا را محل سمع و زبان را محل تکلم و نطق و اندر معانی تکوین و ظہور ایشاں خلافے بیشتر نبود و باز کہ دلہا را بیافرید اندر ہر یک معنی مختلف نہاد و ارادتے مختلف و ہوائے دیگرگون دلے را محل معرفت کرد و دلے را موضع ضلالت و دلے را جائیگاہ قناعت و دلے را محل طمع و مانند ایں و اندر ہیچ چیزے عجوبہ فعل حق ظاہر تر از دلہا نیست و ہم از وے می آید کہ گفت الناس رجلان عارف بنفسہ فشغلہ فی المجاھدات والریاضۃ وعارف بربہ وشغلہ بخدمتہ وعبادتہ ومرضاتہ مردمان بر دو گروہ اند یا بخود عارف بود یا بحق آنکہ بخود عارف بود شغلش مجاہدہ و ریاضت بود و آنکہ بحق عارف بود شغلش خدمت و عبادت و طلب رضا باشد پس عارفان بخود در عبادت ریاضت بود و عارفان بحق را عبادت ریاست بود ایں عبادت کند تا درجہ یابد و آں عبادت کند خود ہمہ یافتہ باشد فشتان ما بین الرتبتین بندۂ قایم مجاہدت و دیگرے قایم بمشاہدہ واللہ اعلم از وے می آید کہ گفت الناس رجلان مفتقر الی اللہ فھو فی اعلی الدرجات علی لسان الشریعۃ والآخر لا یری الافتقار لما علم من فراغ اللہ من الخلق والرزق والاجل والحیوۃ والسعادۃ والشقاوۃ وھو فی افتقارہ الیہ واستغنائہ بہ عن غیرہ مردمان بر دو گروہ اند یکے نیاز مند بخداوند تعالیٰ و وے اندر درجہ بزرگترین است بحکم ظاہر شریعت و دیگر آنکہ رویت افتقارش نباشد از انچہ بداند کہ خدائے

ؔ یعنی حضرت منصور بن عمار قدس سرہ از طبقہ اولیاست کنیت او ابوالسری است از اہل مرو بودہ گفتہ اند از اہل باورد گفتہ اند از اہل پوشنگ و بہ بصرہ بودے وے از حکما مشائخ است و سخنان نیکو دارد و در معاملات پس از مرگ وے را بخواب دیدند گفتند حال تو چیست گفت مرا بنواختند و در آسمان منبر نہادند مرا گفتند بر رو آنجا آنچہ از من میگفتی اینجا با من میگوئی و با دوستان و فرشتگان من میگوئی وقتے بنائے بر دست وے توبہ کردہ بود و توبہ شکستہ و از راہ برگشتہ گفت ہیچ سببے ندارم جز آنکہ ہر با ہندم بد لمول شدہ و حجت یافتے و برگشتے ۱۲۔ منبع بالفتح ظرف است چشمہ و نیز بمعنی بر آمدن آب از زمین ۱۲ افتقار احتیاج و مہیا شدن بو خود را حاجت

عزّ و جلّ قسمت کرده است اندر ازل از خلق رزق و اجل و حیات و سعادت و شقاوت جز آن نباشد که
این کس اندر عین افتقار است بدو و استغنا از غیر او پس آن گروه اند اندر افتقار شان برویت افتقار
محجوب شدند از رویت تقدیر و این گروه اندر ترک رویت افتقار شان برویت افتقار ایشان مکاشف و مستغنی بدو
پس یکے بالنعمت و دیگرے بالمنعم آنکه بالنعمت اندر رویت نعمت اگرچه غنی است فقیر است و آنکه بالمنعم
اندر رویت و مشاهدهٔ وے اگرچه فقیر است غنی. ومنهم ممدوح اولیاء و قدوهٔ اهل رضا ابو عبد اللّٰه
احمد بن عاصم الانطاکی رح از اعیان قوم بود و سادات ایشان و عالم بعلوم شریعت و اصول و فروع و معاملت
عمرے دراز یافته و با قدما صحبت کرده و اتباع تابعین را دریافته بود و از اقران بشر و سری بود و مرید حارث
محاسبی و فضیل را دیده بود و با وے صحبت کرده و بهمه زبانها ستوده بود و ویرا کلام عالیست و لطائف ثنائی
اندر فنون علم این قوم از وے می آید که گفت انفع الفقر ما کنت به متجملا و به راضیا نافع ترین
فقر آن بود که تو بدان متجمل باشی و بدان راضی یعنی جمال همه خلق اندر اثبات اسباب بود و جمال فقیر اندر
نفی اسباب و اثبات مسبب و رجوع بدو و رضا باحکام وے از آنچه فقر فقد سبب بود و غنا وجود سبب
فقر بے سبب با حق بود و غنا با سبب با خود پس سبب محل حجاب آمد و ترک اسباب محل کشف
و جمال دو جهانے اندر کشف و رضا ست و سخط و همه عالم اندر حجاب و این بیان واضح است اندر تفضیل
فقر بر غنا والله اعلم. ومنهم سالک طریق ورع و تقوی و اندر امت بزهد یحیی ابو محمد عبد اللّٰه بن
خفیف رض از زهاد قوم و متورعان ایشان بود اندر کل احوال و ویرا روایات عالیست اندر احادیث
و مذهب ثوری داشتے اندر فقه و معاملت و حقیقت و اصحاب ویرا دیده بود و با ایشان صحبت کرده
و کلام وے اندر مقالات و معاملت این طریقت لطیف است از وے می آید که گفت من
اراد ان یکون حیا فی حیاته فلا یسکن الطمع فی قلبه هر که خواهد که اندر زندگانی خود زنده باشد
گو دل را مسکن طمع مکن تا از کل آزاد شود زیرا که طماع مرده باشد اندر بند طمع خود پس طمع اندر دل چون
طبع باشد بر دل و لامحاله دل مختوم مرده باشد خنک آن دل که مرده باشد از دون حق و زنده بود بحق
زیرا که خداوند تعالی دل را عزتے داد و آفرید ذکر خود را عز دل گردانید و طمع را ذل دل گردانید چنانکه
همو گفت خلق الله تعالی القلوب مساکن الذکر فصارت مساکن الشهوات من القلوب
الا خوف مزعج او شوق مقلق خداوند تعالی دلها را موضع ذکر آفرید چون با نفس صحبت کرد مساکن

شہوات شوند پاک نگردانند شہوات را از دل مگر خوفے بیقرار کنندہ و یا شوقے بے آرام کنندہ پس خوف و شوق
دو قائمۂ ایمان اند چون دل محل ایمان بود قرین وے ذکر و قناعت بود نہ طمع و غفلت پس دل مومن طماع و متابع شہوات
نباشد کہ طمع و شہوت نتیجۂ وحشت باشد و دل متوحش لز وے و از ایمان خبر ندارد کہ ایمان را انس با حق بود و وحشت
از غیر حق چنانکہ گفتہ اند الطماع مستوحش منہ کل واحد۔ **ومنہم شیخ** المشائخ اندر طریقت و امام الائمہ
اندر شریعت ابو القاسم الجنید بن محمد بن الجنید بغدادی رح مقبول اہل ظاہر و ارباب القلوب بودہ و اندر فنون علم
کامل و در اصول و فروع و معاملات مفتی و امام از اصحاب ثوری بود و ویرا کلام عالی و احوال کامل است تا جملہ
اہل طریقت بر امامت وے متفق اند و ہیچ مدعی و متصرف را بر وے اعتراض نیست خواہر زادہ سری سقطی بود و مرید
وے روزے از سری سقطی پرسیدند کہ ہیچ مرید را درجہ بلند تر از پیر باشد گفت بلے برہان این ظاہر است جنید را درجہ
فوق درجۂ من است و این قول از آن پیر از روے تواضع بود و آنچہ از آن گفت بہ بصیرت گفت ما کس را فوق
خود دیدہ نباشد کہ دیدار تحت تعلق گیرد و قول وے دلیل واضح است کہ بدید جنید را اندر فوق مرتبۂ خود چون دید
اگرچہ فوق دید تحت باشد و مشہور است کہ اندر حال حیات سری رح مریدان مر جنید را گفتند کہ شیخ ما را سخن گوید
تا دلہاے ما را راحتے باشد وے اجابت نکرد و گفت تا شیخ من بر جاست من سخنے نگویم تا شبے خفتہ بودم
پیغامبر را صلعم بخواب دید گفت یا جنید مر خلق را سخن گوی کہ کلام ترا خداوند تعالی سبب نجات عالمے گردانیدہ
چون بیدار شد اندر دلش صورت گرفت کہ درجۂ من از درجۂ سری اندر گذشت کہ مرا از رسول صلعم امر دعوت[1]
آمد چون بامداد شد سری مریدے را فرستاد کہ چون جنید سلام نماز بدہد او را بگوئی کہ بگفتار مریدان ایشان را سخن نگفتی و
شفاعت مشائخ بغداد نیز رد کردے و من پیغام فرستادم سخن نگفتی اکنون باے کہ پیغامبر صلعم فرمود فرمان او را
اجابت کن جنید گفت آن پندار از سر من بشد و دانستم کہ سری اندر ہمہ احوال مشرف ظاہر و باطن منست و
درجۂ وے فوق درجۂ منست کہ وے بر اسرار من مطلع است و من از روزگار وے بے خبر بہ نزدیک وے آمدم و استغفار کردم
و از وے پرسیدم کہ تو بچہ دانستی کہ من پیغامبر را صلعم بخواب دیدم گفت من خداوند را عز و جل در خواب دیدم کہ
گفت من رسول را فرستادم تا جنید را بگوید کہ وعظ کند مر خلق را تا مراد اہل بغداد از وے حاصل شود و اندرین
حکایات دلیلے واضح است کہ پیران بہر صفت کہ باشند مشرف احوال مریدان باشند و ویرا کلام عالیست و رموز
لطیف از وے می آید کہ گفت کلام الانبیاء نبأ عن الحضور و کلام الصدیقین اشارات عن المشاہدۃ

[1] دعوت بالفتح خواندن کسے را براے دادن طعام وغیرہ و بالکسر بسری خواندن و در نسبت دعوی نمودن ۱۲ منتخب۔

سخن انبیا خبر باشد از حضور و کلام الصدیقان اشارت از مشاهدت صحت خبر از نظر بود و از آن مشاهده از فکرت
و خبر بجز از عین نتوان و بید اشارت جز بغیر نباشد پس کمال و نهایت صدیقان ابتدای روزگار انبیا بود
و فرقی واضح است میان نبی و ولی و تفضیل انبیا بر اولیا بخلاف دو گروه از ملاحده که انبیا را اندر فضل مؤخر گویند
و اولیا را مقدم و از وی می آید که گفت وقتی بآرزو خواستم که ابلیس را ببینم روزی بر در مسجد ایستاده بودم پیری از دور
روی بمن آورد چون او را بدیدم وحشتی اندر دل من اثر کرد چون نزدیک من آمد گفتم ای پیر تو کیستی که
چشم طاقت دیدن روی تو نمی تواند آورد از وحشت و دل من طاقت اندیشهٔ تو نمی دارد از هیبت گفت
من آنم که ترا آرزوی رویت من است گفتم ای ملعون ترا چه چیز از سجده کردن باز داشت مر آدم را گفت
یا جنید ترا چه صورت بندد که من غیر او را سجده کنم جنید گفت من متحیر شدم اندر سخن وی پس مرا ندا آمد که
قل له کذبت لو کنت عبدا مامورا لما خرجت من امره و نهیه فسمع النداء من قلبی فصاح و قال
احرقتنی بالله و غاب بگو یا جنید مر او را که دروغ میگوئی که اگر تو بنده بودی فرمانبردار از امر وی
بیرون نیامدی و بر نهیش تقرب نجستی وی این ندا از سر من بشنید و بانگی بکرد و گفت بسوختی مرا بالله یا جنید
و ناپیدا شد این حکایت دلیل حفظ و عصمت ولیست از آنچه خداوند تعالی اولیای خود را نگاه دارد
اندر همه احوال از کید شیاطین و از وی مریدی را رنجی بدل آمد و پنداشت که مگر بدرجتی رسیده است اعراض کرد
روزی بیامد تا وی را تجربتی کند وی بحکم اشراف آن مراد وی می دید بدانست سوال بکرد جنید گفت جواب عبارتی
خواهی یا معنوی گفت هر دو گفت اگر عبارتی خواهی اگر خود را تجربه کرده بودی بتجربه کردن من محتاج نگشتی و اینجا
بتجربه نیامدی و اگر معنوی خواهی ترا از ولایت معزول کردم اندر حال آن مرید را روی سیاه شد بانگ
برگرفت که راحت یقین از دلم بشد باستغفار مشغول شد و دست از آن فضول بداشت آنگاه جنید رح ویرا
گفت این را ندانستی که اولیای خداوند والیان اسرار اند تو طاقت زخم ایشان نیاری نفسی بر وی افگند
وی بسر مراد خود باز رسید و از تصرف کردن اندر مشایخ توبه کرد. **و منهم** شیخ المشایخ اندر طریقت
و امام الائمه اندر شریعت شاه اهل تصوف و بری از آفت تکلف ابوالحسن احمد بن محمد الخراسانی النوری رح
احسن المعاملات و ابین الکلمات و اظهر المجاهدات بود و وی را اندر مذهبی مخصوص است اندر تصوف و گروهی
از متصوفه که مر ایشان را نوری گویند اقتدا و تولی بدو کنند و جمله متصوفه دوازده گروه اند و از آن دو مردود اند
و ده مقبول آنچه مقبول اند یکی از آن محاسبیان اند و دیگر قصاریان اند سه دیگر طیفوریان اند چهارم

جنیدیان پنجم نوریان اند ششم سهیلیان اند هفتم حکیمیان اند هشتم خرازیان اند نهم خفیفیان اند دهم سیاریان اند این جمله
از محققان اند و اهل سنت و جماعت اند اما آن دو گروه که مردود اند یکے حلولیان اند که بحلول و امتزاج منسوب اند
و سالمیان و مشبه بدیشان تعلق دارند و دیگر حلاجیان اند که بترک شریعت گفته اند و الحاد گرفته و مردود گشته
و اباحتیان و فارسیان بدیشان متعلق اند و اندرین کتاب بجائے خود بابے اندر فرق فرق ایشان بیارم
و اختلاف آن ده گروه و خلاف این دو گروه را بیان کنم تا فائده تمام شود ان شاء الله تعالی اما طریق وے
ستوده است اندر ترک مداهنت و رفع مسامحت و دوام مجاهدت که از وے می آید که به نزدیک جنید اندر
آمدم وے را دیدم بر صدر نشسته گفتم یا ابا القاسم غششتهم فصدروک و نصحتهم فرموني بالحجارة
حق بر ایشان بپوشیدے تا مصدرت گردند و من مر ایشان را نصیحت کردم بسنگم برآمدند از آنچه مداهنت
باهوا موافقت است و نصیحت را مخالفت و آدمی دشمن آن باشد که مخالف هوائے او بود و دوست آن که
موافق هوائے او بود و ابو الحسن نوری رفیق جنید بود و مرید سری و بسیارے از مشائخ را دیده بود و صحبت کرده
احمد بن ابی الحواری را یافته بود و ویرا اندر طریقت و تصوف اشارات لطیف است و اقاویل جمیل
و اندر فنون علم آن نکت عالی از وے می آید که گفت الجمع بالحق تفرقة عن غيره والتفرقة عن غيره جمع
به جمع بحق تفرقه ها باشد از جز وے و تفرقه از جز وے جمع باشد بدو یعنی هر کرا همت بحق تعالی مجتمع است
از غیر وے متفرق است بدو مجتمع است پس جمع همت بحق جدائی باشد از اندیشه مخلوقات چون
از مکونات اعراض درست نشد بحق اقبال درست نشد و چون بحق اقبال درست شد از خلق اعراض درست
شد که الضدان لا یجتمعان اند و اندر حکایات یافتم که وقتے نوری سه شبانروز همی خروشید اندر خانه بریکجا ایستاده
جنید را گفتند برخاست و بنزدیک وے شد و گفت یا ابا الحسن اگر دانی که با وے خروش سود دارد بگو تا من نیز فراخروش
آیم و اگر دانی که خروشیدن سود ندارد دل برضا تسلیم کن تا دلت خرم شود نوری از خروش باز ایستاد و گفت
نیکو معلمی که توئی ما را یا ابا القاسم و از وے می آید که گفت اعز الاشیاء فی زماننا شیئان عالم یعمل بعلمه
و عارف ینطق عن الحقیقة عزیزترین چیزها در زمانه ما دو چیز است یکے عالمے که بعلم خود کار کند و دیگر عارفے
که از حقیقت حال خود سخن گوید یعنی اندر زمانه ما علم و معرفت هر دو عزیز است از آنچه علم بے عمل خود علم
نباشد و معرفت بے حقیقت خود معرفت نه و آن پیر از زمانه خود نشان داده است و اندر همه اوقات خود
عزیز بوده است و امروز هم عزیز است و هر که بطلب علم و عارف مشغول باشد روزگارش پراگنده گردد

وبباید بخود مشغول باید شد تا همه عالم عالم و عارف بیند و از خود بخدا رجوع کند تا همه عالم عارف بیند از آنچه
عالم و عارف عزیز باشد و عزیز دشوار یافته شود و چیزی که ادراک آن دشوار بود طلب کردن آن تضییع اوقات
باشد و علم و معرفت از خود طلب باید کرد و علم و حقیقت از خود اندر خواست از وی می آید که گفت من علم الاشیاء
بالله فرجوعه فی کل شئ الی الله هر که چیزها را بخداوند داند و از وی شناسد اندر همه چیزها رجوعش بدو باشد
نه بچیزها از آنچه اقامت ملک و ملک بمالک بود پس استراحت اندر رویت مکوّن بود نه اندر رویت کون از آنچه
اگر اشیا را علت افعال داند پیوسته رنجور باشد و بهر چیزی رجوع کردن او را شرک باشد چون اشیا را اسباب
فعل داند سبب بخود قایم نبود که بمسبب قایم بود چون رجوع بمسبب الاسباب کند از شغل نجات یابد و منهم
مقدم سلف و از سلف خود خلف ابوعثمان سعید بن اسمٰعیل الحیریؒ از قدما و اجلّهٔ صوفیان بود و اندر زمانه خود فرید
بود و قدرش اندر همه دلها رفیع ابتدا صحبت با یحیی بن معاذ کرده بود آنگاه مدتی اندر صحبت شاه شجاع کرمانی بود
و با وی به نیشاپور آمد بزیارت ابوحفص و بنزدیک وی بایستاد و عمر اندر صحبت وی گذاشت از وی روایت و حکایت کنند
ثقات که گفت دلم پیوسته طلب حقیقتی میکردی اندر حال طفولیت و از اهل ظاهر نفرتی میبودمی و دانستمی
لامحاله که جز این ظاهر که عامه بر آنند نیز سرّی هست مر شریعت را تا ببلاغت برسیدم روزی بمجلس یحیی
بن معاذ رازی افتادم آن سرّ را بیافتم و مقصود بر آمد تعلق به صحبت وی کردم تا جماعتی از نزدیک شاه شجاع
کرمانی بیامدند حکایت وی بگفتند دل را بزیارت وی مایل یافتم و از ری قصد کرمان کردم و طریق صحبت
شاه طلب میکردم و مرا بار نداد و گفت که طبع تو رجا پرورده است و صحبت یحیی کرده و وی را مقام رجاست
و کسیکه مشرب رجا یافت از وی سپردن طریقت نیاید از آنچه بر رجا تقلید کردن کاهلی بار آرد گفت بسیار
تضرع و زاری کردم و بیست روز بر درگاه وی مداومت نمودم تا مرا بار داد و اندر پذیرفت و مدتی اندر صحبت وی بماندم
و وی مردی غیور بود تا وی را قصد نیشاپور و زیارت ابوحفص افتاد من با وی بیامدم آن روز که بنزدیک ابوحفص آمدیم
شاه قبائی داشت ابوحفص چون او را بدید برپای خواست و پیش وی باز رفت و گفت وجدت فی القباء
ما طلبت فی العباء اندر قبا یافتم آنکه اندر عبا میطلبیدم مدتی آنجا بود و همه همت من سر صحبت ابوحفص گرفت
و حشمت شاه مرا از مداومت خدمت وی باز داشت و ابوحفص آن ارادت اندر من میدید و از خداوند تعالی
همی خواستم بتضرع تا صحبت ابوحفص مرا میسر کند بی آنکه شاه آزرده گردد تا آن روز که شاه قصد بازگشتن کرد و
من بر موافقت وی پای افزار و جامه سفر اندر پوشیدم و دل جمله بنزدیک ابوحفص بگذاشتم ابوحفص گفت

باشاه بحکم انبساط صحبت این کودک را بدینجا بگذار که مرا با وے خوش است شاه روے بسوے من کرد و گفت الشیخ
وے برفت من آنجا بماندم تا دیدم آنچه دیدم از عجائب اندر صحبت وے و ویرا مقام[1] شفقت بود خداوند عزوجل
مرا ابوعثمان را بسه پیر از سه مقام بگذرانید و این هر سه اشارت که بدیشان کردی خود ویرا بود مقام رجا بصحبت
یحیی و مقام غیرت بصحبت شاه و مقام شفقت بصحبت ابوحفص رح و روا باشد که مرید بصحبت پنج یا شش
و یا بیشتر ازین صحبت بمنزل رسد و هر پیرے و صحبتے ویرا کشف مقامی گردند و اما نیکوتر آں بود که پیر انرا بمقام خود
آلوده نگرداند و نهایت ایشانرا اندراں مقام نشان نکند و گوید که نصیب من از صحبت ایشاں این بود و
ایشان فوق این بودند مرا اندر حق ایشاں بهره بیش ازین نبود این بادب نزدیکتر بود از انچه باهل
راه حق را با مقام و احوال هیچ کار نباشد و سبب اظهار تصوف اندر نیشاپور و خراسان وے بود با جنید[2] و
رویم و یوسف بن الحسین و محمد بن فضل البلخی رح صحبت کرده بود و هیچکس از مشائخ از دل پیران خود آں بهره
نیافته بود که وے و اهل نیشاپور ویرا منبر نهادند تا بزبان تصوف مر ایشانرا سخن گفت ویرا کتب عالیست
و روایات متقن اندر فنون علم این طریقت از وے می آید که گفت حق لمن اعزه الله بالمعرفة ان لا یذل
له بالمعصیة واجب است و سزاوار مر آنرا که خداوند بمعرفت عزیز کرده خود را بمعصیت ذلیل نکند و تعلق
این بکسب بنده باشد و مجاهده وے بود و دوام رعایت امور حق بود و اگر براں بدانی که سزاوار است حق تعالی
که بداں چوں کسے را بمعرفت عزیز کند بمعصیت خوار نکند از انچه معرفت عطاے ویست و معصیت فعل بنده
کسے را که بعز عطائے حق باشد محال بود که بفعل خود ذلیل گردد چنانکه آدم را علیه الصلوة والسلام که بمعرفت
عزیز کرد بذلتش ذلیل نکرد و **منهم** سهیل براوج معرفت و قطب محبت ابوعبدالله احمد بن یحیی
بن الجلالی رح از بزرگان قوم بود و سادات وقت و ویرا طریقتے نیکو و سیرتے ستوده بود صاحب جنید و
ابوالحسن نوری و جماعتے از کبرا بود و ویرا کلام عالی و اشارات لطیف است اندر حقایق از وے می آید که گفت
همة العارف الی مولاه ولم یعطف علی شیٔ سواه همت عارف با حق باشد و از وے بهیچ چیز باز نگردد
در هیچ چیز فرود نیاید از انچه عارف را بجز معرفت معلوم نباشد چوں سرمایه دلش معرفت بود مقصود همتش
رویت بود زانچه پراگندگی همم همومی بار آرد و هموم او را از درگاه حق باز دارد و از وے حکایت آرند که گفت روزے

[1] مقام بضم میم و فتح مصدر است بمعنے استادن و هم بضم میم و فتح اسم ظرف است بمعنی جا است کذا فی الصراح و در مزید نوشته بفتح میم جائے قیام و بضم میم مصدر بمعنی اقامت ۱۲

[2] جنید بغدادی رح شیخ الشیوخ عالم بود و در فنون علم کامل و در اصول و فروع مفتی و در معاملات و عبادات شامل اول تا آخر کار پسندیده است ۱۲

حدثنی دیدم خوب روی ترسا اندر جمال وے متحیر شدم و اندر مقابلهٔ وے بایستادم جنید بر من گذر کرد بوی گفتم اے استاد
خدائے اینچنیں روئے بآتش دوزخ بخواہد سوختن مرا گفت اے پسر ایں بازار چہ نفس است کہ ترا بریں میدارد
نہ نظارۂ عبرت کہ اگر بعبرت می نگری اندر ہر ذرہ از عالم ہمیں اعجوبہ موجود است اما زود باشد کہ تو بدیں
ہیجر منتی معذب شوی گفت چوں جنید روئے از من بگردانید اندر حال قرآن فراموش کردم تا سالہا استعانت
میخواستم از خدائے عزوجل و توبہ میکردم تا قرآن بدست آوردم و اکنوں زہرۂ آں ندارم کہ بہیچ چیز از موجودات
التفات کنم و وقت خود را بنظر اندر اشیاء ضائع گردانم۔ و **منہم** وحید عصر و امام وہر ابو محمد رویم بن احمد رح
از جملہ و اجلہ سادات مشایخ و صاحب سر آں جنید بود و اقران وے بمذہب داؤد فقیہہ الفقہا بود و اندر علم
تفسیر و قرأت حظے وافر داشت و اندراں زمانہ اندر فنون علم چوں او نبود بعلو حال و رفعت مقام و
سفرہائے نیکو بتجرید کردہ و ریاضت شدید اندر تفرید معروف بود و در آخر عمر خود را اندر میان دنیا نہاں کرد و متعہد
گشت بقضا و درجۂ وے اکمل ازاں بود کہ بداں محجوب گشتے تا جنید گفت ما فارغان مشغولیم و رویم
مشغول فارغ است و وے را تصانیف است اندریں طریقت خاصہ کتابے کہ مر آنرا غلط الواجدین
نام کردہ است کہ من فتنہ آنم می آید کہ روزے یکے نزدیک وے آمد و گفت کیف حالک چگونہ است
حال تو وے گفت کیف حال من دینہ ہواہ و ہمتہ دنیاہ لیس ہو بصالح تقی ولا بعارف نقی چگونہ
باشد حال آنکہ دین او ہوائے او بود و ہمت او دنیائے او بہ نیکو کارے بود از خلق رمیدہ و نہ عارفی بود حق
گزیدہ و ایں اشارت بعیوب نفس کردہ است ازانچہ دین نزدیک نفس ہوا بود و متابعان نفس ہوا را دین نام
کردہ باشند و متابعت آنرا ورزش شریعت ہر کہ بر مراد ایشاں رود اگرچہ مبتدع باشد متدین بود نزدیک
ایشاں و ہر کہ بر خلاف ایشاں رود اگرچہ متقی باشد بے دین بود و ایں آفت در زمانہ ما از یکدیگر جدا ناگشتہ
شایع است فنعوذ باللہ از صحبت آنکہ صفت وے ایں بود اما آں پیر از تحقیق روزگار سائل اشارتے کردہ است
و نیز روا بود کہ اندراں حال او را ابداں باز گذاشتہ باشند تا از وصف وجود خود عبارت کردہ است و انصاف
صفت حقیقت خود بدادہ واللہ اعلم۔ و **منہم** بدیع عصر و رفیع قدر ابو یعقوب یوسف بن الحسین
الرازی رح از کبرائے ائمہ وقت بود و قدمائے مشایخ زاں عمرے نیکو یافت مرید ذوالنون مصری بود و با بسیارے
از مشایخ صحبت کردہ بود و جملہ را خدمت کردہ از وے می آید کہ گفت اذل الناس الفقیر الطماع واعزہم
المحب للمحبوب الصدیق ذلیل ترین ہمہ مردمان درویش طماع باشد چنانکہ شریف ترین ایشاں درویش صادق

بود و طمع مر درویش را در ذل دو جهان افگند زانکه درویشان خود اندر چشم اهل دنیا حقیر اند چون بدیشان
طمع کنند حقیرتر گردند پس اهل غنا بعز بسیارے تمامتر از فقیر که بذل بود و طمع مر درویش را بتکذیب صرف منسوب
کند و دیگر محب مر محبوب خود را نیز ذلیل ترین جمله خلق باشد که محب خود را اندر مقابله محبوب خود سخت حقیر شناسند
و مر ورا تواضع کنند و این هم از نتائج طمع بود چون طمع گسسته شد ذل بجمله عز گردد تا زلیخا را بیوسف طمعی
بود هر زمان ذلیل ترمے بود چون طمع بگسست خداوند تعالی جمال و جوانی بوے باز داد و چنین رفته
است که اقبال محب اعراض محبوب باشد چون محب دوستی را در برگیرد و بصرف دوستی از دوست فارغ شود
و با دوستی بیار آمد لا محاله دوست بدو اقبال کند و بحقیقت محب را عز است تا طمع وصلت نبود و چون
محب را طمع وصال باشد و بر نیاید عزش جمله ذل گردد و محب را که وجود دوستی از وصال و فراق دوست
مشغول نکند آن محبت معلول باشد والله اعلم ۔ و **منهم** آفتاب اهل محبت و قدوه اهل محبت ابوالحسن
سمنون بن عبدالله الخواص رضی اندر زمانه خود بی‌نظیر بود و اندر محبت شان رفیع داشت و جمله مشایخ ویرا بزرگ
داشتندے و ویرا سمنون المحب خواندندے و وے خود را سمنون الکذاب نام کرده بود و از غلام الخلیل رنجها
بسیار کشیده بود و در پیش خلیفه وقت گواهیها محال داده و همه مشایخ بدان رنجدل بودند و این غلام
الخلیل مردے مرائے بود دعوے پارسائی و تصوف کردے و خود را اندر پیش سلطانیان و خلیفه معروف
گردانیده بود و دین را بدنیا فروخته چنانکه اندرین زمانه نیز میباشند آنگاه مساوی مشایخ و درویشان بر دست گرفته
بودے و پیش سلطانیان مرادش آن بود که تا ایشان مهجور باشند و کس با ایشان ترک نکند تا جاه وے برجای بماند
و بخ بخ سمنون و آن مشایخ که مر ایشان را ایک کس بود برین صفت و اندرین زمانه هر محققے را صد هزار
غلام الخلیل است اما باک نیست که مردار بکرگسان اولیتر باشد و چون جاه سمنون اندر بغداد بزرگ شد
و هر کسے بدو تقرب کردندے غلام الخلیل از آن رنج کرد و صفها فراساختن گرفت تا زنے را پیش سمنون
فرستاد چون چشم سمنون بر جمال وے افتاد زن خود را بر وے عرضه کردے ابا کرد نزدیک جنید رح شد
که سمنون را بگو تا مرا بزنی قبول کند جنید از آن ناخوش آمد و ویرا زجر کرد زن بنزدیک غلام الخلیل آمد
و تهمتے چنانکه زنان نهند بر وے نهاد و او چنانکه اعدا شنوند بشنید و شناختن بر دست گرفت و خلیفه را بر وے
متغیر کرد تا بفرمود که ویرا بکشند چون سیاف را برآوردند. خلیفه فرمان خواست خلیفه خواست فرمان دادن زبانش
بگرفت چون آن شب بخفت بخواب دید که زوال ملک تو اندر زوال جان سمنون بسته است دیگر روز عذر خواست

و بخوبی بازگرداندیش و ویرا کلام عالیست و اشارات دقیق اندر حقیقت محبت و وی آن بود که از حجاز می آمد اهل فید گفتند ما را سخن گوی بر منبر شد و سخن میگفت مستمع نداشت روی فنا دیل مسجد کرد و گفت با شما میگویم آنهمه قندیلها درهم فتاد و خورد بشکست و از وی می آید گفت لایعبر عن شیء الا بما هو ادق منه ولا شیء ادق عن المحبة فبم یعبر عنها یعنی عبارت از چیزها ادق آن چیزها بود و چون ادق از محبت هیچ چیزی نیست عبارت از آن بچه چیز کنند و مراد ازین آنست که عبارت از محبت منقطع است از آنچه عبارت صفت معبر بود و محبت صفت محبوب پس بعبارت مر حقیقت آنرا ادراک نتوان کرد والله اعلم. و **منهم** شاه شیوخ و نغیر از روزگارش منسوخ ابوالفوارس شاه شجاع الکرمانی رح از ابناء ملوک بود و اندر زمانه خود بی نظیر صحبت ابوتراب نخشبی کرده بود و بسیاری از مشائخ را یافته و اندر ذکر ابو عثمان حیری طرفی از حال وی گفته آمده است و ویرا رسالات مشهور است اندر تصوف و کتابی کرده است که آنرا مرآة الحکما خوانند و او را کلام عالیست و از وی می آید که گفت لاهل الفضل فضل ما لم یروه فاذا راوه فلا فضل لهم ولاهل الولایة ولایة ما لم یروها فاذا راوها فلا ولایة لهم اهل فضل را فضل باشد بر همه تا آنگاه که فضل خود نه بیند چون فضل خود دیدند نیز شان فضل نباشد و اهل ولایت را ولایت است تا نبیند چون ببیند نیز شان ولایت نباشد و مراد ازین آنست که آنجا که فضل و ولایت بود رویت از آن ساقط بود و چون رویت حاصل شد معنی ساقط شد از آنچه فضل صفتی است که رویت فضل نبود و ولایت صفتیست سوی رویت ولایت نبود چون کسی گوید که من فاضلم یا ولی نه فاضل بود نه ولی و اندر آثار وی یکتوبست که وی چهل سال نخفت و چون بخفت خداوند تعالی را بخواب دید گفت بار خدایا ترا من به بیداری میطلبیدم در خواب یافتم گفت یا شاه اندر خواب بدان بیداریهای شب یافتی که اگر آنجا نخفتی اینجا نیافتی والله اعلم و **منهم** سرور دلها نور سرها عمرو بن عثمان المکی رح از کبراء سادات اهل طریقت بود و ویرا تصانیف مشهور است اندر حقایق این علم و نسبت ارادت خود بجنید کردی از بعد آنکه بوسعید خراز را دیده بود و با نباجی صحبت کرده بود و اندر اصول امام وقت بود و از وی می آید که گفت لا یقع علی کیفیة الوجد عبارة لانه سر الله عند المؤمنین عبارت بر کیفیت وجد دوستان نیفتد از آنچه آن سر حق است به نزدیک مومنان و هر چه عبارت بنده اندران تصرف توان کرد آن سر حق نباشد از آنچه به کلیت تصرف و تکلف وی بنده از اسرار ربانی منقطع بود و گویند که چون عمرو باصفهان آمد بصحبت وی پیوست و پدر مانع وی بود از صحبت

تا بیمار شد و تبی بر آمد روزی شیخ برخواست و با جماعتی بعیادت[1] وی شدند آن حدث شیخ را اشارت کرد تا قوال را بگوید تا بیتی چند برخواند عمرو قوال را گفت تا برخواند شعر ﴿مالی مرضت فلم یعدنی عائد، منکم و یمرض عبدکم فاعود﴾ بیمار چون بشنید برخواست و بنشست و از تعب شدت بیماری وی کمتر شد و گفت زدنی قوال بیت دیگر برخواند شعر ﴿واشد من مرضی علی صدودکم، وصدود عبدکم علی شدید﴾ بیمار برخواست و بیماری از وی بشد و پدرود بیر الصحبت عمرو مسلم کرد و از اندیشه که میبود وی اندر دل توبه کرد و آن حدث یکی از بزرگان طریقت شد والله اعلم بالصواب. **ومنهم** مالک القلوب و ماحی العیوب ابو محمد سهل بن عبداللہ التستری رض پیر وقت بود و بهمه زبانها ستوده وی را ریاضت بسیار است و معاملات نیکو و کلام لطیف اندر اخلاص و عیوب افعال و علماء ظاهر گویند که هو جمع بین الشریعة والحقیقة او جمع کرده است میان شریعت و حقیقت و این سخن از ایشان خطاست از آنچه کسی خود را فرق نکرده است که شریعت جز حقیقت نیست و حقیقت جز شریعت نه و بحکم آنکه عبارات آن پیر اندر ادراک سهل تر است و طبایع بهتر اندریابند و این سخن گویند و چون حقتعالی جمع کرده است میان شریعت و حقیقت محال باشد که اولیاء او فرق کنند و لا محالة[2] چون فرق حاصل آید رد یکی و قبول دیگری بباید و رد شریعت الحاد بود و رد حقیقت کفر و شرک و آن فرقی که کنند مر تفریق معنی را نیست بلکه اثبات حقیقت راست چنانکه گویند لا اله الا الله حقیقة محمد رسول الله شریعة اگر کسی خواهد که اندر حال صحت ایمان یکی را از دیگری جدا کند نتواند کرد و خواستنش باطل بود و در جمله شریعت فرع حقیقت بود چنانکه اقرار توحید معرفت حقیقت است و پذیرفت فرمان معنی شریعت پس این ظاهر یان ازآنچه طبع اندر آن نیفتند بدان منکر شوند و انکار اصلی از اصول راه حق با خطر بود والحمد لله علی الایمان و از وی می آید که گفت ما طلعت الشمس ولا غربت علی اهل وجه الارض الا وهم جهال بالله الا من یؤثر الله علی نفسه وروحه ودنیاه واخرته آفتاب بر نیامد و فرو نشد بر هیچکس از روی اهل زمین که وی نه بخداوند تعالی جاهل بود مگر آنکه حقتعالی را برگزید بر تن و جان و دنیا و آخرت خود یعنی هر که دست اندر آغوش نصیب خود دارد دلیل آن بود که وی جاهل است بخداوند عزوجل ازآنچه معرفت وی

---

[1] عیادت بکسر اول بیمار پرسی ۱۲ از منتخب دغیره [2] لا محالة بفتح المیم و حاء مهمله و در آخر تاء مصدریه یا از مجالت دقف ها شده است معنی لفظی آن اینست که نیست بازگردانیدن در اصل چنین است لا محالة من هذا الامر نیست بازگردانیدن ازینکار پس خلاصه لا محالة بالضرور است از ترجمه مشکوة و کسانیکه میم مضموم خوانند و در آخرهای ضمیر دانند غلط در صراح و منتخب نوشته محال بفتح میم بمعنی چاره و گزید و لا محالة بمعنی ناچاره و ناگزیر ۱۲ غیاث.

ترک تدبیر اقتضا کند. و ترک تدبیر تسلیم بود و اثبات تدبیر از جهل بود و بتقدیر والله اعلم. و منهم
اختیار اهل حرمین و جمله مشایخ راحة العین ابو محمد عبدالله محمد بن الفضل البلخی رح از اجله مشایخ بود و پسندیده اهل
عراق و اهل خراسان مرید احمد بن خضرویه بود و ابو عثمان حیری را بدو میلی عظیم و ویرا از بلخ بیرون کردند متعصبان
از برای عشق مذهب بسمرقند شد و عمر آنجا بگذاشت از وی می آید که گفت اعرف الناس بالله اشدهم مجاهدة
فی اوامره واتبعهم بسنة نبیه یعنی بزرگترین اهل معرفت مجتهدترین ایشان باشد اندر ادای شریعت
و با رغبت ترین اندر حفظ سنت و متابعت و هر که بحق نزدیکتر بود با مرش حریص تر بود و هر که از وی دورتر بود
از متابعت رسولش معرض تر بود و از وی می آید که گفت عجبت لمن یقطع البوادی والقفار والمفاوز
حتی یصل الی بیته و حرمه لان فیه آثار انبیائه کیف لا یقطع بادیة نفسه وهواه حتی یصل الی قلبه
لان فیه آثار مولاه عجب دارم از آنکه وادیها و بیابانها ببرد تا بخانهٔ وی رسد که اندر وی آثار انبیا اوست چرا بادیهٔ
نفس و دریای هوا را نبرد تا بدل خود رسد که اندر وی آثار مولای ویست یعنی دل که محل معرفت اوست بزرگوارتر
از کعبه که قبلهٔ خدمت کعبه آنست که پیوسته نظر بنده بدو بود و دل آنکه پیوسته نظر حق در وی بود آنجا که دل دوست
من آنجا و آنجا که حکم وی مراد من آنجا و آنجا که اثر آثار انبیا من قبلهٔ دوستان من آنجا. و منهم
شیخ با خطر و فانی از صفات بشر ابو عبدالله محمد بن علی الترمذی[1] رح اندر فنون علم کامل و امام بود و از محتشمان
شیخ مشایخ بود و ویرا التصانیف بسیار و نیکو کرامات ظاهر اندر بیان هر کتاب چون ختم الولایت و کتاب
النهج و نوادر الاصول و جز این بسیار کتب دیگر سخت معظم است و بنزدیک من چنانکه جملگی دلم شکار
اوست گفت که محمد در یتیم است که اندر همه عالم مثال ندارد و اندر علوم ظاهر وی نیز کتب است
و اندر احادیث اسانید عالی دارد و در تفسیری ابتدای کرده بود عمری با تمام کردن آن نیافت
و بدان مقدار کرده است از میان اهل علم منتشر است و فقه بر یکی خوانده بود از خواص یاران ابو حنیفة
و ویرا اندر ترمذ محمد حکیم خوانند و حکیمان آن ولایت از متصوفه اقتدا بدو کنند و ویرا مناقب بسیار است
و یکی از آنجمله که با خضر صحبت کرده بود و ابوبکر وراق که مرید او بود روایت کند که هر یکشنبه خضر بنزدیک وی آمدی

[1] محمد بن علی الحکیم الترمذی قدس الله سره از طبقهٔ ثانیه است کنیت او عبدالله است از کبار مشایخ است با ابو تراب نخشبی و احمد خضرویه و ابن جلا صحبت داشته و حدیث بسیار دانسته و حدیث بسیار داشت و در تصانیف بسیار است و کرامات ظاهر اما بیان هر کتاب چون ختم الولایة و کتاب النهج و نوادر الاصول و جز این کتابهای دیگر کرده است و در علوم ظاهر هم در کتب است تفسیری ابتدا کرده بود اما عمر وی با تمام وی وفا نکرد صحبت دار خضر است ۱۲ از نفحات

دوا فقہا از یک دیگر پرسیدند از وے می آید کہ گفت من جہل باوصاف العبودیۃ یکون اجہل باوصاف الربوبیۃ ومن لم یعرف طریق معرفۃ النفس لم یعرف طریق معرفۃ الرب بان الظاہر متعلق بالباطن والتعلق بالظاہر بلا باطن محال ودعوی الباطن بلا ظاہر محال فمعرفۃ اوصاف الربوبیۃ فی تصحیح ارکان العبودیۃ ولا یصح ذالک الا بالادب ہر کہ بعلم شریعت واوصاف بندگی کردن جاہل بود وے باوصاف خداوند جاہل تر بود وہر کہ بنظارہ بمعرفت نفس راہ نداند بمعرفت حق تعالی ہم راہ نداند وہر کہ آفات صفات بشریت نبیند لطائف صفات حق ہم نداند کہ ظاہر بباطن تعلق میدارد وہر کہ بظاہر تعلق کند بے باطن محال بود وہر کہ بباطن دعوے کند بے ظاہر آں ہم محال باشد پس معرفت اوصاف ربوبیت اندر صحت ارکان عبودیت بستہ است و بے آں درست نیاید وایں کلمہ سخت با اصل ومفید است بجائیگاہ خود تمام کردہ آید ان شاء اللہ تعالی ومنہم شرف زہاد امت ومزکی اہل فقر وصفوت ابوبکر محمد بن عمر الوراق رضہ از بزرگان مشایخ بود وزاہد ایشان واحمد خضرویہ را دیدہ بود وبا محمد بن علی ترمذی صحبت کردہ ووے را کتب بسیار است اندر آداب ومعاملات ومشایخ او را مؤدب الاولیاء خواندہ اند ووے حکایت کند کہ محمد بن علی ترمذی جزوے چند بمن داد کہ در جیحون انداز مرا دل نداد اندر خانہ بنہادم وبیامدم وگفتم کہ انداختم گفت چہ دیدی گفتم چیزے ندیدم گفت نینداختی بازگرد واندر آب انداز باز گشتم وولم را برہان وسواس بگرفت وآں اجزا اندر آب انداختم آب بدو پارہ شد وصندوقے پدید آمد سر باز چوں اجزا اندر آب افتاد سر فراہم آورد وآب نیز فراہم آمد وصندوق ناپدید شد باز آمدم وحکایت بکردم گفت اکنوں انداختی گفتم اے شیخ سر ایں حدیث بامن بگوی گفت تصنیفے کردہ بودم اندر اصول وتحقیق کہ فہم آں بر عقل مشکل بود برادرم خضر[1] از من بخواست وایں آب را خداوند تعالی فرمان دادہ بود تا آنرا بدو رساند واز ابوبکر وراق می آید کہ گفت الناس ثلثۃ العلماء والامراء والفقراء فاذا فسد العلماء فسد الطاعۃ والشریعۃ واذا فسد الامراء فسد المعاش واذا فسد الفقراء فسد الاخلاق مردمان سہ گروہ اند یکے علما ودیگرے امرا وسیوم فقرا چوں امرا تباہ شوند معاش خلق تباہ شود وچوں علما تباہ شوند طاعت وورزش شریعت بر خلق تباہ شود وچوں فقرا تباہ شوند خوہائے خلق تباہ شود

[1] انما سمی الخضر بفتح الخاء وکسرہا وسکون الضاد وکسرہا بالیاس ملکان وقیل ابن فرعون صاحب موسیٰ وہو غریب جدا وقیل ابن مالک وہو اخو الیاس وقیل ابن آدم لصادیجہ بنے عمر محجوب عن الابصار وباق الی یوم القیمۃ لبشربۃ من ماء الحیوۃ وانفاق الصوفۃ وکثیر من ائمۃ الدین ولیکہ جماعۃ حیاتہ وکنیتہ ابو العباس قیل کان ولی زمان ابرہیم الخلیل وقیل ہو من ولد توجہ اللطیفہ وکان ابوہ من الملوک ۱۲ لمعات

پس تباہی امرا و سلاطین بجور باشد و از آں علما بطمع و از آں فقرا بریاست طلبی و تا ملوک از علما اعراض نکنند تباہ نشوند و تا علما با ملوک صحبت نکنند تباہ نشوند و تا فقرا ریاست نہ طلبند تباہ نگروند از انکہ جور ملوک از بے علمی بود و طمع علما از بے دیانتی و ریاست فقرا از بے توکلی بود پس ملک بے علم و عالم بے پرہیز و فقیر بے توکل قرین شیاطین باشند و فساد ہمہ خلق اندر فساد ایں سہ گروہ بستہ است۔ و **منہم** ذکر ابوسعید خراز سفینہ توکل و رضا و سالک طریق فنا ابوسعید احمد بن عیسے الخرازؒ کہ لسان احوال مریدان و برہان اوقات طالبان بود و نخست کسیکہ از طریق فنا و بقا عبارت کردے بودے را مناقب مشہور است و ریاضت نیکو و نکتہاے مذکور و تصانیف متلالی و کلام و رموز عالی ذوالنون مصریؒ را یافتہ بود و با بشر و سری صحبت کردہ از وے می آید کہ اندر قول پیغامبر صلعم جبلت القلوب علی حب من احسن الیہا قال و عجبا لمن لم یر محسنا غیر اللہ کیف لا یمیل بکلیتہ الی اللہ آفرینش دلہا بر دوستی آں کس است کہ بدو نیکو میکند یعنی ہر کہ بجاے کسے نیکوئی کند لا محال آنکس بدل مر آں نیکوئی کنندہ را دوست گیرد و بوسعیدؒ گفت اے عجب آنکہ اندر ہمہ عالم جز خداوند را عزوجل محسن نداند چگونہ دل بکلیت باو نسازد و از انچہ احسان بر حقیقت آں بود کہ مالک الاعیان کند کہ احسان نیکوئی کردن بود بجاے آنکہ بداں نیکوئی کردن محتاج بود و آنکہ بروے از غیر احسان یابد وے چگونہ با کسے نکوئی و احسان تواند کرد پس ملک ملک خداوند راست عزوجل و او آنست کہ از غیر بے نیاز است و چوں دوستان حق ایں معنی بدانستند اندر انعام و احسان منعم و محسن دیدند و دلہاے شاں بکلیت اسیر اندر دوستی وے شد و از غیر آں اعراض کردند۔ و **منہم** شاہ محققان و دلیل مریدان ابوالحسن علی بن محمد الاصفہانی رضؓ و نیز گویند کہ علی بن سہل از کبار مشایخ بود و جنید را بدو مکاتبات لطیف است و عمرو بن عثمان رحؒ مکی بزیارت وے باصفہان شد و وے صاحب ابوتراب بود و رفیق جنید رحؒ و مخصوص است وے بطریق ستودہ و اندر آراستہ

۵ قیل ان ذاالنون المصری خرج یوما الی ساحل النیل متفکرا فرای عقربا عظیما یسرع الی ساحل فنظر فاذا خرج من الماء ضفدع وعبر اخر بالعقرب فاتبعهما ذوالنون حتی بلغ العقرب تحت شجرة فوجدت ثابارا علی حسنا فبان فقعد قعد فی التراب تدب التخریق طلما ورجم العقرب الی الماء فنظر ذوالنون انه رجل من کابر قد رشد [illegible] فرای کرانا طاعا فرادا نعجبه [illegible] ذوالنون لما تعجبک فانه الضامن [illegible] وحیا ان حفظنا العلمی فمن ذا الذی تحفظ الصلحین [illegible] وجد ذاالنون کان مدور فی ذالک الموضع ویقول ہذا البیت شعر یا رقد لو تحسب نحویمه بن کل موتد فی الظلم فکیف ینام العیون ممن ملکه تاتیک منیع العقوبة المنعم [illegible] التمسک الی الذنوب [illegible] الشباب وتفاوت [illegible] ذوالنون [illegible] فاستحی منه وقال [illegible] الدہر من [illegible] الی ابن [illegible] فالتفتی [illegible] الی الحبشة [illegible] من اولادہ اخرة فبکی حتی [illegible] لا [illegible] بالعاصین ہذا فکیف

ص بالمطیعین وراجع الی [illegible] وجهة [illegible] من [illegible] دعوة وان [illegible] علی مرتعش بعهد المدة حکم کما فی [illegible] وان [illegible] ۱۲

برضا و ریاضت و محفوظ از فتن و آفت و زبانی نیکو اندر حقایق و معاملت و بیانی لطیف اندر دقایق
و اشارت و از وے می آید کہ گفت الحضور افضل من الیقین لان الحضور وطنات والیقین خطرات حضور
بحق فاضلتر است از یقین بحق از آنچہ حضور اندر دل متوطن بود و غفلت بداں روا نباشد و یقین خاطرے بود
کہ گاہ بیاید و گاہ بشود پس حاضران اندر پیشگاہ باشند و موقنان بر درگاہ و اندر غیبت و حضور بابے مفرد بیارم
اندریں کتاب ان شاء اللہ تعالیٰ و نیز گفت من وقت آدم الیٰ قیام الساعۃ الناس یقولون القلب القلب
وانا احب ان اری رجلا یصف القلب و یقول ایش القلب او کیف القلب فلا اریٰ از وقت آدم
تا بقیامت مردماں میگویند دل من دل من و من دوست دارم کہ مردے بینم کہ مرا صفت کند و بگوید کہ دل
چیست و یا چگونہ است و نمی بینم و عوام آں گوشت پارہ را دل خوانند و آں مر مجانین و مغلوبان و اطفال را باشند
ابا بیل باشند پس دل چہ باشد کہ از دل بجز عبارت نشنوم یعنی اگر عقل را دل خوانم آں نہ دل است روح را
دل خوانم آں نہ دلست و اگر آں علم را دل گویم آں دلست یعنی ہمہ شواہد حق را قیام بدل است و از وے بجز
عبارتے موجود نہ۔ و **منہم** پیر اہل تسلیم و اندر طریق محبت مستقیم ابو الحسن محمد بن اسماعیل خیر النساج رضؓ
از بزرگان مشائخ بود و اندر وقت خود اندر معاملات و عظات بیانی نیکو داشت و عبارتے مہذب
و عمرے دراز یافتہ بود و شبلی و ابراہیم خواص رحمہم اللہ ہر دو اندر مجلس وے توبہ کردند شبلی را بجنید فرستاد مر
حفظ حرمت جنید را و وے مرید سری بود و از اقران جنید و ابو الحسن نوری بود و بہ نزدیک جنید محترم بود
و ابو حمزہ و یرا ایجابے تمام کردہ بود و ہمی آید کہ سبب آنکہ ویرا خیر النساج خوانندے آں بود کہ چوں وے
از مولود گاہ خود بسامرہ برفت بقصد حج گذرش بکوفہ بود بدروازۂ کوفہ خزبافی ویرا بگرفت کہ تو بندۂ منی
و خیر نامی وے آں از حق دید و آں مرد را خلاف نکرد تا سالہائے بسیار کار وے میکرد ہر گاہ کہ وے را گفتے یا خیر
وے گفتے لبیک تا آں مرد از کردۂ خود پشیمان شد ویرا گفت برو کہ من غلط کردہ بودم و تو نہ بندۂ منی برفت و بمکہ
شد و بداں درجہ رسید کہ جنید گفت خیر خیرنا۔ و دوستر آں داشتے کہ ویرا خیر خواندندے و گفتے روا نباشد کہ مرد مسلمان
مرا نامے نہادہ باشد من آنرا بگردانم و گویند کہ چوں وفاتش[1] قریب گشت وقت نماز شام بود چوں از غشیان مرگ
اندر آمد چشم باز کرد سوئے ملک الموت درنگریست و گفت قف عافاک اللہ فانما انت عبد مامور و انا عبد
مامور و ما امرت بہ لا یفوتک و ما امرت بہ فھو شئی یفوتنی فدعنی امضی فیما امرت بہ ثم امض بما امرت بہ

[1] وفات بفتح مصدر است از مجرد بزیادت تا بمعنی مرگ است ۱۲

باایست عافاک الله که تو بندهٔ فرمان برداری و من بندهٔ فرمان بردارم آنچه ترا فرموده اند از تو فوت نمیگردد یعنی جان ستدن و آنچه مرا فرموده اند از من فوت میشود یعنی نماز شام مرا بگذار تا فرمانِ خود بجا آرم تا من ترا بگذارم تا تو فرمانِ خود بگذاری آنگاه آب خواست و طهارت کرد و نماز شام بگذارد و جان بداد و هماں شب ورا بخواب پرسیدند که خداوند تعالیٰ با تو چه کرد گفت لا تسألنی عن هذا ولکن استرحت من دنیاکم مرا ازیں مپرس ولیکن از دنیائے شما برستم و از وے می آید که گفت اندر مجلس خود شرح[1] الله صدور المتقین بنور الیقین و کشف بصائر المؤمنین بنور حقائق الایمان متقی را از یقین چاره نیست که دلش بنور یقین منشرح کرده است و مومن را از حقائق ایمان چاره نیست که بصائر عقل وے بنور ایمان است پس هر جا که ایمان بود یقین بود و هر جا که یقین بود تقوی بود از آنچه ایشان قرینه یکدیگر اند یکے تابع دیگرے بود و الله اعلم بالصواب

و منهم داعی عصر و یگانهٔ دهر ابو حمزة الخراسانی رضی الله عنه از قدمائے مشائخ خراسان بود با ابو تراب صحبت کرده بود و خراز را دیده اندر توکل[2] قدمے تمام داشت و اندر حکایات مشهور هست که وے روزے میرفت اندر چاه افتاد و چوں سه روز اندراں ببود گروهے از سیاره فراز رسیدند با خود گفت ایشانرا آواز دهم باز گفت نه خوب باشد که از دون حق استغاثت[3] خواهم و ایں شکایت بود که مر ایشانرا بگویم که خداوند من مرا در چاه افگنده هست اکنوں شما بر آرید ایشاں فراز آمدند و چاهے بدیدند درمیان راه بے ستری و بے حایلی گفتند بے خبری با حاضری اینجا افتند بیائید تا بجهت ثواب سر ایں چاه را بپوشیم تا کسے اندریں نیفتد گفت نفس من با من باضطراب آمد و از جانِ خود نومید شدم و چوں ایشاں سرِ چاه استوار کردند و باز گشتند من با حق مناجات ساختم و دل بر مرگ بنهادم و از همه خلق نومید گشتم چوں شبانگاه اندر آمد از سر چاه جنبشے شنیدم نیک نگاه کردم کسے بود که سرِ چاه بگشاد و جانورے عظیم دیدم چوں اژدها که دُم فرو کرد دانستم که نجاتِ من دریں است و آں فرستاده حق است بدم وے تعلق کردم تا مرا بر کشید ناتفے آواز داد که نیکو نجاتے که نجات تست یا ابا حمزه که بالتلفی از تلفی ترا نجات دادیم از وے پرسیدند که غریب که باشد گفت المستوحش من الالف آنکس که از الفت مستوحش بود یعنی هر گاه به الفتها وحشت گرد وے غریب باشد از آنچه درویش را اندر دنیا و عقبیٰ وطن نیست و الفت نه اندر وطن وحشت بود و چوں الفت وے از کون منقطع شود وے از جمله مستوحش گردد آنگاه غریب باشد و ایں درجه بس رفیع است و الله اعلم بالصواب **و منهم** داعی مریدان بحکم

[1] کشاده شد سینهٔ پرهیزگاران بنور یقین بکشاده شد دیده یقین کنندگان بنور حقیقتهائے ایمان ۱۲ [2] توکل بخدا سپردن دل برداشتن از اسباب دنیا و بحضرت مسبب الاسباب ۱۲
[4] توجه نمودن ۱۲ [3] استغاثت یاری کردن و یاری خواستن ۱۲

فرمان ابو العباس احمد بن مسروق رضہ از بزرگان واجلۂ خراسان بود وباتفاق جملہ اولیا خداوند تعالی وے
از اوتاد[1] الارض بود وے را با قطب المدار[2] علیہ صحبت بود از وے پرسیدند کہ ما را بگوئی کہ قطب کیست
ظاہر نکرد اما بحکم اشارت چنان نمود کہ جنید رحہ است واو چہل صاحب تمکین را خدمت کردہ بود واز ایشان
فائدہ برگرفتہ واندر علوم ظاہر وباطن سوارہ بود از وے می آید کہ گفت من کان سرورہ بغیر الحق
سرورہ یورث الھموم ومن لم یکن انسہ فی خدمۃ ربہ فانسہ یورث الوحشۃ ہر کہ بجز خداوند
شاد باشد شادی وے بجملہ اندوہ بود وہر کرا بخدمت خداوندی انس نباشد انس وے بجملہ وحشت باشد یعنی
آنچہ جز ویست فنا است وہر کہ بفنا شاد باشد چون فنا فنا شود او اندوہگین شود وجز خدمت وے ہبا است وچون
حقیرے مکونات ظاہر شود انس او جملہ وحشت گردد پس اندوہ ووحشت ہمہ عالم اندر رویت غیر است واللہ اعلم
ومنھم استاد مو کلان وشیخ محققان ابو عبد اللہ بن احمد اسمٰعیل المغربی رضہ از بزرگان ومقدمان وقت بود
واندر زمانہ خود مقبول استادان ومراعی مریدان خود بود وابراہیم خواص وابراہیم شیبانی رحمہم اللہ تعالی ہر دو
مرید او بودند وبرا کلام عالی وبراہین واضح است واندر تجرید دنیا قدمے تمام داشت از وے می آید کہ گفت
ما رایت انصف من الدنیا ان خدمتھا خدمتک وان ترکتھا ترکتک ہرگز از دنیا منصف تر چیزے
ندیدم کہ تا وے را خدمت کنی ترا خدمت کند وچونش بگذاری او ترا بگذارد یعنی تا طلب وے کنی ترا طلب کند
وچون از وے اعراض کنی وطلب خداوند بردست گیری از تو بگریزد واندیشۂ آن بر دل تو نیاید یعنی ہر کہ
بصدق از دنیا اعراض کند از شر وے ایمن گردد واز آفت وے رستہ بود واللہ اعلم وباللہ التوفیق **ومنھم**
پیر زمانہ واندر زمانہ خود یگانہ ابو علی بن الحسن بن علی الجوزجانی رضہ اندر وقت خود بے نظیر بود وبرا تصانیف
ازہر است اندر علم معاملات ورویت آفات ومرید محمد بن علی الترمذی بود واز اقران ابو بکر وراق
وابراہیم سمرقندی مرید وے بود از وے می آید کہ گفت الخلق کلھم فی میادین الغفلۃ یرکضون وعلی الظنون

---

[1] اوتاد بفتح میخہا واین جمع وتد است وقسمی از اولیا اللہ کہ بہمہ عالم چہار تن میباشند ۱۲ منتخب [2] قطب بالضم میخ آہنی کہ آسیا بران میگردد وسید قوم وسالار کہ
مدار بادر صل ہر چیز منتخب و باصطلاح علم ہیئت قطب یکی از ان دو نقطہ کہ محاذی یکدیگر ہر دو بیکو کردہ معین کنند کہ چون کرہ را حرکت کنند وباے رہند آن ہر دو نقطہ از جائے
خود مجاور ہیند بخلاف دیگر اجزاء کرہ چون ہر دو قطب فلک الافلاک در جنوب واقع شدہ اند الہی دو ستارہ بر دو قطب در محل ہر دو قطب
پیدا گشتہ اند آنہا را مجازاً قطب گویند چون ربع مسکون ربع شمالی ارض است لہذا قطب شمالی در ہمہ عالم مرئی میگردد وبعض جزایر کہ
قریب خط استوا در واقع اند قطب جنوبی وشمالی ہر دو مرئی میگردند بعضے از رویت قطب جنوبی منکرند ونیز لقب آنکہ کسی را کہ انتظام ملکی یا شہری در عالم معنوی بحکم الہی در قبضۂ اقتدار وے مفوض باشد ۱۲ غیاث۔

یعتمدون وعندهم انهم فی الحقیقة یتقلبون وعن المکاشفة ینطقون یعنی قرارگاه خلق جمله میدان غفلت
است و اعتمادشان بر ظن و آفت و نیز دیک ایشان چنان است که کردارشان بر حقیقت است و نطق شان
از اسرار مکاشفت و اشارت آن بر پدیداشت طبع و رعونت نفس بوده است که آدمی اگرچه جاهل بود و بر جهل
خود را معتقد باشد خاصه جهال متصوفه همچنانکه علمائے ایشان اعز ما خلق الله اند جهال ایشان اذل
ما خلق الله باشند از آنچه علمائے ایشان را حقیقت بود و پدیداشت نه و جهال ایشان را پدیداشت بود
و حقیقت نه اندر میدان غفلت بچرند و پندارند که میدان ولایت است و بر ظن اعتماد کنند و پندارند که آن
یقین است و به رسم می روند و پندارند که آن حقیقت است و از هوا میگویند و پندارند که آن مکاشفه است
از آنچه پدیداشت از سر آدمی بیرون نشود مگر برؤیت جلال حق یا جمال وی که اندر اظهار جمال وی
همه وی را بینند پدیداشت شان فانی شود و اندر کشف جلال خود را نه بینند پدیداشت شان سر بر نیارد
والله اعلم۔ **ومنهم** باسط علوم و واضح رسوم ابو محمد بن احمد بن الحسین الجریری رض از صاحب سران جنید بود
و صحبت سهل بن عبدالله نیز یافته بود و از همه اصناف علوم خبر داشت و اندر فقه امام وقت بود و اصول نیک
بدانست و اندر طریق تصوف بدرجه بود که جنید رض وی را گفت که مریدان مرا ادب آموز و ریاضت فرمای
و از پس جنید بجای او بود که بجایگاه وی نشست و از وی می آید که گفت دوام الایمان و قوام الادیان
و صلاح الابدان فی ثلثة خصال الاکتفاء والاتقاء والاحتماء من اکتفی بالله صلحت سریرته
ومن اتقی ما نهی الله عنه استقامت سیرته ومن احتمی ما لم یوافقه ارتاضت طبیعته فثمرة
الاکتفاء صفو المعرفة وعاقبة الاتقاء حسن الخلیقة وغایة الاحتماء اعتدال الطبیعة دوام ایمان
و بپای داشت دین و صلاح تن اندر سه چیز است یکے بسنده کردن و دیگر پرهیز ورزیدن و سه دیگر غذا نگاه
داشتن هر که خدای بسنده کند سرش بصلاح باشد و هر که از نهی هائے او پرهیزد سیرتش نیکو گردد و هر که
غذائے خود نگاه دارد نفسش ریاضت[1] یابد پس پاداش اکتفا صفوت معرفت بود و عاقبت تقوی حسن
خلیقه و غایت احتما تندرستی و اعتدال طبیعت یعنی هر که بخداوند بسنده کار باشد معرفتش بصفا شود و
هر که چنگ اندر معاملت تقوی زند خلقش نیکو گردد اندر دنیا و آخرت چنانکه حضرت پیغامبر صلعم فرمود
من کثرت صلوته باللیل حسن وجهه بالنهار هر کرا نماز شب بسیار بود رویش اندر روز نیکوتر بود و اندر خبرا

[1] ریاضت بکسر اول بحر از منتخب ۔ و در لطائف دیانتداری و نفس کشتی و باصطلاح اطبا حرکتے است ارادی که انسان را مضطر گرداند بنفس عظیم متواتر و معنی
ص تعلیم اسپان که بجهت سواری باشند ۱۲۔

که در قیامت متقیان می آیند و جوههم بود علی منابر من نور باروهاے منور تختهاے از نور و هر که طریق جما
بر دست گیرد تنش از علت و نفسش از شهوت محفوظ باشد و این سخن جامع است و نیکو و شنیده فی
والله اعلم بالصواب. و **منهم** شیخ ظرفا و قدوهٔ اهل صفا ابو العباس احمد بن محمد بن سهل الآملی رضی از
بزرگان مشایخ بود و از محتشمان ایشان و پیوسته محترم بود در میان اقران خود و عالم بود بعلم تفسیر و قرائت
و زبانے داشت اندر لطایف قرآن که وے بدان مخصوص بود و از کبار مریدان جنید بود و با ابراهیم مارستانی صحبت
کرده بود و ابو سعید خراز وی را حرمتے تمام داشتے و جز وے کسے را بتصوف مسلم نکردے از وے همی آید که گفت
السکون الی مالوفات الطبایع یقطع صاحبها عن بلوغ درجات الحقایق آرام گرفتن با چیزے که
طبایع را با آن الفت بود مرد را از درجات حقایق بیفگند یعنی هر که با مالوفات طبع بیارامد از حقیقت
باز ماند زانچه طبایع ادوات و آلات نفس اند و نفس محل حجابست و حقیقت محل کشف است هرگز
مرید محجوب ساکن چون مکاشف نباشد پس ادراک حقایق محل کشف است و اندر اعراض بسته است
از مالوفات طبایع از آنکه الفت طبایع با دو چیز باشد یکے با دنیا و اخوات آن و دیگر با عقبی و احوال
آن. آنکه با دنیا الفت گیرد بحکم جنسیت و با عقبی الفت گیرد بحکم پندار و با جنس و با شناخت پس
الفتش با پنداشت و با شناخت عقبی است نه با عین آنکه اگر بحقیقت بشناختے ازین سرای بگسلیدے
و چون ازین سرای بگسست ولایت طبع سپری شد آنگاه کشف حقایق بود که آن سرای بالطبع جز بفنای طبع
خوش نشد لان فیها ما لا خطر علی قلب بشر خطر عقبی بدانست که راهش پر خطر است و بس خطر ندارد آن
چیزے که اندر خاطر آید و چون اندر معرفت حقیقت عقبی وهم عاجز بود طبع را با عین آن چگونه الفت باشد
درست شد که الفت طبع با پنداشت عقبی است والله اعلم. و **منهم** مستغرق معنی و مستهلک دعوی
ابو المغیث الحسین بن منصور الحلاج رضی از مشتاقان و مستان طریقت بود و حال قوی و همت عالی داشت
و مشایخ اندر شان قصهٔ وے مختلف اند بنزدیک گروهے مردود است و بنزدیک گروهے مقبول گروهے که
رد کرده او را چون عمرو بن عثمان المکی و ابو یعقوب نهرجوری و ابو یعقوب اقطع و علی بن سهل اصفهانی
و جز ایشان و باز گروهے چون ابن عطا و محمد بن خفیف و ابو القاسم نصرآبادی رح و جمله متاخرین او را قبول
کرده اند و باز گروهے اندر امر وے توقف کرده اند چون جنید و شبلی رح و جریری و حصری و جز ایشان و گروهے
دیگر بسحر و اسبابها آن وی را منسوب کرده اند اما اندر ایام ما شیخ المشایخ شیخ ابو سعید ابو الخیر و شیخ ابو القاسم

گرگانی و شیخ ابوالعباس شقانی رض اندر وے سرّے داشتند و نزدیک ایشان بزرگ بود و اما استاد ابوالقاسم
قشیری گوید که اگر وے یکے بود از ارباب معانی و حقیقت بهیچ چیز از حق بهجران خلق مہجور نشود و اگر مہجورِ
طریقت و مردود حق بود بقبول خلق مقبول نگردد و بحکم تسلیم وے را بدو باز گذاریم و بداں قدر نشانے که با وے
یافتیم از حق وے را بزرگ داریم امّا ازیں جمله مشایخ بجز اندکے منکر وے نیند مر کمال فضل و صفائی حال و کثرت
اجتہاد و ریاضت او را و اثبات ناکردن ذکر وے اندریں کتاب بے امانتی بودے که بعضے از مردمان ظاہر او را
تکفیر کنند و بدو منکر باشند و احوال او را بعذر و حیله و سحر منسوب کنند و پندارند که حسین بن منصور حلاج
است آں ملحد بغدادی که استاد محمد بن زکریا بوده است و رفیق ابوسعید قرمطی و ایں حسین که ما را
اندر امر وے اختلافست فارسی بوده است از بیضا و رد ہجر مشایخ او را نه بمعنی طعن اندر دین و مذہب است
که اندر حال و روزگار ویست که وے در ابتدا مرید سہل بن عبدالله بود و بے دستورئ وے از نزد وے
برفت و بعمرو بن عثمان مکی پیوست و از نزد وے بے دستورئ وے نیز برفت و تعلق بجنید کرد و جنید رح
وے را قبول نکرد بدیں سبب وے را جمله مہجور کرده اند پس مہجور معاملت نه مہجور اصل باشند ندیدی
که شبلی گفت رحمة الله تعالیٰ انا والحلاج فی شئ واحد فخلّصنی جنونی واہلکه عقله و اگر وے
بدیں مطعون بودے شبلی نه گفتے که من و حلاج در یک چیزیم و محمد بن خفیف گفت ہو عالم ربانی او عالم ربانیست
و مانند ایں پس ناخوشنودی و عقوق مشایخ اندریں طریقت ہجران و وحشت بار آورد و وے را تصانیف
بسیار است و رموز و کلام مہذب اندر اصول و فروع و من که علی بن عثمان الجلابی ام رض پنجاه پاره
تصنیف وے بدیدم اندر بغداد و نواحی آں و بعضی بخوزستان و فارس و خراسان جمله سخنانی یافتم چنانکه ابتدائے
نمودہائے مریدان باشد ازاں بعضے قوی تر و بعضے ضعیف تر و بعضے سہل تر و بعضے شنیع تر و چوں کسے را
از حق نمودے باشد بقوت حال عبارت دست دہد و فضل یاری کند و سخن مغلق شود و خاصه که معبر
اندر عبارت خود تعجیل و تعجب نماید آنگاه اوہام را از شنیدن آں نفرت افزاید و عقل از ادراک
آں باز ماند آنگاه گویند که ایں سخن عالیست و گروہے منکر شوند از جہل و گروہے مقر آیند بجہل و انکار
ایشاں چوں اقرار ایشاں بود امّا چوں محققان و اہل بصیرت بینند در عبارت نیاویزند و بتعجب آں مشغول
نگردند و از ذم و مدح فارغ شوند و از انکار و اقرار برآسایند و باز آنانکه حال آں جوانمرد را بسحر منسوب
میکردند آں محال است از انچه سحر اندر اصول سنت و جماعت حق است چنانکه کرامت و اما اظہار سحر

اندر حال کمال کفر باشد و اظهار کرامت اندر حال کمال معرفت از آنچه یکی نتیجهٔ سخط خداوندست و یکی قرینهٔ رضای وی و این اندر باب اثبات کرامات مشروح تر ازین بگوییم و باتفاق اهل بصیرت از اهلسنت مسلمان خاصه و ساحر نباشد و کافر مکرم نه که اضداد مجتمع نشوند و حسین رح تا بود اندر لباس صلاح بود از نمازهای نیکو و ذکر و مناجاتهای بسیار و روزهای پیوسته و تحمیدهای مهذب و اندر توحید نکتهای لطیف اگر افعال او سحر بودی این جمله از وی محال بودی پس درست شد که کرامات بود و کرامات بجز ولی محقق را نبود و بعضی از اهلسنت وصول وی را رد کنند و بر وی اعتراض آرند اندر کلمات وی بمعنی امتزاج و اتحاد و آن تشنیع اندر عبارت است نه اندر معنی که مغلوب را امکان عبارت نباشد تا اندر غلبهٔ حال عبارتش صحیح آید و نیز روا بود که معنی عبارت مشکل بود که اندر نیابند مقصود معبر را و هم ایشان مر ایشانرا از ان صورتی کنند که ایشان مر آنرا که انکار کنند آن انکار ایشان بدیشان باز گردد نه بدان معنی اما من گروهی را دیدم از ملاحده به بغداد و نواحی آن که دعوی اقتدا بدو داشتند و کلام وی را حجت زندقهٔ خود گردانیده بودند و اسم حلاجی بر خود نهاده و اندر امر وی غلو میکردند چون روافضه اندر تولی علی کرم الله وجهه و اندر رد کلمات ایشان بابی بیارم اندر فرق فرق ایشان انشاء الله عز و جل و فی الجمله بدانکه کلام وی اقتدا را نشاید زانچه مغلوب بوده است اندر حال خود نه متمکن و کلام متمکنی باید تا بدان اقتدا توان کرد پس عزیز است وی بحمد الله تعالی بر دل من اما بر هیچ اصل طریقش مستقیم نیست و بر هیچ محل حالش مقرر نه و اندر احوالش فتنه بسیار است و مرا اندر ابتدا اندوهای خود از وی فتوحها بسیار بوده است یعنی براهین و پیش ازین اندر شرح کلام وی کتابی ساخته ام و بدلایل وجه علو کلامش و صحت و حالش ثابت کرده و اندر کتابی که ذکر کرده ام بجز این منهاج الدین نام ابتدا و انتهاش یاد کرده ام اینجا نیز این مقدار بیاوردم پس طریقتی را که بچندین اعتراض اصل آن ثابت باید کرد چرا بدان تعلق و اقتدا کنند اما هوا را هرگز با راستی موافقت نباشد پیوسته چیزی بیهوده از طریق اعوجاج تا اندران آویزد و از وی می آید که گفت الالسنة مستنطقات تحت نطقها مستهلکات یعنی زبانهای گویا هلاک دلهای خاموش است یعنی این عبارات جمله آفت است و اندر حقیقت معنی عبارات هذیان باشد چون معنی حاصل بعبارت مفقود نگردد و چون معنی مفقود بود بعبارت موجود نگردد و سوی آنکه اندران پندار شتی پدیدار آید و طالب را هلاک کند تا وی عبارت را پندارد که معنی است والله اعلم

ومنهم سرهنگ متوکلان و سالار مستسلمان ابو اسحق ابراهیم بن احمد الخواص رض اندر توکل شانی عظیم داشت

و منزلتے رفیع و مشایخ بسیار را یافته بود و ویرا آیات و کرامات بسیار است و لطایف نیکو اندر معاملات
این طریقت از وے می آید که گفت العلم کله فی کلمتین لا تتکلف فی ما کفیت ولا تضیع ما
استکفیت علم بجمله اندر دو کلمه مجتمع است یکے آنکه آنچه خداے تعالی اندیشه آں از دل تو برداشته است
اندراں تکلف نه کنی و دیگر آنکه آنچه ترا بباید کرد و بر تو فریضه است ضایع نکنی تا اندر دنیا و آخرت
موفق باشی مراد ازیں سخن آنست که اندر قسمت تکلف مکن که قسمت ازلی به تکلف تو متغیر نشود و اندر
امر او تقصیر مکن که ترک فرمان ترا عقوبت بار آرد از وے پرسیدند که از عجایبها چه دیدی گفت عجایب
بسیار دیدم اما هیچ عجب تر ازاں نبود که خضر پیغامبر از من اندر خواست تا با من صحبت کند من اجابت
نه کردم گفتند چرا گفت ازاں تا آنکه رفیق بهتر از وے طلب میکردم ولیکن نرسیدم که بدون حق برے
اغنا کنم و صحبت وے تو کل مرا زیاں دارد و نافله از فریضه باز مانم و ایں درجه کمال باشد و منهم
محرم سراپرده تمکین و اساس اهل الیقین ابوحمزة البغدادی البزاز رضا از کبرا و متکلمان مشایخ بود و مرید
حارث محاسبی بود و با سری صحبت کرده بود و از اقران نوری و خیر نساج بود و با محتشمان مشایخ صحبت
کرده بود و اندر مسجد رصافه بغداد وعظ کردے و عالم بود بتفسیر و قرارت و روایتش عالی بود اندر حدیث پیغامبر صلعم
و وے آں بود که اندر وقت واقعه نوری و بلا وے با وے بوده که خداوند جله را خلاصی داده حکایت آں اندر شرح
مذهب نوری بیارم انشاء الله تعالی از وے می آید که گفت اذا سلمت منك نفسك فقد ادیت حقها
واذا اسلم منك الخلق قضیت حقوقهم چوں تن تو از تو سلامت یافت حق وے بگذاردی و چوں خلق از تو
سلامت یافتند حقوق ایشاں بگذاردی یعنی حقوق دو است یکی حق نفس تو بر تو و یکی حق خلق بر تو چوں نفس را از
معصیت منع کنی و طریق سلامت آنجهانے وے طلب کنی حق وے بگذارده باشی و چوں خلق را از بد خود ایمن
گردانی و بد ایشاں بدنخواهی حق ایشاں بگذارده باشی بکوش تا ترا و خلق را از تو بد نرسد آنگاه بحق گذاردن خداوند
تعالی مشغول شو والله اعلم و منهم اندر فن خود امام و عالی حال و لطیف کلام ابوبکر محمد بن الموسی الواسطی رح
از محققان مشایخ بود و اندر حقایق شانے عظیم داشت و درجه بلند و نزدیک جمله مشایخ ستوده بود و از قدمای
اصحاب جنید بود و عبارتے غامض داشت و ظاهریاں ازاں چشم اندر نیفتادے و اندر هیچ شهر آرام نداشت چوں
بمرو آمد اهل مرو بحکم لطافت طبع که نیکو سیرت بود و برا قبول کردند و سخن وے بشنودند و عمر آنجا بگذاشت و از وے
می آید که گفت الذاکرون فی ذکره اکثر غفلة من الناسی لذکره یاد کننده را اندر یاد کردن وے غفلت زیادت

بود از فراموش کنندهٔ ذکر وے از انچه چوں وی را یاد دارد اگر ذکرش را فراموش کند زبان ندارد و زبان آں وارد
که ذکرش را یاد کنند و وی را فراموش کنند که ذکر غیر مذکور باشد پس اعراض از عین مذکور با پنداشت ذکر بغفلت
نزدیکتر بود از اعراض ذکر مذکور بے پنداشت و ناسی را اندر نسیان و غیبت پنداشت حضور نیست
و ذاکر را اندر ذکر و غیبت از مذکور پنداشت حضور است پس پنداشت حضور بے حضور بغفلت
نزدیکتر است از غیبت بے پنداشت از انچه ہلاک طلاب حق اندر پنداشت ایشانست آنجاکه
پنداشت پیشتر معنی کمتر و آنجاکه معنی کمتر پنداشت پیشتر و حقیقت پنداشت ایشاں از تہمت عقل
باشد و عقل را از تہمت تہمت نفس حاصل آید و ہمت را با تہمت ہیچ مقارنت نباشد و اصل ذکر
یا در غیبت بود و یا در حضور چوں غایب را از خود غیبت بود و بحق حضور آں نه ذکر بود که آں مشاہده بود
و چوں از حق غیبت بود و بخود حضور آں نه ذکر بود که غیبت بود و غیبت از غفلت بود - والله اعلم بالصواب

ومنهم سکینهٔ احوال و سفینهٔ مقال ابوبکر بن دلف بن جحدر الشبلی رح از بزرگان و مذکوران
مشایخ بود و روزگار مہذب و وقتے مطیب داشت با حق و وی را اشارات لطیف است و ستوده
چنانکه یکے از متاخران گوید ثلثة من عجائب الدنیا اشارات الشبلی و نکات المرتعش و حکایات الجعفر
و وے از کبار قوم بود و سادات اہل طریقت ابتدا حاجب الحجاب خلیفه بود و اندر مجلس خیر النساج توبه کرد و تعلق ارادت
بجنید کرد و بسیاری از مشایخ را دریافت از وے می آید که گفت اندر معنی قول خداے عز و جل قُلْ لِلْمُؤْمِنِیْنَ
یَغُضُّوْا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ای ابصار الرؤس عن المحارم و ابصار القلوب عما سوی الله تعالی بگو یا محمد
مر مومنان را تا چشم سر نگاه دارند از نظر شہوت و چشم دل نگاه دارند از انواع فکرت بجز اندیشهٔ رویت پس
متابعت شہوت و ملاحظه محارم از غفلت است و از مصیبت مہین مر اہل غفلت را آنست کز عیوب
خود جاہل باشند و آنکه اینجا جاہل بود آنجا ہم جاہل بود وَمَنْ كَانَ فِیْ هٰذِهٖۤ اَعْمٰى فَهُوَ فِی الْاٰخِرَةِ اَعْمٰى و بحقیقت تا حق
ارادت شہوت از دل کسے پاک نکند چشم سر از غوامض آں محفوظ نگردد و تا ارادت خود اندر دل کسے
اثبات نکند چشم دل از نظاره بغیر محفوظ نگردد و از وی مے آید که روزے ببازار اندر آمد قومے گفتند که هذا
مجنون گفت انا عندکم مجنون و انتم عندی اصحاء فزادنی الله فی جنونی و زاد فی صحتکم من نزد یک
شما دیوانه ام و شما نزدیک من ہشیار چوں جنون من از شدت محبت است و صحت شما از قوت غفلت
پس خداے عز و جل اندر دیوانگی من زیادت کند تا قربتم بر قربتم زیاده شود و در ہشیاری شما زیادت کند

تا لعنتشان بر بعد زیادت شود و این قول از غیرت بود تا خود چرا کسے اندران درجه باشد که دوستی راز
دیوانگی فرق نکند و تمیز آن نباشدش اندر دو جهان - والله اعلم - **و منهم** حاکی احوال اولیا با لطف
اقوال و او ابو محمد بن[1] جعفر بن نصیر الخالدی از اصحاب کبار جنید بود و قدمائے ایشان او اندر فنون این علم
متبحر بود حافظ انفاس مشایخ و راعی حقوق ایشان بود و ویرا کلام عالی بسیار است اندر هر فن و مر ترک
رعونت را اندر هر مسئله حکایت بازبسته است و حواله آن بکسے کرده و از وے می آید که گفت التوکل استواء
القلب عن الوجود والعدم توکل آن بود که وجود و عدم رزق تو نزدیک دلت یکسان بود بوجود رزق
خرم نشوی و بعدم آن اندوهگین نگردی زانچه تن ملک مالک است و بپرورش و هلاک وے حق تعالیٰ
اولیتر بود از تو چنانکه خواهد میدار و تو اندر میانه دخل مکن و ملک بمالک سپار و تصرف خود منقطع کن ابو محمد
جعفر روایت کند که نزدیک جنیدؒ اندر آمدم او را یافتم اندر تپ گفتم اے استاد با حق بگو تا عافیت دهد
گفت دوش میگفتم بسرم ندا آمد که تنت ملک ماست خواهیم تندرست داریم و خواهیم بیمار تو کیستی که میان ما و
ملک ما دخل کنی تصرف خود منقطع کن تا بنده باشی والله اعلم بالصواب - **و منهم** شیخ محمود و معدن جود
ابو علی محمد بن القاسم الرودباریؒ از بزرگان جوانمردان متصوفه بود و سرهنگان ایشان و از ابناء ملوک بود
و اندر فنون معاملات شانے عظیم داشت و ویرا آیات و مناقب بسیار است و کلام لطیف اندر دقایق این
طریقت از وے می آید که گفت المرید لا یرید لنفسه الا ما اراد الله له والمراد لا یرید من الکونین شیئاً
غیره مرید آن بود که هیچ چیز نخواهد مر خود را جز آنکه حق تعالیٰ او را خواسته باشد و مراد آن بود که هیچ چیز نخواهد از کونین
بجز تبارک و تعالیٰ پس راضی بارادت حق تبارک و تعالیٰ ارادت خود باید تا وے مرید باشد و محب را خود باید

---

[1] ابو محمد شبلی از طبقه الجه است نام وے جعفر بن یونس است و گفته اند که دلف بن جحدر نیز گفته اند بر قبر وے بر بغداد جعفر بن یوسف نوشته اند شیخ الاسلام
گفت که وے سمرلیت به بغداد آمد و در مجلس خیر نساج توبه کرده جنیدؒ عالم بوده و خیر و مجلس مذهب مالکؒ داشت و موطا حفظ کرده بود دیدر وے
حاجب الحجاب خلیفه بود و فی طبقات السلمی انه خراسانی الاصل بغدادی المنشاء والمولد و اصله من السروسنه و من فرحانه و مولده کما قیل
سامره جنیدؒ گفته است لا تنظروا الی ابی بکر الشبلی بالعین الی ینظر بعضکم الی بعض فانه عین من عیون الله تعالیٰ هشتاد و هفت
سال عمر وے بود و در سنه اربع و ثلثین و ثلثمائه رفته از دنیا در ماه ذی الحجه هم جنیدؒ میگفت که کل قوم تاج و تاج هذا القوم شبلی و ده بار بیمارستان داری
گفته شبلی گفته احرقتنی حرقة القلب لا غیر شیخ الاسلام گفته که شیخ ابو سعید رحمه الله این حکایت از شبلیؒ آورده که وے گفته این سرمایه وقت که
بنزد داری فردا عین خواهید داشت تا جاوید صحبت یاد با این میباید کرد شیخ الاسلام گفت که از اینجا باید که فردا گویند منافقان ارجعوا ورائکم الآیه نفحات الانس

که ارادت نباشد تا ویرا مراد باشند آنکه حق را خواهد جز آن نخواهد که او خواهد و آنکه حق او را خواهد وی جز حق را
نخواهد پس رضا از مقامات ابتدا بود و محبت از احوال انتها بر عبودیت و نسبت مقامات بتحقیق عبودیت
است و مرتبت احوال نباید ربوبیت و چون چنین باشد مرید بخود قایم بود و مراد بحق قایم رضی الله عنه و منهم
خزینه دار توحید و سمسار تفرید ابو العباس قاسم بن مهدی السیاری رض از ائمه وقت بود و عالم بعلوم ظاهر
و حقایق و صحبت با ابوبکر واسطی کرده بود و از مشایخ بسیار ادب گرفته از ظرفا و اشرف قوم بود و اندر صحبت و زهد
ایشان اندر الفت و ویرا کلام عالیست و تصانیف ستوده از وی می آید که گفت التوحید ان لا یخطر
بقلبك مادون توحید توحید آن بود که دون حق را بنزدیک دلت خطره نبود و خاطر مخلوقات را بر سرت
گذر نباشد و مر صفوت معاملت ترا گذر نباشد از آنچه اندیشه غیر از اثبات ایشان بود و چون غیر ثابت
شد حکم توحید ساقط گشت و وی از خاندان علم و ریاست بود و از اهل مرو اندر جاه کس را بر اهل بیت وی
تقدم نبود و از پدر میراث بسیار یافت جمله آن را بداد و دو تار موی پیغامبر صلعم بستد خداوند تعالی ببرکات آن ویرا
توبه نصوح ارزانی داشت و بصحبت ابوبکر واسطی افتاد و بدرجتی رسید که امام صنفی شد از متصوفه و چون
از دنیا میرفت وصیت کرد تا آن مویها را اندر دهان وی نهادند تا امروز اثر آن از گور وی بمرو ظاهر است
و مردمان بحاجت خواستن آنجا شوند و مهمات از آنجا طلبند و بیابند و مجرب است. و منهم مالك
وقت خود اندر تصوف و خالی طبعش از تکلف و تصرف ابو عبد الله محمد بن خفیف رضی الله عنه امام زمانه
خود بود اندر انواع علوم و ویرا اندر مجاهدات شانی عظیم است و اندر حقایق بیان شافی و روزگارش مهنا و
هویداست اندر تصانیف ابن عطا و شبلی و حسین بن منصور و جریری رض را یافته بود و بمکه با یعقوب نهرجوری
صحبت کرده بود و اسفار نیکو کرده تجرید از ابنای ملوک بود خداوند تعالی ویرا توبه داد و از ان اعراض کرد
و خطر وی بر خواطر اهل معانی بزرگست و از وی می آید که گفت التوحید الاعراض عن الطبیعة توحید
اعراض کردنست از طبیعت از آنچه طبایع جمله محجوب اند از آلاء حق و نابینا بنعماء او پس تا از
طبع اعراض نباشد بحق اقبال نباشد و صاحب طبع محجوب باشد از حقیقت توحید و چون آفت طبع دیدی
بحقیقت توحید رسیدی و وی را آیات و براهین بسیار است والله اعلم بالصواب. و منهم سیف سیادت
و آفتاب نجابت ابو عثمان سعید بن سلام المغربی رض از بزرگان اهل تمکین بود و اندر فنون علم حظی وافر داشت
و صاحب ریاضت و سیاست بود و اندر روایت آفات و ویرا آیات بسیار است و براهین نیکو و از وی

می آید کہ گفت من اثر صحبۃ الاغنیاء علی مجالسۃ الفقراء ابتلاہ اللہ تعالیٰ بموت القلب ہر کہ صحبت توانگراں برگزیند بر مجالست درویشان مبتلا کند خدا تعالیٰ او را بمرگ دل کہ با توانگران صحبت کند و با درویشان مجالست از انچہ از فقرا کسے اعراض کند کہ با ایشان مجالست کردہ باشد نہ کسیکہ صحبت کردہ باشد از انچہ اندر صحبت اعراض نباشد و چوں از مجالست ایشان بصحبت اغنیا شود دلش بمرگ نیاز بمیرد و تنش بہ بند از گرفتار شود و چوں اعراض از مجالست را ثمرہ مرگ دل بود اعراض از صحبت چگونہ باشد و اندریں کلمات فرق ظاہر شد میان صحبت و مجالست واللہ اعلم بالصواب۔ **ومنھم** مبارز صفِ صوفیان و معبر احوال عارفان ابو القاسم ابراہیم بن محمد بن محمود النصر آبادی رضی اللہ عنہ اندر نیشاپور چوں خوارزم شاہ بود اندر نیشاپور و نام حمویہ اندر نشاپور بعلو حال و مرتبہ بجز آنکہ عز ایشاں اندر دنیا بود و از آں وے اندر آخرت و ویرا کلام بدیع و آیات رفیع است مرید شبلی بود و استاد متاخران اہل خراسان بود و اندر عصر وے چوں او نبود و اعلم و اورع اہل زمانہ بود و اندر فنون علم و از وی مے آید کہ گفت انت بین نسبتین نسبۃ الی آدم و نسبۃ الی الحق فاذا انتسبت الی آدم دخلت فی میادین الشہوات و مواضع الآفات والزلات وھی نسبۃ تحقق البشریۃ قال اللہ تعالیٰ اِنَّہٗ کَانَ ظَلُوْمًا جَھُوْلًا و اذا انتسبت الی الحق دخلت فی مقامات الکشف والبراہین والعصمۃ والولایۃ وھی نسبۃ تحقق العبودیۃ قال اللہ تعالیٰ وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِیْنَ یَمْشُوْنَ عَلَی الْاَرْضِ ھَوْنًا تو اندر میان دو نسبتی نسبت آدم و نسبت حق چوں آدم نسبت کردی اندر میادین شہوتہا و مواضع آفتہا و زلتہا افتادی کہ نسبت طبیعت بے قیمت بود و چوں بحق نسبت کردی اندر مقامات کشف و برہان و عصمت و ولایت افتادی آنکہ یک نسبت یافت بشریت بود و ایں دیگر بتحقیق عبودیت نسبت آدم اندر قیامت منقطع شود و نسبت عبودیت ہمیشہ قائم بود تغیر براں روا نباشد چوں بندہ خود را بخود نسبت کند و یا با آدم کمال آں بود کہ گوید اِنِّیْ ظَلَمْتُ نَفْسِیْ و چوں بحق نسبت کند آدمی محل آں بود کہ حق گوید یا عبادی لَا خَوْفٌ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ واللہ اعلم بالصواب **ومنھم** سرور سر[1] سالکان طریق حق و جمال جانہاے اہل تحقیق حق ابو الحسن علی بن ابراہیم الحصری رضی اللہ عنہ از محتشمان احرار درگاہ حق بود و از کبار ائمہ متصوفہ اندر زمانہ خود بے نظیر بود و ویرا کلام عالی و عبارات خوش ہست اندر کل معانی و از وے می آید کہ گفت دعونی فی بلائی ہاتوا مالکم الستم من اولاد آدم الذی

[1] سر بفتح فکر و خیال و زور و قوت و سردار و مقدم و میل خورش چیزے و بمعنی فوق و دیدہ و خلاصہ در عربی بکسر و تشدید راز پوشیدہ و برگزیدہ منتخب۔ صراح۔

خلقه الله تعالی بیده و نفخ فیه من روحه و اسجد له الملئکة ثم امره بامر فخالف فاذا کان اول الدن و ردیا فکیف کان اخره بگذارید مرا ببلاے من نه شما از فرزندان آدمید آنکه خدا تعالی او را بیافرید به تخصیص خلقت و بجان بے واسطۂ غیر او را زنده کرد و ملائکه را بفرمود تا و برا سجده کردند پس فرمانے کرد که و برا فرمود وے بران مخالف شد چوں اول خم دردی بود آخرش چگونه بود یعنی چوں آدمی را بد و باز گذارند ہمہ مخالف بود و چوں عنایت خود را بوے فرستد ہمہ محبت باشد اکنون حسن عنایت غایت حق بر شمر د قبح معاملت خود بآں مقابلہ کن و پیوسته عمر اندریں گذارد و بالله التوفیق اینست ذکر بعضے از متقدمان متصوفه و قدوۂ ایشان و اگر جملہ را اندریں کتاب یاد کردمے و یا روزگار ایں گروه مذکور را شرح دادمے و حکایات شان بیاوردمے از مقصود باز ماندمے و کتاب مطول شدے اکنون گروہے را از متاخران بدیشاں پیوندم و بالله العون والعصمة والتوفیق

باب فی ذکر ائمتہم من المتاخرین

بداں خیرک الله تعالی که اندر زمانہ ما گروہے اند که طاقت حمل ریاضت ندارند و بے ریاضت ریاست طلب کنند و ہمہ اہل ایں قصہ را چوں خود پندارند و چوں سخن گذشتگان بشنوند و شرف ایشاں بہ بینند و معاملات ایشاں برخوانند اندر خود نگاه کنند خود را ازاں دور باشند ترک آں بگیرند و ایشاں گویند که ما نہ آنیم و گویند اندر زمانہ ما این چنیں کساں نمانده اند و ایں قول از ایشاں محال باشد از انچه خداے تعالی ہرگز زمین را بے حجت نگذارد و ہرگز ایں امت را بے ولی ندارد و چنانچه پیغامبر صلعم گفت لایزال طائفة من امتی علی الخیر والحق حتی تقوم الساعة و نیز پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم لایزال فی امتی اربعون علی خلق ابراهیم ہرگز امت من خالی نباشد از طائفه که ایشاں بر خیر و حق باشند تا قیامت آید و ہمیشه در امت من چہل تن بر خوے ابراہیم علیه السلام باشند و گروہے ازینکه ذکر ایشاں اندریں باب بیاریم گذشته اند و روح براحت و روح سپرده و گروہے زنده اند رضی الله تعالی عنا و عن جمیع المسلمین والمسلمات برحمته

و منهم طراز طریق ولایت و جمال جمیع اہل ہدایت ابو العباس احمد بن محمدؒ القصابؓ مقدمان ماوراء النہر را یافته بود و با ایشاں صحبت کرده وے معروف و مشہور بود بعلو حال و صدق فراست و کثرت برہاں و زہد و کرامت و ابو عبدالله خیاطی که امام طبرستان بود گوید که از افضال خداے عزوجل یکے آنست که کسے را بے تعلیم چناں گرداند که چوں ما را اندر اصول دین و دقایق توحید چیزے مشکل شود از وے بپرسیم

و آں ابو العباس قصاب ست و وے رضی بود اما کلام وے و نطقش عالی بود اندر علم تصوف و اصول
و اندر ابتدا و انتہا عالی حال و نیکو سیرت بود و از وے مرا حکایات بسیار سماع افتادہ است اما مذہب
من اندریں کتاب اختصار ست گویند کودکے کہ اشترے را زمام گرفتہ بود و با بار گراں اندر بازار آمل می رفت
و پیوستہ آنجا وحل باشد و پاے اشتر از جاے بشد و بیفتاد و خورد بشکست مردماں قصد کردند کہ تا آں بار
از پشت وے فرو گیرند کودک دست باستغاثت بردہ نوحہ میکرد و شیخ وے بداں بر گذشت گفتا چہ بودہ است
گفتند پاے اشترے بشکست وے زمام اشتر برگرفت و روے بآسمان کرد و گفت بار خدایا پاے ایں اشتر را
درست کن و اگر درست نخواہی کرد دل قصاب بگریستن کودکے چرا سوختی اندر حال اشتر برخاست و فرا
رفتن گرفت و از وے می آید کہ گفت ہمہ عالم را اگر خواہند یا نہ بخداوند خوی می باید کرد و الا اندر رنج باشند
زانچہ چوں خوی با وے کنی اندر حال بلا مبلے را بینی بلا ببلا نیابد و اگر خوی نکنی بلا بیابد و رنجہ دل کردی کہ خداوند تعالیٰ
بر رضا و سخط ما کہ تقدیر کردہ است تقدیر خود را متغیر نکند پس رضاے ما بحکم وے تصیب راحت ماست ہر کہ با وے
خو کند دلش براحت شود و ہر کہ از وے اعراض کند بورود قضا رنجہ گردد۔ واللہ اعلم۔ **و منہم** بیان مریدان
و برہان محققان ابو علی بن الحسین بن محمد الدقاق رح امام فن خود بود و اندر زمانہ بے نظیر بیان صریح و زبان فصیح
داشت اندر کشف[۱] راہ خداوند و مشایخ[۲] بسیار را دیدہ بود و با ایشاں صحبت کردہ و مرید نصر آبادی بود و تذکیر
کردے از وے می آید کہ گفت من انس بغیرہ ضعف فی حالہ و من نطق من غیرہ کذب فی مقالہ ہر کہ جز بدو ان
حق انسے باشد اندر حال خود ضعیف باشد و آنکہ جز از وے گوید اندر مقالات خود کاذب باشد از انچہ با غیر از
قلت[۳] معرفت بود و انس با وے از غیر وحشت بود و مستوحش از غیر ناطق نبود از غیر و از پیرے شنیدم کہ وے
گفت کہ روزے در مجلس وے اندر آمدم بہ نیت آنکہ بپرسم از حال متوکلان وے دستار نیکو طبری
بر سر داشت دلم بداں میل کرد و گفتم ایہا الاستاد و ما التوکل توکل چہ باشد گفت آنکہ طمع از دستار
مردمان کوتاہ کنی ایں بگفت و دستار اندر پیش من انداخت۔ **و منہم** شرف اہل زمانہ و اندر

---

۱ کشف بفتح برداشتن پردہ از روے چیزے وکشادن و برہنہ کردن و بفتحتین جانوریست کہ در آب ماند و آنرا باخہ و سنگ پشت گویند ۱۲ لطائف و منتخب و غیاث

۲ مشایخ بفتح میم و کسر ہمزہ کہ حرف چہارم ہست ساں ایں جمع شیخ است خلاف القیاس از منتخب و غیر آں۔ و دیگر در منتخب نوشتہ کہ مشایخ جمع مشیخہ است و
مشیخہ جمع شیخ است پس ازیں ثابت شد جمع الجمع شیخ است عجب کہ در عرف مشایخ بر شخص واحد اطلاق کنند و برا جمع الف و نون زاید گردد مشایخان
گویند ۱۲ غ

۳ بکسر اول و تشدید لام کمی و کمیابی۔ و بضم اول بہندی ماش ۱۲ از برہان۔

و زمانهٔ خود یگانه ابوالحسن علی بن احمد الخرقانی رح از اجلّهٔ[1] مشایخ بود و از قدماء ایشان و اندر وقت خود ممدوح همه
اولیا بود و شیخ ابوسعید قصد زیارت او کرد و با وی اندر محاورات[2] لطیف بود از هر فن و چون باز میگشت
گفت من ترا بولایت عهد خود برگزیدم و از حسن مودب شنیدم که وی خادم شیخ ابوسعید بود که چون
شیخ بحضرت وی رسید او هیچ سخن نگفت و مستمع بود و بجز جواب سخن وی هیچ چیز نمیگفت من او را
گفتم ایها الشیخ از برائے چه چنین خاموش گشتی گفت از یک سخن تحریک عبارت کننده بس بود و از
استاد ابوالقاسم قشیری شنیدم رح که چون من بولایت خرقان اندر آمدم فصاحتم برسید و عبارتم نماند
از حشمت[3] آن پیر و پنداشتم که از ولایت خود معزول شدم از وی می آید گفت راه دو است یکے
راه ضلالت و دیگر راه هدایت آنچه راه ضلالت است آن راه بنده است بخداوند و آنچه راه هدایت است
آن راه خداوند است به بنده پس هر که گوید که بدو رسیدم نرسید و هر که گوید بدو رسانیدند برسید زانکه رسید
و آنچه رسیدن اندر نارسانیدن بسته است و نارسیدن اندر رسیدن بسته است والله اعلم بالصواب

و منهم پادشاه وقت و زمان خود مفرد اندر عبارت و بیان خود ابوعبدالله محمد بن علی المعروف
بالداستانی سفیناً بالبسطام رض عالم بود بانواع علوم و از محتشمان درگاه حق بود و ویرا کلام مهذب است و اشارات
لطیف و شیخ سهلگی که امام آن دیار بود و ویرا خلقے نیکو بود و من جزوے از انفاس وے از سهلگی شنیدم و آن سخت
عالی بود و خوشتر از آنجمله گوید که التوحید عنك موجود وانت فی التوحید مفقود یعنی توحید از تو درست
است اما تو اندر توحید نادرستی که بر مقتضاے حق وے قیام نکنی و کمترین درجه اندر توحید نفی[4] تصرف تو باشد
اندر ملک و اثبات تسلیم تو اندر امور خود مر حق را عز و جل و شیخ سهلگی گفت وقتے اندر بسطام ملخ آمده بود
و همه درختان و کشتها از کثرت ایشان سیاه شده بودند و مردمان دست بخروش بردند شیخ مرا گفت این چه
مشغله[5] است گفتم ملخ آمده است و مردمان بدان رنجه دل هیا شدند شیخ برخواست و بربام بر آمد و روے بآسمان
کرد و در حال همه برخواستند و تا نماز دیگر را یکے نمانده بود و کسے را برگے زیان نشد والله اعلم بالصواب

---

۱ اجلّه بفتح اول و کسر جیم و تشدید لام مفتوح بمعنی بزرگان و این جمع جلیل است ۱۲ غ ۲ محاورات ۱۲ کذا فیه ۱۲ غ ۳ بکسر بمعنی دبدبه و بزرگی و بفتح خطا از مزیل و شمسی در منتخب و حراح بکسر بمعنی غضب و شرم و بفتحتین خدمتگاران و تابعان و بسکون شین نیز باین معنی آمده ۱۲ غ ۴ نفی بفتح اول و سکون ثانی راندن و دور کردن و دور شدن و اخراج و بمعنی شهر بدر کردن چنانچه نور احمد در شرح گلستان نوشته ۱۲ غ ۵ مشغله بفتح و غین معجمه شور و غوغا و کار و بار ۱۲ از کشف و منتخب و شرح نصاب.

ومنهم شاهنشاه محبان و ملک الملوک صوفیان ابو سعید فضل الله بن محمد المهیمنی رحمة الله سلطان وقت و جمال طریقت بود و جمله اهل زمانه ویرا مسخر بودند گروهی بدیدار درست و گروهی باعتقاد[۱] نیکو و گروهی بقوت حال وی عالم بود بفنون علم روزگاری عجب داشت و شانی عظیم اندر درجه اشراف بر اسرار و ویرا بجز این آیات و آثار و براهین[۲] بسیار بود چنانکه آثار وی ظاهر است امروز اندر عالم و اندر ابتدای حال وی بطلب علم از مهنه[۳] بسرخس آمد و با ابو علی زاهد رض تعلق کرد و یک روز سبق سه روزه بگرفتی و آن سه روز اندر عبادت بگذاشتی تا آن امام آن رشد اندر وی بدید و تعظیم وی زیادت کرد و اندران وقت والی سرخس شیخ ابو الفضل حسن بود روزی بر جوی بار سرخس همی رفت ابو الفضل حسن او را بپیش آمد و گفت یا با سعید راه تو نه این است که میروی راه خویش رو تعلق بدو نکرد و از انجا باز بجای خویش آمد و بریاضت و مجاهدت مشغول شد تا حق تعالی در هدایت بروی بگشاد و بدرجه اعلی رسانیدش و از شیخ ابو مسلم فارسی شنیدم که گفت مرا با وی پیوسته خصومتی بود وقتی قصد زیارت وی کردم و مرقعه داشتم از وسخ چون دوال گشته چون بنزدیک وی اندر آمدم وی را یافتم بر سریر نشسته و دیبای مصری پوشیده با خود گفتم این دعوی فقر میکند با این همه علایق و من دعوی فقر میکنم با این همه تجرید مرا چگونه موافقت باشد با این مرد وی بدان اندیشه من مشرف شد سر برآورد و گفت یا ابا مسلم فی ای دیوان وجدت من کان قلبه قائما فی مشاهدة الحق یقع علیه اسم الفقر اندر کدام یافتی که چون کسی را دل اندر مشاهده حق قائم بود بروی نام فقر بود یعنی اصحاب مشاهده اغنیاء[۴] اند بحق و فقرا ارباب مجاهدت اند گفت من اندر پندار خود پشیمان شدم و از اندیشه ناخوب استغفار کردم و از وی می آید که گفت التصوف قیام القلب مع الله بلا واسطة تصوف قیام دل بود با حق بی واسطه و این اشارت بمشاهدت باشد و مشاهده غلبه دوستی بود و استغراق اندر صفت بتحقیق شوق رویت و فنای صفت ببقای حق و اندر کتاب الحج اندر مشاهده و وجود آن بابی بیارم ان شاء الله تعالی وقتی از میهنه بقصد طوس[۵] داشت و اندران عقبه[۶] سرد بود و پایش اندر موزه

---

[۱] اعتقاد در دل گرفتن و سخت و محکم شدن و بلفظ داشتن مستعمل ۱۲ بهار عجم [۲] براهین بفتح جمع برهان و بضم خواندن خطا است ۱۲
[۳] مهنه بکسر میم و سکون ها و بعده نون موضع است در خراسان مولوی الوری ۱۲ [۴] اغنیا بکسر توانگر کردن و بے نیاز گردانیدن ۱۲ از منتخب و غیاث [۵] بضم معرب طوس و آن شهر یست در خراسان و نام شخصی ۱۲ از رساله معربات
[۶] عقبات راه دشوار در کوه و جای دشوار بعرا و از امر سخت و عظیم از مدار و منتخب ۱۲

سروی می یافت درویشے گفت من اندیشه کردم کاین فوطه خود بدو نیم کنم و اندر پائے او پیچم دلم نداد
که فوطه سخت نیکو بود چون بطوس آمدیم اندر مجلس از وے سوال کردم که شیخ مرا فرقے کند میان وسواس
شیطان و الهام حق گفت الهام آن بود که ترا گفتند که فوطه بدو پاره کن تا پائے بوسعید سروی بنا
و وسواس آنکه ترا منع کرد از آن و ازین جنس از وے متواتر است و کار مردان اینست والله اعلم

و منهم زین اوتاد و شیخ عباد ابوالفضل محمد بن الحسن الختلی رضه اقتدائے من اندر طریقت بدوست
عالم بود بعلم تفسیر و روایات و اندر تصوف مذهب جنید داشت و مرید حصری بود و صاحب سروانی
و از اقران ابوعمرو قزوینی و ابوالحسن بن سالبه بود و شصت سال بحکم عزلتے صادق بکوهها اندر میگریخت
و نام خود از میان خلق گم کرده بود و بیشتر بجبل لگام بودے و عمرے نیکو یافت و ویرا آیات و براهین بسیار بود
اما لباس و رسوم متصوفه نداشتے و با اهل رسم شدید بودے و من هرگز از وے مهیب‌تر مردے ندیده بودم و از
وے می آید که گفت الدنیا یوم ولنا فیها صوم دنیا یک روزه است و ما خود اندر آن روز بروزه ایم یعنی
از آن هیچ نصیب نگیریم و اندر بند وے می نیائیم زانچه آفت آن بدیده ایم و بر حجب آن واقف شده و
از آن اعراض کرده وقتے من بر دست وے آب می ریختم مر طهارت ویرا اندر خاطرم بگذشت که چون کارها
بتقدیر و قسمت است چرا آزادان خود را بنده پیران کنند مر امید کرامتے را گفت اے پسر دانستم آنچه اندیشیدی
بدانکه هر حکمے را سببے است چون حق تعالیٰ خواهد تا عوان[1] بچه را تاج و مملکت دهد ویرا توبه دهد و بخدمت
دوستی مشغول کند تا این خدمت مر کرامت ویرا سبب گردد و مانند این بسیار لطائف هر روز از وے بر من
ظاهر شدے و آن روز که ویرا وفات آمد به بیت الجن بود و آن دیهی است بر سر عقبه میان بانیان رود و
دمشق سر بر کنار من داشت و مرا رنجے می بود اندر دل از یکے از یاران خود چنانکه عادت آدمیان بود
وے مرا گفت اے پسر مسئله اعتقاد[2] با تو بگویم اگر خود را بران درست کنی از همه رنجها باز رهی بدانکه اندر همه محلها
و حالها خدائے می آفریند از نیک و بد باید که بر فعل وے خصومت نکنی و رنجے بدل نگیری و بجز این وصیتے
دراز نکرد و جان بداد۔ والله اعلم بالصواب۔ **و منهم** استاد و امام و زین اسلام ابوالقاسم عبدالکریم
ابن هوازن القشیری رضه اندر زمانه خود بدیع بود و قدرش رفیع و منزلتش بزرگ و معلوم است اهل زمانه را

---

[1] عوان بچه بفتح اول کدبانو در میانه سال و زنیکه او را شوهر باشد و بالفتح و تشدید واو بمعنی سخت گیرنده و ظالم و زجر کننده سرهنگ و دیوان سلطان ۱۲ از منتخب و لطائف و غیره [2] اعتقاد عقد دل گرفتن و سخت محکم شدن بلفظ داشتن مستعمل ۱۲ از بهار عجم و غیاث

روزگار وے و انواع فضلش و اندر ہر فن او را لطائف بسیار است و تصانیف نفیس جملہ با تحقیق و
خداوند تعالیٰ حال و زبان وے را از حشو محفوظ گردانیدہ بود و از وے شنیدم کہ گفت مثل الصوفی کعلۃ
البرسام اولہ ھذیان و آخرہ سکوت فاذا تمکن خرس مانند کرد صوفی را بعلت برسام کہ ابتدا آں
ہذیان گفتن بود و انتہایش سکوت اندر اں پس صفوت را دو طرف ست یکے وجد و دیگرے نمود و نمود مبتدیاں را
بود و اندر نمود عبارت از نمود ہذیان بود و وجد منتہیاں را بود و اندر وجد عبارت از وجد محال باشد پس
تا طالب اند بعلو ہمت ناطق اند اندر ہمت و نطق ہم مر اہل ہمت را ہذیان نماید و چوں رسیدند برسیدند
و نیز ایشاں را از عبارت و اشارت نماند و مثال ایں آنست کہ چوں موسیٰ صلوات اللہ علیہ مبتدی بود و ہمہ
ہمتش رویت بود و از ہمت عبارت کرد و گفت رَبِّ أَرِنِي أَنظُرْ إِلَيْكَ ایں عبارت از نایافت مقصود
ہذیان نمود و رسول ما صلعم منتہی بود و متمکن و چوں شخصش بمقام ہمت رسید و ہمتش فانی شد گفت لا احصی
ثناءً علیک و ایں منزلتے رفیع و مقام عالیست واللہ اعلم بالصواب۔ و **منھم** شیخ و امام اوحد
و اندر طریق خود مفرد ابو العباس احمد بن محمد الاشقانی رح اندر فنون علم اصول و فروع امام بود و اندر ہمہ معانی
رسیدہ و مشائخ بسیار را دیدہ و از کبرا و اجلۂ اہل تصوف بود و راہ خود را بالفنا عبارت کردے بعبارتے مغلق و وے
بداں عبارت مخصوص بود و دیدم گروہے از جہلہ کہ بداں عبارت وے تقلید[1] کردہ بود و شطحہائے وے بر دست گرفتہ و
تقلید بمعنے ناستودہ بود بنگر تا بعبارت چگونہ باشد مرا با وے انسے عظیم بود و وے را بر من شفقتے صادق و اندر بعضے
علوم استاد من بود و ہرگز تا من بودم از ہیچ صنف کسے ندیدم کہ شرع را نزدیک وے تعظیم بیشتر از آں بود
کہ نزدیک وے و از کل موجودات گسستہ بود و بجز املے محقق را از وے فائدہ نبودے از وقت عبارتش اندر علم
اصول و پیوستہ طبعش از دنیا و عقبیٰ نفور بودے و پیوستہ می خروشیدے کہ اشتہی عدمالا وجود لہ
و بپارسی گفتے ہر آدمی را بایست محال باشد و مرا نیز بایستی محال است کہ بیقین دانم کہ آں نباشد
و آں آنست کہ می بایدم کہ خداوند تعالیٰ مرا بعدمے برد کہ ہرگز آں مر او جود نباشد زانچہ ہرچہ ہست از مقامات
و کرامات جملہ محل حجاب و بلا اند آدمی عاشق حجاب خود شدہ نیستی بندہ اندر آرزوے دیدار بہتر از آرام
با حجاب و چوں حق جل جلالہ ہستی الیست کہ عدم بر وے جائز نباشد چہ زیاں اندر ملک وے اگر من نیست گردم
کہ ہرگز مر آں نیستی را ہستی نباشد و ایں اصل قویست اندر صحت فنا واللہ اعلم بالصواب **منھم** قطب زمانہ

[1] تقلید گردن بند در گردن انداختن و کار بعہدہ کسے ساختن در گردن خود بکار گرفتن و مجازاً بمعنے پیروی کسے نہ بدریافت آں ۱۲ منتخب و بہتی و فرہنگ وغیرہ

واندر زمانهٔ خود یگانه ابوالقاسم بن علی بن عبدالله الگرگانی رض وارضاه ومتعنا والمسلمین ببقائه اندر وقت خود
بے نظیر است واندر زمانه بے بدیل ویرا ابتدائے حال سخت نیکو وقوی بوده است واسفار سخت
بشرط واندران وقت روئے دل همه اهل درگاه بدو بود واعتقاد جمله طالبان براو واندر کشف واقعهٔ
مریدان آیتے است ظاهر آراسته وبفنون علم است واز مریدان وے هر یکے عالمے را زینتے اند واز پس او
مر اورا خلفے نیکو مانده انشاء الله تعالیٰ که مقتدائے قوم باشد وآن لسان الوقت است ابوعلی ابوالفضل بن
محمد الفارمدی ابقاه الله که نصیب خود اندر حق آن فرو نهاده باشد واز کل اعراض کرده وایزد تعالیٰ مر اورا
ببرکات آن بدان حال آن سید گردانیده است روزے من اندر پیش شیخ نشسته بودم واحوال ونمودهائے
خود را برشمردم بحکم آنکه روزگار خود باوے سره کنم که ناقد وقت است ووے آنرا بحرمت از من مے شنید مرا
نخوت کودکی وآتش جوانی بر گفتار آن حریص میکرد وچنان صورت می بست که مگر این پیر را در ابتدا برین کوئے
گذرے نبوده است که چندین خضوع[1] میکند اندر حق من ونیاز مینماید اندر حال وے اندر باطن من آن بدید
وگفت اے دوست پدر بدانکه این خضوع من نه مر ترا ویا حال ترا است که محول احوال بر محل محال آید بلکه این
خضوع من محول احوال را میکنم واین عام باشد مر همه طلاب[2] را نه خاص مر ترا چون این بشنیدم از دست
بیفتادم وے اندر من بدید وگفت اے پسر آدمی را بدین طریقت نسبت بیش ازان نبود که چون ویرا
بطریقت باز بندند پندار یافت آن بگردانندش وچون ازان معزول کنندش بعبارت پندارش بر بندند
پس نفی واثبات فقد ووجود وے هر دو پندار باشد وآدمی هرگز از بند پندار نرهد ویرا باید که درگاه بندگی
گیرد وجمله نسبتها از خود دفع کند بجز نسبت بندگی وفرمانبرداری وبعد ازان مرا باوے اسرار بسیار بود اگر
باظهار آیات وے مشغول گردم از مقصود بمانم. والله اعلم. و**منهم** رئیس اولیاء وناصح اهل صفا ابواحمد
المظفر بن احمد بن حمدان رض اندر بالش ریاست خداوند عزوجل درین قصه بروے بگشاد وتاج کرامت بر
سروے نهاد ویرا بیانے نیکو بود وعبارتے عالی اندر فنا وبقا شیخ المشایخ ابوسعید رض گفت که مارا بدرگاه از راه
بندگی آوردند وخواجه مظفر را از راه خداوندی یعنی ما بالمجاهدة مشاهدة یافتیم ووے از مشاهدة بمجاهدة آمد من
ازوے شنیدم که گفت آنچه بزرگان را بقطع بوادی ومفازات روئے نموده است من اندر میان بالش
وصدر یافتم وآنانکه اصحاب رعونت اند این قول را ازان پیر بدعوی بردارند وآن از نقص ایشان بود

---

[1] خضوع بضمتین فروتنی کردن ۱۲ منتخب [2] طلاب بضم وتشدید لام بر وزن جهلاء جمع طالب ۱۲ غ

وہیچ حال عبارت از صدق حال خود دعوی نباشد خاصه که از اہل معنی بود و امروز دیرا خلفی نیکو مانده است و بزرگوار خواجه احمد سلمه الله تعالی گفت روزی من بنزدیک وی بودم یکی از مدعیان نیشاپور بنزدیک وی می بود و میگفت اندر میان عبارتش که فانی شود آنگاه باقی شود خواجه منظفر گفت رحمۃ الله که بر فنا چگونه بقا صورت گیرد که فنا عبارت از نیستی بود و بقا اشارت بهستی و ہر یکی ازیں نفی کننده صاحب خود بود پس فنا معلوم است اما چوں این نیست بود اگر ہست شود آں نه عین بود بلکه آں خود چیزے دیگر بود و روا نباشد که ذوات فانی شود اما فنائے صفت روا بود و فنا سبب روا پس چوں سبب وے صفت فانی شود موصوف و مسبب بماند فنا بر ذات وے درست نباشد و من که علی بن عثمان الجلابی ام گویم که من عبارات آں خواجه بعینه یاد ندانستم اما معنی این بود که من بدیں عبارت یاد کردم و مراد عبارت ظاہر تر کنم تا عامتر شود پس مراد ازیں آنست که اختیار بنده صفت وے بود باختیار خود بنده محجوب است از اختیار حق پس صفت بنده حجاب وے آمد از حق ولا محاله اختیار حق ازلی بود و ازاں بنده محدث و بر ازلی فنا روا نباشد و چوں اختیار حق اندر حق بنده بقا یابد لا محاله اختیار وے فانی شود و تصرف وے منقطع - والله اعلم - روزے من اندر کرمان بنزدیک وے اندر آمدم با جامه راه و بشولیده وے مرا گفت یا ابا الحسن ارادت حالی مرا بگوئی تا چیست گفتم مرا سماع میباید اندر حال کس فرستاد تا قوالے بیاورند و جماعتے را از اہل عشرت و آتش کودکی و قوت ارادت و حرقت ابتدا مرا اندر سماع کلمات مضطرب کرد چوں زمانے بر آمد و سلطان و غلبان آں وقت اندر من کمتر شد مرا گفت چگونه بودم ترا ایں سماع گفتم ایہا الشیخ سخت خوش بودم گفت وقتے بیاید که ایں و بانگ کلاغ ہر دو مر ترا یکساں شود که قوت سماع تا آنگاه بود که مشاہده نباشد چوں مشاہده حاصل آید ولایت سمع ناچیز شود گر تا ایں را عادت نکنی تا طبیعت نشود و باز بداں نمانی - والله اعلم بالصواب -

باب ذکر الرجال الصوفیة من المتاخرین علی الاختصار من اہل البلدان

واگر اکنوں من ذکر و شرح حال جمله بیارم اندریں کتاب دراز گردد و اگر بعضے را فرو گذارم مقصود از کتاب بر نیاید - اکنوں اسامی آنچه بوده اند اندر عہد من و ہستند از احاد قوم و مشایخ ایشاں از ارباب معانی

اسامی بالفتح جمع الجمع اسم است چه اسامی جمع اسماء و اسماء جمع اسم است و اسامی بالف ممدوده نوشته بانام مشله نگاشتن یا بالف و نون جمع کرده اسامیان گفتن ایں ہر سه وجه محض غلط است ۱۲ از بہار عجم و کشف و مدار و غیاث -

ع شکایت حضرت مصنف ۱۲

دون اصحاب[1] رسوم اندریں کتاب بیارم تا بحصول مراد خود قریب تر باشم ان شاء اللہ عز وجل آنچہ بودند اندر شام
و عراق شیخ زکی بن العلا از بزرگان مشایخ بود و از سادات زمانہ وے را یافتم چون شعلۂ از شعلہ ہائے
محبت با آیات و براہین ظاہر و شیخ بزرگوار ابوجعفر محمد بن المصباح الصیدلانی از رؤسائے متصوفین بود
و زبانے نیکو داشت اندر تحقیق و میلے عظیم بحسین بن منصور و بعضے از تصانیف وے برو خواندم و ابوالقاسم
سدسی پیرے با مجاہدت و نیکو حال بود و راعی و معتقد درویشان باعتقاد نیکو اما از اہل پارس شیخ الشیوخ
ابوالحسن ابن سالبہ افصح اللسان بود اندر تصوف و اوضح البیان اندر توحید و ویرا کلمات معروفست و شیخ
مرشد ابو اسحٰق ابن شہریار از محتشمان قوم بود و سیاستے تمام داشت و شیخ طریقت ابوالحسن علی بن بکران
از بزرگان متصوفہ بود و شیخ ابومسلم ہروی عزیز وقت بود و نیکو روزگار و شیخ ابوالفتح سالبہ مرید را خلفے نیکو
و امیدوار است و شیخ ابوطالب مردے گرفتار کلمات حق بود و ازیں جملہ من شیخ الشیوخ شیخ ابواسحٰق را ندیدہ ام
اما از اہل قہستان و آذربایجان و طبرستان و قومس شیخ شفیق فرح معروف باخی زنجانی مردے نیکو سیرت و ستودہ
طریقت بود و شیخ اندریں زمانہ از بزرگان این طائفہ است و از وے خیرات بسیار است و بادشاہ تائبی و
عیار بود اندر راہ حق و شیخ ابوعبداللہ جنیدی[2] پیرے رفیق و محترم بود و شیخ ابوطاہر مکشوف از اجلۂ الوقت
بود و خواجہ حسن سمنانی مردے گرفتار است و امیدوار و شیخ سہلکی از فحول صحابیک متصوفہ بود و احمد پسر شیخ
خرقانی مرید خود را خلفے نیکو بود و ادیب کمندی از سادات زمانہ بود اما از اہل کرمان خواجہ علی بن الحسین
السیرکانی سیاح وقت بود و اسفار نیکو داشت و پسرش حکیم مردے عزیز است و شیخ محمد بن سلمہ از بزرگان وقت
بودہ است و پیش از وے مکتوم ماں بودہ اند از اولیائے خدا عز وجل و جوانان و احداث امیدوار ہستند

---

[1] اصحاب یاران و خداوندان و ایں جمع صاحب نیست بلکہ جمع الجمع صاحب است چرا کہ آنچہ جمع صاحب صحبت است بالفتح و جمع صحب اصحاب است جمع الجمع صاحب است لطائف و صراح و سعد الدین تفتازانی و جماعۂ دیگر میگویند کہ اصحاب جمع صحب است چنانچہ اطہار جمع طاہر و انصار جمع ناصر و اشہاد جمع شاہد و اجہال جمع جاہل و جابر اللہ زمخشری زین انکار دارد عنایت

[2] سید الطائفہ جنید بغدادی قدس سرہ از طبقۂ ثانیہ است ابوالقاسم است و لقب وے قواریری است و زجاج و خراز است گویند کہ پدر وے آبگینہ فروختے و فی الیافعی ان الخزاز لانہ کان یعمل الخز گویند اصل وے از نہاوند است و در بغداد بمذہب ابو ثور بغداد بمذہب ابو ثور فقیہ شاگرد شافعی و گفتہ اند و مذہب سفیان ثوری داشتہ با سری سقطی و حارث محاسبی و محمد قصاب صحبت داشتہ بود و شاگرد ایشان بود و وے از ائمہ و سادات این قوم است و ہم نسب و کور گفتہ چون خراز و رویم و نوری و شبلی و غیرہم ابوالعباس العطار گوید امامنا فی ہذا العلم و مرجعنا المقتدیٰ بہ الجنید خلیفہ بغداد روزے گفت اے بے ادب گفت من بے ادب باشم نیم روز با جنید گفت صحبت داشتہ ام یعنی ہر کس کہ با وے نیم روز صحبت داشتہ باشد از وے بے ادبی نیاید نکتہ کہ شیخ ابوجعفر گوید اگر عقل مردے بودے بر صورت جنید بودے گفتہ اند

(باقی بر صفحہ ۱۳۶)

اما از اهل خراسان که امروز سایهٔ اقبال حق آنجاست شیخ مجتهد ابو العباس دامغانی بود و زندگانی خوب داشت و وقتی خوش و خواجه ابو جعفر محمد بن علی الجوینی پیر است که از بزرگان و محققان این طائفه است و خواجه ابو جعفر ترشیزی از عزیزان وقت بود و خواجه محمود نیشاپوری مقتدای وقت بود و زبانی نیکو داشت و شیخ محمد معشوق زندگانی نیکو و خوب داشت و وقتی خوش و جمرة الحب بود و بس نیکو باطن و خرم و خواجه رشید مظفر پسر شیخ ابوسعید امید دار است که مقتدای قوم و قبلهٔ ولها شود و خواجه شیخ احمد حمادی سرخسی مبارز وقت بود و مدتی رفیق من بود و از کار وی عجائب بسیار دیده ام و از جوانمردان متصوفه بود و شیخ احمد نجار سمرقندی که مقیم مرو بود سلطان زمانهٔ خود بود و شیخ ابوالحسن علی بن ابی علی الاسود مر پدر خود را خلفی نیکو بود و اندر روزگار خود یگانه بود بعلو همت و صدق فراست و اگر جمله را بر شمرم از اهل خراسان دشوار باشد و من سی صد کس دیده ام اندر خراسان تنها که یکی مشربی داشتند که از انجمله یکی اندر همه عالم بس بود و اینهمه آنست که آفتاب محبت و اقبال طریقت اندر طالع خراسان است و اما از اهل ماوراءالنهر خواجه امام مقبول خاص و عام ابو جعفر محمد بن الحسین الحرمی مردی متبع و گرفتار است و همتی عالی دارد و روزگار صافی و شفقتی تمام بر طلاب درگاه حق و خواجه فقیه اندر میان اصحاب خود وجیه ابو محمد بانغری روزگار نیکو داشت و معاملات قوی و احمد ایلاقی شیخ وقت بود و بزرگ زمانه بتارک رسوم و عادات و خواجه عارف فرید وقت بود و بدیع عصر و علی بن ابی اسحاق خواجه روزگار بود مردی محتشم و زبانی نیکو داشت و این اسامی آن گروه است که من جمله را دیده ام و مقام هر یک معلوم کرده و جمله از اهل تحقیق بودند اما از اهل غزنین و سکان آن شیخ عارف و اندر روزگار خود متصوف ابوالفضل بن الاسدی پیری بزرگ وار بود و ویرا براهین ظاهر است و کرامات زاهر و چون شعله بود از آتش محبت و روزگارش مبنی بر تلبیس بود و شیخ مجرد از علائق مفرد اسمعیل الشاشی پیری محتشم بود و بر طریق ملامتی و شیخ سالار طبری از علمای متصوفه بود و روزگار نیکو داشت و شیخ عیار و معدن اسرار ابو عبدالله محمد بن الحکیم المعروف بمرید رح از مستان حضرت حق بود و اندر زمانه در فن خود ثانی نداشت و روزگارش بر خلق پوشیده بود و ویرا براهین ظاهر است و آیات ظاهر و بصحبت روزگارش بهتر بود از آنچه بدیدار و شیخ محترم و از جمله مقدم سعید بن ابی سعید العیار حافظ حدیث پیغامبر بود علیه السلام و عمری نیکو یافت و مشایخ بسیار را دیده بود و قوی حال بود و با خبر

حاشیه (بقیه صفحه ۲۵) ازین طبقه بن بوده اند که ایشان از چهارم نبوده بغیر بوده جنید بغدادی و ابو عبدالله جلا و ابو بشام و ابو عثمان حیری به نیشاپور در سنه سبع و اربعین و مائتین بفته ازدینا کذا فی کتب الطبقات و الرسالة القشیریه و فی التاریخ الیافعی و مات سنه ثمان و تسعین و قیل سنه تسع و مائتین والله تعالی اعلم۔

مروت اما پوشیده رفتنے و معنے خود با کسے ننمودے و خواجه بزرگوار و قاعده حرمت و وقار ابوالعلا عبدالرحیم بن احمد السعدی عزیز
قسوره قوم است و سید وقت و مرا بدل با وے نیکے باشد و روزگار مهذب دانسته و حالے نیکو و از فنون علم آگاه است
و شیخ اوحد سوره بن محمد الجردیزی با اهل طریقت شفقتے تمام دارد و هر یکے را نزدیک وے حرمتے هست
و مشایخ را دیده است و بحکم اعتقادات عوام و علماے آں شهر امید بهتر دارم که از پس این کسان پدیدار
آیند که مارا بدایشان اعتقاد باشد و این گروه پراگندگان که اندران شهر راه یافته اند و صورت این طریق را
قبیح گردانیده اند ازاں شهر پاک گردند و آں نیز قدمگاه اولیا و بزرگان شود اکنوں باز گردیم بفرق
فرق ایشاں اندر مذاهب والله اعلم بالصواب۔

باب فی فرق فرقهم فی مذاهبهم

و پیش ازین اندر ذکر ابوالحسن نوری رح گفته بودم که ایشاں دوازده گروه اند دو گروه ازاں مردود اند
و ده گروه مقبول و هر صنفے را ازیں ده گروه معاملتے و طریقتے نیکوست اندر مجاهدات و آدابے لطیف اندر
مشاهدات و هرچند که اندر معاملات و مجاهدات و ریاضات ایشاں مختلف اند اندر اصول و فروع شرع
و توحید موافق اند و ابویزید گفت رحمة الله علیه اختلاف العلماء رحمة الا فی تجرید التوحید و موافق این
کلمه نیز خبرے مشهور است و حقیقت تصوف میان اخبار مشایخ است از روے حقیقت و مقسوم از روے مجاز
رسوم پس من بر سبیل اختصار و ایجاز سخنان ایشاں اندر بیان آں مقسوم گردانم و اندر اصل مذهب هر یکے را
بساطے بگسترانم تا طالب را علم این حاصل شود و علما را اصلاح بود و مریدان را اصلاح و محبان را افلاح و عقلا
و خداوندان مروت را تنبیه و مرا ثواب دو جهانے و بالله التوفیق۔

و اما المحاسبیة تولاے محاسبیان بابی عبدالله حارث بن اسد المحاسبی است رض وے باتفاق همه
اهل زمانه خود مقبول النفس و مقتول النفس بود و عالم بعلم اصول و فروع و حقائق و سخن وے اندر تجرید
توحید بود بصحت معاملت ظاهری و باطنی و نادره مذهب وے آنست که رضا را از جمله مقامات نگوید
و گوید که آں از جمله احوال ست و این خلاف ابتداے وے کرد آنگاه خراسانیاں این قول گرفتند و عراقیان
گرفتند که رضا از جمله مقامات است و این نهایت توکل است و تا امروز میان آں قوم این اختلاف مانده است
و اکنوں ما مر این قول را بیان کنم ان شاء الله تعالی۔ الکلام فی حقیقة الرضا و در بیان این مذهب

آن اَولیٰ که نخست حقیقتِ رضا را اثبات کنیم و اقسامِ آن فرو نهیم آنگاه حقیقت حال و مقام فرق میان آن بیان کنیم ان شاء الله عزّ وجل ـ امّا بدانکه کتاب و سنّت بر رضا ناطق است و امّت بران مجتمع چنانکه خدای گفت عزّ وجل رَضِیَ اللّٰهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ و نیز گفت لَقَدْ رَضِیَ اللّٰهُ عَنِ الْمُؤْمِنِیْنَ اِذْ یُبَایِعُوْنَکَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ و پیغامبر گفت صلعم ذاق طعم الایمان من رضی بالله و رضا بدو گونه باشد یکے رضاے خداوند از بنده و دیگر رضاے بنده از خداوند امّا حقیقت رضاے خداوند تعالیٰ ارادت ثواب و نعمت کرامت بنده باشد و حقیقت رضاے بنده اقامت بر فرمانِ وے، و گردن نهادن مر حکم وے را پس رضاے خداوند تعالیٰ مقدم است بر رضاے بنده که تا توفیق نباشد بنده مر حکم وے را گردن نهد و بر امر وے اقامت نکند از انچه رضاے بنده مقرون برضاے خداوند است و قیامش بدان است و در جمله رضاے بنده استواء دل وے باشد بر دو طرف قضا امّا منع و امّا عطا رو استقامت سرش بر نظارهٔ[1] احوال امّا جمال و امّا جلال چنانکه اگر بمنع واقف شود و یا بعطا سابق شود نیز دیک رضاے وے متساوی بود و اگر با تشِ هیبت و جلالِ حق بسوزد و یا بنور لطف و جمال وے بفروزد سوختن و افروختن نیز دیک دلش یکسان بود زانچه او را شاهد حق است و آنچه از وے بود او را همه نیکو بود از امیر المؤمنین حسن بن علی کرم الله وجهه پرسیدند از قول بوذر غفاریؓ که گفت الفقر احبّ الیّ من الغناء والسقم احبّ الیّ من الصحة فقال رحم الله اباذر امّا انا فاقول من اشرف علی حسن اختیار الله له لم یتمن غیر ما اختار الله له و درویشی نیز دیک من دوست تر از توانگری و بیماری دوست تر از تندرستی حسنؓ گفت رحمت خداے بر ابوذر باد امّا من میگویم هر کرا بر حسن اختیار حق اشراف افتد هیچ تمنی نکند بجز آنکه خداے تعالیٰ او را اختیار کرده باشد و چون بنده اختیار حق بدید و از اختیار خود اعراض کرد از همه اندوهها برست و این معنی اندر غیبت درست نیاید که این را حضور باید لان الرضا للاحزان نافیة وللغفلة معالجة شافیة رضا مرد را از اندوهها برهاند و از چنگ غفلت برباید و اندیشهٔ غیر از دلش بردارد و از بند مشقتها آزاد کند که رضا را صفت رهانیدن است و امّا حقیقت معاملات رضا بسند کاری بنده باشد که بداند که منع و عطا بعلم خداوند عزّ وجل است و اعتقاد وے که خداوند تعالیٰ اندر همه احوال بدو بیناست و اهل این معنی بر چهار قسم اند گروهے آنانکه راضی اند بنعما و آن دنیاست و گروهے آنانکه راضی اند ببلا و آن محن گوناگون است و گروهے آنانکه راضی اند باصطفا و آن بعطا

[1] نظاره بفتح و تخفیف نگریستن بجیرے و فارسیان با بمعنے به تشدید هم استعمال کنند ـ بهار عجم و بفتح و تشدید بمعنی نظر کنندگان منتخب اللغات و غ

محبت است پس آنکه از معطی بعطا نگرد آنرا بجان قبول کند چون بجان قبول کند کلفت و مشقت از دلش زایل گردد و آنکه از عطا بمعطی نگرد بعطا باز ماند و بتکلّف راهِ رضا رود و اندر تکلّف جمله رنج و مشقت بود و معرفت آنگاه حقیقت شود که بنده مکاشف شود اندر حق معرفت و چون معرفت وے را حبس و حجاب باشد آن معرفت نکرت بود و آن نعمت نقمت[1] بود و آن عطا غطا و باز آنکه بدنیا از وے راضی شود وے اندر هلاک و خسران بود و آن رضائے وے بجمله نیران بود از آنچه دنیا با سرها بدان نیرزد که دوستی خاطر بدان گمارد و یا هیچ گونه اندوه آن بر ضمیرش گذر کند و نعمت آنگاه نعمت بود که بمنعم دلیل بود و چون از منعم حجاب باشد آن نعمت بلا بود و باز آنکه به بلا از وے راضی باشد آن بود که اندر بلا مبلی را بیند و مشقت آن بمشاهدهٔ مبلی بتواند کشید و رنج آن بمسرّت مشاهدهٔ دوست برنج ندارد و باز آنانکه باصطفا از وے راضی باشند آن محبان وے اند که اندر رضا و سخط هستی ایشان عاریت بود و منازل دلهائے ایشان بجز حضرت تنزیه[2] نباشد و سرایر اسرار ایشان جز اندر روضهٔ انس حاضرانی باشند غایب و فرشیانی عرشی[3] و جسمانیانِ روحانی موحدان ربانی دل از خلق گسسته و اندر بندِ مقامات و احوال جسته و سر از مکونات گسسته و مر دوستی حق را میان اندر بسته و منتظر لطف دوست نشسته قال الله تعالی لَا یَمْلِکُوْنَ لِاَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا وَّلَا یَمْلِکُوْنَ مَوْتًا وَّلَا حَیٰوةً وَّلَا نُشُوْرًا۔ پس رضا بغیر خسران بود و رضا بدون رضوان زانچه رضا بدو ملکی صریح است و بدین عافیت بود و رسول گفت صلعم من لم یرض بالله و بقضائه شغل قلبه و تعب بدنه آنکه بدو و بقضائے راضی نباشد دلش مشغول بود باسباب و نصیب خود و تنش رنجه بطلب آن والله اعلم بالصواب۔

فصل ۔ اندر آثار است که موسیٰ صلوات الله علیه گفت اللهم دلنی علی عمل اذا عملته رضیت عنی فقال الله تعالی انک لا تطیق ذالک یا موسیٰ فخرّ موسیٰ علیه السلام ساجدًا متضرعًا فاوحی الله الیه یا ابن عمران انّ رضائی فی رضاک بقضائی بار خدایا مرا راه نمای بکردارے که چون من آن بکنم تو راضی شوی از من خداوند جل جلاله گفت یا موسیٰ تو آن نتوانی کرد موسیٰ سجده کرد و تضرع نمود خدائے عزوجل بدو وحی فرستاد که یا پسر عمران رضا و خوشنودی من از تو اندر آنست که تو بقضائے من راضی باشی یعنی چون بنده بقضاهائے حق تعالی راضی باشد علامت آن آن بود که خداوند تعالی از وے راضی است بشر حافی رضی الله عنه

---

[1] نقمت بکسر عقوبت و کینه و عذاب ۱۲ از لطائف و منتخب و قاموس و غیاث [2] تنزیه دور کردن پاک کردن از چیزهائے زشت ۱۲ منتخب و غیاث

[3] عرشی بفتح و سکون را و بکسر شین و سکون یائے منقوطه ملائک ساکنان عرش معلی ۱۲ فائدة البیان

از فضیل بن عیاض رضی الله عنه پرسید که زهد فاضلتر است یا رضا فضیل گفت الرضا افضل من الزهد لان الراضی
لا یتمنی فوق منزلة رضا فاضلتر از زهد است از انچه راضی را تمنی نباشد یعنی فوق منزلت زهد منزلتے دیگر
است که زاهد را بدان منزلت تمنی بود و فوق رضا هیچ منزلتے نیست تا راضی را بدان تمنّی افتد پس پیشگاه
فاضلتر از پایگاه و این حکایت دلیل است بر صحت قول محاسبی رح که رضا از جملهٔ احوال است و از مواهب
است نه از مکاسب و شاید که وی نیز احتمال کند که راضی را تمنی نباشد و از پیغامبر صلعم آمده است که اندر
دعوتش گفتی اسألك الرضا بعد القضاء بار خدایا از تو خواهم که مرا راضی داری از پس آنکه قضا بیاید یمن
یعنی مرا بصفتے دار که چون قضا از تو بیاید بمقدر مرا بود و خود را راضی یابد اینجا درست شد که رضا قبل
ورود القضا درست نیاید از انچه آن عزم باشد بر رضا و عزم رضا عین رضا نباشد و ابو العباس بن عطا گوید
الرضا نظر القلب الی قدیم اختیار الله للعبد رضا نظر دل بود باختیار قدیم خدای مر بنده را یعنی هرچه
بوے رسد داند که این را ارادت قدیم و حکم سابق بوده است بر من مضطرب نگردد و خرم دل باشد
حارث محاسبی رح صاحب مذهب گوید الرضا سکون القلب تحت مجاری الاحکام رضا سکون دل بود اندر
تحت مجاری احکام بدانچه باشد و اندرین مذهب وی قویست از انچه سکون طمانیت و سکون دل از مکاسب
بنده نیست که از مواهب حق است و دلیل کند که رضا از احوال بود نه از مقام و گویند که عتبة الغلام
شبے نخفت و تا روز میگفت ان تعذبنی فانا لك محب وان ترحمنی فانا لك محب اگر مرا بدوزخ عذاب
کنی دوست توام یعنی الم عذاب و لذت نعمت بر تن بود و قلق دوستی اندر دل و این مر اثر اضادت نکند
و این تاکید قول محاسبی است که رضا نتیجه محبت بود که محب راضی بود بدانچه محبوب کند اگر در عذاب دارد با
دوستی محبوب نگردد و خرم بود و اگر در نعمت دارد از دوستی محجوب نگردد و اختیار خود فرو نهد اندر مقابلهٔ اختیار
حق و ابو عثمان حیری گوید منذ اربعین سنة ما اقامنی الله فی حال فکرهته وما نقلنی الی غیره
فسخطته چهل سال است که مر خدای عزوجل اندر حال که داشته است کاره نبوده ام و از هیچ حال بحال دیگر
مرا نقل نکرده است که من اندران حال ساخط بوده ام و این اشارت بدوام رضا و کمال محبت است و اندر

له منازل جمع منزل و امناك ثمرتر د اهل تنجیم است و هفت اند و مبتدیان منزل قمر را انچه اول شرطین که بهندی اسونی گویند دویم بطین بهرنی دیگر
ته رضا بکسر خوشنودی و بفتح و مد خوشنود شدن و باصطلاح اهل تصوف خوشنود کردن هرچه از قضائے الهی به بنده رسد
دو در زین مرتبه تسلیم و لقب علی موسی بن جعفر علیهما السلام در منتخب بمعنی بفتح لوزیه صاحب کشف گمراه و مزیل اغلاط و ابن حاجم بمعنی اول کرنوشته

حکایت مشهورست که درویشی اندر دجله گرفتار شد و سباحت[له] ندانست یکی از کناره گفت که خواهی تا کسی را
بیاگاهانم که ترا برون آرد گفت نه گفت پس خواهی تا غرق شوی گفت نه گفت پس چه خواهی گفت آنچه
حق خواهد مرا با خواست چکار و مشایخ را اندر رضا سخن بسیار است باختلاف عبارات اما قاعدهٔ این دو
اصل است که یاد کردم و ترس تطویل را برین اختصار کردم اما اینجا باید که فرق میان احوال و مقام بگویم و حدود
آن بیارم تا بر تو و خوانندگان ادراک این معنی آسان تر بود و این حد را جدا کنیم ان شاء الله تعالی الفرق بین
الحال والمقام بدانکه این دو لفظ مستعمل است اندر میان این دو طائفه و جاری اندر عبارات شان و متداول
اندر علوم و بیان محققات و مر طالبان را از علم این چاره نباشد و اما این باب نه جای اثبات این جملها
بود اما چاره نبود از معلوم گردانیدن این اندرین محل وبالله التوفیق والعظمة والعون. بدانکه مقام برفع
میم اقامت بنده بود و بنصب میم محل اقامت بنده این تفصیل و معنی در اصل لفظ مقام سهو است و غلط
در عربیت مقام[۲] بضم میم اقامت باشد و جای قیام نه جای اقامت بنده باشد و مقام بفتح میم قیام باشد
و جای قیام نه جای اقامت بنده باشد اندر راه حق و حق گذاردن و رعایت کردن وی مر آن مقام را
تا کمال آن را ادراک کند چندانکه صورت بندد بر آدمی و روا نباشد که از مقام خود اندر گذرد بی آنکه
حق آن بگذارد چنانکه ابتدای مقامات توبه باشد آنگاه انابت آنگاه زهد آنگاه توکل و مانند این
روا نباشد که بی توبه دعوی انابت کند و بی انابت دعوی زهد کند و بی زهد دعوی توکل کند و خدای
عزوجل ما را خبر داد از جبرئیل ع که وی گفت وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ هیچکس نیست از ما الا که
او را مقامی معلوم است و باز حال معنی باشد که از حق بدل پیوندد بی آنکه از خود آن را بکسب دفع توان
کرد چون بیاید و یا بتکلف جلب توان کردن چون برود پس مقام عبارت بود از راه طالب و قدمگاه وی
اندر محل اجتهاد و درجهٔ وی بمقدار اکتسابش اندر حضرت حق تعالی و حال عبارت بود از فضل خداوند تعالی

له سباحت بفتح و کسر اول و فتح حاء مهمله بمعنی شناوری ۱۲ از عراق و کشف و غیره سـ۲ از انجه صیغه حرف از هر باب که هرگاه بمعنی مصدر خود بود و آن را
مصدر میمی گویند و گاه بمعنی جای وقوع مصدر خود نه غیر مصدر خود پس مقام مفتوح المیم بمعنی مصدر خود بود که قیام است یا جای قیام نه جای اقامت
و درین عبارت مسامحه است نیز از حرکت غیر اعرابی تعبیر برفع و نصب کرده است نه بضم و فتح چنانچه مصنف فرمود رحمة الله علیه درین کلام اشارت است
بانکه درینجا مقام بفتح میم است از انجه مقیم شدن فعل بنده است و این لایق اصطلاح صوفیان است قیام اثر فعل ایستاده کننده الیت فافهم
و وجه اشاره آنکه مصنف نفی بتفصیل همین اقامت را متوجه شد باسلوب عجیب بیانش باسلوب لغت فقط از مهد سعید از لفظ قایم بود نه مقیم بود باقی برحاله

و لطف وی بدل بنده بی تعلق مجاهدات وی بدان از انچه مقام از جملهٔ اعمال بود و حال از جملهٔ افضال و مقام از جملهٔ مکاسب بود و حال از جملهٔ مواهب پس صاحب مقام بمجاهدت خود قایم بود و صاحب حال از خود فانی و قیام وی بحالی بود که حق تعالیٰ اندر وی آفریند و مشایخ رح اینجا مختلف اند گروهی دوام حال روا دارند و گروهی روا ندارند و حارث محاسبیؒ دوام حال روا دارد و گوید که محبت و شوق و قبض و بسط جمله احوال اند و اگر دوام آن روا نباشد نه محب محب باشد و نه مشتاق مشتاق و تا این حال بنده را صفت نگردد اسم آن بر وی واقع نشود و از آنست که وی رضا را از جملهٔ احوال گوید و اشارت آنچه ابو عثمانؒ گفته است بدین است منذ اربعین سنة ما اقامنی الله علی حال فکرهته و گروهی دیگر حال را دوام و بقا روا ندارند چنانکه جنیدؒ گفت الاحوال کالبروق فان بقی فحدیث النفس احوال چون برقها باشند که بنماید و نپاید که آنچه باقی شود نه حال بود که آن حدیث نفس و هوس طبع باشد و گروهی گفته اند اندرین معنی الاحوال کاسمها یعنی انها کما تحل فی القلب تزول حال چون نام ویست یعنی اندر حال حلول بدل متصل شود و اندر ثانی حال زایل گردد و هرچه باقی شود صفت گردد و قیام صفت بموصوف باشد و باید که موصوف کاملتر از صفت وی باشد و این همه محال بود و این فرق بدان آوردم تا اندر عبارات این طایفه و اندرین کتاب هر جا که حال و مقام بینی بدانی که مراد بدان چه چیز است و در جمله بدانکه رضا نهایت مقامات است و بدایت احوال و این محلی است که یک طرفش در کسب و اجتهاد است و یکی در محبت و غلیان آن و فوق آن مقام نیست و انقطاع مجاهدات اندر آنست پس ابتدای آن از مکاسب بود و انتهای آن از مواهب اکنون احتمال کند که آنکه اندر ابتدا رضای خود بخود دید گفت مقام است و آنکه اندر انتها رضای خود بحق دید گفت حال است این است حکم مذهب محاسبیؒ اندر اصل تصوف اما اندر معاملات خلافی نکرده است بجز آنکه مرید را از جرکردی از عبارات و معاملاتی که موهوم خطا بود و هر چند اصل آن درست بود چنانکه روزی ابو حمزهٔ بغدادی که مرید وی بود نزدیک وی آمد مردی مستمع و صاحب حال بود و

(حاشیه بقایا صفحه سابقه) نیز اشارت بآنست که مقام در عبارات ایشان مفتوح المیم است ۱۲ سو یعنی اینکه صاحب حال کاملتر از حال بود محال است زانچه کمال ذات بحال ولیست و انت خبیر باینکه حال صفت با موصوف هم همین است از انجکمال بجهة آنست که موصوف بذات خود قائم است وصفت قایم بوی چه حال همین چنین است و نه بجهة آنکه شاید موصوف را صفات دیگر هم موجود باشد که آن الکمال هم بجهة صفت شده ۱۲ ؎ حلول بفتح فرود آمدن از منتخب کشف و باصطلاح حکمت اختصاص چیزی بچیزی بحیثیتی باشد که اشارت به یکی عین اشارت بدیگری باشد چنانچه سواد و آرام در دل و دو قسمت حاسر بانی و طرباني آن بود که اجزای حال از اجزای محل باشد و حلول طرباني آن بود که اجزای حال در اجزای محل درنیاید بلکه مجموع در مجموع باشد و آنچه حلول کند

[illegible]

حارث شاه مرغی داشت که بانگ کردے اندراں ساعت بانگے بکرد ابو حمزه نعره بزد حارث برخواست
وکاردے برگرفت وگفت کفرت وقصد کشتن وے کرد مریدان اندر پائے شیخ افتادند و ویرا ازوے جدا کردند
بو حمزه را گفت اسلم یا مطرود گفتند ایها الشیخ ما جمله ویرا از جمله خواص اولیا و موحدان میدانیم شیخ را
باوے این تردد از کجا پدیدار آمد حارث گفت مرا باوے تردد وے نیست و اندروے بجز خوبی
دیدار نه و باطن ویرا بجز مستغرق توحید میدانم اما چرا ویرا چیزے میباید کرد که مانند باشد با فعال حلولیان
تا از مقالات ایشان اندر معاملات وے نشانے باشد مرغی که عقل ندارد بر مجازی عادت و هواے خود
بانگے میکند چرا ویرا باحق سماع افتد و حق جل و علا متجزی نه و دوستان ویرا جز بر کلام وے آرام نه و جز
باسلام وے وقت وحال نه ویرا بچیزها حلول و نزول نه و اتحاد و امتزاج بر قدیم روا نه چوں بوحمزه آں وقت
نظر شیخ بدید گفت ایها الشیخ هر چند که من در اصل درست بودم اما چوں فعلم مانند بود بفعل قومی
گمراه توبه کردم و باز گشتم و ازین جنس ویرا طرق بسیار است و من مختصر کردم و این طریق سخت ستوده است در راه
سلامت بے تکسیر اندر صحو بر کمال و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم من کان منکم یؤمن بالله والیوم الاخر
فلا یقفن مواقف التهم هر که بخدائے ایمان دارد و بروز قیامت ایمان دارد بر مواقف تهمت نه ایستد و من
که علی بن عثمان الجلالی ام رض پیوسته از خداوند تعالی بخواهم تا مرا چنین معاملتے دهد و این با صحبت مترسمان زمانه است
نباید که اگر در معصیت و ریا با ایشاں موافقت نکنی دشمن تو گردند فنعوذ بالله من الجهل والله اعلم بالصواب.

اما القصاریة تولی قصاریان بابی صالح بن حمدون بن احمد بن عمارة القصار بود رحمه وے
از علمائے بزرگ بود و سادات این طریقت و طریق وے اظهار و نشر ملامت بود و اندر فنون معاملات
ویرا کلام عالیست وے گفتے که باید که علم خدائے عز و جل بتو نیکوتر ازاں باشد که علم خلق یعنی باید که اندر خلا
معاملت باحق نیکوتر ازاں کنی که اندر ملا با خلق که حجاب اعظم از حق شغل دل تست و بخلق بباب
ملامت اندر ابتدائے کتاب احوال و حکایات او بیاورده ام بداں اختصار کردم مر ترک تطویل را و از نوادر
حکایات وے یکے آنست که گوید روزے اندر حجرے بار حیره نشاپور میرفتم و نوح نام عیارے بود بفتوت معروف
و جمله عیاران نشاپور اندر حکم وے بودند و ویرا اندر راه بدیدم گفتم یا نوح جوانمردی چه چیز است گفت جوانمردی
من خواهی یا ازان تو گفتم هر دو بگوئی گفت جوانمردی من آنست که من قبا بیروں کنم و مرقعه بپوشم و معاملت
آں بورزم تا صوفی شوم و از شرم حق اندراں جامه از معصیت به پرهیزم و جوانمردی تو آنکه آں مرقعه بیروں کنی

تا تو بخلق و خلق بتو فتنه نگردند پس جوانمردی من حفظ شریعت بود بر اظهار و ازان تو حفظ حقیقت بود
بر اسرار و این اصلی سخت قویست والله اعلم بالصواب ۔ **اما الطیفوریة** و این گروه تولی
با بی یزید طیفور بن عیسی بن سروشان البسطامی کنند وی از روسای متصوفه بود و کبرای ایشان
و طریق وی غلبه و سکر[1] بود و غلبهٔ شوق حق عزوجل و سکر و دوستی از جنس دوستی کسب آدمی نباشد و هرچه از دایرهٔ
اکتساب خارج بود دعوی کردن بدان باطل بود و تقلید بدان محال ولا محاله صاحی را سکر صفت نباشد
و آدمی را بران جلب سکر بخود سلطان نه و سکران بخود مغلوب باشد و بر الخلق التفات نبود تا بصفتی
از اوصاف بتکلف پدیدار آید و مشایخ این طریقت برانند که اقتدا جز بمستقیمی که از دور احوال رسته باشد در
نباید و باز گروهی روا دارند که کسی بتکلف راه غلبه و سکر سپرد از انجا که پیغامبر گفت صلعم ابکوا فان لم تبکوا
فتباکوا یا بگریید یا بگریه کنندگان مانند کنید و این را دو وجه باشد یکی مانند کردن خود را بگروهی مریا را و این
شرک صریح باشد و دیگر خود را مانند کردن تا حق تعالی مگر وی را بدان درجه برساند که خود را مانند آن قوم
کرده است تا موافق باشد مر آنرا که پیغامبر گفت صلعم من تشبه بقوم فهو منهم پس هرچه از
انواع مجاهدات آید اندر راه بیاورد و بر درگاه امیدوار همی باشند تا خداوند تعالی در تحقیق معانی آن
بروی گشاده گرداند که یکی از مشایخ گفت المشاهدات مواریث المجاهدات گوییم مجاهدات اندر همه
معانی نیکو باشد اما سکر و غلبه اندر تحت کسب نیاید تا بمجاهدات مر آنرا جلب توان کرد و عین مجاهدات
مر حصول سکر را علت نگردد و مجاهدات اندر حال صحو[2] توان کرد و صاحب صحو را قیام بقبول سکر نباشد و
این محال باشد واکنون من حقیقت سکر و صحو را با خلاف مشایخ بیان کنم تا اشکال برخیزد ان شاء الله عزوجل

الکلام فی السکر و الصحو بدان اعزک الله تعالی که سکر و غلبه عبارتیست که ارباب معانی
کرده اند از غلبهٔ محبت حق تعالی و صحو عبارتست از حصول مراد و اهل معانی را اندرین معانی سخن بسیار
است گروهی این را بران فضل نهند و گروهی آنرا برین فضیلت نهند آنانکه سکر را افضل نهند بر صحو آن ابو یزید
است و متابعان وی گویند صحو بر تمکین و اعتدال صفت آدمیت صورت گیرد و آن حجاب اعظم بود از حق
و سکر بر زوال آفت و نقص[3] صفات بشریت و فنا تدبیر و اختیار وی و فنائے تصرفش اندر حق ببقای معانی

له سکر بفتح و تشدید کاف مفتوح معرب شکر که طعام را بدان شیرین کنند و بضم اول و سکون کاف بمعنی مستی و نشه ۱۲ از شرح نصاب منتخب و غیاث۔
ص ۲ه صحو ظاهر و آشکار سے صحو بفتح هوشیار بودن و هوشیاری از مستی و پاک بودن ۱۲ غ سے نقص بفتح و صاد مهمله کمی و کم شدن و از کم کردن۔ در شرح گلستان

وقوائے کہ اندر وے موجود است بخلاف جنس وے و آں ابلغ و اتم و اکمل آں حال بود چنانکہ داؤدؑ اندر حال صحو بود و فعلے از وے بوجود آمد کہ خداوند تعالیٰ فعل وے را بدو اضافت کردہ گفت و قتل داؤد جالوت و پیغامبر ما صلعم اندر حال سکر بود فعلے از وے در وجود آمد کہ خداوند تعالیٰ فعل وے را بخود اضافت کرد و گفت وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ رَمٰى فشتان ما بین عبد و عبد و آنکہ بخود قایم بود و بصفات خود ثابت کردند تو کردی بر وجہ کرامت و آنکہ بحق قایم بود و از صفاتِ خود فانی گفتند ما کردیم آنچہ کردیم پس اضافتِ فعل بندہ بحق نیکوتر از اضافت فعل حق بہ بندہ کہ چوں فعل حق بہ بندہ مضاف بود بندہ بخود قایم بود و چوں فعل بندہ بحق مضاف بود بحق قایم بود کہ چوں بندہ بخود قایم بود چناں بود کہ داؤدؑ را یک نظر بجائے افتاد کہ می نبایست یعنی بر زن اوریا دید آنچہ دید و چوں بحق قایم بود چناں بود کہ پیغمبر ما را صلی اللہ علیہ وسلم یک نظر افتاد ہم از ایں جنس زن زید بر زید حرام شد از انچہ آں در محل صحو بود و ایں در محل سکر و باز آنانکہ صحو را افضل نہند بر سکر آں جنیدؒ است و متابعان وے گویند کہ سکر محل آفت است از انچہ آں تشویش احوال است و ذہاب صحت و گم کردن سر رشتۂ خویش و چوں قاعدۂ ہمہ معانی طالب باشد یا از روئے فنائے وے یا از روئے بقائے وے یا از روئے محوش یا از روئے اثباتش چوں صحیح الحال نباشد فائدۂ تحقیق حاصل نشود از انچہ دل اہل حق مجرد میباید از کل مثبتات و نابینائے ہرگز از بند اشیا راحت نباشد و از آفت آں رستگاری نہ و ماندن خلق اندر چیزہا بدون حق بدانست کہ چیزہا را چنانکہ ہست نمی بینند و اگر ببینند بر ہند و دیدار درست بر دو گونہ باشد یکے آنکہ ناظر اندر شے بچشم بقائے آں نگرد و دیگر آنکہ بچشم فنائے آں نگرد و اگر بچشم بقا نگرد مر کل را اندر بقائے خود ناقص یابد کہ اشیا بخود باقی بیند اندر حال بقا رشان و اگر بچشم فنا نگرد کل موجودات را اندر جنب بقا حق فانی یابد و ایں ہر دو صفت مر او را از موجودات اعراض فرماید و از اں بود کہ پیغمبر گفت صلعم اندر حال دعا کہ اللّٰهُمَّ أَرِنَا الْأَشْيَاءَ كَمَا هِيَ از انچہ ہر کہ دید آسود و ایں معنی قول خدا ایست عز و جل کہ گفت فَاعْتَبِرُوْا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ تا نہ بینند اعتبار نگیرند پس ایں جملہ جز اندر احوال صحو درست نیاید و مر اہل سکر را ازیں معنی ہیچ آگاہی نہ چنانکہ موسیٰؑ اندر حال سکر بود طاقت اظہار یک تجلی نداشت و از ہوش بشد خَرَّ مُوسٰى صَعِقًا و رسول ما علیہ الصلوٰۃ والسلام اندر حال صحو بود از مکہ تا بقاب قوسین در عین تجلی بود و ہر زمان ہشیار تر

---

۱ اضافت نسبت کردن چیزے را بسوے چیزے مخفی نماند کہ اضافت اصطلاح نحویان نسبتے است کہ میان دو اسم واقع شود بر وجہ تقیید اسم اول را مضاف و اسم ثانی مضاف الیہ گویند در فارسی حرف آخر مضاف را بنا بر علامت اضافت کسرہ دہند در تلفظ و ایں اضافت دو قسم است اول ملکی و آں اضافت بکسر است چو اسپ زید و گنج قارون دوم قسم سلطان

اسم فعل بمعنی دور شد ای

[illegible]

وبیدارتر بود شعر شربت الراح کأسا بعد کأس ۔ فما نفد الشراب وما رویت و شیخ من گفتے و
وے جنیدی مذہب بود کہ سکر بازی گاہ کودکانست و صحو فناگاہ مردان و من میگویم کہ علی بن عثمان الجلابی ام رح
بر موافقت شیخم رح کہ کمال حال صاحب سکر صحو باشد و کمترین درجہ اندر صحو از رویت بازماندگی بشریت
بود پس صحوے کہ آفت نماید بہتر از سکرے کہ عین آن آفت بود و از ابوعثمان مغربی رح حکایت آرند کہ اندر ابتدار
حالش بیست سال عزلت کرد اندر بیابانہا چنانکہ حس آدمی نشنید تا از مشقت بنیہ وے بگداخت و چشمہاش بمقدار
سوفار جوال دوزی ماند و از صورت آدمیان بگشت از بعد بیست سالش فرمان صحبت آمد و حق گفت با خلق
صحبت کن با خود گفت ابتدائے صحبت با اہل خدائے و مجاوران خانہ وے کنم تا مبارکتر بود و قصد اہل مکہ کرد
مشائخ را بدل باز آمدن وے آگاہی بود باستقبال او بیرون شدند ویرا یافتند بعبارت مبدل شدہ و بحالی
کہ بجز رمق خلقت بروے چیزے نماندہ بود گفتند یا اباعثمان بیست سال بدین صفت زیستی کہ آدم و ذریتش
اندر روزگار تو عاجز شدند ما را بگوئی تا چہ رفتی و چہ دیدی و چہ یافتی و چرا باز آمدی گفت بسکر رفتم
و آفت سکر دیدم و نومیدی یافتم و بعجز باز آمدم جملہ مشائخ گفتند یا اباعثمان حرامست پس از تو بر معبران
کہ عبارت صحو و سکر کنند کہ تو انصاف بجملہ بدادی و آفت سکر باز نمودی پس سکر جملہ پنداشت فناست
در عین بقاء صفت و این حجاب باشد و صحو جملہ دیدار بقاست در فنائے صفت و این عین کشف باشد و در جملہ
اگر کسے را صورت بندد کہ سکر بفنا نزدیکتر از صحو است محال باشد از آنچہ سکر صفتی است زیادت بر صحو
تا اوصاف بندہ رو بزیادتی دارد بے خبر بود و چون روے بنقصان آن صورت نہد آنگاہ طلاب را بدو امیدے
باشد و این غایت حال الشان است اندر صحو و سکر و از ابو یزید حکایتے آرند کہ مغلوب بود و آن آنست
کہ یحیی ابن معاذ رح بوے نامہ نوشت کہ چہ گوئی اندر حق کسیکہ یک قطرہ از بحر محبت بخورد و مست گردد بایزید جواب
باز نوشت کہ چہ گوئی اندر کسیکہ ہمہ دریاہائے عالم شراب محبت گردد وے جملہ بخورد و ہنوز از تشنگی
می خروشد و مردمان را صورت بندد کہ یحیی از سکر عبارت کردہ است و بایزید از صحو و بر خلاف این است
کہ صاحب صحو آن باشد کہ طاقت قطرہ ہم ندارد و صاحب سکر آنکہ مستی ہمہ را بخورد و نیز دیگر بایدش از آنچہ
شراب آلت سکر باشد جنس بجنس اولیتر و صحو بضد آن بود با مشرب بیارامد اما سکر بر دو گونہ بود یکے از شراب
مودت و دیگر بکاس محبت[1] و سکر مودت معلول باشد کہ تولد آن از رویت نعمت بود و سکر محبتے بے علت

[1] محبت بفتح صحیح است و آنچہ بضم مشہور است غلط است مصدر میمی ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشدہ ۱۲ از تحقیقات میر نور اللہ خان احراری

بود که تولد آں از رویت منعم بود پس هر که نعمت بیند بر خود بیند خود را دیده باشد و هر که منعم را بیند
بے بیند خود را ندیده باشد اگرچه اندر سکر بود سکرش محو باشد و صحو نیز بر دو گونه بود یکے صحو بر غفلت و دیگر
بر محبت افامت و محوے که غفلتی بود آں حجاب اعظم بود و صحوے که محبتے بود آں کشف ابین باشد پس آنکه
مقرون بغفلت بود اگرچه صحو باشد سکر بود و آنکه موصول بمحبت بود اگرچه سکر بود صحو باشد چوں اصل مستحکم
بود صحو چوں سکر باشد و سکر چوں صحو و چوں بے اصل باشد هر دو بے فائده بود و فی الجمله صحو و سکر اندر
قدمگاه مردان بعلت اختلاف معلول باشد و چوں سلطان حقیقت جمال خود نماید صحو و سکر هر دو طفیلی
نماید از آنچه اطراف ایں هر دو معنی بیکدیگر موصول است و نهایت یکے بدایت دیگرے باشد و بدایت و نهایت
جز اندر تفاریق صورت نگیرد و آنچه نسبت آں بتفرقه باشد اندر حکم متساوی باشد و جمع نفی تفاریق بود
و اندریں معنی گوید که **شعر** اذا طلع الصباح بنجم راح ⁂ تساوی فیه سکران و صاح ⁂ و اندر
سرخس دو پیر بودند یکے لقمان[1] و دیگر ابوالفضل حسن روزے لقمان نزدیک بوالفضل اندر آمد و برا یافت
جزوے اندر دست گرفته گفت یا ابا الفضل اندر جزو چه میجوئی گفت همانکه تو اندر ترک وے گفت ایں خلاف چیست
گفت خلاف تو می بینی که از من مے پرسی که چه میجوئی از مستی هشیار شو و از هشیاری بیدار شو تا خلاف
برخیزد و بدانی که من و تو چه می طلبیم پس طیفوریاں را با جنیدیاں ایں مقدار خلاف بود که یاد کردیم و اندر
معاملت مطلق مذهب وے ترک صحبت و اختیار عزلت بود و مریداں را جمله چنیں فرماید و ایں طریقے محمود
و سیرتے ستوده است اگر میسر شود. **واما الجنیدیه** - تولی جنیدیاں بابی القاسم الجنید بن
محمد کنند رح و اندر وقت وے مر او را طاؤس العلما گفتندے و سید ایں طایفه و امام الائمه ایشاں وے
بود و طریق وے مبنی بر صحو است بر عکس طیفوریاں و اختلاف وے گفته آمد و معروف ترین همه مذاهب و مشهور
ترین مذهبها ویست و مشائخ جمله جنیدی مذهب بوده اند و جز ایں اندر کلمات ایشاں اختلاف بسیار است
اندر معاملات ایں طایفه اما من مخافت تطویل را بریں اختصار کردم و اگر کسے را باید که بیشتر ازیں بداند از جاهاے
دیگر باید خواند تا بهتر ازیں معلوم شود که مذهب من اندریں کتاب اختصار است و ترک تطویل وبالله التوفیق
و اندر حکایات یافتم که چوں حسین بن منصور اندر غلبه خود از عمرو بن عثمان تبرا کرد و نزدیک جنید آمد جنید رح
بعدا گفت بچه آمدی گفت تا با شیخ صحبت کنم گفت مرا با مجانین صحبت نیست که صحبت را صحت بباید که چوں آں

[1] هو لقمان بن باعور بن اخت ایوب علی نبینا و ابن خالته وقیل کان من اولاد آزر عاش الف سنة و ادرک داؤد علی نبینا و علیه السلام ۱۲

بآفت صحبت کسی چناں باشد کہ باسہل بن عبداللہ تستری و با عمر کردی گفت ایہا الشیخ الصحو والسکر صفتان للعبد و مادام العبد محجوباً عن ربہ حتیٰ فنی اوصافہ صحو و سکر دو صفت اند مر بندہ را و پیوستہ بندہ از خداوند محجوب ست تا اوصاف وے فانی شود و جنید گفت یا ابن المنصور اخطأت فی الصحو والسکر لان الصحو بلا خلاف عبارۃ عن صحۃ حال العبد مع الحق و ذالک لایدخل تحت صفۃ العبد واکتساب الخلق وانا اری یا ابن منصور فی کلامک فضولاً کثیراً و عبارات لا طائل تحتہا خطا کردی اندر صحو و سکر از انچہ خلاف نیست کہ صحو عبارت از صحت حال است با حق و سکر عبارت ست از فرط شوق و غایت محبت و ایں ہر دو معنی اندر تحت صفت و اکتساب خلق اندر نیاید و من اے پسر منصور اندر کلام تو فضول بسیارے بینم و عبارات بےمعنی واللہ اعلم بالصواب **واما النوریۃ** تولی نوریان بابی الحسن احمد بن نوری کنند رحمۃ اللہ علیہ و وے یکے از صدور علمائے متصوفہ بود و مشہور تر از نور و مذکور اندر میان ایشان بمناقب لامع و حجج قاطع و وے را اندر تصوف مذہبے پسندیدہ است و قاعدہ مذہبش تفضیل تصوف باشد بر فقر و معاملتش موافق جنیدؒ باشد و از نوادر طریقت وے یکے آنست کہ اندر صحبت نزد وے ایثار صاحب حق فرماید بر حق خود و صحبت بے ایثار حرام دارد و گوید کہ صحبت مر درویشان را فریضہ است و عزلت ناستودہ و ایثار صاحب بر صاحب ہم فریضہ است و از وے می آید کہ گفت ایاکم والعزلۃ فان العزلۃ مقارنۃ الشیطان وعلیکم بالصحبۃ فان فی الصحبۃ رضاء الرحمن۔ بپرہیزید از عزلت کہ آں مقارنت شیطان است و بر شما باد الصحبت کہ اندر صحبت خوشنودی خداوند است عزوجل و اکنون من حقیقت ایثار را بیان کنم و چوں بباب صحبت و عزلت برسم آنجا رموز آں شرح دہم تا فوائد عام تر بود انشاء اللہ تعالیٰ عزوجل۔ **الکلام فی الایثار** خداوند گفت عزوجل وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ایثار کنند اگرچہ بداں حاجتمند باشند و نزول ایں آیت اندر شان فقرائے صحابہ بودہ است بر خصوص و حقیقت ایثار آں بود کہ اندر صحبت حق صاحب خود نگاہ دارد و نصیب خود اندر نصیب وے فرو نہد و رنج بر خود نہد از برائے راحت صاحب خود لان الایثار القیام بمعاونۃ الاغیار مع الاشتغال بما امرہ الجبار لرسولہ المختار صلی اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالیٰ خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ و ایں شرح تمام اندر باب آداب الصحبۃ بیاید امام اوانجا ایثار است و ایں بر دو گونہ باشد یکے اندر صحبت چنانکہ ذکرش گذشت و دیگر اندر محبت

و اندر ایثار حق صاحب نوعے از رنج و کلفت است و امّا اندر ایثار حق دوست همه روح و راحت است
و اندر حکایات مشهور است که چون غلام الخلیل با این طائفه عداوتِ خود ظاهر کرد و با هر یک دیگر گونه
خصومتے پدید آورد نوری و رقّام و ابو حمزه را بگرفتند و بدار الخلافه بردند و غلام الخلیل گفت این
قومے اند از زنادقه اگر امیر المؤمنین فرمانے دهد بکشتنِ ایشان اصل زنادقه متلاشی شود که سر همه
این گروه اند و هر کس را این چنین خیر بر دست وے بر آید من اورا ضامنم بمزدی بزرگ خلیفه در وقت
بفرمود که گردنهاے ایشان بزنند سیّاف آمد و آن هر سه را بر دست ببستند سیّاف قصد قتل رقّام
کرد نوری برخاست و بجاے رقام بنشست بر بستنگاه سیّاف بطربی و طوعی تمام ازین عجب داشتند
مردمان سیّاف گفت اے جوانمرد این شمشیر چنان چیزے نیست که بدین عنبت فرا پیش آن آیند که
تو آمدی و هنوز نوبت بتو نارسیده گفت آرے طریق من مبنی بر ایثار است و عزیزترین چیزها در دنیا
زندگانی ست میخواهم تا این نفسے چند اندر کار این برادران کنم که یک نفس دنیا نزدیک من دوست تر
از هزار سال آخرتست از آنچه این سراے خدمت است و آن سراے قربت و قربت بخدمت یابند
برید این خبر بخلیفه بر گرفت خلیفه از رقّتِ طبع و وقت سخن وے اندر چنان حال متعجب شد و کس
فرستاد که اندر امر ایشان توقف کنید و قاضی القضاة ابو العباس بن علی بود حوالت حال ایشان بدو
کرد وے هر سه را بر گرفت و بخانه برد و آنچه از ایشان پرسید از احکام شریعت و حقیقت مر ایشانرا
اندران تمام یافت و از غفلتِ خود و از حال ایشان تشویر خورد آنگاه نوری گفت اَیُّها القاضی
اینهمه که پرسیدی هنوز هیچ چیز نه پرسیدی فانّ لِلّٰهِ عبا عبادا ایا کلون بالله و یشربون بالله و
یجلسون بالله و یقولون بالله که خداوندر امر دانند که قیامِ شان بدوست و قعود و نطق و حرکت
و سکون جمله بوے و زنده بدو اند و پاینده بمشاهدهٔ او که اگر یک لحظه مشاهدهٔ حق از روزگار ایشان گسسته
شود خروش از ایشان بر آید قاضی متعجب شد اندر دقت کلام و صحت حال وے بخلیفه نوشت که اگر
این طایفه ملاحده اند فمَن الموحد فی العالم من گواهی دهم و حکم کنم که اندر همه روے زمین موحد نیست
خلیفه مر ایشانرا بخواند و گفت حاجت خواهید گفتند مارا بتو حاجت آنست که مارا فراموش کنی
نه بقبولِ خود مارا مقرب گردانی و نه بهجر خود مطرود که هجر تو مارا چون قبول تست و قبولِ تو چون هجر تو
خلیفه بگریست و بکرامت مر ایشانرا باز گردانید و از نافع روایت آرند که گفت ابن عمر را ماهی آرزو کرد

اندر همه شهر طلب کردند و نیافتند و من از پس چندین روز بیافتم و بفرمودند تا بریان کردند و گرده
پیش وے آوردم اثر شادی اندر سیمائے وے با آوردن آن ماهی دیدم در حال سائلے بر در سرائے وے آمد
بفرمود که این را بدان سائل دهید غلام گفت یا سیدی چندین روز این میخواستی اکنون چرا میدهی
ما بجائے این سائل را چیزے دیگر بدهیم گفت اے غلام خوردن این بر من حرام است که این را
از دل بیرون کرده ام بدان خبرے که از حضرت رسول شنودم صلی الله علیه وسلم که ایما امرء یشتهی
شهوة فرد شهوته و اثر الآخر علی نفسه غفر له آنکه آرزو کند ویرا چیزے از شهوات آنگاه که بیابد
دست از آن باز دارد و دیگرے را اولیٰتر از خود دارد لامحاله خداوند مر او را بیامرزد اندر حکایات
یافتم که ده کس از درویشان ببادیه فرو شدند و اندر راه منقطع گشتند و تشنگی مر ایشان را دریافت و
با ایشان یک قدح شربت آب بود بر یکدیگر ایثار میکردند و کسے نخورد تا همه ایشان از دنیا بشدند بجز
یک کس وے گفت چون دیدم که همه بمردند من آن آب بخوردم و بقوت آن براه باز آمدم یکے گفت
ورا اگر نمے خوردی بهتر بودے مے گفت یا هذا شریعت را چنین دانسته ام که اگر نخوردمے قاتل نفس خود
بودمے و ماخوذ بدان گفت پس ایشان قاتل نفس بوده اند گفت نه از آنکه از ایشان یکے می نخورد
تا دیگرے بخورد چون جمله اندر موافقت فرو شدند من بماندم و آب لامحاله بر من واجب شد شرعاً که
آن بباید خورد چون امیر المومنین علی کرم الله وجهه بر بستر پیغامبر علیه السلام بخفت و وے با ابوبکر[1] صدیق رض
از مکه بیرون آمد و بغار اندر آمدند آن شب کفار قصد کشتن پیغامبر صلعم کرده بودند خداوند عز وجل جبرئیل
و میکائیل را گفت که من میان شما برادری داده ام و یکی را زندگانی دراز تر از دیگرے گردانیده ام کیست
از میان شما دو که ایثار کند برادر خود را بر خود بزندگانی و مرگ خود را اختیار کند هر دو خود را از زندگانی اختیار
کردند خداوند عز وجل با جبرئیل و میکائیل گفت شرف علی[2] رض ببینید و فضلش بر خود که من میان وے و میان رسول خود
برادری دادم وے قتل و مرگ خود اختیار کرد و بر جائے پیغامبر صلعم بخفت و جان فدائے وے کرد و زندگانی بر وے ایثار کرد

---

[1] بکر بفتح باء و سکون کاف شتر جوان بکرة مونث صدیق اکبر رض که ابوبکر کنیت است بجهة همین است که یک وقت جوان در زیر ایشان بود ۱۲ شیخ عبد الحق

[2] علی هو امیر المؤمنین علی بن ابی طالب یکنی ابا الحسین وابا تراب القرشی و هو اول من اسلم من المذکور فی الاکثر و قد اختلف فی سنه یومئذ فقیل کان له خمسة عشر سنة و قیل ست عشرة و قیل ثمانی سنین و قیل عشر سنین شهد مع النبی صلی الله علیه وسلم فی غزوات کلها غیر تبوک فانه خلفه فی اهله فیها فقال له الا ترضی ان تکون منی بمنزلة هارون من موسیٰ ۱۲

وبہلاک خود اکنوں ہر دو بر زمین شوید و وے را از دشمنان نگاه دارید آنگاه جبرئیل و میکائیل بیامدند یکے بر سرگاه وے نشست و یکے بر پائیگاه وے جبرئیل گفت بخ بخ من مثلک یا ابن ابی طالب ان الله تعالیٰ یباهی بک علی ملئکته کیست چوں تو اے پسر ابی طالب کہ خداوند تعالیٰ بتو مباہات میکند بر ہمہ ملائک و تو اندر خواب خوش خفتۂ آنگاہ ایں آیت آمد اندر شان وے وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَّشْرِيْ نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللهِ وَاللهُ رَءُوْفٌ بِالْعِبَادِ و چوں بجنت حرب اُحد خداوند تعالیٰ مر مومنان را آزمود مگر دانید زنے گوید از صالحات انصار کہ من بیروں آمدم با شربتے آب تا بکسے کساں خود برم اندر حربگاہ یکے را دیدم از کرام صحابہ مجروح افگندہ و نفس مے شمرد بمن اشارت کرد کہ آں آب بمن دہ من بدو دادم مجروحی دیگر آواز داد کہ بمن دہ وے آں آب نخورد و مرا گفت بدو بر ہمچنیں چوں بدو آوردم دیگرے آواز داد کہ آں آب بمن دہ و او ہم نخورد و گفت بدو بر ہمچنیں تا ہفت کس چوں ہفتم خواست کہ آں شربت از من بستاند جان بداد و باز گشتم تا دیگرے را ہم ہر شش بفرمان حق بحق رسیدہ بودند آنگاہ ایں آیت آمد وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ و اندر بنی اسرائیل عابدے بود کہ چہار صد سال عبادت کردہ بود روزے گفت بار خدایا اگر ایں کوہہا نیافریدہ بودی رفتن و سیاحت کردن بر بندگان آسان تر بودے بہ پیغامبر آں وقت صلوات اللہ علیہ فرمان آمد کہ مر آں عابد را بگوئی کہ بر تصرف کردن اندر ملک ما ترا چہ کار ہست اکنوں کہ تصرف کردی نامت را از دیوان سعدا پاک کردم و اندر دیوان اشقیا بنشتم عابد را طربے اندر دل پدید آمد و سجدۂ شکر کرد مر خداوند را پیغامبر وقت گفت اے نادان بر شقاوت سجدۂ شکر واجب نبود گفت شکر من نہ بر شقاوت است بلکہ بر آنست کہ نام من باری اندر دیوان ہست از دواوین وے اما حاجتے دارم اے پیغامبر خدا اے گفتا بگو تا باز گویم گفت بگو مر خداوند عز و جل را کہ اکنوں مرا بدوزخ میفرستی چندانی گردان مرا کہ جائے ہمہ موحدان عاصی بگیرم تا ایشاں جملہ بہ بہشت روند فرمان آمد کہ بگوئی مر آں بندہ را کہ ایں امتحان تو نہ از برائے اہانت تو بود کہ ایں جلوہ کردن تو بود بر سر خلائق و بقیامت آں را کہ تو شفاعت کنی جملہ اندر بہشت باشند و من از احمد حماد سرخسی پرسیدم کہ ابتداء توبۂ تو چگونہ بود گفت وقتے من از سرخس برفتم و بہ بیاباں فرود شدم بر سر اشتران خود و مدتے آنجا بودم و پیوستہ من دوست داشتمے کہ گرسنہ بودمے و نصیب خود با دیگرے دادمے و قول خدائے عز و جل کہ گفت وَيُؤْثِرُوْنَ عَلٰٓى اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ اندر پیش دل من تازہ بودے و بدیں طائفہ اعتقادے داشتم روزے شیرے گرسنہ از بیاباں در آمد و اشترے از آن من بکشت و بر سر بالاے

و بانگی بگرد و هر چه اندران نزدیکی سباعی بود بانگ وے بشنیدندی بر وے مجتمع شدندے بیامدی و اشترا بر هم
دریدی و هیچ نخوردی و باز پران سر بالا شدی آن سباع از روباه و شغال و گرگ و آنچه بدین مانند همه ازان خوردن
گرفتندے وے میبود تا همه باز گشتندی آنگاه قصد کردی تا لختے ازان بخوردی روبهے لنگ از دور پدیدار آمد شیر
باز گشت و بر بالا شد تا آن روباه چندانکه توانست ازان بخورد و باز گشت آنگاه شیر بیامد و لختے ازان
بخورد و من از دور نظاره میکردم چون باز گشت بزبان فصیح مرا گفت یا احمد ایثار بر لقمه کار سگان
بود مردان جان و زندگانی ایثار کنند چون این برهان بدیدم دست از کل اشغال بداشتم و ابتداء توبه
من آن بود جعفر خلدی گوید که روزے ابوالحسن نوری رح اندر خلوت مناجات میکرد و من
برفتم تا مناجات ویرا گوش دارم چنانکه وے نداند که سخت فصیح و لبیق[۱] بود میگفت بار خدایا اهل
دوزخ را عذاب کنی و جمله آفریدگان تواند بعلم و قدرت و ارادت قدیم و اگر ناچار دوزخ را از مردم پر خواهی
کرد قادری بر آنکه بمن آن دوزخ و طبقات آن پر کنی و مر ایشانرا به بهشت فرستی جعفر گفت من اندر امر وے
متحیر شدم و بدیدم بخواب که آینده بیامدے و گفتے خداوند گفت که ابوالحسن را بگوی که ما ترا بدان
شفقت و تعظیم تو بخشیدیم که باو بندگان ماست و ویرا نوری بدان خواندندے که اندر خانهٔ تاریک
چون سخن گفتے بنور باطنش خانه روشن گشتے و بنور حق اسرار مریدان بدانستے تا جنید گفت ویرا که
ابوالحسن جاسوس القلوب است این است تخصیص مذهب وے و این اصل قوی و امرے معظم است
نزدیک اهل بصیرت و بر آدمی هیچ سخت تر از بذل روح نیست و دوست بداشتن از محبوب خود
و خداوند عزوجل کلید همه نیکوئیها اندر بذل محبوب خود را گردانیده است چنانکه گفت لَنْ تَنَالُوا
الْبِرَّ حَتّٰى تُنْفِقُوْا مِمَّا تُحِبُّوْنَ و چون روح کسے مبذول باشد مال و حال و خرقه و لقمه را چه
خطر باشد و اصل ابواب لطیفت این است چنانکه یکے نزدیک رویم آمد که مرا وصیتے کن گفت
یا بنی لیس الامر غیر بذل الروح ان قدرت علی ذالک والا فلا تشتغل بترهات الصوفیة اے
پسر این امر بجز بذل جان نیست اگر توانی والا بترهات صوفیان مشغول مشو و هر چه بجز این بود همه
ترهات است و خداوند گفت عزوجل وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِيْنَ قُتِلُوْا فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلْ اَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُوْنَ[۲]

---

۱ لبیق بفتح و سکون دوم زیرکی و هوشیاری لبیق بفتح لام و کسر همزه چابک و زیرک و شیرین سخن لبیق بفتحتین لایق شدن و استاد شدن
۲ و مرده گمان مکن کسانے را که کشته شدند در راه خدا بلکه زنده اند نزدیک پروردگار خویش روزی داده میشوند ۱۲ فتح الرحمن۔

ونیز گفت وَلَا تَقُوْلُوْا لِمَنْ یُّقْتَلُ فِیْ سَبِیْلِ اللّٰهِ اَمْوَاتٌ بَلْ اَحْیَآءٌ[1] پس حیات ابدی اندر قرب سرمدی بہ بذل حظ یابند و ترک نصیب اندر خود فرمان وے بمتابعت دوستانش و اما ایثار و اختیار جملہ اندر رویت معرفت تفرقہ باشد و اندر عین جمع عین ایثار کہ ترک نصیب خود اصل نصیب خود تا روش طالب متعلق بکسب وے بود ہمہ ہلاک وے بود و چوں جذب حق ولایت خود ظاہر کرد احوال و افعال وے جملہ برہم بشولید و ویرا عبارت نماند و روزگارش را اسم نہ تا کسے ویرا نامے نہد و یا از وے عبارتے کند و یا چیزے را بدو حوالتے کند و اندریں معنے شبلی گوید شعر ؎ غبت عنی فما احس بنفسی ؂ وتلاشت بصفاتی الموصوفة ؂ فانا الیوم غائب عن جمیع ؂ لیس الا العبارة الملهوفة[2] ؂ **واما السهلية** تولی سہلیان بسہل بن عبداللہ رح تستری کنند و وے از محتشمان اہل تصوف بود و کبرای ایشان چنانکہ ذکر وے گذشت و در جملہ اندر وقت خود سلطان وقت بود و از اہل حل و عقد بود اندریں طریقت و ویرا براہین ظاہر بسیار بود کہ اندر ادراک حکایات آں عقل عاجز شود و طریق وے اجتہاد و مجاہدۂ نفس و ریاضت بہت و مریدان را بمجاہدہ بدرجۂ کمال رسانیدے و اندر حکایات معروف است کہ مریدے را گفت جہد کن تا یک روز ہمہ روز میگوئی یا اللہ یا اللہ یا اللہ و دیگر روز و سہ دیگر روز ہمچناں تا بداں خوے گرفت گفت اکنوں شبہا بداں بپیوند چناں کرد تا چناں شد کہ اگر خود را بجائے خواب دیدی ہماں میگفتے اندر خواب تا آں عادت طبع وے شد آنگاہ گفت اکنوں ازیں باز گرد بیاد داشت وے مشغول شو تا چناں شد کہ ہمہ روزگارش مستغرق آں گشت وقتے اندر خانہ بود چوبے از ہوا اندر افتاد و بر سر وے آمد و بشکست و قطرہ ہائے خون کہ از سرش بر زمین مے آمد نبشتہ مے آمد اللہ اللہ اللہ پس روش مریدان او زہد مجاہدات و ریاضات طریق سہلیان بود و خدمت درویشان و حرمت طریق حمدونیان و مراقبۂ باطن طریق جنیدیان اما ریاضت و مجاہدت مرِ وے را سود ندارد۔ اکنوں من اللہ معرفت نفس و حقیقت آں بیان کنم تا معلوم شود آنگاہ بیانِ مذاہب اندر مجاہدات و احکام آں فرونہم تا بر طالب معرفت ایں ہر دو ہویدا شود۔ واللہ اعلم بالصواب۔

الکلام فی حقیقة النفس و معنی الهوی

بدانکہ نفس از روے لغت وجود شئے باشد و حقیقت و ذات وے و اندر جریان عادات و عبارات مردمان

---

[1] و نہ گوئید کسے را کہ کشتہ میشود در راہ حق تعالیٰ کہ مردہ است بلکہ ایشاں زندہ اند ۱۲ فتح الرحمان [2] غائب شدی از من پس نمی شناخت نفس من و صفات من صفت کرد پس بدرستیکہ من امروز غائب از تمام ہستم مگر عبارت دریغ خوردہ ۱۲

محتمل است معانی بسیار را بر خلاف یکدیگر استعمال کنند بمعانی متضاده بنزدیک گروهی نفس بمعنی روح است و بنزدیک گروهی بمعنی مروت و بنزدیک گروهی بمعنی جسد و بنزدیک گروهی بمعنی خون اما محققان این طایفه را مراد ازین لفظ جمله هیچ چیز نباشد و اندر حقیقت آن موافق اند منبع شر است و قائد سوء اما گروهی گویند که عینی است مودع اندر قالب چنانکه روح و گروهی گویند که صفتی است مر قالب را چنانکه حیات و متفق اند که اظهار اخلاق دنی بوی باشد و افعال مذموم را سبب آنست و این بر دو قسم است یکی معاصی و دیگر اخلاق دنی چون کبر و حسد و بخل و خشم و حقد و آنچه بدین ماند از معانی ناستوده اندر شرع و عقل پس بریاضت مر این اوصاف را از خود دفع توان کرد چنانچه بتوبه مر معصیت را و معاصی از اوصاف ظاهر بود و این اخلاق از اوصاف باطن و ریاضت از افعال ظاهر بود و توبه از اوصاف باطن آنچه اندر باطن پدید آید از اوصاف دنی باوصاف سنی ظاهر پاک شود و آنچه بر ظاهر پدید آید باوصاف ستوده باطن پاک شود و نفس و روح هر دو از یک لطائف اند اندر قالب چنانکه اندر عالم شیاطین و ملائکه و بهشت و دوزخ اما یکی محل خیر است و یکی محل شر چنانکه چشم محل بصر است و گوش محل سمع و کام محل ذوق و مانند این از اعیان و اوصافی که اندر قالب آدمی مودع است پس مخالفت نفس سر همه عبادتهاست و کمال همه مجاهدتها و بنده جز بدان بحق راه نیابد زانچه موافقت وی هلاک بنده است و مخالفت وی نجات بنده و حقتعالی امر کرد بخلاف کردن آن و مدح کرد آنانرا که بخلاف نفس کوشیدند و ذم کرد مر آنرا که بر موافقت نفس رفتند چنانکه خداتعالی گفت عزوجل وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوٰى و نیز گفت أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوٰى أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ و از یوسف صدیق ما را خبر داد که گفت وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي و پیغامبر گفت صلعم اذا اراد الله بعبد خیرا بصره بعیوب نفسه و اندر آثار مورود است که خدای عزوجل بداود وحی فرستاد گفت یا داود عاد نفسک فان وُدّی فی عداوتها ای داود دشمنی کن با نفس خویش که دوستی من بدشمنی اوست پس اینجمله که یاد کردیم اوصاف اند ولامحاله صفت را موصوفی باید تا بدان قایم بود از آنچه صفت بخود قایم نباشد و معرفت آن صفت جز بشناخت جمله قالب معلوم نگردد و طریق شناختن آن بیان اوصاف انسانیت است و آن

آیا هرگاه آورد پیغامبر نزد شما آنچه رواست ندارد نفسهای شما سرکشی کردند ۱۲ فتح الرحمن ۲ و من نفس خود را پاک نمیدانم از گناه بدرستی و راستی که نفس فرماینده است به بدی مگر آنکه خداوند عزوجل بدو نگهدارد ۱۲

و اندر حقیقت انسانیت مردمان سخن گفته اند که تا این اسم چه چیز است و مر چه چیز را سزاوار است و علم این بر همه طلاب حق فریضه است از انچه هر که بخود جاهل بود بغیر خود جاهلتر بود و چون بنده مکلف باشد بمعرفت خداوند معرفت خود او را بباید تا بصحت حدوث خود قدم خداوند را بشناسد و بفنائے خود بقائے حق وے را معلوم کند و نص کتاب باین ناطق است که خداوند تعالیٰ مر کفار را بجهل بخود صفت کرد و گفت وَمَنْ يَّرْغَبُ عَنْ مِّلَّةِ اِبْرَاهِيْمَ اِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهٗ[له] ای جهل نفسه و یکے گفته است از مشائخ من جهل نفسه فهو بالغیر اجهل[سه] و رسول گفت من عرف نفسه فقد عرف ربه ای من عرف نفسه بالفناء فقد عرف ربه بالبقاء و یقال من عرف نفسه بالذل فقد عرف ربه بالعز و یقال من عرف نفسه بالعبودیة فقد عرف ربه بالربوبیة پس هر که خود را نشناسد از معرفت کل محجوب باشد و مراد ازین جمله اینجا معرفت انسانیت است و اختلاف مردمان اندرین از اهل قبله گروہے گویند انسان جز روح نیست این جسد جوشن و هیکل آنست و موضع و ماوی گاه ویست تا از خلل طبایع محفوظ باشد و حس و عقل صفت آں و این باطل است از انچه جان چون ازین بنیت جدا میشود ویرا انسان میخوانند و این نام که از شخص مرده برنخیزد و چون باوے جان بود انسانے بود زنده و چون بیجان باشد انسانے بود مرده و دیگر آنکه جان اندر قالب ستور نیز مودع است و ورا انسان نخوانند و اگر علت انسانیت روح بودے بایستے که هر جا که جان بودے حکم انسانیت موجود بودے پس دلیل قایم بر بطلان قول ایشان و گروہے دیگر گفته اند که این اسم واقع است بر روح و جسد بیکجاے و چون یکے از دیگرے مفارق بود این اسم ساقط شود چنانکه بر اسپے چون دو رنگ مجتمع شود یکے سیاه و دیگرے سفید آنرا ابلق خوانند چون از یکدیگر جدا شوند آں رنگها یکے را سیاه خوانند و دیگرے را سپید و این نیز باطل است بقول خدائے عز و جل که گفت هَلْ اَتٰى عَلَى الْاِنْسَانِ حِيْنٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئًا مَّذْكُوْرًا و مر خاک آدم را ایجا انسان خواند و هنوز جان بداں قالب پیوسته نبود و گروہے دیگر گویند که انسان جزو لیست لا یتجزی و محل آں دل است که قاعدهٔ همه اوصاف آدمی آنست و این هم محال است که اگر یکے را بکشند و دل از وے بیرون کنند هم اسم انسانیت از وے نیفتد و پیش از جان باتفاق اندر قالب آدم دل نبود و گروہے از مدعیان متصوفه اندرین

له و کیست که روے بگرداند از کیش ابراهیم مگر آنکه نشناخت نفس خود را ۱۲ فتح الرحمن

سه هر که ندانست ذات خود را پس او بغیر نادان تر است ۱۲ و هر که شناخت نفس خود را پس هر آئینه شناخت رب عز و جل خود را ابغر است و گفته شود هر که شناخت نفس خود را ببندگی پس هر آئینه شناخت عز و جل خود را بسیادت و گفته شود هر که شناخت نفس خود را هر آئینه شناخت رب عز و جل خود را بربوبیت او ۱۲

غلطی افتاده است و گویند که انسان آکل و شارب و محل تغیر نیست و آن سرّ الٰهی است و این جسد تلبیس آن است و آن موضوع است اندر امتزاج طبع و اتحاد جسد و روح گویم باتفاق جملهٔ عقلا و مجانین و کفار و فساق و جهال را اسم انسانیت است و اندر ایشان هیچ معنے نیست ازین اسرار و جمله متغیر و آکل و شارب اند و اندر قالب وجود شخص هیچ معنی نیست که آنرا انسان خوانند و از بعد عدمش نیز نه و خداوند عزوجل جمله مایها را کاندر ما مرکب گردانیده است انسان خوانده است بدون معنی ها که آن در بعضی آدمیان نیست کقوله عزوجل وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ پس بقول خداوند تعالیٰ که وے اصدق الصادقین است از خاک پاک این صورت مخصوص با همه تعبیه انسان است چنانکه گروهے گفته اند از اہل سنت که انسان نامی است که صورتش بدین صفت معهود است که موت این اسم را از وے نفی نکند تا صورت معهوده آلت موسوم بر ظاهر و باطن و مراد از صورت معهود تندرست و بیمار بودن و آلت موسوم بمجنون و عاقل و باتفاق هرچه صحیح تر بود کاملتر باشد اندر خلقت پس بدانکه ترکیب انسان آنکه کاملتر بود نزدیک محققان از سه معنے باشد یکے روح و دیگر نفس و سه دیگر جسد و هر عینی را ازین صورت صفتے بود که بدان قایم بود روح را عقل و نفس را هوا و جسد را حس و مردم نمونه است از کل عالم و عالم نام دو جهان است و از هر دو جهان در انسان نشان است نشان این جهان آب و خاک و باد و آتش ترکیب وے از بلغم و خون و سودا و صفرا نشان آنجهان بهشت و دوزخ و عرصات باز جان بجائے بهشت از لطافت و نفس بجائے دوزخ از آفت و وحشت و جسد بجائے عرصات و جمال این هر دو معنے بقهر و موانست پس بهشت تاثیر رضائے وے و دوزخ نتیجه سخطش همچنین روح مومن از روح معرفت و نفس وے از حجاب و ضلالت و تا اندر قیامت مومن از دوزخ خلاص نیابد و به بهشت نرسد و حقیقت رویت نیابد بتحقیق ارادت نرسد که قاعدهٔ آن روح است بحقیقت قربت و معرفت نرسد پس هر که دنیا او را بشناسد و از دیگران اعراض کند و بر صراط شریعت قیام کند بقیامت دوزخ و صراط نه بیند و در جمله روح مومن داعی وے بود به بهشت که اندر دنیا نمونهٔ آن ولیست و نفس داعی وے بدوزخ که اندر دنیا نمونهٔ آن ولیست آن یکے را مدبر عقل تمام و این دیگر را قاید هوائے ناقص تدبیر آن یکے صواب و از آن این دیگر خطا پس بر طالب این درگاه واجب بود که پیوسته طریق مخالفت وے سپرند تا بخلاف وے مر روح و عقل را

مدد کرده باشند که آن موضع سر خدا ایست عزوجل والله اعلم بالصواب ۔ **فصل** اما آنچه مشایخ گفته اند
اندر نفس ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه اشد الحجاب رویة النفس وتدبیرها صعب ترین حجب بنده را رویت
نفس است و متابعت تدبیر آن از آنچه متابعت وی مخالفت حق عزوجل بود و مخالفت حق سر جمله حجابها بود و ابو یزید
بسطامی گوید رحمة الله علیه النفس صفة لاتسکن الا بالباطل نفس صفتی است که سکونت آن بباطل بود
هرگز وی راه حق سپری نکند و محمد بن علی الترمذی گوید رحمة الله علیه تریدان تعرف الحق مع بقاء نفسك
فیك ونفسك لا تعرف نفسها فکیف تعرف غیرها خواهی تا حق را بشناسی با بقای نفس تو اندر تو و
نفس تو خود را با بقای خودم خود را نمی شناسد چگونه غیر خود را بشناسد یعنی نفس خود اندر حال بقای خود بخود
محجوبست چون بخود محجوب بود بحق چگونه مکاشف گردد جنید گوید رحمة الله علیه اساس الکفر قیامك علی
مراد نفسك بناء کفر قیام بنده باشد بر مراد تن خود از آنچه نفس را با لطیفهٔ اسلام مقارنت نیست لا محاله پیوسته
در اعراض کوشد و معرض منکر بود و منکر بیگانه و ابو سلیمان دارانی گوید رح النفس خائنة مانعة و افضل
الاعمال خلافها نفس خائن است اندر امانت و مانع از طلب رضا و بهترین اعمال خلاف ویست از آنچه
خیانت اندر امانت بیگانگی بود و ترک رضا گم شدگی و اقتباس ایشان اندرین معنی بیش از آنست که حصر توان کرد
جملگی آن را آمدم بر سر مقصود و اثبات مذهب[1] سهل اندر صحت مجاهدات نفس و ریاضت آن و طریق بیان اندر
حقیقت آن و بالله التوفیق **الکلام فی مجاهدة النفس** قال الله تعالیٰ وَالَّذِیْنَ جَاهَدُوْا
فِیْنَا لَنَهْدِیَنَّهُمْ سُبُلَنَا[2] وقال النبی صلی الله علیه وسلم المجاهد من[3] جاهد نفسه فی الله و نیز گفت
رجعنا من الجهاد الاصغر الی الجهاد الاکبر قیل یا رسول الله ما الجهاد الاکبر قال الا وهی مجاهدة النفس
باز گشتیم از جهاد خورد ترین یعنی غزو بسوی جهاد اکبر گفتند یا رسول الله جهاد اکبر چیست گفت مجاهدهٔ نفس و
رسول الله صلی الله علیه وسلم مجاهدهٔ نفس را بر جهاد تفضیل نهاد از آنچه رنج آن زیادت بود که آن جهاد اندر
واجب بود و مجاهده قهر کردن آن پس بدان اکرمك الله تعالیٰ طریق مجاهدت نفس و سیاست آن واضح
و پیدا است که ستوده است میان همه اهل ادیان و ملل و مختص اند اهل این طریقت برعایت آن و مستعمل

[1] مذهب بالفتح بر وزن مکتب جائے رفتن و راه و مجازاً بمعنی دین و آئین [2] بضم میم و فتح ذال و های هوز مفتوح زر اندوده کرده شده و بکسر ها
تا زر اندوده کننده ۱۲ از منتخب و کنز و غ [2] و آنانکه جهاد کردند در راه ما البته دلالت کنیم ایشان را براه های خود ۱۲ فتح الرحمان [3]
هر که جهاد کرد نفس خود را در راه خدا تعالیٰ ۱۲

وجاریست این عبارت اندر میان خواص و عام ایشان و مشایخ را رض اندرین معنی رموز و کلمات بسیار ست
و سهل بن عبداللہ تستریؒ اندر اصل این غلو بیشتر کند و ویرا اندر مجاهدات براهین بسیار است و گویند که وے
خود را ابراں داشته بود که هر پانزده روز یکبار طعام خوردے و عمر دراز بگذاشت بغذا اندک و جمله محققان
مجاهدت اثبات کرده اند و مرآنرا اسباب مشاهده گفته اند و وے بوده است که مجاهده را علت مشاهده گفته است
و مر طالب را اندر حق یافت تاثیرے عظیم نهاده است و وے زندگانی دنیا را در طلب فضل نهد بر حیات عقبے
در حصول مراد از انچه گوید آں ثمرهٔ این است چوں در دنیا خدمت کنی آنجا قربت یابی بے خدمت آں
قربت نباشد باید تا علت وصول حق مجاهدهٔ بنده باشد که بکند هم بتوفیق وے المشاهدات مواریث
المجاهدات و دیگراں گویند که وصول حق را علت نباشد که هر که بحق رسد بفضل رسد فضل را
بافعال چه کار بود پس مجاهدت تهذیب نفس راست نه حقیقت قرب را از انچه رجوع مجاهده به بنده
باشد و حوالهٔ مشاهده بحق محال بود که این علت آں گردد یا آں آلت این و حجت سهل رض اندرین قول
خدایست عز و جل که گفت وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا آنکه مجاهده کند مشاهده یابد
نیز جمله ورود انبیا و اثبات شریعت و نزول کتب و جمله احکام تکلیف مجاهدت است اگر مجاهدت علت
مشاهده نبودے حکم این جمله باطل شدے و نیز جمله احوال دنیا و عقبی تعلق بحکم و علل دارد و هر که علل از حکم نفی کند
شرع و رسم جمله برخیزد و نه اندر اصل اثبات تکلیف درست آید و نه اندر فرع طعام مر سیری را و یا جامع مر دفعه
سرما را علت شود و این تعطیل کل معانی بود پس رویت اسباب اندر افعال توحید بود و دفع آں تعطیل و این را
اندر مشاهده دلائل است و انکار مشاهده مکابرهٔ عیاں بود نه بینی که اسپ توسن را بریاضت
از صفت ستوری بصفت مردمی آرند و اوصاف ستوری اندر وے مبدل کنند تا تازیانه از زمین برگیرد و بخداوند
دهد و گوئی بدست بگرداند و مانند این کودک بے عقل عجمی را بریاضت عربی زبان میکنند و نطق طبیعی ویرا اندر و
مبدل میگردانند و باز وحشی را بریاضت بداں درجه رسانند که چوں بگذارندش میرود و چوں بخوانندش
باز آید و رنج بند بروے دوست تر از آزادی و گنداشتگی بود و سگے پلید را مجاهده بداں محل رسانند که کشتهٔ وے
حلال میگردد و از اں آدمی بے مجاهده و ریاضت نایافته حرام و مانند این پس مدار جمله شرع و رسم بر مجاهده
است و رسول اللہ صلے اللہ علیه وسلم اندر حال قرب حق و یافتن کام و امن عاقبت و تحقیق عصمت[1] چنداں مجاهده

[1] عصمت بالکسر باز داشتن خود را از گناه و بالفتح خطا است از بحر الجواهر و باصطلاح اخلاق این لفظ بر اکفتنا کلکذ آئینده وجود نا انتهار عمر گناه کبیره خصوصا از نکرده

گرداز گرسنگی ہاے دراز و روزہاے وصال و بیداریہاے شب کہ فرمان آمد یا محمد طٰہٰ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ
لِتَشْقٰٓى قرآن بتو بداں نفرستادیم کہ تا تو خود را ہلاک کنی و از ابوہریرہ رض روایت آرند کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم
اندر حال عمارت مسجد خشت میکشیدند و من میدیدم کہ وی را رنج میرسید گفتم یا رسول اللہ آں خشت فرا من دہ
کہ من بجاے تو ایں کار بکنم گفت یا اباھریرة خذ غیرھا فانہ لا عیش الا عیش الاخرة یا اباھریرة تو
خشتے دیگر بردار کہ سراے عیش آخرت است و دنیا سراے رنج و مشقت و حیان بن خارجہ مکی روایت کند
کہ از عبد اللہ بن عمر رض پرسیدم کہ اندر غزو چہ گوئی گفت ابدا بنفسك فجاھدھا وابدأ بنفسك فاغزھا
فانك ان قتلت فارًا بعثك اللہ فارًا وان قتلت مرائیًا بعثك اللہ مرائیًا وان قتلت صابرًا
محتسبًا بعثك اللہ صابرًا محتسبًا پس چنانکہ تالیف و ترکیب عبارت را اندر حق بیان معانی افزا نیست
تالیف و ترکیب مجاہدات را اندر اصول معانی افزا نیست چون بیان بے عبارت و تالیف آں درست
نیاید وصول بے مجاہدت و ترکیب آں درست نیاید و آنکہ دعویٰ کند مخطی بود زانچہ عالم و اثبات حدوث
آں دلیل معرفت آفریدگار است و معرفت نفس و مجاہدت آں دلیل وصلت وے و حجت گروہے دیگر آنست
کہ گویند ایں آیت اندر تفسیر مقدم و مؤخر است چنانکہ وَالَّذِيْنَ جَاهَدُوْا فِيْنَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا ای والذین
هَدَيْنَاهُمْ سُبُلَنَا جَاهَدُوْا فِيْنَا و رسول گفت صلعم لن ینجو احد کم بعملہ قیل ولا انت یا رسول اللہ
قال ولا انا الا ان یتغمدنی اللہ برحمتہ نرہد یکے از شما بعمل خود گفتند تو ہم نرہی یا رسول اللہ دم
فرمود من ہم نرہم بجز آنکہ خداوند تعالیٰ بر من رحمت کند پس مجاہدت فعل بندہ باشد و محال باشد کہ
فعل وے علت نجات وے گردد پس خلاص و نجات بندہ متعلق بہ مشیت است نہ بمجاہدت از انجا
کہ خداوند گفت عز و جل فَمَنْ يُّرِدِ اللّٰهُ اَنْ يَّهْدِيَهٗ يَشْرَحْ صَدْرَهٗ لِلْاِسْلَامِ وَمَنْ يُّرِدْ اَنْ يُّضِلَّهٗ
يَجْعَلْ صَدْرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا و نیز گفت تُؤْتِى الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ تکلیف
ہمہ عالمیان اندر اثبات مشیت خود نفی کرد اگر مجاہدہ علت وصول بودے ابلیس مردود نبودے
و اگر ترک آں علت رد و طرد بودے آدم صلوات اللہ علیہ ہرگز مقبول و مصفا نبودے پس کار سبقت
عنایت دارد نہ کثرت مجاہدت نہ ہر کہ مجتہد تر ا ایمن تر بلکہ ہر کہ بدو عنایت بیشتر وے بحق نزدیکتر یکے اندر
صومعہ مقرون طاعت از حق دور و یکے اندر خرابات موصول معصیت بحق نزدیکتر و اشرف ہمہ معانی
ایمان است کودکے را کہ مکلف نیست حکمش حکم ایمان بود و مجانین را ہمچناں پس چوں اشرف مواہب را

مجاهدت علت نباشد آنچه کم از آن بود هم بعلت محتاج نبود و من که علی بن عثمان الجلابی امؓ میگویم که این
خلافیست اندر عبارت بدو معنی از آنچه یکے میگوید من طلب وجد و دیگرے میگوید من وجد طلب
و سبب یافتن طلب بود و سبب طلبیدن یافت آن مجاهدت میکند تا مشاهدت یابد و این
مشاهدت میکند تا مجاهدت یابد و حقیقت این آن بود که مجاهدت اندر مشاهدت بجاے توفیق است
اندر طاعت و آن عطاست از حق عزوجل پس چون طلب حصول طاعت بے توفیق محال بود حصول
توفیق نیز بے طاعت محال بود و چون بے مشاهدت مجاهدت موجود نباشد بے مجاهدت مشاهدت
نیز محال بود پس لمعۂ از جمال خداوندی بباید تا بنده را بمجاهدت دلالت کند و چون علت وجود مجاهدت آن لمعه
باشد هدایت سابق بود بر مجاهدت امّا آنچه آن قوم یعنی سهل و اصحاب او حجت کنند که هر که بمجاهدات
اثبات نکند بود و جمله انبیا و کتب و شرائع منکر بود که مدار تکلیف بر مجاهدت است بهتر ازین بباید که
مدار تکلیف بر هدایت حق است مجاهدات اثبات حجت راست نه حقیقت وصلت را و خداوند
عزوجل گفت وَلَوْ اَنَّنَا نَزَّلْنَا اِلَيْهِمُ الْمَلٰٓئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا
مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْٓا اِلَّآ اَنْ يَّشَآءَ اللّٰهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَهُمْ يَجْهَلُوْنَ و اگر فرشتگان را بدیشان فرستیم و مردگان را
با ایشان بسخن آریم و برانگیزیم بر ایشان همه چیزها را ایشان ایمان نیارند تا ما نخواهیم از آنچه علت ایمان مشیت
ماست نه رویت دلایل و مجاهدت ایشان و نیز گفت که اِنَّ الَّذِيْنَ كَفَرُوْا سَوَآءٌ عَلَيْهِمْ ءَاَنْذَرْتَهُمْ اَمْ
لَمْ تُنْذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُوْنَ آنانکه کافر اند مساویست نزدیک ایشان اظهار حجت و ورود دلایل
انذار از اهوال قیامت و ترک آن ایشان ایمان نیارند که ما مر ایشان را از اهل ایمان نگردانیده ایم
و دلهاے ایشان بحکم شقاوت مختوم است پس ورود انبیا و نزول کتب و ثبوت شرایع اسباب
وصول اند نه علت وصول از آنچه ابوبکرؓ اندر حکم تکلیف همان بود که ابوجهل اما ابوبکرؓ بعدل و فضل برسید
و ابوجهل بعدل بے فضل باز ماند پس علت وصول ابوجهل بعدل از فضل باز ماندن عین وصول است
نه طلب وصول که اگر طالب و مطلوب هر دو یکے بودے طالب واجد بودے و چون واجد بود طالب نبود
از آنچه رسیده آسوده باشد و سر طالب آسایش درست نباید و پیغامبر گفت صلعم مَنِ اسْتَوٰى يوماه
فهو مغبون هر که او دو روز چون بهم بود یعنی از طالبان وے اندر عینی ظاهر بود باید که هر روز بهتر باشد
و این درجۂ طالبان است باز گفت اِسْتَقِيْمُوْا وَلَنْ تُحْصُوْا استقامت گیرید و بر حالی بایستید پس مجاهدت را

سبب گفت و سبب اثبات کرد مر اثبات حجت را و وصول را از سبب نفی کرد و تحقیق الهیت را و آنچه گویند که این مجاهدت بصفتے دیگر گردانندی آنکه اندر اسپ صفتی است مکتوم که اظهار آنرا مجاهدت سببی است که تا ریاضت نیابد آن معنی ظاهر نشود و اندر خر که آن معنی نیست هرگز اسپ نگردد نه اسپ را بمجاهدت خر توان کرد و نه خر را بریاضت اسپ توان گردانید از آنچه این قلب عین باشد پس چون چیزیکه عین او را قلب نتوانند کرد اثبات آن اندر حضرت حق سبحانه محال بود بر آن پیر رح یعنی سهل تستری مجاهدت میرفت که وے از آن آزاد بود و در عین آن عبارت او از آن منقطع بود نه چون گروهے که عبارت آنرا بے معاملتے مذهب گردانیده اند و محال باشد که آنچه همه معاملت است بیباید همه عبارت گردد و در جمله مر اهل این قصه را مجاهدت و ریاضت موجود است باتفاق اما رویت آن اندر آن آفت است پس آنکه مجاهدت نفی میکنند نه مرادش عین مجاهدت است بلکه مراد عدم رویت مجاهدت است و معجب ناشدن بافعال خود اندر محل قدس از آنچه مجاهدت فعل بنده بود و مشاهدت داشت حق تا داشت حق نباشد فعل بنده قیمت نگیرد لعمری از خودت دل نگرفت که چندین مشاطگی خود کنی و فضل حق نه بینی که چندین سخن فعل خود گوئی پس مجاهدت دوستان فعل حق باشد اندر ایشان بے اختیار ایشان و آن قهر و گدازش بود و گدازش جمله نوازش بود و مجاهدت جاهلان فعل ایشان باشد اندر ایشان باختیار ایشان و آن تشویش بود و پراگندگی و دل پراگنده از آفت پراگنده بود پس تا توانی از فعل خود عبارت مکن و اندر هیچ صفت نفس را متابعت مکن که وجود هستی تو حجاب تست اگر بفعلے محجوب بودی بفعل دیگری برخواستے چون کلیت تو حجابست تا بکلیت فنا نگردی شائسته بقا نگردی ان النفس کلب باغ و جلد الکلب لا یطهر الا بالدبا غ و اندر حکایات معروف است که حسین بن منصور بکوفه اندر خانه محمد بن الحسین العلوی نزول کرده بود و ابراهیم خواص رح بکوفه اندر آمد چون خبر وے شنید نزدیک وے شد حسین گفت یا ابراهیم اندرین چهل سال که تو تعلق بدین طریق داری ازین معنی تر اچه چیز حاصل شده است گفت طریق توکل مرا مسلم شده است حسین گفت ضیعت عمرک فی عمران باطنک فاین الفناء فی التوحید عمر اندرین عمران باطن ضایع کردی پس فنا کجاست اندر توحید یعنی توکل عبارتیست از معاملت خود با خداوند تعالی و درستی باطن باعتماد کردن با وے و چون کسے عمرے اندر معالجت باطن کند عمرے دیگر باید تا در معاملت ظاهر خرچ کند هر دو عمر ضایع باشد و هنوز از حق بوے اثرے نرسیده باشد و از شیخ ابو علی سیاه مروزی حکایت کنند که گفت من نفس را بدیدم بصورتے مانند صورت من که یکی موئے وے گرفته بود و برامین داد من و برابر درختے

بستم و قصد هلاک وی کردم مرا گفت یا با علی رنج کم کن که من لشکر خدایم مرا گم نتوانی کرد و از محمد بن علیان نسوی آمده است
آرند و وی از کبار[۱] اصحاب جنید بود که من اندر ابتدای حال که با آفتهای نفس بینا گشته بودم و کمینگاههای
وی بدانسته از وی پیوسته حقدی اندر دل من بود روزی چیزی چون روباه بچه از گلوی من برآمد و حق تعالی
مرا بوی شناسا گردانید و دانستم که آن نفس است وی را بزیر پای اندر آوردم و هر لگدی که بر وی میزدم وی بزرگتر میشد
گفتم ای هذا همه چیزها به رنج و زخم هلاک شوند تو چرا زیاده گردی گفت از آنچه آفرینش من بر بازگونگی است
و آنچه رنج چیزها بود راحت من بود و آنچه راحت چیزها بود رنج من بود و شیخ ابو العباس شقانی که امام وقت بود رح
گفت روزی من بخانه اندر آمدم سگی زرد دیدم بجای خود خفته بود پنداشتم که از محلت اندر آمده است قصد راندن وی
کردم وی بزیر دامن من اندر آمد و ناپدید شد و شیخ ابو القاسم گرگانی که امروز قطب و مدار[۲] علیه وی است ابقاه الله
وی از ابتدای حال خود نشان داد که من او را بصورت ماری دیدم و درویشی گفت من نفس را دیدم بصورت موشی
گفتم تو کیستی گفت من هلاک غافلانم که داعی شر و سوء ایشانم و نجات دوستان که اگر من با ایشان نباشمی
که وجود من آفت است ایشان به پاکی خود مغرور شوندی و با فعال خود متکبر که چون اندر طهارت دل و
صفائی سر و نور ولایت و استقامت بر طاعت خود نگرند از هوا و کبر ایشان پدیدار آید و باز چون
مرا بینند اندر میان دو پهلوی خود آن جمله عیب از ایشان پاک شود و این جمله حکایات دلیل آنست
که نفس عینی است نه صفتی و وی را صفت است و ما اوصاف وی ظاهر می بینیم و رسول گفت صلی الله علیه وسلم
اعدی عدوك نفسك التی بین جنبیك دشمن ترین دشمنان تو نفس تست اندر میان دو پهلوی تو پس چون
معرفت آن حاصل آمد دانستی که خود آنرا بریاضت بدست توان آورد اما اصل و ماهیت وی نیست نگردد و چون شناخته شد
وی درست شد طالب اگر هالک باشد باک نبود از بقای او اندر وی لان النفس کلب نباح و امساك
الکلب بعد الریاضة مباح پس مجاهدات نفس مر فنای اوصاف نفس را بود نه فنای عین او را و مشائخ را اندرین
معنی سخن بسیار است اما من خوف تطویل کتاب را بدین مقدار کفایت کردم اکنون سخن اندر حقیقت هوا و
ترک شهوات گویم ان شاء الله عز و جل و بالله التوفیق

الکلام فی حقیقة الهوی

بدان اعزك الله
که هوا عبارت از اوصاف نفس است نزدیک گروهی و نزدیک گروهی دیگر عبارتست از ارادت طبع که متصرف

---

۱ کبار بکسر اول بزرگان و این جمع کبیر است و بالضم و تشدید موحده بسیار بزرگ و بمعنی بزرگان جمع اکابر است ۱۲ غیاث ۲ مدار بالفتح جای دور
و جای گردش ما از منتخب و بمعنی دائره و دوره و حلقه نیز آمده ۱۲ غ ۳ برای آنکه هر که سوار شد او را هلاک نشد و هر که مخالفت کرد او را هلاک شد بدر ۱۲

و مدبر او نفس است چنانچه عقل از روح و هر روحی را که اندر بنیت خود از عقل قوتے نباشد ناقص بود و نیز هر نفسے را
که از هوا قوتے نباشد ناقص بود پس نقص روح نقص قربت بود و نقص نفس عین قربت و پیوسته مر بنده را دعوتین
مے باشد یکی از عقل و یکی از هوا الّا آنکه متابع دعوت عقل باشد بایمان رسد و آنکه متابع دعوت هوا بود
بضلالت و کفران رسد پس هوا حجاب و اضلال باشد و رفعت گاهِ مریدان و محلّ اعراض طالبان و مامور
است بنده بخلافِ آن و منهی از ارتکابِ آن لان من رکبها هلک و من خالفها ملک چنانکه
خداوند گفت عزّ و جلّ وَاَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهٖ وَنَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰی فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِیَ الْمَاْوٰی
و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اخوف ما اخاف علی امتی اتباع الهوی و طول الامل و از ابن
عباسؓ می آرند اندر تفسیر قول خدای تبارک و تعالی و تقدس اَفَرَاَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ اِلٰهَهٗ هَوَاهُ ای
الهوی الٰهاً معبوداً و یل بر آنکه بدون حق هواے وے معبود وے است و همه همت وے روز و شب طلب
رضائے وے است و هوا ها جمله بر دو قسم است یکے هواے لذت و شهوت و دیگر هواے جاهِ خلق و ریاست
و آنکه متابع هواے لذت باشد اندر خرابات بود و خلق از فتنهٔ وے ایمن باشند اما آنکه متابع هواے شهوت
جاه خلق و ریاست باشد اندر صوامع و دوائر باشد فتنهٔ خلق باشد که خود از راه افتاده باشد و خلق را
نیز بضلالت داعی بود فنعوذ بالله من متابعة الهوی پس آنکه کل حرکات هوا باشد بمتابعتِ آن وے را
رضا با خدعه باشد از حق اگرچه در مسجد با شما باشد و باز آنرا که از هوا تبتیش بود و از متابعتِ وے گریزش بود
نزدیک باشد بحق اگرچه اندر کنشت بود ابراهیم خواص گوید رحمه الله که وقتے شنیدم که اندر روم راهبے هفتاد سال است
تا در دیرے نشسته است بحکم رهبانیت گفتم اے عجب شرط رهبانیت چهل سال بود و این مرد چه مشرب هفتاد
سال و رین دیر بیار امیده است قصد وے کردم چون نزدیک دیر وے رسیدم دریچه باز کرد و مرا گفت یا ابراهیم
دانستم که بچه کار آمدی من اینجا نه براهبے نشسته ام اندرین هفتاد سال بلکه من سگے دارم با هوا شوریده اندر
دیر نشسته ام تا سگ بانی کنم و شر وے از خلق باز دارم و الا من نه اینم چون این سخن از وے بشنیدم گفتم
بار خدایا قادری که اندر عین ضلالت بنده را طریق صواب دهی و راهِ راست کرامت کنی مرا گفت یا ابراهیم
چند مردمان را طلب کنی برو خود را طلب کن چون یافتی پاسبان خود باش که هر روز این هوا سیصد و شصت
گونه لباس الٰهیت پوشد و بنده را بضلالت دعوت کند و در جمله شیطان را اندر دل و باطن بنده مجال نباشد
تا ویرا هواے معصیتے اندر دل پدیدار نیاید و چون مایهٔ آن از هوا پدیدار آید آنگاه شیطان آنرا گیرد و می آراید

وبردل وے جلوه میکند واین معنی را وسواس خوانند پس ابتداے آں از هوا بوده باشد والبادی اظلم
واین معنی قول خدا است عزوجل که گفت مرابلیس را آنگاه که میگفت که من جمله آدمیان را از راه ببرم
اِنَّ عِبَادِی لَیْسَ لَكَ عَلَیْهِمْ سُلْطَانٌ ترا بر بندگان خاص من هیچ سلطانی نیست پس شیطان بر حقیقت
نفس وهواے بنده باشد وازاں بود که پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت وما من احدٍ الا وقد غلبه
شیطانه الا عمر فانه غلب شیطانه هیچکس نیست که نه شیطان ویرا غلبه کرده است یعنی هواے هر کسے
مراورا غلبه کرده است بجز عمر که وے شیطان خود را غلبه کرده است پس هوا ترکیب طینت آدم وریحان جان
فرزندان ویست که پیغامبر گفت الهوی والشهوة معجونة بطینة ابن آدم ترک هوا بنده را امیر کند
وارتکاب آں امیر را اسیر کند چنانکه زلیخا هوا را ارتکاب کرد امیر بود اسیر شد ویوسف ع ترک هوا گفت اسیر بود
امیر گشت واز جنید رح پرسیدند ما الوصل قال ترك ارتکاب الهوی آنکه خواهد که بوصلت حق مکرم شود
هوا گوی تن را خلاف کن که بنده بهیچ عبادت بحق تقرب نکند بزرگتر ازانکه مر هوا را خلاف کند ازانچه کوه بناخن
کندن بر آدمی آسان تر ازاں بود که هوا را خلاف کردن واندر حکایات یافتم از ذوالنون مصری که گفت
یکے را دیدم که اندر هوا مے پرید گفتم این درجه بچه یافتی گفت قدم بر هوا نهادم تا در هوا شدم از محمد بن فضل
البلخی مے آید که گفت عجب دارم ازانکه بهواے خود بخانه وے شود وزیارت کند چرا قدم بر هوا ننهد تا بوے رسد
و با وے دیدار کند اما ظاهر ترین صفتے مر نفس را شهوت است وشهوت معنی است پراگنده اندر اجزاے
آدمی وجمله حواس در کارهاے وی اند وبنده بحفظ جمله مکلف است واز فعل هر یک مسؤل شهوت ازاں
چشم دیدار واز آں گوش شنیدن واز آں بینی بوئیدن واز آں زبان گفتن واز آں کام چشیدن واز آں
جسد لمس وبسودن واز آں صدر اندیشیدن پس باید که طالب راعی وحاکم خود باشد وروز وشب روزگار خود
دراں بگذارد تا این دواعی هوا را که اندر حواس پیدا می آید از خود منقطع گرداند واز خداوند تعالی خواهد
تا ویرا بداں صفت گرداند که این ارادت از باطن وے مدفوع گردد که هر آنکه بجز شهوت مبتلا گردد از
از کل معانی محجوب شود پس اگر بنده بتکلف این را از خود دفع کند رنج وے دراز گردد ووجود اجابت آں متواتر
شود وطریق این تسلیم است تا مراد حاصل گردد واز ابو علی سیاه مروزی رح حکایت کنند که گفت من بگرمابه
رفته بودم وبر موافقت سنت استره را مراعات میکردم با خود گفتم اے بو علی این عضو را که منبع شهوات است
ترا بچندین آفت مبتلا دارد از خود جدا کن تا از شهوت باز رهی بسرم ندا کردند که یا ابا علی اندر ملک ما تصرف میکنی

مگر نفیۂ ما را عضوے از عضو دیگر اولیٰ تر نیست بعزت ما اگر آنرا از خود جدا کنی ما در هر موئے ازان تو صد چندان
شهوت و هوا نهم اندران محل و اندرین معنی گوید شعر تَبْتَغِی الْاِحْسَانَ دَعْ اِحْسَانَكَ ؛ اُتْرُكْ بَخْشِی اللهِ
دیجانكَ ؛ بنده را در خرابی بنیت هیچ تصرفے نیست اما اندر تبدیل صفت بتوفیق حق و تسلیم امر و تبری از حول
و قوت کسبی هست و بحقیقت چوں تسلیم آید عصمت آمد و بعصمت حق بنده بحفظ و فنای آفت نزدیکتر بود که
بمجاهدت لان نفی الذباب بالمکنة الیسر من نفیه بالمذبة پس حفظ حق زائل گرداننده جملگی آفتها
است و نزوانیده جملگی علتها و هیچ صفت مر بنده را با وے مشارکت نیست چنانچه وے فرموده است اندر
ملک وے تصرف نه و تا تقدیر عصمت حق نباشد بجد بنده از هیچ چیز باز نتواند بود که جدِ او جد نباشد چوں از حق
به بنده جد نباشد جد وے را سود ندارد و قوت طاعت بجد ساقط شود و جمله جدها اندر دو جایگاه صورت
بندد یا جهد کنند تا تقدیر حق را بگردانند از خود یا خود بخلاف تقدیر چیزے بخود نسبت کنند و این هر دو روا نباشد
که تقدیر بجهد متغیر نشود و هیچ کارے بے تقدیر نیست و هم می آید که شبلی رح بیمار شد طبیبے نزدیک وے آمد
گفت پرهیز کن گفت از چه چیز پرهیز کنم از چیزے که روزی من است یا از انچه روزی من نیست اگر پرهیز
از روزی باید کرد نتواں کرد و اگر جز از روزی آں خود بمن ندهند ان المشاهدة لا تجاهد و این مسئله
باحتیاط جائے دیگر بیارم انشاء الله تعالیٰ عز و جل و اما الحکیمیة حکیمان تولی بابی[له] عبد الله محمد بن علی
الحکیم الترمذی کنند رح و وے یکی از ائمۂ وقت بود اندر جمله علوم ظاهری و باطنی و ویرا تصانیف بسیار است
و قاعدۂ سخن و طریقش بر ولایت بود و عبارت از حقیقت آں کردے و از درجاتِ اولیا و مراعات ترتیب
آں گفتے و آں علیحده بحریست بیکرانه با عجوبۂ بسیار و ابتدائے کشفِ مذهب وے آنست که بدانی که خداوند تعالیٰ
را اولیا است که ایشاں را از خلق برگزیده است و همتِ ایشاں را از متعلقات بریده و از دواعی نفس و هوا
نشاں واخریده هر کسے را بدرجتے قیام داده و دراں معانی بر ایشاں کشوده و اندریں سخن دراز است و چند
اصل اندر او شرح باید داد تا معلوم گردد اکنون من بر سبیل اختصار تحقیق ایں ظاهر کنم و اسباب و اوصاف
و سخن مرداں را اندراں بیارم انشاء الله عز و جل **الکلام فی اثبات الولایة** بدانکه قاعده
و اساس طریقت تصوف و معرفت جمله بر ولایت و اثبات آنست و جمله مشایخ رض اندر حکم اثباتِ ایں
موافق اند اما هر کسے بعبارتے دیگرگوں بیان ایں ظاهر کرده اند و محمد بن علی رح مخصوص است باطلاق ایں

[له] یعنی ابو عیسے محمد بن عیسے بن سورة بن موسی بن اضحاک سلمی ترمذی ۱۲

عبارت مر حقیقت حالِ فتنت را اما وَلایت بفتح تصرف بود اندر حق لغت و وِلایت بکسر واو امارت بود و نیز هر دو مصدر فعل ولیت باشند چون چنین بود باید که تا دو لغت بود چو ولالت و دلالت و نیز ولایت ربوبیت بود و از آنست که خدای عزوجل گفت هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلّٰهِ الْحَقِّ که کفار تولّی به وی کنند و نیز بدو بگروند و از معبودانِ خود تبرّی کنند و نیز ولایت بمعنیٰ محبت بود اما ولی روا باشد که فعیل بود بمعنیٰ مفعول چنانکه خدای گفت عزوجل وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِيْنَ که خداوند تعالیٰ بندهٔ خود را با فعال و اوصاف وی نگذارد و اندر کنف حفظ خودش بدارد و روا باشد که فعیل باشد بمعنیٰ مبالغه اندر فاعل که بنده تولّی بطاعت وی کند و بر عایاتِ حقوق وی مداومت کند و از غیر وی اعراض کند این یکے مرید باشد و آں دیگرے مراد و این جمله معانی از حق به بنده و از بنده بحق روا بود از انچه روا باشد که وی تعالیٰ ناصر دوستانِ خود باشد ز انچه وعده کرد خداوند مر دوستانِ خود را از صحابهٔ پیغامبر بنصرت و گفت اَلَآ اِنَّ نَصْرَ اللّٰهِ قَرِيْبٌ و نیز گفت وَاَنَّ الْكَافِرِيْنَ لَا مَوْلٰى لَهُمْ ای لا ناصر لهم چون کفار را ناصر نبود لا محاله مومنانرا ناصر بود که انصرت کند عقول شانرا اندر استدلال آیات و بیان معانی بر دلهائے ایشاں و کشف براهین بر اسرار ایشان و نصرت کند مر ایشانرا بر مخالفتِ نفس و شیطان و موافقتِ امور خود و نیز روا باشد که بدوستی مخصوص گرداند شانرا و از محل عداوت نگاه دارد چنانکه گفت يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّوْنَهٗ تا وی را بدوستی وی دوست دارند و روئے از خلق برتابند تا هم وی ولے ایشاں باشد و هم ایشاں اولیائے وی و روا باشد که یکے را ولایتے دهد بر اقامت کردن بر طاعت وی و وی را اندر حفظ و عصمت نگاهدارد تا وی بر طاعت وی اقامت کند و از مخالفتش به پرهیزد و شیطان از حسن اقامت طاعتِ وی بگریزد و روا بود که یکے را ولایتے دهد تا حلّش اندر ملک حل بود و عقدش عقد و دعواتش مستجاب و انفاسش مقبول چنانکه پیغامبر گفت صلی اللّٰه علیه وسلم رُبَّ اَشْعَثَ اَغْبَرَ ذِيْ طِمْرَيْنِ لَا يُعْبَأُ بِهٖ لَوْ اَقْسَمَ عَلَى اللّٰهِ لَاَبَرَّهٗ ۔ و معروفست که اندر خلافت عمر بن الخطاب رض رود نیل بر عادتِ خود بایستاد از انچه اندر جاهلیت هر سال کنیزکے آراسته درو انداختندے تا روان شدے عمر رض بر کاغذ پاره نوشت[1]

[1] و در تاریخ الخلفا اینچنین است به تفصیل که عمرو بن عاص رض از مصر این واقعه را بعمر رض نوشت حضرت عمر رض بجوابش رقم فرمود که خوب کردی من یک پرچه کاغذ بفرستم آنرا در دریائے نیل بینداز عمرو بن عاص رض چون خط را دید از درونش این پرچه برآمد مضمون عربی او در فارسی این است " از عبد اللّٰه عمر امیر المومنین بسوئے نیل مصر اما بعد اگر تو بحکم خود جاری میشوی پس جاری مشو و اگر خدا تعالیٰ ترا جاری میکند پس از خدائے واحد قهار میطلبم که ترا جاری گرداند بعد از آن پرچه را در دریائے نیل (که خشک شده بود) انداخت پس صبح دیدند که شانزده گز در یک شب آب جاری شد و این بد رسم اللّٰه تعالیٰ از اهل مصر تا این دم دور کرد انتهی واللّٰه اعلم ۱۲ احمد علی پروفیسر اسلامیه کالج لاهور (مصحح کتاب هذا)

که ای آب اگر بخود ایستاده روان مباش و اگر بفرمان خدا ایستاده عمر میگوید که بروچون رقعه اندر آب انداختند
آب برفت و این امارت بر حقیقت بود پس مراد من اندر ولایت و اثبات آن آنست تا بدانی که
اسم ولی مر آنکس را روا بود که این معانی مذکور اندر وی موجود باشد چنانکه ویرا حال این بود که گفتم و قال
و پیش ازین مشایخ اندرین کتب ساختند و آن عزیز زود نیست گشت اکنون من عبارت آن پیر بزرگ را
که صاحب مذهب است جمال دهم چنانکه اعتقاد من بدان منتهی است تا ترا فواید بسیار حاصل شود و بجز تو
آنرا که سعادت خواندن این کتاب باشد از طلاب این طریقت انشاء الله عزوجل

فصل

بدانکه قواک الله تعالی که این لفظ متداول است میان خلق و کتاب و سنت بدین ناطق است چنانکه خداوند گفت
عزوجل اَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ و نیز گفت نَحْنُ اَوْلِيَاؤُكُمْ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَفِي الْاٰخِرَةِ و جای دیگر گفت اَللّٰهُ وَلِيُّ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم اِنَّ مِنْ عِبَادِ اللّٰهِ
لَعِبَادًا يَغْبِطُهُمُ الْاَنْبِيَاءُ وَالشُّهَدَاءُ قِيْلَ مَنْ هُمْ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ صِفْهُمْ لَنَا لَعَلَّنَا نُحِبُّهُمْ قَالَ قَوْمٌ تَحَابُّوْا
بِرُوْحِ اللّٰهِ مِنْ غَيْرِ اَمْوَالٍ وَلَا اكْتِسَابٍ وُجُوْهُهُمْ نُوْرٌ عَلٰى مَنَابِرَ مِنْ نُوْرٍ لَا يَخَافُوْنَ اِذَا خَافَ النَّاسُ
وَلَا يَحْزَنُوْنَ اِذَا حَزِنَ النَّاسُ ثُمَّ تَلَا اِنَّ اَوْلِيَاءَ اللّٰهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ و نیز پیغامبر گفت
صلی الله علیه وسلم که خدای گفت عزوجل مَنْ اٰذٰى وَلِيًّا فَقَدِ اسْتَحَلَّ مُحَارَبَتِيْ و مراد ازین آنست که خداوند تعالی
را اولیا اند که ایشانرا بدوستی و ولایت مخصوص گردانیده است و والیان ملک وی اند که برگزیده است شانرا
و نشانه اظهار فعل خود گردانیده است و بانواع کرامات مخصوص کرده و آفات طبیعی از ایشان پاک گردانیده
و از متابعت نفس و هوا ایشانرا برهانیده تا همت شان بجز وی نیست و انس شان جز با وی نه پیش از ما بوده اند
اندر قرون ماضیه و اکنون هستند و از پس این الی یوم القیامة خواهند بود از آنچه خداوند تعالی مر این امت را
شرف داده است بر جمله امم و ضمان کرده است که من شریعت محمد را صلی الله علیه وسلم نگاهدارم چون آن
خبری و حجج عقلی امروز موجود است اندر میان علما بایدتا برهان عینی نیز موجود باشد انکار نشاید اندر میان خلق
اولیا و خواص خداوند و این خلاف ما را با دو گروه باشد یکی معتزله و دیگر عامه حشویان معتزله تخصیص
یکی را بر یکی انکار کنند از گروندگان و نفی تخصیص وی نفی تخصیص نبی باشد و این کفر باشد و عوام حشویان
تخصیص روا دارند اما گویند که بوده اند و امروز نمانده اند و انکار ماضی و مستقبل هر دو یکی بود از آنچه طرفی از انکار
اولیتر باشد از طرفی دیگر پس خداوند تعالی برهان نبوی را تا امروز باقی گردانیده است و اولیا را سبب اظهار آن

کرده تا پیوسته آیاتِ حق و حجت صدق محمد صلعم ظاهر باشد و مر ایشان را والیان عالم گردانیده تا مجرد حدیث
وی گشته اند و راه متابعتِ نفس را اندر نوشته تا از آسمان باران ببرکتِ اقدامِ ایشان آید و از زمین نبات برکات
اقدام بصفائی احوالِ ایشان روید و بر کافران مسلمانان ظفر بهمتِ ایشان یافتند و از ایشان چهار هزار اند
که مکتوم اند و مر یکدیگر را نشناسند و جمالِ حالِ خود ندانند و اندر کلِ احوال از خود و از خلق مستور باشند
و اخبار بدین مورود است و سخن اولیا بدین ناطق و مرا خود اندرین معنی بحمد الله خبر عیان گشته است و اما آنچه
اهل حل و عقد اند و سرهنگانِ درگاهِ حق سیصد تن اند که مر ایشان را اخیار خوانند و چهل دیگر که مر ایشان را ابدال
خوانند و هفت دیگر که مر ایشان را ابرار خوانند و چهار دیگر که مر ایشان را اوتاد خوانند و سه دیگر که مر ایشان را نقبا خوانند
و یکی دیگر که مر وی را قطب خوانند و غوث نیز خوانند و این جمله مر یکدیگر را بشناسند و اندر امور باذن یکدیگر محتاج باشند
و برین اخبار مروی ناطق است و اهل سنت بر صحت این مجتمع اند و مراد اندرین موضع شرح و بسط آن نیست
اینجا عام اعتراضے کنند از آنچه گفتیم که مر ایشان یکدیگر را بشناسند که هر یک از ایشان ولی اند پس باید که
از عاقبتِ خود ایمن باشند و این محال باشد که معرفت ولایت ایمنی اقتضا کند چون روا باشد که مومن
بایمانِ خود عارف بود و ایمن نباشد روا باشد که ولی بولایت خود عارف باشد و ایمن نباشد اما روا باشد
که بروجه کرامت حق تعالی ولی را بامن عاقبت او مشرف گرداند اندر صحت حال بر وے و حفظ وے از مخالفت
و اینجا مشایخ را اختلاف است و من علت اختلاف پیدا کرده ام که هر کدام از آن چهار هزار که مکتوم است معرفت
وے مر خود را بولایت روا ندارند و آنکه ازین گروه دیگر اند روا دارند و بسیارے از فقها نیز موافق آن گروه اند
و بسیارے موافق این گروه و از متکلمان همچنان استاد ابو اسحٰق اسفرائنی و جماعتے از متقدمان بر آنند
که ولی خود را نشناسد که ولی است و استاد ابوبکر ابن فورک و جماعتے دیگر از متقدمان بر آنند که بشناسد
ولی خود را که ولی است گوییم مر آن گروه را که اندر معرفت او مر خود را چه زیان و آفت است گویند که معجب
شود بخود چون بداند که ولی ام گوییم شرط ولایت حفظ حق بود و آنکه از آفت محفوظ بود این بر وے روا نباشد
و این سخن سخت عامیانه است که کسے ولی باشد و بر وے کرامات ناقض عادات میگذرد و وے نداند که من
ولی ام و یا این کرامات است و گروهے از عوام مر این گروه را تقلید کرده اند و بعضے آن گروه دیگر را و حدیث
ایشان معتبر نداشته اند اما معتزله بکلیت تخصیص و کرامات را منکر اند و حقیقت ولایت کرامت
و تخصیص بود و گویند که همه مسلمانان اولیائے خدا اند چون مطیع باشند و هر که باحکام ایمان قیام کرد

وصفاتِ خدا و رویتِ خدا را منکر شد و مومن را خلود دوزخ روا داشتند و بجواز تکلیف بمجرد عقل بے ورود رسل و نزول کتب
مقر آید و ے ولی بود بنزدیک ہمہ مسلمانان این شخص ولی بود اما ولی شیطان و گویند کہ اگر ولایت کرامت واجب گردے
بایستے تا ہمہ مومنان را کرامت بودے از آنچہ ہمہ اندر ایمان مشترک اند و چون اندر اصل مشترک باشند باید کہ اندر
فرع نیز مشترک باشند و آنگاہ گویند کہ روا باشد کہ مومن و کافر را کرامت باشد و آن چون گرسنہ باشد اندر سفرے
کہ میزبانے پدید آید یا مائدہ تا کسے وی را بستوری برنشاند و مانند این و گویند کہ اگر روا بودے کہ کسے مسافتے
بیک شب قطع کردے بایستے تا پیغامبر را بودی صلی اللہ علیہ وسلم کہ چون وے قصدِ مکہ کرد خدائے گفت عز وجل وَتَحْمِلُ
أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَّمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ الْأَنفُسِ گوییم نحل شما باطل است بدانچہ خدای گفت عز وجل
سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي الآية اما معنی حمل اثقال
اجماع صحابہ برفتن از مکہ بود کہ کرامات خاص است نہ عام و اگر ایشان جملہ بکرامات بمکہ رفتندے عام گشتے
و ایمان غیبی ضروری نشدے و کل احکام ایمان غیبی و خبر شدن برخواستے زانچہ ایمان اندر محل عموم است
اندر مطیع و عاصی و ولایت اندر محل خصوص پس خداوند تعالی آنچہ حکم آن در محل عموم نہاد پیغامبر صلعم
بر موافقتِ ایشان حمل اثقال فرمود و آنچہ حکم آن اندر محل مخصوص نہاد بیکشب مر پیغامبر خود را از مکہ
بہ بیت المقدس رسانید و از انجا بقاب قوسین بردند او و جاہاے عالم بدو نمود و چون باز آمد ہنوز
بسیاری از شب تازہ بود فی الجملہ در حکمِ ایمان عام بود با عام و در حکم کرامت خاص بود با خاص و
نفی تخصیص مکابرہ عیان بود چنانکہ بر درگاہِ ملک حاجب و دربان امیر و وزیر بود و ہر چند کہ اندر حکم چاکری
یکسان باشند اما بعضے را خاصیتے است پس ہر چند کہ اندر حقیقتِ ایمان یکسان باشند مومنان اما یکے عاصی بود
و یکے مطیع و یکے عالم بود و یکے جاہل پس درست شد کہ انکار تخصیص انکار کل معانی بود واللہ اعلم بالصواب ؛؛

فصل و مشایخ را ہر یک اندر تحقیق عبارت ولایت رموز است آنچہ ممکن شود از مختارات رموزِ شان
بیارم تا فائدہ تمام شود انشاء اللہ عز وجل ابو علی جرجانی گوید رحہ الولی ھو الفانی فی حالہ والباقی فی مشاھدۃ
الحق لم یکن لہ عن نفسہ اخبار ولا مع غیر اللہ قرار و ولی آن بود کہ فانی بود از حالِ خود باقی بمشاہدہ حق
ممکن نبود مر او را کہ از حالِ خود خبر دہد یا جز با خداوند تعالی بیارامد زیرا کہ خبر بندہ از حالِ خود باشد چون احوال فانی
شد وی را از خود خبر دادن درست نیاید و با غیر حق آرام نیاید کہ از حالِ خود او را خبر دہد از آنچہ خبر دادن مر غیر را از حالِ
غیب کشف سر حبیب باشد و کشف سر حبیب بر غیر حبیب محال باشد و نیز چون اندر مشاہدت باشد در مشاہدت

رویت غیر محال باشد و چون رویت غیر نباشد قرار با خلق چگونه ممکن شود جنید رضی گفت الولی ان لایکون له
خوف لان الخوف ترقب مکروه یحل فی المستقبل او انتظار المحبوب یفوت فی المستانف والولی ابن وقته
لیس له وقت مستقبل فیخاف شیئاً وکما لاخوف له لا رجاء له لان الرجاء انتظار محبوب یحصل
او مکروه یکشف وذالک فی الثانی من الوقت وکذالک لایحزن من حزونة الوقت من کان فی ضیاء
الرضاء ونور الشکر وروضة الموافقة فانی یکون له حزن قال الله تعالی الاان اولیاء الله لاخوف
عَلَیْهِمْ وَلَاهُمْ یَحْزَنُوْنَ ومراد ازیں قول آنست که گفت ولی را ترس نباشد زانچه ترس از هوس چیزے باشد
که از آمدن آں بر دل کراہیتے بود و یا بر تن بلائے و یا محبوبے می ترسد که از وے فوت شود که اندر حال او نیست
ولی پسر وقت را بود و او را خوف نباشد که از آں بترسد چنانکه او را خوف نبود رجا هم نباشد از انچه رجا امید
محبوبی باشد که بدو رسد اندر ثانی حال و یا مکروہے از وے دفع شود و اندوہے نباشد ش از انچه اندوه از کدورت
وقت بود و پس آنکه اندر خطیره رضا بود و در رضا موافقت اندوه او را کجا باشد عوام را چنیں صورت بندد اندریں
قول که چوں خوف و رجا نباشد و حزن نه بجائے آں امن باشد و امن هم نباشد که امن از نادیدن غیب بود
و اعراض کردن از وقت و ایں همه صفت آناں باشد که رویت بشریت شاں نباشد و آرام با صفت نه
بود خوف و رجا و امن و حزن جمله نصیب نفس باز گردد و آں چوں آں فانی شد و رضا بنده را صفت گشت و چوں
رضا آمد احوال مستقیم اندر رویت محول از احوال اعراض پدید آید آنگاه ولایت بر دل کشف گشت و معنی آں
بر سر ظاهر شد و ابو عثمان مغربی گوید رح الولی قد یکون مشهوراً ولا یکون مفتوناً ولی مشهور باشد اندر
میان خلق اما مفتون نباشد و دیگرے گوید الولی قد یکون مستوراً ولا یکون مشهوراً ولی مستور باشد
و مشهور نباشد ایں که حذر از کرد از شهرت ولی بداں بود که اندر شهرت فتنه باشد پس ابو عثمان گفت روا بود
که وے شهره باشد اما شهرگی وے بے فتنه باشد از انچه فتنه اندر کذب بود چوں ولی اندر ولایت خود صادق
بود بر کاذب خود اسم ولایت واقع نشود و اظهار کرامت بر دست کاذب محال باشد باید که فتنه از روزگار وے
ساقط بود و ایں هر دو قول بداں اختلاف باز گردد که ولی خود را نشناسد که ولیست که اگر بشناسد مشهور بود و اگر
نشناسد مفتون گردد و الشرح لذالک یطول و اندر حکایات است که ابراهیم ادهم رح مردے را گفت که خواهی
تا تو ولی باشی از اولیای خدا تعالی گفت بلے میخواهم گفت لا ترغب فی شیئ من الدنیا والاخرة وفرغ
نفسک لله واقبل بوجهک علیه یعنی بعقبی رغبت مکن که رغبت کردن بدنیا اعراض کردن بود

از حق بچیزی فانی و رغبت کردن بعقبی اعراض کردن بود از حق بچیزی باقی و چون اعراض بچیز فانی بود و فانی فنا شود
و اعراض نیست گردد و چون اعراض بچیزی باقی بود بر بقا فنا روا نباشد پس بر اعراض وی هم فنا روا نباشد
و فائده این کلمه آنست که خدا را بدنیا و عقبی مده و گفت فارغ کن مر خود را از برای دوستی خداوند دنیا و عقبی
را در دل خود راه مده و روی دل بحق آر و چون این اوصاف اندر تو موجود باشد ولی باشی و از ابو یزید رضی پرسیدند که ولی
که باشد گفت الولی هو الصابر تحت الامر والنهی ولی آن باشد که اندر تحت امر و نهی خداوند صبر کند زانچه هرکرا
دوستی حق در دل او زیاده تر امر وی بر دلش معظم تر و از نهی او تنش دورتر و هم از ابو یزید رضی حکایت کنند که گفت
یک دفعه مرا گفتند که در فلاں شهر ولی ایست از اولیای خدای عز وجل برخاستم و قصد زیارت وی کردم چون
بمسجد وی رسیدم وی از خانه بیرون آمد و اندر مسجد خیو از دهان بر زمین افگند من از انجا باز گشتم و برا سلام
ناگفته گفتم ولی باید که شریعت بر خود نگاه دارد تا حق ولایت بر وی نگاه دارد اگر این مرد ولی بودی خیو از دهان بر
زمین مسجد نیفگندی حفظ حرمت را ناچیز ادراک نگاه داشتی مر صحبت کرامت را آن شب پیغامبر را صلی الله علیه وسلم
بخواب دیدم که مرا گفت یا بایزید برکات آنچه کردی اندر تو رسید دیگر روز بدین درجه رسیدم که شما همی بینید
شنیدم که یکی نزدیک شیخ ابو سعید اندر آمد و نخست پای چپ اندر مسجد نهاد گفت او را باز گردانید که هر که اندر
خانه دوست اندر آید نشاید که پای چپ پیش نهد و گروهی از ملاحده لعنهم الله تعلق بدین طریق مختصر کردند
و گفتند که خدمت چندان باید کرد که بنده ولی شود چون ولی شد خدمت برخاست و این ضلالتیست پیدا و
هیچ مقام نیست اندر راه حق که هیچ رکنی از ارکان خدمت برخیزد و بجایگاه خود شرح این تمامی باز گویم
انشاء الله عز وجل **الکلام فی اثبات الکرامة** بدانکه ظهور کرامت جائز است بر ولی
اندر حال صحت تکلیف بر وی و فریقین از اهل سنت و جماعت برین متفق اند و اندر عقل نیز مستحیل نیست
از انچه این نوع مقدور خداوند است و اظهار آن منافی هیچ اصلی نیست از اصول شرع و از دیگر جنس آن
از اوهام گسسته نیست و کرامت علامت صدق ولی بود و ظهور آن بر کاذب روا نباشد بجز علامت کذب
و دعوی وی و آن فعلی بود ناقض عادت اندر حال بقای تکلیف و آنکه به تعریف حق بر جه استدلال صدق را
از کذب بداند وی نیز از ولی باشد و گروهی از اهل سنت گویند که کرامت درست است اما نه تا حد معجزه
چون استجابت دعوت و حصول مراد از آن جنس و آنچه بدین ماند که عادات از آن نقض کند گویم شما را
از ظهور فعل ناقض عادت بر دست ولی صادق اندر زمان تکلیف چه فساد همی آید و از فساد اگر همی گویند که

این نوع مقدور خداوند تعالی نیست این خود ضلالتست و اگر گویند که این نوع مقدور است اما اندر اظهار آن
بر دست ولی صادق ابطال نبوت بود و نفی تخصیص انبیا گوییم این هم محال است از آنچه ولی مخصوص است
بکرامات و نبی بمعجزات والمعجزة لم تكن معجزة بعينها انما كانت معجزة لحصولها من شرطها اقتران
دعوى النبوة فالمعجزة تختص للانبياء والكرامات يكون للاولياء و چون ولی ولی باشد و نبی نبی میان
ایشان هیچ شبهت نباشد تا ازین احتراز بباید کرد و شرف مراتب پیغامبران علیهم السلام بعلو رتبت و
صفای عصمت است نه بمجرد معجزه یا کرامت و یا اظهار بر ایشان فعل ناقض عادت و باتفاق مر همه انبیا را
جمله معجزاتست ناقض عادت و اندر اصل اعجاز از جمله متساوی اند اما اندر درجات و تفضیل یکی را بر یکی
فضل است و چون روا باشد تسویهٔ افعال ناقض عادات مر ایشان را بر یکدیگر فضل بود چرا روا نباشد
که این را نیز کرامت بود فعلی ناقض عادت و انبیا از ایشان فاضلتر باشند و چون آنجا فعل ناقض
عادت علت تفضیل و تخصیص ایشان نگردد با یکدیگر اینجا نیز فعل ناقض عادت علت تخصیص ولی نگردد بر
نبی یعنی همسان نگردد با ایشان و آنگاه این دلیل را معلوم کنند از عقلا این شبهت از دلشان برخیزد و اگر
یکی را صورت چنین بندد که اگر ولی را کرامت ناقض عادت بود وی دعوی نبوت کند این محال باشد
از آنچه شرط ولایت صدق قول باشد و دعوی بخلاف معنی کذب باشد و کاذب ولی نباشد و اگر ولی دعوی
نبوت کند آن قدح باشد اندر معجزه و این کفر بود و کرامت جز مومن مطیع را نباشد و کذب معصیت بود نه طاعت
و چون چنین باشد کرامت ولی موافق اثبات حجت نبی باشد هیچ شبهت طعن کردن نیفتد میان کرامت و معجزه
زیرا که پیغامبر صلی الله علیه و سلم باثبات معجزه نبوت خود اثبات میکند و ولی بکرامت هم نبوت وی را اثبات میکند
و هم ولایت خود پس این صادق اندر ولایت همان گوید که آن صادق اندر نبوت و کرامت ولی عین اعجاز
نبی باشد و مومن را رویت کرامت ولی زیادت یقین باشد بر صدق نبی نه شبهت اندر و از آنچه اندر
دعوی ایشان متضاد نیفتد تا یکی هر یکی را نفی کند که دعوی یکی بعینه برهان دعوی دیگر است چنانکه اندر شریعت
چون گروهی از ورثه اندر دعوی متفق باشند چون حجت یکی ثابت شود حجت وی حجت دیگران باشد بحکم
اتفاق شان در دعوی و چون دعوی متضاد بود آنگاه حجت یکی حجت دیگران نباشد پس چون نبی مدعی بود
بصحت نبوت بدلالت معجزه و ولی وی را مصدق دارد اندر دعوی وی اثبات شبهت اندرین محال باشد والله اعلم

الکلام فی الفرق بین المعجزات والکرامات

و چون درست شد که بر دست کاذب

معجزه و کرامات محال باشد لا محاله فرقی ظاهرتر باید تا معلوم و مبین شود بدانکه شرط معجزات اظهار است و از آن کرامت کتمان از آنچه ثمرهٔ معجزه بغیر باز گردد و کرامت خاص مر صاحب کرامت را بود و نیز صاحب معجزه قطع کند که این عین اعجاز است و ولی قطع نتواند کرد که آن کرامت است یا استدراج و نیز صاحب معجزه اندر شرع تصرف کند و اندر ترتیب آن نفی و اثبات کند بفرمان خدای عزوجل و صاحب کرامات را اندران بجز از تسلیم و قبول احکام روی نیست از آنچه هیچ وجه کرامت ولی مر حکم شرع نبی را منافات نکند و اگر کسی گوید چون گفتی معجزه ناقض عادت است و ولایت صدق نبی که چون جنس آن جز نبی را روا داری آن معتاد گردد و عین حجت تو بر اثبات معجزه اثبات کرامت باطل کند گویم این امر بر خلاف صورت تست که مر ترا اعتقاد گشته است از آنچه اعجاز عادات خلق را ناقض است چون کرامت ولی عین معجزهٔ نبی بود همان برهان نماید که معجزهٔ نبی بود پس اعجاز مر اعجاز را نقض نکند نه بینی که چون خبیب را کافران بمکه بر دار کردند رسول صلی الله علیه وسلم بمدینه بود اندر مسجد نشسته وی را همی دید با صحابه میگفت آنچه با وی میکردند خدای تعالی حجاب از چشم وی نیز بر داشت تا وی نیز پیغامبر را صلی الله علیه وسلم بدید و بر وی سلام گفت خداوند تعالی سلام وی بگوش پیغامبر رسانید و جواب پیغامبر صلی الله علیه وسلم وی را بشنوانید و دعا کرد تا روی بقبله بر گشت پس اینکه پیغامبر صلی الله علیه وسلم او را بدید از مدینه وی بمکه بود فعلی بود ناقض عادت و کرامت وی بود از آنچه باتفاق رویت غائب ناقض عادت بود پس هیچ فرق نبود میان غیبت زمان و از ان غیبت مکان چه کرامت خبیب اندر حال غیبت مکان از پیغامبر صلی الله علیه وسلم و چه کرامات متاخران اندر حال غیبت زمان از وی و این فرقی مبین است و برهانی واضح بر استحالت مضادت کرامت مر اعجاز را از آنچه کرامت جز اندر حال تصدیق صاحب معجزه ثابت نشود و جز بر دست مومن مصدق مطیع پیدا نیاید از آنچه کرامات امت معجزهٔ پیغامبر است از آنچه شریعت وی باقیست باید که تا حجت وی نیز باقی بود پس اولیا گواهان اند بر صدق رسالت رسول و روا نباشد که بر دست بیگانه کرامت ظاهر شود و اندرین معنی حکایتی آرند از ابراهیم خواص رحمة الله علیه و آن سخت اندر خور بود اینجا ابراهیم گفت من بباديه فرو رفتم بتجرید بر حکم عادت خود چون لختی بشدم یکی از گوشه بر خواست و از من صحبت خواست اندر وی نگاه کردم از دیدن وی نفرتی بر من باز آمد گفتم این چه شاید بود مرا گفت یا ابراهیم رنجه دل مشو که من یکی از انصاری ام و صابیان ایشان از اقصار بلاد روم آمده ام بامید صحبت تو گفتا چون بدانستم که بیگانه است

دلم برآسود و طریق صحبت و گذاردن حق وی بر من آسان فرا گشت گفتم یا راهب النصاری با من طعام و شراب نیست نترسم که ترا اندرین بادیه رنج رسد گفت یا ابراهیم چندین بانگ تو اندر عالم و تو هنوز اندوه طعام و شراب میخوری گفتا عجب داشتم ازان انبساط وی و صحبتش قبول کردم مر تجربه را تا اندر دعوی خود بچه جایست چون هفت شبانروز برفتیم تشنگی ما را دریافت وی بایستاد و گفت یا ابراهیم چندین طبل تو اندر عالم میزنند بیار تا چه داری از گستاخیها برین درگاه که مرا طاقت نماند از تشنگی گفتا من سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا در پیش این بیگانه مرا رسوا مگردان که وی را اندر چنین بیگانگی بمن ظن نیکوست چه باشد که ظن بیگانه ای بر من وفا کنی گفتا چون سر برآوردم طبقی دیدم دو قرص و دو کاسه شربت آب بر آن نهاده آن بخوردیم و از انجا برفتیم چون هفت روز دیگر برآمد با خود گفتم که من این ترسا را تجربه کنم تا ذل خود ببیند از انکه وی بچیزی دیگر مرا امتحان کند و چیزی از من معارضه کند گفتم یا راهب النصاری بیار که امروز نوبت تست تا چه داری از ثمرهٔ مجاهدت وی نیز سر بر زمین نهاد و چیزی گفت طبقی پدیدار آمد چهار قرص و چهار کاسه شربت آب برو نهاده من ازان تحت عجب داشتم و رنجه دل شدم و از روزگار خود نومید شدم و با خود گفتم که من ازین نخورم که این از برای وی ظاهر شده است و معونت وی باشد من این نخورم با من گفت یا ابراهیم بخور گفتم نخورم گفتا بچه علت گفتم از انچه تو اهل این معنی نه و این از جنس حال تو نیست و من اندرین کار تو متحیرم اگر این را بر کرامت حمل کنم بر کافر کرامت روا نباشد و اگر بر معونت تو مدعی را شبهت افتد با من گفت یا ابراهیم بخور بشارت باد مرترا بدو چیز یکی باسلام من اشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له واشهد ان محمدا عبده و رسوله و دیگر آنکه ترا نیز بنزدیک حق تعالی خطری بزرگ است گفتم چرا گفت زانچه ما را ازین جنس هیچ چیز نباشد من از شرم تو سر بر زمین نهادم و گفتم بار خدایا اگر دین محمد حق است و پسندیده تست مرا دو قرص و دو کاسه شربت آب ده و اگر ابراهیم خواص ولی تست مرا دو قرص و دو کاسه شربت آب ده چون سر برآوردم این طبق حاضر کرده بود ابراهیم ازان بخورد و آن جوانمرد که راهب بود یکی از بزرگان دین شد و این معنی عین اعجاز نبی باشد موصول بکرامت ولی و این نادر است که اندر غیبت نبی مر غیر را برهان نماید و اندر حضور ولی مر غیر وی را از کرامت وی نصیبی بود و بحقیقت منتهی ولایت را جز مبتدی آن نشناسد زانچه آن راهب از مکتومان بود چون سحرهٔ فرعون پس ابراهیم صدق معجزهٔ نبی را اثبات کرد و آن دیگر هم صدق نبوت میطلبید و هم عز ولایت خداوند تعالی بحسن عنایت ازلی مقصود هر دو حاصل کرد و این فرقی ظاهر است میان کرامت و اعجاز و اندرین معنی سخن بسیار است و این کتاب بیش ازین تحمل نکند و اظهار کرامات بر اولیا

دیگر بود و شرط این کتمان است نه اظهار بتکلف و شیخ من گفتی که اگر ولی ولایت ظاہر کند و بدان دعوی کند صحت حالش را
زیان ندارد اما تکلف وے باظہار آن رعونت باشد واللہ اعلم بالصواب۔

الکلام فی اظہار جنس المعجزة علی یدی من یدعی الالہیة

اتفاق کرده اند مشائخ این طائفه و جملگی اہلسنت و جماعت بر آنکه روا باشد فعل ناقض عادت مانند معجزه و کرامت پیدا آید بر دست کافرے که اسباب شبہت بظہور آن منقطع باشد و کس را اندر کذب وے شک نباشد و ظہور آن فعل بر کذب وے ناطق بود و آنچنان بود که فرعون چہار صد سال عمر یافت که او را اندران ہیچ بیماری نبوده است و آب از پس وے ببالا بر شدی و چون بایستادے آب بایستادے و چون برفتے آب برفتے اما بدین جملہ اندر دعوی وے مر عاقلان را شبہت نیفتاد که وے دعوی خدائی کرد و مقر اند عقلا که خداوند تعالی مجسم و مرکب نیست و اگر چنین افعال و مانند این بسیارے دیگر بر وے پدید آمدی عاقل را بر کذب دعوے وے شک نبودے و آنچه از شداد صاحب ارم و از نمرود روایت آرند ازین جنس ہم برین قیاس کن و مانند این مخبر صادق صلے اللہ علیہ وسلم ما را خبر داده است که اندر آخر الزمان دجال بخواہد آمد و دعوی خدائی کند و دو کوه با وی یکی بر راست و یکی بر چپ وے میرود و این که بر راست بود جایگاه نعیم باشد و آنکه بر چپ بود جایگاه عقوبت و عذاب و خلق را بخود دعوت کند و آنکه بدو نگرود او را عقوبت کند و خداوند بسبب ضلالت خلق را می میراند و زنده میگرداند و اندر عالم امر مطلق گسترانیده باشد اگر بجائے آن صد چندان از افعال ناقض عادات بر وے پدیدار آید عاقل را اندر کذب وے ہیچ شبہت نیفتد که عاقل را بضرورت معلوم بود که خدای بر خر ننشیند و متغیر و متلون و کور نباشد و این معانی را حکم استدراج باشد و نیز روا باشد که بر دست مدعی رسالت آنکه کاذب بود فعلے پدیدار آید ناقض عادت که آن دلیل بر کذب وے بود چنانکه بر دست صادق و صادق را علامت صدق وے بود اما روا نباشد که فعلے پدیدار آید که اندران کسے را شبہتے افتد و چون اثبات شبہت جائز باشد کاذب از صادق و صادق را از کاذب باز نتوان شناخت آنگاه طالب نداند که کرا تصدیق باید کرد و کرا تکذیب باید کرد و آنگاه حکم نبوت بکلیت باطل شود روا باشد که بر دست مدعی ولایت چیزے از جنس کرامت پدیدار آید که وے اندر دین درست باشد اگر چه معاملتش خوب نباشد زانچه بدان صدق رسول اثبات میکند و فضل حق ظاہر میکند بر خود و بنسبت آن فعل بحول و قوت خود میکند و آنکه اندر اصل ایمان راست گوئی بود بے برہان اندر ہمہ احوال باعتقاد اندر ولایت راست گوئی بود بے برہان زانچه اعتقاد وے در کل احوال بوصف اعتقاد وی باشد

اگر چه اعمالش موافق اعتقادش نباشد دعوی ولایت از وے ترکِ معاملات را منافات نکند چنانکه دعوی
ایمان و بحقیقت کرامت و ولایت از مواهب حق است نه از مکاسب بنده پس کسب بنده حقیقت
هدایت را علت نگردد و پیش ازین گفته ام که اولیا معصوم نباشند که عصمت شرط نبوت است اما محفوظ باشند
از آفتے که از وجودِ آن نفی ولایت اقتضا کند و نفی ولایت از بعد وجود آن اندر چیزے پیوسته است که نفی ایمان کند
و آن ردت بود نه معصیت و این مذهب محمد بن علی حکیم ترمذی است رح و از آن جنید و ابو الحسن نوری و حارث
محاسبی رحمهم الله و جز ایشان بسیارے از اهل حقایق رح اما اهل معاملات چون سهل بن عبد الله تستری و ابو
سلیمان دارانی و ابو حمدون قصار و جز ایشان را رحمة الله علیهم مذهب آنست که شرط ولایت مداومت
کردن بر طاعت است چون کبیرهٔ بر دلِ ولی گذر کند وے از ولایت معزول شود و پیش ازین گفتم که باجماع
امت بنده بکبیره از ایمان بیرون نیاید پس ولایتے از ولایتے دیگر اولیتر نیست و چون ولایت معرفت
که اصل همه کرامتهاست بمعصیت ساقط نشود محال باشد که آنچه کمتر از آنست اندر شرف و کرامت
بمعصیت زایل شود و این اختلاف اندر میان مشایخ دراز شده است و اینجا مراد من اثبات این
جمله نیست اما مهمترین چیزها اندر معرفت این باب آنست که بدانی بعلم الیقین که این کرامت بر ولی اندر
چه حال ظاهر شود اندر حال صحو یا اندر حال سکر و اندر غلبه یا تمکین و شرح صحو و سکر اندر ذکر مذهب
ابو یزید بتمامی بیاورده ام و ابو یزید و ذو النون مصری و محمد بن خفیف و حسین ابن منصور و یحیی بن معاذ
رازی رح و جماعتے بر آنند که اظهار کرامت بر ولی بجز اندر حال سکر وے نباشد و آنچه اندر حال صحو باشد آن معجزهٔ
انبیا بود و این فرقے واضح است میان معجزه و کرامات اندر مذهب ایشان که اظهار کرامات بر ولی اندر حال
سکرِ وے باشد که وے مغلوب و بیپروائے دعوت ندارد و اظهار معجزه بر نبی اندر حال صحو وے باشد که
وے تحدی کند و خلق را بمعارضه آن خواند و صاحب معجزه مخیر بود میان دو طرف حکم یکے اظهار و آنجا که خواهد
اعجاز را و دیگر کتمان آن و باز اولیا را این نباشد که ایشان را در کرامت اختیار باشد که گاهے کرامت بخواهند
و نباشد که گاهے نخواهند و باشد از آنچه ولی داعی نباشد تا حالش بقیام اوصاف منسوب باشد که وے
مکتوم باشد و حالش بفنا صفت موصوف باشد پس یکے صاحب شرع بود و دیگرے صاحب سِر پس باید که
کرامت جز در حال غیبت و دهشت ظاهر نگردد و در جمله تصرف وے بتصرف حق باشد و آنکه وقت وے
این چنین بود جمله نطقش بتالیف حق بود از آنچه صحت صفت بشریت یا لاهی بود و یا ساهی و یا مطلق الهی پس

انبیا لاہی و ساہی نباشند و بجز اغنیا مطلق الہی نباشند ماندا اینجا تردد وے و تلوّنے بدون تحقیقی و تمکینی و اولیا تا با قامت حالِ بشریت باخود باشند محجوب باشند چوں مکاشف شوند مدہوش و متحیّر گروند اندر حقیقت الطاف حق و اظہار کرامت بجز اندر حالِ کشف درست نیاید که آں درجہ قرب باشد و آں وقتے بود که حجر و ذہب بنزدیک دلش یکساں شود و ہیچ حال ایں آدمی را بجز انبیا صفت نگردد و کسی را که باشد نزد وے عاریت باشد و آں بجز حالتِ سکر نباشد چنانکه حارثه در یک روز از دنیا گسسته شد و اندر دنیا بعقبیٰ پیوسته شد گفت عرفتُ نفسی من الدنیا فاستوت عندی حجرها و ذهبها و فضتها و مدرها روزِ دیگر و برا بر حرما یے دیدند که کار میکرد گفتند چه میکنی یا حارثه گفت طلب قوتے میکنم که از آں چاره نیست پس آں ساعت چناں بود و ایں ساعت چنیں پس مقامِ صحو اولیا درجہ عوام بود و مقام سکر شاں درجہ انبیا ہر گاہ که بخود باز آیند خود را یکے از احاد مردماں دانند و چوں از خود غائب شوند بحق راجع شوند تا سکر شاں مہذب شود و مر حق را مہذب شوند و کل عالم اندر حق ایشاں چوں ذہب شود و شبلی گوید رضی اللہ عنہ شعر

ذهب اینما ذهبنا و درٌ حیث درنا و فضه فی الفضاء، و از استاد امام ابو القاسم قشیری شنیدم که وقتے از طرانی پرسیدم از ابتدائے حالش گفت وقتے مرا سنگے میبایست از رود خانه سرخس ہر سنگ که بر میگرفتم جوہری میشد و باز می انداختم و ایں ازاں بود که ہر دو نزدیک وے یکساں بود بلکه ہنوز جوہر خوار تر که وبرا ارادت آں نبود و از سنگ بود و از خواجه امام خرامی شنیدم بسرخس که گفت کودک بودم و بمحلتے رفته بودم از محلتہا بطلب برگ توت از برائے مایهٔ قز او بر درختے شدم و شاخ آں میزدم شیخ ابو الفضل ابن الحسن رح بداں کوی بر میگذشت و من بر درخت بودم مرا اندید من ہیچ شک نکردم که از خود غائب است و بدل با حق است بر حکم انبساط پس سر برآورد و گفت بار خدایا یکسالِ بیشتر است تا تو مرا دانگی نداده که موی سر باز کنم با دوستاں چنیں کنند گفت اندر حال ہمه اوراق و اغصان و اصول درختاں زرین دیدم آنگاه گفت عجب کاریست ہمه تعریض ما اعراض است مر کشایش دل را با تو سخنے نتواں گفت و از شبلی رح می آید که چہار ہزار دینار بجمله اندر دجله انداخت گفتند چه میکنی گفت سنگ باب اولیٰ تر گفتند چرا بخلق ندہی گفت اے سبحان اللہ من بخدا چه حجت دارم که حجاب از دل خود برگیرم و بر دل برادراں مسلماناں نہم و نشرط دیں نباشد که برادراں مسلمان بدتر از خود خواہم و ایں جمله حال سکرات و شرح ایں گفته ام امام او اینجا اثبات کرامت است و باز جنید و ابو العباس سیاری و ابو بکر واسطی و محمد بن علی ترمذی صاحب مذہب بر آنند که کرامت

اندر حال صحو و تمکین ظاهر شود بدل سکر زانچه اولیای خدا تعالی مدبران ملک اند و مشرفان عالم و خداوند تعالی
مر ایشانرا والیان عالم گردانیده است و حل و عقد آن بدایشان بازبسته و احکام عالم را موصول بهمت
ایشان گردانیده است پس میباید تا صحیح‌ترین همه رایها رای ایشان باشد و شفیق‌ترین همه دلها دل ایشان
بود بر خلق خدای زانچه ایشان رسیدگان باشند و تلوین و سکر اندر ابتدای حال باشد چون بلوغ حاصل
آمد تلوین با تمکین بدل گردد و آنگاه ولی بر حقیقت باشد و کرامات وی صحیح بود و اندر میان اهل این قصه
معروفست که مر اوتاد را باید که تا هر شب بگرد همه عالم برآیند و اگر هیچ جای باشد که چشم ایشان بران نیفتاده
باشد دیگر روز خللی اندران محل پدیدار آید آنگاه ایشان بقطب آنها توجه کنند تا وی همت برگمارد و آن خلل
از عالم خدا تعالی ببرکات وی زائل کند و آنانکه گویند که زر و کلوخ نزدیک وی یکسان شده اینها همه
علامت سکر است و نادرستی دیدار و این را بس شرفی نباشد و شرف مردان درست بین و راست دان را
بود که زر نزدیک وی زر بود و کلوخ کلوخ اما آفت آن بینا بود تا گوید یا صفرا یا بیضا غری غیری لی لی
یا زرد و یا سیم سفید بجز مرا فریبید که من بشما مغرور نگردم زانچه آفت شما بدیده ام پس آنکه آفت وی بیند مر آنرا
محل حجاب باید چون ترک آن بگوید ثواب آن بیابد و باز آنرا که چون کلوخ بود ترک کلوخ گفتن درست نیاید
ندیدی که چون حارثه صاحب سکر بود گفت چون سنگ و کلوخ و زر و نقره نزدیک من همه یکسان است و ابوبکر
صدیق رضی الله عنه صاحب صحو بود آفت قبض و بنا بدید و ثواب رد آن ورا معلوم شد دست از آن بداشت
تا پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم که عیال را چه باز گذاشتی گفت الله و رسوله و ابوبکر وراق ترمذی رحمة الله علیه
روایت کند که روزی محمد بن علی رحمة الله علیه مرا گفت یا ابابکر امروز من ترا بجایی خواهم برد گفتم فرمان مر شیخ
را باشد با وی برفتم دیری برنیامد که بیابانی دیدم بس صعب و تختی زرین اندر میانه آن بیابان نهاده در زیر
درختی سبز و چشمه آب روان و یکی بران تخت نشسته و لباسی خوب پوشیده چون محمد بن علی نزدیک وی شد
وی برخاست و ویرا بران تخت بنشاند و چون زمانی برآمد از هر سوی گروهی می آمدند تا چهل کس آنجا مجتمع
شدند وی اشارتی کرد تا طعام از آسمان چیزی خوردنی پدید آمد بخوردیم و محمد بن علی سوالی کرد و آن مرد اندران
سخن بسیار گفت چنانکه من یک کلمه ازان فهم نکردم چون زمانی برآمد دستوری خواست و بازگشت و مرا گفت
رو که سعید گشتی چون زمانی بود که بترمذ باز آمدیم من ورا گفتم ایها الشیخ آن چه جای بود و آن مرد که بود گفت
آن تیه بنی اسرائیل بود و آن مرد قطب مدار علیه بود گفتم ایها الشیخ اندرین ساعت چگونه از ترمذ به تیه بنی اسرائیل

رسیدیم گفت یا ابابکر ترا کار برسیدنست نه باپرسیدن و نه با چگونگی و این علامت صحت حال باشد نه از آن سکر کنون
این را مختصر کردم که اگر بتفصیل آن مشغول شوم و اخوات آنرا شرح دهم کتاب مطول شود و از مقصود باز مانم پس
بعضے از دلائل که تعلق باین کتاب است بذکر کرامات و حکایت شان موصول گردانم تا بخواندن این میدان
را تنبیه باشد و علما را ترویج و محققان را مذاکرات و عوام را زیادتے یقین و رفع شبهت گردد ان شاء اللہ و باللہ التوفیق

الکلام فی ذکر کراماتهم

بدانکه چون بحجت عقلی ثابت شد صحت کرامات و دلیل ثبوت
آن قایم شد باید که تا دلائل کتابی نیز معلوم شود و آنچه آمده است اندر اخبار صحاح که کتاب و سنت بر صحت
کرامات و افعال ناقض عادات بر دست اہل ولایت ناطق است و انکار آن جمله انکار حکم نصوص باشد
از آنجه یکے آنکه خداوند تعالیٰ اندر نص کتاب ما را خبر داده است وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ
الْمَنَّ وَالسَّلْوٰى ابر پیوسته بر سر ایشان سایه داشتے و من و سلوی ہر شبے تازه پدیدار آمدے اگر کسے
گوید از منکران که آن معجزهٔ موسیٰ بود ما نیز گوئیم که روا بود از آنچه کرامات اولیا همه معجزهٔ محمد است صلی اللہ علیہ وسلم
و اگر گویند که این کرامت در غیبتست واجب نکند که معجزهٔ وے باشد و آن اندر وقت موسیٰ بود گوئیم که چون
موسیٰ علیہ السلام از ایشان غایب شد و به طور رفت و همان حکم باقی بودے بود پس چه غیبت زمان و چه غیبت
مکان چون آنجا معجزه اندر غیبت مکان روا بود اینجا اندر غیبت زمان هم روا بود و دیگر ما را خبر داد از کرامات
آصف بن برخیا که چون سلیمان علیہ السلام را حاجت بایست که تخت بلقیس[1] پیش از آمدن وے آنجا حاضر کنند
و خداوند تعالیٰ میخواست تا شرف آصف بخلق نماید و کرامات وے ظاهر کند و با اہل زمانه نماید که کرامت اولیا
جائز بود سلیمان گفت کیست آنکه تخت بلقیس را پیش از آمدن وے اینجا حاضر کند و با اہل زمانه نماید خداوند
ما را خبر داد فَقَالَ عِفْرِيتٌ مِنَ الْجِنِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَقَامِكَ عفریت گفت من بیارم
تخت وے را نزدیک تو پیش از آنکه تو ازین جایگاه برخیزی سلیمان گفت زودتر ازین باید آصف گفت
أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ فَلَمَّا رَآهُ مُسْتَقِرًّا الآیة پیش از آنکه تو چشم بر هم زنی من آن
تخت اینجا حاضر کنم بدین گفتار سلیمان علیہ السلام بر وے متغیر نشد و انکار نکرد و ویرا مستحیل نیامد و این هیچ حال معجزه
نبود زانجه آصف پیغامبر نبود لا محاله باید که تا کرامت باشد و اگر معجزه بودے اظهار آن بر دست سلیمان علیہ السلام بایستی
و دیگر ما را خبر داد از قصهٔ مریم که چون زکریا علیہ السلام نزدیک وے اندر آمدے بتابستان میوهٔ زمستانی دیدے

[1] بلقیس بالکسر زنے بود جمیله فرمانروائے شهر سبا که بنکاح سلیمان علیہ السلام آمد ۱۲ غ

و بر زمستان میوهٔ تابستانی تا گفتی أَنَّى لَكِ هَٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ باتفاق مریم پیغامبر نبود و نیز خداوند تعالی ما را به بیانی صریح از حال وی خبر داد و گفت وَهُزِّي[1] إِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا و نیز احوال اصحاب الکهف و سخن گفتن سگ با ایشان و خواب ایشان و تقلب ایشان اندر کهف بر یمین و شمال وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ الآیة و این جمله افعال ناقض عادات است و معلوم است که معجزه نیست باید تا کرامت باشد و روا بود که این کرامات بمعنی استجابت دعوات بود و بحصول امور موهوم اندر زمان تکلیف و روا باشد که قطع بسیاری از مسافت بود در ساعتی و روا بود که پدید آمدن طعامی بود از جایگاه نامعهود و روا بود که اشراف باشد بر اندیشهای خلق و مانند این و اندر احادیث صحیح از پیغامبر صلی الله علیه وسلم حدیث الغار آمده است و آنچنان بود که روزی صحابهٔ مر پیغامبر را علیه السلام گفتند که یا رسول الله ما را از عجائب افعال امم ماضیه چیزی بگوی وی گفت صلی الله علیه وسلم پیش از شما سه کس بجایی میرفتند چون شبانگاه شد قصد غاری کردند و اندر انجای بخفتند چون پارهٔ از شب بگذشت سنگی از کوه اندر افتاد و در آن غار استوار گشت ایشان متحیر شدند با یکدیگر گفتند نرهاند ما را ازینجا هیچ چیزی جز آنکه کردارهای بی ریائی خود را بخدا اندر شفیع کنیم یکی گفت مرا مادری و پدری بود و از مال دنیا چیزی نداشتم بجز بزکی که شیر آن بدیشان دادمی و من هر روز یک خرمه هیزم بیاوردمی و بهای آن اندر وجه طعام ایشان و خود کردمی شبی بیگاه تر آمدم و تا من آن بزک را بدوشیدم و طعام ایشان اندر شیر آغشتم ایشان خفته بودند آن قدح در دست من بماند و من بر پای ایستاده و چیزی ناخورده انتظار بیداری ایشان میبردم تا صبح بر آمد و ایشان بیدار شدند و طعام بخوردند آنگاه من بنشستم و گفتم ای بارخدای اگر من اندرین راست گویم ما را فرجی فرست و فریادرس پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آن سنگ یک جنبیدنی کرد و شگافی پدیدار آمد و دیگری گفت مرا دختر عمی بود با جمال و پیوسته دلم بدو مشغول بودی و ویرا بخود می خواندمی اجابت نکردی تا وقتی بحیل[2] صد و بیست دینار بدو فرستادم تا یکشب با من خالی کند چون بنزدیک من آمد ترسی اندر دلم پدید آمد از خدای تعالی و دست از وی بداشتم و زر بدو بگذاشتم پس گفت بارخدایا اگر من ازین راست گویم ما را فرجی فرست پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آن سنگ یک جنبیدنی دیگر بجنبید و آن شگاف زیادت شد اما هنوز[3] از آن بیرون نتوانستند شد و سه دیگر گفت مرا گروهی مزدوران بودند کاری میکردند

[1] وجنبان بسوی خویش تنهٔ خرما تا بالکند بر تو خرمای تازه بالفعل از درخت چیده ۱۲ فتح الرحمان۔ [2] حیل بکسر اول و فتح ثانی جمع حیله بالفتح بمعنی توانائی از منتخب و لطائف ۱۲ [3] هنوز بفتح اول و ضم نون و واو معروف بمعنی تا حال و تا اکنون و کسانیکه تا هنوز زیادت تا گویند غلط است ۱۲

چون تمام شد همه مزد خود بستند یکے از ایشان ناپدید شد من از مزد وے گوسفندے خریدم سالی دیگر دو شد و سال دیگر چهار شد هر سال همچنین زیادت میشد و چون سالے چند بر آمد مالے عظیم فراهم آمد آن مزدور بیامد که وقتے من ترا کارے کرده بودم یاد داری کنون مرا بدان مزد حاجت است گفتم او را برو و آن همه گوسفندان مال و ملک تست گفت مرا فسوس میداری گفتم نه که راست میگویم آن همه مال فرا وے دادم تا ببرد گفت بار خدایا اگر من اندرین راست گویم ما را فرجی فرست پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم آنگاه آن سنگ از در غار فرا تر شد تا هر سه تن بیرون آمدند و این هم فعل ناقض عادت بود و معروفست از پیغامبر صلی الله علیه وسلم حدیث جریج راهب[1] و ابو هریرهؓ راوی آنست که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم که بخوردگی اندر گهواره کسے سخن نگفت الا سه کس یکے عیسیٰؑ و شما همه شنوده اید و دیگر اندر بنی اسرائیل راهبے بود جریج نام و مردے مجتهد بود و مادرے مستوره داشت روزے بدیدن پسر بیامد وے اندر نماز بود در صومعه[2] نکشاد دیگر روز و سه دیگر روز همچنان مادرش از تنگدلی گفت که یا رب پسر مرا رسوا گردان و بحق من بگیرش و اندران زمانه زنے بود بلایه گفت مر گروهے را که من جریج را از راه ببرم بصومعهٔ وے شد جریج بدو التفات نکرد با شبانی اندر راه صحبت کرد و حامله شد و چون بشهر آمد گفت که این حمل از جریج است و چون بار بنهاد مردمان قصد صومعهٔ جریج کردند و ویرا بدر سرائے سلطان آوردند جریج گفت ای غلام پدر تو کیست گفت یا جریج مادرم بر تو دروغ میگوید پدر من شبانی است و سه دیگر زنے کودکے داشت و بر در سرائے خود نشسته بود سوارے نیکو روے و نیکو جامه برگذشت زن گفت یا رب تو این پسر مرا چون این سوار گردان آن کودک گفت یا رب مرا چنان مگردان چون زمانے بر آمد زنے بدنام برگذشت زن گفت یا رب پسر مرا چنین زن مگردان آن کودک گفت یا رب مرا چون این زن گردان مادر متعجب شد و گفت این چرا میگوئی آن کودک گفت زانچه آن سوار جباریست از جباره و این زن زنی است مصلحه اما خلق مر او را بد میگویند و او را اندانند و من نخواهم که از جباران باشم و خواهم که از مصلحان باشم و دیگر معروفست حدیث زایده کنیزک امیر المؤمنین عمر[3] بن خطاب رضی الله عنه که روزے نزدیک

---

[1] راهب بکسر ها و بائے موحده پارسا و عابد ترسایان و بعضے نوشته اند که راهبان اکثر در کمر یا در دست زنجیرے دارند ۱۲ از منتخب و غیره [2] صومعه بفتح میم و عین نیز هر دو منفرج عبادتخانه ترسایان و نصاری که سر آن بلند و باریک سازند و مجازاً عبادتخانه اهل اسلام را نیز گویند ۱۲ از منتخب [3] عمر بن الخطاب هو امیر المؤمنین عمر بن الخطاب فاروق یکنی اباحفصة العدوی القریشی اسلم سنة ست من النبوة وقیل سنة خمس بعد اربعین رجالاً و احدے عشرة امرأة و ظهر الاسلام یوم الاسلام وسمی الفاروق کذالک قال ابن عباس سالت عمرؓ لای سمیت الفاروق قال اسلم حمزة قبلی بثلاثة ایام ثم شرح صدری للاسلام فقلت

(باقی آئنده)

پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم اندر آمد و بروے سلام گفت پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم گفت اے زاہدہ چرا نیز دیک
من دیر بدیر مے آئی تو موفقہ و من ترا دوست میدارم گفت یا رسول اللہ امروز با عجائبے آمدہ ام
گفت آں چہ چیز است گفت بامداد من بطلب ہیزم رفتم چوں خرمہ بہ بستم و بر سنگے نہادم تا برگیرم سوارے
دیدم کہ از آسمان بزمین آمد و بر من سلام گفت و گفت محمد صلی اللہ علیہ وسلم را از من سلام رساں و بگوئی کہ
رضوان خازن بہشت گفت بشارت مر ترا کہ بہشت را بر امتان تو سہ قسمت کردہ اند گروہے بے حساب بدو اندر
شوند و گروہے را حساب آسان کنند و گروہے را بشفاعت تو بخشد ایں بگفت و قصد آسمان کرد و از میان آسمان
و زمین بمن التفات کرد مرا یافت کہ آں خرمہ برستے نا فہتم و نمی توانستم برداشتن گفت یا زاہدہ آں خرمہ بر سنگ
بگذار و مر سنگ را گفت یا سنگ ایں خرمہ را با زاہدہ بدر خانہ عمر بر و آں سنگ آں خرمہ ہیزم را ہمی آورد
تا بدر خانہ عمر رضی اللہ عنہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم برخواست و با صحابہ بدر خانہ عمر آمد نداثر آمدن آں سنگ
بدیدند گفت الحمد للہ کہ خدا تعالیٰ مرا از دنیا بیروں نبرد تا رضوان مرا با متان من بشارت نداد و تا خدا تعالیٰ از امت
من زنے را بدرجہ مریم نرسانید و معروف است کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم مر علا ابن الحضرمی را بغزوے فرستاد عدشی
و بر راہ پارہ از آب دریا فراپیش آمد قدم بر اں نہادند و جملہ بگذشتند کہ قدمہائے ایشاں تر نشد و از عبد اللہ
بن عمر رضی اللہ عنہما معروف است کہ بر راہے ہمی رفت گروہے را دید بر شارعہ طریق ایستادہ و شیرے راہ ایشاں گرفتہ
عبد اللہ بن عمر گفت اے سگ اگر از خدا تعالیٰ فرمانے داری براں و اگر نہ مارا راہ دہ تا بگذریم شیر برخواست
و مر او را تواضع کرد و اندر گذشت و از ابراہیم نخعی رح معروف است کہ مرو را دید اندر ہوا نشستہ گفت اے بندہ خدا
ایں درجہ بچہ چیز یافتی گفت بچیزے اندک گفت آں چہ چیز بود گفت روئے از دنیا بگردانیدم و بفرمان خدای آوردم
مرا گفت اکنوں چہ خواہی گفتم آنکہ مرا اندر ہوا مسکنے باشد تا دلم از خلق جہاں گسستہ شود و چوں آں جوانمرد
عجمی بمدینہ آمد و قصد عمر رض کرد و گفتند امیر المؤمنین اندر صحرا بجائے خفتہ باشد در رفت او را یافت بر خاک خفتہ
و درہ زیر سر نہادہ با خود گفت ایں ہمہ فتنہ اندر جہاں از ایں است و کشتن ایں نزدیک من سخت آسان باشد

(بقیہ حاشیہ ص) اللہ لا الہ الا ہو لہ الاسماء الحسنی فی الارض لسیئۃ احب من تسمیۃ فقلت این رسول اللہ صلعم قالت اختی ہو فی دار الارقم بن الارقم عند الصفا فاتیت الیہم
و حمزۃ فی اصحابہ جالس جلوسا فی الدار و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم فی البیت فضربت الباب فاستخرج القوم فقال لہم حمزۃ ما لکم قالوا عمر بن الخطاب قال فخرج رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وسلم لا اصالحان ثیابہ ثم تشرق فما تمالکت ان وقعت علی رکبتی فقال صلی اللہ علیہ وسلم ما انت بمنتہ یا عمر فقلت اشہد ان لا الہ الا اللہ وحدہ
لا شریک لہ و اشہد ان محمدا عبدہ و رسولہ فکبرہ سمعہا اہل المسجد فقلت یا رسول اللہ السنا علی الحق ان متنا و ان حیینا قال بلی والذی نفسی بیدہ (باقی آیندہ)

شمشیر برکشیدند و قنبر ایشان بیدار آمدند و قصد وی کردند وی فریاد برآورد و عمر رضی الله عنه بیدار شد و قصه باز گفت
و اسلام آورد و اندر عهد خلافت ابوبکر صدیق رضی خالد بن ولید را بسواد عراق اندر پیش آن بدیها حقه آوردند که
اندرین زهر قاتل است و اندر خزینه هیچ ملکی ازین جنس نیست خالد آن حقه را بگشاد و آن زهر را بر کف دست خود
افگند و بسم الله بگفت و اندر دهان نهاد و هیچ زیانش نشد مردمان متعجب شدند و بسیاری از ایشان براه آمدند و
حسن بصری رضی الله عنه روایت کند که بعبادان سیاهی بود که اندر خرابها بودی روزی من از بازار چیزی بخریدم و بدو
بردم مرا گفت این چه چیز است گفتم طعام است که آورده ام بدانکه مگر تو محتاج باشی بدست اشارتی کرد
و اندر من دید و بخندید من سنگ و کلوخ دیوارهای آن خرابه را دیدم همه زر گشته بود و از کرده خود تشویر خوردم
و آنچه برده بودم بگذاشتم و بگریختم از هیبت او و ابراهیم ادهم روایت کنند که گفت من براعی بر گذشتم و از وی آب
خواستم گفت شیر دارم و آب کدام خواهی من گفتم آب خواهم برخاست و عصا بر سنگ زد آب خوش و پاکیزه
از آن سنگ بیرون آمد و من بدان متعجب شدم مرا گفت تعجب مکن که چون بنده حق را مطیع باشند همه عالم
مطیع وی باشند و ابودردا و سلمان رضی الله عنهما بهم نشسته بودند و طعام می خوردند و تسبیح کاسه می شنیدند و از
ابو سعید خراز روایت کنند رحمة الله علیه که گفت یک چندگاه من هر سه روز یکبار طعام خوردمی اندر بادیه
میرفتم دیگر روز و سه دیگر روز ضعیفی اندر من آمد و طعام نیافتم طبع عادت خود طلب کرد بر جایی بنشستم هاتفی
آواز داد که ابا سعید اختیار طعامی سکونت نفس را کنی یا سببی خواهی مر دفع سستی را بی طعام گفتم الهی
قوتی قوتی اندر من آمد برخاستم و دوازده منزل دیگر برفتم بی طعام و شراب و معروفست که امروز اندر تستر
مرخانه سهل بن عبدالله را بیت السباع خوانند و متفق اند اهل تستر بر آنکه سباع و شیران بسیار نزدیک وی
اندر آمدندی و وی مرایشان را طعام دادی و مراعات کردی و اهل تستر خلقی بسیار اند و ابو القاسم مروزی گوید که من
با ابو سعید خراز میرفتم بر کرانه بحر جوانی دیدم مرقعه دار و رکوه و محبره اندر کوه آویخته ابوسعید گفت در سیمای این جوان
عیانست که در معاملتش چیزی است چون در وی نگرم گویم از رسیدگانست و چون در محبره نگرم گویم از طالبانست

(بقیہ حاشیہ) الکم علی الحق ان متم وان حییتم فقلت ففیم الاختفاء والذی بعثک بالحق لنخرجن فاخرجناه صلی الله علیه وسلم فی صفین حمزة فی احدهما وانا فی الآخر
ولی کدید ککدید الطحین حتی دخلنا المسجد فنظرت الی قریش والی حمزة فاصابتهم کابة لم یصبهم مثلها فسمانی رسول الله صلی الله علیه وسلم یومئذ الفاروق فرق الله بی بین الحق
والباطل قال اوداود ابن الحصین المنهری لما اسلم عمر نزل جبرئیل فقال یا محمد استبشر اهل السماء باسلام عمر وقال عبدالله ابن مسعود والله لا احسب علم عمر اذا وضع
فی کفة المیزان ووضع علم سائر احیاء الارض فی کفة المیزان لرجح علیه علم عمر قال انی لا احسب عمر وقد ذهب تسعة اعشار العلم حین ذهب ثم (باقی آئندہ)

بیا تا از وے بپرسیم تا چیست خبر از گفت اے جوان راه بغداد چیست گفت راه بغداد دو است یکی راهِ عوام و دیگر راه
خواص و ترا از راهِ خواص هیچ خبر نیست اما راهِ عوام اینست که تو می سپری و معاملتِ خود را علت وصول بحق
مے نهی و مجره را از آلتِ حجاب میدانی ذوالنون مصری گوید رحمة الله علیه که من وقتے با جماعتے اندر کشتی
نشستم تا از مصر بجده رویم جوانے مرقعه دار با ما اندر کشتی بود و مرا آرزو آمد و التماس صحبت وے بود اما هیبت وے مرا باز میداشت
از سخن گفتن با وے که پس سخت عزیز روزگار بود وے هیچگه از عبادت خالی نبود تا روزے صره جواهر از آن مردے گم
شد خداوند صره مر این جوان را بدان تهمت کرد خواستند که با وے جفائے کنند من گفتم که با وے بدین گونه
سخن بگوئید تا من از وے بخوبی بپرسم نزدیک وے اندر آمدم و با وے بتلطف گفتم که این مردمان را صوتے بسته است
بر تو و من ایشان را از درشتی و جفا باز داشتم اکنون چه باید کرد وے روئے بآسمان کرد و چیزے بگفت ماهیان دیدم
که بر روئے آب آمدند و هر یکے جوهرے اندر دهان گرفته یک جوهر بستد و بدان مرد داد و چون مردم کشتی آن بدیدند وے
بر روئے آب پا نهاد و برفت پس آنکه صره ببرده بود از اهل کشتی بود مر آنرا بیفگند و اهل کشتی ندامت خوردند از ابراهیم
رقی روایت کنند که گفت من در ابتدائے امر خود قصد زیارت مسلم مغربی کردم چون بمسجد وے اندر آمدم وے امامت
کرد و الحمد خطا بر خواند با خود گفتم که رنجم ضایع شد آنشب آنجا ببودم روز دیگر بوقت طهارت خواستم تا بر کرانِ فرات
شوم شیرے بر راه خفته بود باز گشتم دیگرے بر اثر من می آمد بانگ برگرفتم و عاجز فرو ماندم مسلم از صومعه بیرون آمد
چون شیران ورا دیدند تواضع کردند وے گوش هر یک بگرفت و بمالید و گفت اے سگان خدائے نگفته ام
شما را که با مهمانانِ من مپیچید مرا گفت یا ابا اسحاق شما براست کردن ظاهر مشغول شدید مر خلق را تا از خلق بترسید
و ما براست کردن باطن مر حق را تا خلق از ما بترسند روزے شیخ من رضی الله عنه از بیت الجن قصد دمشق داشت
باران می بارید من اندر گِل بدشواری میرفتم شیخ را نگاه کردم نعلین و جامهٔ وے خشک بود با وے گفتم گفت آرے
تا من تهمت از راهِ توکل بر داشته ام و مر باطن را از وحشت حرص نگاه داشته خداوند عز و جل مرا از وحل نگاه
داشته است من که علی بن عثمان الجلابی ام وقتے مرا واقعه افتاد و طریق حل آن بر من دشوار شد قصد
زیارت شیخ ابو القاسم گرگانی رضی الله عنه کردم بطوس وے را اندر مسجد در سرائے خود یافتم تنها و بعینه آن واقعه من بود

(بقایا صفحه سابقه) و شهد المشاهد کلها مع النبی صلعم و هو اول خلیفة دعی بامیر المؤمنین و کان ابیض تعلوه حمرة و قیل آدم طوالا اصلع شدید حمرة العینین قام بالامر بعد موت ابی بکر
بعهد الیه و طعنه ابو لؤلؤة غلام مغیرة بن شعبة بالمدینة یوم الاربعاء لاربع بقین من ذی الحجة سنة ثلاث و عشرین و دفن یوم الاحد غرة المحرم سنة اربع
و عشرین و له من العمر ثلث و ستون سنة و هو الصحیح ما قیل فی عمره و کانت فی خلافته عشر سنین و نصف و صلی علیه صهیب و روی عنه ابو بکر و باقی العشرة و خلق کثیر من الصحابة و التابعین ۱۲ مشکوٰة اسماء الرجال

که میگفت با ستونے گفتم ای شیخ این با که میگوئی گفت ای پسر این ستون را حق تعالی با من اندرین ساعت ناطق گردانید تا این از من سوال بکرد و بفرغانه دیهی بود که مر آنرا اسلانک گویند پیرے بود از اوتاد الارض که ویرا باب عمر گفتندے و همه درویشان آن دیار مشائخ بزرگ را باب خوانند و مر او را عجوزه بود فاطمه نام قصد زیارت وے کردم چون بنزدیک وے اندر آمدم گفت بچه آمدی گفتم تا شیخ را ببینم بصورت و وے بمن نظرے کند بشفقت گفت ای پسر من از خود فلان روز باز ترا می بینم تا از منت غائب نگردانند من میخواهمت دید چون روز و سال شمار کردم آن روز ابتدائے توبه من بود گفت ای پسر بریدن مسافت کار کودکان بود از پس این زیارت همت کن که در حضور اشباح هیچ چیز نبسته است پس گفت ای فاطمه آنچه داری بیار تا این درویش بخورد طبقے انگور تازه بیاورد و وقت آن نبود و بران رطبے چند بود و بفرغانه رطب ممکن نشود وقتے بمهنه بر تربت شیخ ابوسعید نشسته بودم تنها بر حکم عادت کبوترے دیدم سپید که بیامد و اندر زیر فوطه شد که بر گور افگنده بود گفتم مگر از کسے جسته است و چون برخواستم و نگاه کردم در زیر فوطه هیچ چیز نبود دیگر روز و سه دیگر روز بدیدم و اندر تعجب آن فروماندم تا شبے ویرا بخواب بدیدم و آن واقعه از وے پرسیدم گفت آن کبوتر صفائی معاملت منست که هر روز اندر گور بمنادمت من می آید و ابوبکر وراق روایت میکند که روزے محمد بن علی حکیم ترمذی لختے از اجزائے تصانیف خود فرا من داد گفت این اندر جیحون افگن چون بیرون آمدم نگاه کردم همه پر غرائب و لطائف بود دلم نداد اندر خانه بنهادم و باز گشتم و گفتم که افگندم گفت تا چه دیدی گفتم که هیچ چیز ندیدم گفت نیفگندی گفتم مشکل دو شد یکے آنکه چرا میگوید که بآب اندر افگن و دیگر آنکه چه برهان است که پیدا خواهد آمد باز گشتم و آن برداشتم و بدر دل بکناره جیحون اندر آمدم و اجزا از دست بینداختم آب بدیدم که از هم باز شد و صندوقے پدیدار آمد سر گشاده و این اجزا اندران افتاد و سر صندوق استوار شد و آب بحال خود فرا رفتن آمد باز گشتم و باوے بگفتم وے گفت که اکنون انداختی گفتم ایها الشیخ بعزت خداوند که این سر با من بگوئی گفت بدانکه کتابے تصنیف کرده بودم اندر علم این طائفه که تحقیق آن بر همه عقول مشکل بود و برادرم خضر علیه السلام آن از من خواسته بود و آن صندوق را ماهی بفرمان وے آورده بود و خداوند تعالی این آب را فرمان داده است تا آن بدو رساند اگر بسیارے ازین حکایت بیارم هنوز سیرے نگردد و مراد من ازین کتاب اثبات حصول طریقت است اندر فروع و معاملات نقالان خود کتب ساخته اند و بسیارے جمع کرده و مذکران بر سر منابر نشر میکنند اکنون فصولے که بدین پیوسته است اندرین کتاب بتشیع بیارم تا بجائے دیگر بسر این معنی باز نباید شد انشاء الله عزوجل

الکلام فی تفضیل الانبیاء علی الاولیاء

بدانکه اندر همه اوقات و احوال باتفاق جمله مشائخ این طریقت اولیا متابعان پیغامبران اند و مصدقان دعوات ایشان

و انبیاء فاضلتر اند از اولیاء از آنچه نهایت ولایت بدایت نبوت باشد و جمله انبیا اولیا باشند اما از اولیا کسے نبی نباشد و انبیا متمکن اند اندر نفی صفات بشریت و اولیا عاریت اند اندران چه این گروه را حالیست طاری و آن گروه را مقام است و آنچه اولیا را مقام باشد مر انبیا را حجاب باشد و هیچکس از علمائے اہلسنت و محققان این طریقت اندرین معنی خلاف نکنند بجز گروہے از حشویان کہ مجسمۂ اہل خراسان اند و متکلم بکلام متناقض اند اندر اصول توحید کہ کر اصل این طریقت نشناسند و خود را ولی خوانند و بدرست ولی اند اما ولی شیطان۔ ایشان گویند کہ اولیا فاضلتر اند از انبیا و این ضلالت مر ایشان را کفایت بود کہ جاہلی را فاضلتر از محمد مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم گویند و گروہے دیگر ہم از مشبہہ کہ قول بدین طریقت کنند و حلول و نزول حق بمعنی انتقال روا دارند و بجواز تجزیہ گویند بر ذات خداوند تعالیٰ و این اندران دو مذہب مذموم کہ وعدہ کردہ ام بیارم اندرین کتاب بتمامی انشاء اللہ تعالیٰ و در جملہ این دو گروہ کہ مدعی اسلام اند موافق اند اندر نفی تخصیص انبیا با براہمہ و ہر کہ مر نفی تخصیص انبیا را اعتقاد کند کافر شود پس انبیا صلوات اللہ علیہم داعیان و ائمہ اند و اولیا متابعان ایشان باحسان و محال باشد کہ ماموم از امام فاضلتر بود و در جملہ بدانکہ اگر احوال و انفاس و روزگار جملہ اولیا را اندر جنب یکقدم صدق نبی صورت کنی آن ہمہ احوال و انفاس جملہ متلاشی نماید ز آنچہ اولیا میطلبند و میروند و ایشان رسیدہ اند و یافتہ و بفرمان دعوت باز آمدہ و قومے را بدعوت میبرند و اگر کسے گوید ازین ملاحدۂ مذکور لعنہم اللہ کہ اندر عادت چنین رفتہ است کہ چون رسول یکے آید از ملکی باید تا این مبعوث الیہ فاضلتر از وے باشد چنانکہ پیغامبران صلوات اللہ علیہم از جبرئیل فاضلتر اند و این صورت مر ایشان را خطاست گوئیم اگر ملکے رسول فرشتہ بیک کس بیاید تا مرسل الیہ از وے فاضلتر باشد چنانکہ جبرئیل را بنزدیک یگان یگان از رسل فرستاد و ایشان ہر یک از وے فاضلتر بود اما چون رسول بجماعتے و قومی باشد لامحالہ رسول فاضلتر از آن گروہ باشد چنانکہ پیغامبران از امم و اندرین ہیچ عاقل الحکم احادیث اشکال نیفتد پس یکنفس انبیا فاضلتر از ہمہ روزگار اولیا باشد ز آنچہ چون اولیا از عادت و عرف بنہایت رسند از مشاہدت خبر دہند و از حجاب بشریت خلاص یابند ہر چند کہ عین بشر باشند و باز رسول را اول قدم اندر مشاہدت باشد چون بدایت رسول نہایت ولی بود این را بآن قیاس نتوان کرد نہ بینی کہ ہمہ طلاب حق از اولیا متفق اند کہ مقام جمع از تفاریق کمال ولایت بود و صورت این چنان بود کہ بندہ بدرجتے رسد از غلبۂ دوستی کہ عقلش اندر نظر فعلے مغلوب گردد و بشوق فاعل کل عالم را ہمہ آن داند و آن بیند چنانچہ ابو علی رودبارے گوید رحمۃ اللہ علیہ لو زالت عنا رؤیتنا عبدناہ اگر دیدار وے از ما زائل شود اسم عبودیت از ما ساقط شود کہ ما شرف عبادت جز از دیدار وے نیابیم و این معانی مر انبیا را

بدایتِ حال باشد که اندر روزگار ایشان تفرقه صورت نگیرد که در نفی و اثبات و سلوک وی منقطع و اقبال و اعراض و بدایت و نهایت ایشان همه اندر عین جمع باشد چنانکه اندر بدایت حال ابراهیم صلوات الله علیه چون آفتاب را بدید گفت هٰذا رَبِّی و ماه و ستاره را دید و گفت هٰذا رَبِّی از غلبهٔ حق بر دلش و اجتماع وی اندر عین جمع غیر ندید و اگر دید هم بدیدهٔ جمع دید و در عین دیدار از دیدار خود تبرا کرد و گفت لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِیْنَ ابتدا بجمع و انتها بجمع تا لاجرم ولایت را بدایت نهایت است و نبوت را نیست تا بودند نبی بودند تا باشند نبی باشند و پیش از آنکه موجود نبودند اندر معلوم و مراد حقتعالیٰ همان بودند و از ابویزید رضی الله عنه پرسیدند که چه گوئی در حال انبیا گفت هیهات ما را اندر ایشان هیچ تصرف نیست هر چه اندر ایشان صورت کنیم آن همه ما باشیم حق تبارک و تعالیٰ اثبات و نفی ایشان اندر درجتی نهاده است که دید خلق بدان نرسد پس چنانکه مرتبهٔ اولیا از ادراک خلق نهانست مرتبهٔ انبیا از تصرف اولیا نیز نهان است و ابویزید صحبت روزگار بوده است وی گوید که اول ما سرت الی الوحدانیة فصرت طیرا جسمه من الاحدیة و جناحه من الدیمومیة فلم ازل اطیر فی هواء الهویة حتی الی هواء التنزیه ثم اشرفت علی میدان الازلیة و رأیت فیه شجر الاحدیة فنظرت فعلمت ان هذا کله غیره دیدم که سر مرا باسمانها بردند و هیچ چیز نگاه نکرد و بهشت و دوزخ ویرا نمودند هیچ التفات نکرد و از مکونات و حجب برگذرانیدند فصرت طیرا مرغی گشتم جسم آن مرغ از احدیت بود و پر و بالش از دیمومیت همی پریدم و پیوسته اندر هوای هویت تا بر هوای تنزیه گذر کردم و بر میدان ازلیت مشرف شدم و درخت احدیت را اندر آن بدیدم نگاه کردم آن همه من بودم گفتم بارخدایا با منی من مرا بتو راه نیست و از خودی خود مرا گذر نه مرا چه باید کردن فرمان آمد که یا بایزید خلاص تو از توئی تو اندر متابعت دوست ما بسته است دیده را بخاک قدم وی اکتحال کن و بر متابعت وی مداومت کن و این حکایت دراز است و این را اهل این طریقت معراج بایزید خوانند و معراج عبارت بود از قرب پس معراج انبیا از روی اظهار بود بشخص و جسد و از آن اولیا از روی همت و اسرار و تن پیغامبران بصفا و پاکیزگی و قربت چون دل اولیا باشد و سر ایشان و این فضلی ظاهر است و آنچنان بود که ولی را اندر حال خود مغلوب گردانند تا مست گرداند آنگاه بدرجات سر وی را از وی غایب بیگردانند و بقرب حق می آرایند چون کار بحال صحو باز آید آن جمله براهین در دلش صورت گشته باشد و علم آن مر او را حاصل آمده پس فرق بسیار بود میان کسیکه شخص وی را آنجا برند با کسی که فکرت وی را آنجا برند والله اعلم بالصواب

الکلام فی تفضیل الانبیاء والاولیاء علی الملائکة

بدانکه باتفاق اهل سنت و جماعت و جمهور مشایخ طریقت انبیا و آنانکه محفوظ اند از اولیا فاضلتر اند

از فرشتگان بخلاف معتزله[1] که ایشان ملائکه را افضل از انبیا گویند و گویند که ایشان برتبت رفیع ترند
و بخلقت لطیف تر و مر حق تعالی را مطیع تر اند باید تا فاضلتر باشند گوئیم که حقیقت این خلاف صورت
شما است که تن مطیع و رتبت رفیع و خلقت لطیف مر فضل را علت نگرد و فضل آنرا باشد که حق تعالی نهاده
باشد و این جمله که میگویند مر ابلیس را بود اما باتفاق ملعون و مخذول گشت پس فضل مر آنرا بود که خداوند عز و جل ویرا
فضل نهد و از خلق برگزیند و دلیل بر فضل انبیا آنکه خداوند تعالی ملائکه را بفرمود تا آدم را سجده کردند و
این مقرر است که حال مسجود له عالی از حال ساجد باشد و اگر گویند که خانه کعبه سنگے و جمادے[2] است و مومن
از وے فاضلتر است و آنرا سجده میکنند پس روا باشد که ملائکه فاضلتر از آدم باشند اگرچه ویرا سجده کردند گوئیم هیچکس نگوید
که مومن خانه را یا محراب را و دیوار را سجده میکند الا همه گویند که خدا را سجده میکنند و هم گویند که ملائکه مر
آدم را سجده میکردند بموافقت کلام خداوندی که چون ذکر سجده کرد و گفت اُسْجُدُوْا لِاٰدَمَ ما فرمودیم مر ملائکه را
و گفتیم تا آدم را سجده کنند و چون ذکر سجده مومنان کرد و گفت وَاسْجُدُوْا وَاعْبُدُوْا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ الاٰیة خداوند
را سجده کنید و بندگی ویرا میان اندر بندید پس خانه چون آدم نباشد که مسافر چون خواهد بر پشت ستور خداوند را
پرستد اگر روئے وے بخانه نباشد معذور باشد و مغمی علیه اگر دلائل قبله اندر بیابانی گم کند روے بهر سوے که کند فرمان
گذارده باشد و ملائکه را اندر سجده آدم علیه السلام هیچ عذر نبود آن یکے که از خود عذرے نهاد ملعون و خاکسار شد
و این ادله واضح است آنرا که بصیرت بود و نیز بدانکه ملائکه چگونه مستوی می باشند در درجه اگرچه مستوی اند در حق معرفت
از آنکه مر ایشانرا اندر خلقت شهوت نیست و اندر دل حرص و آفت نه و اندر طبع رزق و حیلت نه غذا ایشان
طاعت است و مشرب ایشان بر فرمان حق اقامت کردن باز اندر طینت آدمی شهوت مرکب است و ارتکاب
معاصی ازو محتمل و زینت دنیا اندر دلش موثر و حرص و حیلت اندر طبعش منتشر شیطان را اندر تنش تحضر او چندان سلطانی

---

[1] معتزله بضم میم سکون عین و فتح فوقانی و فتح زاء معجمه فرقه است که میگویند بدنیا و آخرت دیدن حقتعالی ممکن نیست و نیز گویند که نیکی از خداست و بدی از نفس و مرتکب کبیره نه مومن نه کافر. واصل ابن عطا که مقدم این جماعت است شاگرد شیخ حسن بصری بوده یک روز در مسجد با شاگردان دیگر این حکایت میکرد که کنندگان کبائر نه مومن اند و نه کافر ثبات منزله بین المنزلتین میکرد. و شیخ این سخن بشنید. و گفت اعتزل منی یعنی جدا شده و دور شد. از آن باز این سخن این اسم معتزله بر آن فرقه اندازند لطائف ۱۲ غیاث

[2] جما بفتح هر چیز که از حیوانات نباشد و بمعنی زمین سخت و هر چه که جان ندارد و در مسلکه آب با پایان بدان نرسد ۱۲ از کشف و صراح و مدار و منتخب و موید. و در منسوب نوشته که بدین معنی بکسر اول نیز آمده. و هم در صراح نوشته که جماد بکسر اول جمع جمد است که بضم بمعنی جائے بلند و سخت باشد ۱۲ غیاث.

که اندر عروق وے باخونِ وے همی گردد اندر مجاری آن و نفس بدو مقرون که داعی همه شرها آنست پس کسیکه
این جمله وصف در وجودِ وے بود و با امکانِ غلبهٔ شهوت از فسق و فجور پرهیز کند و با عین حرص از
دنیا اعراض کند و با بقاے وسواس شیطانی اندر دلِ وے از معاصی رجوع کند وے از آفتِ
نفسانی روے بگرداند تا باقامت بر عبادت و مداومت بر طاعت و مجاهدت بر نفس و مجادله با شیطان
مشغول گردد بحقیقت این از آن فاضلتر بود که اندر صفتش معرکه گاهِ شهوت نباشد و اندر طبعش ارادت غذا و
لذات نه و اندوهِ زن و فرزند نه مشغولی خویش و پیوند نه محتاج سبب و آلت نه مستغرق امل و آفت نه بعمری
عجب دارم از انکه فضل اندر افعال بیند و یا عز اندر جمال بیند و یا بزرگی اندر جذب منال بیند زود آن نعمت
و بزرگی بر خود زوال بیند چرا نه فضل مفضال مالک الاعیان بیند و عز اندر رضاے سبحان بیند و بزرگی از معرفت
و ایمان بیند تا این نعمت بر خود جاودان بیند و اندر دو جهان دلِ خود را بدو شادمان بیند جبرئیلی که
چندین هزار سال با انتظار خلعتے[1] عبادت کند خلعتش غاشیه داریِ محمد مصطفےٰ صلوات الله علیه بود تا
شبِ معراج ستور او را خدمت کند چگونه نه فاضلتر بود از انکه اندر دنیا نفس را ریاضت دهد و روز و شب مجاهدت
کند و حق با وے عنایت کند و دیدار خویش کرامت کند و از جمله خطراتش با سلامت کند و چون نخوت ملائکه
از حد اندر گذشت هر یک نورِ صفا و معاملتِ خود را حجتِ خود گردانیدند و زبان ملامت اندر میان
آدمیان دراز کردند حق تعالی خواست تا حالِ ایشان بدیشان باز نماید گفت سه کس را آنچه از میان
شما بزرگتر اند اختیار کنید که بر ایشان اعتماد دارید تا بر زمین شوند خلفای زمین باشند و خلق را بصلاح
آرند و میان آدمیان داد و عدل کنند سه فرشته را اختیار کردند یکے از ایشان پیش از انکه بزمین می آمدند آفت آن بدید
و از خداوند تعالی اندر خواست تا باز گردد و بزمین آمدند خداوند تعالی خلقت ایشان مبدل گردانید تا آرزومند
طعام و شراب شدند و بشهوت میل کردند تا مر ایشانرا بدان عقوبت کرد و تفضیل آدمیانرا بملائکه بر خود بعیان بدانستند
و در جمله خواص مومنان از خواص ملائکه فاضلتر اند و عوام مومنان از عوام ملائکه فاضلتر اند و لیکن آنچه معصوم و
محفوظ نیند و فضل از حفظه و کراماً کاتبین اند والله اعلم بالصواب و اندرین معنی سخن بسیار گفته اند و هر یک چیزے گفته

[1] خلعت بکسر جامهٔ دوخته که کسے را بپوشانند و بفتح خواندن خطاست. از قابوس و مؤید و کشف و منتخب و مدار و لطائف و سرور که شارح فاضل نوشته که
خلعت بالکسر است چون مادهٔ این لفظ خلع است بفتح اول بمعنی کندن جامه درخت و کشیدن کفش و غیره و در بهیت که در اصل خلعت
جامهٔ باشد که از تن خود کشیده بدیگرے دهند و در بهار عجم خلعت بالکسر جامه که از تن خود کشیده دهند بکسے و در عرف جامه که
ملوک و امرا بشخصے بخشند و آن کم از سه پارچه نباشد ۱۲ غیاث۔

از مشایخ و خداوند عزوجل فضلے نهد آنرا که خواهد بر آنکه خواهد و بالله التوفیق اینست متعلقات مذهب حکیمان اندر تصوف و اختلاف متصوفه با یکدیگر که یاد کردیم بر سبیل اختصار و بحقیقت بدانکه ولایت سریست از اسرار حق سبحانه و تعالی و جز بپرورش هویدا نگردد و ولی را جز ولی نشناسد و اگر اظهار این معنی و حدیث بر جمله عقلا جائز بودے دوست از دشمن پدیدار نیامدے و واصل از غافل ممیز نبودے پس خداوند تعالی چنان خواست تا جوهر دوستی را اندر صدف خوار داشت خلق نهد و بدریاے بلا اندر اندازد تا طالب آن بحکم عزیمت آن جان در خطر کنند بدان دریاے جانستان گذر کنند و بقعر دریا فرو شوند تا مرادش بر آید یا حال و فنا بروے بسر آید و میخواستم که این اصل را مطول کنم اما خوف ملال تو و نفرت طبع من مانع بود مرید حق را اندرین طریقت بمقدار این بسنده بود والله اعلم بالصواب **واما الخرازیة** تولی خرازیان بابی سعید خراز کنند و وی اندرین طریقت تصانیف اظهر است و اندر تجرید و انقطاع شانی عظیم داشت و ابتدا عبارت از حال فنا و بقا او کرد و طریقت خود را جمله اندرین دو عبارت مضمر گردانید اکنون من معنی آن بگویم و غلطهاے که گروه اندر آن باب بیارم تا بدانی که مذهب وے چیست و مقصود این طایفه ازین دو عبارت متداول چیست

الکلام فی البقاء والفناء خدای گفت عزوجل مَا عِنْدَکُمْ یَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللّٰهِ بَاقٍ[۱] و جاے دیگر میگوید کُلُّ مَنْ عَلَیْهَا فَانٍ وَّیَبْقٰی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلَالِ وَالْاِکْرَامِ[۲] بدانکه فنا و بقا بر زبان علم بمعنی دیگر بود و بر زبان حال بمعنی دیگر و ظاهریان اندر هیچ عبارت از عبارات این طایفه متحیر تر از آن نیند که اندرین عبارت پس بقا بر زبان علم و مقتضاے لغت بر سه گونه است یکے بقاے که طرف اول وے اندر فناست و طرف آخر وے هم اندر فناست چون این جهان که اورا ابتدائے بود و انتها باشد و اندر وقت باقی است و دیگر بقاے که هرگز نبوده و بوده گشت و هرگز فانی نشود و آن بهشت است و دوزخ و آنجهان و اهل آن جهان و دیگر بقاے که هرگز نبوده که نبود و هرگز نباشد که نباشد و آن بقاے حق است و صفات وے لم یزل و لا یزال وے با صفاتش قدیم است و مراد از بقاے دوام وجود ویست و کس را اندر اوصاف وے با وے مشارکت نیست پس علم فنا آن بود که بدانی که دنیا فانی است و علم بقا آنکه بدانی که عقبی باقیست چنانکه خداے عزوجل گفت وَالْاٰخِرَةُ خَیْرٌ وَّاَبْقٰی و اینجا ابقی بر وجه مبالغت گفت از آنچه بقاے عمر آن

---

۱ آنچه نزدیک شماست فانی شود و آنچه نزدیک خدا است پاینده است ۱۲ ۲ هر که هست بر زمین فانی شود و باقی ماند روے پروردگار تو خداوند بزرگی و انعام ۱۲ فتح

جهانی را فنا نباشد اما بقای حال و فنای آن آن بود که چون جهل فانی شود لامحاله علم باقی بود و چون معصیت
فانی شود طاعت باقی بود و چون بنده علم طاعت خود را حاصل کند غفلت فانی شود به بقاء ذکر باقی شود
یعنی چون بنده بحق عالم شود و بعلم وے باقی شود و از جهل بدو فانی شود و چون از غفلت فانی شود بذکر
وے باقی شود و این اسقاط اوصاف مذموم باشد بقیام اوصاف محمود و اما خواص اهل این قصه را بدین عبارت
باید که یاد کردیم و اشارت ایشان اندرین اصل بعلم و حال نیست و ایشان فنا و بقا را بجز اندر درجهٔ کمال
اهل ولایت استعمال نکنند آنانکه از رنج مجاهدت رسته باشند و از بند مقامات و تغیر احوال جسته و طلب اندر
یافت بریده و همه دیدنیها بدیده دیده و همه شنیدنیها بگوش شنیده و همه دانستنیها بدل بدانسته و همه
یافتنیهائے سر بیافته اندر یافت آن آفت یافت خود بدیده و روئے از جمله بگردانیده و قصد اندر مراد فانی شده
و راه بریده و از دعوی بیزار شده و از معنی منقطع شده کرامات حجاب گشته مقامات معاینه شده احوال
لباس آفت پوشیده در عین مراد انمراد بیمراد گشته مشرب از کل ساقط شده انس با مستانسات بدر شده
لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَةٍ وَيَحْيٰى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَةٍ و اندرین معنی من میگویم **شعر**

فنیت فنای بفقد هوای ؛ فصار هوائی فی الامور هواک ؛ فاذا فنی العبد عن وصفه ؛ ادرک البقاء بتمامه

چون بنده اندر حالت وجود اوصاف از آفات اوصاف فانی شده باشد به بقای مراد اندر فنائی مراد باقی شود تا قرب
و بعدش نباشد و وحشت و انس نه و صحو و سکر نه فراق و وصال نه طمس[1] و اصطلام[2] نه اسمار و اعلام نه سمات
و ارقام نه اندرین معنی یکے گوید از مشایخ رحمة الله علیه **شعر** وطاح[3] مقامی والرسوم کلاهما ؛ فلست ارے
فی الوقت قربا ولا بعدا ؛ فنیت به عنی فبان لی الهدے[4] ؛ فهذا ظهور الحق عند الفناء قصدا ؛ و در جمله فنا
از چیزے جز برویت آفت آن و نفی ارادت آن درست نیاید هر کرا صورت بسته است که فنا از چیزے جز بحجاب آن چیز
درست آید بر خطاست نه چنانکه چون آدمی چیزے را دوست دارد گوید که من بدان باقی ام و یا چیزے را دشمن
دارد گوید من از آن فانی ام که این هر دو صفت طالب است و اندر فنا محبت و عداوت نیست و اندر بقا
رویت جمع و تفرقه نه گروهے را اندرین معنی غلطی[5] افتاده است و پندارند که این فنا بمعنی فقد ذات است و نیست گشتن

---

[1] یاس ناپدید شدن طمس مستعد شدن ۱۲ صراح [2] اصطلام زبن کندن ۱۲ صراح [3] طاح هلاک شدن ۱۲ صراح [4] و هلاک شد مقام من و رسوم هر دو آنها پس نیستم ویدم در وقت نزدیک و نه دور فنا کردم او را از خویش ظاهر شد برائے یک فنا من راست پس این را که قصد ۱۲ [5] غلط بفتحتین خطا کردن در سخن و حساب کتابت و غلط بمعنی فاعل یعنی کننده و بمعنی مفعول یعنی غلط کرده شده نیز می آید و غلطی بزیادت یائے تحتانی مجاوره ناموافقان است و غلط بر دو گونه است غلط عوام و غلط عام پس غلط عامه آنست چنانچه لفظ منصب بکسر صاد می آید
(باقی آئنده)

شخصے و بفنا آنکہ بقاے حق بہ بندہ بپیوندد و این ہر دو محال است و اندر ہندوستان مردے دیدم کہ مدعی بود بتفسیر و تذکیر و علم با من اندرین معنی مناظرہ کرد و چون نگاہ کردم وے خود فنا را نمی شناخت و بقا را نہ و قدیم را از محدث فرق نمی دانست کرد و از جہال این طایفہ بسیار اند کہ فنای کلیت روا میدارند و این مکابرہ عیان بود کہ ہرگز فنا را اجزاے طینتی و انقطاع آن روا نباشد مر این مخطیان جہلہ را گوییم کہ بدین فنا چہ میخواہید اگر گویند فنا عین محال بود و اگر گویند فنا وصف روا داریم فنا صفتی است ببقا صفتی دیگر کہ جمال ہر دو صفت بندہ باشد و محال باشد کہ کسے بصفت غیری قایم باشد و مذہب نسطوریان از رومیان و نصاری آنست کہ گویند کہ مریم رضی اللہ عنہا بمجاہدت از کل اوصاف ناسوتی فانی شد و بقا لاہوتی بدو پیوست و وے بداں بقا یافت تا باقی شد ببقا آکہ و عیسے علیہ السلام نتیجہ آن بود و اصل مایہ ترکیب عیسیٰ علیہ السلام نہ از مایہ انسانیت بود کہ بقائے وے بتحقیق ببقائے الہیت بودہ است پس وے و مادرش و خداوند ہر سہ باقی اند بیک بقا کہ آن قدیم است و صفت حق است و این جملہ موافق است مر قول حشو یان را از مجسمہ و مشبہہ کہ ذات خداوند را محل حوادث گویند و مر قدیم را صفت محدث روا دارند گوییم با این جملہ کہ بچہ محدث محل قدیم بود و بچہ قدیم محل محدث و بچہ قدیم را وصف محدث بود و بچہ محدث را وصف قدیم و جواز این مذہب دہر باشد و دلیل حدث عالم را باطل کند و صنع و صانع را قدیم باید گفت و یا ہر دو را محدث و با متزاج مخلوق با نامخلوق و حلول نامخلوق بمخلوق و این خسران[2] مر ایشان را بدہ باشد کہ چون قدیم را محل حوادث گویند و یا حوادث را محل قدیم تا صنع و صانع را قدیم باید گفت چون بہ برہان ضرورت گردد صنع صانع را پس صانع شان را نیز محدث باید گفت کہ محل چیزے چون عین چیزے بود و چون محل محدث بود و باید کہ تا حال ہم محدث بود پس بدین جملہ لازم آید کہ محدث را قدیم گویند و یا قدیم را محدث و این ہر دو ضلالت بود و در جملہ ہر چیزے کہ بچیزے موصول و مقرون و متحد و ممتزج بود و حکم ہر دو چیز چون یکے بود و پس بقای ما صفت ماست و فنای ما صفت ماو اندر تخصیص اوصاف ما رافنای ما چون بقای ما بود و بقای ما چون فنای ما پس فنا وصفی بود و بقا وصفی دیگر و باز اگر کسے عبارت از فنا کند کہ بقا انقطع بدو نباشد روا بود و اگر از بقائے کہ فنا را بدو تعلق نباشد

(حاشیہ بقایا سابقہ) و بفتح شہرت دارد و عامہ شعرا بالب و تب و غبغب قافیہ آرند و غلط عوام چنانچہ لفظ تعنات معنے شخصے کہ بعین گردیدہ باشد بطرفی یا کارے و این محاورہ عوام است ۱۲ - از بہار عجم و مزل ۔ منتخب ۔ غیاث ۔ [1] امتزاج باہم آمیختہ شدن چیزے بچیزے ۱۲ از منتخب غیاث [2] خسران زیان ۔ از منتخب و کنز و غیاث [3] رویت بضم و سکون ثانی و فتح تحتانی یعنی دیدن بچشم و دو بفتح اول و کسر ثانی و تشدید تحتانی بمعنے فکر و تامل ۱۲ از منتخب و صراح و غیاث ۔

هم روا باشد که مراد از آن فنا فنای ذکر غیر بود و بقا بقای ذکر حق من فنی من المراد بقی بالمراد هر که از مراد خود فانی شود بمراد حق باقی شود زانچه مراد تو فانیست و مراد حق باقی چون قایم بمراد خود باشی مراد تو فانی شود و قیامت بفنا بود و باز چون متصرف مراد حق باشی مراد حق باقی بود و قیامت ببقا بود و مثال این چنان بود که هر چه اندر سلطان آتش افتد بقهر وے بصفت وے گردد پس چون سلطان آتش وصف شے را اندر شے مبدل کند سلطان ارادت حق از سلطان آتش اولیٰتر اما این تصرف آتش اندر وصف آهن است ولیکن عین همانست که هرگز آهن آتش نگردد والله اعلم

فصل

مشائخ رضی الله عنه هر یکے را اندرین معنی رمزیست لطیف ابوسعید خراز رحمة الله علیه گوید که صاحب مذهب است الفنا فناء العبد عن رؤیة العبودیة والبقاء بقاء العبد بشاهدة الالهیة فنا فنای بنده باشد از رویت بندگی و بقا بقائے بنده باشد بشاهد الٰهی یعنی اندر کردار و دید بندگی آفت بود و بنده بحقیقت بندگی آنگاه رسد که او را کردار خود دیدار نباشد و از دید فعل خود فانی گردد و بدیدن فضل خداوند باقی تا نسبت معاملتش جمله بحق تعالیٰ باشد نه بخود که آنچه به بنده مقرون بود از افعال وے جمله ناقص بود و آنچه از حق تعالیٰ موصول بود بدو جمله کامل بود پس چون بنده از متعلقات خود فانی شود و کمال الٰهیت باقی شود و از ابو یعقوب نهرجوری رحمة الله علیه مرویست که گوید صحة العبودیة فی الفناء والبقاء صحت بندگی کردن اندر فنا و بقاست از آنچه تا بنده از کل نصیب خود تبرا نکند شایستۀ خدمت باخلاص نگردد پس تبرا از نصیب آدمیت فنا بود و اخلاص اندر عبودیت بقا و ابراهیم شیبانی گوید رضی الله عنه علم الفناء والبقاء یدور علے الاخلاص والوحدانیة وصحة العبودیة وما کان غیرهذا فهو المغالیط والزندقة قاعده علم فنا و بقا بر اخلاص وحدانیت است یعنی چون بنده بوحدانیت حق مقر آید خود را مغلوب و مقهور حکم حق بیند و مغلوب فانی بود اندر غلبۀ غالب و چون فنائے وے بر وے درست گردد بعجز خود اقرار کند و بجز بندگی چاره نه بیند چنگ اندر حلقۀ درگاه رضا زند و هر که فنا و بقا را بجز این عبارتے کند یعنی عبارتے که فنا را فناء عین داند و بقا را بقائی حق زندقه باشد و مذهب نصاری چنانکه پیش ازین رفت و من میگویم که علی ابن عثمان الجلالی ام رضی الله عنه که این جمله اقاویل از روے معنی بیکدیگر نزدیکست اگرچه بقا بعبارت مخالف است و حقیقت این جمله آن بود که فنا مر بنده را از رویت جلال حق بود و کشف عظمت وے بر دل تا اندر غلبۀ جلال او دنیا و عقبی بر دلش فراموش گردد و احوال و مقام اندر نظر همتش حقیر نماید و نمود اکرامات اندر روزگارش متلاشی باز عقل و نفس فانی شود و از فنا نیز

فانی گردد و اندر عین آن فنا فنای زبانش بحق ناطق شود و دل و تن خاشع و خاضع چنانکه اندر ابتدای
اخراج ذریت[ا] از پشت آدم علیه السلام بی ترکیب آفات اندر حال عهد عبودیت و یکی گوید از مشایخ رضی الله عنهم
اندرین معنی عربیه **شعر** لکنت ان کنت ادری کیف السبیل لیکا ؛ فیتنی عن جمیعی فصرت ابکی علیکا
و دیگری گوید رحمة الله علیه **شعر** ففی فنائی فناء فنائی ؛ وفی فنائی وجدت انت ؛ محوت اسمی ورسم جسمی ؛
سألت عنی فقلت انت ؛ این است احکام فنا و بقا اندر باب فقر و تصوف طرفی بیاورده ام و هر جاکه اندرین
کتاب از فنا و بقا عبارت کنم مراد این باشد این است اصل مذهب خرازیان و همه اصل روزگار آن پیر و
این نیکو اصلی است فصلی که دلیل وصل باشد نه بی اصل باشد و اندر جریان کلام این طایفه این عبارت
مشهور است والله اعلم بالصواب **واما الخفیفیه** خفیفیان تولی بابی عبدالله محمد بن خفیف
الشیرازی کنند رحمة الله علیه وی از کبرا و سادات این طایفه بود و عزیز این قوم بود در وقت خویش
و عالم بعلوم ظاهر و باطن و ویرا تصانیف معروف است اندر فنون علم این طریقت و مناقبش اشهر از آنست
که کلیت آنرا احصا توان کرد و در جمله مردی عزیز روزگار و عزیز نفس بود و عفیف نفس بوده است و معرض
از متابعات شهوات نفسانی و شنیدم که چهارصد نکاح کرده بود و آن از آن بود که وی از ابنا ملوک بود و
چون توبه کرد مردم شیراز بدو تقربی عظیم کردند و چون حالش بزرگ شد بنات ملوک و روسا تبرک را خواستندی
که با وی عقد[۲] کنند وی آن بکردی و قبل الدخول طلاق گفتی اما چهل زن پراگنده اندر عمر وی دوگان دوگان و
سه گان خادمان فراش وی بودندی و یکی را از ایشان با وی چهل سال صحبت بود و آن دختر وزیری بود و شنیدم
از ابوالحسن علی بن بکران الشیرازی رضی الله عنه که روزی آن زنانی که در حکم وی بودند گرد وی مجمع بودند و هر یک
از وی حکایتی میکردند جمله بر آن متفق شدند که ایشان شیخ را اندر خلوت بحکم اسباب شهوت هرگز ندیده
بودند و سوالی اندر دل هر یک پدیدار آمد متعجب شدند و پیش از آن هر یک پنداشته بودند که او بدان مخصوص است
گفتند از سر معیت وی بجز دختر وزیر خبر ندارد که سالها است تا اندر صحبت وی است و دوستترین زنان بر وی او است
دو کس را از میان خود اختیار کردند و بدو فرستادند که شیخ را با تو انبساط بیشتر بوده است باید که ما را از سر صحبت وی
آگاه کنی وی گفت که چون شیخ مرا اندر حکم خود آورد کسی بیامد که شیخ امشب بخانه تو خواهد آمد من طعامهای خوب ساختم و زینت

ا ذریت بضم اول و تشدید را و تشدید یای تحتانی بمعنی فرزندزادگان و نسل آدمی فراری جمیع آن ۲ عقد گره دادن بمعنی پیمان و نکاح
و پیم کردن بفتحتین گرسنگی یا آمدن سخن بالکسر بمعنی سالک پدیدار و گلوبند که آنرا بهندی هار گویند بضم اول و فتح ثانی جمع عقد بضم که بمعنی گره است ۱۲ از سوید بهار عجم

وزیب خود را تکلف کردم چون بیامد طعام بیاوردند و مرا بخواندند و زمانی اندر من نگریست و زمانی اندر طعام آنگاه دستِ من بگرفت و آستینِ خود اندر آورد و از سینهٔ وی تا ناف از اندرونِ شکم پانزده عقد افتاده بود و گفت ای دختر وزیر ببین که این چه عقدها است گفتا بپرسیدمش گفت این همه هیبت و شدت صبر است که گره بسته است که از چنین روی و از چنین طعام صبر کرده ام این جفت دبر خواست و بیشترین گناهیها من با وی این بوده و طراز مذهب وی و اندر تصوف غیبت و حضور رهست و عبارت از آن کنند و من بمقدار امکان مر آنرا بیان کنم ان شاء الله عزوجل

الکلام فی الغیبة والحضور

و این عبارتهایی است که طرو شان چون عکس بود اندر عین بمعنی مقصود و آنگاه متضاد نمایند و مستعمل است و متداول اندر میان ارباب اللسان و اهل معنی پس مراد از حضور حضورِ دل بود بدلالت یقین تا حکمِ غیبی ورا چون حکم عینی گردد و مراد از غیبت غیبتِ دل بود از دونِ حق تا حدی که از خود غائب شود و از غیبتِ خود غائب شود تا بغیبتِ خود از خود بخود نظاره کند و علامتِ این اعراض بود از حکمِ رسوم چونکه از حرام نبی معصوم باشد پس غیبت از خود بحضور حق آمد و حضور بحق غیبت از خود چنانکه هرکه از خود غائب بود بحق حاضر بود و هرکه بحق حاضر بود از خود غائب بود و دل پس مالکِ دل خداوند است چون جذبتی از جذبات حق جل وعز مر دل طالب را مقهور گرداند غیبتِ دل نزدیک وی چون حضور گرداند و شرکت و قسمت برخواسته و اضافت بر خود منقطع شد چنانکه یکی گوید از مشایخ رضی الله عنهم شعر دلی فؤادی انت مالکه ؛ بلاشریك فکیف ینقسم ؛ چون دل را جز او مالک نباشد اگر غائب دارد یا حاضر اندر تصرف وی باشد و اندر حکم نظر بعین جمله برهان[1] و حق احجاب این است اما چون فرق افتد مشایخ را رضی الله عنهم اندرین سخن است گروهی حضور را مقدم دارند بر غیبت و گروهی غیبت را بر حضور چنانکه اندر سکر و صحو بیان کردیم اما صحو و سکر بر بقای اوصاف نشان کنند و غیبت حضور بر فنای اوصاف پس این اعراز آن باشد اندر تحقیق و آنانکه غیبت را مقدم دارند بر حضور آن ابن عطا است و حسین بن منصور و ابوبکر شبلی و بندار بن الحسین و ابوحمزه بغدادی و سمنون محب رضی الله عنهم و جماعتی از عراقیان گویند که حجاب اعظم اندر راهِ حق توئی چون تو از تو غائب شدی آفاتِ مثبتاتِ هستیِ تو اندر تو فانی شود و قاعدهٔ روزگار گشت مقاماتِ مریدان جمله حجابِ تو شد و احوالِ طالبان جمله آفتگاه تو

---

[1] برهان بضم حجت و دلیل روشن و دلیل قاطع از منتخب فرق در میان دلیل و برهان آنست که دلیل عام است و برهان خاص و باصطلاح منطق قیاسی است که مرکب باشد از مقدمات یقینی تا نتیجه دهد مقدمهٔ دیگر را که یقینی باشد نه ظنی چنانچه کل انسان حیوان و کل حیوان جسم نتیجه اینکه کل انسان جسم ۱۲ غیاث

اسرارش تار گشت مثبتات اندر رهبت خوار شد و چشم از خود و از غیر فرو دوخته شد و اوصاف بشریت اندر مقر بخود بشعلهٔ قربت سوخته شد و صورت اینچنین باشد که خداوند اندر حال غیبت تو مر ترا از پشت آدم بیرون آورد و کلام عزیز خود مر ترا بشنوانید و بخلعت توحید و لباس مشاهدت مخصوص گردانید و تا از خود غائب بودی بحق حاضر بودی بے حجاب و چون بصفات خود حاضر شدی از قربت غائب شدی پس هلاک تو اندر حضور تست و اینست معنی قول خداے عز و جل وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَىٰ كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ و باز حارث محاسبی و جنید[1] و سهل ابن عبد الله و ابو حفص حداد و ابو حمدون قصار و ابو محمد جریری و حصری صاحب مذهب و محمد بن خفیف رضی الله عنهم با جماعتی دیگر برآنند که حضور را مقدم از غیبت گویند از آنچه همه جمالها اندر حضور بسته است و غیبت از خود راهی باشد بحضور حق چون پیشگاه آمد رسیدن راه آفت گردد پس هر که از خود غائب بود لامحاله بحق حاضر بود و فائدهٔ غیبت بحضور است غیبت بے حضور جنون باشد و غلبه و باید که تارک غفلت باشد تا مقصود از غیبت حضور باشد و چون مقصود موجود شد علت ساقط شد شعر

ليس الغائب من غاب من البلاد ۞ انما الغائب من غاب من المراد ۞ وليس الحاضر من ليس له مراد ۞ انما الحاضر من ليس له الفؤاد حتى استقر فيه المراد ۞

نه غائب آن بود که از شهر و ولایت غائب بود غائب آن بود که از کل ارادت غائب بود تا ارادت حق ارادت وے آید نه حاضر آن بود که ورا ارادت اشیا نبود بلکه حاضر آن بود که ورا دل رعنا نبود تا اندران فکرت دنیا و عقبیٰ نبود و آرامش با هوا نه و اندرین معنی یکے گوید از مشایخ رحمة الله علیه شعر

من لم يكن بك فانيا عن نفسه ۞ وعن الهوى بالانس والاحباب ۞ فكانما بين المراتب واقف ۞ لمنال حظ او لحسن مآب ۞

و مشهور است که یکے از مریدان ذوالنون قصد زیارت بویزید[2] کرد و چون بصومعهٔ وے آمد و در بزد

---

[1] جنید بغدادی از طبقهٔ ثانیه است کنیت وے ابو القاسم و لقب وے قواریری است و زجاج و خزاز است قواریری از آن گوشته که پدرش آبگینه فی تاریخ الیافعی ان الخز از یعمل الخیر گویند اصل وے از نهاوند است و مولد و منشاء وے بغداد مذهب ابو ثور داشت شاگرد شافعی و گفته اند مذهب سفیان ثوری داشته با سری سقطی و حارث محاسبی و محمد قصاب صحبت بوده و شاگرد ایشان وے از سادات این قوم است و همه گواه درست کنند، نفحات الانس

[2] ابو یزید مغربی شیخ الاسلام گفته که خواجه بویزید مغربی فقیه خراسانی بحج میشد بکرمان بشابان رسید ابراهیم شیبان را آنجا یافت آن سال حج بگذاشت و صحبت بگرفت پس از آن سه حج کرد چون خواجه ابویزید از دنیا برفت آنروز بارانی عظیم بود و بیرون نتوانستند در خانه دفن کردند بعاریت که بار بیرون برند چون خواستند که بیرون برند و در گور نبود شیخ الاسلام گفته که آن ولایت نه از فقه یافته بود بلکه از آن پیر و صحبت وے بود و هم ابراهیم رقی میگوید که من در ابتدای امر خود قصد زیارت مسلم مغربی کردم چون بمسجد وے در آمدم امامتی کرد و الحمد را چند خطاے خواند با خود گفتم که رنج من ضایع شد آن شب آنجا بودم و دیگر طهارت خواستم تا بکرانهٔ فرات شوم شیران بر راه خفته دیدم باز گشتم برابر وے آمد عاجز و فرو ماندم بانگ کردم مسلم از صومعه بیرون آمد چون شیران وے را بدیدند تواضع کردند وے گوش هر یک گرفته بمالید گفت اے سگان بفضل خداے تعالیٰ بگفته ام شما را که مهمانان من می آیند باز آنکه مرا گفت یا ابا اسحاق شما راست کردن ظاهر مشغول شده اید تا از خلق میترسید ما راست کردن باطن مشغول شدیم تا خلق از ما میترسند ۱۲ نفحات الانس۔

بویزید گفت کیستی و کرا خواہی گفت بویزید را گفت بویزید کہ باشد و کجاست و چہ چیزاست و من مدتیست
تا بویزید را جستم و نیافتم چوں آنکس باز گشت و حال با ذوالنون گفت وے گفت۔ اخی بویزید ذہب
فی الذاہبین الی اللہ یکے نزدیک جنید آمد و گفت یکزمان تنگ بمن حاضر شو تا سخن چند با تو بگویم جنید گفت
اے جوانمرد تو از من چیزے میطلبی کہ دیر گاہ است تا من ہماں میطلبم من سالہاست تا میخواہم کہ یکنفس بخود حاضر شوم می نتوانم
اندریں ساعت بتو چوں حاضر توانم شد پس اندر غیبت وحشت حجاب باشد و اندر حضور راحت کشف و اندر ہمہ
احوال کشف نہ چوں حجاب باشد و اندریں معنی شیخ ابو سعید گوید رحمۃ اللہ علیہ **شعر** تقشع غیم الہجر عن قمر الحب
واسفر نور الصبح عن ظلمۃ الغیب و اندر فرق ایں معنی مشائخ را لطیفہ ایست حالے و از روے ظاہر قالے و ایں عبارات
بہم نزدیک نمایند یعنی چہ حضور بحق و چہ غیبت از خود کہ مراد از غیبت از خود حضور است و آنکہ از خود غائب نیست
بحق حاضر نیست و آنکہ حاضر است غائب است چنانکہ چوں جزع ایوب علیہ السلام اندر حال ورود بلا نہ بخود
بود بلکہ اندراں حال از خود غائب بود لاجرم حق تعالیٰ عین آں جزع را از صبر جدا نکرد چوں بگفت اَنِّیْ مَسَّنِیَ الضُّرُّ
خداوند گفت اِنَّہٗ کَانَ صَابِرًا و ایں حکم بعینہ اندریں قصہ عیانست نیک تا مل کنی تا بدانی و از جنید می آید
کہ گفت روزگارے چناں بود کہ اہل آسمان و زمین بر حیرت من میگریستند باز چناں شد کہ من بر غیبت ایشاں
میگریستم کنوں باز چنانست کہ نہ از ایشاں خبر دارم و نہ از خود و ایں اشارتے نیکوست بحضور اینست معنی غیبت
و حضور کہ مختصر بیاوردم تا ہمہ مسلک خفیفیاں دانستہ باشی و ہم بدانی کہ مراد ایں قوم از غیبت و حضور چہ باشد
کہ شرح و بسط ایں مر کتاب را مطول گرداند و مذہب من اندریں کتاب اختصار است و باللہ العون و التوفیق

واما السیّاریۃ و سیاریاں تولی بابی العباس سیاری کنند وے امام مرو بود و اندر ہمہ علوم عالم و
صاحب ابوبکر واسطی بود و امروز اندر نسا و مرو از اصحاب وے طبقہ بسیار اند و ہیچ مذہب اندر تصوف بر حال خود
نماندہ است الا مذہب وے کہ ہیچ وقت مرو و نسا از مقتدے او خالی نبودہ است کہ اصحاب وے را بر اقامت مذہب وے
رعایت میکردہ است الی یومنا ہذا و مر اہل نسا را از اصحاب وے با اہل مرو رسائل لطیف است و سخن ایشاں
میان یکدیگر بنامہ بودہ است و من بعضی از آں نامہا دیدہ ام بمرو و سخت خوش است و عبارات ایشاں بنا بر
جمع و تفرقہ باشد و ایں لفظی است مشترک میان جملہ اہل علوم و ہر گروہ اندر صنعت خود مر ایں لفظ را کار بندند
مر تفہیم عبارات خود را اما مراد ہر یک از آں چیزے دیگر است چنانکہ محاسبیان از جمع و تفریق مراد اجتماع و افتراق
اعداد چیزے خواہند و نحویاں اتفاق اسامی و لغوی و افتراق معانی آں و فقہا جمع قیاس و تفرقہ صفات نص و یا

جمع نص و تفرقه قیاس و اصولیان جمع صفات ذات و تفرقه صفات فعل اما مراد این طایفه بدین نه
این جمله بود که یاد کردیم اکنون من مقصود این طایفه را بدین عبارات و اختلاف مشایخ ایشان را
اندرین کتاب بیارم تا حقیقت این ترا معلوم شود و مقصود هر گروهی از مشایخ بجمع و تفرقه معلوم گردد
وبالله التوفیق **الکلام فی الجمع والتفرقة** جمع کرد خداوند تعالی خلق را اندر دعوت خود
چنانکه یاد کرد وَاللّٰهُ یَدْعُوْا اِلٰی دَارِ السَّلَامِ آنگاه شان فرق کرد اندر حکم هدایت و گفت وَیَهْدِیْ
مَنْ یَّشَاءُ اِلٰی صِرَاطٍ مُّسْتَقِیْمٍ جمله را بخواند از روی دعوت و گروهی را براند بحکم اظهار مشیت و جمع کرد جمله را
فرمان نهی و فرق کرد گروهی را بخذلان مطرود کرد و بعضی را بتوفیق مقبول گردانید و نیز جمع کرد بنهی فرق
کرد با گروهی را عصمت داد و گروهی را بمیل آفت پس بدین معنی جمع حقیقت سر معلوم و مراد حق
باشد و تفرقه اظهار امر و نهی او چنانکه ابراهیم را علیه السلام فرمود که سر اسماعیل را ببر و خواست که نبرد و ابلیس را
فرمود که آدم را سجده کن و خواست که نکند و آدم را گفت که گندم مخور و خواست که بخورد و مانند این بسیار است
پس الجمع ما جمع باوصافه والتفرقة ما فرق بافعاله و این جمله انقطاع ارادت باشد و ترک تصرف
خلق اندر اثبات ارادت حق و اندر معنی آنکه یاد کردیم اندر جمع و تفرقه اجماعست مر جمله اهلسنت را بدون
معتزله با مشایخ این طریقت و از بعد این اندر استعمال این عبارات مختلف اند گروهی بر توحید رانند گویند
که جمع را دو درجه است یکی اندر اوصاف حق و دیگر اندر اوصاف بنده آنچه اندر اوصاف حق است آن سر
توحید است کسب بنده از آن منقطع و آنچه اندر اوصاف بنده است آن عبارت از توحید ست بصدق
عقیدت و صحت عزیمت و این قول ابوعلی رودباریست رحمة الله علیه و گروهی دیگر آنانکه بر اوصاف رانند
گویند که جمع صفت حق است و تفرقه فعل وی و کسب بنده از آن منقطع از آنچه اندر الهیت وی را
منازع نیست پس جمع[له] ذات و صفات ویراست از آنچه الجمع التسویة فی الاصل بود و جز ذات و
صفات وی بعدم متساوی نبیند و اندر افتراق شان بعبارت و تفصیل خلق مجتمع نه و معنی این آن بود
که ویرا تعالی صفات قدیم است که وی بدان مخصوص است و قیام آن بدوست و اختصاص وجود شان
بدو و وی و صفات وی دو نباشند که اندر وحدانیت وی فرق و عدد روا نیست و برین حکم جمع جز بدان معنی روا نباشند
واما التفرقة فی الحکم و این افعال خداوندست جل جلاله که جمله اندر حکم متفرق اند

له جمع آنچه جمع شوند بر او اهل علم و فرق آنچه اختلاف کردند درو ۱۲

یکے را حکم وجود است و یکی را حکم عدم اما عدمی کہ ممکن الوجود باشد یکی را حکم فنا و یکی را حکم بقا و باز گرد بے دیگر
بر علم بر آنند و گویند الجمع علم التوحید والتفرقۃ علم الاحکام پس علم اصول جمع باشد و از آن فروع تفرقہ
و مانند این نیز گفتہ است یکی از مشایخ رحمہم اللہ الجمع ما اجتمع علیہ اہل العلم والتفرقۃ ما اختلفوا فیہ
و باز جمہور محققان تصوف رانضر اللہ وجوہہم اندر مجاری عبارات و رموز شاں مراد بلفظ تفرقہ مکاسب است
و بجمع مواہب یعنی مجاہدہ و مشاہدہ پس آنچہ بندہ از راہ مجاہدہ بداں راہ یابد آں جملہ تفرقہ باشد و آنچہ
صرف عنایت و ہدایت حق بود بہ بندہ وجمع بود و عز بندہ اندراں بود کہ اندر وجود افعال خود و امکان
مجاہدت بجمال حق از آفت فعل خود رستہ گردد و افعال خود را اندر افضال حق مستغرق یابد و مشاہدہ را
اندر جنب ہدایت منفی پس کل قیام وے بحق باشد وے تعالیٰ نایب او و صاف او یعنی وکیل او و صاف
او و فعلش را جملہ اضافت بدو بود تا از نسبت کسب خود رستہ گردد چنانکہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
ما را خبر داد از جبریل و جبریل از خداوند تعالیٰ چنانکہ گفت لَا یَزَالُ عَبْدِیْ یَتَقَرَّبُ اِلَیَّ بِالنَّوَافِلِ
حَتّٰی اُحِبَّہٗ فَاِذَا اَحْبَبْتُہٗ کُنْتُ سَمْعًا وَّبَصَرًا وَّیَدًا وَّلِسَانًا فَبِیْ یَسْمَعُ وَبِیْ یُبْصِرُ وَبِیْ یَنْطِقُ وَ
بِیْ یَبْطِشُ و چوں بندہ با مجاہدہ بما تقرب کند ما او را بدوستی خود رسانیم و ہستی او را اندر وے فانی کنیم
و نسبت وے از افعال وے بر داریم کہ تا بما شنود آنچہ شنود و بما گوید آنچہ گوید و بما بیند آنچہ بیند و بما گیرد آنچہ گیرد
یعنی اندر ذکر ما مغلوب ذکر ما شود و کسب وے از ذکر وے فانی شود و ذکر ما سلطان ذکر وے شود و نسبت آدمیتنا
از ذکر وے منقطع شود پس ذکر وے ذکر ما باشد تا اندر حال غلبہ بداں صفت گردد کہ ابویزید گفت سُبْحَانِیْ
مَا اَعْظَمَ شَانِیْ و آنکہ گفت نشانہ گفت از وے و گویندہ حق بود و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم الحق ینطق
علی لسان عمر حقیقت ایں چناں بود کہ چوں قہریت از حق بر آدمیت سلطنت خود ظاہر کند از ہستی وے
و ے را از و بستانند تا نطق ایں جملہ نطق وے گردد با استحالت بی آنکہ حق تعالیٰ را امتزاج باشد با مخلوقات و یا
اتحاد با مصنوعات و یا وے حال باشد اندر چیز ہائے تعالی اللہ عن ذالک وعما یصفہ الملاحدۃ علوا کبیرا
پس روا باشد کہ دوستی حق تعالیٰ بر دل بندہ سلطان شود و بغلبہ و افراط آں عقل و طبایع از حمل آں
عاجز گردند و امر وے از کسب وے ساقط شود آنگاہ ایں درجہ را جمع خوانند چنانکہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم
مستغرق و مغلوب بود فعلے از وے حاصل آمد خداوند تبارک و تعالیٰ نسبت آں فعل از وے رفع کرد و گفت
آں فعل من بود نہ فعل تو ہر چند کہ نشانہ فعل تو بود وے وَمَا رَمَیْتَ اِذْ رَمَیْتَ وَلٰکِنَّ اللّٰہَ رَمٰی یا محمد آں مشت خاک

ے حق گویا شود بزبان عمر

بر روی دشمن نتوانداختی بلکه ما انداختیم چنانکه هم انسان جنس فعلی از داود علیه السلام حاصل آمد او را گفت وَقَتَلَ دَاوٗدُ جَالُوْتَ داود جالوت را کشت چه داود اندر تفرقه حال بود و فرق باشد میان آنکه فعل وی را بدو اضافت کنند و او محل آفت و حوادث بود و میان آنکه فعل وی را بخود اضافت کند وی قدیم و بی آفت و حوادث پس چون فعل وی ظاهر گرد و بر آدمی نه از جنس افعال آدمیان لامحاله فاعل آن حق جل جلاله بود و اعجاز و کرامات جمله بدین مقرون بود پس افعال معتاد جمله تفرقه باشند و ناقض عادات جمله جمع زانچه بکشب بقاب قوسین شدن معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد و از غایت سخن گفتن بصواب معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد و از آتش ناسوختن معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد و از غایت سخن گفتن بصواب معتاد نیست و این جز فعل حق نباشد پس حق تعالیٰ انبیا و اولیای خود را این کرامات بداد و فعل خود را بدایشان اضافت کرد و از آن ایشان را بخود چون فعل دوستان فعل وی بود و بیعت ایشان بیعت وی و طاعت ایشان طاعت وی چنانچه فرمود اِنَّ الَّذِیْنَ یُبَایِعُوْنَکَ اِنَّمَا یُبَایِعُوْنَ اللّٰهَ و نیز گفت وَمَنْ یُّطِعِ الرَّسُوْلَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ پس مجتمع باشند اولیای وی باسرار و متفرق بمعاملت و اظهار تا باجتماع اسرار دوستی مستحکم بود و بافتراق اظهار اقامت عبودیت صحیح چنانکه یکی گوید از کبار مشایخ اندر حال جمع رضی اللہ عنہ **شعر** قد تحققتك بسري فناجاك لساني ؛ فاجتمعنا لمعان و افترقنا لمعاني ؛ فلئن غيبك التعظيم لحظة عن عياني ؛ ولقد صيرك الوجد من الاحشاء داني ؛

اجتماع اسرار را جمع گفته است و مناجات لسان را تفرقه آنگاه جمع و تفرقه را هر دو اندر خود نشان کرده است و قاعده آن خود را نهاده و این سخت لطیف است و باللہ التوفیق

فصل ماند اینجا خلافی که هست میان ما و از آن گروهی که گویند اظهار جمع نفی تفرقه باشد از آنچه متضاداند که چون سلطان هدایت مستولی شد ولایت کسب و مجاهدت ساقط شود و این تعطیل محض باشد گوییم این خلاف عقیده شما است از آنچه تا امکان[۱] معاملت و لتوانائی کسب و مجاهدت بود هرگز آن از بنده ساقط نشود زانچه جمع از تفرقه جدا نیست چون نور از آفتاب و عرض از جوهر و صفت از موصوف پس مجاهدت از هدایت و شریعت از حقیقت و یافت از طلب

[۱] امکان بالکسر مصدر است از باب افعال بمعنی قدر دادن و جای دادن بر تقدیر معنی اول ماخوذ است از تمکنت که بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دوم ماخوذ باشد از مکانت که بمعنی جای و جایگیر شدن است و در محاوره فارسیان بمعنی طاقت و قدرت آید و گاهی ما سوی اللہ مراد باشد و باصطلاح اہل حکمت چیزی را گویند که عدم و وجود او هر دو ضروری نباشد چنانچه ممکنات حادثه مثل انسان و دیگر حیوانات و نبود وجود و امتناع آن را گویند که عدم او ضروری باشد چنانکه شریک و وجوب آنکه وجود او ضروری باشد چنانچه واجب تعالیٰ ۱۲۔

هم جدا نباشد اما باشد که مجاهدت مقدم بود و باشد که موخر بود اما آنرا که مجاهده مقدم بود بروی مشقت زیادت بود زانچه اندر غیبت بود و آنرا که مجاهده موخر بود بروی رنج و کلفت نباشد زانچه اندر حضرت بود و آنرا که نفی مشرب اعمال بود نفی عین عمل نماید وی بر غلطی عظیم باشد و روا باشد که بنده بدرجتی رسد که کل اوصاف خود را معیوب و معلول داند چون اوصاف محمود خود را بچشم عیب نگرد و ناقص ببیند باید تا اوصاف مذموم معیوب تر نماید و این معنی بدان آوردم که قومی را از جهال اندرین معنی غلطی افتاده است که آن مقرون بیگانگی باشد که گویند که از یافت هیچ چیز اندر جهد نیست و افعال و طاعات ما معیوب است و مجاهدات ناقص ناکردن اولیتر از کردن گویم بایشان که کردار ما را فعل نهید و نهیم باتفاق و افعال را محل علت و منبع آفت میگوئید لامحاله ناکرده را هم فعل میباید نهاد و چون هر دو فعل آمد و فعل محل علت آمد پس چرا ناکرده را از کردار اولیتر میدانید و این خسران ظاهر و غبنی واضح بود پس این فرقی آمد نیکو میان کفر و ایمان زانچه مومن و کافر متفق اند که افعال شان محل علت است پس مومن بحکم فرمان کردن از ناکردن اولیتر داند و کافر بحکم تعطیل ناکردن از کردن اولیتر پس جمع آن بود که اندر رویت آفت تفرقه را حکم تفرقه از وی ساقط نگردد و تفرقه آنکه اندر حجاب جمع تفرقه را جمع داند و اندرین معنی مزین کبیر گوید الجمع الخصوصیة والتفرقة[1] العبودیة موصول احدهما بالآخر غیر مفصول عنه خصوصیت حق تعالی بنده را جمع باشد و عبودیت بنده را تفرقه و این از آن جدا نیست زانچه نشان خصوصیت حفظ عبودیت است چون مدعی اندر معاملت بمعاملت قایم نباشد اندر دعوی خود کاذب بود پس روا باشد که ثقل مجاهدت و رنج کلفت اندر گذاردن فرمان و حق مجاهده و تکلیف آن از بنده برخیزد اندر عین جمع جز بجد زی واضح که آن اندر حکم شریعت علم باشد و من این معنی را بیان کنم تا ترا بهتر معلوم گردد بدانکه جمع بر دو گونه باشد یکی جمع سلامت و دیگر جمع تکسیر جمع سلامت آن بود که حق تعالی اندر غلبهٔ احوال بقوت وجد و قلق شوق پدید آرد و حق تعالی حافظ بنده باشد و امر خود بر ظاهر بنده میراند و ویرا بر گذاردن آن نگاه میدارد و ویرا المجاهده می آراید چنانکه سهل بن عبداللّٰه و ابو حفص حداد و ابو العباس سیاری مروزی صاحب مذهب و ابو یزید بسطامی و ابو بکر شبلی و ابو الحسن حصری و جماعتی از مشایخ کبار قدس اللّٰه روحهم پیوسته مغلوب بودندے تا وقت نماز اندر آمدے آنگاه بحال خود باز آمدندے و چون نماز بگذاردندی باز مغلوب گشتندے زانچه تا در محل تفرقه باشی تو تو باشی امر میگذاری و چون ویرا جذب کند و بامر خود اولیتر که بر تو نگاهدارد و مرجهت دو معنی را یکے تا نشان بندگی از تو برنخیزد دیگر آنکه تا بحکم وعده قیام کند که من هرگز شریعت

---

[1] تفرقه بفتح اول و سکون ثانی و کسر او فتح قاف و کسانیکه بفتح فا و سکون را خوانند خطاست بمعنی فرق کردن میان دو چیز یا چند چیز ۱۲ غیاث

محمد را صلی الله علیه وسلم منسوخ نخواهم گردانید و جمع تکسیر آں بود که بنده اندر حکم واله و مدهوش شود و حکمش چوں حکم
مجانین باشد پس یکے ازیں معامله معذور باشد و یکے مشکور آنکه مشکور بود در وے نگارش قوی تر ازاں بود که
معذور باشد و در جمله بدانکه جمع را مقام مخصوص نیست و حال مفرد نه که جمع جمع همت است اندر معنی مطلوب خود
و گروہے را کشفِ ایں معنی اندر مقامات باشد و گروہے را کشف اندر احوال و اندر ہر دو وقت مراد ہا ے
جمع بنفیِ مراد محصول باشد لان التفرقة فصلٌ والجمع وصلٌ و ایں اندر جمله چیز ہا درست آید چنانکه جمع همت
یعقوب علیه السلام بیوسف که جز همتِ وے برا چیزے همت نمانده بود و جمع همتِ مجنون اندر لیلیٰ که جز وے را ندید و اندر
جملهٔ عالم و کل موجودات اندر حقِ وے صورت لیلیٰ بود و مانند ایں بسیار است چنانکه ابویزید رحمة الله علیه روزے
اندر صومعه بود یکے بیامد و گفت هل ابویزید فی البیت فقال ابویزید هل فی البیت الا الله ابویزید اندر خانه
هست و گفت اندریں خانه خود بجز حق هیچ چیزے دیگر نیست و یکے از مشائخ گوید رحمة الله علیه که درویشے
بمکه اندر آمد و اندر مشاہدهٔ خانه یکسالے بنشست که نه طعام خورد و نه شراب و نه بخفت و نه بطهارت شد
از اجتماع همتش که بر رویتِ خانه آنرا بخود اضافت کرده است غذای تن و مشرب جانِ وے گشته بود و اصل
ایں جمله آنست که خداوند تعالیٰ مایه محبت خود را که آں یک جوہر بود متجزی و مقسوم گردانید ہر یکے را از دوستان
بر مقدار گرفتاریِ وے بداں بجزوے از اجزائے آں کل مخصوص کرد آنگاه جوشنِ انسانیت و لباس طبیعت
و غاشیهٔ مزاج و حجابِ روح براں فرو گذاشت تا آں جزو بقوت ہر اجزائے که بدو موصول بود بصفتِ خود
بگردانید تا کل محبت جمله محبت شد و ہمه حرکات و لحظاتش مرابط آں از آں بود که اربابِ معانی و اصحاب
اللسان مر آنرا جمع نام کردند و اندریں معنی حسین بن منصور گوید شعر لبیک لبیک یا سری و نجوائی
لبیک لبیک یا مقصدے و معنائی :: یا عین عینی وجودی یا منتهی همی :: و یا منطقی و اشاراتی و ایمائی :: یا کل کلی و یا سمعی و یا بصری
و یا جملتی و تباعیضی و اجزائی :: پس آنکه اندر اوصافِ خود مستعار بود و اثباتِ ہستی خود مر وے را عار بود و التفات
بکونین زنار بود و موجودات اندر ہمتش خوار بود و باز گروہے از اربابِ اللسان مر وقت کلام و تعجب
عبارات را گویند که جمع الجمع است و ایں کلمه از طریقِ عبارت نیکوست اما بمعنے بهتر آں باشد که جمع را
جمع نه گوئی زانچه تفرقه باید تا جمع وے را روا باشد و چوں جمع جمع بود تفرقه بوده باشد جمع را از حالِ خود بندا
که ایں عبارت محل تهمت است زانچه مجتمع را بفوق و تحت بیروں از خود دیدار نباشد ندیدی که کونین و
عالمین اندر شبِ معراج پیغامبر را صلی الله علیه وسلم بنمودند و وے هیچ چیز التفات نکرد زانچه وے بجمع جمع بود و مجتمع را تفرقه

مشاهده نگردد تا خداوند تعالی گفت مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی و من اندرین معنی تا حال بدایت کتابی ساخته ام
و آنرا کتاب البیان لاهل العیان نام کرده شد و اندر بحر القلوب اندر باب جمع فصولی مشبع گفته ام کنون مر خفت را
بدین مقدار بسنده کردم اینست طریق مذهب سیاریان از متصوفه که پرداختم از فرق متصوفه آنانکه مقبول و محق اند اکنون
باز گردم بقول آن گروه که خود را بدیشان بسته اند از ملاحده و عبارات ایشانرا آلت اظهار الحاد خود ساخته و ذل خود را
اندر عز ایشان نهان کرده تا غلط گاههای ایشان ظاهر شود و مریدان از مکر و دعویهای ایشان پرهیزند و خود را از غات
کنند ان شاء الله عز و جل و الامر کله بیده **و اما الحلولیة** لعنهم الله تعالی فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ
فَأَنّٰى تُصْرَفُونَ از آن دو گروه مطرود که تولی بدین طایفه کنند و مر ایشانرا بضلالت خود با خود یار دارند یک گروه
تولی بابی حلمان دمشقی کنند و از وی روایات آرند بر خلاف آنکه اندر کتب مشایخ از وی مسطور است و اهل
قصه مر آن پیر را از ارباب وله دارند اما آن ملاحده وی را بحلول و امتزاج و نسخ ارواح منسوب کنند و دیده ام اندر
کتاب متقدمین که اندر وی طعن کرده است و علمای اصول را نیز از وی صورتی بسته است و خدا عز و جل بهتر
داند و گروهی دیگر نسبت مقالات خود بفارس کنند و وی دعوی کند این مذهب حسین بن منصور است و بجز از وی
کسی را از اصحاب حسین این مذهب نیست و من ابو جعفر صیدلانی را دیده ام با چهار هزار مرد اندر عراق پراگنده که
حلاجیان بودند جمله بر فارس بدین مقالت لعنت میکردند و اندر کتب وی که مصنفات ویست بجز تحقیق
نیست و من که علی بن عثمان الجلابی ام میگویم که من ندانم که فارس و ابو حلمان که بودند و چه گفتند اما هر که قایل باشد
بمقالتی که خلاف توحید و تحقیق بود وی را اندر دین هیچ نصیبی نباشد و چون دین که اصل است مستحکم نبود تصوف که
فرع و نتیجهٔ آنست اولیتر که با خلل باشد از آنچه اظهار کرامات و کشف آیات جز بر اهل دین و توحید صورت
نبندد و مر قائلان این را جمله غلطها اندر روح افتاده است و من اکنون جمله گفت و احکام آنرا بیان کنم
بر قانون سنت و مقالات و مغالیط و شبهات ملاحده اندران بیارم تا ترا اَعَزَّكَ الله بدین قوت باشد
که اندرین فساد بسیار است و بالله التوفیق **الكلام فی الروح** بدانکه اندر هستی روح علم ضروریست
و اندر چگونگی آن عقل عاجز و هر کسی از علما و حکمای امت بر حسب قیاس خود اندران چیزی گفته اند و اصناف
کفره را نیز اندران سخن است و چون کفار قریش بتعلیم جهودان مر نضر بن الحارث را بفرستادند تا از رسول
صلی الله علیه وسلم کیفیت روح را بپرسد و ماهیت آن خداوند تعالی نخست عین آنرا اثبات کرد و گفت

ف یعنی ابو سلیم مقدسی که کتاب رسائل اخوان الصفا تصنیف اوست ۱۲

وَیَسْئَلُوْنَکَ عَنِ الرُّوْحِ آنگاه قدم را از وی نفی کرد و گفت قُلِ الرُّوْحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّیْ گفت صلی اللہ علیہ وسلم
الارواح جنود مجندة فما تعارف منھا ائتلف وما تناکر منھا اختلف و مانند این دلائل بسیار است بر
ہستی آن بے تصرف آن اندر چگونگی آن پس گروہے گفتہ اند کہ الروح ھو الحیوٰة التی یحیی بہ الجسد روح آن
زندگی است کہ تن بدان زندہ بود و گروہے از متکلمان نیز ہمبرین اند و بدین معنی روح عرضی بود کہ حیوان زندہ
بدان باشد بفرمانِ خدائے عزوجل و جنس تالیف و حرکت اجتماع از ویست و مانند این از اعراض کہ بدان شخص از
حال بحال ہمی گردد و گروہے دیگر گفتند کہ ھو غیر الحیوٰة ولا یوجد الحیوٰة الا معھا کما لا یوجد الروح الا مع
البنیة وان لا یوجد احدھما دون الاٰخر کالالم والعلم بھا لانھما شیئان لا یفترقان روح معنی ایست
بجز حیات کہ وجود آن بے حیات روا نباشد چنانکہ بے شخص معتدل روح و یکی ازین دو بے دیگرے نباشد
ہمچون الم و علم باو کہ ایشان دو چیز اند کہ جدا نیستند از ہم و بدین معنے ہم عرضی بود چنانکہ حیات و باز جمہور
مشایخ و بیشترے از اہل سنت و جماعت بر آنند کہ روح عینی است نہ وصفی کہ تا وے بقالب موصول است بر مجرٰی
عادتِ خدائی تعالیٰ اندر قالب حیات می آفریند و حیاتِ آدمی صفت است و حیّ بدان است اما روح مودع
است اندر جسد وے و روا باشد کہ وے از آدمی جدا شود و وے زندہ ماند بحیات چنانکہ اندر حال خواب وے برود و
حیات بماند اما روا نباشد کہ اندر حال رفتن وے عقل و علم بماند از انچہ پیغامبر گفتہ است صلی اللہ علیہ وسلم کہ ارواح
شہدا اندر حواصل طیور باشد و لا محالہ باید تا این عینی باشد و پیغامبر گفتہ است صلی اللہ علیہ وسلم الارواح
جنود مجندة و لا محالہ جنود باقی باشد و بر عرض بقا روا نباشد و عرض بخود قایم نباشد پس آن جسمی بود لطیف
کہ بیاید بفرمانِ خداے عزوجل و برود بفرمانِ وے و پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم کہ من اندر شب معراج آدم صفی
و یوسف صدیق و موسیٰ کلیم اللہ و ہارون حلیم اللہ و عیسیٰ روح اللہ و ابراہیم خلیل اللہ صلوات اللہ علیہم اجمعین اندر

ے در سحایہ آوردہ کہ ابراہیم بچہار پشت بر نوح علیہ السلام میرسد و ولادت او در زمان نمرود مردود بود بشش پشت بسام بن نوح علیہ السلام میرسد و وے
از جملہ آں چہار کس بود کہ پادشاہ تمام دنیا بودہ اند دو مسلمان یکے سلطان سکندر ذوالقرنین و دیگر سلیمان علیہ السلام و دو کافر یکے نمرود و دیگر
بخت نصر و بعضے شداد بن عاد را گفتہ اند و در تفسیر بحر المواج در ذیل آیة اَلَمْ تَرَ اِلَى الَّذِیْ حَاجَّ اِبْرٰهٖمَ آوردہ کہ اول و اسطی جبارکہ در جہان پیدا شد و
ہمہ عالم در تحت ضبط آوردہ و تاج خسروی بر سر داشتہ و خود را پیدا کنندہ نمرود بن کنعان بود در مملکت او را استدراجات رو نمود چنانچہ گویند دو شہرے کہ
تختگاہ او بود از جنس سوام و جمیع حیوانات و جز آں و حل نہ نمود و دیگر بر در شہر از شہرہائے حوض ساختہ بود و در روز معین اگرچہ از سال برائے اہل مملکت ضیافت بمنود
و برائے ایشاں طعام ساخت و اجتماع کرد و خنگیاں بسیر و اخت و خلق میگفت کہ ہر کس آنچہ مشروبات دارد با خویش ہمراہ خود بیارد میگفت ہر کہ شرابے
آوردہ دریں حوض ریزد تا با یکدیگر نہ آمیزد و لیکن فراغ از طعام سرود ساقیان را میفرمود تا ازاں حوض ہر کہ چیزے آوردہ دست ہم ازاں جنس بو را بدہند چیل قیاں
بیت انداختہ مے شتافتند مے مشروبی میداد آوردہ مے بود ہمانرا می یافتند دیگر آنکہ بر دروازہ شہرے از شہرہائے مملکت حوض بود کہ صورت تمام شہرہائے
روئے زمین بمے نمود ہر خلق ہر شہرے کہ غصہ کرے چشمہ ازاں حوض رواں شدے و آں شہر غرق گشتے ۔ دیگر در شہر کے مملکت رو جاے بر صورت بط (باقی آیندہ)

آسمانها بدیدم لامحاله آن ارواح ایشان بود و اگر روح عرضی بودے بخود قایم نه بودے تا اندر حال هستی مر آنرا نتوانستے دید
که اگر عرضی بودے وجود آنرا محلے باید که وے عارض آن محل بودے و محل آن جواهر بودے و جواهر مولف و کثیف پس معلوم شد
که او لطیف و جسیم باشد و چون جسیم بود جایز الرویة باشد اما بچشم دل و روا باشد که در حواصل طیور باشند و روا باشد
که لشکری باشند که مر ایشانرا آمد و شد باشد چنانکه اخبار بدان ناطق است چنانکه گفت قُلِ الرُّوحُ مِنْ اَمْرِ رَبِّی
ماند اینجا اختلاف ملاحده که ایشان روح را قدیم گویند و مر آنرا پرستند و فاعل اشیا و مدبر آن بجز وے ندانند و آن ارواح
را آله خوانند و لم یزل او را مدبر گویند و منتقل از شخصے بشخصے دیگر و بر هیچ شبهت که خلق را افتاده است
چندان اجتماع نیست که بدین شبهت زانچه جمله نصارٰی برین اند هر چند که عبارت بر خلاف این کنند و
جمله هند و تبت و چین و ماچین برین اند و اجماع شیعیان و قرامطه و باطنیان برین است و آن دو گروه
مبطل نیز بدین مقالت قایلند و هر گروهے ازین جمله که یاد کردیم مر این قول را مقدم تر دارند و براهین دعوی کنند
گوییم باین مقدمات جمله بدین لفظ قدم چه میخواهید محدثے متقدم اندر وجود یا قدیمے همیشه اگر گویند که
بدین قول مراد محدثی است متقدم اندر وجود پس اندر اصل خلاف برخواست که ما هم روح را محدث
میگوییم با تقدم وجودش بر وجود شخصے که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم ان الله تعالی خلق الارواح قبل
الاجساد بمأتی الف عام و چون محدثے آن درست شد لامحاله محدث بمحدث محدث بود و این یک جنس بود
از خلق خداے عز و جل که بجنس دیگر مے پیوندد و اندر پیوستن ایشان با یکدیگر خداوند تعالی حیاتی حاصل
می آرد بتقدیر خود یعنی ارواح جنسی اند از خلق و اجساد جنسی دیگر چون تقدیر حیات حیوانی کند فرمان دهد
تا روح بجسد پیوندد زندگانی اندر وے حاصل آید اما گشتن وے از شخص بشخص روا نباشد ازانچه چون یک شخص را
دو حیات روا نبود یک روح را هم دو شخص روا نباشد و اگر اخبار بدان ناطق نبودے و رسول اندر اخبار خود صادق
نبودے از رو عقل صرف معقول روح بجز حیات نبودے و آن صفتی بودے نه عینی و اگر گویند که مراد ما بدین قول قدیم
همیشه بوده است گوییم بخود قایم است و یا بغیر اگر گویند قدیم قایم بنفسه است گوییم خداوند عالم اوست یا
اگر گویند خداوند عالم وے نیست اثبات قدیم دیگر باشد و این نامعقول است که قدیم محدود نباشد و وجود
ذات یکے ضد دیگرے باشد و این محال بود اگر گویند که خداوند عالم است گوییم پس وے قدیم است

(بقیہ حاشیہ صفحہ) ساخته بودند از حال آینده گان شهر انکشاف مینمودند هر غریبے که دران شهر رسید آن بط آواز کردے که همه شهر شنیدے عهده داران دروازه ازان
غریب پرسش میکردند از کجا رسیده آشنائے تو کیست مطلوب تو چه در حال غایب استفسار میکردند غایب شهر که بودے مکان او گفت و حال معاینه شد ۱۲ قصص الانبیاء

وخلق محدث محال باشد که محدث را با قدیم امتزاج باشد و یا اتحاد و یا حلول و یا محدث مکان قدیم آید و یا قدیم
حامل او باشد که هر چه بچیزے پیوندد و باہم بچیزے وصل بود فصل جز محدثات روا نبود که اجناس یکدیگر اند تعالی
الله عن ذالك علوا کبیرا و اگر گویند که بخود قایم نیست و قیام آں بغیر است از دو بیروں نبود یا صفتے
باشد یا عرضے اگر عرضے گویند لامحاله اندر محلے باید گفت یا اندر لامحل اگر اندر محل گویند محل آں چوں وے بود
واسم قدم از هر یک باطل شود و اگر اندر لامحل گویند محال باشد چوں عرض که بخود قایم نبود اندر لامحل معقول
نباشد و اگر گویند که صفتی است قدیم چنانکه حلولیاں و تناسخیاں گویند و آں صفت را صفت حق خوانند
محال باشد که صفت قدیم حق مر خلق را صفت گردد و اگر روا باشد که حیات وے صفات خلق گردد هم روا
نباشد که قدرتش قدرت خلق گردد و آنگاه صفت بموصوف قایم گردد پس چگونه روا باشد مر صفت قدیم را
موصوف محدث پس لامحاله قدیم را با محدث هیچ تعلق نباشد و قول ملاحده اندریں باطل است و روح
مخلوق است بفرمان حق تعالی و هر که جز ایں گوید مکابره عیاں بود و محدث را از قدیم فرق نداند کرد و روا نباشد
که ولی اندر صحت ولایت خود باوصاف حق جاهل بود و بحمد الله تعالی که خدای عزوجل ما را از بدع و خطر محفوظ
گردانیده است و عقل داد که بدانه نظر و استدلال کردیم و ایمان داد تا ویرا بشناختیم حمدی که آں بغایتی موصول
نباشد که حمد متناهی اندر برابر نعیم نامتناهی مقبول نباشد و چوں ظاهریاں ایں حکایات از اهل اصول
بشنیدند پنداشتند که جمله متصوفه را اعتقاد اینست تا بغلطی بزرگ و خسرانی واضح از جمال ایں احباب
محجوب گشتند و لطیفه ولایت حق و لوامع و لوایح ربانی بر ایشاں پوشیده شد از بهر آنکه بزرگان و سادات
ایں راه را رد خلق چوں قبول ایشاں بود و قبول ایشاں چوں رد والله اعلم بالصواب **فصل** یکے گوید
از مشایخ رحمة الله علیه الروح فی الجسد کالنار فی الحطب فالنار مخلوقة والفحم مصنوعة جان اندر تن
چوں آتش است اندر حطب و آتش مخلوق و انگشت مصنوع و قدم جز بر ذات و صفات خداوند روا نیست
و از مشایخ رضی الله عنهم ابوبکر واسطی بوده است که اندر روح بیشتر سخن گفته است و از وے می آید که گفت
الارواح علی عشر مقامات جانها بر ده مقام قائمند نخست جانهاے مفسدان که محبوس اند اندر ظلمتے و ندانند
که با ایشاں چه خواهند کرد و دیگر جانهاے پارسا مردان که اندر آسمانهاے دنیا بموارثت اعمال شادمانه
میباشند و بطاعتها خوش گشته بقوت آں میروند سه دیگر جانهاے مریداں که اندر آسمان چهارم اند و اندر لذات
صدق و ظل اعمال خود با ملائکه میباشند چهارم جانهاے اهل منن که اندر قنادیل نور از عرش آویخته اند و اغذیه

ایشان محبت است و اشربهٔ ایشان لطف و قربت پنجم جانهای اهل وفا اند که اندر حجاب صفا و مقام اصطفا طرب میکنند ششم جانهای شهیدان اند که اندر حواصل مرغان اندر بهشت اندر ریاض آن آنجا که خواهند میشوند گاه و بیگاه هفتم جانهای مشتاقان اند که اندر حجب انوار صفات بر بساط ادب قیام کرده اند هشتم جانهای عارفان اند که اندر حظایر قدس بامداد و شبانگاه سخن خداوند میشنوند و اماکن خود اندر دنیا و بهشت می بینند نهم جانهای دوستان اند که اندر مشاهدهٔ جمال و مقام کشف مستغرق شده اند و جز دیدار اند اند و هیچ چیز نیارامند دهم جانهای درویشان اند که اندر محل فنا متقرب شده اند و اوصاف شان مبدل شده و احوال متغیر گشته و از مشایخ همی آرند که ایشان آن را دیده اند هر کسی بصورتی و این روا باشد زانچه چون گفتیم که موجود است و جسم لطیف باید تا مرئی بود و چون حقتعالی خواهد بهر بنده بنماید چنانکه خواهد و من که علی ابن عثمان الجلابی ام (رضی الله عنه) گویم که در جمله زندگانی من با خداوند است و پایندگی ما بدو و زنده داشتن ما فعل حق است اندر ما و ما زنده بخلق وییم نه بذات و صفات وی و قول روحیان بجمله باطلست و از ضلالت عظیم اندر میان خلق یکی این است که روح را قدیم گویند و هر چند که عبارت بدل کرده اند گروهی نفس و هیولی میگویند و گروهی نور و ظلمت و مبطلیان این طایفه فنا و بقا گویند و یا جمع و یا تفرقه و یا مانند این عبارتی مزخرف ساخته اند و کفر خود را تحسین میکنند و متصوفه ازین گروه بیزار اند که اثبات ولایت و حقیقت محبت خداوند جز بمعرفت وی درست نیاید و چون کسی قدیم را از محدث باز نشناسد آنچه گوید اندر گفته خود جاهل باشد و عقلا بسخن جهال نگرایند کنون آنچه مقصود این دو گروه مبطل بود اندرین دو باب بیاید و اگر بیش ازین باید اندر کتب دیگر از آن من باید طلبید که اینجا مراد تطویل نیست کنون من کشف حجب و ابواب معاملات و حقایق اهل تصوف با براهین ظاهر اندرین کتاب بیان کنم تا طریق دانستن مقصود بر تو آسان تر شود و از منکران آنکه او را بصیرتی بود بدین راه باز آید و مرا بدان دعای و ثوابی باشد ان شاء الله تعالی

کشف الحجاب الاول فی معرفة الله تعالی

خداوند گفت عز و جل وَمَا قَدَرُوا اللهَ حَقَّ قَدْرِهِ رسول گفت صلی الله علیه وسلم لو عرفتم الله حق معرفته لمشیتم علی البحور و لزالت بدعائکم الجبال پس معرفت خداوند عز و جل بر دو گونه است یکی علمی و دیگر حالی و معرفت علمی قاعدهٔ همه خیرات دنیا و آخرت است و مهمترین چیزها مر بنده را اندر همه وقت و احوال شناختن خداوند است و خداوند گفت عز و جل وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ای لیعرفون

له و نیافریدم جن و انس را مگر برای آنکه بپرستند مرا ۱۲ فتح الرحمن

بیافریدیم پریان و آدمیان را مگر از برائے آنکه تا مرا بشناسند پس بیشترے از خلق ازین معرض اند سوائے آنکه خداوند شان برگزیده است و از ظلمات دنیا باز رهانیده و دل شان را بخود زنده گردانیده چنانکه خداوند از حال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنه ما را خبر داد و گفت وَجَعَلْنَا لَهُ نُوْرًا يَمْشِيْ بِهِ فِي النَّاسِ یعنی عمر کَمَنْ مَثَلُهُ فِي الظُّلُمَاتِ لَيْسَ بِخَارِجٍ مِنْهَا یعنی ابوجهل لعنة اللہ علیه پس معرفت حیات دل بود بحق و اعراض سر از دون حق و قیمت هر کسے بمعرفت بود و هر کرا معرفت نباشد وے بے قیمت بود پس مردمان از علما و فقها و غیر آں صحت علم را بخدائے عزوجل معرفت خوانند و مشایخ این طایفه صحت حال را با خداوند معرفت خوانند و از آں بود که معرفت را فاضلتر از علم گفتند که صحت حال جز بصحت علم نباشد و صحت علم صحت حال نباشد یعنی عارف نبود که بحق عالم نباشد اما عالم بود که عارف نباشد و آنانکه بدین معنی جاهل بودند از هر دو طایفه اندرین مناظرہائے بے فائدہ کردند و آں گروه بدین گروه انکار کردند و این گروه بر آں و اکنون من سر این مسئله را کشف کنم تا هر دو گروه را فایده ظاهر گردد ان شاء اللہ تعالی

فصل

بدان اسعدک اللہ تعالی که مردمان را اندر معرفت خداوند و صحت علم بدو اختلاف بسیار است معتزله گویند که معرفت عقلی است و جز عاقل را معرفت بدو روا نباشد و این قول باطل است از آنکه دیوانگانے که اندر دار اسلام اند حکم شان حکم معرفت بود و دیگر کودکانے که عاقل نباشند حکم شان حکم ایمان بود که اگر حکم معرفت عقلی بودے ایشان را که عقل نیست حکم معرفت نبودے و کافران را که عقل است حکم کفر نبودے و اگر عقل معرفت را علت بودے بایستے تا هر که عاقل بودے عارف بودے و همه بے عقلاں جاهل و این مکابره عیان است و گروهے گویند که علت معرفت حق تعالی استدلال است و بجز مستدل را روا نباشد و باطل است این قول بابلیس که او آیات بسیار دید چون بهشت و دوزخ و عرش و کرسی دید و رویت آں همه ویرا علت معرفت نیامد و خداوند عزوجل گفت وَلَوْ أَنَّنَا نَزَّلْنَا إِلَيْهِمُ الْمَلٰئِكَةَ وَكَلَّمَهُمُ الْمَوْتٰى وَحَشَرْنَا عَلَيْهِمْ كُلَّ شَيْءٍ قُبُلًا مَّا كَانُوْا لِيُؤْمِنُوْا إِلَّا أَنْ يَّشَاءَ اللہ اگر ما فرشتگان را بکفار فرستیم تا با ایشان سخن گویند و مردگان را ناطق گردانیم و هم ایشان را با ایشان در سخن آریم ایشان ایمان نیارند تا خداوند تعالی نخواهد و اگر رویت آیات و استدلال آں علت معرفت بودے خداوند تعالی علت معرفت آنرا گردانیدے نه مشیت خود و او نزدیک اهل سنت و جماعت صحت عقل و رویت آں آیت سبب معرفت است نه علت معرفت بدانکه علت آں جز عنایت و مشیت خداوند نیست که بے عنایت

؎ و پیدا کردیم برائے او نورے که میرود باوے میان مردمان ۱۲

عقل نابینا بود زانچه عقل خود بخود جاهل است و از عقلا کس حقیقتِ آن را نشناخته و چون وی بخود جاهل بود غیر خود را چگونه شناسد و بی عنایتِ حق جل و علی استدلال و فکرت اندر رؤیتِ آیت همه خطا بود که اهل هوا و طوائف الحاد جمله مستدل اند اما بیشتر وی عارف نیند و باز آنکه از اهل عنایت است همه حرکاتِ وی علامتِ معرفت است و استدلالش طلب و ترکِ استدلال تسلیم و اندر صحت معرفت تسلیم از طلب اولیتر نباشد که طلب اصلی است که ترک آن روا نه و تسلیم اصلی است که اندر آن اضطراب را روا نه و حقیقتِ این هر دو معرفت نه و بحقیقت بدانکه راهنمای و دلگشای بنده بجز خداوند نیست و وجودِ عقل و دلائل را امکانِ هدایت نباشد و دلیل ازین واضح‌تر نباشد که خداوند تعالی گفت وَلَوْ رُدُّوا لَعَادُوا لِمَا نُهُوا عَنْهُ الآیة و اگر کفار از قیامت باز آیند بنا بدان کفر خود باز گروند و چون از امیر المؤمنین علی رضی الله عنه پرسیدند از معرفت گفت عرفتُ اللهَ بالله و عرفتُ ما دونَ الله بنورِ الله خداوند را بدو شناختم و جز خداوند را بنورِ او شناختم پس خداوند تعالی تن را بیافرید و حوالهٔ زندگانی آن بجان کرد و دل را بیافرید و حوالهٔ زندگانی آن بخود کرد پس چون عقل و آیت را قدرتِ زنده کردنِ تن نمی باشد محال بود که دل را زنده کند چنانکه گفت[1] أَوَمَنْ كَانَ مَيْتًا فَأَحْيَيْنَاهُ و حوالهٔ حیات جمله بخود کرد آنگاه گفت وَجَعَلْنَا لَهُ نُورًا يَمْشِي بِهِ فِي النَّاسِ آفریدگار نوری که روشنی مؤمنان اندر آنست منم و نیز گفت أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ گشادنِ دل را بخود حواله کرد و بستنِ آن را هم بفعل خود باز بست و گفت[2] خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ و نیز گفت[3] وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا پس چون قبض و بسط و شرح و ختمِ دل بدو بود محال باشد که راهنمای جز وی را داند که هرچه دونِ اوست تعالی جمله علت و سبب است و هرگز علت و سبب بی عنایتِ مسبب راه نتواند نمود که حجاب راه بر باشد نه راهبر و نیز گفت خدای تعالی[4] وَلَٰكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ الآیة و تزیین و تحبیب را بخود اضافت کرد و الزام و تقوی که عینِ آن معرفت از وی ست و ملزم را اندر الزام خود اختیار دفع و جلبِ آن حالت نباشد پس بی تعریفِ وی نصیبِ خلق از معرفتِ وی بجز عجز نباشد ابوالحسن نوری گوید رضی الله عنه لا دلیل علی الله سواه انما العلم یطلب لآداب الخدمة جز او دلیل دلها نیست بمعرفت خود علمِ آداب خدمت را طلبند نه صحتِ معرفت را و از مخلوقات

---

[1] آیا کسے مرده بود پس زنده ساختیمش ۱۲ [2] مُهر نهاد خدا عزوجل بر دلهاے ایشاں و بر شنوی ایشاں و بر چشم ہاے ایشاں ۱۲ فتح الرحمن [3] و فرمانبر آنرا که غافل ساخته ایم دل او را از یاد خویش ۱۲ فتح الرحمن [4] ولیکن خدای تعالی دوست گرداند نزدیک شما ایمان را و آراسته گردانیده مرا ۱۲ فتح الرحمن۔

کسے را قدرت آن نیست که کسی را بخدای رساند مستدل از ابوطالب عاقل‌تر نباشد و دلیل از محمد مصطفی صلی اللہ علیہ وسلم
بزرگتر نه چون جریان حکم ابوطالب بر شقاوت بود دلالت مصطفی علیه السلام ویرا سود نداشت نخست درجهٔ
استدلال اعراض است از حق جل و علی زانچه استدلال تأمل کردن اندر غیر است و حقیقت معرفت اعراض
کردن است از غیر و اندر عادت وجود جمله مطلوبات باستدلال بود و معرفت وی بخلاف عادت است
پس چون معرفت وی بجز دوام حیرت عقل نیست و اقبال عنایت وی بکسب بنده نیست چه کسب خلق را
اندران سبیل نیست و بجز او مرشد و دلیل نیست و آن از فتوح قلوب است و از خزائن غیوب از آنچه
دون وی است بجمله محدث اندر وا بود که محدث بچون خودی رسد و روا نباشد که بآفریدگار خود رسد که با وجود
آفریدگار مکتسب وی باشد و آنچه اندر تحت کسبی آمده کاسب غالب بود و مکتسب وی مغلوب پس کرامت
نه آن بود که عقل بدلیل فعل هستی فاعل اثبات کند بلکه کرامت آن بود که وی بنور حق سبحانه و تعالی هستی خود را
نفی کند آن یکی را معرفت قالت بود و این دیگر را حالت شود و آنچه گروهی مر آنرا علت معرفت میدانند و آن عقل است
گو بنگر بدینتا اندر دل از میان معرفت چه چیز اثبات میکند و هر چه عقل اثبات میکند معرفت نفی آن اقتضا کند
یعنی آنچه اندر دل بدلالت عقل صورت گیرد که خداوند این است بحقیقت وی بخلاف آنست و اگر بخلاف
آن چیزے دیگر صورت گیرد وی هم بخلاف آنست پس چه مجال ماند اینجا عقل را تا باستدلالی[1] وی معرفت
حاصل باشد زانچه عقل و وهم هر دو از یک جنس باشند و آنجا که جنس ثابت شد معرفت نفی گشت پس اثبات
باستدلال عقل تشبیه آمد و نفی آن تعطیل و مجال آن جز اندرین دو اصل نیست و این هر دو اندر معرفت
بود که مشبه و معطله موحد نباشد پس چون عقل بمقدار امکان[2] خود برفت و آنچه از وی آمد خود همه ورا بود
و دلهای دوستانش از طلب چاره نبود و بر درگاه عجز بے آلت بیارمیدند و اندر آرام خود بے آرام شدند و دست
بزاری بر دند و مرهمی دلهای خود را همی جستند و راه شان از انواع طلب و قدرت ایشان پوشیده بود قدرت حق

---

۱ استدلال دلیل آوردن گواهی خواستن ۱۲ از کنز غیاث ۲ امکان یک مصدر است از باب افعال بمعنی قدرت دادن و جائی دادن بر تقدیر
معنی اول ماخوذ است از مکنت که بمعنی قدرت باشد و بر تقدیر معنی دویم ماخوذ باشد از مکانت که بمعنی جاے و جاگیر شدن است
و در محاورهٔ فارسیان بمعنی طاقت و قدرت آید و گاہے از ان ماسوی الله مراد باشد و گاہے از ان باصطلاح اہل حکمت چیزے را گویند
که عدم و وجود او ضروری نباشد چنانچه جزئیات حادثه مثل انسان و دیگر حیوانات که وجود و امتناع آنرا گویند که عدم وی ضروری باشد چنانچه
شریک باری و وجوب آنکه ضروری باشد چنانچه واجب ۱۲ غیاث۔

اینجا قدرتِ ایشان آمد یعنی از و بد و راه یافتند از رنج غیبت برآسودند و اندر روضهٔ اُنس جا یافتند و بیارمیدند و اندر روح و سرور مقر شدند چون عقل دلها را بمراد رسیده دید تصرف خود پیدا کرد و اندر نیافت باز ماند چون باز ماند متحیر شد چون متحیر شد معزول گشت چون معزول شد آنگاه حق لباس خدمت اندر وے پوشید و گفت تا بخود بودی بآلت و تصرفِ خود محجوب بودی چون آلاتِ تصرفات فانی شد تو بماندی بلکه بماندی برسیدی پس دل را نصیب قربت آمد و عقل را خدمت و معرفت خود معرفت بود پس خداوند عزوجل بنده را بتعریف و تعرف خود شناسا گرداند تا وے را بدو بشناخت نه شناختنے که بوصول آلت بود بل شناختنے که وجودِ وے اندران عاریت بود تا بهمه وجوه عارف را انانیت خیانت آمد تا ذکرش بے نسیان بود و روزگارش بے تقصیر معرفت وے حال بود نه مقال و نیز گروہے گفته اند که معرفت وے الهامیست و این نیز محال است از آنچه معرفت را برهان باطل و حق است و اهل الهام را بر خطا و صواب برهان نباید زانچه یکے گوید که بمن الهام است که خداوند اندر مکان است و یکے گوید که مرا الهام چنانست که وے را مکان نیست لامحاله اندر دو دعوی متضاد حق نزدیک یکے باشد و هر دو بالهام دعوی میکنند ولا محاله دلیلے باید تا فرق کنند میانِ صدق و کذب این دو مدعی آنگاه بدلیل دانسته باشد و حکم بالهام باطل بود و این قول برهمه است و الهامیان اندرین زمانه دیدم قومی که اندرین غلو بسیار میکردند و نسبت روزگارِ خود بر طریق پارسامردان داشتند و جمله بر ضلالت اند و قول شان مخالف همه عقلاست از اهل کفر و اسلام زانچه وے مدعی بالهام بے دو قول متناقض دعوی کنند اندر یک حکم همه باطل بود و بعکس بر حق نباشد و اگر گوینده که آنچه خلافِ شرع بود آن الهام نباشد گوییم تو اندر اصل خود مخطی و بر غلطی که شریعت را بقیاس الهام بخود گیری و گوئی که اثبات الهام بدانست پس معرفت شرعی و ثبوتی و بداهتی بود نه الهامی و حکم الهام اندر معرفت بهمه وجوه باطل است و گروہے دیگر گفتند که معرفت حق ضروریست و این نیز محال باشد زانچه اندر هر چیزے که علم بنده را بدان ضرورت بود باید که تا عقلا اندران مشترک باشند و چون همی بینم که گروہے از عاقلان بدو مجحود انکار میکنند و تشبیه و تعطیل روا دارند درست شد که ضروری نیست و نیز اگر معرفت خداوند ضروری بودے بدان تکلیف درست نیامدے که محال بود تکلیف بمعرفت چیزے که علم بدان ضرورت بود چنانکه بر معرفتِ خود و آسمان و زمین و روز و شب و آلام و لذات و آنچه بدین ماند که عاقل خود را اندر حال وجود آن بشک نتواند افگند که اندران مضطر بود و اگر خواهد که نشناسد نتواند که نشناسد اما گروہے از متصوفه که اندر صحت یقین خود نگاه کردند و گفتند که ما وی را بالضرورت شناسیم زانچه اندر

دل هیچ شک نیافتند و یقین را ضرورت نام کردند اندرین معنی مصیب اند اما اندر عبارت مخطی که اندر علم ضرورت مر صحیح را تخصیص روا نباشد که همه عقلا یکسان باشند و نیز علم ضرورت علمی بود که اندر دل حاصل آید بی سببی و دلیلی بدیدار آید و علم بخداوند و معرفت وی به سببی است اما استاد ابو علی دقاق و شیخ بوسهل صعلوکی و پدر این بوسهل که رئیس و امام نیشاپور بود بر آنند که ابتدا معرفت استدلال است و انتها ضرورت شود بیک قول اهلسنت و جماعت و گویند نه بینی که اندر بهشت علم بخداوند ضرورت شود و چون روا باشد که آنجا ضرورت بود روا باشد که اینجا هم ضرورت گردد و نیز اینجا پیغامبران صلوات الله علیهم اندر آن حال که سخن حق تعالی می شنوند بی واسطه تا وی را بضرورت شناسند یا بفرشته و یا بوحی و ما نیز این گوییم که بهشتیان اندر بهشت وی را بضرورت شناسند از آنچه بهشت دار تکلیف نیست و پیغامبران مامون العاقبة باشند و از قطیعت ایمن و آنکه وی را بضرورت شناخت نیز وی را خوف و قطیعت نباشد و ایمان و معرفت را فضل بدان است که غیب ست چون عین گردد ایمان خبر گردد و اختیار اندر عین آن بر خیزد و اصول شرع مضطرب شود و حکم ردت باطل گردد و تکفیر بلعم[1] و ابلیس و برصیصا درست نیاید که ایشان باتفاق عارف بودند بخدای عزوجل چنانکه از ابلیس ما را خبر داد از حال طرد و رجم وی که گفت فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ و بحقیقت سخن گفتن و جواب شنیدن اقتضا معرفت کند و عارف تا عارف بود از قطیعت ایمن بود و قطیعت بزوال معرفت حاصل آید و زوال علم بضرورت صورت نگیرد و این مسئله پر آفت است اندر میان خلق و شرط آن است که این مقدار بدانی تا رسته باشی از آفت که علم بنده و معرفت وی بخداوند جز باعلام و هدایت ازلی حق نیست اما روا باشد که یقین بندگان اندر معرفت گاه زیادت شود و گاه نقصان پذیرد اما اصل معرفت زیاده و نقصان نشود که زیادتش نقصان بود و نقصان هم نقصان بود و بشناخت خداوند تقلید نشاید کردن و وی را بصفات کمال باید شناخت و این جز بحسن رعایت و محض عنایت حق تعالی راست نیاید و دلایل و عقول جمله ملک وی اند و اندر تحت تصرف وی خواهد فعلی را از افعال خود یکی دلیل کند و وی را بدان بخود راه نماید و اگر خواهد که همان فعل را حجاب وی گرداند تا هم بدان فعل از وی باز ماند چنانکه عیسیٰ قومی را دلیل گشت بمعرفت و قومی را حجاب آمد از معرفت تا گروهی گفتند که این بنده خداست و گروهی گفتند که پسر خداست

[1] بلعم باعور بفتح اول و سکون لام و فتح عین مهمله و موحده و عین مهمله و واو معروف یکی از علمای بنی اسرائیل که مستجاب الدعوات بود بسبب نفس خود بموسیٰ دعای بد کرد و بسبب آن جمله حال و عبادات بماند نزد عاید تنمع پیغمبر ایمان او مسلوب گردید نام پدر او باعور بود ۱۲ از لطایف و غیر آن من عینه.

وبت وآفتاب وماه همچنان گروهے را بحق دلیل باشند وگروهے هم باز مانند واگر دلیل علت معرفت بودے
بایستی تا هر که مستدل بودے عارف بودے واین مکابرهٔ عیان باشد پس خداوند تعالیٰ یکے را برگزیند وایشان
را واشیا را جمله را برهان وے گرداند تا بسبب آن بدو رسند وویرا بدانند پس دلیل وی با سبب آمدنه علت
سببے از سببے اولیٰ تر نباشد اندر حق مسبب مر سبب را لعمری که اثبات مر عارف را اندر معرفت زنار باشد
والتفات بغیر معروف شرک وَمَنْ يُّضْلِلِ اللّٰهُ فَمَا لَهٗ مِنْ هَادٍ[1] چون اندر لوح محفوظ لا بلکه اندر مراد ومعلوم
حق کسے را که نصیب شقاوت است دلیل واستدلال چگونه هادی وے آید من التفت الی الاغیار
فمعرفته زنار آنکه اندر قهر خداوند تعالیٰ متلاشی ومستغرق است چگونه ویرا بدون حق چیزے گرداند
گبر چون براہیم از غار بیرون آمد بروز هیچ ندید واندر روز برهان بیشتر بود وعجایب ظاهر تر بود چون شب
بیرون آمد ذاتی گو کجا اگر علت معرفت وے دلیل بودے دلائل بروز بهتر آمدے وعجایب آن مبین تر بودے
پس خداوند تعالیٰ چنانکه خواهد بدانچه خواهد بنده را بخیر راه نماید ودر معرفت برو بکشاید تا در عین معرفت
بدرجه رسد که عین معرفت ویرا غیر نماید وصفت معرفت وے آفت گردد وبمعرفت از معروف محجوب گردد تا
تحقیق معرفت وے بدرجه رسد که معرفت وے دعوی وے شود ذوالنون مصری گوید ایاك ان لاتکون بالمعرفة مدعیا
شعر یدعی العارفون معرفته ؛ افتر بالجهل ذالك معرفتی ؛ ویرا تو باد که دعوی معرفت نکنی که اندر آن
هلاک شوی تعلق بمعنی آن کن تا نجات یابی پس هر که بکشف خدائے وجلال وے مکرم شود هستی وے وبال وے گردد
وصفات وے جمله آفت گاه وے شود وآنکه ازان حق بود وحق ازآن وے ویرا هیچ چیز نباشد که نسبت وے
بدان چیز درست آید اندر کونین وعالمین وحقیقت معرفت دانستن ملک است مر خدا را چون کسے کل
ملک را متصرف وے داند ویرا با خلق چه کار ماند تا بخود یا بخلق محجوب شود وحجاب آن جمله از جهل بود چون جهل
فانی شود حجاب متلاشی شده ودنیا بمنزلهٔ عقبیٰ شد

فصل

مشایخ را رضی اللّٰه عنهم اندرین معنی رموز
بسیار است ومر حصول فایده را بعضے از اقاویل ایشان بیارم ان شاء اللّٰه تعالیٰ عبداللّٰه بن مبارک گوید رحمة اللّٰه علیه
المعرفة ان لا تتعجب من شیٔ معرفت آن بود که از هیچ چیزت عجب نیاید از انچه عجب از فعلے باید که کسی
بکند زیادت از مقدور خود وچون وے تعالیٰ قادر بر کمال است عارف را با فعال وے تعجب محال باشد
واگر عجب صورت گیرے وے آنجا باید که مشتے خاک را بدان درجه رساند که بدو فرمان برد وقطرهٔ خون را بدان مرتبه

[1] هر شخصے را که گمراه کند او پس نیست راه نماینده او را نه همه عالم ۲ فتح الرحمن۔

رساند که حدیث دوستی و معرفت وی کند و طلب رویت او و قصد قربت و وصلت وی وارد و ذوالنون مصری
گوید رحمة الله علیه حقیقة المعرفة اطلاع الحق علی الاسرار بمواصلة لطائف الانوار حقیقت معرفت اطلاع
حق است بر اسرار بدانچه لطایف انوار معرفت بدان پیوند یعنی تا حق تعالی بعنایت خود دل بنده را بنور خود
بیاراید و از جمله آفت هاش بیاراید از جمله آفتها نزد آید چنانکه موجودات و مثبتات را اندر دلش بجز وی وزن نماند مشتهیات
مشاهدت اسرار باطن و ظاهر او را غلبه نکند و چون این بکرد معاینه جمله مشاهده کرد و شبلی گوید رحمة الله علیه
المعرفة دوام الحیرة و حیرت بر دو گونه باشد یکی اندر هستی و دیگر اندر چگونگی حیرت اندر هستی شرک باشد
و کفر اندر چگونگی معرفت زیرا که آنچه اندر هستی وی عارف را شک صورت نگیرد و اندر چگونگی وی عقل را
مجال نباشد ماند اینجا یقینی در وجود حقتعالی و حیرتی در کیفیت او و ازین بود که یکی گفت یا دلیل المتحیرین
زدنی تحیرا نخست معرفت وجود و کمال اوصاف وی و اثبات کرد بدانست که وی مقصود خلق است و مستجاب
کنندهٔ دعوت ایشان و متحیر انرا تحیر بجز وی نیست آنگاه زیادتی حیرت خواست و دانست که اندر مطلوب
عقل را بجز حیرت و سرگردانی شرکت و وقعت نبود و این معنی سخت لطیف است و نیز احتمال کند که معرفت هستی
خود بخود تقاضا کند زانچه بنده چون خداوند را بشناخت کل خود را در بند قهر وی بیند چون وجودش بدو
بود و عدم از وی و سکونت و حرکت بقدرت او متحیر شود که چون کل را قیام بدوست من خود کیستم و چیستم و ازین
معنی بود که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم من عرف نفسه فقد عرف ربه هر که خود را بشناسد بفنا
حق را بشناسد ببقا و از فنا عقل و صفت باطل بود و چون عین چیزی معقول نباشد اندر معرفت وی
بجز تحیر ممکن نشود و ابویزید گفت رضی الله عنه ان تعرف ان حرکات الخلق و سکناتهم بالله معرفت
آنست که بدانی که حرکات خلق و سکنات شان بحق است و هیچکس را بی اذن وی اندر ملک وی تصرف
نیست و عین بدو عین است و اثر بدو و اثر و صفت بدو صفت و متحرک بدو متحرک و ساکن بدو ساکن
که اندر بنیت استطاعت نیافریند و اندر دل ارادت ننهد بنده هیچ فعل نتواند کرد و فعل بنده بر
مجاز است فعل حقیقت خداوند راست و محمد بن واسع گوید اندر صفت عارف قال من عرف الله قل
کلامه و دام تحیره و عارف آنست که سخنش اندک بود و حیرتش مدام زانچه عبارت از چیزی توان کرد
که اندر تحت عبارت آید و اندر اصول عبارات را حدی بود و معبر چون محدود نباشد که اساس عبارات
بران نهد عبارت را حدی بود معبر چگونه بعبارت آید و چون مقصود اندر عبارت نگنجد بنده را اندر وی

چارہ نباشد بجز حیرت دایم او را چہ چارہ باشد شبلی گوید العجز عن المعرفۃ حقیقۃ معرفت عجز ہست
از معرفت چیزے کہ از حقیقت آن بندہ جز عجز اندران نشان نکند روا باشد کہ بندہ را اندر ادراک آن بجز دعوے
بیشتر نباشد از انچہ عجز او را طلب بود و تا طالب اندر آلت و صفت خود قایم است اسم عجز بروے درست نباشد
و چون بایں آلت و اوصاف برسد آنگاہ فنا بود نہ عجز و گروہے از مدعیان اندر حال اثبات صفت آدمیت
و بقا تکلیف بصحت خطاب و قیام حجت خداوند بر ایشان گویند کہ معرفت عجز بود و ما عاجز شدیم و از ہمہ باز
ماندیم و این ضلالت و خسران بود گویم کہ اندر طلب چہ چیز عاجز شدید و این عجز را دو نشان بود و ہر دو با شمانیت
یکے نشان فناے آلت طلب و دیگر اظہار تجلی آنجا کہ فنا آلت بود عبارت متلاشی بود و اگر از عجز عبارت
کند کہ عبارت از عجز بجز عجز نباشد و آنجا کہ اظہار تجلی بود نشان نپذیرد و تمیز صورت نبندد تا عاجز نداند
کہ او عاجز است یا آنچہ او بدان منسوب است اگر او را عجز خوانند ہم صورت نبندد و زانچہ عجز غیر بود و اثبات معرفت
غیر معرفت نباشد و تا غیر را اندر دل جاست و یا عارف را از غیر عبارت معرفت درست نبود و تا عارف
از غیر کرانہ نکند ہنوز عارف عارف نباشد و ابو حفص حداد گوید من عرفت اللہ ما دخل فی قلبی
حق ولا باطل تا بشناختہ ام خداوند را اندر نیامدہ است بدل من اندیشہ حق و باطل زانچہ چون خلق را
کام و ہوا بود بدل باز گردد تا دل او را بنفس حوالہ کند کہ آن محل باطلست و چون غ[illegible]بر دوام یابد ہم بدل باز
گردد تا دل او را بروح دلالت کند کہ آن منبع حق و حقیقت بود و چون در دل غیر آمد رجوع عارف بدان
نکرت آمد پس ہمہ خلق طلب برہان معرفت از دل کردند و طلب کام و ہوا ہم از دل و چون مرا بیشانرا
کام نبود بدل رجوع نکردند و بجز حق نیارمیدند تا حق از دل طلبیدند چون نشان برہان می بایست رجوع
با حق کردند نہ بدل پس فرق آمد میان بندہ کہ رجوع او بدل بود و ان ان بندہ کہ رجوع او بحق بود ابو بکر واسطی
رح گوید من عرف اللہ انقطع عن الکل بل خرس وانقمع وقال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا احصی ثناءً علیک
آنکہ خداوند را بشناخت از ہمہ چیزہا ببرید بلکہ از ہمہ عبارتہاے اشیا، گنگ[1] شد و از ہمہ اوصاف خود
فانی شد چنانکہ پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم تا اندر غیبت بود و افصح عرب و عجم بود و گفت انا افصح العرب والعجم
چو لش از غیبت بحضرت بردند گفتند زبان مرا امکان احصای کمال ثنای تو نیست چہ گویم از گفت بے گفت
شدم و از حال بے حال تو آنی کہ تو ئی گفتار من یمن باشد یا بتو اگر بخود گویم بگفت محجوب باشم و اگر بتو گویم بکسب خود

[1] گنگ بضم کاف دویم فارسی فربہ و قوی ہیکل و خرما و بکسر بمعنی بیحیا و نیان آورد و بفتح بمعنی بال مرغ و باز و انسان و نتاخ درخت و بضم کاف فارسی انسان بے زبان را از لطایف و غیاث

اندر تحقیق غربت حبیب بوده‌ام پس نگویم فرمان آمد که اگر تو نگوئی یا محمد با گویم شکرک اذا سکت عن ثنائی
فالکل منک ثنائی چون تو خود را از اهل ثنا من نمیدانی من همه اجزای عالم را نایب تو گردانیده‌ام تا ثنای
من گویند و حواله آن بتو کنند والله اعلم بالصواب

كشف الحجاب الثاني في التوحيد

خداوند گفت وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ و نیز گفت قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ و نیز گفت تعالیٰ و تقدس لَا تَتَّخِذُوْٓا اِلٰهَيْنِ
اثْنَيْنِ اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَّاحِدٌ پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم بینا رجل فی من کان قبلکم لم یعمل خیرا قط
الا التوحید فقال لاهله اذا مت فاحرقونی ثم اسحقونی ثم ذرونی نصفی فی البر ونصفی فی البحر فی یوم
رایح ففعلوا فقال الله عزوجل للریح والماء اجمعا ما اخذتما فاذا هو بین یدیه فقال له ما حملک علی ما
صنعت فقال استحیاء منک فغفر له مردے بود پیش از شما که هیچ از کردار نیکو نداشت مگر توحید چون فاتش
قریب شد مر اهل خود را گفت چون من بمیرم مرا بسوزید خاکستر مرا گرد کنید و اندر روز بادناک نیمی از آن بدریا اندازید
و نیمی به بیابان بر باد کنید تا از من اثرے نماند چنان کردند خداوند تعالی باد را و آب را فرمان داد که نگاه دارید
آنچه بستیید یعنی آن خاکستر ویرا نگاه دارید تا قیامت آنرا نگاه میدارند آنگاه که خداوند اورا زنده گرداند گوید اورا
که ترا چه چیز براین بداشت تا خود را بسوختی گوید بار خدایا از شرم تو که سخت جفائی بوده‌ام آنگاه خداوند تعالی
ویرا بیامرزد و حقیقت توحید حکم کردن بود بر یگانگی چیزے و صحت علم بر یگانگی آن و چون خداوند تعالی یکے است
بے قسم اندر ذات و صفات خود و بے بدیل و شریک اندر افعال خود و موحدان ویرا بدین صفت دانسته اند
دانش ایشان را به یگانگی توحید خوانده‌اند و توحید سه است یکی توحید حق مر حق را و آن علم او بود به یگانگی خود و دیگر توحید حق
حق مر خلق را و آن حکم وے بود بتوحید بنده و آفرینش توحید اندر دل وے و سه دیگر توحید خلق باشد مر حق را و
آن علم ایشان بود بوحدانیت خداوند پس چون بنده بحق عارف بود بر وحدانیت وے حکم تواند کرد بدانکه خداوند تعالی
یکے است که وصل و فصل نپذیرد و دوی بر وے روا نباشد و یگانگی وے عددی نیست تا باثبات دیگر عدد دو گردد
تا وهم انبعثش عددی بود و محدود نیست تا ورا جهات گویند و اثبات اعداد بے نهایت باشد و ویرا
مکان نیست و اندر مکان نه تا باثبات مکان حاجت باشد از آنچه اگر متمکن در مکان بودے متمکن مکان را
نیز مکان بایستے و حکم فعل و فاعل و قدیم و محدث باطل شدے و عرضے نیست تا محتاج جوهر باشد اندر دوام حال
و اندر محل خود باقی نماند و جوهرے نیست که وجودش جز با چون خودے درست نیاید و طبعی نیست که تا مبدا حرکت

۱ محدث بضم میم و سکون حا و کسر دال نو پیدا کننده و بفتح دال نو پیدا کرده شده و بے عنوگردیده بضم میم و فتح حا و تشدید دال مکسور داننده علم حدیث نبوی

وسکون باشد وروحی نیست تا حاجتمند بنیتی باشد وجسمی نیست تا از اجزا مؤلف بود واندر چیزہا قوت وحال
نیست تا جنس چیزہا بود وبہیچ چیز ویرا پیوند نیست تا آں چیز جزو وے را روا بود وبریست از ہمہ نقائیص وپاک
از ہمہ آفات ومتعالی از ہمہ عیوب اورا مانندے نیست تا او با مانندۂ خود دو چیز باشند وفرزند ندارد تا نسل
وے اقتضائے اصل وے کند وتغیر بر ذات وصفات او روا نیست تا وجود وے بداں متغیر شود واندر حکم متغیراں چوں تغیر
باشد وموصوفست بصفات کمال آں صفاتے کہ مومناں وموحداں مر اورا بحکم بصیرت اثبات کنند
کہ وے خود را بداں صفت کردہ است وبریست ازاں صفاتے کہ ملحداں[۱] وبیراہاں بہوائے خود وصف کنند کہ وے
خود را بداں صفت نکردہ است حیّ وعلیم است رؤف ورحیم است مرید وقدیر است سمیع وبصیر است
متکلم وباقیست علمش اندر وے حال نیست وقدرتش اندر وے صلابت نہ وسمع وبصرش اندر وے
متجدد نہ وکلامش اندر وے متبعض نہ وتجدید نہ ہمیشہ با صفاتش قدیمست معلومات از علم وے بیروں نہ
وموجودات را از ارادتش چارہ نہ آں کند کہ خواستہ است وآں خواہد کہ دانستہ است مخلوق را اندر آں
اشراف نہ حکمش ہمہ حق ودوستانش را بجز تسلیم روئے نہ امرش جز حتم نہ مر دوستانش را بجز گذاردن آں
چارہ نہ مقدر خیر وشر جز او نہ وامید وبیم جز بدو سزاوار نہ خالق نفع وضر جز او نہ وحکمش جملہ حکمت
وجز قضائے وے نہ وکس را از وصل وے بوئے نہ وبدو رسیدن روئے نہ ودیدارش مر بہشتیاں را روا
تشبیہ وجہت نہ مقابلہ ومواجہہ مر ہستی او صورت نہ اندر دنیا مر اولیا را مشاہدۂ وے جائز وانکار شرط
آنکہ ویرا چنیں داند از اہل قطیعت نہ وہر کہ بخلاف ایں داند برو دیانت نہ واندریں معنی سخن بسیار آمد
اصولی ووصولی امّا مر خوف تطویل را بدیں اختصار کردم دریں جملہ من میگویم کہ علی بن عثمان الجلابی ام
رضی اللہ عنہ کہ اندریں ابتدائے ایں فصل گفتم کہ توحید حکم بود بر وحدانیت چیزے وحکم جز بعلم نتواں کرد پس
اہلسنت ہم حکم کردند بریگانگی خداوند بتحقیق زانچہ صنعے لطیف دیدند وفعلے بدیع با عجوبہ ولطیفہ بسیار نظر کردند
بودن آں بخود محال دانستند واندر ہر چیزے علامات حدوث ظاہر یافتند لا محالہ فاعلی بایست تا مر آنرا
از عدم بوجود آورد یعنی عالم را با زمین وآسمان وآفتاب وماہتاب وبر وبحر وکوہ وصحرا وآں صور را با حرکات و
سکنات وعلم ونطق وموت وحیات ایشاں پس ایں جملہ را از صانعے چارہ نبود واز دو سہ صانع مستغنی
بودند ویک صانع کامل حی قائم وقادر ومختار از شریکے با انقیاد بے نیاز وچوں فعل را از یک فاعل چارہ نباشد وجود دو فاعل

[۱] ملحد آں باشد کہ ہر چیز از مخلوقات ذات پاک حقتعالی جلشانہ وعم نوالہ تصور کند ونزدیک اہلسنت وجماعت ہر چیزے بر ذات پاک حقتعالی جلشانہ وعم نوالہ محال است ۱۲

یک فعل را اختلاج هر دو بافند یکدیگر لا محاله بے شک ریب بعلم الیقین باید تا یکے باشد و این خلاف با ثنویان کردند باثبات نور و ظلمت و گبریان باثبات یزدان و اهرمن و طبایعان باثبات طبع و قوت و فلکیان باثبات هفت ستاره و معتزلیان باثبات خالقیان و صانعان بے نهایت من رد جمله را دلیل کوتاه بگفتم و این کتاب جائے اثبات کردن ترهات[1] ایشان نیست و طالب این علم را این مسئله از کتاب دیگر باید طلبید که کرده ام و آنرا الرعایة بحقوق الله نام کرده و یا اندر کتب متقدمان اصول رضی الله عنهم اکنون باز گردیم برموزے که مشائخ گفته اند اندر توحید الثناء لله والامر بیده

فصل

و از جنید رحمة الله علیه رضی الله عنه که گفت التوحید افراد القدم عن الحدث توحید جدا داشتن قدیم بود از حوادث یعنی آنکه قدیم را محل حوادث ندانی و حوادث را محل قدیم نه و بدانی که حق قدیم است و تو محدث و از جنس تو هیچ چیز بدو نه پیوندد و از صفات او هیچ چیز اندر تو نیامیزد که قدیم را با محدث مجانست نباشد از آنچه قدم پیش از وجود حوادث بود و چون قبل وجود الحوادث قدیم بود و بمحدث محتاج نبود بعد وجود الحوادث هم بدو محتاج نگردد و این خلاف آنکسانست که بقدم ارواح گویند و ذکر ایشان گذشت و چون کسے قدیم را اندر محدث نازل گوید و یا محدث را بقدیم متعلق داند بر قدم حق تعالی و حدوث عالم دلیل نماند و این بمذهب دهریان[2] کشد فنعوذ بالله من اعتقاد السوء و در جمله حرکات محدثات دلائل توحید است و گواه بر قدرت خداوند عز و جل و اثبات قدم وے اما بنده ازان غافل تر است که مراد جز از و نخواهد و جز ذکر او آراد چون اندر بایست هست کردن تو و برا شریک نبایست محال باشد که اندر تربیت تو شریک باید و حسین بن منصور گوید رحمة الله علیه اول قدم فی التوحید فناء التفرید اول قدم اندر توحید فنائے تفرید است ز آنچه تفرید حکم کردن بود بجدا گشتن کسے از آفات و توحید حکم کردن بود بوحدانیت چیزے پس اندر فردانیت اثبات غیر روا بود و بجز و برا نشاید بدین صفت کرد و بوحدانیت اثبات غیر روا نباشد و بجز حق را بدین صفت نشاید کردن و نشاید دانست پس تفرید عبارتے مشترک آمد و توحید نفی شرکت کننده پس اول قدم توحید نفی کردن شریک باشد و دفع مزاج از منهاج که مزاج اندر منهاج چون طلب منهاج باشد بسراج و خضری گوید رحمة الله علیه

---

[1] ترهات بضم اول و را مشدد ه سخنهائے باطل لهو آمیز جمع تره است که بمعنی باطل است ۱۲ غیاث [2] دهریان بضم پیر سالخورد و بفتح و بضم آنکه عالم را قدیم بقیاس قائل نباشد بضم اول آنست که بنا حرکت بعض الفاظ در حالت نسبت تغیرے باید - از منتخب قاموس و صراح و در جامع موے دهری بکسر گفته ۱۲ غیاث

اصولنا فی التوحید خمسة اشیاء دفع الحدث واثبات القدم وهجر الاوطان ومفارقة الاخوان ونسیان
ما علم وجهل اصولِ ما اندر توحید پنج چیز است یکے برداشتن حدث واثبات کردن قدم وہجر وطن ومفارقت
برادران وفراموشی آنچه دانند ونداند امار فع حدث نفی محدثات باشد از مقارنهٔ توحید واستحالت حوادث از ذات
مقدس وے واثباتِ قدم اعتقاد ہمیشه بودنِ خداوند است وشرح ایں پیش ازیں یاد کرده ام اندر قول جنید رح
واز ہجر اوطان مراد ہجرت کردن بود از مالوفاتِ نفس وآرامگاہہاے دل وقرارگاہہاے طبع وہجرت کردن
از رسومِ دنیا مر مرید را واز مقاماتِ سنی[1] واحوال بہی وکراماتِ رفیع مر مراد را واز مفارقتِ برادران مراد
اعراض است از صحبتِ خلق واقبال بصحبتِ حق چه ہر خاطرے که از اندیشهٔ غیر بر دلِ موحد گذرد حجابے
باشد وآفتے[فتنے] بران مقدار که آں خاطر را بر سر موحد با صحبت بود وے از توحید محجوب باشد تا نچه باتفاق
امم توحید جمع ہمم باشد وآرام با غیر نشان تفرقهٔ ہمت باشد واز فراموشی آں چیزے که دانند ونداند
ومراد از توحید آنست که علمِ خلق یا بچونی بود ویا بچگونگی یا بجنسی یا بطبعی وہر چه علمِ خلق اندر توحید حق اثبات
کند توحید آنرا نفی کند وہر چه جہلِ شاں اثبات کند بر خلافِ علمِ شاں بود زانچه جہلِ توحید ہمیست وعلم تحقیق توحید
جز بنفی تصرف درست نیاید واندر علم وجہل جز تصرف نیست یکے بر بصیرت بود ویکے بر غفلت ویکے از مشایخ
گوید که در مجلسِ خضری بودم اندر خواب شدم دو فرشته دیدم که از آسمان بر زمین آمدند وزمانے سخنِ او
استماع کردند یکے گفت مر دیگرے را که آنچه ایں مرد میگوید علم است از توحید نه ازعین توحید چوں بیدار
شدم وے عبارت از توحید میکرد روئے بمن آورد وگفت یا فلان از توحید بجز علم نتواں گفت واز جنید
مے آید رضی الله عنه که گفت التوحید ان یکون العبد شخصًا بین یدی الله تعالیٰ تجری علیه تصاریف
تدبیره فی مجاری احکام قدرته فی لجج بحار توحیده بالفناء عن نفسه وعن دعوة الحق له وعن استجابته
لهم بحقائق وجود وحدانیته فی حقیقة قربه بذهاب حسه وحرکته لقیام الحق له فیما اراد منه
وهو ان یرجع اٰخر العبد الی اوله فیکون کما کان قبل ان یکون حقیقتِ توحید آں بود که بنده چوں
ہیکل شود اندر جریان تصرفِ تقدیر حق بروے اندر مجاری قدرتش وخالی گردد از اختیار وارادت خود
اندر دریاے توحید وے بفناے نفس خود وانقطاع دعوت خلق از وے ومحو استجابت وے مر دعوتِ خلق را
بحقیقتِ معرفت ووحدانیت اندر محل قربت بذہاب حرکت وحس او وقیام حق بدو واندر آنچه ارادتِ حق

کیفیتے

[1] سنی بفتح اول وکسر نون رفیع بلند وبمعنی روشن تابان نیز آمده ۱۲ غیاث۔

است از فنا، آخر بنده اندرین محل چون اول او شود و وے چنان گردد که از هول بوده است پیش از آنکه بوده است
پس مراد دین جمله آنست که موحد را اندر اختیار حق اختیار نماند و اندر وحدانیت حق بخود وش
نظاره نه از آنچه اندر محل قربت نفس وے فانی بود و جنبش مذهوب و احکام حق بر وے میرود چنانکه خواهد
حق تبارک و تعالیٰ بفنائے تصرف بنده تا چنان گردد که آں ذره بود اندر ازل اندر حال عهد توحید
که گوینده حق بود و جواب دهنده وے حق و نشانه آں ذره و آنکه چنین بود خلق را بوے آرام نماند
تا ویرا بخیرے دعوت کنند و ویرا با کس انس نه تا دعوت ایشانرا اجابت کند و اشارت این قول بفنائے
صفت است و صحت تسلیم اندر حال قهر کشف جلال که بنده را از اوصاف خود فانی گرداند تا آلتی
گردد و جوهری لطیف چنانکه اگرش در جگر تیره زنند بگذرد بے تمیز و اگر بر پشت مسئله زنند بر وجه بے تصرف
و اندر جمله از جمله فانی بود و شخص وے تعبیه گاه اسرار حق بود تا نطقش را حواله بدو بود و فعلش را اضافت
بدو و مفتش را قیام بدو و مراثبات حجت را حکم شریعت بر وے باقی بود و وے از رویت کل
فانی و این صفت پیغامبر بود صلی الله علیه وسلم که چون اندر شب معراج ویرا بمقام قرب رسانیدند
مقام را مسافت[1] بود و اما قرب را مسافت نبود حالش از نوع معقول خلق بعید گشت و از اوهام
منقطع شد تا بجدیکه کون او را گم کرد و خود را گم کرد اندر فنائے صفت بے صفت متحیر شد
ترتیب طبایع و اعتدال مزاج مشوش شد نفس بمحل دل رسید و دل بدرجه جان و جان مرتبه سر
و سر بصفت قرب اندر همه از همه جدا شد خواست تا بنیه خراب شود و شخص بگذارد و مراد حق اندر آن
اقامت حجت بود فرمان آمد که بر حال باش بدان قوت یافت و آن قوت قوت وے شد و از نیستی خود
هستی بحق تعالیٰ پدیدار آمد و گفت انی لست کاحدکم انی ابیت عند ربی فیطعمنی و یسقینی
من چون یکے از شما نیستم که مرا از حق طعامے و شرابیست که زندگی و پایندگی من بدان بود و نیز گفت
لی مع الله[2] وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل مرا با خداوند تعالیٰ وقتے است که اندر آن
نگنجد با من هیچ فرشته مقرب و نبی مرسل و از سهل بن عبدالله تستری مے آید رضی الله عنه که گفت
ذات الله موصوفة بالعلم غیر مدرکة بالاحاطة ولا مرئیة بالابصار فی دار الدنیا و هی موجودة بحقائق

---

[1] مسافت بفتح دوری بیابان و این ماخوذ است از سوف بفتح که بمعنی گرفتن است چون در بیابان راه گم کنند خاک آنجا گرفته مے کنند
که دلیل هدایت است یا راه را گم کرده پس بکثرت استعمال نام دوری میان منازل وغیره شد ۱۲ از منتخب غیوثم [2] بر من بسه یا خدای خود وقت
نیگنجد دران فرشته نزدیک کرده شده و نه نبی فرستاده شده ۱۲

الایمان من غیر حد ولا حلول وتراه العیون فی العقبیٰ ظاهراً وباطناً فی ملکه وقدرته وقد
حجب الخلق عن معرفة کنه ذاته ودلهم علیه بآیاته والقلوب تعرفه والعقول لا تدرکه ینظر الیه المؤمنون
بالابصار من غیر احاطة ولا ادراک نهایة توحید آن بود که بدانی که ذات خدای عزوجل موصوفست بعلم بے ازانکه
آنرا در توانند یافت بحس ویا بتوانند دید اندر دنیا بچشم وبحقیقت ایمان موجوداست بجد ونهایت واندریافت
وآمد شد وظاهر است اندر ملک خود بقدرت وضع خود خلق از معرفت کنهٔ ذات وے محجوب اند ووے
باظهار عجایب وآیات راه نماینده است ودلهامی شناسند اورا بیگانگی وعقلها ادراک نکنند ش اندر دوے
چگونگی وبه بینند مومنان اورا یعنی اندر عقبی بچشم سر بے ازانکه ذات اورا بینند ویا بنهایتے وغلبتے ادراک
کنند واین لفظے جامع است مرکل احکام توحید را وجنید گوید رضی الله عنه اشرف کلمة فی التوحید قول
ابی بکر رضی الله عنه سبحان من لم یجعل لخلقه سبیلا الی معرفة الا بالعجز عن معرفته پاک ست
آن خدائے که مرخلق را بمعرفت خود راه نمود جز بعجز ایشان اندر معرفت او وعالمی اندرین کلمه بغلط اندیشد ازند
که عجز از معرفت بے معرفتے بود واین محال[1] است زانچه عجز اندر حالت موجود صورت گیر وبر حالت معدوم عجز
صورت نگیرد چنانکه مرده از حیات عاجز نبود که اندر موت از موت عاجز بود باستحالت اسم عجز فوت اوریاد اعمی
از بصر عاجز نبود که اندر نابینائی از بینائی عاجز بود وزمن از قیام عاجز نبود که اندر قعود از قعود عاجز بود
چنانکه عارف از معرفت عاجز نبود ومعرفت موجود باشد واین چون ضرورتے باشد پس محمل کنیم این قول
صدیق را رضی الله عنه که بوسهل صعلوکی واستاد ابوعلی دقاق گویند که معرفت در ابتدا بود ودر انتها
ضروری گردد وعلم ضرورت آن بود که صاحب آن اندر حال وجود آن مضطر وعاجز بود کسی از دفع وجلب
آن پس بدین قول توحید فعل حق باشد اندر دل بنده وباز شبلی گوید رحمة الله علیه التوحید حجاب للموحد عن
جمال الاحدیة توحید حجاب موحد بود از جمال احدیت حق زانچه توحید را فعل بنده گویند ولا محاله فعل
بنده مر کشف حق را علت نگردد واندر عین کشف آنچه کشف را علت نباید حجاب باشد وبنده باکل اوصاف
خود غیر باشد زیراکه چون صفت خود را حق شمرد لا محاله موصوف صفت راکه آن ویست هم حق باید شمرد
آنگاه موحد وتوحید واحد هر سه وجود یکدیگر را علت گردند واین تالث ثلاثة نصری بود بعینه وهر صفت که مر

[1] محال بضم اول امر نابودنی که بودن آن ممکن نباشد وبضم اول جاهاے فرود آمدن وجاهاے سکنا مستعمل عفو وبمعنی مطلق جاے در ینصورت
جمع محل است ومحال بفتح دراصل محالل بود لام را در لام ادغام کردند محال باشد ۱۲ غیاث

طالب را از فنای خود اندر توحید مانع است هنوز بدان صفت محجوب است موحد نیست لان ما سواه من الموجودات باطل چون درست شد که هر چه جز وی است همه باطل است و طالب جز وی است صفت طالب اندر کشف جمال حق باطل آید و این تفسیر لا اله الا الله باشد و اندر حکایات معروف است که چون ابراهیم خواص رحمة الله علیه بکوفه بزیارت حسین بن منصور رفت ورا گفت یا ابراهیم روزگار خود را اندر چه گذاشتی گفت خود را توکل[1] درست کردم حسین گفت ضیعت عمرک فی عمران باطنک فاین انت عن الفناء فی التوحید ضایع کردی عمر اندر آبادانی باطن پس کجاست فنای تو اندر توحید و در عبارات از توحید مشایخ را سخن بسیار است گروهی آنرا فنا گفته اند که بر فنا صفت درست نیاید و گروهی گفته اند جز فنا خود صفت توحید نباشد و قیاس این همه جمع و تفرقه باید کرد تا معلوم شود و من میگویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که توحید از حق به بنده اسرار است و بعبارات هویدا نشود تا کسی آنرا بعبارت مزخرف بیاراید که عبارت و معبر غیر باشد و اثبات غیر اندر توحید اثبات شرک بود آنگاه آن لهو گردد و موحد الهی بود نه لاهی اینست احکام توحید و مسالک آن اندر اقاویل ارباب معرفت اندر وی بسبیل اختصار والله اعلم بالصواب

کشف الحجاب الثالث فی الایمان

یا ایها الذین آمنوا آمنوا بالله و رسوله و نیز بچندین جای دیگر گفت یا ایها الذین آمنوا[2] پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم الایمان ان تؤمن بالله وملائکته وکتبه الحدیث و ایمان از روی لغت تصدیق باشد و مر ما را اندر اثبات حکم آن اندر شریعت سخن بسیار است و اختلاف بسیار معتزله جملهٔ طاعات را علمی و عملی ایمان گویند و از آنست که بنده را بگناه از ایمان بیرون آرند و خوارج همین گویند و بنده را بگناهی که میکند کافر گویند و گروهی دیگر مر ایمان را قول فرد گویند و گروهی معرفت تنها و گروهی از متکلمان سنت تصدیق مطلق و من اندر بیان این کتابی کرده ام جداگانه مراد اینجا اثبات اعتقاد مشایخ متصوفه است و جمهور ایشان اندر ایمان بر دو قسم اند چنانکه فقهای فریقین و از اهل یقین گروهی گویند که قول و تصدیق و عمل ایمان است چون فضیل بن عیاض و بشر حافی و خیر النساج و سمنون المحب و ابو حمزه بغدادی و ابو محمد جریری و جز ایشان جماعتی بسیار رضی الله عنهم و گروهی گویند که ایمان قول و تصدیق است چون ابراهیم بن ادهم و ذوالنون مصری و ابو یزید البسطامی و ابو

[1] توکل بخدا سپردن و دل برداشتن از اسباب دنیا و بحضرت مسبب الاسباب توحید نمودن و هر قسمے را از وے دانستن و نفس چونکہ واجب الوجوب بیرون نیاوردن ۱۲ غیاث ۔ [2] اے مسلمانان ایمان آرید بخدائے عزوجل و پیغمبر او صلی اللہ علیہ وسلم ۱۲ فتح الرحمان۔

سلیمان دارانی و حارث محاسبی و جنید و سهل بن عبداللہ التستری و شقیق بلخی و حاتم اصم و محمد بن فضل البلخی رحمہم اللہ و بجز ایشاں جماعتے دیگر از فقہائے امت چوں مالک و شافعی و احمد حنبل و بجز ایشاں رضی اللہ عنہم بداں قول متابین اندو باز ابو حنیفہ و حسن ابن فضل البلخی و اصحاب ابو حنیفہ چوں محمد بن الحسن داؤد طائی و ابو یوسف رحمہم اللہ علیہم اجمعین بدیں قول پیمین اند و بحقیقت ایں خلاف بعبارت باز میگردد بدون معنی الکنوں من ایں معنی بیان کوتاہ بکنم تا معلوم گردد انشاء اللہ تعالیٰ و بدیں خلاف کسے را اندر ایمان مخالف الاصل نگویم و باللہ التوفیق **فصل** بدانکہ اتفاق است میان اہلسنت و جماعت و اہل تحقیق و معرفت کہ ایمان را اصلی است و فرعی اصل ایمان تصدیق بدل باشند و فرع آں مراعات امر و اندر عرف و عادات عربست کہ فرع چیزے را بروجہ استعارت بنام اصل آں خوانند چنانکہ نور آفتاب را آفتاب خوانند بہمہ لغات و نیز بدیں معنی آں گروہ طاعت را ایمان خوانند کہ بندہ بجز بداں ایمن نشود از عقوبت و تصدیق مجرد امن اقتضا نکند تا احکام فرمان بجاے نیارد پس ہر کرا طاعت بیشتر باشد امن وے از عقوبت زیادت بود و چوں آں علت امن آمد بالتصدیق و قول مرآنرا ایمان گفتند باز گروہے دیگر گفتند کہ علت امن معرفت است نہ طاعت اگرچہ طاعت حاصل بود و چوں معرفت موجود نباشد سود ندارد و چوں معرفت موجود باشد اگرچہ طاعت نباشد آخر بندہ نجات یابد ہر چند کہ حکمش اندر مشیت بود کہ خداوند تعالیٰ بفضل در گذارد و یا بشفاعت پیغامبر علیہ السلام بخشد و یا بمقدار جرمش عقوبت کنند آنگاہ از دوزخ نجات دہد و بہ بہشت نقل فرماید پس چوں اصحاب معرفت اگرچہ مجرم باشند بحکم معرفت جاوید اندر دوزخ نمانند و اصحاب عمل بعمل مجرد بے معرفت بہ بہشت اندر نیایند پس معلوم گشت کہ اینجا طاعت علت امن نباشد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم گفت لن ینجو احد کم بعملہ قیل ولا انت یارسول اللہ قال ولا انا الا ان یتغمدنی اللہ برحمتہ نرہد یکے از شما بعمل خود گفتند تو نیز نرہی بعمل خود یارسول اللہ گفت من نیز نرہم مگر خداے عزوجل برحمت خویش اندر گذارد و الا من ہم نرہم پس از روے تحقیق و حقیقت بے خلاف امت ایمان معرفت است و اقرار پذیرفت عمل و ہر کہ ورا بشناسد بوصفے شناسد از صفاتش ام و حسن اوصاف وے بر سہ قسم است بعضی آنرا تعلق دارد بجمال و بعضے بجلال و بعضے ہمگہ بکمال پس خلق را بکمال وے راہ نیست بجز آنکہ بکمال او را اثبات کنند و نقص از وے نفی کنند ماند اینجا جلال و جمال آنکہ شاہد وے جمال حق باشد اندر معرفت پیوستہ مشتاق رویت بود و آنکہ شاہد وے جلال حق

باشد پیوسته از اوصاف خود با نفرت بود و دلش اندر محل هیبت بود پس شوق تا ثیر محبت بود و نفرت
از اوصافِ بشریت همچنان آنچه کشفِ حجاب اوصافِ بشریت بجز عین محبت نیست پس اکنون ایمان و
معرفت محبت آمد و علاماتِ محبت طاعت بود زانچه چوں دل محل مشاهدت بود و دیده محل رویت و جان
محل عبرت تن و دل موضع مشاهدت پس تن باید که تارکِ امر نباشد و آنکه تن او تارکِ امر بود او را از معرفت
خبر نباشد و ایں آفت اندریں زمانه میانِ متصوفه ظاهر شد که گروهے از ملاحده جمالِ ایشاں بدیدند و
قدر و منزلتِ ایشاں معلوم کردند خود را بدیشاں مانند کردند و گفتند که ایں رنج چند انست که نشناخته
چوں بشناختی کلفتِ طاعت از تن برخواست ولیکن ایں خطاست گویم که چوں بشناختی دل
محل شوق شد تعظیم فرمان زیادت شد و روا داریم که مطیع بمدجه رسد که رنج طاعت از وے بردارند
و بر گذاردن آں او را توفیق زیادت دهند تا آنچه خلق برنج گذارند وے بے رنج باشد اندراں و ایں
معنے جز بشوقے مقلقل و مغلغل و مزعج نتواں یافت و باز گروهے ایمان را همه از حق میگویند و گروهے همه
از بنده و ایں خلاف اندر میانِ خلق دراز شده است بما ورا النهر پس آنکه همه از و میگوید جبر محض
باشد زانچه بنده اندراں باید تا مضطر باشد و باز آنکه همه از خود گوید قدر محض باشد که بنده بجز اعلام
وے وے را ندانند و طریق توحید دون جبر باشد و فوق قدر و بحقیقت ایمان فعل بنده باشد بهدایت حق مقرون
که گم کرده وے براه نداند آمد و براه آورده او گم نگردد چنانکه حق عز و جل گفت فَمَن يُرِدِ اللّٰهُ اَن يَّهدِيَهٗ
يَشرَح صَدرَهٗ لِلاِسلَامِ وَمَن يُّرِد اَن يُّضِلَّهٗ يَجعَل صَدرَهٗ ضَيِّقًا حَرَجًا و برایں اصل باید که گروش هدایت
حق بود و گرویدنِ فعل بنده باشد پس علامت گرویدن بر دل اعتقاد توحید است و بر دیده حفظ از منهیات
و عبرت کردن اندر علامت و آیات و بر گوش استماع کلام وے و بر معده تخلی آں از حرام و بر زبان صدق
قول و بر تن پرہیز کردن از منهیات تا معنی با دعوی موافق بود و ازیں وجه که آں گروه زیادت و نقصان
اندر معرفتِ ایمان روا داشتند و اتفاق است میان همه که اندر معرفت ایمان زیادت و نقصان روا نباشد
که اگر در معرفت زیادت شدے و نقصان شدے بایستے که معروف هم زیادت و نقصان شدے چوں
بر معروف زیادت و نقصان روا نباشد بر معرفت هم روا نبود که معرفت ناقص معرفت نباشد پس باید که
زیادت و نقصان در فرع و عمل بنا شد و باتفاق بر طاعت زیادت و نقصان روا بود و مر حشویاں را
که بغیر یقین نسبت کنند ایں مسئله بردلِ شاں دشوار آید و از حشویاں گروهے طاعت را از جمله ایمان گویند

در زیادت و نقصان معرفت

وباز گروهے ایمان را بجز قول مجرّد نگویند و این هر دو عدم انصاف باشد و در جمله ایمان بر حقیقت استغراق
کل اوصافِ بنده باشد اندر طلبِ حق تعالی و جمله گردندگان را بدین اتفاق باید کرد که غلبهٔ سلطانِ معرفت
قاهر نقصان اوصاف نکرت بود و آنجا که ایمان بود اسباب نکرت از ان منتفی بود که گفته اند اذا طلع
الصباح عطل المصباح چوں صبح منتشر شد جمال چراغ ناچیز گشت و روز را بدلیل و بیان نتواند نمود چنانچه[1]
گفت آں موفق پر نمودار روز روشن را دلیل نباشد و خداوند عزوجل گفت اِنَّ الْمُلُوْكَ اِذَا دَخَلُوْا
قَرْيَةً اَفْسَدُوْهَا الآیة چوں حقیقت معرفت اندر دلِ عارف حاصل آمد ولایت ظن و شک و نکرت فانی
شود و سلطان معرفت مر حواس و هوائے او را مسخر خود گرداند تا اندر هر چه نگرد و کند و گوید همه اندر دائرهٔ امرِ او باشد
و یافتم که ابراهیم خواص را پرسیدند از حقیقتِ ایمان گفت اکنوں این را جواب ندارم زانچه هر چه گویم
عبارت بود و مرا باید تا بمعاملت جواب کنم اما من قصدِ مکه دارم تو هم برین عزمے اندرین راه
با من صحبت کن تا جواب مسئله خود بیابی گفتا چناں کردم چوں ببادیه باز رفتم هر روز دو قرص و دو کاسه
شربت آب پدیدار آمدے یکے را فرا من دادے و یکے را خود بر داشتے تا روزے اندر میانِ بادیه پیرے می آمد سوار
چوں ابراهیم را دید از اسب فرود آمد و یکدیگر را بپرسیدند و زمانے سخن گفتند و پیر بر اسپ نشست و باز گشت
گفتم ایها الشیخ مرا بگوئی آں پیر که بود گفت آں جواب سوالِ تو بود گفتم چگونه گفت آں خضر بود علیه السلام
که از من صحبت طلبید و من اجابت نکردم پرسیدم چرا گفت ترسیدم که اندر صحبت او اعتماد از دون حق
بوے کنم و توکلِ من تباه شود و حقیقتِ ایمان حفظِ توکل باشد چنانکه خدائے عزوجل گفت وَعَلَى اللّٰهِ
فَتَوَكَّلُوْا اِنْ كُنْتُمْ مُّؤْمِنِيْنَ و محمد حنیف گوید رضی الله عنه الایمان تصدیق القلب بما علمه به الغیوب ایمان
باور داشتن دل است بدانکه از غیب بروے کشف کنند و ویرا بیاموزند زانچه ایمان بغیب است و خداوند
تعالی از چشم سر غایب جز بتقویت الهی اند معنی یقین بنده پدیدار نتوان آورد و آں باعلام خداوند باشد
عزوجل چوں معرفت معلم عارفان و علما العلم و معرفت خداوند بود تعالی که اندر دل ایشاں معرفت
و علم آفرید حوالهٔ علم و معرفت از کسب ایشان منقطع باشد پس هر که دل را با معرفت حق باور دارد
مومن باشد و بحق واصل بحکم آنکه جز ازین کتاب مرا درین معنی سخن بسیار است اینجا بمقدار بسنده کردم تا کتاب
مطول نشود و دین مقدار مر اهل بصیرت را بسنده باشد اکنوں بر اسرار معاملت آییم و حجب آں را کشف
گردانم انشاء الله عزوجل و بالله التوفیق

کشف الحجاب الرابع فی الطهارة من النجاسة

[1] چنانکه گوینده گفته است "آفتاب آمد دلیل آفتاب"

نخستین چیز بنده را طهارت کردن فریضه شود مر گذاردن نماز را و آں طهارت بدن بود از نجاست و جنابت
و شستن سه اندام و مسح کردن بر سر متابعت شریعت یا تیمم کردن اندر حال فقد آب و یا شدت مرض و احکام ایں
خود معلوم است بدانکه طهارت بر دو گونه بود یکے طهارت باطن و دیگر طهارت ظاہر چنانچه بے طهارت بدن
نماز درست نیست بے طهارت دل معرفت درست نیاید پس طهارت تن را آب مطلق باید و بآب ملوّث
و مستعمل نشاید و طهارت دل را آب توحید محض باید باعتقاد مختلط و مشوش نشاید پس ایں طائفه بظاہر
پیوسته بطهارت باشند و بباطن با توحید و رسول گفت صلی اللہ علیه وسلم مر یکے را از صحابه دُم علی الوضوء
یحبك حافظاك و خداوند عزوجل گفت اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ التَّوَّابِیْنَ وَیُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِیْنَ پس ہر که بظاہر بر
طهارت مداومت کند ملائکه او را دوست دارند ہر که بباطن بتوحید قیام کند خداوند او را دوست دارد
و رسول صلی اللہ علیه وسلم پیوسته میگفتے اندر دعوات خود اللھم طھر قلبی من النفاق بار خدایا دلم را از نفاق
پاک گرداں و ہیچ حال نفاق اندر دل مبارک وے صورت نگیرد اما رویت کرامات خود او را اثبات غیر
مے نمود و اثبات غیر نفاق آمد اندر محل توحید ہر چند ذره از کرامات را مشائخ سر مُدیدهٔ مریدان کرده اند
آخر اندر محل کمال آں حجاب اعظم بوده است ز آنچه ہر چه غیر بود رویت آں آفت بود و ازاں بود که بویزید
گفت رضی اللہ عنه نفاق العارفین افضل من اخلاص المریدین نفاق رسیدگان بہتر از اخلاص
طالبان است یعنی آنچه مرید را مقام باشد کامل را حجاب باشد مرید را ہمت آنکه کرامات یابد و کامل را
ہمت آنکه مکرم را یابد و در جمله اثبات کرامات مر اہل حق را نفاق نماید ز آنچه آں معاینهٔ غیر باشد ہمچناں
پس آفت دوستان خدای تعالیٰ خلاص جمله اہل معصیت بود از معصیت و آفت اہل معصیت نجات
جمله اہل ضلالت بود از ضلالت که اگر کافراں بدانندے که معصیت ایشاں ناپسندیدهٔ خداوند است
چنانکه عاصیاں میدانند جمله از کفر نجات یابندے و اگر عاصیاں بدانندے که جمله معاملات ایشاں
محل علت است چنانکه دوستاں دانند جمله از معصیت نجات یابندے و از ہمه آفات طاہر شدندے
پس باید که طهارت ظاہر موافق طهارت سر بود یعنی چوں دست بشوید باید که دل از دوستی دنیا بشوید
و چوں استنجا کند باید تا چنانچه از نجاست ظاہر نجاست جست از دوستی غیر بباطن نجات جوید و چوں آب
اندر دہن کند باید که دہن از ذکر غیر پاک کند و چوں استنشاق کند باید که شہوتہا بر خود حرام گرداند و چوں روے
شوید باید که از جمله مالوفات بیکبار اعراض کند و بحق اقبال کند و چوں دستہا بشوید باید که دست از جمله

نصیبهای خود منقطع کند و چون مسح سر کند باید که امور خود بحق تسلیم کند و چون پای بشوید باید که جز بوفق فرمان
خداوند نیت اقامت نکند تا هر دو طهارت ویرا حاصل آید که جملهٔ امور شرعی ظاهر بباطن پیوسته
است چنانکه اندر ایمان قول زبان بظاهر و تصدیق بدل و حقیقت نیت بدل و احکام طاعت در شریعت
برتن پس طریق طهارت دل تدبر و تفکر بود اندر آفت دنیا و دیدن آنکه دنیا سرای غدار است و محل فنا
دل ازان خالی کند و این جز بمجاهدت بسیار حاصل نگردد و مهم‌ترین مجاهدتهای این حفظ آداب ظاهر
بود و بملازمت بران اندر همه احوال و از ابراهیم خواص می آید رحمة الله علیه که گفت مرا از گذاردن حق
خدای عمر ابدی می باید اندر دنیا تا همه خلق اندر نعمت دنیا مشغول گردند و حق را فراموش کنند و من
اندر بلای دنیا بحفظ آداب شریعت قیام کنم و حق را یاد دارم و می آید که ابوبکر طاهر حرمی چهل سال
بمکه مجاور بود اندر مکه طهارت نکرد و هر بار بطهارت از حد حرم بیرون آمدی گفتی زمینی را که حق تعالی
بخود اضافت کرده است من کراهیت دارم که آب مستعمل بران ریزم و از ابراهیم خواص می آرند که اندر مسجد
جامع ری مبطون بود اندر یک شبارروز شصت غسل کرده بود آخر وفاتش میان آب بود و ابوعلی رودباری
رحمة الله علیه یکچندگاه ببلای وسواس اندر طهارت مبتلا بود گفت سحرگاه روزی بدریا فراشدم و تا بوقت آفتاب
برآمدن بماندم اندران میان رنجه دل میبودم گفتم بار خدایا العافیة العافیة هاتفی آواز داد از دریا
که العافیة فی العلم و از سفیان ثوری رحمة الله علیه می آید که یک نماز را شصت بار طهارت کرد اندر
بیماری در حال بیرون رفتن روز مرگ از دنیا گفت تا چون فرمان آید من باری طاهر باشم گویند که شبلی رح
روزی طهارت کرد بقصد آنکه بمسجد اندر آید از هاتفی شنید که ظاهر آراستی صفای باطن کجاست بازگشت
و همه ملک و میراث بداد و یکسال جز بدان مقدار جامه که بدان نماز روا بودی نپوشیدی آنگاه نزدیک جنید آمد
رحمة الله علیه جنید او را گفت یا ابابکر آن سخت سودمند طهارتی بود که کردی خدای تعالی پیوسته ترا باطهارت
دارد گفت از پس آن هرگز بی طهارت نبود تا حالتی که چون از دنیا بخواستند شد طهارتش را نقص افتاد
اشارت بمریدی کرد که مرا طهارت ده مرید او را طهارت داد و تخلیل محاسن فراموش کرد و ویرا اندران حال
زبان نبود که سخن بگفتی دست آن مرید بگرفت و بمحاسن اشارت کرد تا تخلیل بکرد و نیز از وی می آید
که گفت من هیچ وقت ادبی ترک نکرده ام از آداب طهارت الا که اندر باطنم پندی پدیدار آمد و از
ابویزید می آید رحمة الله علیه که گفت هرگاه که اندیشهٔ دنیا بر دلم گذر کند طهارتی بکنم و چون اندیشهٔ عقبی گذرد

غسلے بکنم زانچه دنیا محدث است اندیشهٔ آں حدث باشد و عقبی محل غیبت و آرام است اندیشهٔ آں جنابت بود پس از حدث طهارت واجب شود و از جنابت غسل و از شبلی می آید رحمة الله علیه که روزے طهارت کرد چوں بدر مسجد آمد بسرّش ندا آمد که یا ابابکر طهارت آں داری که بدیں گستاخی اندر خانهٔ ما خواهی آمد این بشنید و باز گشت ندا آمد که از درگاهِ ما باز میگردی کجا خواهی شد نعره بزد ندا آمد که بر ما تشناعت میکنی بر جائے بایستاد خاموش ندا آمد که بر ما دعوئ تحملِ بلا میکنی شبلی گفت المستغاث منك الیك مشائخ این قصه را رحمهم الله اندر تحقیقِ طهارت سخن بسیار است و مریدان را مداومتِ طهارت ظاهر و باطن فرموده اند اندر قصدِ شاں بدرگاهِ حق چوں کسے بظاهر قصدِ خدمت کند باید که بظاهر طهارت کند و چوں بباطن قصدِ قربت کند باید که بباطن طهارت کند طهارتِ ظاهر بآب و از آں بباطن بتوبه و رجوع کردن بدرگاهِ حق تعالیٰ کنوں من حکمِ توبه را با متعلقاتش مشرح بگویم تا حقیقتِ آں ترا معلوم شود ان شاء الله عزوجل ؛

باب فی التوبة وما یتعلق بها

بدانکه اول مقامِ سالکان طریق حق توبه است چنانکه اول درجهٔ طالبان خدمت طهارت بود و ازاں بود که خداوند عزاسمه گفت يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا[1] و نیز گفت تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ[2] پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم ما من شئ احب الی الله من شاب تائب نیست چیزے دوست تر بر خداوند تعالیٰ از جوانے که توبه کرده باشد و نیز رسول گفت صلی الله علیه وسلم التائب من الذنب کمن لا ذنب له ثم قال اذا احب الله عبدا لن یضره ذنب ثم تلا اِنَّ اللّٰهَ یُحِبُّ التَّوَّابِیْنَ وَیُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِیْنَ تائب از گناه بیگناه شود و چوں خداوند تعالیٰ بنده را دوست دارد گناه او را زیان ندارد و گفتند علامتِ توبه چیست گفت ندامت اما آنچه گفت که گناه مر دوستان را زیان ندارد یعنی بنده بگناه کافر نگردد و اندر ایمانش خلل نیاید و چوں ایمان را گناه زیان ندارد زیان معصیتے که عاقبت آں نجات باشد بحقیقت زیان نباشد و بدانکه توبه اندر لغت بمعنی رجوع باشد چنانکه گفت تاب ای رجع پس باز گشتن از نهی خداوند بدانچه خوفست از امر خداوند حقیقت توبه باشد و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم الندم التوبة لے توبه پشیمانی باشد و این قولیست که شرائط توبه بجمله اندریں موقع است زانچه یک شرطِ توبه

[1] اے مسلمانان رجوع کنید بسوئے خدا عزوجل رجوع خالص ۱۲ فتح الرحمان [2] رجوع کنید بسوئے خدا اے مومنان تا فلاح یابید ۱۲ کاتب.

تاسف است بر مخالفت و دیگر اندر حال ترک زلت و سه دیگر عزم معاودت ناکردن بمعصیت این هر سه
شرط اندر ندامت بسته است که چون ندامت حاصل شود اندر دل این دو شرط دیگر تبع او باشند و ندامت را سه سبب
باشد چنانکه توبه را سه شرط بود یکی چون خوف عقوبت بر دل سلطان شود و اندوه کردارهاے بد بر دل صورت
گیرد ندامت حاصل آید و دیگر ارادت نعمت بر دلش مستولی گردد و معلوم شود که بفعل بد و بیفرمانی
آن نیابد از آن پشیمان شود سه دیگر شرم خداوند شاهد وے گردد و از مخالفت پشیمان شود پس یکے
ازین هر سه یکے تایب بود و یکے منیب و یکے اواب پس توبه را نیز سه مقام است یکے توبه و دیگر انابت
و سه دیگر انابت پس توبه خوف عقاب را بود و انابت طلب ثواب را و اواب رعایت فرمان را
از آنچه توبه مقام عامه مومنان است و آن از کبیره بود چنانچه گفت خداوند عز و جل یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ
اٰمَنُوْا تُوْبُوْا اِلَی اللّٰهِ تَوْبَةً نَّصُوْحًا الاٰیة و انابت مقام اولیا و مقربانست چنانکه خداے گفت عز و جل مَنْ
خَشِیَ الرَّحْمٰنَ بِالْغَیْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِیْبٍ[1] و اوبت مقام انبیا و مرسلانست چنانکه خداے گفت
عز و جل نِعْمَ الْعَبْدُ اِنَّهٗ اَوَّابٌ[2] پس توبه رجوع از کبایر بود بطاعت و انابت رجوع از صغایر بمحبت
و اوبت رجوع از خود بخدا و ندوفست میان آنکه از فواحش باوامر رجوع کند از آنکه از لمم و اندیشه فاسد
بمحبت رجوع کند و میان آنکه از خودی خود بحق رجوع کند و اصل توبه از زواجر حق تعالیٰ باشد و بیداری
دل از خواب غفلت و دیدن غیبت حالی و چون بنده تفکر کند اندر سوء احوال و قبح افعال خود از آن
خلاص جوید حق تعالیٰ اسباب توبه برے سهل گرداند و ویرا از شومی معصیت بیرہاند و بحلاوت
طاعتش برساند و روا باشد نزدیک اهل سنت و جماعت و جمله مشایخ معرفت که کسے از یک گناه
توبه کند و گناههاے دیگر میکند خدای عز و جل بدانچه وے از یک گناه باز بوده است اورا ثواب دهد
و باشد که ببرکات آن از گناهان دیگر باز ماند چنانکه یکے میخواره باشد و زانی و از زنا توبه کند و بر
مے خوردن مصر باشد توبهٔ وے از آن یک گناه درست باشد باز نکالش بدین گناه دیگر و بهشمیان
از معتزله گویند که اسم توبه درست نیاید جز بر کسے که از همه کبایر مجتنب[3] باشد و این قول محال است
زانچه بر همه معاصی که بنده بکند ویرا بدان عقوبت بکند چون بترک یک نوع از معاصی بگوید بنده
از عقوبت آن نوع امین شود لامحاله بدان تایب بود و نیز کسے اگر بعضے از فرایض بکند و از

[1] اے ہر کسیکہ بترسد از خدا تعالیٰ و نادیدہ پیش آید بدل متوجہ ۱۲ [2] نیکو بندہ سلیمان ہر آئینہ او رجوع کنندہ بود بخدا تعالیٰ ۱۲ [3] مجتنب بضم و نون بکسر و چیزے دوری کنندہ ۱۲

بعضے دست بازدارد ولا محاله بدانچه میکند ورا ثواب بود چنانچه بدانچه نمیکند عقاب واگر کسیے را آلتِ[1] معصیت موجود نباشد و اسبابِ آں مهیا نه ازاں توبه کند تایب بود ازانچه توبه را ایک رکن ندامت بود ویرا بداں توبه برگذشته ندامت حاصل آید و اندر حال ازاں جنس معصیت معرض است و عزم دارد که اگر آں آلت موجود گردد و سبب حاصل شود من هرگز بر سرِ آں معصیت باز نگردم و مشایخ مختلف اند اندر وصفِ توبه و صحتِ آں و سهل بن عبدالله رحمة الله علیه با جماعتے برآنند که التوبة ان لاتنسی ذنبك توبه آں بود که گناه کرده فراموش نه کنی و پیوسته اندر تشویر آں باشی تا اگرچه عمل بسیار داری اندراں معجب نگردی زانچه حسرت کردارِ بد مقدم بود بر اعمال صالح و هرگز ایں کس معجب نشود که گناه را فراموش نکند و باز جنید با جماعتے برآنند که التوبة ان تنسی ذنبك توبه آں بود که گناه را فراموش کنی ازانچه تایب محب بود و محب اندر مشاهده باشد و اندر مشاهده ذکرِ گناه جفا باشد چند گاه با جفا بود و باز چند گاه با ذکرِ جفا در وفا و ذکرِ جفا در وفا از وفا حجاب باشد و رجوع ایں خلاف اندر خلافِ مجاهده و مشاهده بشناخت و ذکرِ آں اندر مذهب سهلیاں باید جست آنکه تایب را بخود قایم گوید نسیانِ ذنب اورا غفلت داند و آنکه بحق قایم گوید ذکرِ ذنب اورا شرک نماید و در جمله تایب اگر باقی الصفة بود عقده اسرارش حل نگشته باشد و چوں فانی الصفة باشد ذکرِ صفت اورا درست نیاید موسیٰ گفت علیه السلام تبتُ الیكَ اندر حالِ بقاے صفت و رسول صلی الله علیه وسلم گفت لا احصی ثناء علیك اندر حالِ فناے صفت و در جمله ذکرِ وحشت اندر محل قربت وحشت باشد و تایب را باید که از خودی خود یاد نیاید از گناه هنوز چگونه یاد آید و بحقیقت یادِ گناه خود گناه بود زانچه محلِ اعراض است چنانکه گناه محلِ اعراض است ذکرِ آں هم محلِ اعراض است و ذکرِ غیر آں همچناں و چنانکه ذکرِ جرم جرم باشد نسیانِ آں جرم هم جرم باشد زانچه تعلق ذکر و نسیان هر دو بتو به باشد و جنید گوید رضی الله عنه کتب بسیار خوانده ام در هیچ چیز مرا چنداں فایده نبود که اندریں بیت **شعر** اذا قلت ما اذنبت قالت مجیبةً ٭ حیوتك ذنب لایقاس به ذنب ٭ (وجودک نسخه) چوں وجود دوست اندر حضرتِ دوست جنایت بود وصفش را چه قیمت ماند و فی الجمله توبه تایید ربانی بود و معاصی فعل جسمانی چوں بر دل ندامت اندر آید بر تن هیچ آلت نباشد که ندامتِ دل را دفع کند و چوں در ابتداے فعل ندامت وے دافع توبه نبود و چوں بیاید اندر انتها نیز فعلش حافظ توبه نباشد

[1] آلت یعنی دست آوراز لفظ عربیست چنانچه در هندوستان ایں لفظ بمعنی نصب شهرت دارد ظاهر در ولایت مستعمل نباشد گر در کلام ظرفا آلت مرد واقع شده بهار عجم ...

وخداوند گفت عزوجل فَتَابَ عَلَيْهِ[1] اِنَّهٗ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيْمُ ومر این را اندر نص کتاب نظایر است بسیار تا حدی که از معروفی باثبات کردن حاجت نیاید پس توبه بر سه گونه باشد یکی از خطا بصواب و دیگر از صواب با صواب وسیوم از خودی خود بحق تعالی آنکه از خطا بصواب بود چنانست که خداوند گفت عزوجل وَالَّذِيْنَ[2] اِذَا فَعَلُوْا فَاحِشَةً اَوْ ظَلَمُوْٓا اَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللّٰهَ فَاسْتَغْفَرُوْا لِذُنُوْبِهِمْ الآیه واز صواب با صواب آنکه موسیٰ گفت تبت الیک واز خود بحق آنکه پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم وانه لیغان علی قلبی وانی کنت لاستغفر الله فی کل یوم سبعین مرة ارتکاب معصیت وخطا زشت است ومذموم ورجوع از خطا بصواب خوب ومحمود واین توبه عام است وحکم این ظاهر است وناصواب باشد با صواب قرار گرفتن وقف است وحجاب ورجوع از صواب با صواب اندر درجه اهل همت ستوده باشد واین توبه خاص است ومحال باشد که خواص از معصیت توبه نکنند ندیدی که همه عالم اندر حسرت رویت خداوند و موسیٰ از آن توبه کرد زانچه رویت باختیار خواست واندر دوستی اختیار آفت بود وترک آفت اختیار وی مر خلق را ترک رویت نمود ورجوع از خود بحق در درجه محبت است تا چنانکه از آفت مقام عالی از وقوف بر مقام عالی توبه کنند واز دید مقامات واحوال نیز توبه کنند چنانکه مقامات مصطفی صلی الله علیه وسلم هردم بر ترقی می بود چون بمقام برتر میرسید از مقام فروتر استغفار میکرد واز دید آن مقام توبه بجا می آورد والله اعلم بالصواب

فصل

بدانکه توبه را شرط تأبید نیست از بعد آنکه عزم بر رجوع ناکردن بمعصیت درست باشد واگر تایب را فترتی[3] بیفتد که باز بمعصیت باز گردد وبعد از صحت عزم اندر آن ایام گذشته حکم صواب توبه یافته باشد واز مبتدیان وتایبان این طایفه بوده اند که توبه کرده اند وباز فترتی بیفتادشان وبخرابی باز گشته اند وآنگاه بحکم تنبیهی باز بدرگاه آمده اند تا یکی از مشایخ گفته است که من هفتاد بار توبه کردم وباز بمعصیت باز گشتم تا هفتاد ویکم بار استقامت یافتم وابوعمرو نجید رضی الله عنه گوید که من در ابتدا توبه کردم اندر مجلس ابوعثمان حیری نزدیک وی ویک چندگاه بر آن بودم آنگاه اندر دلم معصیت را تقاضی پدید آمد ومر آنرا متابع شدم واز صحبت آن پیر اعراض کردم وهر جا که وی را اندر بدیدمی

[1] باز گشت خدا تعالی بمهربانی بروی هر آئینه اوست باز گردنده مهربان ۱۲ فتح الرحمن [2] وآنانکه چون کار زشت کنند یا ستم کنند بر خود یاد کنند خدای عزوجل را پس آمرزش خواهند برای گناهان خود ۱۲ فتح الرحمن۔ [3] فترت بالکسر یعنی سستی وضعف وزمان میان دو پیغمبر الف در مصراع بهر دو معنی بالفتح است ۱۲ غیاث۔

از تشویر[1] بگریختمے تا مرا نہ بینید روزے ناگاہ بدو رسیدم مرا گفت اے پسر با دشمنانِ خویش صحبت مکن مگر آنگاہ کہ معصوم باشی زانچہ دشمن عیبِ تو بیند و چون معیوب باشی دشمن شاد گردد و چون معصوم باشی اندوہگین شود و اگر ترا بباید کہ معصیت کنی نزدیک ما آئی تا بلاے تو بکشیم و تو دشمن کام نگردی گفت دلم از گناہ سیر شد و توبہ از گناہ درست گشت و نیز شنیدم کہ یکے از معاصی توبہ کرد و باز بسر آں باز گشت آنگاہ پشیمان شد روزے با خود گفت کہ اگر بدرگاہ باز آیم حالم چگونہ باشد ہاتفے آواز داد اطعتنا فشکرناک ثم ترکتنا فامھلناک فان عدت الینا قبلناک ما را طاعت داشتی ترا شکر کردیم پس بیوفائی کردی و ما را بگذاشتی ما ترا مہلت دادیم اگر اکنون باز آئی با شتی ترا قبول کنیم اکنون باز گردیم با قاویل مشایخ رحمۃ اللہ علیہم اجمعین

فصل

ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ توبۃ العوام من الذنوب وتوبۃ الخواص من الغفلۃ توبہ عوام از گناہ باشد و توبہ خواص از غفلت زانچہ عوام را از ظاہر حال پرسند و خواص را از تحقیق معاملت زانچہ غفلت مر عوام را نعمت است و خواص را حجاب و ابو حفص حداد گوید رحمۃ اللہ علیہ لیس للعبد فی التوبۃ شیٔ لان التوبۃ الیہ لا منہ از توبہ بندہ را ہیچ چیز نیست زانچہ توبہ از حق بہ بندہ است نہ از بندہ بحق و بدین قول باید تا توبہ از مکتسب نباشد کہ موہبتے بود از مواہب حق تعالیٰ و تعلق این قول بمذہب جنید باشد و ابو الحسن بوشنجہ گوید رحمۃ اللہ علیہ التوبۃ اذا ذکرت الذنب ثم لا تجد حلاوۃ عند ذکرہ فھو التوبۃ چون گناہ را یاد کنی و از یاد کردنِ آں اندر دل لذتے نیابی آں توبہ باشد زانچہ ذکر معصیت یا بحسرتے بود یا بارادتے چون کسے بحسرت و ندامت معصیتِ خود یاد کند تایب بود و ہر کہ بارادت معصیت یاد کند عاصی بود زانچہ اندر فعل معصیت چندان آفت نباشد کہ اندر ارادت آں زانکہ فعل آں یکزمان بود و ارادتش ہمیشہ پس آنکہ یکساعت بتن با معصیت صحبت کند نہ چنان بود کہ روز و شب بدل با آں صحبت کند ذوالنون مصری گوید رحمۃ اللہ علیہ التوبۃ توبتان توبۃ الانابۃ وتوبۃ الاستحیاء فتوبۃ الانابۃ ان یتوب العبد خوفاً من عقوبۃ و توبۃ الاستحیاء ان یتوب حیاءً من کرمہ توبہ دو باشد یکے توبہ انابت و دیگر توبہ استحیا توبہ انابت

---

[1] تشویر یا شارت کردن و خجلت و شرمساری - از کشف و بہار عجم و منتخب و در کنز بمعنے شرمساری و اشارہ کردن و در صراح بمعنے خجلت و اشارہ کردن و در کتابے نوشتہ کہ عرق کردن از خجالت و اشارت کردن ۱۲ غیاث

آں بود کہ بندہ توبہ کند از خوف عقوبت خدای تعالیٰ و توبۂ استحیا آں بود کہ توبہ کند از شرم کرم خداوند پس توبۂ خوف از کشف جلال بود و ازاں حیا از نظارۂ جمال پس یکے در جلال از آتش خوف وے ہمی سوزد و یکے اندر جمال از نور حیاے وے ہمی فروزد یکے ازیں دو سکراں بود و دیگرے مدہوش و اہل حیا اصحاب سکر باشند و اہل خوف اصحاب صحو و سخن اندریں دراز بود و من کوتاہ کردم و باللّٰہ التوفیق واللّٰہ اعلم

کشف الحجاب الخامس فی الصلوٰۃ

خداوند تعالیٰ گفت وَاَقِیْمُوا الصَّلٰوۃَ وَاٰتُوا الزَّکٰوۃَ[1] و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اَلصَّلٰوۃُ وَمَا مَلَکَتْ اَیْمَانُکُمْ[2] و نماز بمعنی ذکر و انقیاد باشد از روئے لغت و اندر جریان عبارات فقہا عبارتے مخصوص است بدیں احکام کہ معتاد است و آں از حق تعالیٰ فرمانست کہ پنج نماز اندر پنج وقت بگذارید و قبل ازیں دخول آں را شرائط است یکے ازاں طہارتست بظاہر از نجاست و بباطن از شہوت و دیگر طہارت جامہ بظاہر از نجس و بباطن آنکہ از حلال باشد و سہ دیگر طہارت جائے بظاہر از حوادث و آفت و بباطن از فساد و معصیت و چہارم استقبال قبلہ قبلۂ ظاہر کعبہ و قبلۂ باطن عرش و ازاں سر مشاہدہ مقصود است و پنجم قیام ظاہر اندر حال قدرت و قیام باطن اندر روضۂ[3] قربت بشرط دخول وقت آں بظاہر شریعت و دوام وقت اندر درجۂ حقیقت ششم خلوص نیت باقبال حضرت و ہفتم تکبیرے اندر مقام ہیبت و فنا و قیامے اندر محل وصلت و قرائتے بترتیل و عظمت و رکوعے بخشوع و سجودے بتذلل و تشہدے باجتماع و سلامے بفنائے صفت و اندر اخبار آمدہ است کہ کان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یصلی و فی جوفہ ازیز کازیز المرجل چوں پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم نماز بگذاردے اندروں وے جوششے بودے چوں جوش دیگ روئین کہ اندر زیر آں آتش افروختہ باشند و چوں امیر المؤمنین علی کرم اللہ وجہہ قصد نماز کردے لرزہ بروے افتادے و گفتی آمد وقت ادائے امانتے کہ آسمانہا و زمین ہا از حمل آں عاجز شدند و یکے از مشائخ گوید کہ پرسیدم از حاتم اصم کہ تو نماز چگونہ کنی گفت چوں وقت اندر آید یک وضوے ظاہری بکنم و یکے باطنی ظاہر بآب و باطن بتوبہ آنگاہ بمسجد اندر آیم و مسجد حرام را مشاہدہ کنم و مقام ابراہیم را علیہ السلام میان دو ابروے خود نہم و بہشت بر راست خود و دوزخ را بر چپ خود نہم و صراط را زیر قدم خود آرم و ملک الموت را از پس پشت خود انگارم آنگاہ تکبیرے گویم بتعظیم و قیامے بحرمت و قرائتے بہیبت و رکوعے بتواضع و سجودے بتضرع و جلوسے بحلم و وقار و سلامے بشکر و باللّٰہ التوفیق

[1] بر پا دارید نماز را و بدہید زکوٰۃ را [2] ... لازم گیرید نماز را و آنکہ مالک است دستہائے شما [3] روضہ باغ و مرغزار یعنی سبزہ زار ...

فصل بدانکہ نماز عبادتیست کہ از ابتدا تا انتہائے راہِ حق مریدان اندراں یابند و مقاماتِ ایشاں اندراں کشف گردد چنانکہ طہارت مریدان را بجائے توبہ بود و تعلق بہ پیری کردن بجائے اصابت قبلہ و قیام مجاہدتِ نفس بجائے قیام و دوامِ ذکر بجائے قرأت قرآن و تواضع بجائے رکوع و معرفت نفس بجائے سجود و مقامِ انس بجائے تشہد و تفرید از دنیا بجائے سلام و بیروں آمدن از بند مقامات و ازاں بود کہ چوں رسول صلی اللہ علیہ وسلم از اکل و مشارب منقطع شدے اندر محل کمال حیرت طالب شوق مے گشتے و تعلق بمشربے کردے آنگاہ گفتے ارحنا یا بلالؓ بالصلوٰۃ ای بلال بانگِ نماز مارا خرم گرداں و مشایخ را رضی اللہ عنہم اندریں سخن است و ہر یکے را درجہ الیست گروہے گویند کہ نماز آلتِ حضور است و گروہے گویند کہ آلتِ غیبت و گروہے کہ غایب بودہ اند اندر نماز حاضر شدہ اند و گروہے کہ حاضر بودہ اند اندر نماز غایب شدہ اند چنانکہ اندراں جہان اندر محل رویت گروہے کہ خداوند را مے بینند غایب باشند حاضر شوند و گروہے کہ حاضر باشند غایب شوند و من میگویم کہ علی بن عثمان جلالی ام رضی اللہ عنہ کہ نماز امر است نہ آلتِ حضور است و نہ آلتِ غیبت از انچہ امر ہیچ چیز را آلت نگردد کہ علتِ حضور عین حضور بود و علتِ غیبت ہم عین غیبت و امرِ خداوند تعالیٰ را بہیچ چیز سبب تعلق نیست کہ اگر نماز علتِ آنت حضور بودے بایستے کہ تا جز حاضر نکردے و اگر علتِ غیبت بودے بایستے کہ غایب بترک آں حاضر شدے و چوں حاضر و غایب را بادا و ترک آں عذر نیست پس نماز را اندر نفس خود سلطانی است و اندر غیبت و حضور بستہ است پس نماز اہلِ مجاہدت و اہلِ استقامت بیشتر کنند و فرمایند چنانکہ مشایخ مریدان را اندر شبانروزے چہار صد رکعت نماز فرمایند مر عادت تن را بر عبادت و مستقیمان نیز نماز بسیار کنند مر شکر قبول را اندر حضرت ماندا ینجا ارباب حوال و ایشاں بر دو گونہ بر دو گروہے آنانکہ نمازہائے شان اندر کمال مشرب بجائے مقام جمع بود بداں مجتمع شوند و گروہے آنانکہ نمازہائے شان اندر انقطاع مشرب بجائے مقام تفرقہ بود بداں متفرق شوند و آنانکہ اندر نماز مجتمع باشند روز و شب اندر نماز باشند بجز فرائض و سنن نماز زیادتی کنند و آنانکہ متفرق باشند بجز فرائض و سنن نماز کمتر کنند و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم جُعِلَتْ قُرَّۃُ عَیْنِی فِی الصَّلوٰۃِ و روشنی چشم من و اندر نماز نہادہ اند یعنی ہمہ راحت من اندر نماز است از انچہ مشرب اہل استقامت اندر نماز

سلہ ھو بلال بن ابی رباح مولی ابی بکر الصدیق رض اسلم قدیما وھو اول من اظہر الاسلام بمکہ وما بعدہا من المشاہد وسکن شام آخرا ولا عقب لہ روی عنہ جماعۃ الصحابۃ والتابعین ومات بدمشق سنۃ عشرین ودفن بباب الصغیر ولہ ثلث وستون سنۃ وقیل مات بحلب ودفن بباب الاربعین قال صاحب الکشاف ولا الحوۃ وکان ممن عذب فی اللہ علی الاسلام ممن کان بمکۃ
(اسماء رجال المشکوۃ)

بود و آنچناں بود کہ چوں رسول را صلی اللہ علیہ وسلم بمعراج بردند و بمحل قرب رسانیدند و نفسش از بند کون
گسستہ شد بداں درجہ رسید کہ دلش بود نفسش بدرجۂ دل رسید و دل بدرجۂ جان و جان بمحل سر و سر
از درجات فانی شد و از مقامات محو گشت و از نشانہا بے نشاں و اندر مجاہدہ از مشاہدہ غایب شد
و از معاینہ اندر معاینہ برمید شرب انسانیش متلاشی شد مادۂ نفسانیش بسوخت قوت طبیعتش نیست
گشت شواہد ربانی اندر ولایتِ خود عیاں گشت از خود بخود بماند معنی بمعنی رسید و اندر کشف لم یزل محو شد
بے اختیارِ خود از سرِ شوق اختیار کردہ گفت بارخدایا مرا بداں سرائے بلا مبر و در بند طبع و ہوا میفگن فرمان آمد
کہ حکم ما چنین است کہ باز گردی بہ دنیا مر اقامتِ شرع را تا ترا آنچہ اینجا دادہ ایم آنجا ہم بدہیم چوں بدنیا
باز آمد ہر گاہ کہ دلش مشتاقِ آں مقام معلی شدی گفتی ارحنا یا بلال بالصلوۃ پس ہر نمازے وے را معراجے
بودے و قربتے و خلق اورا اندر نماز دیدندے و جانِ وے اندر نماز بودے و دلش اندر نیاز و سرش اندر راز
و تنش اندر گداز تا قرۃ عینِ وے نماز شدہ تنش اندر ملک بود و جانش اندر ملکوت تنش انسی بود و جانش
اندر محلِ انس سہل بن عبداللہ گوید رحمۃ اللہ علیہ علامۃ الصدق ان یکون لہ تابع من الحق اذا دخل
وقت الصلوۃ بعثہ علیہا و ینبہہ ان کان نائمًا صادق آں بود کہ خدائے تعالیٰ بروے فرشتہ گماشتہ باشد
کہ چوں وقتِ نماز درآید بندہ را بر گذاردنِ نماز بعث کند و اگر خفتہ باشد بیدار گرداندش و ایں اندر
اندر سہل بن عبداللہ رحمۃ اللہ علیہ ظاہر بود زانچہ وے پیر زمن گشتہ بود چوں وقتِ نماز فتدے تندرست
گشتے و چوں نماز بکردے بر جائے بماندے یکے گوید از مشایخ رحمۃ اللہ علیہ یحتاج المصلی الی اربعۃ اشیاء
فناء النفس و ذہاب[1] الطبع و صفاء السر و کمال المشاہدۃ نماز کنندہ را از فنائے نفس چارہ نیست
و آں جز بجمع ہمت نباشد چوں ہمت مجتمع شد ولایتِ نفس برسید از انچہ وجودِ وے از تفرقہ است اندر
تحتِ عبارت جمع نیاید و ذہابِ طبع جز با ثباتِ جلال نباشد کہ جلالِ حق زوالِ غیر بود و صفائے
سر جز بمحبت نباشد و کمالِ مشاہدہ جز بصفائی سر نہ و در روایت ہمی آید کہ حسین بن منصور اندر
شبا روزے چہار صد رکعت بر نمازِ خود فریضہ داشتے گفتند اندریں درجہ کہ توئی اینہمہ رنج چراست
گفت اینہمہ رنج و راحت اندر حالِ تو نشان کند دوستانے کہ فانی الصفۃ باشند نہ رنج اندر ایشاں
اثر کند و نہ راحت نگر تا کاہلی را رسیدگی نام نکنی و حرص را طلب نہ یکے گفت من ارزلیق و الدون

[1] ذہاب بفتح مصدر است بمعنے رفتن و گذاشتن۔ از مزیل و شرح نصاب و در لطائف بکسر ذہاب و ایاب بمعنی رفتن و باز گشتن ۱۲

نماز میکردم چون ابتدا از تکبیر کرد الله اکبر گفت و بیهوش بیفتاد و چون حسبے کہ اندر وے حس نباشد جنید رض چون پیر شد هیچ وردے از اوراد جوانی فرو نگذاشت گفتند ایها الشیخ ضعیف گشتی بعضے ازین نوافل دست بدار گفت این چیزها بیست که اندر بدایت[1] آنچه یافتم بدین یافتم محال باشد که اندر نهایت ازاں دست باز دارم و معروفست که ملائکه پیوسته اندر عبادت اند و مشرب ایشان از طاعتست و غذائے ایشان از عبادت از انچه روحانی اند و نفس شان نیست و مانع و زاجر بنده از طاعت نفس بود هر چند که وے مقهورتر میشود طریق بندگی کردن سهل تر میگردد و چون نفس فانی شود غذا و مشرب او عبادت گردد چنانکه از ملائکه اگر فنائے نفس درست آید و عبدالله بن مبارک گوید رضی الله عنه که من زنے را یاد دارم که در حین کودکی دیدم از متعبدات که اندر نماز کژدم ویرا چهل جا زخم بزد و هیچ تغیر اندر وے پدیدار نیامد چون از نماز فارغ شد گفتمش اے مادر چرا آن کژدم را از خود دفع نه کردی اے پسر تو کودکی چه گونه روا بودے که من اندر میان کار حق کار خود کردمے ابوالخیر اقطع[2] را اکله اندر پائے افتاد و اطبا گفتند که این پائے ببابد برید وے بداں رضا نداد مریداں گفتند که اندر نماز پائے از وے جدا باید کرد که از خود خبر ندارد چناں کردند چون از نماز فارغ شد پائے بریده یافت[3] و از ابوبکر صدیق رضی الله عنه مے آرند که چون نماز شب کردے قرائت نرم خواندے و عمر خطاب رضی الله عنه بلند خواندے پیغامبر صلی الله علیه وسلم گفت یا ابابکر چرا نرم میخوانی گفت یسمع من اناجی بشنود آنچه میگویم اگر نرم میگویم اگر بلند میگویم و عمر را گفت چرا بلند میخوانی گفت اوقظ الوسنان واطرد الشیطان بیدار کنم خفته را و برانم دیو را رسول گفت صلی الله علیه وسلم یا ابابکر تو بلندتر خواں و عمر را گفت تو نرم تر خواں بزرگ عادات پس بعضے ازین طائفه فرائض آشکارا کنند و نوافل اندر نهاں و بداں آں خواهند تا از ریا رسته باشند که چون کسے اندر معاملت ریا ورزد و توجه خلق بدو خواهد مرائی گردد و گویند اگر چه ما معاملت نه بینیم خلق به بینند و این هم ریا بود و گروهے دیگر فرائض و نوافل نیز آشکارا کنند و گویند که ریا باطلست و طاعت حق محال باشد که از برائے باطلی حق را نهاں کنیم پس ریا از دل بیروں باید کرد و عبادت آنجا که تو خواهی بیاید کرد و مشائخ رضی الله عنهم حق آداب آں نگاهداشته اند و مریداں را بداں فرموده اند یکے میگوید از ایشاں که چهل سال سفر کردم هیچ نمازم از جماعت خالی نبوده و هر آدینه بقصبه بودم و احکام این بیش از انست که حصر توان کرد و آنچه بنماز پیوند دارد از مقامات محبت بود کنوں ما احکام را تمام بیارم ان شاء الله تعالیٰ ۔

---

[1] بدایت بکسر اول و حرف چهارم همزه یعنی آغاز کردن ۱۲ غیاث [2] اقطع بالفتح دست بریده از لطائف ۱۲ غیاث

باب المحبة وما يتعلق بها

خدائ عزوجل گفت یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَنْ یَّرْتَدَّ مِنْکُمْ عَنْ دِیْنِهٖ فَسَوْفَ یَاْتِی اللّٰهُ بِقَوْمٍ یُّحِبُّهُمْ وَیُحِبُّوْنَهٗ[۱]
و نیز گفت وَمِنَ النَّاسِ مَنْ یَّتَّخِذُ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اَنْدَادًا یُّحِبُّوْنَهُمْ کَحُبِّ اللّٰهِ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اَشَدُّ حُبًّا لِّلّٰهِ و پیغامبر
گفت صلی اللہ علیہ وسلم کہ از جبریل شنیدم کہ وے گفت کہ خداوند عزوجل گفت من اھان لی ولیا
فقد بارزنی بالمحاربة وما ترددت فی شئ کترددی فی قبض نفس عبد المؤمن یکرہ الموت واکرہ
مساءته ولا بد له منه وما یتقرب الی عبدی بشئ احب الی من اداء ما افترضت علیه ولا یزال عبدی
یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت له سمعا وبصرا ویدا ورجلا ولسانا الحدیث و نیز
گفت من احب لقاء اللہ احب اللہ لقاءہ ومن کرہ لقاء اللہ کرہ اللہ لقاءہ و نیز گفت اذا احب اللہ
عبدا قال لجبریل یا جبرئیل انی احب فلانا فاحبه فیحبه جبرائیل ثم یقول جبرائیل لاهل السماء
ان اللہ تعالیٰ قد احب فلانا فاحبوہ اهل السماء ثم یضع له القبول فی الارض فیحبه اهل الارض وفی
بعض الروایات مثل ذالک بدانکہ محبت خداوند مر بندہ را و محبت بندہ مر خداوند را درست است کتاب و
سنت بدین ناطق است و امت برین مجتمع اند و خداوند تعالیٰ بصفتے است کہ دوستان او را دوست دارند
و وے دوستان خود را دوست دارد و بمعنی لغت گویند کہ محبت ماخوذ است از حبہ بکسر حا و آں تخمہا بود
کہ اندر صحرا بر زمین افتد پس حب را حب نام کردند چنانچہ اصل حیات اندر انست چنانکہ اصول نبات
اندر حب چنانکہ تخم اندر صحرا بریزند و اندر خاک نہاں شود و باراں برو می آید و آفتابہا بروی می تابد
و سرما و گرما بروی میگذرد و آں بتغیر ازمنہ متغیر نگردد و چوں وقت وے فرا رسد بروید و گل برارد و ثمرہ دہد
ہمچنیں چوں حب اندر دلے مسکن گیرد بحضور و غیبت و بلا و محنت و راحت و لذت و فراق و وصال
متغیر نگردد و اندریں معنی یکے از شعرا گوید شعر[۳] یامن سقام جفونه لسقام عاشقه طبیب ؎
حارت للمودة فاستوی عندی حضورک والمغیب ؎ و نیز میگویند کہ ماخوذ است از حبے کہ اندر وے
آب بسیار بود و آں برگشتہ باشد و چشمہا را اندراں مساعی نباشد و باز دارندہ آں شدہ باشد و ہمچنیں

[۱] اے مومناں ہر کہ از شما برگردد از دین خود پس خواہد آورد خدا تعالیٰ گروہے را کہ دوست میدارند ایشاں را و ایشاں دوست میدارند او را ۱۲ فتح [۲] و
کسانیکہ ایمان آوردند قوی و سخت تر اند در دوستی خدا تعالیٰ ۱۲ فتح الرحمان [۳] اے آنکہ بیماران نیاشتہ تیزش برائے بیمار عاشق خود طبیب است گشتہ ام گرم دوستی او من برابر کرد

دوستی چون اندر دل طالب مجتمع باشد و دل وی را ممتلی گرداند بجز حدیث دوست را اندر آن دل
جای نماند چنانکه چون خداوند تعالی مر خلیل را خلعت خلت مکرم گردانید وی بجز از حدیث حق
وی محجوب شد عالم و عالمیان حجاب وی شدند وی بدوستی حق دشمن حجب گشته آنگاه از حال و گفتار او ما را خبر داد
و گفت فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّیْٓ اِلَّا رَبَّ الْعٰلَمِیْنَ[1] و اندرین معنی شبلی گوید رحمة الله علیه سمیت المحبة لانها تمحو من
القلب ماسوی المحبوب[2] و نیز گویند که حب نام آن چهار چوب باشد اندر هم ساخته که کوزهٔ آب را بر آن نهند پس
حب را حب خوانند زانچه محب عز و ذل و رنج و راحت و بلا و محن و جفا و وفای دوست را حمل کند و آن
بر وی گران نیافتد زانچه کارش آن بود چنانکه کار آن چوبها کشیدن بار بود پس ترکیب و خلقت محب
کشیدن بار دوست را بود و اندرین معنی گوید شعر ان شئت[3] جودی وان شئت فامتنعی کلاهما
منک منسوب الی لکرم و نیز گویند که ماخوذ است از حب و آن جمع حبه دل بود و حبه دل محل لطیف
است و قوام دل بدان باشد و اقامت محبت هم بدان بود پس محبت را حب باسم محل آن نام کرده اند
از انچه قرارش اندر حبه دل است و عرب نام کنند چیزی را باسم موضع آن و نیز گویند که ماخوذ است از حباب
الماء و غلیانه عند المطر الشدید آن غلیان آبی بود اندر حال باران عظیم پس محبت را حب نام کردند لانه
غلیان القلب عند الاشتیاق الی لقاء المحبوب پیوسته دل دوست اندر اشتیاق رویت دوست مضطرب
و بیقرار باشد چنانکه اجسام بارواح مشتاق باشند و چنانکه قیام جسم بروح بود قیام حب محب بود و قیام محبت
برویت و وصلت محبوب و اندرین معنی گوید شعر اذا تمنی[4] الناس روحا و راحة تمنیت ان القاک
یا عز خالیا و نیز گویند که حب اسمیست مر صفائی مودت[5] را موضوع زانچه عرب مر صفائی بیاض[6] چشم
انسان را حبة الانسان خوانند چنانکه صفائی سویدای دل را حبة القلب پس این یکی محل محبت آمد و
آن یکی محل رویت ازین معنی بود که دل و دیده اندر دوستی مقارن بود و اندرین معنی گویند شعر القلب تحسد
عینی لذة النظر والعین یحسد قلبی لذة الفکر

فصل

بدانکه محبت اندر استعمال علما بر سه وجه است

[1] پس هر آئینه آنها دشمنان من اند لیکن دوست میدارم پروردگار عالمها را ۱۲ فتح الرحمان [2] نام کرده شد محبت برای اینکه او محو کند از دل آنچه بجز محبوب است ۱۲ [3] اگر خواهی بخشش من و اگر خواهی پس باز داشتنی هر دو آن از تو نسبت کرده شده سوی بخشش ۱۲ [4] هرگاه آنچه آرزو کردم مردمان در فرحت آرزو کردم اینکه انگنندم نزد امی عزیز کره حال ۱۲ [5] بفتح واو و دال مهمله مشدد دوست داشتن از وداد ۱۲ غیاث [6] بیاض بالفتح سفیدی هر چیز و کاغذ ساده نوشته و نام مشکلی از شانزده اشکال رمل و آنچه در گلستان نوشته که اتفاق بیاض افتاد یعنی اتفاق نوشتن در بیاض افتاد و لفظ نوشتن در ینجا مقدر هست و صاحب بهار عجم چنین نوشته که اتفاق بیاض افتاد یعنی هوس بیاض آورده ای سوده را صاف کرده ۱۲ غیاث۔

یکے بمعنی ارادت بود و محبوب بے سکون نفس و میل و ہوا و تمنی قلب و استیناس و تعلق این جملہ بر قدیم روا نباشد و این جملہ معانی مخلوقات را باشد با یکدیگر و اجناس را و خداوند تعالیٰ مستغنی و متعالیست ازین جملہ عُلُوًّا کَبِیْرًا و دیگر بمعنی احسان باشد و تخصیص بندہ کہ او را برگزیند و بدرجہ کمال ولایت رساند و بگونہ گونہ کرامتہاش مخصوص گرداند و سہ دیگر بمعنی ثناء جمیل بر بندہ و گروہے از متکلمان گویند کہ محبت حق کہ خبر دادہ است ما را از جملہ صفات سمعی است چون وجہ و ید و استوا کہ اگر کتاب و سنت بدان ناطق نبودے وجود آن مر حق تعالیٰ را از روے عقل مستحیل بودے پس آن محبت را اثبات کنیم و بگردیم بدان اما اندر تصرف کردن آن توقف کنیم و مراد این طائفہ آنست کہ روا ندارند باطلاق این لفظ مر حق تعالیٰ را و این جملہ اقاویل است کہ یاد کردیم و من ترا حقیقت این بیان کنم انشاء اللہ تعالیٰ بدانکہ محبت حق تعالیٰ مر بندہ را ارادت خیر وے باشد و رحمت کردن بر وے و محبت اسمی است از اسامی ارادت چون رضا و سخط و رحمت و رأفت و بدانچہ بدین ماند حمل این اسامی جز بارادت حق نشاید کرد و این یک صفتی است قدیم او را کہ بدین صفت خواستہ است مر افعال خود را پس اندر حکم مبالغت و اظہار فعل بعضی ازین صفات اخص بعضی است و فی الجملہ محبت خداوند مر بندہ را آنست کہ بر وے نعمت بسیار کند و او را اندر دنیا و عقبیٰ ثواب دہد و از محل عقوبت ایمن گرداندش و ویرا از معصیت معصوم دارد و احوال رفیع و مقامات سنی وے را کرامت کند و سرش را از التفات اغیار بگسلاند و عنایت ازلی را بدو پیوند اند تا از کل مجرد شود و مر طلب رضائے ویرا مفرد شود و چون حق تعالیٰ مر بندہ را بدین معانی مخصوص گرداند آن تخصیص ارادت وے را نام محبت نہند و این مذہب حارث محاسبی و جنید و جماعتے از مشائخ است و مسلک فقہائے فریقین و متکلمان سنت بیشتر ہم برین اند و آنکہ گویند کہ محبت حق بمعنی ثنائے جمیل است بر بندہ ثنائے وے کلام وے بود و کلامش نامخلوق است و نامخلوق را با مخلوق چگونہ پیوند باشد و آنکہ گویند بمعنی احسان است احسان وے فعل وے بود و بحکم معنی متقاربست این اقاویل و حکم جملہ موجود اما محبت بندہ مر خداوند را عز و جل صفتی است کہ اندر دل مومن مطیع پدیدار آید بمعنی تعظیم و تکبیر تا رضائے محبوب را طلب کند و اندر طلب رویت وے بے خبر گردد و اندر آرزوے قربت وے بیقرار گردد و بدون وے با کس قرار نیابد و خوی با ذکر وے کند و از دون ذکر وے تبرا کند کہ آرام بر وے حرام شود و قرار از وے نفور گردد و از جملہ مالوفات و مستانسات منقطع شود و از ہوا اعراض کند و بسلطان دوستی اقبال کند و مر حکم آنرا گردن نہد و بنعوت کمال مر حق تعالیٰ را

نشناسد و روا نباشد که محبت خالق مر او را از جنس محبت خلق باشد مر یکدیگر را که آن میل بود و احاطت و ادراک محبوب و این صفت اجسام بود پس محبان حقتعالی مستهلکان[۱] قرب وی باشند نه طالبان کیفیت وی از آنچه طالب بخود قایم بود و اندر دوستی مستهلک بمحبوب قایم بود و دوستترین محبان اندر معرکهٔ محبت مستهلکانند و مقهوران زانچه محدث را با قدیم جز بقهر قدیم او را توصل نباشد و هر که تحقیق محبت را معلوم کند ابهام نماند و مشکل برخیزد و شبهت نماند پس محبت بر دو گونه باشد یکی محبت جنس بجنس و آن میل و تو طلب نفس باشد و طالب ذات محبوب از راه ممارست و ملاصقت و دیگر محبت جنس نا جنس و آن طلب اقرار کند تا با صفتی از اوصاف محبوب بیارامد و انس گیرد چون شنیدن کلام و یا دیدن دیدار وی و گرویدگان که اندر محبت حق گردند بر دو قسم اند یکی آنکه انعام و احسان حق بر خود بینند و در رویت انعام و احسان محبت منعم و محسن تقاضا کنند و دیگر آنکه کل انعام را از غلبهٔ دوستی اندر محل حجاب نهند و راه شان از رویت نعم بمنعم بود و این راه از منعم عالی تر است والله اعلم بالصواب

فصل

و در جمله محبت اندر میان همه اصناف[۲] خلق معروفست و همه زبانها مشهور و اندر همه لغات متداول و هیچ صنف از عقلا مر آنرا بر خود نتوانند پوشید و از مشایخ این طایفه سمنون المحب رضی الله عنه اندر محبت مذهبی و مشربی دارد مخصوص و گوید که محبت اصل و قاعدهٔ راه حقتعالی است و احوال و مقامات منازل وی بر آنند و اندر هر منزل و محل که طالب اندر آن باشد زوال بر آن روا باشد جز خداوند که اندر محل محبت که بهیچ حال زوال بر آن روا نباشد ما دام تا راه موجود بود و مشایخ دیگر جمله اندرین معنی با وی موافقت کرده اند اما بحکم آنکه این اسم عام بود و ظاهریان خواستند که حکم این معنی اندر میان خلق بپوشند و اسم را مبدل کنند اندر تحقیق وجود معنی آن پس صفای محبت را صفوت نام کردند و محب را صوفی خواندند و گروهی مر ترک اختیار محب را اندر اثبات اختیار حبیب فقر خواندند و محب را فقیر نام کردند زانچه کمترین درجه اندر محبت موافقت است و موافقت حبیب و حب حبیب غیر مخالفت بود و من اندر ابتدای کتاب حکم فقر و صفوت را گفته گردانیده ام و اندرین معنی آن پیر بزرگوار گوید رحمة الله علیه الحب عند الزهاد اظهر من الجهاد

---

۱ مستهلک بضم میم و کسر لام هلاک شونده ۱۲ غیاث ۲ صنف بالکسر النوع المقید بالصفات العرضیة الکلیة از بحر الجواهر و بعضی بایں فرع تفریق کنند که صنف قسمی از اقسام نوع است و از انواع موجود است چنانکه حیوان جنس است و انواع او بقره و فرس و جمل و انسان و غیره پس چنانکه اقسام جنس را انواع گویند همچنین اقسام نوع را صنف نامند چنانکه اصناف نوع فرس ترکی و تازی و کجی و کوهی است و اصناف نوع انسان حبشی و رومی و هندی و حبشی و زنگی ۱۲ غیاث

حب نزدیک زنان ظاهرتر از جُبّها است بمعروفی و عند التائبین اوجل من انین و حنین و نزد تائبان
آسان یاب‌تر از ناله و فغان و عند الاتراك اشهر من الفتراك و نزدیک ترکان مشهورتر از آلت
سواری ایشان و صبی الحب عند الهنود اظهر من صبی المحمود و رحم و هب و محبت نزدیک هندوان
اندر شهر کے چوں زخم محمود است اندر هندوستان و قصة الحب والحبیب عند الروم اشهر
من الصلیب و قصهٔ حب و حبیب اندر روم ظاهرتر از صلیب است و قصة الحب فی العرب ادب
فی کل حی منه طرب او ویل و هرب و حزن و محبت اندر عرب ادبست اندر هر حی و یا طربے و یا حزنے
و یا نیلی و یا ویلی ـ و مراد ازیں جمله آنست که هیچ جنس مردم نیست که ویرا اندر غیبت کارے نه افتاده است
که نه از محبت اندرون دل فرحی دارد یا فرحتے و یا دلش بشراب آں مست است و یا از قهر آں مخمور زانچه
ترکیب دل از انزعاج و اضطراب است و بعجز عقل اندر دوستی نزالست و دل را محبت چوں طعام
و شرابست و هر دل که از محبت خالیست آں دل خرابست و تکلف را بدفع و جلب آں راه نیست
و نفس از لطائف آنچه بر دل گذرد آگاه نیست و عمرو بن عثمان مکی رحمة الله علیه اندر کتاب محبت
گفته است که خداوند تعالی دلها را پیش از تنها بیافرید بهفت هزار سال و اندر مقام قرب بداشت
و جانها را پیش از دلها بیافرید بهفت هزار سال و اندر درجهٔ انس بداشت و سرها را پیش از جانها بیافرید
بهفت هزار سال و اندر درجهٔ وصل بداشت و هر روز سیصد و شصت بار بکشف جمال بر سر تجلی کرد و سیصد
و شصت نظر کرامت کرد و کلمهٔ محبت مر جانها را شنوانید و سیصد و شصت لطیفه انس بر دل ظاهر کرد تا
بجمله اندر کون نگاه کردند از خود کسے گرامی‌تر نه‌بیدند و هوے و فخرے اندر میان ایشان پدید آمد
حق جل جلاله بداں سبب مر ایشان را امتحان کرد سر اندر جان بزندان کرد و جان را اندر دل محبوس
گردانید و دل را اندر تن باز داشت آنگاه عقل را اندر ایشان مرکب گردانید و انبیا فرستاد و فرمانها
داد آنگاه هر کسے از ایشان مر آں مقام خود را جویاں شدند حق تعالی نماز بفرمود شان تا تن اندر نماز شد
و دل بمحبت پیوست جان بقربت رسید سر بوصلت قرار گرفت و در جمله عبارات از محبت نه محبت بود زانچه
محبت حال است و حال هرگز قال نباشد و اگر عالمے خواهند که محبت را جلب کنند نتوانند کرد و اگر
تکلف کنند تا دفعش کنند هم نتوانند زیرا که حال از مواهب است نه از مکاسب و اگر همه عالم مجتمع شوند تا محبت
را جلب کنند بکسے که طالب آں بود نتوانند و اگر خواهند تا دفع کنند از کسیکه اهل آں بود عاجز شوند که آں

الٰہی است و آدمی لاہی و لاہی الٰہی را ادراک نتواند کرد واللہ اعلم **فصل** اما اندر عشق مشایخ را سخن بسیار است گروہے ازین طائفہ آنرا بر حق تعالیٰ روا داشتہ اند اما از حقتعالیٰ روا نداشتند و گفتہ اند کہ عشق صفت منع باشد از محبوب خود و بندہ ممنوع است از حق و حقتعالیٰ ممنوع نیست از بندہ پس عشق بر بندہ جائز بود و بر وی روا نباشد و باز گروہے گفتند کہ بر حقتعالیٰ بندہ را ہم عشق روا نباشد از آنچہ عشق تجاوز از حد بود و خداوند تعالیٰ محدود نیست و باز متأخران گفتند کہ عشق اندر دو جہان درست نیاید جز بر طلب ادراک ذات و ذات حقتعالیٰ مُدرِک[1] نیست و محبت با صفت درست آید باید تا بندہ را عشق درست نیاید باوے و نیز گویند کہ عشق جز بمعاینہ صورت نگیرد و محبت بسمع روا باشد چون عشق بنظر بود بر حق روا نبود کہ اندر دنیا کس او را ندیدہ و چون از حقتعالیٰ این خبرے بود و ہر یک بدان دعوی کردند کہ اندر خطاب ہمہ یکسان اند پس حقتعالیٰ بذات مدرک و محسوس نیست تا خلق را با وے عشق درست آید و چون او بصفات و افعال محسن و مکرم اولیاست محبت بصفات درست آید ندیدی کہ چون یعقوب را علیہ السلام محبت یوسف مستغرق گردانید اندر حال فراق و چون بوے پیراہن بیافت چشمہاش روشن و بینا شد و چون زلیخا را عشق یوسف مستہلک گردانید تا وصلت یوسف نیافت چشم باز نیافت و این طرفہ بس عجب است کہ یکے ہوا بود زند و یکے ہوا گذارد و نیز گفتہ اند کہ عشق را ضد نیست و حقتعالیٰ را ضد نیست باید تا آن بر وے روا باشد و اندرین فصول لطیف بسیار است اما من از خوف تطویل را بدین مقدار کفایت کردم واللہ اعلم بالصواب

فصل و مشایخ این طائفہ را اندر تحقیق دوستی رموز بیش از آنست کہ مرا آنرا احصا توان کردن و من لختے از آن گفتہ ایشان بیارم اندرین کتاب تا وجہ تبرک بجاے آوردہ باشم انشاء اللہ عزوجل استاد ابو القاسم قشیری گوید رحمۃ اللہ علیہ المحبۃ محو المحب بصفاتہ و اثبات المحبوب بذاتہ محبت آن بود کہ محب کل اوصاف خود را اندر حق طلب محبوب خود نفی کند مر اثبات ذات حق را یعنی چون محبوب باقی بود و محب فانی و غیرت دوستی را بقای محبوب نفی کند تا ولایت مطلق وے را گردد و فناے صفت محب جز با ثبات ذات محبوب نباشد و روا نباشد کہ محب بصفت خود قایم بود کہ اگر او بصفت خود قایم بودے از جمال محبوب بے نیاز بودے چون بدانند کہ حیاتش

---

[1] مدرک بضم میم و سکون دال و کسر رائے مہملہ فہمندہ و رسندہ و یابندہ ۱۲ غیاث

بجمال محبوب است طالب نفی اثبات اوصاف خود باشد بضرورت زانچه معلوم دوست که بصفت خود از محبوب
محجوب است پس از دوستی دوست دشمن خود گشت و معروفست که چون حسین بن منصور را رضی اللہ عنہ بر دار
کردند آخرین سخنانش این بود حسب الواحد افراد الواحد له محب را آن بسنده باشد که هستی او از راه دوستی
پاک گردد و ولایت نفس اندر وجود وی برسد و متلاشی شود و ابو یزید بسطامی گوید رضی اللہ عنه المحبة
استقلال الکثیر من نفسك واستکثار القلیل من حبیبك محبت آن بود که بسیار خود اندکی دانی
و اندکی دوست بسیار و این معاملت حق است بر بنده که نعمت دنیا و آنچه در دنیا داده است بنده را
اندک خوانده و گفت قُلْ مَتَاعُ الدُّنْیَا قَلِیْلٌ بگو یا محمد صلی اللہ علیه وسلم که متاع دنیا اندک است
آنچه بشما داده ام آنگاه اندرین عمر اندک و جای اندک و متاع اندک مر ذکر اندک ایشان را بسیار
گفت وَالذَّاکِرِیْنَ اللّٰهَ کَثِیْرًا وَّالذَّاکِرَاتِ تا خلق عالم بدانند که دوست بر حقیقت خداوند است
که این صفت مر خلق را درست نیاید از آنچه از حق به بنده می رسد هیچ چیز اندک نیست و از آن خلق
همه اندک بود و سهل بن عبداللہ تستری گوید رحمة اللہ علیه المحبة معانقة الطاعات ومباینة
المخالفات محبت آنست که با طاعات محبوب دست در آغوش کنی و از مخالفات وی اعراض کنی
و جدا شوی زانچه هرگاه که دوستی اندر دل قوی تر بود فرمان دوست بر دوست آسان تر بود و این رد
آن گروه است از ملاحده که گویند بنده اندر دوستی بدرجه رسد که طاعت از وی برخیزد و این زندقه
محض باشد زانچه محال باشد که اندر حال صحت عقل حکم تکلیف از بنده ساقط شود زانچه اجماع است
که شریعت محمد صلی اللہ علیه وسلم هرگز منسوخ نشود و چون از یک کس برخاستن تکلیف آن روا باشد
اندر حال صحت عقل پس از جمله روا باشد و این زندقه محض باشد و باز مغلوب و معتوه را حکم دیگر است
و عذری دیگر اما روا باشد که بنده را خداوند تعالی اندر دوستی خود بدرجه رساند که رنج گزاردن طاعت
از وی برخیزد از انچه رنج اندر مقدار محبت اندر حصول است گیرد هر چند که محبت قوی تر باشد رنج گذاردن طاعت
بر وی سهل تر بود و این معنی ظاهر است اندر حال پیغامبر صلی اللہ علیه وسلم که چون از حق بدو قسم آمد که لعمرک
وی چندان عبادت کرد بشب و روز که از رنج کارها باز ماند و پایهای مبارک او بیاماسید تا خداوند تعالی
گفت طٰهٰ مَا اَنْزَلْنَا عَلَیْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰی و نیز روا بود که اندر حال گذاردن فرمان رویت گذارنده
از بنده برخیزد چنانکه سید عالم صلی اللہ علیه وسلم گفت انه لیغان علی قلبی وانی استغفر اللہ فی کل یوم سبعین مرة

و هر روز هفتاد بار من بر کردار خویش استغفار کنم از آنچه بخود و بکردار خود می نگریست تا معجب[1] شدی بطاعت خود و بلکه بتعظیم امر حق می نگریست و میگفت که این کردار من سزای وے نیست و سمنون محب گوید ذهب المحبون لله بشرف الدنیا والاخرة لان النبی صلی الله علیه وسلم قال المرء مع من احب دوستان خدائے عز و جل اندر شرف دنیا و آخرت اندر انجام گفت صلی الله علیه وسلم که مرد با وی با آنکس باشد که او را دوست دارد پس ایشان اندر دنیا و عقبی با حق باشند و خطا روا نباشد تا آنکه با وے بود پس شرف دنیا آن بود که حق با ایشان است و شرف عقبی آنکه ایشان با حق باشند و یحیی معاذ الرازی گوید رضی الله عنه حقیقة المحبة لا ینقص بالجفاء ولا یزید بالبر العطاء محبت بجفا کم نشود و به نیکوئی و عطا زیادت نه زانچه این هر دو اندر محبت سبب اند و اسباب اندر حال وجود عیان متلاشی بود و دوست را بلائے دوست خوش باشد و جفا و وفا اندر طریق محبت متساوی بود چون محبت حاصل بود وفا چون جفا باشد و جفا چون وفا و اندر حکایات معروفست که شبلی را بتهمت جنون اندر بیمارستان بردند و بازداشتند و گروہے بیامدند تا او را زیارت کنند وے گفت من انتم قالوا احباؤک فرماهم بالحجارة ففروا سنگ اندر ایشان انداختن گرفت ایشان بهزیمت شدند تا وے گفت لو کنتم احبائی لما فررتم من بلائی فاصبروا من بلائی اگر دوستان منید چرا گریختید از بلای من که دوستان از بلائے دوست نگریزند اندرین معنے سخن بسیار است و من بدین مقدار بسنده کردم والله اعلم بالصواب

کشف الحجاب السادس فی الزکوٰة

قال الله تعالیٰ اقیموا الصلوٰة واٰتوا الزکوٰة و مانند این آیات و اخبار بسیار است و از احکام فرایض ایمان یکے زکوٰة است واجب بر آنکه واجب شود و از آن اعراض روا نیست اما زکوٰة بر اتمام نعمت واجب شود چون دویست درم که نعمتی تمام بود و اندر تحت تصرف کسی باشد بحکم ملک بر وے پنج درم واجب شود و بیست دینار هم نعمتی تمام بود از آن نیم دینار واجب شود و پنج اشتر نعمتی تمام بود از آن یک گوسفند واجب شود و آنچه بدین مانند از اموال اما جاه نیز زکوٰة بود چنانکه مال را از آنچه آن نیز نعمتی تمام بود که رسول گفت صلی الله علیه وسلم ان الله تعالیٰ فرض علیکم زکوٰة جاهکم کما فرض علیکم زکوٰة مالکم و نیز گفت ان لکل شیء زکوٰة

[1] معجب بالضم و جیم مکسوره بعده موحده متکبر و خویشتن بین و خود پسند اسم فاعل از اعجاب که بمعنی خوبی خود دیدن و بخود نازیدن است

[2] منتخب و کنز و صراح و غیاث ت[illegible] بر پا دارید نماز را و بدهید زکوٰة را ۱۲ فتح الرحمن۔

و زکوة الدار بیت الضیافة و حقیقت زکوة گذاردن شکر نعمت بود هم از آن جنس نعمت تندرستی نعمت
عظیم است و هر عضوی را زکوتی است و آن آنست که کل اعضای خود را مشغول عبادت
دارند و بهیچ لهو و لعب درنگذارند تا حق زکوة نعمت گذارده باشند پس نعمت باطن را نیز زکاتی باشد
و حقیقت آنرا احصا نتوان کرد از بسیاری که هست پس مر آنرا نیز زکاتی باید اندر خود آن و آن
عرفان نعمت بود ظاهری و باطنی چون بنده بدانست که نعمت حقتعالی بر وی بیکرانست شکر بیکرانه
بگذارد و آن شکر بیکرانه گذاردن زکوة نعمت بیکرانه بود و در جمله زکوة نعمت دنیا نیز و کیل این طایفه
محمود نباشد زانکه بخل مردانا ستوده باشد و بخلی تمام باید تا دویست درم را کسی در بند کند و یکسال اندر
تحت تصرف خود محبوس گرداند آنگاه پنج درم از آن بکسی بدهد و چون کریمانرا طریق بذل مال باشد و
سیرت سخاوت پس زکوة از کجا واجب شود و در حکایات یافتم که یکی از علمای ظاهر بر حکم تجربه مر شبلی را
پرسید از زکوة که چه باید داد گفت چون بخل موجود بود و مال حاصل از هر دویست درم پنج درم بباید داد و
از هر بیست دینار نیم دینار بمذهب تو اما بمذهب من هیچ چیز ملک نباید کرد تا از مشغله زکوة رسته
باشی گفت امام تو اندرین مسئله کیست گفت ابوبکر صدیق[1] رضی الله عنه که هر چه داشت بداد و رسول
صلی الله علیه وسلم ویرا گفت ما خلفت لعیالک گفت الله و رسوله و از امیر المومنین علی رضی الله عنه
روایت کنند که گفت اندر قصیده **شعر** فما وجبت علی زکوة مال ٭ و هل تجب الزکوة علی الجواد
پس مال کریمان مبذول باشد و ایشان بمال بخیلی نکنند و نه بر کس خصومت را نجهد ایشان از املاک نباشد
اما اگر کسی مر جهل را ارتکاب کند و گوید که چون مرا مال نیست از علم زکوة مستغنی ام این محال بود
زانچه آموختن علم فرض عین است و استغنا نمودن از علم کفر محض بود و از فتنه های زمانه یکی این است
که مدعیان صلاح و فقر بجهل علم را ترک همیگفتند مصنف گوید رح که وقتی من جماعتی را از متصوفه مبتدی
بودند عبارت تلقین همیکردم جاهلی اندر افتاد و من باب صدقة الابل همیگفتم و حکم بنت لبون و بنت مخاض

---

[1] ابوبکر صدیق ہو ابو بکر الصدیق اسمہ عبد اللہ بن عثمان ابی قحافة لقبہ العتیق انما سمی عتیقا لان النبی صلی اللہ علیہ وسلم قال من اراد
ان ینظر الی عتیق من النار فلینظر الی ابی بکر رض شہد مع النبی صلی اللہ علیہ وسلم المشاہد کلہا اظلم تجارتہ فی جاہلیة و اوائل السلام و ہو اول الرجال اسلاما
وکان ابیض نحیفا خفیف معروق الوجه غائر العینین ناتی الجبهة عاری الاشاجع یخضب بالحناء والکتم لو لا ابویه و ولده صحبا رضی الله عنهم الاصحاب
الصحابة کان مولده بمکة بعد الفیل بسنتین و ستة اشهر الا ایاما و مات بالمدینة لیلة الثلثاء لثمان بقین من جمادی الآخرة سنة ثلث عشرة من الهجرة
و له ثلث و ستون سنة اوصی الی غسله زوجته اسماء بنت عمیس و استخلف علیه عمر بن الخطاب و کانت خلافته سنتین و ثلثة اشهر
روی عنه خلق کثیر من الصحابة و التابعین

وحفره را ظاهر همی کردم آن مرد کتب جهل را دل از شنیدن این سخن تنگ شد بر خاست و گفت مرا نشر نیست تا علم بنت لبون بکار آیدم گفتم ای هذا هم چندانکه مر دادن زکوة را علم باید ستدن آن را نیز بباید اگر کسی بنت لبونی فرا تو دهد و بستانی آنگاه بترک علم بنت لبون هم نشاید گرفت و اگر کسی را مال نباشد و بایست مال نیز نباشدش هم فرض علم از وی نیفتد فنعوذ بالله من الجهل

فصل

و از مشایخ متصوفه بوده اند که زکوة بستده اند و کسی بوده است که نستده و آنانکه فقرشان باختیار بوده است نستده اند که مال جمع نکنیم تا زکوة نباید داد و از ارباب دنیا هم نستانیم تا ید ایشان علیا بود و از آن ما سفلی و آنانکه اندر فقر مضطر بوده اند بستده اند نه مر بایست خود را بلکه بدان آن خواسته اند که فریضه از گردن برادر مسلمان بر دارند و چون نیت این بود ید علیا این باشد نه آن اگر دست دهنده علیا بودی و دست ستاننده سفلی باطل بودی این معنی قول خدای عز و جل و یاخذ الصدقات و بایستی تا زکوة دهنده فاضلتر بودی از ستاننده و این اعتقاد عین ضلالت بودی پس ید علیا آن باشد که چیزی بحکم وجوب از برادر مسلمان بستاند تا بار آن از گردن وی بیفتد و درویشان دنیائی نیند بلکه ایشان عقبائی اند که اگر عقبائی آن بار از گردن دنیائی برنگیرد حکم فریضه بر وی لازم بود و بقیامت بدان ماخوذ باشد پس حق تعالی مر عقبائی را بایستگی سهل امتحان کرد تا دنیائیان آن بار فریضه را از گردن خود بتوانستند گذارد و لا محاله ید علیا ید فقرا باشد که بر موافقت حق شرع حق خود ستاننده است از آنکه حق خدای تبارک و تعالی بروی واجب بود و اگر ید ستاننده ید سفلی بودی چنانکه گروهی از اهل حشو میگویند ید پیغامبران بایستی که ید سفلی بودی که ایشان حق خدای تعالی می بستدند و بشرط بمصرف میرسانیدند و بر غلطند و پیدا اند که با مرتبه اند و از پس پیغامبران ائمه دین هم برین بوده اند که حق بیت المال می بستده اند و بر غلط است آنکه ید ستاننده را سفلی گوید و خیر دهنده را علیا داند این بهر دو اصلی قوی است اندر تصوف و مضمون این محل باب الجود و السخاوت بوده من آنرا بدین پیوندم و بالله التوفیق و العصمة ۔

باب الجود و السخا

پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم السخی قریب من الجنة و بعید من النار و البخیل قریب من النار و بعید من الجنة بنزدیک علما جود و سخا هر دو بیک معنی باشند اندر صفات خلق اما مر حق تعالی را جواد خوانند و سخی نخوانند

مر جود توفیق و عدم توفیق را که وے خود را بدین نام نخوانده است و از رسول صلی اللہ علیہ وسلم نیز
خبرے نیامده است و باجماع امت و اہل سنت روا نیست که کسے مر خداوند تعالیٰ را نامے نہد
بر مقتضائے عقل و لغت تا کتاب و سنت بدان ناطق نباشد چنانکه خداوند تعالیٰ عالم است و باجماع
امت او را عالم نشاید خواند تا عاقل و فقیه نشاید خواند اگرچه این ہر سه بیک معنی بود نام عالمے بر وے
اطلاق کردند مر صحت توفیق را و ازین دو نام احتراز کردند مر عدم توفیق را ہمچنان نام جواد او را اطلاق
کردند مر صحت توفیق را و اندر سخی احتراز کردند مر عدم توقیف را و مردمان فرقے کرده اند میان جود و سخا
و گفته اند که سخی آن بود که اندر جود تمیز کند و آنچه کند موصول غرضی و سببے باشد و این مقام ابتدا بود اندر
جود و جواد آنکه تمیز نکند و گردش بے غرض باشد و فعلش بے سبب و این حال دو پیغامبر بود صلوات
اللہ علیہما السلام یکے خلیل و دیگر حبیب و اندر اخبار صحاح آمده است که ابراہیم علیه السلام چیزے
نخوردے تا مہمان نیامدے وقتے سه روز بود که تا کسے نیامده گبرے بدر صحرائے او بگذشت ویرا گفت
تو چه مردی گفت گبرم گفتا که مہمانی و کرامت مرا نشائی تا از حقتعالی بدو عتاب آمد که کسے را که من
ہفتاد سال بپروردم ترا گرانی نکرد که گرده فرا وی دہی و باز چون پسر حاتم به نزدیک سید عالم اندر آمد
ردائے خود برگرفت و اندر زیر وے بگسترانید و گفت اذا اتاکم کریم قوم فاکرموه و آنکه تمیز کرد و دریغ
داشت و آنکه تمیز نداشت طیلسان نبوت بساط کافرے گردانید از آنچه مقام ابراہیم علیه السلام مقام سخاوت
بود و از آن پیغامبر ما صلی اللہ علیه وسلم جود و نیکوترین مذہب اندرین معنی آن است که گفته اند که جود متابعت
خاطر اول بود و چون خاطر ثانی مر اول را غلبه کند علامت بخل باشد و اہل تحصیل مر آن را بزرگ داشته اند که
لامحاله خاطر اول از حق باشد و یافتم که اندر نشاپور مردے بود بازرگان که پیوسته بمجلس شیخ ابوسعید مے بود
روزے از شیخ مردے درویشے چیزے خواست آن مرد گفت من دینارے داشتم و قراضه خاطر اول مرا گفت
که دینارے بده و خاطر دیگر گفت که قراضه بده من قراضه بدو بدادم چون شیخ فرا سخن شد از وے پرسیدم
که روا باشد که کسے حق را منازعت کند شیخ گفت تو منازعت کردی که وے گفت دینارے بده و تو
قراضه دادی و نیز یافتم که شیخ ابوعبداللہ رودباری بخانه مریدے اندر آمد وے حاضر نبود بفرمود تا متاع خانه ویرا
ببازار بردند چون مرید اندر آمد بدان معنی خرم شد اما ہیچ چیز نگفت بحکم انبساط شیخ و چون زن اندر آمد آن
معنی بدید اندر خانه شد و جامه خود بکند و اندر انداخت و گفت این ہم از جمله متاع خانه است و ہمان حکم دارد

مرد بانگ بروی زد و گفت این تکلّف است که کردی و اختیار زن گفت ای مرد آنچه شیخ کرد جود او بود باید که بملکِ
نفسِ خود را تکلّفی کنیم تا جودِ ما نیز پدیدار آید مرد گفت بلے چون ما شیخ را بجود مسلّم کردیم آنرا از ما عینِ جود بود
و جود اندر صفتِ آدمی تکلّف بود و مجاز و پیوسته مرید باید که بملکِ نفسِ خود را مبتذل دارد و اندر موافقتِ
امرِ خداوند عزّ وجلّ و از آن بود که سهل بن عبد اللہ گفت رضی اللہ عنہ الصوفی دمہ ھدر و ملکہ مباح
و از شیخ ابو مسلم فارسی شنیدم که گفت وقتے با جماعتے عزمِ حجاز کردم و اندر نواحی حلوان کردان راہ ما
بگرفتند و خرقہا که داشتیم از ما جدا کردند ما نیز با ایشان نیاویختیم و فراغِ دل ایشان اندران بجستیم
یکے اندر میانِ ما بود که اضطرابے میکرد و کردے شمشیر کشید و قصدِ کشتنِ وے کرد و ما جملہ آن کرد را شفاعت کردیم
گفت روا نباشد که من این کذاب را زندہ بگذارم لامحالہ این را بخواہم کشت ما علتِ کشتنِ از وے
بپرسیدیم گفت از آنچه وے صوفی نیست و اندر صحبتِ اولیا خیانت میکند اینچنین کس نابودہ بہ گفتیم از برای
چه گفت از آنچه کمترین درجہ مر متصوفہ را جود است و او را اندرین خرقہ پارہ چندین بند است این چگونہ
صوفی باشد که چندین خصومت با یارانِ خود میکند که ما چندین سال است تا کار شما میکنیم و راہِ شما میزدیم و
علائق از شما قطع میکنیم و گویند که عبد اللہ[۱] بن جعفر بنخل گروہے بر گذشت غلامی حبشی را دید که
گوسفندان کردی و سگے آمدہ بود و پیشِ وے نشستہ وے قرص بیرون کشیدہ فرا وے داد و دیگر و سہ دیگر
عبد اللہ فرا پیشِ وے رفت و گفت اے غلام قوتِ تو ہر روز چند است گفت آنچه دیدی گفت چرا
بدین سگ دادی گفت از آنچه این جا سگان نیست و از راہِ دور بدین جا با امید آمدہ است و از خود نہ
پسندیدم که رنجِ وے ضائع کنم عبد اللہ را آن سخن خوش آمد مر آن غلام را با آن گوسفندان و نخل بخرید و غلام
آزاد کرد و گفت آن گوسفندان و حائط ترا بخشیدم و غلام بر وے دعا کرد و گوسفندان صدقہ داد
و مال سبیل کرد و از انجا برفت مردے بدرِ سرائے حسن بن علی رضی اللہ عنہما آمد و گفت اے پسر پیغامبر خدا
مرا چہار صد درہم وام است حسن رضی اللہ عنہ فرمود تا چہار صد درہم بدو دادند و گریان اندر خانہ شد
گفتند چرا میگریی اے فرزند پیغامبر گفت از آنچه در تفحصِ حالِ این مرد تقصیر کردم تا ویرا بذلِ سوال آوردم
و ابو سہل صعلوکی ہرگز صدقہ بر دست ہیچ درویشے ننہادے و چیزے که بخشیدے اندر دست کسی ندادے

[۱] عبد اللہ بن جعفر و ہو عبد اللہ بن ابیطالب القرشی و امہ اسماء بنت عمیس ولد بارض الحبشہ و ہو اول مولود ولد فی الاسلام بہا توفی بالمدینة سنة ثمانین ولہ تسعون سنة كان جوادا ظریفا حلیما عفیفا یسمی بحر الجود قیل لم یکن فی الاسلام اسخی منہ ۱۲ اسماء الرجال المشکوٰۃ

برزمین نهادی تا بردانستندی از وی پرسیدند گفت و بنار را آن خطر نیست که اندر دست مسلمانی
باید داد تا ید من علیا باشد و ید وی سفلی شود و از پیغامبر صلی الله علیه وسلم می آید که دو من مشک او را
ملک حبشه فرستاد وی یکبار اندر آب کرد و بر خود و بر یاران خود مالید و از انس[1] رضی الله عنه می آید که مردی بیک
سید عالم صلی الله علیه وسلم آمد سید عالم وی را یک وادی میان دو کوه بر گوسفند بخشید چون وی بقوم خود باز
گشت گفت یا قوم اسلام آرید که محمد عطا می بخشد که وی از درویشی نترسد و هم از انس رحمه روایت
کنند که سید عالم علیه السلام را هشتاد هزار درم بیاوردند و آن بر گلیمی فرو ریخت و تا آن همه را نداد از جای
بر نخاست علی گوید کرم الله وجهه که من نگاه کردم اندر آن حال سنگی بر شکم بسته بود از گرسنگی و من
دیدم درویشی را از فقر اخراسان که سلطان را سیصد درم سنگ زر ستاده فرستاد که این بگیر وی بگرمابه شد
و این جمله بگرمابان داد و برفت و بیش ازین اندر مذهب نوریان در باب ایثار اندرین معنی کلمات
گفته ام و اینجا برین اختصار کردم والله اعلم بالصواب

کشف الحجاب السابع فی الصوم

خداوند گفت عزوجل یا ایها الذین آمنوا کتب علیکم الصیام الآیة پیغامبر علیه السلام گفت که جبرئیل
علیه السلام مرا خبر داد که خدا تعالی گفت الصوم لی وانا اجزی به یعنی روزه از من است و بجزای آن
من اولیترم زانچه عبادت صوم سری است که بظاهر هیچ تعلق ندارد و غیر را اندر آن هیچ نصیبی نیست
و جزای آن ازین سبب بی نهایت بود و گفته اند که دخول بهشت خلق را برحمت بود و درجه
بعبادت و خلود بجزای روزه زانچه حق تبارک وتعالی گفت انا اجزی به و جنید رحمه گفت
الصوم نصف الطریقة روزه داشتن نیمه از طریقت است و از مشایخ دیدم که روزه پیوسته
داشتندی و دیدم که جز ماه رمضان نداشتندی و آن التماس مر اجر را بود و این ترک اختیار خود
در آن بود و دیدم که روزه داشتندی و کس ندانستندی چون طعام پیش آوردندی بخوردندی
و این موافق تر است مر سنت را و در خبر است از عائشه و حفصه رضی الله عنهما که پیغامبر صلی الله علیه وسلم
نزدیک ایشان اندر آمد و گفتند انا قد خبئنا لک حیسا قال علیه السلام اما انی کنت ارید الصوم خبرانا
ولکن قربیه سا صوم یوما مکانه و دیدم که ایام بیض و عشرۀ ماه مبارک روزه بداشتندی و رجب

[1] انس بن مالک بن النضر کنیته ابو حمزة الانصاری خادم النبی صلی الله علیه وسلم امه ام سلیم بنت ملحان قدم النبی المدینة وهو ابن عشر سنین انتقل الی البصرة من خلافة عمر لیفقه الناس بها وهو آخر من مات بالبصرة من الصحابة سنة احدی وتسعین وله من العمر مائة وثلثة سنین وقیل قبله وتسعون قال حبلة وابوه والدیه ولد قبل ثمانین ثم ثمانیة وسبعون اسماء رجال مشکوة

وشعبان ورمضان نیز بداشتندے ودیدم کہ صوم داؤد نیز بداشتندے کہ آنرا پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم
خیر الصیام خواندہ است وآں صوم روزے بود وفطر روزے دیگر وقتے من نزدیک شیخ احمد بخاری اندر آمدم طبقے حلوا
اندر پیش وے نہادہ بود وہمی خورد وبمن اشارتے کرد من بر حکم عادت کودکے گفتم روزہ میدارم گفت چرا
گفتم بر موافقت فلاں گفت درست نیاید مر خلق را بر خلق موافقت کردن من قصد کردم تا روزہ بکشایم
گفت چوں از موافقت وے تبرا میکنی پس موافقت من مکن کہ من ہم از خلقم وایں ہر دو چوں یکے باشد
وحقیقت روزہ امساک باشد وکل طریقت اندریں مضمر است وکمترین درجہ اندر روزہ گرسنگی است کہ
الجوع طعام اللہ فی الارض گرسنگی طعام خدا است اندر زمین وگرسنگی بہمہ زبانہا اندر میان خلق
ستودہ است شرعاً وعقلاً پس وجوب روزہ یکماہ باشد پیوستہ بر عاقل وبالغ ومسلم وصحیح ومقیم وابتدائے
آں از رویت ہلال ماہ رمضان بود وانتہائے آں از رویت ہلال ماہ شوال ومر ہر روزے را نیتے صحیح باید وشرطے صادق اما امساک را شرائط بسیار است
چنانکہ جوف را از طعام وشراب نگاہدارد باید کہ چشم را از نظارہ شہوت وگوش را از استماع غیبت وزبان را
از گفتن لغو وآفت وتن را از متابعت دنیا ومخالفت نگاہدارد آنگاہ اینکس بحقیقت روزہ دار باشد
کہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم گفت مر یکے را اذا صمت فلیصم سمعک وبصرک ولسانک ویدک
وکل عضو منک ونیز گفت رُبّ صائم لیس لہ من صومہ الا الجوع والعطش بسیار روزہ دار را
کہ فائدہ نیست مر اورا از روزہ جز گرسنہ بودن وتشنہ بودن ومن کہ علی بن عثمان الجلابی ام رسید عالم را
صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دیدم گفتم یا رسول اللہ اوصنی گفت احبس حواسک حواس خود را اندر
حبس کردن تمامی مجاہدت باشد از آنچہ کلیت علوم را حصول ازیں پنج در بود یکے دیدن دیگر شنیدن
سہ دیگر چشیدن چہارم بوئیدن وپنجم بسودن وایں پنج حواس سپاہ سالاران علم وعقل اندر وچہار را
ازینہا محل مخصوص است ویکے اندر ہمہ اندام شایع است چشم محل نظر است کہ آں کون ولون بیند وگوش
محل سمع کہ آں خبر وصوت شنود وکام محل ذوق کہ مزہ وبیمزگی داند وبینی محل شم کہ آں بوئے خوش
وگندہ داند ولمس را محل مخصوص نیست وآں شایع است در ہمہ اعضا کہ آں نرمی وگرمی وسردی
ودرشتی داند وہیچ چیز نیست کہ آں معلوم آدمی نگردد از علوم کہ نہ حصول آں ازیں پنج در باشد مگر بدیہی
والہامے حق تعالی واندراں آفت روا نباشد واندریں ہر درے ازیں حواس خمس صفوی وکدورتیست
چنانکہ علم وعقل وروح را اندراں مساغ ومجال است مر نفس وہوا را نیز ہست کہ آں آلت مشترک است

بیانِ طاعت و معصیت و سعادت و شقاوت پس ولایت حقتعالی اندر سمع و بصر و رویت و استماع خبر است
و از آن نفس استماع دروغ و نظر شهوت و اندر لمس و ذوق و شم موافقت امر و متابعت سنت است
و از آن نفس مخالفت فرمانِ حق و شریعت پس باید تا روزه دار بود این جمله حواس را در بند کند
تا از مخالفت بموافقت آید تا روزه دار بود و روزه از طعام و شراب کار کودکان و فعل پیرزنان
بود روزه از ملجا و مشرب و مهرب باید کرد که خداوند تعالیٰ گفت وَمَا جَعَلْنَاهُمْ جَسَدًا لَّا يَأْكُلُونَ
الطَّعَامَ و نیز گفت أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا ما هر مطبوع را نیازمند طعام گردانیدیم و خلق را
از برائے بازی بنیافریدیم پس امساک از لهو و حرام مے باید کرد نه از اکلِ حلال عجب دارم از آنکه
گوید روزهٔ تطوع دارم و از فریضه دست بدارد که معصیت ناکردنِ فریضه است و روزهٔ تطوع
پیوسته داشتن سنت فنعوذ بالله من قسوة القلب و چون کسے را از معصیت عصمت بود همه
احوالِ وے صوم بود و گویند که سهل بن عبدالله تستری رضی الله عنه آن روز که از مادر بزاد صائم بود و روز که
از دنیا برفت هم صائم بود گفتند این چگونه بود گفتند آن روز که مولودِ وے بود وقتِ صبح بود تا نمازِ شام هیچ شیر نخورد
و چون از دنیا بیرون شد روزه دار بود و این روایت ابو طلحة المالکی آورد و علما اندر روزهٔ وصال نهی آمده
از رسول علیه السلام که چون وے وصال کردے صحابه نیز با وے موافقت کردندے گفت شما وصال مکنید
اِنِّي لَسْتُ كَأَحَدِكُمْ اِنِّي اَبِيْتُ عِنْدَ رَبِّي يُطْعِمُنِي وَيَسْقِيْنِي که من چون شما نیستم که مرا از حقتعالیٰ
هر شب طعام و شراب آرند پس اربابِ مجاهدت گفتند که این نهی شفقت است نه نهی تحریم و گروهے
گفتند که خلافِ سنت باشد وصال کردن اما بحقیقت وصال خود محال بود از آنچه چون روز بگذشت
شب روزه نباشد و چون عقد روزه بشب بند و وصال بنا شد و از سهل بن عبدالله تستری حکایت آید
که هر پانزده روز یکبار طعام خوردے و چون ماه رمضان بودے تا عید هیچ طعام نخوردے و هر شب چهار صد رکعت
نماز کردے پس این از امکانِ طاقتِ آدمیت بیرون است مگر بمشرب الٰهی نتوان کرد و آن تائیدی باشد
که عینِ آن غذاے او گردد و یکے را غذا طعام دنیا بود و یکے را غذا تائید مولیٰ و معروف است از شیخ ابو نصر سراج
طاوس الفقرا صاحب اللمع که وے ماه رمضان به بغداد فرا رسید و اندر مسجد شونیزیه او را خانه بخلوت دادند و امامت

شعر منعما نیستم چنبر انا کالبہے که نخورند طعام ۱۲ ترجمان ... آیا پنداشتید که آفریدیم شمارا بیهوده ... پس پناه میگیریم بخدا تعالیٰ از
قساوت قلب ... بدرستیکه من نیستم مانند یکے از شما بدرستیکه شب کنم نزد پروردگار خود که او طعام دهد مرا و نوشاند مرا ۱۲

درویشان بدو تسلیم کردندی تا عید اصحاب را امامی میکردی و اندر تراویح پنج ختم بکردی هر شب خادم قرصی بدان
در خانه آوردی و بدو دادی چون روز عید شدی بنماز برفت خادم در خانه نگاه کرد هر سی قرص بر جای
بود و علی بن بکار رحمة الله علیه روایت کرد که حفص مصیصی را دیدم که اندر ماه رمضان جز پانزدهم روز
هیچ نخورد و از ابراهیم ادہم روایت آرند که ماه رمضان از ابتداء تا انتها هیچ چیز نخورد و ماه تموز بود و هر
روز بمزدوری گندم درودی و آنچه بستدی بدرویشان دادی و همه شب تا روز نماز کردی و ویرا اکراه
کردند نخورد و نخفت و از شیخ ابو عبد الله خفیف می آید رحمة الله علیه که چون از دنیا بیرون شد چهل چله
پیوسته بداشته بود و من پیرے دیدم که در بیابانی پیوسته هر سال دو چله بداشتے و دانشمند ابو محمد
بالغری رحمة الله علیه چون از دنیا برفت من آنجا حاضر بودم هشتاد روز بود که هیچ نخورده بود و هیچ نمازش
از جماعت نرفته بود درویشی از متأخران که هشتاد بار روز هیچ نخورده بود و هیچ نمازش از جماعت
نرفت و اندر مرو دو پیر بودند یکی مسعود نام و یکی شیخ ابو علی سیاه گفتندے رحمهما الله مسعود بابو علی کس
فرستاد که این دعاوی تا چند بیا تا چهل روز بنشینیم که هیچ چیز نخوریم وی گفت بیا تا هر روز سه بار چیزے بخوریم
و چهل روز بایک طهارت باشیم و اشکال این مسئله هنوز برجاست جهال بدین تعلق کنند که وصال
روا باشد و اطبا اصل این معنی را انکار کنند و من بیان این بتمامی بگویم تا سخن از حیز اشکال مهنا و مهمل
شود و بدانکه وصال کردن بے آنکه خلل اندر فرمان خداوند اندر آید کرامت بود و کرامت محل خصوص
دارد و نه محل عموم و چون حکم آن عام نباشد امر بدان درست نیاید و اگر اظهار کرامت عام بودے
ایمان جبر شدے و بر معرفت عارفان را صواب نبودے پس چون رسول الله صلی الله علیه وسلم صاحب
معجزه بود وصال آشکارا کرد و مر اہل کرامات را اظهار آن نهی کرد که کرامات را شرط ستر باشد و معجزه را
کشف و این فرقی واضح است میان معجزه و کرامات و این قدر کفایت بود آنرا که هدایت بود و اصل چله ایشان
تعلق بحال موسی دارد صلوات الله علیه و اندر حال مقام مکالمه درست آید و چون خواهند که کلام
خداوند بسر بشنوند چهل روز گرسنه باشند و چون سی روز بگذرد مسواک کنند و از بعد آن ده روز دیگر بباشند
لامحاله خداوند بسر ایشان سخن گوید زانچه هر چه انبیا را بر اظهار روا بود اولیا را آن معنی بر اسرار الهام روا باشد
پس شنیدن کلام حق با بقاء طبع روا نباشد و چهار طبع را چهل روز نفی مشرب و غذا باید تا مقهور گردند و
کل ولایت مصفائی محبت و لطائف روح را شود و بدین متعلق است باب الجوع و ما حقیقت آنرا مکشوف گردانیم تا معلوم شود

روزه داران مجوزه

باب الجوع و ما یتعلق بها

خداوند گفت عزوجل وَلَنَبْلُوَنَّکُمْ[1] بِشَیْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنفُسِ وَالثَّمَرَاتِ پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم بطن[2] جایع احب الی اللہ تعالیٰ من سبعین عابد عاقل بدانکہ گرسنگی را شرفے بزرگ است بنزدیک جملہ امم و ملل ستودہ زانچہ از روئے ظاہر گرسنہ را خاطر تیزتر بود و قریحہ مہذب تر و تندرست تر مر آنرا کہ شربتے بیشتر نباشد و بریاضت خود را مہذب گردانیدہ باشد لان[3] الجوع للنفس خضوع وللقلب خشوع جایع را تن خاضع بود و دل خاشع زانچہ قوت نفسانی بجوع ناچیز گردد و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم اجیعوا بطونکم و اظمئوا اکبادکم واعروا[4] اجسادکم لعل قلوبکم تری اللہ عیانا فی الدنیا شکمہا گرسنہ دارید و جگرہا تشنہ دارید و تنہا را برہنہ دارید تا مگر خداوند را بہ بینید بدل در دنیا اگرچہ تن را از گرسنگی بلا بود و دل را بداں ضیا بود و جان را صفا بود و سر را لقا بود چوں سر لقا یابد و جان صفا یابد و دل ضیا یابد چہ زیاں اگر تن بلا یابد کہ سیر خوردگی را بس خطرے نیست کہ اگر خطر بودے ستوراں را سیر نکردندے کہ سیر خوردگی کار ستوراں بود و گرسنگی علاج بیماران و نیز گرسنگی عمارت باطن بود و سیر خوردگی عمارت البطون یکے عمر اندر عمارت باطن کند تا مر حقتعالیٰ را مفرد شود و از علایق مجرد چگونہ برابر بود با آنکہ عمر اندر عمارت بدن کند و خدمت ہوائے تن یکے را عالم از برائے خوردن باید و یکے را خوردن از برائے عبادت کردن بسیار غرق باشد میان این و آن کان المتقدمون یاکلون لیعیشوا وانتم تعیشون لتاکلون متقدمان از برائے آن خوروند تا بزیستندے و شما از برائے آن میزیید تا بخورید الجوع[5] طعام الصدیقین و مسلک المریدین و قید الشیاطین و بعد قضاء اللہ و قدرہ بیروں افتادن آدم[6] از بہشت و دور گشتن وے از جوار حقتعالیٰ از برائے لقمہ بود و بحقیقت آنکہ اندر جوع مضطر بود جایع نباشد زانچہ طالب اکل با اکل بود پس آنکہ او را درجۂ جوع بود تارک اکل بود نہ از اکل ممنوع بود و آنکہ اندر حال وجود اکل ترک آن بگوید

---

[1] و ہر آئینہ بیازمائیم شما را بچیزے از ترس و گرسنگی و نقصان مالہا و جانہا و میوہ ہا ۱۲ فتح الرحمان [2] شکم گرسنہ دوست تر است نزد خدا تعالیٰ از ہفتاد پرستش کنندہ غفلت کنندہ ۱۲ [3] بدرستیکہ گرسنگی برائے نفس خود عجز و برائے عادل فروتنی ۱۲ [4] گرسنگی طعام راستگویان است و جائے رفتن آنانکہ ارادتمند اند لیس حکم خدا تعالیٰ و اندازہ او تعالیٰ ۱۲

و با درنج گرسنگی بگشتند وے جایع باشند و قید شیطان و حبس و ہوائے نفس بجز گرسنگی نباشند و کتانی گوید رح
ومن حکم المریدین ان یکون فیہ ثلثة اشیاء نومہ غلبة وکلامہ ضرورة واکلہ فاقة شرط مرید
آن بود کہ اندر وے سہ چیز موجود بود یکے خوابِ وے جز بغلبہ نباشد و سخنش جز بضرورت نہ و خوردنش جز بفاقہ نہ
و فاقہ بنزدیک بعضے دو شبانروز بود و بنزدیک بعضے سہ شبانروز بود و بنزدیک بعضے یکہفتہ و بنزدیک
بعضے چہل روز زانچہ محققان برآنند کہ جوع صادق ہر چہل شبانروزے یکبار بود و آن جان داری بود و در آن
میان آنچہ پدید آید آن شرہ و غرورِ طبع بود و بدان عافاک اللہ کہ عروقِ اہلِ معرفت جملہ بران اسرارِ خدا اند
است و دلہائے شان موضعِ نظرِ حق تعالی و از دلہا اندر صدورِ ایشان درہا کشادہ است و عقل و
ہوا بر درگاہ ایشان نشستہ روح مر عقل را مدد کند و نفس مر ہوا را و ہر چند کہ طبایع با غذیہ پرورش بیش یابند
نفس قوی تر شود و ہوا تربیت بیشتر یابد و صولتِ وے اندر اعضا پراگندہ تر باشد و اندر ہر عرقے
از انتشارِ آن حجابے دیگر گونہ پدیدار آید و چون طالبِ اغذیہ دست از نفس باز گیرد ضعیف تر
بیشود و عقل قوی تر میگردد و قوت نفس از عروق گسستہ تر میباشد و اسرار و براہینِ وے ظاہر تر میگردد
و چون نفس از حرکاتِ خود فرو ماند و ہوا از وجودِ خود فانی شود ارادتِ باطل اندر اظہارِ حق محو شود
آنگاہ کلِ مرادِ مرید حاصل آید و از ابوالعباس قصاب می آرند رحمۃ اللہ علیہ کہ گفت طاعت و معصیت
من اندر دو گروہ بستہ است چون بخورم مایہ ہمہ معاصی اندر خود بیابم و چون دست از آن بدارم اصل
ہمہ طاعات در خود بینم اما گرسنگی را ثمرہ مشاہدت بود کہ مجاہدہ قائدِ آنست پس سیری با مشاہدہ بہتر
از گرسنگی با مجاہدہ زانچہ مشاہدہ معرکہ گاہِ مردانست و مجاہدہ ملاعبتِ صبیان فالشبع بشاہد
الحق خیر من الجوع بشاہد الخلق و اندرین معنی سخن بسیار است اما من برین اختصار کردم مر خوف
تطویلِ کتاب را و باللہ التوفیق واللہ اعلم بالصواب.

کشف الحجاب الثامن فی الحج

خداوند
جل جلالہ فرمود وَلِلّٰہِ عَلَی النَّاسِ حِجُّ الْبَیْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَیْہِ سَبِیْلًا و از فرایضِ اعیان یکے حج باشد
بر بندہ اندر حالِ صحتِ عقل و بلوغ و اسلام و حصولِ استطاعت و آن احرام بود بمیقات
و وقوف اندر عرفات و طوافِ زیارت خانہ باجماع و باختلاف و سعی و میان صفا و مروہ و
بے احرام اندر حرم نشاید شد و حرم را بدان حرم خوانند کہ اندر وے مقامِ ابراہیم است و محلِ امن بسیر

منصوص حق خدا تعالی است مر مردمان حج خانہ کعبہ ہر کہ توانا دارد رفتن بسوئے آن از جہت اسباب راہ ۱۲ فتح الرحمان۔

ابراهیم را دو مقام بوده است یکی مقام تن وی و دیگر مقام دلش مقام تن مکه و مقام دل خلّت هر که
قصد مقام تن وی کند از همه شهوات و لذات اعراض باید کرد و محرم ببود و کفن اندر پوشید و دست
از صید حلال بداشت و جمله حواس را در بند کرد و بعرفات حاضر شد و از آنجا بمزدلفه و مشعر الحرام رفت و
سنگ برگرفت و بمکه کعبه را طواف کرد و بمنا آمد و آنجا سه روز ببود و سنگها بشرط بینداخت و آنجا موی سر حلق کرد و قربان
کرد و جامها اندر پوشید و باز چون کسی قصد مقام دل وی کند از مالوفات اعراض باید کرد و بترک لذات
و راحات بگفت و از ذکر اغیار معرض شد و از آنچه التفات وی بکون محظور باشد آنگاه بعرفات معرفت قیام
کرد و از آنجا قصد مزدلفهٔ الفت کرد و از آنجا سر را بطواف حرم تنزیه حق فرستاد و سنگ هوا و خاطرهای فاسد
بمنا بینداخت و نفس را اندر مسحخ گاه مجاهدت قربان کرد و بمقام خلّت رسید پس دخول آن مقام امن ایمان
باشد از دشمن و شمشیر ایشان و دخول مقام دل امان بود از قطیعت و اخوات آن و رسول گفت صلی الله
علیه و سلم الحاج وفد الله یعطیهم ما سألوا و یستجیب لهم ما دعوا حاج وفد خداوند باشند بدهد ایشان را
آنچه خواهند و اجابت کند بدانچه دعا کنند و تسلیم کند بدانچه خواهند و پاسخ کنند و گروه دیگر پناه خواهند و
این گروه دیگر نخواهند و نه دعا کنند تسلیم کنند چنانکه ابراهیم صلوات الله و سلامه کرد اذ قال له ربه
أسلم قال أسلمت لرب العالمین و چون ابراهیم علیه السلام بمقام خلّت رسید از علایق فرو شد و دل
از غیر بگسست خفتن خالی خواست تا وی برابر سر خلایق جلوه کند نمرود را برگماشت تا میان وی و ازان مادر و
پدرش جدائی افگند و آتشی برافروخت ابلیس بیامد و منجنیق بساخت و وی را اندر چرم گاو بدوختند و اندر
پله منجنیق نهادند جبرئیل آمد و پله منجنیق بگرفت و گفت هل لک الی من حاجة ابراهیم گفت اما الیک فلا
گفت پس بر خدای هم حاجتی نداری ابراهیم گفت حسبی من سؤالی علمه بحالی ابراهیم گفت مرا خود آن
بسنده باشد که او میداند که مرا از برای او در آتش می اندازند علم او مرا از زبان مرا از سوال منقطع گردانیده است
و محمد بن الفضل گوید عجب ازان دارم که در دنیا خانه وی طلبد چرا انه اندر دل مشاهدت وی طلبد خانه وقت
باشد که یابد و وقتی نیابد که دنیا بد و مشاهدت لا محاله باشد اگر زیارت سنگی که اندر سالی یکبار بود نظری باشد فریضه
بود دلی که شبان روزی [illegible] سیصد و شصت نظر بود زیارت او اولیتر باشد تا اهل التحقیق را اندر هر قدم از راه مکه
نشانی نیست و چون بحرم رسند از هر یکی خلعتی بیابند و ابویزید گوید رحمة الله علیه هر کرا ثواب و جزای عبادت بفردا افتاد

۱ آنگاه که گفت او را پروردگار که منقاد شو گفت منقاد شدم پروردگار عالمیان را ۲ فتح الرحمان ۳ آیا برای تو نیست سوی من حاجتی. گفت حاجت نیست

گوخود را مرور عبادت نکرد که ثواب هر نفسے از عبادت و مجاهده اندر حال حاصل است و هم او گوید که
نخستین حج من بجز خانه هیچ چیز ندیدم و دوم بار هم خانه دیدم و هم خداوند خانه و سه دیگر خداوند خانه دیدم
و خانه هیچ ندیدم و در جمله حرم آنجا بود که مجاهده بود آنجا بود که مشاهدت تعظیم بود و آنرا که کل عالم میعادگاه
قربت و خلوتگاه انس نباشد وے را از دوستی هنوز خبر نباشد و چون بنده مکاشف بود عالم جمله حرم وے
باشد و چون بنده محجوب باشد حرم وے را اظلم تر همه عالم بود و اظلم[1] الاشیاء دار الحبیب بلا حبیب پس
قیمت مشاهدت بفناء ذاتست اندر محل خلت که خداوند سبب آن معنی دیدار کعبه را گردانیده است نه
قیمت کعبه راست اما سبب را بهر سبب تعلق باید کرد تا عنایت حقتعالی از کدام کمینگاه روئے نماید و از کجا
پیدا شود و مراد طالب از کجا روئے نماید پس مراد مردان اندر قطع مفازات و بوادی نه عین حرم بوده است
که دوست را رویت حرم حرام بود بلکه مراد مجاهدت بوده است اندر شوقی مقلقل و بایسے و راندر محبتے
دایم یکے نزدیک جنید آمد او را گفت از کجا مے آئی گفتا بحج بودم جنید گفت حج کردی گفت بلے
گفت از ابتدا که از خانه برفتی و از وطن رحلت کردی از همه معاصی رحلت کردی گفتا نه گفت پس رحلت
نکردی گفت چون از خانه برفتی اندر هر منزلے که بشب مقام کردی مقامے از طریق حق اندران
مقام قطع کردی گفتا نه گفت پس منازل نسپردی گفت چون محرم شدی بمیقات از صفات
بشریت جدا شدی چنانکه از جامه و عادات گفتا نه گفت پس محرم نشدی گفت چون بعرفات واقف
شدی اندر کشف مجاهدت وقفت پدیدار آمد یا نه گفتا نه گفت پس بعرفات نه ایستادی گفت چون
بمزدلفه شدی و مرادت حاصل شد همه مرادهائے نفسانی ترک کردی گفتا نه گفت پس بمزدلفه نشدی
گفت چون خانه را طواف کردی بدیده سر اندر محل تنزیه لطایف حضرت جمال حق را دیدی گفتا نه
گفت پس طواف نه کردی گفت چون سعی کردی میان صفا و مروه مقام صفا و درجه مروه را ادراک کردی
گفتا نه گفت هنوز سعی نکردی گفت چون بمنا آمدی همتهائے تو از تو ساقط شد گفتا نه گفت پس هنوز
بمنا نرفتی گفت چون بمنحرگاه آمدی و قربانی کردی خواستهائے نفسانی را قربان کردی گفتا نه گفت پس
قربان نه کردی گفت چون سنگ انداختی هر چه با تو صحبت کرد از معانی نفسانی همه بینداختی گفتا نه
گفت پس هنوز سنگ نینداختی و حج نکردی باز گرد و بدین صفت حج کن تا بمقام ابراهیم برسی شنیدم که

[1] تاریک ترین از چیزها خانه دوست است بجز دوست ۱۲

یکے از بزرگان اندر مقابلہ کعبہ نشستہ بود و میگریست و ایں ابیات میگفت **شعر**

واصبحت یوم النحر والعین نزل [له] ؛ وکان حدی الحادی بنا و معجل ؛ اسایل عن سلمی فهل من مخبر ؛ بان له علما بها این تنزل ؛

لقد افسدت حجی و نسکی و عمرتی ؛ وفی البین شغل عن الحج اشغل ؛ سارجع من عاصی لحجة قابل ؛ فان الذی قد کان لا یتقبل ؛

فضیل بن عیاض گوید جوانے دیدم اندر موقف خاموش ایستادہ سر فرو د افگندہ ہمہ خلق اندر دعا بودند و وے خاموش می بود گفتم اے جوان تو نیز چرا دعا و انبساطی نگفتی گفت مرا وحشتی افتادہ است وقتے کہ داشتم از من فوت شدہ و ہیچ روے دعا کردن ندارم گفتم دعا کن تا خدائے تعالیٰ ترا ببرکات ایں جمع بسر مراد رساند گفت خواست کہ دست برگیرد و دعا کند نعرہ از وے جدا شد و جانش با آں نعرہ برآمد

ذوالنون مصری گوید کہ جوانے دیدم بمنا ساکن نشستہ بود و ہمہ خلق بقربانہا مشغول بودند من اندر وے نگاہ میکردم تا چکند و کیست گفت بار خدایا ہمہ خلق بقربانہا مشغول اند من نیز میخواہم تا نفس خود را قربان کنم اندر حضرت تو از من بپذیر ایں بگفت و بانگشت سبابہ میان گلو اشارت کرد و بیفتاد چوں نگاہ کردم مردہ بود رحمۃ اللہ علیہ پس حجہا بر دو گونہ یکے اندر غیبت و دیگر اندر حضور آنکہ اندر مکہ در غیبت باشد چناں بود کہ اندر خانہ خود اندر غیبت بود از آنچہ غیبتے از غیبتے اولیٰتر نباشد و آنکہ اندر خانہ خود حاضر باشد چناں بود کہ بمکہ حاضر باشد حضرتے از حضرتے اولیٰتر نباشد پس حج مجاہدتے مر کشف مجاہدت را باشد و مجاہدت علت مشاہدت نگردد کہ سبب آن است و سبب را اندر حقیقت معانی تاثیرے بیشتر نباشد پس مقصود از حج نہ دیدار خانہ باشد کہ مقصود کشف مشاہدہ است کنوں من اندر مشاہدت بابے کہ متضمن ایں معنی است بیارم تا بحصول مقصود تو مقرب باشد انشاء اللہ تعالیٰ واللہ اعلم بالصواب۔

بابُ المشاہدۃ

پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اجیعوا بطونکم [له] دعوا الحرص واعروا اجسادکم قصروا الامل واظماوا اکبادکم دعوا الدنیا احلکم ترون اللہ بقلوبکم و نیز گفت اندر حال سوال از جبرئیل علیہ السلام از احسان

[له] دبامداد کردم در روز ذبح قربان سپید کوچ میکنند و بود حدی کنندہ آواز کنندہ و ادرعت کنندہ سوال کنم از سلمی پس آیا خبر دہندہ باشنکہ بدرستیکہ برائے او دانستن ایں کجا فرود آئی برآئینہ فساد کردن حج خود و نسک خود و عمرہ خود و در جدائی برائے من شغلیست روگردانی است از حج خواہم بازگشت از سال خود برائے حج آیندہ پس بدرستیکہ او ہرانچہ کردم قبول کردہ نمیشود ۱۲ [له] گرسنہ کنید شکمہا را باز دارید حرص و برہنہ کنید بدنہائے خود را کوتاہ کنید امید را تشنہ دارید جگرہا را و بخواہید خدا تعالیٰ را ۱۲

ان تعبد الله کانک تراه فان لم تکن تراه فانه یراک و وحی فرستاد بداؤد علیه السلام یا داؤد اتدری ما
معرفتی قال لا قال هی حیات القلب فی مشاهدتی و مراد این طایفه از عبادت مشاهدهٔ دیدار دل است که بدل
حقتعالی را می بینند اندر خلا و ملا بیچون و بیچگونه و ابوالعباس بن عطا گوید رحمة الله علیه اندر قول خدای عز و جل
اِنَّ الَّذِیْنَ قَالُوْا رَبُّنَا اللّٰهُ بالمجاهدة ثُمَّ اسْتَقَامُوْا علی بساط المشاهدة و حقیقت مشاهده بر دو گونه باشد
یکی از صحت یقین و دیگر از غلبهٔ محبت بدرجه رسد که کلیت وی همه حدیث دوست گیرد جز وی را نه بیند و محمد
بن واسع گوید رحمة الله علیه ما رأیت شیئا قط الا و رأیت الله فیه ای بصحة الیقین ندیدم هیچ چیز الا
که خدای تعالی را اندران بدیدم و یکی از مشایخ گوید رحمة الله علیه ما رأیت شیئا و رأیت الله قبله
و این دیدار بود از حق بخلق شبلی گوید رحمة الله علیه ما رأیت شیئا قط الا الله یعنی بغلبات المحبة و غلیان
المشاهدة پس یکی فعل بیند و اندر دید فعل بچشم سر فاعل بیند و بچشم سر فعل یکی را محبت فاعل از کل
برباید تا خود همه فاعل بیند پس طریق این استدلالی بود و از آن آن جذبی و معنی این آن بود که یکی مستدل
بود تا اثبات دلایل حق بر وی عیان گردد و یکی مجذوب و ربودهٔ شوق حق باشد یعنی دلایل و حقایق ویرا
حجاب آید لان من عرف شیئا لا یطمئن غیره و من احب شیئا لا یطالع غیره فیترک المنازعة مع الله
والاعتراض علیه فی احکامه و افعاله آنکه بشناسد با غیر نیارامد و آنکه دوست دارد غیر نه بیند پس بر
فعل خصومت نکند تا منازع نباشد و بر کردارش اعتراض نکند تا متصرف نباشد و خداوند تعالی
از رسول الله صلی الله علیه وسلم و معراج او ما را خبر داد و گفت مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی من شدة شوقه
الی الله تعالی بچشم هیچ چیز باز نگرفت تا آنچه بایست بدل بدید هرگاه که محبت چشم از موجودات فراز کند
لامحاله بدل غیر خدای را نبیند و خدای گفت عز و جل لَقَدْ رَاٰی مِنْ اٰیٰتِ رَبِّهِ الْکُبْرٰی و نیز گفت عز
قُلْ لِّلْمُؤْمِنِیْنَ یَغُضُّوْا مِنْ اَبْصَارِهِمْ ای ابصار العیون من الشهوات و ابصار القلوب عن المخلوقات
پس هر که بمجاهدت چشم سر را از شهوات بخواباند لامحاله حق را بچشم سر بیند فمن اکثر اخلص مجاهدة کان اصدق
مشاهدة پس مشاهدهٔ باطن مقرون مجاهدهٔ ظاهر بود و سهل بن عبدالله تستری رحمة الله علیه گوید من غض
بصره عن الله طرفة عین لا یهتدی طول عمره هر که بصر بصیرت بیک طرفة العین از حق فراز کند هرگز راه نیابد زانچه

۱؎ پرستش کن خداتعالیٰ را گویا تو ہمی بینی او را پس اگر نہ بینی تو او را پس بدرستیکہ او می بیند ترا ۱۲ ۲؎ اے داؤد آیا میدانی چیست شناخت من گفت
داؤد نہ فرمود خدا بتعالیٰ زندگی دل در دیدار من ۱۲ ۳؎ بہ آئینہ معائنہ کرد بعضے بزرگ پروردگار خود را ۱۲ ۴؎ بگو بہر دل مسلمانان کہ بپوشند چشم خود را

التفات غیر بازگشتن بود بغیر حق و هر کرا با غیر باز گذاشتند هلاک شد پس اهل مشاهدت را عمر آن بود
که اندر مشاهده بود و آنچه اندر مغایبه بود آنرا از عمر نشمرند که آن ایشانرا مرگ بر حقیقت بود چنانکه ابویزید
رحمة الله علیه را پرسیدند که عمر تو چند است گفت چهار سال گفتند این چگونه باشد گفت هفتاد سال
بود که اندر حجاب عمر گذشت اما چهار سال است تا ویرا همی بینم و روزگار حجاب از عمر نباشد و شبلی
گفت اندر حال دعا اللهم اخباء الجنة والنار فی خبایا غیبك حتی نعبدك بغیر واسطة بار خدایا بهشت
و دوزخ را اندر خزائن غیب خود نهان کن و یاد آن از دل خلق فراموش گردان تا ترا از برای آن
نپرستند چون اندر بهشت طبع را نصیب است امروز بحکم یقین غافل عبادت از برای آن میکنند چون دل را
از محبت نصیب نیست غافل لامحاله از مشاهده محجوب باشد و رسول صلی الله علیه وسلم از شب معراج
عائشة رض را خبر داد که حق را ندیدم و ابن عباس رض روایت کند که رسول صلی الله علیه وسلم مرا گفت حق را بدیدم
پس خلق درین اختلاف بماندند و آنچه بهتر بالصواب وی از میانه ببرد اما آنچه گفت دیدمش عبارات
از چشم سر گرد و آنچه گفت که ندیدم بیان از چشم سر گرد که یکی ازین دو از اهل باطن بود و یکی از اهل ظاهر
سخن با هر یک باندازهٔ روزگار وی گفت پس چون بچشم سر دید اگر واسطهٔ چشم نباشد چه زیان و
جنید گفت رحمة الله علیه که اگر خداوند مرا گوید که مرا ببین گویم نه بینم که چشم اندر دوستی غیر بود و بیگانه غیرت
غیریت مرا از دیدار باز دارد که اندر دنیا بی واسطهٔ چشم همی دیدمش پس در عقبی واسطه چکنم والله الهادی
والله اعلم بالصواب **شعر** انی لاحسد ناظری علیکا ÷ فاغض طرفی اذ نظرت الیکا ÷ و دوست را
از دیدهٔ خود دریغ دارند که دیده بیگانه باشد آن پیر را گفتند خواهی تا خداوند را ببینی گفتا نه گفتند
چرا گفت چون موسی بخواست ندید و محمد علیه الصلوة والسلام نخواست بدید پس خواست ما حجاب اعظم
ما بود از دیدار حقتعالی از آنچه وجود ارادت اندر دوستی مخالفت بود و مخالفت حجاب باشد و چون ارادت
اندر دنیا سپری شد مشاهده حاصل آمد و چون مشاهده ثبات یافت دنیا چون عقبی بود و عقبی چون دنیا
و ابویزید گوید رحمة الله علیه ان لله عبادا لو حجبوا عن الله فی الدنیا والآخرة لارتدوا خدایتعالی را
بندگانند که اگر در دنیا و عقبی بطرفة العین از وی محجوب گردند مرتد شوند یعنی پیوسته مر ایشانرا بدوام مشاهده
می پرورد و بحیات محبت شان زنده میدارد و لامحاله چون مکاشف محجوب گردد مطرود شود و ذوالنون
گوید رحمة الله علیه روزی اندر مصر میرفتم کودکانرا دیدم که سنگ اندر جوانی می انداختند گفتم از وی چه میخواهید

گفتند کہ این دیوانہ است گفتم چہ علامت جنون بر وے پدید مے آید گفتند میگوید کہ من خدا را می بینم گفتم اے جوانمرد این تو میگوئی یا بر تو میگویند گفتا نہ من میگویم کہ اگر یک لحظہ من حق را نہ بینم محجوب مانم و طاعت ندارمش اما اینجا قومی را غلط افتادہ است از اہل این قصہ ومی پندارند کہ رویت قلوب و مشاہدہ آنرا صورتے بود کہ اندر دل وہم مر آنرا اثبات کند اندر حالت ذکر و یا فکر و این تشبیہ محض و ضلالت ہویدا بود از انچہ خداوند تعالیٰ را اندازہ نیست تا اندر دل بوہم اندازہ گیرد یا عقل بہ کیفیت او مطلع شود ہر چہ موہوم باشد آن ہم از جنس وہم باشد و ہر چہ معقول باشد از جنس عقل و حق تعالیٰ مجانس اجناس نیست و لطایف و کثایف جملہ جنس یکدیگر ند اندر محل مضادت ایشان ہر یکدیگر را جنس باشند از انچہ اندر تحقیق توحید ضد جنس بود اندر جنب قدیم کہ اضداد و محدث اند و حوادث یک جنس اند تعالی اللہ عن ذالک عما یصفہ الملاحدۃ علوا کبیرا پس مشاہدہ اندر دنیا چون رویت بود اندر عقبی چون باتفاق و اجماع جملہ اصحاب اندر عقبی رویت روا بود پس اندر دنیا نیز مشاہدت روا بود پس فرق نباشد میان مخبرے کہ از مشاہدت عقبی خبر دہد و میان مخبرے کہ از مشاہدہ دنیا خبر دہد از این دو معنی با جازت خبر دہد نہ بدعوی یعنی گوید کہ دیدار و مشاہدت روا بود اما نگوید کہ مرا دیدار بودہ است دیا اکنون نیست از انچہ مشاہدت صفت سر من بود و خبر دادن عبارت زبان و چون زبان را از سر خبر بود تا عبارت کند این مشاہدت نباشد بلکہ دعوی بود ز انچہ چیزے کہ حقیقت آن اندر عقول ثبات نیابد زبان چگونہ از آن عبارت تواند کرد جز بمعنی مجاز لان المشاہدۃ قصر اللسان بحضود الجنان پس از این معنی سکوت را درجہ برتر از نطق باشد ز انچہ سکوت علامت مشاہدہ بود و نطق نشان شہادت و بسیار فرق باشد میان شہادت بر چیزے و میان مشاہدت چیزے و از آن بود کہ پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم اندر درجہ قرب و محل اعلی کہ حق تعالیٰ وی را بدان مخصوص گردانیدہ بود گفت لا اُحصی ثناء علیک من ثنائے ترا احصا نتوانم کرد ز انچہ اندر مشاہدہ بود و مشاہدہ اندر درجہ دوستی کمال یگانگی بود و اندر یگانگی عبارت کردن بیگانگی بود آنگاہ گفت انت کما اثنیت علی نفسک تو آنی کہ ثنا بر خود گفتہ یعنی اینجا گفتۂ تو گفتۂ من باشد و ثنائے تو ثنائے من و من زبان را اہلیت آن ندانم کہ از حال من عبارت کند و نیز بیان را مستحق آن نہ بینم کہ حال مرا ظاہر کند و اندرین معنے گویندہ گوید **شعر** تمنیت من اھوی فلما رأیتہ ؛ بھت فلما املک لسانا و لا طرفا

اینست احکام مشاهدت بتمامی بر سبیل اختصار و بالله التوفیق

کشف الحجاب التاسع فی الصحبة مع آدابها واحکامها

خداوند گفت عزوجل یا ایها الذین آمنوا[1] قوا انفسکم واهلیکم نارا ای ادبوهم و رسول گفت صلی الله علیه وسلم حسن الآداب من الایمان[2] ونیز گفت ادبنی ربی فاحسن تادیبی[3] پس بدانکه زینت همه امور دینی و دنیای متعلق با دابست و هر مقامی را از مقامات اصناف خلق ادبی است و متفق اند کافر و مسلمان و ملحد و موحد و سنی و مبتدع بر آنکه حسن آداب اندر معاملات نیکو است و هیچ رسم اندر عالم بی استعمال ادب ثابت نگردد و آداب اندر مردم حفظ مروت بود و اندر دین حفظ سنت و اندر دنیا حفظ حرمت و این هر سه بیکدیگر پیوسته است زانچه هر کرا مروت نباشد متابعت سنت نباشد و هر کرا حفظ سنت نباشد رعایت حرمت نباشد و حفظ ادب اندر معاملت از تعظیم مطلوب حاصل آید اندر دل و تعظیم حق و شعائر وی در طریقت تصوف از تقوی بود و هر که به بیحرمتی تعظیم شواهد حق را بزیر پای آرد ویرا اندر طریق متصوفه هیچ نصیبی نباشد و هیچ حال سکر و غلبه مر طالب را از حفظ آداب منع نکند از آنچه ادب مر ایشانرا عادت بود و عادت قرینهٔ طبیعت بود و سقوط طبایع از حیوان اندر هیچ حال قصور ندارد که تا حیات بر جاست سقوط آن محال باشد پس تا شخص انسان بر جاییست اندر کل احوال آداب متابعت آداب مر ایشانرا جاری است گاه بتکلف و گاه بی تکلف چون حال ایشان صحو بود ایشان بتکلف حفظ آداب میکنند و چون حال شان سکر بود حق تعالی ادب بر ایشان نگاه میدارد و هیچ صفت تارک الادب ولی نباشد لان المودة عند الاداب[4] وحسن الادب صفة الاحباب[5] و هر کرا خدا تعالی کرامتی دهد دلیل آن بود که حکم آداب دین را بروی نگاهدارد بخلاف گروهی از ملاحده لعنهم الله که گویند که چون بنده اندر محبت مغلوب شود حکم متابعت از وی ساقط شود و این معنی را بجای دیگر مبین تر بیارم ان شاء الله تعالی اما آداب بر سه قسمت بود یکی اندر توحید با حق جل جلاله و آنچنان بود که اندر خلا و ملا خود را از بیحرمتی نگاهدارد و معاملت چنان کند که اندر مشاهده ملوک کنند و اندر اخبار صحاح است که روزی پیغامبر صلی الله علیه وسلم پای دراز کرده نشسته بود جبرئیل بیامد و گفت یا محمد اجلس جلسة العبید

[1] ای مسلمانان نگاه دارید خویشتن را و اهل خانه خود را از آتش [2] ادب دادمرا پروردگار من پس نیک کرد ادب دادن مرا [3] بسبب اینکه بدرستیکه دوستی نزدیک و همانیک ادب صفت دوستان است [4] صحاح بفتح تندرستی و پاک شدن از عیب بالکسر تندرستان جمع صحیح و صحاح نام کتاب لغت عرب است بعضی بفتح و بعضی بکسر گفته اند

غیاث فتح العزیز

بنده چون بندگان نشین اندر حضرت خداوند گویند که حارث محاسبی چهل سال روز و شب پشت بدیوار باز ننهاد
و جز بدو زانو ننشست از وے پرسیدند که خود را رنجه چرا میداری گفت شرم دارم که اندر مشاهدهٔ حضرت
حق جز بنده وار نشینم و من که علی بن عثمان الجلابی ام مردے دیدم اندر نهایت دیار خراسان بدیہے
که آنرا ملند میخوانند و معروف بود آن مرد ویرا ملندی خواندندے و فضلے تمام داشت این مرد بیست
سال بر پاے ایستاده بود جز بتشهد نماز نه نشستے از وے علت آن پرسیدم گفت مرا هنوز درجهٔ آن نیست
که اندر مشاهدهٔ حق نشینم و از ابویزید پرسیدند رحمه بم وجدت ما وجدت بچه یافتی آنچه یافتی قال
بحسن الصحبة مع الله عز و جل گفت بدانچه با حق تعالیٰ صحبت نیکو و با ادب کردم و اندر خلا همچنان
بودم که اندر ملا و عالمیان را باید که حفظ آداب اندر مشاهدهٔ معبود خود از زلیخا آموزند که چون با یوسف خلوت
کرد و از یوسف فرمان خود را اجابت خواست نخست روئے بت خویش بچیزے بپوشید یوسف گفت آنچه
میکنی گفت روے معبود خود بپوشیدم تا وے مرا با تو بدین بیحرمتی نه بیند که آن شرط ادب نباشد و چون
یوسف به یعقوب رسید و خداوند ویرا وصال یوسف کرامت کرد زلیخا را جوان کرد و باسلام راه نمود
و بزنی بیوسف داد یوسف قصد وے کرد زلیخا از وے میگریخت گفت اے زلیخا نه من آن دلربای توام از
من چرا میگریزی مگر دوستی من از دلت پاک شده است گفت لا والله که دوستی برجاست و زیاده اما من
پیوسته آداب حضرت معبود خود نگاهداشته ام آن روز که با تو خلوت کردم معبود من بتی بود هرگز ندیدی
بحکم آنکه ورا دو چشم بود بے دیدار چیزے بران پوشیدم تا تهمت بے ادبی از من برخیزد اکنون من معبودے
دارم که دانا و بیناست بے مقلت و آلت و بهر صفت که باشم مرا مے بیند من نخواهم که تارک الادب
باشم و چون رسول صلی الله علیه وسلم را بمعراج بردند از حفظ ادب بکونین ننگریست تا خداوند گفت ما زاغ[1]
البصر و ما طغیٰ ما زاغ البصر ای[2] برویت الدنیا و ما طغیٰ ای برویت العقبیٰ و دیگر قسمت ادب با خود
اندر معاملت است و آنچنان باشد که اندر همه احوال مروت را مراعات کند با نفس خود تا آنچه اندر صحبت
خلق و حق بے ادبی باشد اندر صحبت بخود استعمال نکند و بیان این آن بود که جز راست نگوید و آنچنان نبود
که آنچه بر خود بر خلاف آن بیلاند از خود بر زبان نراند که اندران بے مروتی باشد و دیگر آنکه کم خورد تا
بطهارت گاه کمتر باید شد و سه دیگر آنکه اندر چیزے ننگرد از آن خود که بجز او را نشاید نگریست که از امیر المومنین

[1] قسم خدا تعالیٰ است کجروی نکرد چشم پیغامبر و از مقصد تجاوز ننموده ۱۲ فتح الرحمان [2] اے بدیدن دنیا و کجروی نکوئی اے بدیدن عقبیٰ ۱۲

علی کرم اللہ وجہہ مے آید کہ ہرگز عورتِ خود را ندیدہ بود و از وے پرسیدند کہ گفت من شرم دارم از خود کہ
کہ اندر چیزے نگرم کہ نظر با جناسِ آں حرام بود و دیگر قسمت ادب با خلق اندر صحبت و مہمترین اداب
صحبت خلق است اندر سفر و حضر بحسن معاملت و حفظ سنت و ایں ہر سہ نوع را از آداب
از یکدیگر جدا نتواں کرد اکنوں من بمقدار امکان مر ایں را ترتیب دہم تا بر تو و خوانندگان طریق
ایں سہل تر گردد ان شاء اللہ عز و جل واللہ اعلم بالصواب۔

باب الصحبة وما یتعلق بھا

خداوند گفت عز و جل اِنَّ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَعَمِلُوا الصّٰلِحٰتِ سَیَجْعَلُ لَھُمُ الرَّحْمٰنُ وُدًّا۔ ای بحسن رعایتھم
الاخوان مومنانیکہ کردار شاں نیکوتر بود خداوند عز و جل مر ایشاں را دوست گیرد و دوست گرداند اندر دلہا
بدانکہ دلہا نگاہ دارند و حقہائے برادران بگذارند و فضل ایشاں بر خود بینند و رسول گفت صلی اللہ
علیہ وسلم ثلٰث یصفین لك وُدّ اخیك تسلم علیہ ان لقیتہ وتوسع لہ فی المجلس وتدعوہ باحب
اسمائہ آنچہ وے فرمود صلی اللہ علیہ وسلم از حسن رعایت و حفظ حرمت بود گفت دوستی برادران
مسلمان را سہ چیز مصفا کند یکے چوں بہ بینی مر او را سلام کنی اندر راہہا و دیگر جائے بر وے
فراخ گردانی اندر مجلسہا و سہ دیگر او را بنامے خوانی کہ آں نزدیک وے دوست ترین نامہا بود و نیز
خداوند گفت عز و جل اِنَّمَا الْمُؤْمِنُوْنَ اِخْوَةٌ فَاَصْلِحُوْا بَیْنَ اَخَوَیْكُمْ جملہ را التعطف و تلطف فرمود
میان دو برادر مسلمان تا دلہائے شاں با یکدیگر خراشیدہ نباشد و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم
اکثروا من الاخوان فان ربکم حیی کریم یستحی ان یعذب عبدہ بین اخوتہ یوم القیمة
برادران بسیار گیرید بحفظ ادب و حق معاملت نیکو با ایشاں نگاہ دارید کہ خدائے شما
عز و جل حی و کریم است بشرم کرم خود بندہ را اندر میان برادرانش عقوبت نکند روز قیامت
اما باید کہ صحبت از برائے خداوند تعالٰے باشد نہ از برائے ہوائے نفس و حصول مراد و غرض را
تا بحفظ ادب آں بندہ مشکور گردد و مالک بن دینار گفت مر داماد خود مغیرة بن شعبہ را کہ یا مغیرة
کل اخ وصاحب لم تستفد منہ فی دینك خیرا فانبذ عن صحبتہ حتی تسلم ہر برادر و یارے کہ دین ترا

لے ہر آئینہ آنانکہ ایمان آوردند و کارہائے شائستہ کردند پیدا خواہد کرد برائے ایشاں خدا تعالیٰ دوستی را ۱۲ فتح الرحمان ۲ے سہ خصلت صاف کنند برائے تو
دوستی برادر سلامت کنی بر او اگر ملاقات کنی او را و فراخی کنی برائے او در مجلس و بخوانی او را با دوست ترین از اسماء او ۱۲ سے جز ایں نیست کہ مسلمان برادران یکدیگر اند ۱۲ فتح

از صحبت وی فائده آنجا نے نباشد با وی صحبت مکن که صحبت آنکس بر تو حرام است معنی این آن بود که صحبت
یا با مه از خود دار یا با که از خود اگر با مه از خود صحبت داری تا ترا از وی فائده باشد و اگر با که از خود کنی او را از تو
فائده باشد اندر دو تن که اگر وی از تو چیزی آموزد فائده دینی حاصل آید و تو از وی چیزی آموزی همچنان
و از آن بود که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم ان من تمام التقوی تعلم من لا یعلم کمال پرهیزگاری آموختن
علم بود مر کسی را که نداند و از یحیی بن معاذ رضی الله عنه می آرند که گفت بئس الصدیق تحتاج ان تقول له اذکرنی
فی دعائك وبئس الصدیق صدیق تحتاج ان تعیش معه بالمداراة وبئس الصدیق صدیق یلجئك الی
الاعتذار فی زلة کانت منك بد یاری بود آنکه وی را بدعا وصیت باید کرد که حق صحبت یکساعت دعای
پیوسته باشد و بد یاری بود آنکه با وی زندگانی بمدارا باید کرد که سرمایهٔ صحبت شرط انبساط[1] بود و بد یاری
بود آنکه بگناهی که بر تو رفته باشد از وی عذر باید خواست از آنچه عذر شرط بیگانگان بود اندر صحبت بیگانگی
جفا بود و رسول گفت صلی الله علیه وسلم المرء علی دین خلیله فلینظر احدکم من یخالل مرد آن دین دارد
و آن طریق که دوستان وی نگاه کنند تا دوستی و صحبت با که دارد اگر صحبت با نیکان دارد وی اگرچه
بد است نیک است زیرا نچه آن صحبت او را نیک گرداند و اگر صحبت با بدان دارد وی اگرچه نیک است
بد است از آنچه وی را بدانچه اندر ایشان است رضا ست چون به بد راضی باشد اگرچه وی نیک باشد بد باشد
و اندر حکایات است که مردی اندر گرد کعبه طواف میکرد و میگفت اللهم اصلح اخوانی فقیل له لم تدع
لك فی هذا المقام قال یا رب تو برادران مرا نیک گردان وی را گفتند چون بدین مقام شریف رسیدهٔ
چرا خود را هیچ دعا نکنی که همه برادران را دعا کنی گفت ان لی اخوانا ارجع الیهم فان صلحوا اصلحت
معهم وان فسدوا فسدت معهم مرا برادرانی اند که چون من بدیشان باز گردم اگر ایشان را در صلاح
یابم من بصلاح ایشان صالح شوم و اگر در فساد شان یابم من بفساد ایشان مفسد گردم چون قاعدهٔ
صلاح من بر صحبت مصلحان بود من برادران خود را دعا کنم تا مقصود من از ایشان بر آید و
اساس این جمله آنست که نفس را سکون با عادت یاران بود و در میان هر گروهی که باشد عادت
و فعل ایشان گیرد از آنچه جمله معاملات و ارادت از حق و باطل اندر مرکب است آنچه از معاملات و ارادت
آن پرورش اندر وی غلبه گیرد و بر ارادت او و ارادت دیگران و صحبت را تاثیری عظیم است اندر طبع و عادت

[1] انبساط بمعنی گستاخی و کشاده شدن و فراخی و مجازا بمعنی خوشی و گسترده شدن ۱۲ از منتخب و مجمع اللغات - غیاث-

صولتی صعب تا حدیکه باز بصحبت آدمی عالم شود و طوطی بتعلیم آدمی ناطق شود و اسب نیز بریاضت از حد عادت بهایم بعادت آدمی آید و مانند این جمله اندر ایشان تاثیر صحبت است که کلی عادت عزیزی شان مقلوب گشته است و مشایخ این قصه رضی الله عنهم نخست از یکدیگر حق صحبت طلبند و مریدان را بدان تحریض فرمایند تا حدیکه صحبت اندر میان ایشان چون فریضه گشته است و پیش ازین مشایخ اندر آداب صحبت این گروه کتب ساخته اند مشرح چنانکه جنید کتابی کرد نام آن تصحیح الارادت و یکی احمد بن خضرویه البلخی کرد نام آن الرعایة بحقوق الله و محمد بن علی الترمذی نیز کتابی کرده است آنرا بیان آداب المریدین نام کرده و ابو القاسم الحکیم[1] و ابوبکر وراق و سهل بن عبدالله و ابو عبدالرحمن السلمی و استاد ابو القاسم قشیری رحمهم الله جمله نیز اندرین معنی کتاب مستوفی ساخته و این جمله ائمه این فن بوده اند و مقصود من اندرین کتاب آنست که تا هر کرا این باشد حاجتمند بکتب دیگر نگردد و پیش ازین گفتیم اندر مقدمه کتاب و اندر حال سوال تو که این کتاب مر ترا غنیت باشد و مر طلاب این طریقت را اکنون ابواب اندر انواع آداب معاملات ایشان مرتب بیاریم انشاء الله تعالی والله اعلم۔

باب آدابهم فی الصحبة

وچون بدانستی که مهمترین چیزها مرید را صحبت بود لامحاله رعایت حق صحبت فریضه باشد از آنچه تنها بودن مر مرید را هلاک کند از آنچه پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم الشیطان مع الواحد وهو من الاثنین ابعد دیو با آنکس باشد که تنها باشد و خدای عزوجل گفت مَا يَكُونُ مِنْ نَجْوَى ثَلَاثَةٍ إِلَّا هُوَ رَابِعُهُمْ نباشد از شما سه کس الا که چهارم ایشان خداوند باشد پس هیچ آفت مرید را چون تنها بودن نیست و اندر

[1] ابوالقاسم الحکیم السمرقندی نام وے اسحٰق بن محمد بن اسمٰعیل است و قد قالوا فی وصفه لم یکن لفرة من الرجز الی الزنی الی الهدیٰ وکان معاملته مع الخلق طلباً لحظوظهم دون خطه از مشایخ است صحبت داشته با ابوبکر وراق و ویرا او سخنان نیکوست در معاملات و عیب نفس و آفات اعمال توفی رحمہ فی المحرم یوم عاشورا سنة ست واثنین واربعین وثلثمائة و دفن بمقبرہ جاگیر در بینا است وی گفته اگر پس از محمد مصطفیٰ پیغمبرے بودے کسے در انام اما آں ابوبکر وراق بودے از علم و حکمت وے و شفقت وے بر خلق و عدل و انصاف گویند کہ روزے ابوالقاسم حکیم در سرائے خود نشستہ بود ابوطاہر کہ از بزرگان آں وقت بود بر در سرائے وے آمد میگریست چوں حوض آب دید و سر را باز گردید و بر دوکانے نشست شیخ ابوالقاسم غلام را گفت تبرے بیار و آں سر را بیفگن گفت برو ابوطاہر را بخواں چوں در آمد گفت یا اباطاہر آنکہ ترا از حق سبحانہ حجاب شد از میان بر داشتم لکن باخود صحبت چناں کن کہ درختے ترا از وے حجاب نشود و حوض نشستہ بود میان خلق حکم میکرد و یکے از بزرگان زیارت وی آمد ویرا چناں مشغول دید سجادہ بر روے حوض انداخت و نماز کرد چوں فارغ نشست شیخ ابوالقاسم مر او را گفت اے برادر ایں خوکوبکاں کنند مرد آنست کہ در میان چندیں شغل دل با خداے عزوجل نگاہ تواند داشت ۱۲ نفحات الانس۔

حکایات یافتم که مریدے را از آن جنیدؒ صورت بست که من بدرجهٔ کمال رسیدم و تنها بودن مرا بهتر از صحبت بگوشهٔ اندر شد و سر از صحبت جماعت اندر کشید و چون شب اندر آمدے اشترے بیاوردندے و ویرا گفتندے که ترا به بهشت باید شد وے بر آن اشتر نشستے و میرفتے تا جایگاهے پدید آمدے خرم و گروهے خوبصورت و طعامهائے خوش و آبهائے رواں و تا بسحرگاه او را آنجا بداشتندے آنگاه بخواب اندر شدے چون بیدار گشتے خود را یافتے بر در صومعهٔ خویش تا رعونت آدمیت اندر وے و تعبیهٔ خود بگسترانید و نخوت جوانی اندر دل وے تاثیر خود ظاهر کرد و زبان دعوی بگشاد و گفت که مرا چنین حالتے میباشد خبر بجنیدؒ ببرداشتند وے برخاست و بدر صومعهٔ وے آمد ویرا یافت رعونی اندر سر افگنده و تکبری فرو گسترده حال از وے بپرسید وے جمله با جنیدؒ بگفت جنید رحمه گفت چون امشب بدان موضع رسی یاد دار و سه بار بگوے لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ اِلَّا بِاللّٰهِ الْعَلِیِّ الْعَظِیْمِ چون شب اندر آمد ویرا میبردندے بر جنیدؒ بدل انکار میکرد چون زمانے بر آمد مر تجربه را سه بار لاحول بگفت آن جمله بخروشیدند و برفتند و او یافت خود را اندر مزبله نشسته و لختے استخوانهائے مردار اندر گرد او نهاده بر خطائے خود واقف شد و تعلق خود بتوبه کرد و بصحبت پیوست و مرید را هیچ آفت چون تنهائی نباشد و شرط صحبت ایشان آنست که هر کسے را اندر درجهٔ وے بشناسند چون با پیران بحرمت بودن و با همجنسان بعشرت زیستن و با کودکان شفقت ورزیدن چنانکه پیرانرا اندر درجهٔ پدران دارند و همجنسانرا اندر درجهٔ برادران و کودکانرا اندر محل فرزندان و از حقد تبرا کنند و از حسد بپرهیزند و از کینه اعراض کنند و نصیحت از هیچکس دریغ ندارند و روا نیست اندر صحبت یکدیگر را غیبت کردن و خیانت ورزیدن و بقول و فعل یکدیگر را انکار کردن از آنچه چون ابتدا صحبت از برائے خداوند بود باید که بفعلے یا بقولے که از بنده ظاهر شود آنرا بریده نگردانند و مصنف گوید که من از شیخ المشائخ ابوالقاسم گورگانی رحمه پرسیدم که شرط صحبت چیست گفت آنکه حظ خود نجوئی اندر صحبت که همه آفات صحبت از آنست که هر کسے از آن حظ خود طلبند و صاحب حظ را تنهائی بهتر از صحبت و چون حظ خود فرو گذارد حظوظ صاحب خود را رعایت کند اندر صحبت مصیب باشد یکے گوید از درویشان که وقتے از کوفه برفتم بقصد مکه ابراهیم خواص را رحمة الله علیه یافتم اندر راه از وے صحبت خواستم گفت صحبت را امیرے باید و فرمانبردارے چه میخواهی تا امیر تو باشی یا من گفتم امیر تو باش گفت اکنون تو از فرمان من

بیرون میا گفتم روا باشد گفت چون بمنزل رسیدیم مرا گفت بنشین چنان کردم وی آب از چاه برکشید سرد بود
هیزم فراهم کرد و آتش برافروخت اندر زیر میلے و مرا گرم کرد و بهر کار که من قصد کردمے مرا گفتے بنشین و شرط
فرمان نگاهدار چون شب اندر آمد باران عظیم در گرفت وی مرقعهٔ خود بیرون کرد تا بامداد بر سر من ایستاده بود
مرقعه بر دوش افگنده و من شرمنده همی بودم و بحکم شرط هیچ نتوانستم گفت چون بامداد شد گفتم ایها الشیخ
امروز امیر من باشم گفت صواب آید چون بمنزل رسیدیم وی همان کار و خدمت بر دست گرفت
و من گفتم از فرمان من بیرون میا گفت از فرمان آنکس بیرون آید که امیر را خدمت خود فرماید تا بمکہ
همبرین صفت با من صحبت کرد چون بمکه آمدیم من از شرم وی بگریختم تا در منا مرا دید گفت اے پسر
بر تو باد که با درویشان چنان صحبت کنی که من با تو کردم و از انس بن مالک رضی روایت آرند که گفت
صحبت رسول الله صلی الله علیه وسلم عشر سنین وخدمته فو الله ما قال لی اُفٍّ قط وما قال
لی بشئ فعلت لم فعلت کذا ولا بشئ لم افعله لم لا فعلت کذا گفت ده سال رسول الله صلی الله
علیه وسلم را خدمت کردم بخدائے که او مرا هرگز اُف نگفت و هر کارے که بکردم هرگز نگفت که فلان کار
چرا بکردی و هر کارے که نکردم هرگز مرا نگفت که فلان کار چرا نکردی پس جمله درویشان بر دو
قسمت اند یکے مقیمان و دیگر مسافران و مشائخ را سنت آنست که باید تا مسافران مر خدمت
مقیمان را بر خود فضل نهند زانچه ایشان بر نصیب خود میروند و مقیمان در خدمت حق نشسته اند زانچه
اندر مسافران علامت طلب است و اندر مقیمان اشارت یافت پس فضل باشند آنرا که یافت و
فرو نشست بر آنکه میطلبند و مقیمان را هم باید که مسافران را بر خود فضل نهند از آنچه ایشان اصحاب علائق اند
و مسافران از علائق مفرد و مجرد اند مسافران اندر طلب اند و مقیمان اندر دنیا و ثقلت و باید که پیران
مر جوانان را بر خود فضل نهند که ایشان بدنیا قریب عهد تر اند و گناه شان کمتر است و جوانان را نیز باید که
پیران را بر خود فضل نهند که ایشان اندر عبادت سابق اند و اندر خدمت مقدم و چون چنین باشد که
یاد کردیم هر دو گروه بیکدیگر نجات یابند و الا هلاک گردند **فصل** و حقیقت آداب اجتماع خصال
خیر باشد و ماده ادیب لاانسان ماده خوانند که بر وی هر چه بباید جمله خیر باشد فالذی اجتمع فیه خصال الخیر
فهو ادیب و اندر مجاری عادت کسیکه علم لغت داند و صرف و نحو او را ادیب خوانند باز نزدیک این طائفه
الادب الوقوف مع المستحسنات و معناه ان نعامل الله فی الادب سرا و علانیة و اذا کنت کذالک کنت ادیبا وان کنت

اعجمیاً فان لم تکن کن الله تکون علی ضده ادب وقوف باشد بر کردارهای ستوده گفتند یعنی ابن خفیف بود
گفت آنکه بخداوند معاملت با ادب کنی اندر ظاهر و باطن و چون معاملت با ادب آراسته شود تو ادیب
باشی اگرچه زبانت عجمی باشد که عبارات را اندر معاملات قیمتی نباشد و اندر همه احوال عالمان بزرگوار تر
از عاقلان اند و یکی را از مشایخ پرسیدند که شرط ادب چیست گفت من اندر سخن جواب تو بگویم که شنیده ام
گفت یعنی ادب آن بود که اگر بگوئی گفتارت صدق باشد و اگر معاملت آری معاملتت با حق باشد
و گفتار صدق اگرچه درشت بود ملیح بود و معاملت خوب اگرچه دشوار بود نیکو بود پس چون بگوید اندر
گفتن خود مصیبت باشد و چون خاموش باشد اندر خاموشی خود محق و وفتی نیکو کرده است شیخ
ابونصر سراج صاحب لمع اندر کتاب خود میان آداب گفته است الناس فی الادب علی ثلث طبقات
اما اهل الدنیا فاکثر ادابهم فی الفصاحة والبلاغة وحفظ العلوم واسماء الملوك واشعار العرب واما
اهل الدین فاکثر ادابهم فی ریاضة النفس وتادیب الجوارح وحفظ الحدود وترك الشهوات واما
اهل الخصوصیة فاکثر ادابهم فی طهارة القلوب ومراعات الاسرار والوفاء بالعهود وحفظ الوقت
وقلة الالتفات الی الخواطر وحسن الادب فی مواقف الطلب واوقات الحضور ومقامات القرب
مردمان اندر آداب بر سه قسمت اند یکی اهل دنیا که ادب نزدیک ایشان فصاحت و بلاغت و حفظ
علوم و سمرهای ملوک و اشعار عرب است و دیگر اهل دین که ادب نزدیک ایشان ریاضت نفس و
تادیب جوارح و نگاهداشت حدود و ترک شهوات است و سیوم اهل خصوصیت اند که ادب نزدیک ایشان
طهارت دل بود و مراعات سر و وفا کردن عهد و نگاهداشتن وقت و کمتر نگریستن بخواطر پراگنده و نیکو
کرداری اندر محل طلب و وقت حضور و مقام قرب و این سخن جامع است و تفصیل این اندرین کتاب پراگنده بیاید والله ولی التوفیق

باب آداب الصحبة فی الاقامة

چون درویشی اقامت اختیار کرد و بدون سفر شرط ادب وی آن بود که چون مسافری بدو رسد بحکم حرمت
بشادی پیش وی باز آید و ویرا بحرمت قبول کند و چنان داند که او یکی از آن ضیف ابراهیم است از مکرمین
و با وی آن کند که ابراهیم صلوات الله علیه کرد با ایشان بی تکلف آنچه بود فرا پیش آورد چنانکه خدای گفت
عز وجل فجاء بعجل سمین و نپرسد که از کدام سو آمدی و یا کجا میشوی و یا چه نام داری حکم ادب پس آمدنشان

از حق ببیند و رفتن شان بسوے حق و نام شان بندۂ حق آنگاه نگاه کند تا راحت وے اندر خلوت بود یا اندر صحبت اگر اختیار وے خلوت بود جاے اورا خالی کند واگر اختیار وے صحبت بود بے تکلف صحبت کند بحکم انس و عشرت و چوں شب سر ببالین باز نهد باید تا مقیم دستے بر پاے وے نهد واگر نگذارد گوید که عادت ندارم اندر دنیا و نیز تا وے گراں بار نگردد و دیگر روز گرمابه بَرد عرض کند و گرمابه پاکیزه برین روش جامهاے وے را از مبرز نا گرمابه نگاه دارد که خادم اجنبی اورا خدمت کند باید که همچنین اورا خدمت با عتقاد کند تا به پاک گردانیدن وے این کس از همه آفات پاک شود باید تا پشت وتے بخاره و زانوها و کف پا و دستش بمالد و بیشتر ازین شرط نیست واگر این مقیم را دسترس آن باشد که اورا جامهٔ نو سازد تقصیر نکند و اگر نباشد تکلّف هم نکند و همان خرق اورا نمازی کند تا چوں از گرمابه بر آید همان اندر وے پوشد و چوں از گرمابه بجاے باز آید و روز دو سه دیگر نباشد اگر اندر آن شهر پیرے باشد و یا جماعتے و یا امامے از ائمه اسلام اورا گوید اگر صواب باشد بیا تا بزیارت وے شوم و اگر بیاید صواب باشد و اگر گوید که دلِ آن ندارم بر وے انکار نکند زانچه وقت باشد مر طلاب حقتعالیٰ را که دل خود هم بدست ندارند ندیدی که چوں ابراهیم خواص را گفتند که از عجائب اسفارِ خود مارا چیزے بگوئی گفت عجبتر آن بود که خضر علیه السلام از من صحبت خواست اجابت نکردم دل وے ندانستم و اندران ساعت نخواستم که بدون حق کسے را نیز دیکے لم خطر و مقدار باشد که وے را رعایت باید کرد والبته روا نباشد که مقیم مر مسافر را السلام گوئی اهل دنیا بر و دیا به مهمانیهاے و بماتمها و بعیادتها ایشان و هر مقیمی را که از مسافران این طمع بود که ایشان را آلتِ گدائی سازد ازین خانه بدان خانه میبرد شان خدمت نا کردن وے مر ایشان را اولیٰتر از آنکه ذل بر تن ایشان رسانیدن بود و مرا که علی بن عثمان جلابی ام اندر اسفار خود هیچ مشقت و رنج صعبتر ازاں نبود که خادمان جاهل و مقیمان ناپاک گاه گاه مرا بر داشتندے و از خانه این خواجه بخانه آن دهقان مے بردندے و من بباطن بر ایشان تیه میخواندمے و بکراهت بر فتم و بظاهر مسامحتے کردمے و آنچه مقیمان با من کردندے از بے طریقی من نذر کردمے که اگر وقتے مقیم شوم با مسافران این نکنم و از

ل شجرہ طیبہ مصنف این کتاب مستطاب محمد علی ہجویری آں پیر ولایت از دست شیخ ابوالفضل ہدایت ابوالفضل از علی حصری گرفته از دست سراسر شفقت علی حصری که اسرار کلی رسید از دست ابوبکر شبلی شبلی از جنید آمد عطا که در عالم شده اور اسماے جنید از سری سقطی پوشید لباس پارسائی را خوش دید سری سقطی از معروف خرقه بر پوشید شد طالی خرقه شده معروف از داؤد طائی چراغ خانقاه پارسائی بد داؤد از حبیب فہم است ..... حسن بصری مرید مرتضیٰ بود
علی را پیر کامل مصطفیٰ بود

صحبت بی اوبان فایده بیش ازین نباشد که آنچه ترا خوش نیاید از معاملات ایشان تو آن نکنی و باز اگر
درویشی مسافر منبسط شود و در وی چند صحبت دارد و بایست دنیا اظهار کند مقیم را از آن چاره نباشد که مدام
بایست وی را فرا بر یعنی در حال آنچه او را باید حاضر گرداند و اگر این مسافر مدعی بود و بی همت و مقیم را نباید
که بی همتی کند و متابع وی باشد اندر بایستهای محال وی که این نه طریقت منقطعان است چون
بایست آمد ببازار باید شد بند و داد کردن و بدرگاه سلاطین بعوانی ویرا بصحبت منقطعان چه کار باشد
و گویند جنید رض با اصحاب خود رحمهم الله علیهم بحکم ریاضتی نشسته بودند مسافری اندر آمد بر نصیبی و تکلف
کردند و طعامی پیش وی آوردند وی گفت بجز این مرا فلان چیز بایستی جنید گفت ترا ببازار باید شد که
مرد اسواقی نه از آن مساجد و صوامع و خیرات وقتی من از دمشق[سله] با دو درویش قصد زیارت ابن العلا
کردیم رضی الله عنه و وی بروستا رمله بود اندر راه با یکدیگر گفتیم ما هر یکی را با خویشتن واقعه که داریم
باید اندیشید تا آن پیر از باطن ما ما را خبر دهد و واقعه ما حل شود من با خود گفتم که مراد از وی اشعار مناجات
حسین بن منصور باید و آن یکی گفت مرا دعای باید تا طحالم به شود و آن دیگر گفت مرا حلوای صابونی
باید چون نزدیک وی رسیدیم فرمود تا جزوی نوشته بودند از اشعار مناجات حسین پیش من نهادند و
دست بر شکم آن درویش مالید طحال وی گم شد و آن دیگر را گفت حلوای صابونی غذای عوامان بود
تو لباس اولیا داری لباس اولیا با مطالبت عوامان راست نیاید از دو یکی اختیار کن و در جمله
مقیم را جز رعایات آن کس واجب نباشد که او برعایت حق مشغول بود و تارک حظ خود باشد و
چون کسی بحظ خود اقامت کند محال باشد که دیگری اندر حصول حظ وی با وی موافقت
کند که درویشان راهبران یکدیگراند نه راهزنان چون کسی بحظ خود اقامت کند دیگری را باید که او را خلاف
کند و چون باز حظ خود را ترک کرد باید که بحظ وی اقامت کند تا اندر هر دو حال راه برده باشند نه راه زده
و معروف است که اندر اخبار پیغامبر صلی الله علیه وسلم که وی سلمان را با بوذر غفاری رضی الله عنهما برادری
داده بود و هر دو از سرهنگان اهل صفه بودند و از رئیسان و خداوندان باطن روزی سلمان بخانه بوذر اندر آمد
بزیارت عیال بوذر پیش سلمان از وی شکایت کرد که این برادر تو بروز چیزی نخورد و شب نخسپد سلمان گفت

سله آنچه فاضل چلپی در حواشی بطول گفته و آنچه شهرت دارد و آنکه قافیه کرده اند همه اشکالی دارد مگر آنکه گوییم لفظ عجمی است زیرا که دمشق نام غلام نمرود است بنا کرده
بی تقریر صحیح میتواند شد هر چند بر آقامیان ضرور نیست چرا که آنها در بعض الفاظ عربیه تصرف دارند و نعوذ بالله فاضل نوشته که دمشق بکسر میم بغیر بعضی جائز هست ۱۲ غیاث

چیزے خوردنی بیار چوں بیاورد بوذر را گفت اے برادر بنزامی باید که تو موافقت کنی که ایں روزه بر تو فریضه نیست بوذر موافقت کرد و چوں شب در آمد گفت اے برادر مے باید که اندر خفتن با من موافقت کنی ان لجسدک علیک حقا وان لزوجک علیک حقا وان لربک علیک حقا چوں دیگر روز شد بوذر بنزدیک پیغامبر آمد صلے اللہ علیه وسلم پیغامبر گفت صلی اللہ علیه وسلم من ہم آں گویم که دوش سلمان گفت ان لجسدک علیک حقا چوں بوذر رضی اللہ عنه ترک حظوظ خود گفته بود سلمان رضی اللہ عنه بحظوظ وے اقامت کرد و ورد خود فروگذاشت و بریں اصل ہر چه کنی صحیح و مستحکم آید وقتے من اندر دیار عراق اندر طلب دنیا و فنا کردن آں بے باکی میکردم و وام بسیار بر آمده بود و حشویه ہر کسے را که بایستے روئے بمن آورده بودند و من در رنج حصول ہوائے ایشاں مانده بودم سیدے از سادات وقت بمن نوشت که اے پسر نگر تا دل خود را از خدائے مشغول نکنی بفراغت ولی که مشغول ہوا است پس اگر دلی یابی عزیزتر از دل خود روا باشد که بفراغت آں دل خود را مشغول گردانی و الا دست ازاں کار بدار که بندگان خدا را خدائے بسنده باشد اندر وقت مرا ازیں سخن فراغتے پدید آمد اینست احکام مقیمان اندر صحبت مسافراں بر اختصار ؂

باب آدابهم فی السفر

وچوں درویشے سفر اختیار کند بدون اقامت غیر آداب وے آں بود که نخست سفر از برائے خدا کند نه بمتابعت ہوا چنانکه بظاہر سفر اختیار کند بباطن نیز از ہوائے خود بگریزد و دوام بر طہارت باشد و اوراد خود را ضائع نکند و باید تا مرادش از سفر یا حج باشد یا غزوے و یا رویت موضعے و یا گرفتن فائده و یا طلب علمی و یا زیارت بزرگے و شیخے و تربتے بود و گرنه مخطی باشد اندراں سفر و وے را اندراں سفر از مرقعه و سجاده و رکوه و حبلی و کفشے یا نعلینے و عصائے چاره نه تا بمرقعه عورت بپوشد و بر سجاده نماز کند و برکوه طہارت کند و بعصا آفتہا را از خود دفع کند و ورا اندراں مآرب دیگر بود و نعلین و کفش اندر حال طہارت اندر پائے کند تا بسجاده آید

ہر آئینه بر آبدان تو حق است بر تو و بر آن زنِ تو بر تو حق و بدرستیکه برائے پروردگار بر تو حق است ۱۲ سفر آں پیغمبر از چہار نوع خالی نبودے یا سفر ہجرت بود از مکه بمدینه یا سفر عمره بود یا سفر حج یا سفر جہاد مشرکین غالب بود و چوں سفر پیش آمدے قرعه زدے میان جہاد مومنین ہر کرا قرعه افتادے با خود بسفر بردے اما در سفر حج مجموع را با خود میبرد و سفر در اول نہار میکرد و دوست میداشت که در روز پنجشنبه میکند و دعا میکرد که بخیر و برکت پیش آید در ہائے روز پنجشنبه و چوں لشکر را بجہاد فرستادے در اول نہار ایشاں را رواں کردے و مجموع مسافراں را امر کرد که چوں سه نفر ان یکے را امیر و مہتر خود سازند و نہی فرمود از تنہائی سفر و میفرمود الراکب شیطان والراکبان شیطانان والثلثة رکب و چوں عزیمت سفر و حرکت آمدے ایں دعا خواندے اللہم الیک توجہت و علیک اعتصمت اللہم اکفنی ما اہمنی و ما لا اہتم به اللہم زودنی التقوی و اغفرلی ذنبی و وجہنی للخیر اینما توجہت و چوں پائے مبارک در رکاب کردے گفتے بسم اللہ و چوں بر پشت مرکب راست گشتے گفتے سبحان الذی سخر لنا ہذا و ما کنا له مقرنین وانا الی ربنا لمنقلبون الحمد للہ اللہ اکبر اللہ اکبر اللہ اکبر سبحانک انی ظلمت نفسی فاغفرلی ذنوبی ولا یغفر الذنوب الا انت ۱۲

واگر کسے آلت بیشتر ازین دارد و مرحفظ سنت را چوں شانه و ناخن پیرائے و سوزن و مکحله ہم روا باشد و باز اگر کسے زیادت ازین آلت سازد و خود را تجمل کند نگاه کنیم تا در چه مقام است اگر در مقام ارادت است آن ہر یکے ورا بندے و ہتے و سدّے و حجابیست و مایۂ اظهار رعونت نفس وے خود آنست واگر در مقام تمکین و استقامت است وے را این و بیش ازین مسلم است و من از شیخ ابو المسلم فارس بن غالب الفارسی رحمۃ اللہ علیہ شنیدم که روزے من نزدیک شیخ ابوسعید ابو الخیر فضل اللہ بن محمد رضی اللہ عنه اندر آمدم بقصد زیارت وے را یافتم بر تختے اندر چہار بالش خفته و پایہا بر یکدیگر نہاده و دو قصبے مصری پوشیده و من جامهٔ داشتم از وسخ و چوں دوال شده و تنے از رنج گداخته و گونه از مجاهده زرد شده از دیدار وے انکاری اندر دل من پدید آمد گفتم با خود که این درویش و من درویش و این اندر چندین راحت و من اندر چندین مجاهده گفت وے اندر حال بر باطن من مشرف شد و نخوت من بدید مرا گفت یا ابا مسلم در کدام دیوان یافتی که خود بین درویش باشد چوں من همه حق را دیدم حقتعالی جز بر تخت ننشانید و چوں تو همه خود را دیدے جز اندر تخت ندارد نصیب ما مشاهده آمد و نصیب تو مجاهده و این ہر دو مقام است از مقامات راه و حقتعالی ازین منزّه و درویش از مقامات فانی و از احوال رسته شیخ بو مسلم گفت هوش از من بشد و عالم بر من سیاه گشت چوں بخود باز آمدم توبه کردم وے توبهٔ من بپذیرفت آنگاه گفتم ایها الشیخ مرا دستورے باشد تا بروم که روزگار من رویت ترا تحمل نتواند کرد گفت صدقت یا ابا مسلم آنگاه بر وجه تمثیل این بیت بر خواند ۔ آنچه گوشم نتوانست شنیدن بخبر ۔ همه چشمم بعیان یکسر دیدش آمد بصر پس مسافر را باید تا پیوسته حافظ سنت باشد و چوں بمقیمے فرا رسد بحرمت نزدیک او اندر آید و سلام گوید و نخست پائے چپ از پائے افزار بیروں کند که پیغامبر صلی اللہ علیه وسلم چنیں کرده چوں اندر پائے پوشد نخست پائے راست اندر پوشد آنگاه پائے دیگر و چوں پائے شوید اوّل پائے راست شوید آنگاه پائے چپ و دو رکعت بر حکم تحیت بکند آنگاه برعایت حقوق درویشاں مشغول شود و نباید که ہیچ حالت بر مقیماں اعتراض کند و با کسے زباونی کند بمعاملتے و با سخن سختیهاے سفرهائے خود گوید و با علم و با حکایات و روایات گوید اندر میان جماعت که این جمله استظهار رعونت باشد و باید که رنج جمله بکشد و بار ایشان حمل کند از برائے خدائے که اندران برکات بسیار باشد و اگر مقیمان و یا خادم ایشان بر وے حکمے کنند و یرا

ف ۔ آنچه گوشم نتوانست شنیدن بشنید ۔ دیدنیها همه چشمم بعیان یکسر دید

بسلام کردن یا بزیارتے دعوت کنند اگر نتوانند خلاف نکنند و اما بدل مر مراعات اہل دنیا را منکر باشد و افعال آں براداں را عذرے می نہد و تاویلے میکند کہ ہیچ گونہ رنج بالیست محال خود بر دلِ ایشاں نہد و مر ایشاں را بدرگاہ سلطانیاں نکشند بطلب راحت و ہوائے خود اندر جملہ احوال مسافر و مقیم را اندر صحبت طلب رضائے خداوند تعالیٰ باید کرد و بیکدیگر اعتقاد نیکو باید داشت و مریک دیگر را اندر برابر بباید گفت و از پس غیبت نباید کرد از آنچہ شوم شود بر طالب حق سخن خلق گفتن خاصہ نا خوب از آنچہ محققان اندر رویت فعل فاعل بینند و چوں خلق بداں صفت کہ باشد از آں خداوند بود و آفریدۂ وے اگرچہ معیوب و محجوب و مکاشف بود خصومت برفعل خصومت بر فاعل باشد و چوں بچشم آدمیت اندر خلق نگرد از ہمہ کس باز رہد و بداند کہ جملہ خلق مجبور و مقہور و مغلوب و عاجز اند و ہر کسے جز آں نتواند کرد و جز آنچناں نتواند بود کہ خلقتش بر آں است و خلق را اندر ملک او تصرف نیست و قدرت بر تبدیل عین جز حق را مطلق نہ و باللہ التوفیق؛

باب آدابھم فی الاکل

بدانکہ آدمی را از غذا چارہ نیست کہ اقامت تالیف طبایع جز بطعام و شراب نیست اما شرط مروت آنست کہ اندراں مبالغہ نکنند و روز و شب خود را اندر اندیشہ لقمہ مشغول نگردانند و شافعی گوید رحمۃ اللہ علیہ من کان ھمتہ ما یدخل فی جوفہ کان قیمتہ ما یخرج منہ مر مرید راہِ حق را ہیچ مضرتر از خوردن بسیار نیست و پیش ازیں اندریں کتاب اندر باب الجوع طرفے ازیں معنے بگفتہ ام اما اینجا آمقدار اندر خور باشد و اندر حکایات یافتم کہ از بویزید پرسیدند کہ چرا تو مدح گرسنگی بسیار گوئی گفت زیرا کہ فرعون اگر گرسنہ بودے ہرگز نگفتے انا ربکم الاعلیٰ و اگر قارون گرسنہ بودے باغی نگشتے و ثعلبہ گرسنہ بود بہمہ زبانہا ستودہ بود و چوں سیر شد نفاق ظاہر کرد خداوند گفت عزوجل اندر صفت کفار قولہ تعالیٰ ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ و قولہ تعالیٰ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ وَالنَّارُ مَثْوًى لَّهُمْ و سہل بن عبداللہ گوید کہ شکم پُر از خمر دوست تر دارم کہ پُر از طعام حلال گفتند چرا گفت ز آنچہ شکم پر از خمر شود عقل بیارامد و آتش شہوت بمیرد و خلق از دست و زبان وے ایمن شوند اما چوں از طعام حلال پر شود فضولے آرزو کند و شہوت قوت گیرد و نفس بطلب نصیبہائے خود سر برآرد کہ گفتہ اند مشائخ اندر صفت ایشاں اکلھم کاکل المرضیٰ و نومھم کنوم الغرقیٰ و کلامھم ککلام الثکلیٰ خوردنِ شاں چوں خوردن

ببایاران بود و خوابِ ایشان چون خوابِ غرقه شدگان و سخن ایشان چون سخنِ بچه مردگان پس شرطِ آداب
اکل آنست که تنها نخورند آنچه خورند ایثار کنند مر یکدیگر را که پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم شر الناس من اکل
وحدہٗ و ضرب عبدہٗ ومنع رفدہٗ و چون بر سفرہ نشینند خاموش نباشند و ابتدا بنام خدای کنند و چیزے
نکنند را ز نہاد و برداشتن که اصحاب را از آن کراہیتے باشد و لقمہ اول بر نمک زنند و مر رفیق خود را انصاف
دہند و سہل بن عبداللہ را پرسیدند از معنی این آیت اِنَّ اللّٰہَ یَاْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْاِحْسَانِ گفت عدل
آن بود که انصاف رفیق اندر لقمہ دہد و احسان آنکہ او را بدان لقمہ اولیتر از خود داند و شیخ من گفتے عجب دارم از آن
مدعی که گوید من ترکِ دنیا گفتہ ام اندر اندیشۂ لقمہ باشد و آنگاه باید که طعام بدست خورد و جز اندر لقمہ خود نگرد
و در طعام خوردن آب کمتر خورد مگر اندر حال تشنگی صادق و چون بخورد اندک خورد چندانکہ جگر تر شود و لقمہ
بزرگ نکند و بخورد و بنخاید و شتاب نکند کہ ازین چیزہا ہم تخمہ بود و مخالفت سنت و چون از طعام فارغ شوند
حمد گویند و دست بشویند و اگر در میان جماعت دو یا سہ کس و یا بیشتر پنہاں از جماعت بدعوتے شوند و
چیزے خورند بعضے از مشایخ گفتہ اند کہ آن حرام باشد و اندر صحبت خیانت کردن بود و اُولٰٓئِکَ مَا یَاْکُلُوْنَ
فِیْ بُطُوْنِھِمْ اِلَّا النَّارَ و گروہے گفتہ اند کہ چون جماعتے باشند بموافقت یکدیگر روا باشد و گروہے گفتہ اند
کہ اگر یک کس بود ہم روا باشد کہ او را انصاف نہ اندر حال وحدت ببایدداد بلکہ اندر حال صحبت ببایدداد
کہ چون تنہا باشد حکم صحبت آن ساعت از وے برخیزد و بدان ماخوذ نباشد و مہتریں اصلے اندریں مذہب آنست
کہ دعوت درویش را رد نکنند و دعوت دنیادار را اجابت نکنند و بخانۂ ایشان نشوند و از ایشان چیزے نخواہند
کہ اندر آن وہنے باشد مر اہلِ طریقت را از آنچہ اہل دنیا محرم نیند مر درویش را و در جملہ مرد بکثرت
متاع دنیادار نباشد و بقلت آن درویش نہ ہر کہ بتفضیل فقر بر غنا مقر بود وے دنیادار نباشد اگرچہ ملکی باشد
و ہر کہ منکر فقر باشد دنیادار باشد اگرچہ مضطرے باشد و چون بدعوت حاضر شود در چیزے خوردن و ناخوردن تکلف نکند
بر حکم وقت برود و چون صاحب دعوت محرم باشد روا بود کہ متاہلی زلہ برگیرد و اگر نامحرم بود بخانۂ وے رفتن روا نبود
اما بہمہ لہ نا کردن اولیتر کہ سہل بن عبداللہ گوید الزلۃ ہی الذلۃ زلہ کردن ذلت خواری بود و باللہ التوفیق واللہ اعلم بالصواب

بابُ آدابھم فی المشی

خدای تعالی گفت عز وجل وَعِبَادُ الرَّحْمٰنِ الَّذِیْنَ یَمْشُوْنَ عَلَی الْاَرْضِ ھَوْنًا الآیۃ باید کہ پیوستہ طالب حق بود و تن خود

که میرود نداند که هر قدم برچه مے نهد آن قدم بر ولیت یا از آنِ ویست اگر بر ولیت استغفار کند و اگر از آنِ ویست اندر آن چه کند تا زیادت شود داؤد طائی رح می آید که روزے داروی خورده بود گفتند اگر زمانی بدین صحن سرای اندر فراشود تا فایده وارد ظاهر شود گفت من شرم دارم که بقیامت خدای تعالی مرا سوال کند که چرا قدمے چند بر نصیب هوای خود نهادی چنانکه جبار جلیل گفت وَتَشْهَدُ اَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ پس درویش را باید که به بیداری در مراقبت رود و سر افگنده و بهیچ سو ننگرد و جز اندر برابر و اندر راه اگر کسے فرا پیش وے آید خود را از وے اندر نکشد مر نگاه داشت جامه را که بدو باز نماید که مومنان و جامهٔ ایشان همه پاک باشد و این جز رعونتے و خویشتن پدیدار آوردن نباشد و باز اگر آنکس کافرے باشد و یا پلیدی بر وے ظاهر ببیند روا باشد که خود را از وے بدزدد و نگاه دارد و چون با جماعتی میرود قصد پیش رفتن نکند که زیادت جستن تکبر بود و نیز در باز پس رفتن هم نکند و زیادت جستن تواضع که تواضع را چون به بیند عین تکبر باشد و نعلین و کفش را تا تواند از پلیدیها نگاه دارد و بروز تا خداوند تعالی ببرکات آن جامه وے را نگاه دارد بشب و باید که چون جماعتے و یا یک درویش با وے همراه باشد اندر راه با کسے نه بایستد بسخن و او را انتظار خود نفرماید و آهسته رود و نشتاب نکند که برفتن حریصان ماند و نرم نرم چنان نرود که برفتن متکبران ماند و گام تمام نهد و در جمله باید که پیوسته روش طالب بدان صفت بود که اگر کسے گوید او را که کجا میروی وے بقطع بتواند گفت اِنِّیْ ذَاهِبٌ اِلٰی رَبِّیْ سَیَهْدِیْنِ و اگر جز اینچنین باشد رفتن وے بر وبال باشد از آنچه صحت خطوات از صحت خطرات باشد پس هر که اندیشه او مجتمع باشد مر حق را اقدام وے متابع اندیشه وے باشد و از ابویزید روایت آرند که گفت روش درویش بے مراقبت نشان غفلت بود که خود هر چه هست اندر دو قدم حاصل آید که یکے بر نصیبهای خود کند و یکے بر فرمانهای حق این یک قدم را بردارد و آن دیگر بر جای بردارد و روش طالب علامت قطع مسافت بود و قرب حق بمسافت نیست و چون قرب بے مسافتے نباشد طالب را جز قطع پایها اندر محل سکون چه وجود باشد والله ولی التوفیق

بابُ آدابُ نومهم فی السّفر و الحضر

بدانکه مشایخ را رضی الله عنهم اندرین معنے اختلاف بسیار است نزدیک گروهے سلم نیست مر مرید را که بخسپد جز اندر حال غلبهٔ نوم آنگاه که خود را از خواب نتواند داشت که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم النوم اخ الموت

خواب برادرِ مرگ است پس زندگانی از خداوند تعالیٰ نعمت بود و مرگ بلا و لامحالہ نعمت اشرف بود از بلا و از شبلی مے آید رحمۃ اللہ علیہ کہ گفت اطلع الحق فقال علی من نام غفل و غفل حجب و نیز و یک گروہے روا باشد کہ مرید باختیار بخسپد و اندر خواب تکلف کند از پس آنکہ حق امور بجا آوردہ باشد کہ رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم رفع القلم عن ثلاث عن النائم حتی ینتبہ و عن الصبیّ حتی یحتلم و عن المجنون حتی یفیق و چوں از خفتہ قلم برداشتہ باشند تا آنگاہ کہ بیدار گردد و خلق از شرِ وے ایمن شدہ باشد و اختیار وے از وے کوتاہ شدہ باشد و نفسش از مراد ہا معزول شدہ باشد و کراماً کاتبین از نوشتن بیاسودہ و زبانش از دعوے کوتاہ شدہ و از دروغ و غیبت بازماندہ و ارادتش از عجب و ریا امید ببریدہ لَا یَمْلِکُ لِنَفْسِہٖ ضَرًّا وَّلَا نَفْعًا وَّلَا مَوْتًا وَّلَا حَیٰوۃً وَّلَا نُشُوْرًا و ازاں بود کہ ابن عباس گوید رضی اللہ عنہ لاشئ اشدّ علی ابلیس من نوم العاصی فاذا نام العاصی یقول متی ینتبہ ویقوم حتی یعصی اللہ و ایں خلاف جنید را ست با علی بن سہل الاصفہانی و اندریں معنی نامہ بس لطیف است کہ علی بن سہل بجنیدؒ نوشت و آں مسموع امت است و مقصود ازیں آنست کہ علی بن سہل گوید رضی اللہ عنہ اندراں نامہ کہ خواب غفلت است و قرار و اعراض باید کہ محب را روز و شب خواب و قرار نباشد کہ اگر بغنود اندراں حال از مقصود مفقود شود و از خود و روزگارِ خود غافل بود و از حق تعالیٰ بازماند چنانکہ حق تعالیٰ وحی فرستاد بداؤد علیہ السلام گفت یاداؤد کذب من ادعی محبتی فاذا جنّہ اللیل نام عنّی و دروغ گفت آنکہ دعوےٰ محبتِ من کرد کہ چوں شب ویا مدبخفت و از دوستئ من ہیرداخت و جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ اندر جواب آں نامہ بدانکہ بیداری ما معاملتِ ماست اندر راہِ حق و خوابِ ما فعلِ حق بر ما پس آنچہ بے اختیار ما بود از ما آں اَحق بما تمامتر ازاں بود کہ باختیار ما بود از ما بحق والنوم موہبۃ من اللہ تعالیٰ علی المحبین و آں عطائے بود از حق تعالیٰ بر دوستان و تعلق ایں مسئلہ بصحو و سکر است و سخن اندراں بتمامی گفتہ آمدہ است اما عجب است کہ جنید رضی اللہ عنہ مرد صاحبِ صحو بود و اینجا قوت مر سکر را کردہ است و ہمانا کہ اندراں وقت مغلوب بودہ است و ناطق بر زبانش وقت بودہ باشد و نیز روا باشد کہ برضدّ ایں باشد کہ خواب خود عین صحو باشد و بیداری عین سکر زانچہ خواب صفت آدمی است و تا آدمی اندر سطلہ اوصافِ خود باشد بصحو منسوب باشد و ناخفتن صفتِ حق است و چوں آدمی در مظلہ صفتِ حق باشد بسکر منسوب بود و مغلوب باشد من و یدم گروہے از مشایخ را کہ خواب را بر بیداری بر فضل مے نہادند بر موافقتِ جنید زانچہ نمود اولیا و

بزرگان وبیشتر از پیغامبران بخواب پیوستہ است وپیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم از خدائے عزوجل ان اللہ تعالیٰ یباهی بالعبد الذی نام فی سجودہ ویقول اللہ للملٰئکة انظروا الی عبدی روحہ فی محل النجوی وبدنہ علی بساط العبادة خدائے عزوجل مباہات کند بہ بندۂ کہ اندر سجود بخسپد وگوید فرشتگان نزا بنگرید اندران بندۂ مومن کہ جانش با من اندر راز گفتن است وتنش بر بساط عبادت ونیز گفتہ است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم من نام علی الطھارة یوذن لروحہ ان یطوف بالعرش ویسجد اللہ تعالیٰ ہر کہ بر طہارت بخسپد جان وے را دستور دہند کہ بر وعرش را طواف کن وخداوند را سجدہ کن واندر حکایات یافتم کہ شاہ شجاع کرمانی چہل سال بیدار بود چون شبے بخفت حق تعالیٰ را بخواب وید واز پس آن پیوستہ بخفتے امید آنرا واندرین معنے قیس عامری گوید **شعر** وانی لاستنعس ومالی نعیسة لعل خیالا منك یلقی خیالیا؛ ووبدم گروہے کہ بیداری را بر خواب فضل نہادندے بر موافقت علی بن سہل رضی اللہ عنہ زانچہ وحی رسل وکرامات اولیا را بہ بیداری بودہ است ویکے گوید از مشایخ لو کان فی النوم خیراً لکان فی الجنة نوم کہ اگر اندر خواب ہیچ چیز خیر بودے ویا محبت را وقربت را علت بودے بایستے تا اندر بہشت کہ سرائے قربت است خواب بودے چون اندر بہشت حجاب نباشد وخواب نہ دانستیم کہ خواب حجاب است وارباب لطایف گویند کہ چون آدم صلوات اللہ علیہ اندر بہشت بخفت حوا از پہلوے چپ او پدید آمد وہمہ بلاہاے وے از حوا بود ونیز گویند کہ چون ابراہیم گفت مر اسماعیل را یا بنیّ انّی اریٰ فی المنام انّی اذبحك اسماعیل گفت اے پدر هذا جزاء من نام عن حبیبہ لو لم تنم لما امرت بذبح الولد این جزاے آنکس است کہ بخسپد از دوست خود غافل واگر بخفتے نفرمودندے کہ پسر را باید کشت پس خواب نوم نزا بے پسر گردانید مرا بے جان اما در دومن یک ساعت باشند وودتو ہمنشین وازشبلی مے آید رضی اللہ عنہ کہ ہر شب سکرۂ نمک آب با میلے اندر پیش نہادے وچون بخواب اندر خواستے شد میلے از ان در دیدہ کشیدے ومن کہ علی بن عثمان جلالی ام رضی اللہ عنہ دیدم پیرے را کہ چون از اداے فرایض فارغ شدے بخفتے ودیدم شیخ احمد سمرقندی را کہ بہ بخارا بیبود چہل سال بودہ است تا شب نخفتہ بود وبروز اندک بخفتے ورجوع این مسئلہ بدان باز گردد کہ چون مرگ بنزدیک کسے دوست نزا از زندگانی بود باید تا خواب دوست نزا از بیداری بود وچون زندگانی دوست نزا از مرگ بود باید کہ تا بیداری دوست نزا از خواب باشد پس قیمت نہ آنرا بود کہ بتکلف بیدار باشد بلکہ قیمت آنرا بود کہ بیدارش

گردانند چنانکه رسول را صلے اللہ علیہ وسلم خدا برگزیدہ و بدرجہ اعلیٰ رسانید و نہ اندر خواب تکلف کرد
ونہ اندر بیداری فرمان آمد قُمِ الَّیْلَ اِلَّا قَلِیْلًا نِّصْفَہٗ ونیز قیمت نہ آنرا بود کہ بتکلف خواب رود قیمت
آنرا بود کش بخوابانند چنانکہ خدائے عزوجل اصحاب الکہف را برگزیدہ و بمحل اعلیٰ رسانید و لباس کفر از گردن
ایشان برکشید ایشان نہ اندر خواب تکلف کردند و نہ اندر بیداری تا حق تعالیٰ خواب بر ایشان افگند
و بے اختیار ایشان را مے پرورد چنانکہ گفت وَتَحْسَبُهُمْ اَیْقَاظًا وَّهُمْ رُقُوْدٌ وَّنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْیَمِیْنِ
وَذَاتَ الشِّمَالِ و این ہر دو اندر حال بے اختیاری بود و چون بندہ بدرجتے رسد کہ اختیار وے برسد یعنی
نماند و دستش از کل بریدہ گردد و همتش از غیر اعراض کند اگر بخسپد و یا بیدار باشد بدان صفت کہ باشد
عزیز باشد پس شرط خواب مرید را آن باشد کہ اول خواب خود را چون آخر عہد خواب خود داند و از
معاصی توبہ کند و خصمان را خوشنود کند طہارتے پاکیزہ کند و بر دست راست روئے بقبلہ بخسپد کارہائے دنیا را است
کردہ نعمت اسلام را شکر کند و شرط کند کہ اگر بیدار شوم بر سر معاصی نروم پس ہر کہ بہ بیداری کار خود ساختہ باشد
ورا از خواب و یا از مرگ باکے نباشد و اندر حکایات مشہور است کہ آن پیر نیز و آن امامے کہ اندر رعایت
جاہ و کلاہ و رعونت نفس اندر ماندہ بود اندر آمدے و گفتے یا فلان می باید مُرد و بر امدان سخن رنجے
بدل آمدے کہ این مرد گدائے ہر زمان با من این سخن بیگوید روزے گفت من فردا ابندا کنم و دیگر
روز آن پیر اندر آمد این امام گفت اے فلان بیا بید مرد وے سجادہ فرو کرد و بگسترانید و سر باز نہاد و گفت
مُردم اندر حال جانش بر آمد و یرا از آن تنبیہے پیدا آمد و دانست کہ این پیر وے را میفرمود کہ بسیج مرگ کن چنین
کہ من کردہ ام و شیخ من رضی اللہ عنہ مریدان را فرمودے کہ جز اندر حال غلبہ نوم نخسپید و چون بیدار شوید نیز نخسپید کہ خواب
ثانی مر مریدان حق را حرام باشد و بیکاری و خواب بندہ را فراموشی آرد و اندرین معنی سخن دراز آید واللہ اعلم بالصواب

باب دابہم فی الکلام والسکوت

خداوند گفت عزوجل وَمَنْ اَحْسَنُ قَوْلًا مِّمَّنْ دَعَا اِلَی اللّٰهِ وَعَمِلَ صَالِحًا ونیز خدائے گفت قَوْلٌ مَّعْرُوْفٌ
ونیز گفت قُوْلُوْا اٰمَنَّا بدانکہ گفتار خوب از حق بہ بندہ فرمانست چون اقرار بخداوندی وے و ثنا گفتن
بروے و خلق را بدرگاہ وے خواندن و نطق نعمتی بزرگ است از حق تعالیٰ بہ بندہ و آدمی بدان ممتاز است
از چیزہائے دیگر و خداوند گفت عزوجل وَلَقَدْ کَرَّمْنَا بَنِیْٓ اٰدَمَ یک قول مفسران اندرین معنی نطق است

پس ہر چند کہ گفتار از حق بہ بندہ نعمتے ظاہر است آفت آں نیز بزرگ است کہ پیغمبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اخوف ما اخاف علی امتی اللسان و در جملہ گفتار چوں خمر است کہ عقل را مست کند و مرد چوں اندر شرب آں اُفتاد نیز ہرگز ببرون نتواند آمد و خود را ازاں باز نتواند داشت و چوں معلوم اہل طریقت شد کہ گفتار آفت است سخن جز بضرورت نگفتند یعنی در ابتدا و انتہائے سخن خود نگاہ کردند اگر جملہ حق را بود گفتند و الا خاموش بودند زانچہ معتقد بودند کہ خداوند عالم الاسرار است و مذموم اند آنانکہ حق تعالیٰ را اینچنیں ندانند بقول خدائے عزوجل ام یحسبون انا لا نسمع سرھم و نجوٰھم بلیٰ و رسلنا لدیھم یکتبون آیا می پندارند کہ من نمی شنوم نہانہائے ایشاں بلے می دانم و ملائکہ نیز بر ایشاں مے نویسند و من عالم الغیبم و رسول گفت صلے اللہ علیہ وسلم من صمت نجیٰ آنکہ خاموش باشد نجات یابد پس اندر خاموشی فوائد و فتوح بسیار است و در گفتن آفت بسیار و گروہے از مشائخ رحمہم اللہ سکوت را بر کلام فضل نہادند و گروہے کلام را بر سکوت ترجیح دادند و از انجملہ جنید گفت رضی اللہ عنہ کہ عبارات بجملہ دعاوی است و آنجا کہ اثبات معانی بود دعاوی ہدر باشد و وقت باشد کہ سقوط قول اندر حال اختیار معذور گردد یعنی اندر حال تقیت اندر حال خوف باوجود اختیار قدرت بر قول عذر نا گفتن شود و انکار قولش در حقیقت معرفت را زیان ندارد و ہیچ وقت بندہ بے معنی بمجرد دعوی معذور نباشد حکم او حکم منافقان باشد پس دعوے بے معنی نفاق آید و معنے بے دعوی اخلاص لان من اسس بنیانہ علی بیان لایستغنی عن اللسان و من اسس بنیانہ علی عیان استغنی فیما بینہ و بین ربہ من اللسان یعنی چوں راہ بر بندہ کشادہ شد از گفتار مستغنی گشت زانچہ عبارت مر اعلام غیر را باشد و حق تعالیٰ جل جلالہ بے نیاز است از تفسیر احوال و غیر ے خود گرامی آں نکند کہ بدیشاں مشغول باید شد و مؤکد ایں معنی است قول جنید کہ گفت من عرف اللہ کل لسانہ آنکہ حق را اندل شناخت زبانش از بیان باز ماند کہ اندر عیان بیان حجاب نماید و از شبلی مے آید کہ در مجلس جنید بر پائے خاست و با آواز بلند گفت یا مرادی و اشارت بحق تعالیٰ کرد جنید گفت یا ابا بکر اگر مراد تو حق است ایں اشارت چرا کردی کہ وے ازیں مستغنی است و اگر مراد تو نہ وے است خلاف چرا گفتی کہ حق تعالیٰ بقول تو علیم است شبلی بر گفتۂ خود استغفار کرد و آں گروہے کہ کلام را بر سکوت فضل نہادند گفتند کہ بیان احوال خود از حق با امر است کہ دعوی یعنی قایم بود چہ اگر کسے ہزار سال بدل و سر عارف میباشد

وضرورتے مانع وے نباشند تا اقرار بمعرفتش نہ پیوستہ است حکمش حکم کافراں بود وخداوند مومنانرا بجملگی شکر وحمد وثنا فرمود ورسول را گفت صلے اللہ علیہ وسلم وَاَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ[۱] وثنا وتحدث نعمت گفتار وے بود پس گفتار ما مر تعظیم امر ربوبیت را باشد وخداوند تعالیٰ گفت اُدْعُوْنِیْ اَسْتَجِبْ لَكُمْ[۲] ونیز گفت اُجِیْبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ[۳] وما نند ایں ویکے گوید از مشائخ کہ ہر کرا بیانے نباشد از روزگار خود او را روزگار نباشد کہ ناطق وقت تو ہم وقت تست چنانکہ شاعر گوید شعر

لسان الحال افصح من لسانی ؛ وصمتی عن سوالی ترجمانی[۴] ؛ واندر حکایات یافتم کہ روزے ابوبکر شبلی در کرخ بغداد میرفت یکے را دید از مدعیان کہ میگفت السکوت خیر من الکلام فقال الشبلی سکوتك خیر من کلامك وکلامی خیر من سکوتی لان کلامك لغو وسکوتك ھزل وکلامی خیر من سکوتی لان سکوتی حلم وکلامی علم خاموشی بہتر از گفتار شبلی گفت رح خاموشی تو بہتر از گفتار تو زانچہ گفتار تو لغو است وخاموشی تو ہزل وگفتار من بہتر از خاموشی من زانچہ سکوت من حلم است وکلام من علم کہ اگر علم نگویم حلمم بران دارد واگر حلم گویم علمم بران دارد چوں نگویم حلیم باشم چوں بگویم علیم باشم ومن گویم کہ علی بن عثمان جلالی ام رضی اللہ عنہ کہ کلامہا بر دو گونہ است و سکوتہا بر دو گونہ کلام یکے حق بود ویکے باطل وسکوت یکے حصول مقصود ومشاہدت ودیگر غفلت پس ہر کسے را گریبانِ خود باید گرفت اندر حال نطق وسکوت اگر کلامش بحق بود گفتارش بہتر از خاموشی واگر باطل بود خاموشی بہتر از گفتار واگر از حجاب غفلت بود گفتار بہتر از خاموشی وعالمے اندریں معنے سرگردانند گروہے از مدعیان بدر وہوس وعباراتے از معانی خالی بر دست گرفتہ اند ومیگویند کہ گفتار فاضلتر از سکوت وگروہے از جہال کہ منارہ را از چاہ نشناسند سکوت بجہل خود باز بستہ اند ومیگویند کہ خاموشی بہتر از گفتار واگر ہر دو چوں یکدیگر باشند پس کرا تا فرا گفتار آرند وکرا خاموش کنند من نطق اصاب او غلط ومن انطق عصم من الشطط[۶] ہر کہ بگوید یا خطا گوید یا صواب وہر کرا بگفتار آرند از خطا وخلل نگاہدارندش چنانکہ ابلیس گفت لعنۃ اللہ علیہ اَنَا خَیْرٌ مِّنْهُ[۷]

۱؎ واما بنعمت پروردگار خود پس خبر دہ ۱۲ ۲؎ دعا کنید بجانب من تا قبول کنم دعائے شمارا ۱۲ ۳؎ قبول میکنم دعائے دعا کنندہ وقتیکہ دعا کند مرا ۱۲ ۴؎ زبان حال تو راست از زبان من خاموشی از سوال من زبان بیان کنندہ ۱۲ ۵؎ کسیکہ دانندہ دو زبان باشد کہ حاجب یکزبان را بصاحب زبان بفہماند وایں مقرب بآن است ۱۲ ۶؎ آگاہ باش ہر کہ گفتگو کرد صواب یا خطا کرد وہر کہ گفتگو کردہ نشد نگہ داشتہ شد از سخن دروغ ۱۲ ۷؎ من بہترم از وے ۱۲

و آدم را بگویانید ند ربنا ظلمنا انفسنا پس داعیانِ این طریقت اندر گفتار خود ماذون و مضطر باشند و اندر خاموشی شرم زده و بیچاره من کان سکوته حیاء کان کلامه حیوة آنرا که خاموشی از حیا بود کلامش مر دلہا را حیات باشد زانچہ گفتار شان از دیدار بود و گفت بے دیدارش نزد ایشان خوار بود و ناگفتن دوست تر از گفتن دارند تا با خود باشند و چون غائب شوند خلق مر قول ایشان را بر جان نگارند ازان بود که آن پیر گفت رضی اللہ عنہ من کان سکوتہ لہ ذھبا کان کلامہ لغیرہ منہ ھبا پس باید تا طالب ربانی را که خوضش اندر عبودیت بود خاموش کند تا زبانے که نطقش بر ربوبیت بود و بگفتار آید و عبارت وے صیاد دلہائے مریداں شود و ادب اندر گفتار آنست که بے امر نگوید و جز اندر امر نگوید و اندر خاموشی آنکه جاہل نباشد و بجہل راضی نباشد و غافل نه و مرید باید که اندر سخن پیران دخل و تصرف نکند و عبارت غریب و پریشان نیاورد و بداں زبان که شہادت گفته است و بتوحید مقر آمده دروغ و غیبت نگوید و مسلمانان را نرنجاند و درویشان را بنامِ مجرد نخواند و تا چیزے از وے نپرسند نگوید پس سخن گفتن ابتدا نکند و شرط خاموشی درویش آن بود که بر باطل خاموش نباشد و شرط گفت آنکه جز حق نگوید و این اصل را فرع بسیار است و لطائف بیشمار اما من برین مقدار پسنده کردم تا کتاب مطول نشود و اللہ اعلم بالصواب۔

باب ادابھم فی السؤال

خداوند گفت عزوجل لَا یَسْئَلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا سوال بالحاف نکنند مر دم را و چون کسے از ایشان سوال کند منع نکنند چنانکه خدا تعالیٰ فرمود مر پیغامبر را صلی اللہ علیه وسلم وَ اَمَّا السَّائِلَ فَلَا تَنْهَرْ و تا توانند سوال جز از خداوند تعالیٰ نکنند و بغیر وے را در محل سوال ننہند که سوال اعراض باشد از حق بغیر حق و چون بنده از حق تعالیٰ اعراض کرد بیم باشد که او را ہم اندر محل اعراض بگذارد و یافتم که یکے از اہل دنیا مر رابعه عدویه را گفت که یا رابعه چیزے بخواه از من تا مر او را حاصل کنم وے گفت اے ہذا من شرم دارم که از خالق دنیا دنیا خواہم شرم ندارم از چون خویشتنی چیزے خواہم گویند که اندر وقت ابو مسلم صاحب دعوت درویشی را بیگناه بتہمت دزدی بگرفتند و بچہار طاق مر او را باز داشتند چون شب

ے اے پروردگار ستم کردیم بر خویش ۱۲ ۔ سوال نکنند از مرداں بالحاح ۱۲ فتح الرحمان ۔ و اما سائل را پس بانگ مزن ۱۲ فتح الرحمان۔

اندر آمد بومسلم پیغامبر را صلی اللہ علیہ وسلم بخواب دید کہ او را گفت یا با مسلم مرا خداوند تعالیٰ بتو فرستادہ است کہ دوستی از دوستان من بے جرم اندر زندان تست برخیز و وے را بیرون آر بومسلم از خواب برجست وسر و پا برہنہ بر در زندان دوید و بفرمود تا در زندان بکشادند آن درویش را بیرون آوردند و از وے عذر خواست و گفت حاجتے بخواہ درویش گفت ایہا الامیر کسیکہ او خداوندے دارد چنیں کہ بنیم شب ابومسلم را از بستر برانگیزاند و بفرستد تا او را از بلاہا برہاند روا باشد کہ او از دیگراں سوال کند و حاجت خواہد ابومسلم گریاں شد و آن درویش از پیش او برفت و باز گروہے دیگر گویند روا باشد درویش را کہ از خلق سوال کند کہ حق تعالیٰ میگوید لَا یَسْأَلُوْنَ النَّاسَ اِلْحَافًا[1] میگوید سوال کنید و اندران الحاح نکنید و رسول صلی اللہ علیہ وسلم نیز سوال کرد مر ساختن کارہائے اصحاب را و ما را نیز گفت اُطْلُبُوا الْحَوَائِجَ عِنْدَ حِسَانِ الْوُجُوْہِ و دیگر مشائخ رحمہم اللہ بسہ علت سوال کردن روا داشتہ اند یکے مر فراغت دل را کہ لابد باشد کہ گفتہ اند کہ ما دو گروہ را قیمت نہیم کہ روز و شب اندر انتظار آں گذاریم و جز آں حاجتے نباشد مارا بخداوند اندر حال اضطرار ازانچہ ہیچ مشغولی چوں شغل طعام و انتظار آں نیست و ازاں بود کہ چوں بایزید مر مرید شقیق را پرسید دراں حال کہ بزیارت وے آمدہ بود از حال شقیق مرید گفت او از خلق فارغ شدہ است و بر حکم توکل نشستہ بویزید رحمۃ اللہ علیہ گفت چوں باز گردی بگوے او را کہ نگر تا دیگر خدا را بدو گردہ نان نیازمائی چوں گرسنہ گردی دو گردہ نان از ہمجنساں خود بخواہ باز نامہ توکل بکسو نہ تا آں شہر و ولایت از شومی یک معاملت تو بزمیں فرو نشود و دیگر مر ریاضت نفس را سوال کردہ اند تا ذل آں بکشند و رنج بر دل خود نہند و قیمت خود بدانند کہ ایشاں ہر کسے را بچہ نے آرند تا تکبر نکنند و رنج نہند نہ دیدی کہ چوں شبلی بجنید آمد رحمہما اللہ جنید گفت یا ابابکر ترا نخوت آں اندر سر است کہ من پسر حاجب الحجاب خلیفہ ام و امیر سامرہ از تو ہیچ کارے نیاید تا بازار بیروں نشوی و از ہر کہ بینی سوال نہ کنی تا قیمت خود بدانی چناں کرد و ہر روز بازارش کسست تر بودے تا شش سال بدرجہ رسید کہ اندر ہمہ بازار گشت و کس چیزے ندادش باز آمد و با جنید گفت جنید گفت یا ابابکر اکنوں قیمت خود بداں کہ خلق را ہیچ چیز می نیرزی دل اندر ایشاں منہ و ایشاں را ہیچ چیز برمگیر و ایں معنی مر ریاضت را بود نہ کسب را و از ذوالنون مصری روایت کردہ اند کہ گفت رفیقی داشتم موافق خدایتعالیٰ او را بخواند و از نعمت دنیا بنعمت عقبیٰ رسانیدش او را بخواب دیدم گفتم کہ خدایتعالیٰ با تو چہ کرد گفت مرا بیامرزید گفتم بچہ خصلت گفت مرا بر پاے کرد

[1] سوال نمیکنند از مردماں بالحاح ۱۲ فتح الرحمان۔

وگفت اے بندۂ من بسیار ذل و رنج سفلگان و بخیلان کشیدی و دست پیش ایشان دراز کردی و اندران صبر کردی تراباید بخشیدم و سہ دیگر حرمت حق را از خلق سوال کردند ہمہ مالہاے دنیا ازان حق تعالی دانستند و ہمہ خلقان را وکیلان وے دیدند و آن چیزے کہ نصیب نفس ایشان بازگشت از حق تعالی نخواستند واز وکیل وے بخواستند و سخن خود با وے گفتند و اندر نظر شاہد چون بندہ بالیست خود بوکیل عرضہ کند بحرمت وطاعت نزدیکتر ازان بود کہ بر خداوند پس سوال شان از غیر علامت حضور و اقبال خود بود بہ حق نہ غیبت بود و اعراض از حق و یافتم کہ یحییٰ بن معاذ را دخترے بود روزے مادر را گفت مرا فلان چیزے باید مادرش گفت از خدائے بخواہ گفت اے مادر من شرم دارم کہ بایست نفسانی خود از وے بخواہم و آنچہ تو دہی ہم ازان وے بود و روزی مقدر من باشد پس آداب سوال آن باشد کہ اگر مقصود سوالی بر آید حرم تر از آن نباشی کہ بر نیاید و خلق را اندر میانہ نہ بینی و از زنان و از اصحاب سواق سوال نکنی و راز خود جز بآن نگوئی کہ بر حلال مال وے موثق باشی و تا توانی سوال بر نصیب خود نکنی و از ان تجمل و کد خدائی نسازی و آنرا ملک نگردانی و در حکم وقت را باشی و حدیث فردا بر دل نگذاری تا بہلاک جاودانی ماخوذ نگردی و خدا یتعالی را بردام گدائی خود نہ بندی و از خود پارسائی پیدا نکنی کہ تا ترا از راہ پارسائی چیزے بیش دہند یافتم پیرے را کہ از محتشمان متصوفہ بود از بادیہ برآمد فاقہ زدہ و رنج انقطاع راہ کشیدہ ببازار کوفہ اندر آمد و گنجشکے را بر دست نشاندہ میگفت از برائے این گنجشک مرا چیزے دہید گفتند اے شیخ این چہ میگوئی گفت محال باشد کہ من گویم از بہر خدائے مرا چیزے دہید بدنیا شفیع جز حقیرے را نکنند این اندکیست از بسیار آنچہ اندرین باب شرط است مختصر کردم مرخوف تطویل را واللہ اعلم۔

باب دابهم فی التزویج والتجرید وما یتعلق بها

خدائے گفت عزوجل هُنَّ لِبَاسٌ لَّكُمْ وَاَنْتُمْ لِبَاسٌ لَّهُنَّ[۱] و رسول گفت صلی اللہ علیہ وسلم تناکحوا تکثروا فانی اباهی بکم الامم یوم القیمة ولو بالسقط و نیز گفت ان اعظم النساء برکة اقلهن مؤنة واحسنهن وجوها واحسنهن فروجا[۳] و این از صحاح اخبار است کہ در جملہ نکاح مباح است بر جملگی مردان و زنان و فریضہ بر آنکہ از حرام نتواند پرہیزید و سنت مر آنرا کہ حق عیال بتواند گذارد و از مشایخ این قصہ گروہے گویند کہ

---

۱ ایشان بمنزلہ پوشش شما اند و شما بمنزلہ پوشش ایشان ۱۲ ۲ نکاح کنید بسیار شوید پس بدرستیکہ من فخر خواہم کرد بسبب شما گروہہا را در روز قیامت اگرچہ بچہ خام ۱۲

۳ [illegible]

تزویج مر دفع شهوت را باید و کسب مر فراغت دل را و گروهی گفتند که مر اثبات نسل را باید تا فرزندی باشد و چون فرزند بود اگر پیش از پدر رود از دنیا بشفیع پدر باشد و اگر پدر پیش از وی شود دعاگوی بماند و اندر خبر است که عمر بن الخطاب رضی الله عنه مر ام کلثوم را که دختر فاطمه بنت محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم و رضی الله عنها بود خطبه کرد از پدرش علی ابن ابیطالب کرم الله وجهه و بخواست و علی گفت او بس خورد است و تو مرد پیری و مرا نیت است که او را به برادر زاده خود خواهم داد عبد الله بن جعفر عمر کس فرستاد که یا ابا الحسن اندر جهان زنان بزرگ بسیار اند و مراد من از ام کلثوم نه دفع شهوت است بلکه اثبات نسل است که از پیغامبر صلی الله علیه وسلم شنیدم که گفت[۱] کل نسب و حسب ینقطع بالموت الا نسبی و حسبی دیدی کل سبب و نسب ینقطع الا حسبی و نسبی اکنون مرا سبب هست بایدم تا نسب نیز باشد تا هر دو طرف بمتابعت وی محکم گردانیده باشم علی رضی الله تعالی عنه ام کلثوم را به عمر داد و زید بن عمر از وی بیامد رضی الله عنه و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم[۲] تنکح النساء علی اربعة علی المال والحسب والحسن والدین فعلیکم بذات الدین فانه ما استفاد امرء بعد الاسلام خیر من زوجة مؤمنة موافقة یسر بها اذا انظر الیها بهترین فواید و زواید از پس اسلام زن مومنه موافقه باشد تا بدو انس گیرد مرد مومن و اندر وی بصحبت وی تسلی یابد و اندر دنیا موانستی که همه وحشتها اندر تنهائی است و همه راحتها اندر صحبت و رسول الله صلی الله علیه وسلم گفت الشیطان مع الواحد و بحقیقت مرد یا زن چون تنها باشد قرین وی شیطان بود که شهوت را اندر پیش دل وی می آراید و هیچ صحبت اندر حکم حرمت و امان چون زن شوی نباشد اگر مجالست و موافقت باشد و هیچ عقوبت و مشغولی چندان نبود که چون زن ناجنس باشد پس درویش را باید که نخست اندر کار خود تامل کند و آفتهای تجرید و از آن تزویج اندر پیش دل صورت کند تا دفع کدام آفت بر دلش سهل تر بود متابع آن باشد که در جمله تجرید دو آفت است یکی ترک سنتی از سنن و دیگر پروردن شهوتی اندر دل و خطر بودن اندر حرام و تزویج را نیز دو آفت است یکی مشغولی دل بغیر و دیگر مشغول تن از برای حظ نفس و اصل این مسئله بعزلت و صحبت باز گردد آنکه صحبت اختیار کند با خلق او را تزویج شرط باشد و آنکه عزلت جوید از خلق او را تجرید زینت بود و پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم سیروا سبق المفردون یعنی بروید که مفردان بر شما سبقت گرفتند و حسن بن ابی الحسن

۱ه هر حسب و نسب قطع میشود و نگر حسب و نسب من ۲ه نکاح کرده شوند زنان بر چهار بر مال و حسن و حسب و دین پس لازم گیرند ذات دین را پس آید بکسبه بان ...

حرکیت ... که فائده موافق فرصت کنند هرگاه که نظر کنند بسوی او ۱۲

بصری گوید نجا المخفون وهلك المثقلون از ابراہیم خواص مے آید کہ گفت بدیہی اندر آمدم بقصد زیارت
بزرگے کہ آنجا بود و چوں بخانہ وے رفتم خانۂ دیدم پاکیزہ چنانکہ معبد جائے اولیا بود و اندر دو محراب ساختہ
در یک محراب آں پیر نشستہ و اندر محراب دیگر عجوزۂ پاکیزہ و روشن نشستہ و ہر دو ضعیف گشتہ از عبادت
بسیار بآمدن من شادی بسیار نمودند سہ روز آنجا بودم و چوں باز خواستم گشت پرسیدم از آں پیر کہ ایں عفیفہ
ترا چہ باشد گفت از یک جانب دختر عم و از دیگر جانب عیال من گفتم اندریں سہ روز سخت بیگانہ وار
دیدم تا اندر صحبت گفت آرے شصت و پنج سال است تا چنانست گفتم کہ علت ایں مرا بگوئی گفت
بدانکہ ما در کودکی عاشق یک دیگر بودیم و پدر وے او را بمن نمیداد کہ دوستی ما مر یکدیگر را معلوم وے
گشتہ بود و مدتے رنج آں بکشیدیم تا پدر وے وفات یافت پدر من عم وے بود او را بمن داد و چوں
آں شب ابتدا بیکدیگر رسیدیم وے مرا گفت ، دانی کہ خداے تعالیٰ با ما چہ نعمت کرامت کردہ ا
کہ ما را بیکدیگر رسانید و دلہاے ما را از ابتلاء و آفتہاے ناخوب فارغ کرد گفتم بلے گفتا پس ما امشب
خود را از ہواے نفس باز داریم و مراد خود زیر پاے آریم و مر خداے را عبادت کنیم شکر ایں نعمت را گفتم
صواب آید و دیگر شب ہماں گفت سہ دیگر شب من گفتم کنوں دو شب براے تو شکر بگذاردیم امشب
از براے من نیز عبادت کنیم کنوں شصت و پنج سال است کہ بر آمدہ و ما یکدیگر را ندیدیم بحکم ملامست
و ہمہ عمر اندر شکر نعمت مے گذاریم پس چوں درویشی صحبت اختیار کند باید تا قوت آں مستورہ از حلال سازد
و مہرش از حلال گذارد و تا از حقوق خداوند و از امر وے چیزے باقی ماندہ باشد بحظ نفس خود مشغول
نشود و چوں او را خود بگذارد قصد فراش وے کند حرص و مراد خود را اندر خود کشد و با خداوند تعالیٰ بر وجہ
مناجات بگوید بار خدایا تو شہوت اندر خاک آدم سرشتی مرا با دانی عالم را و اندر علم خود خواستی کہ مرا ایں
صحبت باشد یارب ایں صحبت من دو چیز را گرداں یکے مر حرص حرام را بحلال دو دیگر فرزندے ولی و رضی مرا
ارزانی دار نہ فرزندے کہ دل من از تو مشغول کند و از سہل بن عبد اللہ تستری مے آید کہ او را پسرے
بیامد ہر گاہ کہ بخوردگی از مادر طعام خواستے مادرش گفتے از خداے خواہ اندر محراب[1] شدے و سجدہ کردے
مادرش آں مراد اندر نہاں بدو دادے بے آنکہ وے بدانستے کہ آں مادر دادہ است تا خوے بدرگاہ حق
گیرد روزے از دبیرستان اندر آمد و مادرش حاضر نبود سر بسجدہ نہاد خداے تعالیٰ آنچہ بایست او بود پدید آورد

[1] محراب خانہ و صدر مجلس و طاق درون مسجد کہ بطرف قبلہ باشد چوں طاق مذکور کہ حرب شیطانی است لہٰذا محراب نام کردند ۱۲ غیاث

مادر اندر آمد و آن بدید گفت ای پسر این از کجاست گفت از آنجا که هر بار بود چون زکریا صلوات الله علیه نیز دیگر
مریم رضی الله عنها اندر آمدی بتابستان میوهٔ زمستانی دیدی و بزمستان میوهٔ تابستانی دیدی بر وجه تعجب پرسیدی
أَنّٰى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللّٰهِ وی گفتی این از پیش خداست باید که استعمال سنتی مر درویش
را اندر طلب دنیا و حرام و شغل دل نیفگند که هلاک درویش اندر خرابی دل وی بود چنانکه خرابی توانگر
اندر خرابی سرای و خانمان پس آنچه توانگر را خراب شود آنرا عوض بود و آنچه درویش را خراب شود آنرا
عوض نباشد و اندر زمانه ما ممکن نگردد که کسی را زنی موافقه باشد بی بابت زیادت و فضول و طلب
محال و از آن بود که گروهی تجرید و تخفیف اختیار کردند و روایت آن خبر بر دست گرفتند که پیغامبر گفت
صلی الله علیه وسلم خیر الناس فی آخر الزمان خفیف الحاذ[ا] قیل یا رسول الله وما خفیف الحاذ
قال الذی لا اهل له ولا ولد له و نیز گفت سیروا سبق المفردون بروید که مفردان بر شما سبقت
گرفتند و اجماع مشایخ این طریقت بر آنکه بهترین و فاضلترین مجردانند اگر دل شان از آفت خالی باشد
و طبع شان از ارادت ارتکاب معاصی و شهوات معرض و عوام در ارتکاب شهوت بخبر مرویی ا[ند]
که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم حببت الی من دنیاکم ثلث[ب] الطیب والنساء وجعلت قرة
عینی فی الصلوة تمسک سازند و گویند چون زنان محبوب وی باشند تا تزویج فاضلتر باشد گوئیم که پیغامبر
گفت صلی الله علیه وسلم لی حرفتان الفقر والجهاد پس چرا دست از حرفت میدارند اگر آن محبوب وی بست
این حرفت است پس بحکم آنکه مر هوا نان را بدان میلی بیشتر است مر هوای خود را محبوب پیغامبر خواندن
محال باشد کسی پنجاه سال متابع هوای خود بوده باشد پندارد که متابع سنت است او بر غلطی عظیم باشد
و در جمله نخستین فتنه که بر سر آدم علیه السلام مقدر بوده است هم اصل آن زنی بود و اندر بهشت و نخستین فتنه
که اندر دنیا پدیدار آمد هم بسبب آن زنی بود یعنی فتنهٔ هابیل و قابیل و چون خداوند تعالی خواست
که عذاب کند هم بسبب آن زنی بود و الی یومنا هذا همه اسباب فتنه های دینی و دنیاوی زنانند و پیغامبر
گفت صلی الله علیه وسلم ما ترکت بعدی فتنة اضر علی الرجال من النساء هیچ فتنه نگذاشتم

[ا] از کجاست ترا این روزی ۱۲ [۱] فتح الرحمان [۲] سنت بهتر آدمیان در آخر زمان کم حاذ گفته شد یا رسول الله چه کم حاذ فرمود آنکه
نیست اهل برای او و نیست ولد برای او ۱۲ [ب] دوست کرده من از دنیا شما سه خوشبوی و زنان و گردانیده شد نور چشمها من در نماز
[ج] برای من دو حرفت اند فقر و جنگ ۱۲

پس از خود زیانکارتر بر مردان از زنان پس فتنهٔ ایشان اندر ظاهر چند نیست اندر باطن خود چگونه باشد
و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه از پس آنکه مرا حق تعالی یازده سال از آفت تزویج نگاهداشته
بود هم تقدیر کرد تا بفتنه اندر افتادم و ظاهر و باطنم اسیر پری صفتی گشت بے آنکه رویت بود و یکسال مستغرق
آن بودم چنانکه نزدیک بود که دین بر من تباه شود تا حق تعالی بکمال لطف و تمام فضل خود عصمت را باستقبال
دل بیچارهٔ من فرستاد برحمت خلاصی ارزانی داشت والحمد لله علی جزیل نعمائه و در جمله قاعدهٔ
این طریقت بر تجرید نهاده اند چون تزویج آمد حال دیگرگون شد و هیچ لشکر نیست فاتنتر از عساکر شهوت
الا که آتش آنرا باجتهاد بتوان نشاند از آنچه آفتے که از تو خیزد آلت دفع آن هم با تو باشد غیرے نباید
تا آن صفت از تو زائل شود و زوال شهوت بدو چیز باشد یکے آنکه اندر تحت تکلف در آید و دیگر آنکه
از دائرهٔ کسب و مجاهدت بیرون باشد اما آنچه اندر تحت تکلف مقدور آدمی است آن گرسنگی باشد
و آنچه از تکلف بیرونست یا خوفی مقلقل است و یا محبتے صادق که بتفاریق همم جمع شود و محب سلطان
خود اندر اجزائے جسد پراگنده کند و جمله حواس را از وصف ایشان معزول کند و کل بنده را جدا گرداند
و هزل را از وے فانی گرداند و احمد حماد سرخسی که بماوراءالنهر رفیق من بود مردے محتشم بود وے را گفتند
ترا حاجت آید به تزویج وے گفت نه گفتند چرا گفت زانچه من اندر روزگار خود یا غایب باشم از
خود یا حاضر بخود چون غایب باشم خود از کونین یادم نیاید و چون حاضر باشم نفس خود را چنان دارم که
چون نانے بیابد پندارد که هزار حور یافتم پس شغل دل کارے عظیم باشد بهر چه خواهی گو باش و گروهے
گفتند که ما نیز اختیار خود از هر دو حال منقطع کنیم تا از حکم و تقدیر پردهٔ غیب چه ظاهر شود اگر تجرید نصیب ما
آید اندر آن بعفت کوشیم و اگر تزویج بود متابع سنت باشیم و بفراغ دل کوشیم که چون داشت حق
پاینده باشد تجرید بنده چون تجرید یوسف علیه السلام بود در بلائے زلیخا که اندر حال قوت بر مراد از مراد خود روے
بگردانید و بقهر هوا و رویت عیوب نفس خود مشغول شد اندر آن وقت که زلیخا با وے خلوت کرد و تزویج وے
چون تزویج ابراهیم بود از غایت اعتمادے که ویرا با حق تعالی بود شغل اهل را شغل او ندانست تا چون
ساره رشک پیدا کرد و تعلق بغیرت کرد ابراهیم هاجر را برگرفت و بوادی غیر ذی زرع برد و بخداوند سپرد
و روے از ایشان بگردانید تا حق تعالی بدانست خود ایشانرا بپرورد چنانکه خواست پس هلاک بنده نه اندر تزویج
و تجرید است که بلائے او اندر اثبات اختیار و متابعت هوائے خود است و شرط آداب متاهل آنست که اورا

ورد از اوراد وے فوت نشود و احوال ضایع نه و اوقات شولیده نه و با اهل خود شفیق باشد و نفقه
حلال سازدش و از برائے ادائے نفقه وے رعایت ظلمه و سلاطین نکند تا اگر فرزندے باشد بشرط
باشند و اندر حکایات معروفست که احمد بن حرب نیشاپوری رضی الله عنه روزے با جماعتے از رؤسا و سادات
نیشاپور که بسلام او آمده بودند نشسته بود که آن پسر شراب خوارش سرمست و رود زنان و سرود گویان
اندر آمد و بدیشان بر گذشت به بیحرمتی و از کسے نیندیشید آن جمله متغیر شدند احمد آن معنی اندر ایشان بدید
گفت شمارا چه بود که تغیرے پدید آمد گفتند بر گذشتن این پسر برین حال بر تو ما تشویر زده شدیم و وے
از تو نیندیشید احمد گفت وے معذور است زانچه شبے ما را از خانه همسایه چیزے آوردند خوردنی من و
عیال من آن بخوردیم آن شب ما را صحبت بود این فرزند از آن پیوست و خواب بر ما افتاد و اوراد فائت شد
چون بامداد شده بود تتبع حال خود کردیم و بدان همسایه باز گشتیم تا آنچه فرستاده بود از کجا بود و گفت از
عروسی آورده بودند چون نگاه کردیم از خانه سلطانے رفته بود و شرط آداب مجرد آنست که چشم را
از ناشایست نگاهدارد و نادیدنی نه بیند و ناشنیدنی نشنود و نا اندیشیدنی نیندیشد و آتش شهوت
بگرسنگی بنشاند و دل از دنیا و مشغولئے حوادث نگاهدارد و مر هوائے نفس را علم و الهام نگوید و بعجبی
شیطان را تاویل نسازد تا نزدیک طریقت مقبول باشد این است اختصار آداب صحبت و معاملت والله اعلم

کشف الحجاب العاشر فی بیان منطقهم و حدود الفاظهم و حقائق معانیهم

بدان اسعدک الله تعالی که مر اهل هر صنعتے را و ارباب هر معاملتے را با یکدیگر اندر جریان اسرار
خود عبارات است و کلماتے که بجز ایشان معنی آن ندانند و مراد از وضع آن عبارات دو چیز باشد یکے حسن
تفهیم و تسهیل غوامض را تا بفهم مرید نزدیک باشد و دیگر کتمان سر را از کسانیکه اهل آن علم نباشند و دلائل
این واضح است چنانکه اهل لغت مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فعل ماضی و فعل مستقبل و
صحیح و معتل و اجوف و لفیف و ناقص و آنچه بدین ماند و اهل نحو مخصوص اند بعبارات موضوع خود
چون رفع و ضم و نصب و فتح و خفض و کسر و جزم و جر و منصرف و لاینصرف و آنچه بدین ماند و اهل عروض
مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون بحور و دوائر و سبب و وتد و فاصله و آنچه بدین ماند و محاسبان
مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون فرد و زوج و ضرب و قسمت و کعب و جذر و اضافت و تضعیف
و تنصیف و جمع و تفریق و آنچه بدین ماند و فقها مخصوص اند بعبارات موضوع خود چون علت و معلول

و قیاس و اجتهاد و دفع و الزام و آنچه بدین ماند و محدثان مخصوص‌اند بعبارات موضوع خود چون مسند و مرسل و احاد و متواتر و جرح و تعدیل و آنچه بدین ماند و متکلمان مخصوص‌اند بعبارات موضوع خود چون عرض و جوهر و کل و جزو و جسم و حدث و جبر و تحیز و هیولی و آنچه بدین ماند پس این طایفه را نیز الفاظ موضوع است مر تکون و ظهور سخن خود را تا اندر طریقت خود بدان تصرف کنند و آنرا که خواهند مقصود خود باز نمایند و از آنکه خواهند بپوشانند پس من بعضے ازین کلمات را بیانے مشرح بیارم و فرق کنم که میان کلمه و کلمه مراد ایشان از آن چه چیز باشد تا ترا و خوانندگان این کتاب را فائده تمامتر شود و مرا دعائے نیک حاصل آید ان شاء الله عز و جل فمن ذالك الحال والوقت والفرق بینهما وقت اندر میان این طایفه معروفست و مشایخ را اندرین سخن بسیار است و مراد من اثبات تحقیق است و نه تطویل بیان پس وقت آن بود که بنده بدان از ماضی و مستقبل فارغ شود چنانکه وارد ے از حق بدل او پیوندد و سر او را بدان مجتمع گرداند چنانکه اندر کشف آن مجتمع شوند نه از گذشته یاد آیدش و نه از ناآمده پس همه خلق را اندرین دست نرسد و ندانند که سابقهٔ ما بر چه رفت و عاقبت ما بر چه خواهد بود جز خداوند آنوقت را که گویند علم ما را عاقبت و سابقت را ادراک نتواند کرد و ما را اندر وقت با حقتعالی خوش است که اگر بفردا مشغول گردیم و یا اندیشهٔ آن بر دل گذاریم از وقت محجوب شویم و حجاب[1] پراگندگی عظیم باشد پس هر چه دست بدان نرسد اندیشهٔ آن محال باشد چنانکه بوسعید خراز رضی الله عنه گوید که وقت عزیز خود را جز بعزیزترین چیزها مشغول مکن و عزیزترین چیزها بنده شغل باشد بین الماضی والمستقبل و رسول گفت صلی الله علیه وسلم لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملك مقرب ولا نبی مرسل مرا با خدایتعالی وقتے است که اندران وقت هژده هزار عالم را بر دل من گذر نباشد و در چشم من خطره ندارد از آن بود که چون شب معراج زینت ملک زمین و آسمان را بر وے عرضه کردند هیچ چیز باز ننگریست تا خداوند گفت عز و جل مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَمَا طَغٰی از آنچه مصطفی صلی الله علیه وسلم عزیز بود و عزیز را جز بعزیز مشغول نکنند پس اوقات موحد دو وقت باشد یکے اندر حال فقد و دیگر اندر حال وجد یکے در محل وصال و یکے در محل فراق و اندر هر دو وقت او مقهور باشد زانچه در وصل وصلش بحق باشد و در فصل فصلش هم بحق و اختیار و اکتساب وے اندران میانه ثبات نیابد تا او را وصفے توان کرد و چون دست اختیار بنده از روزگار وے بریده شود و آنچه کند زبنده وقت باشد و از جنید رح مے آید که گفت درویشے

[1] حجاب بضم اول و تشدید جیم پردهٔ والان و دربانان را این جمع حاجب است و بکسر اول و تخفیف جیم بمعنی پرده ۱۲ از منتخب ۔ غیاث ۔

دیدم اندر بادیه در زیر مغیلانی نشسته اندر جایی صعب و با مشقت گفتم ای برادر ترا چه چیز اینجا نشانده است
بدین ساکنی اندرین جایی بدین صعبی گفت بدانکه مرا وقتی بود اینجا ضایع شده است اکنون بدینجا
نشسته ام و اندوهناکم گفتم چند گاه هست تا اینجائی گفت دوازده سال است کنون شیخ همتی در کار من
کند تا باشد که بمراد خود برسم و وقت خود باز یابم جنید گفت من برفتم و حج بکردم و او را دعا کردم اجابت شد
و وی بمراد خود برسید چون باز آمدم وی را یافتم همانجا نشسته گفتم ای جوانمرد کنون که وقت باز یافتی چرا
ازینجا فراتر نشوی گفت ایها الشیخ جایگاهی را ملازمت کردم که محل وحشت بود و سرمایه آنجا گم کرده بودم
روا باشد که اکنون جایی را که سرمایه آنجا باز یافتم و محل انس منست بگذارم شیخ بسلامت برود که من خاک خویشتن
را با خاک این جایگاه برخواهم آمیخت تا بقیامت سر ازین خاک برآرم که پایه انس و محل سرور منست شعر
فکل امری یولی الجمیل محبب ٭ و کل مکان ینبت العز طیب ٭ پس چیزی که حکم آن اندر تحت کسب آدمی
اندر نیاید تا بتکلف حاصل کنند یا بزر نفروشند تا جان بعوض آن بدهد وی را اندر جلب و رفع آن ارادت
نبود و هر دو طرف وی اندر رعایت آن متساوی بود و اختیار بنده اندر تحقیق آن باطل و مشایخ گفته اند
که الوقت سیف قاطع ازانکه صفت شمشیر بریدن است و صفت وقت نیز بریدن وقت بیخ مستقبل
و ماضی ببرد و اندوه وی دی و فردا از دل محو کند پس صحبت شمشیر باخطر بود اما هلك و اما ملك یا ملک
گرداند یا هلاک گرداند اگر کسی هزار سال شمشیر را خدمت کند و کتف عزیز خود را حمائل او سازد اندر حال
بریدنش تمیز نکند میان گردن صاحب خود و از آن غیر وی از آنچه صفت وی قهرست باختیار کردن
صاحب وی قهر از وی زائل نشود و حال وی از وی بود بر وقت که او را مزین کند چنانکه روح مر جسد را
ولا محاله[1] وقت بحال محتاج باشد که صفائی وقت بحال باشد قیامش بدان بود پس چون صاحب وقت
صاحب حال شود تغیر از وی منقطع شود و اندر روزگار خود مستقیم شود که تا وقت بی حال زوال روا
بود چون حال بدو پیوست جمله روزگارش وقت گردد و زوال بر آن روا نباشد و آنچه آمد شد نماید از
مکون و ظهور بود چنانکه پیش ازین مر صاحب وقت را نازل وقت بود و تمکن را غفلت روا بود و بر صاحب
غفلت اکنون نازل حال باشد و تمکن وقت زانچه بر صاحب وقت غفلت روا بود و بر صاحب حال
روا نباشد و گفته اند الحال سکوت اللسان فی فنون البیان زبان صاحب حال از بیان حالش ساکت بود

[1] لا محاله یعنی بالضرور چنانکه میم را مفتوح خوانند و در آخر های ضمیر دانند غلط و در سراجی و منتخب نوشته که محاله بفتح میم یعنی چاره و گزیر و لا محاله ناچار

و معاملتش بتحقیق حالش ناطق و از آن بود که آن پیر گفت رضی الله عنه السؤال عن الحال محال که عبارت
از حال محال باشد زانچه حال فنای مقال بود و استاد ابوعلی دقاق رحمة الله علیه گوید که اگر وی مدد دنیا
یا در عقبی سرور است یا ثبور نصیب وقت آن بود که اندر آنی و باز حال چنین نباشد که آن واردیست
از حق به بنده چون بیاید این جمله را از دل نفی کند چنانکه یعقوب علیه السلام صاحب وقت بود گاه از
فراق اندر فراق چشم سفید میکرد و گاه از وصال اندر وصال بینا میشد گاه از مویه چون موی شدی و گاه
از ناله چون نال و گاه از روح چون روح کوی و گاه از سرور چون سرور و ابراهیم علیه السلام صاحب حال بود
نه فراق میدید تا محزون بودی و نه وصال تا مسرور شدی ستاره و ماه و آفتاب جمله مدد حال وی
میکردند و وی اندر رویت از جمله فارغ تا در هر چه نگریستی همه حق دیدی و میگفتی لَا اُحِبُّ الْاٰفِلِیْن
پس گاه عالم جحیم صاحب وقت شود از آنچه اندر مشاهده غیبت بود و از فقد حبیب دلش محل حسرت بود و گاه بجزی
دلش چون جنان باشد اندر نعیم مشاهده که هر زمان از حق مدد و تحفه بود و بشارتی باز صاحب حال را اگر حجاب
باشد یا کشف نعمت یا بلا جمله بروی یکسان شود که وی پیوسته اندر محل حال باشد پس حال صفت مراد بود
و وقت درجه مرید یکی در راحت وقت با خود بود و یکی در فرح حال با حق فشتان بین المنزلتین والله اعلم بالصواب

ومن ذالك المقام والتمكين والتفرق بينهما

مقام عبارتست از اقامت
طالب بر ادای حقوق مطلوب بشدت اجتهاد و صحت نیت و مر هر یکی را از مریدان حق مقامیست
که اندر ابتدای درگاه طلب شان سبب آن بوده است و هر چند که طالب از هر مقامی بهره یابد
و بر هر یکی که گذر میکند قرارش بر یکی باشد از آنچه مقام و ارادت آن از ترکیب و جبلت باشد
نه روش و معاملت چنانکه خداوند عز و جل مارا خبر داد از قول مقدس که گفت وَمَا مِنَّا اِلَّا لَهٗ مَقَامٌ مَّعْلُوْم[1]
پس مقام آدم علیه السلام توبه بود و از آن نوح علیه السلام زهد و از آن ابراهیم علیه السلام تسلیم و از آن موسی علیه السلام
انابت و از آن داود علیه السلام حزن و از آن عیسی علیه السلام رجا و از آن یحیی علیه السلام خوف و از آن پیغامبر
ما صلی الله علیه وسلم ذکر و هر چند که هر یک را اندر هر محلی مشربی بود آخر رجوع شان بدان مقام اصلی خود بود و من اندر
مذهب محاسبیان طرفی از مقامات بیان کرده ام و میان حال و مقام فرقی نهاده ام اما اینجا از مقدار
چاره نیست و بدانکه راه خدای عز و جل بر سه قسم است یکی مقام و دیگر حال و سه دیگر تمکین و خدای عز و جل همه انبیا را
از برای بیان کردن راه خود فرستاد تا حکم مقامات را بیان کنند و صد و بیست و چهار هزار پیغمبر آمدند با صد و بیست

[1] و نیست از ما مگر برائے او مقامے دانستہ شدہ ۱۲

و چهار هزار داند مقام و بآمدن پیغامبر ما صلے الله علیه وسلم اهل هر مقامے را حالے پدید آمد و بدان جا پیوست که کسب خلق ازان منقطع شود تا دین تمام شد بر خلق و نعمت بغایت رسید تا خداوند عزوجل گفت اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ وَاَتْمَمْتُ عَلَیْکُمْ نِعْمَتِیْ الآیة آنگاه تمکین متمکنان پدیدار آمد و اگر خواهم که احوال جمله بر شمرم و مقامات را شرح دهم از مراد باز مانم اما تمکین عبارتست از اقامت محققان اندر محل کمال و درجهٔ اعلے پس اهل مقامات را از مقامات گذر ممکن بود و از درجهٔ تمکین گذر محال باشد از انچه مقام درجهٔ مبتدیانست و تمکین قرارگاه منتهیان از بدایت بنهایت گذر باشد و از نهایت گذشتن روئے ندارد زانچه مقامات منازل راه باشد و تمکین قرار اندر پیشگاه و دوستان حق اندر راه عاریت باشند و اندر منازل بیگانه سر ایشان در حضرت بود و در حضرت آلت آفت بود و ادوات غیبت و علت و اندر جاهلیت شعرا ممدوحان خود را مدح بمعاملت کردندے و تا چند گاه بر بنا یدے شعر او انکر وندے چنانکه چون شاعرے بحضرت ممدوحے رسیدے شمشیر بکشیدے و پاے استور بیند اختے و شمشیر بشکستے و مراد ازان آن بودے که مرا استور می بایست تا مسافت حضرت تو بدان بنوردم و شمشیر بدان که تا حسود ان خود را که مرا از خدمت تو مانع بودند از خود باز دارم اکنون که بنور سیدم آلت مسافت بچه کار آید ستور کشتم که رجوع از تو روا ندارم و شمشیر بشکستم که قطع از درگاه تو بر دل نگذارم و چون چند روز بر آمدے آنگاه شعر بر خواندے و حقتعالے موسیٰ را صلوات الله علیهم بریں فرمود که چون بقطع منازل و گذاشتن مقامات بمحل تمکین رسید و اسباب تلوین از وے ساقط شد حقتعالیٰ بفرمودش فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ وَاَلْقِ عَصَاکَ نعلین از پاے بیرون کن و عصا بیفگن که آن آلت مسافتست و اندر حضرت و صلت و حشت آلت مسافت محال باشد پس ابتدائے دوستی طلب کردن بود و انتها قرار گرفتن آب تا اندر رود باشد روان بود چون بدریا رسید قرار گیرد و چون قرار گرفت طعم بگرداند تا هر کرا آب باید بصحبت وے میل نکند بصحبت وے آنکس میل کند کرا و را جواهر باید تا بترک جان بگوید و شغله طلب بر پائے بند و سر نگونسار بدان دریا فرو شود یا جواهر عزیز و در مکنون بدست آرد و یا جان عزیز خود فنا کند و یکے گوید از مشایخ رحمهم الله التمکین دفع التلوین تمکین رفع تلوین است و تلوین هم از عبارات این طایفه است چون حال و مقام با یکدیگر بمعنے نزدیکتر بدان و مراد از تلوین تغیر و گشتن از حال بحال خواهند و مراد ازین کلمه آنست که متمکن متردد نباشد و رخت یکسره بحضرت برده باشد و اندیشهٔ غیر از دل بسترده تا معاملتے رود که ظاهرش را بدل کند و نه معانی باشد که حکم باطنش متغیر گرداند چنانکه موسیٰ صلوات الله علیه السلام

متلوّن بود حق تعالیٰ یک نظر بطور تجلی کرد هوش از وے بستد چنانکه خداے گفت عزّ وجلّ وَخَرَّ مُوسیٰ صَعِقًا ورسول الله صلی الله علیه وسلم متمکّن بود از مکّه تا قاب قوسین در عین تجلّی بود از حال نه بگشت و متغیّر نشد و این درجهٔ اعلیٰ بود والله اعلم پس تمکین بر دو گونه باشد یکے آنکه نسبت آن بشاهد حق باشد و یکے آنکه اضافت آن بشاهد خود باشد آنرا که نسبت تمکین وے بشاهد خود بود باقی الصفة باشد و آنرا که حواله بشاهد حق بود فانی الصفة باشد و مر فانی الصفة را محو و صحو و لحق و محق و فنا و بقا و وجود و عدم درست نیاید از آنچه اقامت این اوصاف را موصوف باید و چون موصوف مستغرق باشد حکم اقامت صفت و صفت از وے ساقط بود و اندرین معنی سخن بسیار است و من بدین اختصار میکنم و بالله التوفیق

ومن ذالك المحاضرة والمكاشفة والفرق بينهما

بدانکه محاضره بر حضور دل افتد اندر لطائف بیان و مکاشفه بر حضور تحیّر افتد اندر حظیرهٔ عیان پس محاضره اندر شواهد آیات باشد و مکاشفه اندر شواهد مشاهدات و علامت محاضره دوام تفکر باشد اندر رویت آیت و علامات مکاشفه دوام تحیّر اندر کنه عظمت فرق میان آنکه اندر افعال متفکر بود و میان آنکه اندر جلال متحیّر که ازین دو یکے ردیف خلّت بود و دیگر قرین محبت ندیدی که چون خلیل صلوات الله علیه اندر ملکوت آسمان نگاه کرد و اندر حقیقت وجود آن تأمّل و تفکّر کرد دلش بدان حاضر شد برویت فعل طالب فاعل گشت تا حضور وے فعل را نیز دلیل فاعل گردانید تا اندر کمال معرفت گفت اِنِّیْ وَجَّهْتُ وَجْهِیَ لِلَّذِیْ فَطَرَ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ حَنِیْفًا و حبیب را صلی الله علیه وسلم چون بملکوت بردند چشم از رویت کل فراز کرد و فعل ندید و خلق ندید و خود را هم ندید و بفاعل مکاشف شد پس اندر کشف شوق بر شوقش بیفزود و قلق بر قلقش زیادت شد طلب رویت کرد رویت روی ننمود رائے قربت کرد قربت ممکن نشد قصد وصلت کرد وصلت صورت نیست هر چند که بر دل حکم تنزیه دوست ظاهر تر شد شوق بر شوق زیاده تر شد نه روے اعراض بود و نه امکان اقبال متحیّر شد آنجا که خلّت بود حیرت کفر نمود و آنجا که محبت بود وصلت شرک آمد و حیرت سرمایه شد ز آنچه آنجا در خلّت حیرت اندر هستی بود و آن شرک باشد و در محبت حیرت اندر چگونگی و این توحید باشد و ازین معنی بود که پیوسته شبلی گفتے یا دلیل المتحیرین زدنی تحیرا از آنچه زیادتی تحیّر اندر مشاهده زیادتی درجه باشد اندر حکایات مشهور است که چون ابوسعید خراز رضی الله عنه با ابراهیم سعد علوی بر لب دریا آن دوست خداے را بدید بپرسیدند از وے که راه بحق چه چیز است گفت راه بحق

دو است یکے راہ عوام و دیگر راہِ خواص گفتند این را شرح کن گفت راہِ عوام آنست کہ تو برآنی کہ بعلتے
قبول کنی و بعلتے رد و راہ خواص آنکہ ایشان نہ معلل بینند نہ علت و حقیقت این حکایات بشرح گذشتہ
است و مراد جز این نیست و باللہ التوفیق **و من ذالک القبض والبسط والفرق**
بینہما بدانکہ قبض و بسط دو حالت اند از احوالے کہ تکلیف بندہ از آن ساقط است چنانکہ آمدنش
بکسبے نباشد و رفتنش بجہدے نہ و خداوند گفت عز و جل وَاللّٰہُ یَقْبِضُ وَیَبْسُطُ پس قبض عبارتست از قبض
قلوب اندر حالت حجاب و بسط عبارتست از بسط قلوب اندر حالت کشف و این ہر دو از حق است
بے تکلف بندہ و قبض اندر روزگار عارفان چون خوف باشد اندر روزگار مریدان و بسط اندر روزگار
اہل معرفت چون رجا باشد اندر روزگار مریدان بقول این گروہ کہ قبض و بسط اندرین معنی حمل کنند و از
مشایخ گروہے برآنند کہ رتبت قبض رفیع تر است از رتبت بسط بدو معنی را یکے آنکہ ذکرش مقدم است اندر
کتاب و دیگر آنکہ اندر قبض گدازش و قہر است و اندر بسط نوازش و لطف و لامحالہ گدازش بشریت و قہر
نفس فاضلتر باشد از پرورش و لطف زانچہ آن حجاب اعظم است و گروہے برآنند کہ رتبت بسط رفیع تر
است از رتبتِ قبض از آنچہ تقدیم ذکر قبض اندر کتاب علامت تقدیم فضل بسط است زانچہ اندر عرف
و عادت عرب آنست کہ اندر ذکر مقدم دارند مر چیزے را کہ اندر فضل مؤخر بود چنانکہ خدائے گفت عز و جل فَمِنْہُمْ
ظَالِمٌ لِنَفْسِہٖ وَمِنْہُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْہُمْ سَابِقٌ بِالْخَیْرَاتِ بِاِذْنِ اللّٰہِ و نیز گفت اِنَّ اللّٰہَ یُحِبُّ
التَّوَّابِیْنَ وَیُحِبُّ الْمُتَطَہِّرِیْنَ و نیز گفت یَا مَرْیَمُ اقْنُتِیْ لِرَبِّکِ وَاسْجُدِیْ وَارْکَعِیْ مَعَ الرّٰکِعِیْنَ و نیز گفت اندر
بسط سرور است و اندر قبض ثبور و سرور عارفان جز در وصل معرفت نباشد و ثبورشان جز در فصل مقصود نہ پس
قرار اندر محل وصل بہتر از قرار اندر محل فراق شیخ من گفتے رحمہ اللہ کہ قبض و بسط ہر دو بیک معنی است کہ از حق
بہ بندہ پیوندد کہ چون آن معنی اندر دل نشان کند یا سر بدان مسرور شود و نفس مقہور و نفس مسرور و اندر
قبض قلب یکے بسط النفس وے باشد و اندر بسط سر دیگرے قبض نفس وے بود آنکہ از آن معنی بجز بسط
عبارت کند تضییع انفاس باشد و از آن بود کہ بایزید گفت قَبْضُ الْقُلُوْبِ فِی بَسْطِ النُّفُوْسِ وَبَسْطُ
الْقُلُوْبِ فِی قَبْضِ النُّفُوْسِ پس نفس مقبوض از خلل محفوظ باشد و سر مبسوط از ذل مضبوط از آنچہ اندر دوستی
غیرت تہمت است و قبض علامت غیرت حق تعالیٰ باشد و دوست را با دوست معاتبت تہمت است و
بسط علامت معاینت باشد و اندر آثار معروف است کہ یحییٰ بود گریستے و عیسیٰ بود خندیدے از آنچہ یحییٰ

بود و عیسی منبسط چون فرا یکدیگر رسیدندے یحییٰ گفتے یا عیسیٰ ایمن شدی از قطیعت عیسیٰ گفتے یا یحییٰ نومید شدی از رحمت پس نگریستن تو حکم ازلی بگرداند و نه خندۂ من قضا کرده را باز گرداند
لاقبض ولا بسط ولا طمس ولا انس ولا محو ولا صحو ولا محق ولا عجز ولا جهل الا من الله جز آن نباشد که بوده است

و من ذالك الانس والهيبة والفرق بينهما

بدان اسعدک الله که هیبت و انس دو حالت اند از احوال صعالیک طریق حق و از آنست که چون حق تعالیٰ بدل بنده تجلی کند بشاهد جلال نصیب وے اندر آن هیبت بود و باز چون بدل بنده تجلی کند بشاهد جمال نصیب وے اندر آن انس باشد تا اهل هیبت از جلالش بر تعب باشند و اهل انس از جمالش بر طرب پس فرق بود میان دلے که از جلالش اندر آتش دوستی سوزان بود و از آن دلے که از جمالش اندر نور مشاهده فروزان پس گروہے از مشائخ گفته اند که هیبت درجۂ عارفان است و انس درجۂ مریدان زانچه هر کرا اندر حضرت حق و تنزیه او صافش قدم تمامتر بود هیبت را بر دلش سلطانے بیشتر بود و از انس طبعش نفورتر زانچه انس با جنس باشد و چون مجانست و مشاکلت بنده را با حق مستحیل باشد انس با وے صورت نگیرد و از وے بخلق نیز انس محال باشد و اگر انس باشد و با ذکر وے ممکن شود و ذکر وے غیر وے باشد زانچه آن از صفت بنده باشد و آرام بغیر اندر محبت کذب و دعوی و پنداشت بود و باز هیبت از مشاهدهٔ عظمت باشد و عظمت صفت حق بود و بسیار فرق باشد میان بنده که کارش از خود بخود باشد و از آن بنده که کارش از فنائے خود به بقائے حق بود و از شبلی رحمة الله علیه حکایت آرند که گفت من چندگاه مے پنداشتم که طرب اندر محبت میکنم و انس با مشاهدهٔ وے میگیرم اکنون دانستم که انس جز با جنس نباشد و باز گروہے گفته اند که هیبت قرینهٔ فراق و عقوبت بود و انس نتیجهٔ وصل و رحمت باشد باید تا دوستان از آخوات هیبت محفوظ باشند و با انس قرین که لا محاله انس محبت اقتضا کند چنانکه محبت را مجانست محال است مر انس را هم محال باشد شیخ من گفتے رح عجب دارم از آنکه گوید انس با حقتعالیٰ ممکن نشود از پس آنکه گفته است اِنَّ عِبَادِیْ۔ قُلْ لِّعِبَادِیْ۔ وَاِذَا سَاَلَکَ عِبَادِیْ۔ یَا عِبَادِیْ لَا خَوْفٌ عَلَیْکُمُ الْیَوْمَ وَلَآ اَنْتُمْ تَحْزَنُوْنَ و لا محاله چون بنده این فضل بیند او را دوست گیرد

---

[1] محال بضم اول مرنا بودنی که بودن آن ممکن نباشد فتح اول جاهائے فرود آمدن و جاهائے کشادن مستعمل مے شود بمعنے مطلق جائے در بیفتوح جمع محل است و محل بضم در اصل محلل بود للام را بلام ادغام کردند محال شد و محل بکسر میم و خفیف دم مکر و حیله ۱۲ از سوید و کشف و درد ست

وچون دوست گرفت انس بگیرد وزانچه از دوست هیبت بیگانگی بود و انس یگانگی و صفت آدمی انست
که با منعم انس گیرد و از حق بجا چندین نعمت و ما را بدو معرفت باشد محال باشد که ما حدیث هیبت
کنیم و من گویم که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه که هر دو گروه اندرین مصیبت اند با خلاف نشان
زانچه سلطان هیبت با نفس باشد و هوای آن و فنا گردانیدن بشریت ازان و سلطان انس با سر بود
و پروردن معرفت در سر حقتعالی تجلّی جلال نفس دوستان را فانی کند و تجلّی جمال سر شان را باقی
گرداند پس آنانکه اهل فنا بودند هیبت را مقدم گفتند و آنانکه ارباب بقا بودند انس را تفضیل نهادند
و بیش ازین باب اندر فنا و بقا شرح آن داده شد **ومن ذالك القهر واللطف**
والفرق بینهما این دو عبارتست مر این طایفه را که از روزگار خود کنند و مراد شان از قهر تائید
حق باشد بفنا کردن مرادها و باز داشتن نفس از آرزوهای آن انکه ایشان را اندران مراد باشد و مراد
از لطف تائید حق باشد ببقا سر و دوام مشاهده و قرار حال اندر درجهٔ استقامت تا حدی که گروهی
گفتند که کرامت از حقتعالی حصول مراد است و این اهل لطف بودند و گروهی گفتند که کرامت آنست
که حقتعالی بنده را بمراد خود از مراد وی باز دارد و به بی‌مرادیش مقهور گرداند چنانکه اگر بدریا شود اندر حال
تشنگی دریا خشک شود گویند که اندر بغداد دو درویش بودند از محتشمان فقرا یکی صاحب قهر بود
و یکی صاحب لطف و پیوسته با یکدیگر بمنقار بودندی و هر یکی مر روزگار خود را مزیت نهادی بر روزگار
صاحب خود یکی میگفت که لطف از حق به بنده اشرف اشیاست از انچه گفته است اَللّٰهُ لَطِیْفٌ بِعِبَادِهٖ
و دیگری گفتی که قهر از حق به بنده اکمل اشیاست زانچه گفته است وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهٖ و این سخن
میان ایشان دراز شد تا وقتیکه این صاحب لطف قصد مکه کرد و ببادیه فرو شد و بمکه نرسید و سالها
خبر وی کس نیافت تا وقتی یکی از مکه به بغداد می آمد او را دید بر سر راه گفت ای اخی چون بعراق
شوی آن رفیق مرا اندر کرخ بگوی که اگر خواهی تا اندر بادیه را با مشقت آن چون کرخ بغداد بینی با عجائب
آن گو بیا اینک بادیه اندر حق من چون کرخ بغداد است چون این درویش بکرخ بغداد بیامد و این رفیق
او را طلب کرد و پیغام بگذارد رفیق او گفت چون باز گردی او را بگوی که اندران شرفی نباشد که بادیه
با مشقت را اندر حق تو چون کرخ بغداد کرده اند تا از درگاه بگریزی شرف درین باشد که کرخ بغداد را با
نعمت و اعجوبه آن اندر حق یکی بادیه گردانیده با مشقت وی اندران خرم باشد و از شبلی رحمه الله می آید که

گفت اندر مناجات خود ای بار خدایا اگر آسمان را طوق من گردانی و زمین را پای بند من کنی و عالم را
جمله بخون من تشنه گردانی من از تو برنگردم و شیخ من گفتی که سالی اولیای خداوند را اجتماعی بود
اندر میان بادیه و پیر من حصری رحمة الله علیه مرا با خود آنجا برد و گروهی را دیدم هر یک بر تختی
می آمدند و گروهی را بر تختی می آوردند و گروهی می پریدند و هر یک می آمدند ازین جنس حصری رح
بدایشان التفات نکردی تا جوانی دیدم که می آمد نعلین گسسته و عصای شکسته و پای
از کار شده و سر برهنه و اندام سوخته و بدنی ضعیف و نحیف شده چون پدید آمد حصری رح بجست
و بپیش وی باز رفت و ویرا اندر درجه بلند بنشاند گفت من متعجب شدم و از پس آن از شیخ
پرسیدم گفت او ولی است از اولیای خداوند که متابع ولایت نیست بلکه ولایت متابع ویست
و بکرامات هیچ التفات نکند و در جمله آنچه ما خود را اختیار کنیم بلای ما بود و من جز آن نخواهم که
حقتعالی مرا خواهد تا حقتعالی مرا اندران از آفت آن نگاه دارد و از شر نفسم باز رهاند اگر اندر قهر
دارد تمنئی لطف نکنم و اگر اندر لطف دارد او را دوست قهرم نباشد که ما را بر اختیار وی اختیار نیست۔

ومن ذالك النفي والاثبات والفرق بينهما مشایخ این طایفت

رضی الله عنهم محو صفت آدمیت را باثبات تائید حق نفی و اثبات خوانده اند و بنفی نفی صفت
بشریت خواسته اند و باثبات اثبات سلطان حقیقت زانچه محو ذهاب کل بود و نفی کل جز بر صفات
نیفتد زانچه بر ذات در حال بقای بشریت نفی صورت نگیرد پس باید که تا نفی صفات مذمومه
باشد باثبات خصال محمود یعنی نفی دعوی بود اندر دوستی حقتعالی باثبات معنی زانچه دعوی از رعونات نفس
باشد و اندر جریان عادت ایشان چون بحکم اوصاف مقهور سلطان حقیقت اگر وند گویند که نفی صفات بشریت
است باثبات بقای حق و اندرین معنی بیش ازین اندر باب فقر و صفوت و فنا و بقا سخن رفته است و برای
اختصار کردم و نیز گویند که مراد بدین نفی اختیار بنده باشد باثبات اختیار حق و اندران بود که آن مشغوف گفت
اختیار الحق لعبده مع علمه لعبده خیر من اختیار عبده لنفسه مع جهله بربه زانچه دوستی نفی
اختیار محب باشد باثبات اختیار محبوب و این مقرر است نزدیک همه و اندر حکایات یافتم که درویشی
اندر دریای غرق میشد یکی گفت ای اخی خواهی تا رهی گفت نه گفت پس خواهی تا غرق شوی گفت نه
گفتا عجب کاری که نه هلاک باختیار کنی و نه نجات گفت مرا به نجات چه کار باشد که من اختیار کنم

اختیار من آنست کہ حق مرا اختیار کند و مشائخ گفتہ اند کہ کمترین درجہ اندر دوستی نفی اختیار خود است پس اختیار حق ازلی است کہ نفی آں ممکن نگردد و اختیار بندہ عرضی بود نفی بداں روا بود باید تا اختیار عرضی بزیر پاے آرد تا اختیار ازلی بقا یابد چنانکہ موسیٰ صلوات اللہ علیہ چوں بر کوہ منبسط شد تا از حق تمنی رویت گردد با ثبات اختیار خود کوشید با حق گفت رَبِّ اَرِنِیْ حق تعالیٰ گفت لَنْ تَرَانِیْ گفت بار خدایا دیدار حق است و من مستحق ایں منع چرا فرمان آمد کہ دیدار حق است امّا اندر دوستی اختیار باطل است و اندریں معنی سخن بسیار است اما مراد من بیش ازیں نبود تا بدانی کہ مقصود از عبارت ایں قوم چہ چیز است و باللہ التوفیق وازیں معنی جملہ ذکر جمع و تفرقہ و فنا و بقا و غیبت و حضور گذشتہ است اندر مذاہب متصوفہ آنجا کہ ذکر صحو و سکر و اشکال ایں معانی بیاوردم آنجا باید طلبید از انچہ جاے بیان آں جملہ آنجا بود اما بحکم لابد اینجا بیاوردم تا مذہب ہر کسے بداں مشرح شود۔ واللہ اعلم

ومن ذالك المسامرة والمحادثة والفرق بينهما

ایں دو عبارتست از دو حال از احوال کاملان طریق حق و حقیقت آں حدیث سر باشد مقرون بسکوت زبان یعنی محادثہ و حقیقت مسامرہ دوم انبساط بود بکتمان سر و ظاہر معنے ایں آں بود کہ مسامرہ وقتے بود بندہ را با حق بشب و محادثہ وقتے بود بروز کہ اندراں او را با حق سوال و جواب بود ظاہری و باطنی و از انست کہ مناجات شب را مسامرہ خوانند و دعوات روز را محادثہ پس حال روز مبنی بود بر کشف و از آں شب بر ستر و اندر دوستی مسامرہ کاملتر بود از محادثہ و تعلق مسامرہ بحال پیغامبر است صلی اللہ علیہ وسلم پس چوں حق تعالیٰ خواست تا ویرا وقتے باشد با وے جبرئیلؑ را با براق بنزدیک وے فرستاد تا وے را بشب از مکہ تا بقاب قوسین رسانید و با حق راز گفت و از وے سخن شنید و چوں بنہایت رسید زبانش اندر کشف جلال لال شد و دلش اندر کنہ عظمت متحیر و علمش از ادراک باز ماند و زبانش از عبارات عاجز شد گفت لا احصی ثناء علیک و تعلق محادثہ بحال موسیٰ است کہ چوں وے خواست تا ویرا بحقتعالی وقتے باشد از پس چہل روز از وعدہ و انتظار بروز بطور آمد و سخن خداوند تعالیٰ شنید تا منبسط شد و سوال رویت کرد و از مراد باز ماند و ہوش از وے بشد چوں بہوش باز آمد گفت تُبْتُ اِلَیْکَ تا فرق ظاہر شود میان آنکہ آوردہ باشد سُبْحَانَ الَّذِیْ اَسْرٰی بِعَبْدِہٖ لَیْلًا و میان آنکہ آمدہ باشد وَلَمَّا جَآءَ مُوْسٰی لِمِیْقَاتِنَا پس شب وقت خلوت دوستان در روز وقت خدمت بندگان ولا محالہ چوں بندہ از حد محدود اندر گذرد

اوراز جبر کنند باز دوست از حد نباشد تا باندر گذشتن آن مستوجب ملامت شود که هر چه دوست کند جز پسندیدهٔ دوست نباشد **و من ذالک علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین والفرق بینهما** بدانکه بحکم اصول این جمله عبارات از علم بود بمعلوم خود و علم بی یقین بر صحت بیان معلوم خود علم نباشد و چون علم حاصل آمد غیب اندران چون عین باشد زانچه فردا مومنانی که حقتعالی را بینند هم بدین صفت بینند که امروزش میدانند اگر بر خلاف این بینند یا رویت مصحح نباشد فردا و یا علم درست نباید امروز و این هر دو طرف خلاف توحید باشد زانچه امروز علم خلق بدو درست باشد و فردا رویت شان درست پس علم الیقین چون عین الیقین باشد و حق الیقین چون علم الیقین و آنانکه عین الیقین را باستغراق علم گفته اند اندر رویت آن محال است از انچه رویت مر حصول علم را آلتی است چون سماع و مانند این چون استغراق علم اندر سماع محال بود اندر رویت نیز محال بود و پس مراد این طایفه بدین علم الیقین علم معاملت دنیاست باحکام او امر و از عین الیقین علم بحال نزع و وقت بیرون رفتن از دنیا و از حق الیقین علم بکشف رویت اندر بهشت و کیفیت احوال آن بمعاینه پس علم الیقین درجهٔ علماست بحکم استقامت شان بر احکام امور و عین الیقین مقام عارفانست بحکم استعداد شان مر مرگ را و حق الیقین فناگاه دوستانست بحکم اعراض شان از کل موجودات پس علم الیقین بمجاهدت بود و عین الیقین بموانست و حق الیقین بمشاهدت بود و این یکی عام است و آن دیگر خاص و سه دیگر خاص الخاص واللہ اعلم **و من ذالک العلم والمعرفة والفرق بینهما** علمای اصول فرق نکرده اند میان علم و معرفت و هر دو را یکی گفته اند بجز آنکه گفته اند نشاید که حقتعالی را عالم خوانند و نشاید که عارف خوانند مر عدم توقیف را اما مشایخ این طریقت علمی را که مقرون معاملت و حال باشند و عالم آن عبارت از حال خود کند آنرا معرفت خوانند و مر عالم آنرا عارف و هر علمی را که از معنی مجرد بود و از معاملات خالی او را علم خوانند و مر عالم آنرا عالم پس آنکه بمعنی چیزی و حقیقت آن عالم بود او را عارف خوانند و آنکه بعبارت مجرد و بحفظ آن بی حفظ معنیش عالم بود او را عالم خوانند و از آن معنی راست که چون خواهند که این طایفه بر اقران خود استخفاف کنند او را دانشمند خوانند و مر عوام را این منکر آید و مراد شان نه نکوهش ویست بحصول علم مراد شان نکوهش ویست بترک معاملات لان العالم

قائم بنفسه والمعارف قائم بربه و اندریں معنے سخن بسیار رفته است اندر کشف الحجاب المعرفة و اینجا مقدار کفایت باشد

و من ذالك الشريعة والحقيقة والفرق بينهما

ایں دو عبارت است مر ایں قوم را که یکے از صحت حال ظاهر کند و یکے از اقامت حال باطن و دو گروه اندریں معنے بغلط اند یکے علمائے ظاهر که گویند فرق نکنیم از آنچه شریعت خود حقیقت است و حقیقت شریعت و یک گروه از ملاحده که قیام هر یکے ازیں بے دیگرے روا دارند و گویند که چوں حال حقیقت کشف گشت شریعت برخیزد و ایں سخن مشبهه و قرامطه و مشبعه و موسوسان است و دلیل بر آنکه شریعت اندر حکم از حقیقت جدا است آنکه تصدیق از قول جدا است اندر ایمان و دلیل بر آنکه اندر اصل تصدیق از قول جدا نیست آنکه تصدیق بے قول ایمان نباشد و قول بے تصدیق گروش نه و فرق ظاهر است میان قول و تصدیق پس حقیقت عبارت است از معنے که نسخ بر آں روا نباشد و از عهد آدم تا فنائے عالم حکم آں متساویست چوں معرفت حق و صحت معاملت خود بخلوص نیت و شریعت نیز عبارتست از معنی که نسخ و تبدیل بر آں روا بود چوں احکام و اوامر پس شریعت فعل بنده بود و حقیقت دانست خداوند و حفظ و عصمت وے تعالیٰ پس اقامت شریعت بے وجود حقیقت محال باشد و اقامت حقیقت بے حفظ شریعت هم محال و مثال ایں چوں شخصے باشد زنده بجان و چوں جان از وے جدا شود آں شخص مرداری شود و جان چوں باد وے که قیمت شاں بمقارنت یکدیگر است همچنیں شریعت بے حقیقت ریائے بود و حقیقت بے شریعت نفاق و خداوند گفت وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا و مجاهدت شریعت آمد و هدایت حقیقت آں یکے حفظ بنده باشد مر احکام ظاهر را بر خود و آں دیگر حفظ حق بود مر احوال باطن را بر بنده پس شریعت از مکاسب بود و حقیقت از مواهب نوع دیگر ایں حد و عبارتیست که استعارت[1] پذیرد و اندر کلام ایشاں و تفصیل و شرح حکم آں

---

[1] استعارت بعاریت خواستن و در تاج المصادر و کنز نوشته که استعاره در لغت عاریت گرفتن چیزے و در اصطلاح شعرا مجاز را نامند و آنرا اضافت مجازی و اضافت بالاستعاره خوانند چنانکه سر هوش و قدم فکر که هوش و فکر را شخص فرض کرده برائے او سر و قدم مقرر نموده و در رساله عبدالواسع نیز همیں است و صاحب مجمع الصنائع نوشته که استعاره عبارت از آنست که لفظے را که معنے حقیقی دانسته باشد مستثنیٰ یا شاعراں لفظ را از معنے شاعراں لفظ را از معنے حقیقی آں نقل کرده در چیزے دیگر بر سبیل عاریت استعاره نماید از جهتے که مراد مشابهه بود است چنانچه لفظ نرگس آهو بجائے چشم آوردن و سنبل بجائے زلف و سرو بجائے قد گفتن - مثال دیگر از حدیث نبوی للقلة نائمة لعن الله من ایقظها خواب و بیداری برائے استعاره و بعضے از محققین ایں نوع چنیں تصریح کرده اند که استعاره قسمے از مجاز است و مجاز آنرا گویند که لفظے را در غیر معنے اصل حقیقت او بیک گونه علاقه و مناسبتے استعمال کنند اگر فیمابین علاقه امریت سوائے تشبیه مثل سبب یا لزوم یا غیر و الک آنرا مجاز مرسل نامند و اگر علاقه تشبیهی است آنرا استعاره میگویند و حاصل استعمال آنست که مشبه را عین مشبه به ادعا نمایند اگر مشبه را متروک و مشبه به را مذکور سازند آنرا استعاره بالتصریح نامند - و اگر مشبه به را ترک کنند و مشبه را مذکور سازند آنرا استعاره

مشکلتر بود و من بر اختصار بیان این نوع بکنم **الحق** مراد ایشان از حق خداوند باشد زانچه این نامیست از اسامی حق چنانکه گفت ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ هُوَالْحَقُّ **الحقیقۃ** مراد ایشان بدین لفظ اقامت بنده باشد اندر محل وصل خداوند و وقوف سرّ وے بر محل تنزیہ آنچه بر دل گذرد از احکام تفریق **الوطنات** آنچه در سرّ متوطن بود از معانی الٰہی **الطمس** نفی عینی باشد که اثر آن نماند **الرمس** نفی عینی باثر آن از دل **العلایق** اسبابے که طالبان تعلق بدان کنند و از مراد باز مانند **الوسایط** اسبابے که به تعلق کردن آن بمراد رسند **الزوائد** زیادتی انوار باشد بدل **الفوائد** ادراک سرّ مر لابد خود را **الملجاء** اعتماد دل بحصول مراد آن **المنجاء** خلاص یافتن دل از محل آفت **الکلّیۃ** استغراق اوصاف آدمیّت بکلّیت آن **اللوایح** اثبات مراد و ورود نفی آن **اللوامع** اظہار نور بر دل به بقائے فواید آن **الطوالع** طلوع انوار معارف بر دل۔ **الطوارق** واردے بدل به بشارت و یا بزجر اندر مناجات بشب **اللطایف** اشارتے بدل از دقایق حال **السرّ** نہفتن احوال دوستی **النجوی** نہفتن آفات از اطلاع غیر۔ **الاشارۃ** اخبار غیر از مراد بے عبارت زبان **الایماء** تعریض خطابے بے عبارت و اشارت **الوارد** حلول معانی بدل **الانتباہ** زوال غفلت از دل **الاشتباہ** اشکال حال اندر دو طرف حکم حق و باطل **القرار** زوال تردد از حقیقت حال **الانزعاج** تحرک دل بود اندر حال وحدانیت **معنی بعضے از الفاظ ایشان بر اختصار** واللّٰہ اعلم۔ **نوع دیگر**۔ این حدود الفاظیست که اندر توحید خداوند تعالیٰ استعمال کنند و اندر بیان اعتقاد شان اندر حقایق بے استعارت وا ز آنان یکے **تحت العالم** عبارتست از مخلوقات خداوند عزّ و جلّ و گویند که ہژده ہزار عالم است و پنجاه ہزار عالم فلاسفه گویند و عالم یکے عالم علوی و دیگر عالم سفلی و علمائے اصول گویند از عرش تا ثریٰ ہر چه ہست عالم است و در جمله عالم اجتماع مختلفات بود و اہل این طریقت نیز عالم ارواح و عالم نفوس گویند و مراد شان نه بود که مراد فلاسفه است که مراد شان اجتماع ارواح

(بقیہ صفحہ ۲) و استعارہ بکنی نیز گویند و بدانکہ گفتیم باعتبار لفظ استعارہ بر دو قسم است اصلیہ و تبعیہ استعارہ اصلیہ آنست کہ لفظ مستعار اسم جنس باشد مثل استعارہ اسد برائے مرد شجاع و استعارہ گل برائے رخسار و سخنے را بجام و شجاع را برستم و استعارہ تبعیہ آنست کہ لفظ مستعار فعل باشد باین حیثیت کہ باعتبارش راجع بمصدر آن باشد ۱۲

و نفوس باشند المحدث متاخر اندر وجود یعنی نبوده و پس ببوده القدیم سابق اندر وجود همیشه بود و آنکه
هستی وی سابق بود مر همه هستیها را و این جز خداوند تعالی نیست الازل آنچه مر آنرا اول نیست الابد
آنچه مر آنرا آخر نیست الذات هستی چیز و حقیقت آن الصفة آنکه نعت نپذیرد و آنچه بخود قایم
نیست الاسم غیر مسمی التسمیة خبر از مسمی النفی آنکه عدم هر منفی اقتضا کند الاثبات آنکه وجود
مثبت اقتضا کند الشیئان آنکه وجود یکے بدیگرے روا بود الضدان آنکه روا نبود وجود یکے با بقاے
وجود دیگرے اندر یک حال الغیران آنکه وجود هر یک بفناے دیگرے روا بود الجوهر اصل چیز آنکه
بخود قایم بود العرض آنکه بجوهر قایم بود الجسم آنکه مؤلف بود از اجزاے پراگنده السؤال طلب کردن
حقیقتے الجواب خبر دادن از مضمون سؤال الحسن آنکه موافق امر بود القبیح آنکه مخالف امر بود السفه
ترک امر بود الظلم نهادن چیزے نه بجاے خود العدل نهادن هر چیزے بجاے خود الملک آنکه
بر آن اعتراض نتوان کرد که او کند این است آن حدود که طالب را ازین چاره نباشد بر سبیل اختصار
نوع دیگر این عبارتیست که بشرح آن حاجتمند باشند و اندر میان متصوفه متداول است و مقصود
شان بدین عبارت آن باشد که اهل لسان را معلوم گردد و از ظاهر لفظ از خاطر حصول معنی خواهند
اندر دل با سرعت زوال آن بخاطر دیگر و قدرت صاحب خاطر بر دفع کردن آن از دل و اهل خاطر
متابع خاطر اول باشند اندر اموری که آن از حقتعالی باشد به بنده بی علت و گویند که خیر نساج رح
خاطرے پدیدار آمد که جنید رح بر در است آن خاطر را خواست که از خود دفع کند خاطرے دیگر رو آن آمد
هم بدفع آن مشغول شد سه دیگر خاطر بیرون آمد جنید رح را دید بر در ایستاده گفت یا خیر اگر خاطر اول را
متابع بودی و سیرت مشایخ بجا آوردی مرا چندین بر در نبایستے ایستاد و مشایخ گفته اند که اگر خاطر
آن بود که خیر را اشراف افتاد از آن جنید چه بود و گفتند که چون جنید پیر خیر بود لامحاله پیر بر کل احوال مرید
مشرف باشد الواقع از واقع معنی آن خواهند که اندر دل پدیدار آید و بقا یابد بخلاف خاطر و
بهیچ حال مر طالب را آلت دفع کردن آن نباشد چنانکه گویند خطر علی قلبی و وقع فی قلبی پس
دلها جمله محل خواطر اند اما وقایع جز بروح صورت نگیرد که حشو آن جمله حدیث حق باشد و از آن است
که چون مرید را اندر راه حق تعالی بندے پیدا آید آنرا قید گویند و گویند که او را واقعه افتاد و اهل لسان
باز بواقعه اشکال خواهند اندر مسایل و چون کسے آنرا جواب گوید مر اشکال بردارد گوید واقعه حل شد

اما اہل تحقیق گویند کہ واقعہ آں بود کہ حل بر آں روا نباشد و آنچہ حل شود خاطرے بود نہ واقعی کہ بند
اہل تحقیق اندر چیزے حقیر نباشد چونکہ ہر زمان حکم آں بدل شود و از حال بگردد واللہ اعلم بالصواب
الاختیار از اختیار آں خواہند کہ اختیار کنند مر اختیار حق را بر اختیار خود یعنی بدانچہ حق تعالیٰ ایشان را
اختیار کردہ است از خیر و شر بسندہ کار باشند و اختیار کردن بندہ مر اختیار حق تعالیٰ را ہم باختیار حق بود
کہ اگر نہ آں بودے کہ حق تعالیٰ او را بے اختیار کردے وے ہرگز اختیار خود فرو نگذاشتے و از ابویزید رحمۃ اللہ علیہ
پرسیدند کہ امین کہ باشد گفت آنکہ او را اختیار نماندہ باشد و اختیار حق او را اختیار گشتہ باشد و از
جنید رحمۃ اللہ علیہ آید کہ وقتے او را تپ آمد گفت بار خدایا مرا عافیت دہ بسرش ندا آمد کہ تو کیستی
تو اندر ملک من سخن میگوئی و اختیار کنی من تدبیر ملک خود بہتر از تو دانم تو اختیار من اختیار کن
نہ خود را باختیار خود پدیدار کن واللہ اعلم الامتحان آں بدیں لفظ امتحان دل اولیا خواہند بگونہ گونہ بلاہا کہ
از حق تعالیٰ بدل ایشاں رسد چوں خوف و حزن و قبض و ہیبت و مانند ایں چنانکہ خداوند گفت
عزوجل اُولٰئِكَ الَّذِيْنَ امْتَحَنَ اللّٰهُ قُلُوْبَهُمْ لِلتَّقْوٰى لَهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَّاَجْرٌ عَظِيْمٌ و ایں درجہ رفیع باشد
واللہ اعلم بالصواب البلآء بلا امتحان تن دوستاں خواہند چگونہ محنتہا و بیماریہا و رنجہا و ہرچند کہ
بلا بر بندہ بیشتر قوت پیدا میکند قربت زیادہ میشود او را با حق کہ بلا لباس اولیاست و گہوارۂ اصفیا
و غذائے انبیا ندیدی کہ پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم نحن معاشر الانبیاء اشد الناس بلاءً و نیز
گفت اشد الناس بلاءً الانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل و در جملہ بلا نام رنجے باشد
کہ بر دل و تن بندۂ مومن پیدا شود کہ حقیقت آں نعمت بود و بحکم آنکہ سر آں بر بندہ پوشیدہ باشد
باحتمال کردن آلام آں او را ثواب باشد و باز آنچہ بر کافراں باشند آں نہ بلا بود کہ آں شقاوت
بود و ہرگز کافر از شقاوت شفا نباشد پس مرتبہ بلا بزرگتر از مرتبہ امتحان بود کہ تاثیر امتحان بر تن بود
و از آں ایں بر دل و تن واللہ اعلم بالصواب التحلّی تشبہ باشد بقومے سخن و دہ بقول و عمل و پیغامبر
گفت صلی اللہ علیہ وسلم لیس الایمان بالتحلی والتمنی لکن ما وقر فی القلوب وصدقہ العمل
پس مانند کردن خود را بگروہے بے حقیقت معاملت ایشاں تحلی بود و آنانکہ بنمایند و نباشند
زود فضیحت شوند و راز ایشاں آشکارا شود و ہرچند کہ نزدیک اہل تحقیق ایشاں فضیحت باشند و راز ایشاں آشکارا

۱؎ ہاگردہ انبیا سخت تریم از دیگر مردم از روئے بلا ۲؎ سخت ترین آدمیاں از روئے بلا پیغمبران اند پس از اں اولیا پس دیگراں ۱۲ ۳؎ نیست ایمان بود و آرزو لیکن آنچہ ریختہ در دلہا و راست کرد در کردارہا ۱۲

التجلی تجلی تاثیر انوار حق باشد بحکم اقبال بدل مقبلاں کہ بداں شایستہ آں شوند کہ بدل مر حق تعالیٰ را
بہ بینند و فرق میان این رویت بدل و رویت عیان آں بود کہ متجلی اگر خواہد بہ بیند و اگر خواہد
نہ بیند یا وقتے بیند و یا وقتے نہ بیند و باز اہل عیان اندر بہشت اگر خواہند کہ نہ بینند نتوانند
کہ نہ بینند کہ بر تجلی ستر جائز بود و بر رویت حجاب روا نباشد واللہ اعلم **التخلی** تخلی اعراض باشد از
اشغال مانع مر بندہ را از خداوند و یکے ازاں دنیاست کہ دست ازاں خالی کند و دیگر ارادت عقبے
کہ دل ازاں خالی کند و سہ دیگر متابعت ہوا کہ سر ازاں خالی کند و چہارم صحبت خلق کہ خود را ازاں خالی
سازد و دل از اندیشہ ایشاں بپرداز **الشرود** و معنی شرود طلب حق باشد بخلاص از آفات و
حجب و بیقراری اندراں کہ ہمہ بلائے طالب از حجاب افتد پس خیل طلاب را اندر کشف حجاب
و اسفار شاں را و تعلق شانرا بہر چیز شرود خوانند کہ اندر ابتدائے طلب بے قرارتر باشد اندر انتہا
وصل متمکن تر گردد **القصود** مراد شاں از قصود صحت عزیمت باشد بر طلب حقیقت مقصود و قصود
ایں طایفہ اندر حرکت و سکون بستہ نیست زانچہ دوست اندر دوستی اگرچہ ساکن بود قاصد بود و ایں
خلاف عادتست ازانچہ قصد قاصداں یا بر ظاہر شاں از قصد تاثیرے بود یا در باطن شاں
نشانے بجز دوستاں کہ بے علت طلب کنند و بحرکات خود قاصد باشند و ہمہ صفات شاں خود
قصد بود کہ قصد بنہایت کنند چوں دوستی حاصل بود ہمہ قصد بود **الاصطناع** بدیں سخن آں
خواہند کہ بندہ را خداوند تعالیٰ مہذب گرداند بفنائے جملہ نصیبہائے وے و زوال جملہ حظہائے
نفسش و اوصاف نفس وے را اندر وے مبدل گرداند تا بزوال نعوت و تبدیل اوصاف نفسانی
از خود بیخود شود و مخصوص اند بدیں درجہ پیغامبران بدون اولیا و گروہے از مشایخ رحمہم اللہ بر غیر
ایشاں بر اولیا ہم ایں معنی روا داشتہ اند واللہ اعلم بالصواب **الاصطفاء** اصطفا آں بود کہ حق تعالیٰ دل
دل بندہ را مر معرفت خود را فارغ گرداند تا معرفت صفائی خود اندر دل وے بگسترانند و اندریں درجہ
خاص و عام مومناں ہمہ یکے اند از عاصی و مطیع و ولی و نبی چنانکہ گفت خدائے عز و جل ثُمَّ اَوْرَثْنَا
الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهٖ وَمِنْهُمْ مُّقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ
الاصطلام اصطلام تجلیات حق بود کہ بکلیت بندہ را مقہور خود گرداند امتحان لطف اندر نفی
ارادتش و قلب الممتحن و قلب مصطلم ہر دو بیک معنی باشد جز آنکہ اصطلام اخص وارق امتحان است

اندر جریان عبارات اهل این طریقت والله اعلم بالصواب **الرین** رین حجابی بود بر دل که کشف آن جز بایمان
نبود و آن حجاب کفر و ضلالت چنانکه خدای گفت عز و جل و دل کفار را بدان صفت کرد **کَلَّا بَلْ رَانَ
عَلٰی قُلُوْبِهِمْ مَّا کَانُوْا یَکْسِبُوْنَ** و گروهی گفتند که این آن بود که زوال آن خود ممکن نشود و هیچ صفت
که دل کافران اسلام پذیر نباشد و آنچه از ایشان اسلام آرند اندر علم خدای عز و جل مومن بوده باشند
الغین و غین حجابی بود بر دل که باستغفار برخیزد و آن بر دو گونه باشد یکی خفیف و دیگر غلیظ و غلیظ
مر اهل غفلت و کبایر را بود و خفیف مر همه را چه ولی و چه نبی ندیدی که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم انه
لیغان علی قلبی وانی لاستغفر الله فی کل یوم مائة مرة پس مر غین غلیظ را توبه بشرط باید و مر خفیف را
رجوعی صادق بحق و توبه بازگشتن بود از معصیت بطاعت و رجوع بازگشتن از خود بخداوند پس توبه از جرم
کنند و جرم بندگان مخالفت امر بود و از آن دوستان مخالفت ارادت پس جرم بندگان معصیت
بود و از آن دوستان رویت وجود خود اگر کسی از خطا بصواب بازگردد گویند آیت است و یکی از خطا
بصواب بازگردد گویند راجع است این جمله اندر باب توبه گفته ام والله اعلم **التلبیس** نمودن چیزی را
بخلاف تحقیق آن بخلق تلبیس خوانند چنانکه خدای تعالی گفت عز و جل **وَلَلَبَسْنَا عَلَیْهِمْ مَّا یَلْبِسُوْنَ**
و جز حق را تعالی این صفت محال باشد از آنچه کافر را بنعمت مومن بنماید و مومن را بنعمت کافر تا وقت
اظهار حکم وی باشد و حقیقت آن اندر هر کسی و چون یکی ازین طایفه خصال محموده را بپوشاند بصفات گویند
که تلبیس میکند و جز آنجا عبارت استعمال نکنند و نفاق و ریا را تلبیس نخوانند هر چند که اندر اصل تلبیس
باشد زانچه تلبیس جز این اندر اقامت فعل حق مستعمل نباشد **الشرب** حلاوت طاعت و لذت
کرامت و راحت انس را این طایفه شرب خوانند و هیچکس کاری بی لذت شربی نتواند کرد و چنانکه
شرب تن از آب باشد شرب دل از راحات و حلاوت طاعات باشد و شیخ من گفتی رضی الله عنه که مرید
بی شرب و عارف بی شرب از ارادت و معرفت بیگانه باشند از آنچه مرید را باید که از کردار خود شربی
باشد تا حق طلب اندر ارادت بجای آرد اما عارف را نباید که شرب باشد بدون حق یا شرب بنفسی که
بر نفس بازگردد نباید والله اعلم بالصواب **الذوق** ذوق مانند شرب باشد اما شرب جز اندر راحات
مستعمل نیست و ذوق مر رنج و راحت را نیکو متحمل بود چنانکه کسی گوید ذقت الحلاوة و ذقت البلاء
و ذقت الراحة همه درست آید و باز شرب را گویند شربت بکاس الوصل او بکاس الود و مانند این

از آنچه خدایتعالیٰ چون حدیث شرب یاد کرد گفت کُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِیئًا و چون از ذوق یاد کرد گفت ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ و جاے دیگر گفت ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ این است احکام حدود الفاظ متداول ایشان کہ یاد کردم و اگر جملگی آں ثبت کنم کتاب مطوّل شود واللہ اعلم بالصواب

کشف الحجاب الحادی عشر فی السماع

بدانکہ اسباب حصول علم پنج است یکے سمع و دیگر بصر و سه دیگر ذوق چهارم شم پنجم لمس و خداوند تعالیٰ مردل را این پنج دربیا فریده است و هر جنس علم بیکے ازیں باز بسته چوں سمع را علم باصوات و اخبار و بصر را علم بالوان و اکوان و ذوق را علم بحلو و مُرّ و شم را علم به نتن و رائحه و لمس را علم بخشونت و لین و ازیں پنج حواس چهار را اندر محل مخصوص نهاده است و یکے را شایع گردانیده است اندر همه اعضا یعنی سمع را محل گوش گردانیده است و بصر را چشم و ذوق را کام و شم را بینی و لمس را اندر همه اندام مجال داده است تا انچه جز بچشم نه بینند و جز بگوش نشنوند و جز بینی نبویند و بجز کام مزه نیابند اما هم تن بلمس نرم از درشت و گرم از سرد باز داند و از روے جواز جایز باشد کہ ازیں هر یک اندر همه اعضا شایع باشد چنانکہ لمس و نزدیک معتزله هر یکے جز در محل مخصوص روا نباشد کہ هر یکے را محل مخصوص بود باطل است بقول ایشان جز بحاسه لمس کہ آنرا محل مخصوص نیست و چوں هر یکے ازیں پنج را محل مخصوص نیست و این یکے بدین صفت روا بود پس دیگرا انرا نیز روا بود و همین صفت و مراد اینجا این ماجرا نیست اما ازیں بمقدار چاره ندیدم مر تحقیق بیان معنی را پس چهار حواس کہ ذکر آں گذشت بے پنجم آنکہ سمع است یکے ببیند و یکے ببوید و یکے بچشد و یکے ببسود روا باشد اندر دیدن این عالم بدیع و بوئیدن چیزهاے خوش و چشیدن نعمتهاے نیکو و بسودن چیزهاے نرم و شنودن اصوات مر عقل را دلیل گردد و بخداوندش راه نماید زانچه بداند کہ عالم محدث است و محل تغیر است و آنچه از حادث خالی نباشد محدث بود و این را آفریدگاریست نه از جنس وے کہ این

ف۔ وگفته اند جماعتان باباحت کہ روایت کرده شده است غنا و سماع از جماعت کثیر اکابر صحابه کہ در ایشان چندے از عشره مبشره اند و جم غفیر از تابعین و تبع تابعین و اتباع تبع تابعین و دیگر علماء محدثین و علماء دین کہ از ارباب زهد و تقوی و علم و عبادت بوده اند و نقل کرده شده است درین باب از ایشان روایات و حکایات کہ کفایت است دران و بیقین معلوم گردد کہ ائمه دین و اکابر اہل یقین مختلف بودند دران اما عبداللہ بن جعفر رض سماع غنا از وے مستفیض و مشهور است و نقل کرده است آنرا کسے کہ امعان کرده است درین مسئله از فقها و حفاظ و ارباب تواریخ و ابن عبدالبر در استیعاب گفته کہ نمی دید بتغنا باسے و بود در امیر المؤمنین حدان مان عم وے علی بن ابیطالب و میرفت وے در خانه جمیله کہ از مغنیات بود و سوگند خورده بود کہ تغنی نکند براے هیچ کسے مگر در خانه خود پس تغنی کرد براے وے و خواست کہ بیاید در خانه وے و سرود بشنوا انرا مطو کفارت و بعد از یمین خود پس منع کرد و گرفتی اللہ عنه او را ازاں و گفته اند کہ بود وقتے عبداللہ بن جعفر رض را جوار کہ تغنی میکردند و عود میزد و میزدند براے وے و آورده اند کہ سعید بن مسیب کہ افضل تابعین است و زمره [illegible] بود مستی دروغ می شنید

ف۔ این حاشیه متعلق باحکام السماع باید نهمید در اصل عبارت شیخ عبدالحق محدث دهلوی است کہ در مدارج النبوة نوشته مصحح۔

مکوّن است و آفریدگار وے مکوّن و این مجسّم است و آفریدگار وے مجسّم آفریدگارش نامتناہی است و او متناہی قادر است بر ہمہ چیزہا و بر ہمہ کارہا توانا و عالم است بر ہمہ معلومات و تصرفش اندر ملک جائز است آنچہ خواہد نواند کہ و در سولان فرستاد با برہانہائے صادق اما گرویدن بر رسولان وے واجب نیاید تا وجوب معرفت بسمع معلوم خونگر و اند و آنچہ موجب شرع و دین است و ازین است کہ اہل سنت فضل نہند سمع را بر بصر اندر دار تکلیف و اگر مخطی گوید کہ سمع محل خبر است و بصر موضع نظر و دیدار خداوند فاضلتر از شنیدن کلام باشد باید تا نظر فاضلتر از سمع باشد۔ گوئیم ما بسمع میدانیم کہ رویت خداوند جایز بود مومنان را اندر بہشت کہ اندر جواز رویت بعقل حجاب آں از کشف اولتر نباشد از انچہ ما بخبر دانستیم کہ مومنانرا مکاشفت گردانند و حجاب از پیش چشم ایشاں برگیرند تا خدائے عزوجل را بہ بینند پس سمع فاضلتر آمد از بصر و نیز جملہ احکام شریعت بر سمع مبنی است کہ اگر سمع نبودے ثبوت آں محال بودے و نیز انبیا علیہم السلام کہ آمدند نخست بگفتند تا آنانکہ مستمع بودند بگرویدند آنگاہ معجزہ نمودند و اندر دیدن معجزہ تاکید آں ہم بسمع بودے و بدیں دلائل ہر کہ سماع را انکار کند بکلیت شرع را انکار کردہ باشد و حکم آں بر خود پوشیدہ و اکنون من مستوفی حکم این ظاہر کنم انشاء اللہ تعالیٰ عزوجل۔

باب فی سماع القرآن و ما یتعلق بہا

اولیٰترین سماع مسموعات مر دل را بفواید و سر را بزواید و گوش را بلذت کلام خداوند عزاسمہ است و مامور ہمہ مومنان و مکلف اند ہمہ کافران از آدمی و پری بشنیدن کلام ایزد تعالیٰ و از معجزات قرآن یکے آنست کہ از خواندن و شنودن آں ملول نگردد از انچہ آں اندراں رقتے عظیم است تا حدیکہ کفار قریش شبہا بیامدندے اندر نہاں و پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم اندر نماز بودے ایشاں مے شنیدندے آنچہ وے

ص (بقایا نسخ) غنا او مشلد بیشتد بسماع آں وہمچنیں سالم بن عبداللہ بن عمرو قاضی شریح می شنید غنا از کنیز کاں با جلالت قدر و کبر سن وے و سعید بن جبیر کہ از اعاظم تابعین است شنید از جاریہ کہ تغنی میکرد و دف میزد وہمچنیں عبدالملک بن جریج کہ از علماء حفاظ و فقہاء عباد کہ اجماع است بر عدالت وجلالت وے کہ مے شنید غنا را و میدانست الحان را و ابراہیم بن سعد مردے بود امام عصر خود در فقہ و روایت نمی شنوانید طلبہ را حدیث تا نمی شنوانید ایشاں را غنا و ضو نی دہو در مجلس رشید بتحلیل غنا و پرسید ہارون وے از احوال مالک پس گفت خبر داد مرا پدرم کہ دعوتے در بنی یربوع و با قوم دف بود و عودہا کہ تغنی میکردند و لعب مینمودند بداں و بود با مالک دف مربع کہ میزد آنرا و تغنی مینمود واللہ اعلم بالصواب۔ و حکایت کردہ اند از داؤد طائی رح کہ وے حاضر میشد سماع را و روا است میشد لشنت او در سماع بعد از انکہ منحنی شدہ بود از کبر سن و بود وے رض عالم فقیہ حنفی تلمیذ حضرت امام اعظم ابوحنیفہ کوفی رح و گفتہ است فقیہ عالم ناصر الدین ابو البرا اسکندری در فتاوے خود کہ سماع اگر باشد بشرط خود در محل خود از اہل خود صحیح است اختیار کردہ است این قول را

(صد آئندہ)

میخواندے و آنچه تعجب می نمودندے چوں نضر بن الحارث که افصح ایشاں بود و عتبة بن ربیعه که به بلاغت سحرے نمودے و بو جهل بن هشام که بخطب و براهین بدیع اعجاز نمودے و نظم بیدا میکرد و مانند ایشاں تا حدے که پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم شبے سورتے میخواند عتبه از هوش بشد بابوجهل گفت مرا معلوم شد که این نه سخن مخلوقاتست و خداوند تعالیٰ پریاں را فرستاد تا فوج فوج بیامدند و سخن خدائے از پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم شنیدند چنانکه خدائے گفت عزّ و جلّ فَقَالُوٓا اِنَّا سَمِعْنَا قُرْاٰنًا عَجَبًا آنگاه ما را خبر داد از قول پریاں که این قرآن راهنما ایست دل بیمار را بطریق صواب و گفت يَهْدِيْٓ اِلَى الرُّشْدِ فَاٰمَنَّا بِهٖ وَلَنْ نُّشْرِكَ بِرَبِّنَآ اَحَدًا پس پند آں نیکوتر است از پندها و لفظش موجزتر از لفظها و امرش لطیف‌تر از همه امرها و نهیش زاجرتر است از همه نهیها و وعدش دلرباتر از همه وعدها و وعیدش جانگدازتر از همه وعیدها و قصه‌اش مشبع‌تر از همه قصها و امثالش فصیح‌تر از همه مثلها هزار دل را سماع آں صید کرده است و هزار جان را لطایف آں بغارت بلا داده و عزیزان دنیا را ذلیل کند و ذلیلان دنیا را عزیز کند چوں عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ بشنید که خواهر و داماد وش مسلمان شدند قصد ایشاں کرد با شمشیر آخته و مر قتل ایشانرا ساخته و دل از مهر ایشاں بپرداخته تا حق تعالیٰ لشکرے را از لطف اندر زوایا سوره طٰهٰ آیه کمین نشاند چوں بر در سرائے خواهر آمد خواهرش میخواند طٰهٰ مَآ اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْاٰنَ لِتَشْقٰٓى اِلَّا تَذْكِرَةً لِّمَنْ يَّخْشٰى الآیه جانش صید دقایق آں شد و دلش بسته فراق لطایف آں کشف طریق صلح جست و جامه جنگ بر کشید از مخالفت بموافقت آمد و معروفست که چوں پیش رسول صلی اللہ علیہ وسلم برخواندند این آیت اِنَّ لَدَيْنَآ اَنْكَالًا وَّجَحِيْمًا وَّطَعَامًا ذَا غُصَّةٍ وَّعَذَابًا اَلِيْمًا بیهوش بیفتاد و گویند که مردے پیش عمر رضی اللہ عنہ برخواندند که اِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَّا لَهٗ مِنْ دَافِعٍ نعره بزد و بیهوش گشت برداشتندش و بخانه بردند و تا یکماه بیمار بود از وجل و ترس خدا تعالیٰ و گویند که مردے پیش عبد اللہ بن حنظله برخواند

(بقایا سابقه) از حنابله ابوبکر خلال صاحب جامع و صاحب وی عبد العزیز و حکایت کرده‌اند از اصحاب سنت و عیب از جماعت از ایشاں و نقل کرده است سماع آنرا از صالح و عبد اللہ دو پسر احمد و اختیار کرده است آنرا حافظ ابو الفضل مقدسی و غیرے از ظاهریه و ذکر کرده آنرا ابو محمد بن حزم در مصنفات خود و مراو را رساله است درین باب و تصنیف کرده ابن طاهر و نقل کرده اجماع صحابه و تابعین را براں و فوق کرده با سانیدے که دارد و نقل کرده است شیخ تاج الدین عبد الرحمن خراوی شافعی شیخ دمشق و مفتی آں و ابن قتیبه اجماع اهل حرمین را براں و نقل کرده ابن قتیبه از اکثر عراق و روایت کرده ابو طاهر بسند خود که چوں بینی اهل مدینه ما که اجماع کرده بر چیزے پس بدانکه سنت است. و روایت کرده است یونس بن عبد الاعلیٰ که پرسیدم از شافعی از اباحت اهل مدینه سماع را پس گفت ندیدم هیچ یکے را از علمائے حجاز که مکروه دارد سماع را مگر آنچه در او صاف است و ذکر کرده است ابو علی حنبلی که یوسف بن یعقوب با ماجشون و برادران و یکے رخصت میکرد در سماع و گفت یحییٰ بن معین که از اعلم علما حدیث است الخ (صفحه آئنده)

این آیت لَهُمْ مِنْ جَهَنَّمَ مِهَادٌ وَمِنْ فَوْقِهِمْ غَوَاشٍ گریستن بروے افتاد تا حاکی گوید که من پنداشتم که جان از وے جدا شد آنگاه برخاست گفتند اے استاد بنشیں گفت هیبت این آیت مرا از نشستن باز میدارد و گویند که اندر پیش جنید رض برخواندند این آیت یَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ وے گفت بار خدایا ان قلنا قلنا بك وان فعلنا فعلنا بتوفيقك فاين فى القول والفعل ما وشبلی مے آید که پیش وے برخواندند وَاذْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وے گفت شرط ذکر اندر نسیان است و همه عالم اندر ذکر وے مانده اند و نعره بزد و بهوش از وے بشد چوں بهوش آمد گفت عجب دارم از آں جانے که کلام خدا تعالی بشنود و برنیاید یکے گوید از مشایخ که وقتے کلام خدا تعالی میخواندم وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ هاتفے آواز داد که نرم تر خواں که چهار کس از پریاں از هیبت این آیت بمردند درویشے گفت که من ده سال است که تا قرآن اندر نماز بجز مقدار جواز نخوانده ام و نشنیده ام گفتند چرا گفت ترس آنرا که بر من حجت شود روزے من بنزدیک شیخ ابو العباس شقانی اندر آمدم و برا یافتم که میخواند ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَىٰ شَيْءٍ و میگریست و نعره میزد تا بیهوش شد پنداشتم که از دنیا برفت گفتم ایها الشیخ اینچه حالست گفت یازده سال است تا وردم اینجا رسیده است از اینجا نمیتوانم گذشت و از ابو العباس عطا پرسیدند که شیخ هر روز چند قرآن میخواند گفت پیش ازیں اندر شبانروزے دو ختم کردمے اما اکنوں چهارده سال است تا هنوز بسورة الانفال امروز رسیده ام گویند که ابو العباس قصاب قاری را گفت برخواں برخواند که يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ باز گفت برخواں برخواند که قَالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ باز گفت برخواں برخواند که لَا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ الآیة آنگاه گفت بار خدایا من بجفا بیشتر از برادران یوسفم و لطف و کرم بیش از یوسفی با من آں کن که او با برادران جفا کرده بود و این جمله مامورند همه اهل اسلام از مطیع و عاصی باستماع قرآن از آنجا که خدا عز وجل گفت وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا

حم (بقایا سابقه) که می آیدیم با یوسف : ما جشون را بیس تحدیث میکردیم بار او در خانه و جواری او میزدند معرفه را در خانه دیگر و ایشان علماے ثقات از اهل حدیث اند که مخرج اند در صحاح و گفته اند عبد العزیز ابن سلمه ماجشون که مفتی اهل مدینه بود و روایت میکنند ائمه ازوے تخریج کرده اند از وے در صحیحین رخصت میکرد در عود و همچنین صاحب امتاع در آلات و مزامیر نیز سخن کرده و گفته که معروف در مذهب ائمه اربعه مزامیر است و با وجود آں از بعض علماء مذهب شافعی و اصحاب ظواهر و غزالی و امثال وے خلافها نقل کرده و انواع آلات و مزامیر ذکر کرده اما دف مختلف فیهاست بعض مطلق مباح گفته و بعضے مطلق حرام داشته و در شبابه که بمعنی نے است نیز اختلافها ذکر کرده و دیگر از مزامیر عود است که آنرا بربط نیز گویند و تارها اوراکه آنها را زیر و بم گویند و در وے نیز اختلافها ذکر کرده و گفته که معروف در مذهب اربعه آنست که زدن آں و شنیدن آں حرام است و رفته اند طایفه از فقهاء بجواز آں و حکایت کرده اند سماع آنرا از عبد الله بن جعفر رض و عبد الله بن عمر رض و حکایت کرده شده است که در آمد عبد الله بن عمر رض م ۲ ... شنیده

 جزوے از عبارت متروک است از کدام صحیح نسخه تلاش باید کرد

لعلکم ترحمون استماع باسکوت فرمود خلق را اندراں حال کہ کسے قرآن برخواند ونیز گفت فبشر عبادی
الذین یستمعون القول فیتبعون احسنہ الآیۃ بشارت دہ مر آنرا کہ اندر حال استماع متابع احسن آں باشند
یعنے باوامر آں قیام کنند وتعظیم شنوند ونیز گفت الذین اذا ذکر اللہ وجلت قلوبھم دلہاے مستمعان
کلام حق بر وجل باشند ونیز گفت الذین آمنوا وتطمئن قلوبھم بذکر اللہ الا بذکر اللہ تطمئن القلوب۔
آرامش دلہا اندر ذکر خداوند بستہ است و مانند ایں بسیار است از آیات مؤکد بر حکم ایں قول و باز
برعکس ایں نکوہید مر آں گروہے را کہ کلام خدائے را بحق نشنوند واز گوش بدل راہ ندہند وگفت خدائے
تعالیٰ ختم اللہ علی قلوبھم وعلی سمعھم وعلی ابصارھم غشاوۃ مواضع سمع شاں مختوم است ونیز گفت
اندر قیامت اہل دوزخ گویند لو کنا نسمع او نعقل ما کنا فی اصحاب السعیر اگر بحق قرآن شنیدمے وتحقیق
بدانستمے بدوزخ گرفتار نگشتمے وگفت ومنھم من یستمع الیک وجعلنا علی قلوبھم اکنۃ ان یفقھوہ
وفی آذانھم وقرا گروہے کہ از تو بشنوند بر دل ایشاں حجاب باشد و در گوشہائے ایشاں صمم تا چناں باشند
کہ ناشنیدہ باشند ونیز گفت ولا تکونوا کالذین قالوا سمعنا وھم لا یسمعون بر وجہ شکایت گفت
چناں مباشید کہ آں گروہ گفتند کہ شنیدیم ونشنیدند یعنی شنیدند امانہ بدل و مانند ایں آیات بسیار
است اندر کتاب خدایتعالیٰ واز پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم مے آید کہ مر ابن مسعود را گفت اقرأ علی فقال
انا اقراہ علیک وعلیک انزل فقال رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم انی احب ان اسمعہ
من غیری ایں دلیل واضح است بر آنکہ مستمع کامل حال تر از قاری بود کہ گفت من آں دوست تر دارم کہ
بشنوم از غیر خود زانچہ قاری از حال خواند یا از غیر حال و مستمع بجز حال نشنود کہ اندر نطق نوعی از تکبر بود و اندر
استماع نوعی از تواضع ونیز گفت پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم شیبتنی سورۃ ھود وشنیدن سورۂ ہود مرا پیر کرد
گویند ایں از آں بود کہ اندر آخر سورۂ ہود ایں آیت حاصل بود کہ فاستقم کما امرت و آدمی عاجز است از استقامت

ف۱ (بقایا سابقہ) بر عبداللہ بن جعفر پس یافت نزد وے جاریہ را کہ میزد عود پس گفت عبداللہ بن جعفر مر عبداللہ بن عمر را آیا مے بینی درین باسے
گفت لا بأس لہذا نقل کردہ اند سماع آنرا از عبداللہ بن الزبیر و معویہ بن ابی سفیان و عمرو بن العاص و حسان بن ثابت واز غیر
صحابہ عبدالرحمن بن حسان و خارجہ بن زید کہ از فقہاء سبعہ مدینہ است و نقل کردہ استاد استاد ابو منصور از زہری و سعید بن المسیب
و عطاء بن ابی رباح و شعبی و عبداللہ بن ابی عتیق واکثر فقہائے مدینہ مطہرہ و نقل کردہ است خلیلی از عبدالعزیز بن ماجشون کہ وے رخصت
میکرد در عود و حکایت کردہ است ابن سمعانی از طاؤس و حکایت کردہ است از ابراہیم بن سعد کہ در آمد بر رشید و گفت کہ آرید عود اللہم ام عود
المزمر قال ابل عود المزمر پس طلبید رشید عود را و بنواخت آنرا ابراہیم بن سعد و فتوٰی داد باباحت غنا و عود و نقل کردہ است فاکہی در تاریخ مکہ معظمہ بسندیکہ دارد
از موسی بن المغیرۃ الجمحی کہ خانہ عطاء بن ابی رباح الیس در آمد و بودند در آنجا قومی کہ میزدند عود را و تغنی میکردند چوں دید عطاء را کہ در آمد ۱۲ مد[illegible]

مامور حق بحقیقت زانچه بنده بے توفیق حق ہیچ چیز نتواند کرد پس چون شنید فَاسْتَقِمْ کَمَا اُمِرْتَ متحیر شد و گفت
این چگونه خواہد بود که من بحکم این امر قیام توانم کرد از رنج دل قوت از وے بشد و رنج بر رنج زیادت شد تا روزے
اندر خانه خود برخواست و دستہا بر زمین نہاد و قوت کرد ابوبکر صدیق رض گفت این چه حال است یا رسول اللہ
تو ہنوز جوان و تندرست ہستی گفت سورہ ہود مرا پیر کرد یعنے سماع این امر بر دلم چندان قوت گرفت که قوتم
ساقط شد و یکے از صحابه ابوسعید الخدری روایت کرد گفت کنت فی عصابة فیها ضعفاء المہاجرین
وان بعضهم لیستتر بعضا من العری وقاری یقرأ علینا ونحن نستمع القرآن قال فجاء رسول اللہ صلعم
حتے قام علینا فلما راه القاری سکت قال فسلم فقال ماذا کنتم تصنعون قلنا کان قاری
یقرأ علینا ونحن نستمع بقرائته فقال النبی صلی اللہ علیه وسلم الحمد للہ الذی جعل فی امتی من
اُمِرتُ ان اصبر نفسی معهم قال ثم جلس وسطنا لیعدل نفسه فینا ثم قال بیده هکذا
فتحلق القوم فلم یعرف رسول اللہ صلی اللہ علیه وسلم منهم احد قال فکانوا
ضعفاء المہاجرین فقال النبی صلی اللہ علیه وسلم ابشروا صعالیک المہاجرین بالفوز
التام یوم القیامة تدخلون الجنة قبل اغنیاءکم بنصف یوم کان مقداره خمسین مائة عام
من با گروہے بودم از فقرائے مہاجرین که ایشان بعضے از اندام خود را پوشیده بودند و بعضے دیگر از
برہنگی در حجاب مے بودند و قاری بر ما میخواند و ما سماع میکردیم قرات وی را تا پیغامبر صلی اللہ علیه وسلم بیامد
و بر سر ما بایستاد و چون قاری وی را بدید خاموش شد و پیغامبر بر ما سلام گفت و گفت شما اندر چه کار بودید
گفتیم یا رسول اللہ قاری میخواند و ما سماع میکردیم قرات وی را آنگاه پیغامبر گفت صلی اللہ علیه وسلم الحمد للہ
که در امت من گروہے آفرید که مرا بفرمود تا اندر صحبت ایشان صبر کنم تا آنگاه اندر میان ما بنشست
چون یکے از ما تا خود را با ما برابر کرد پس حلقه کردند این گروہ اندر کس میان آن حلقه پیغامبر را صلی اللہ علیه وسلم

ص۳ (نفایس صالحه) بازماندند انان پس گفت نمی شنیم تا عود نکنید بآنچه میکردید پس نشست و تغنی کرد و صاحب امتاع ہمیں عود را اصل ساخته و مزامیر دیگر را
بران قیاس کرده و بالجمله وے درین باب از وسعت و خلاعت خالی نیست و اجتماع آلات و مزامیر را نیز نقل کرده و گفته اختلاف است در میان
قائلین بتحریم که آن کبیره است یا صغیره و متاخرین از شافعیه برآنند که صغیره است این چند کلمه از کتاب مذکور نقل کرده شد و العہدة علیه و غرض
ازنقل درج آن نیست که اگر احیاناً ازیں طایفه چیزے ازاں نقل کرده شود مبالغه و تشدید و تجہیل و تشنیع و تفسیق و تضلیل نماید و ستر عیوب
زلات قوم شیوه خود سازند و عامه دانگذارند که تقلید ایشان کنند فالحق احق ان یتبع والله اعلم و حکمه احکم ـ حقیقت حال و منشاء اختلاف
آن می نماید که سرود شنیدن و آلات و مزامیر زدن در زمان قدیمه کار و بار بقیه آن دوالبان و فاسقان و شراب خواران بود لہذا در حدیث
مجیء آمده که آنحضرت صلی اللہ علیه وسلم فرمود فرستاده شده ام من و امر کرده شده ام من که محو کنم معازف را که نام آلات و مزامیر ص۴ (انتہا)

ازایشاں مے لشناخت آنگاہ مرایشانرا گفت بشارت مرشمارا اے درویشان مہاجرین بہ پیروزئے تمام اندر قیامت کہ اندر آئید بہ بہشت پیش از توانگران بہ نیم روز و آن پانصد سال باشد و این خبر الجنید رح روایت مختلف بیارند اما اختلاف اندر عبارتست معنیٰ ہمہ یکیست و درست است **فصل** و زرارہ بن ابی اوفی از کبار صحابہ بود رضوان اللہ علیہم اجمعین مرومانرا امامے کردے آیتے برخواند و زعقہ زد و جان بداد ابو جعفر جہے از بزرگان تابعین بود و صالح مری رحمۃ اللہ آیتے بروے خواند شہقہ از وے جدا شد و از دنیا برفت و ابراہیم نخعی رحمۃ اللہ علیہ روایت آرد کہ اندر دیہے از دیہائے کوفہ میرفتم پیر زنے را دیدم در نماز ایستادہ آثار خیر بر وظاہر بود تا از نماز فارغ شد بحکم تبرک ویرا سلام کردم مرا گفت قرآن دانی گفتم بلے گفت آیتے برخواں برخواندم وے بانگے بکرد و جان باستقبال رویت فرستاد و رحمہما اللہ و احمد بن ابی الجواری روایت آرد کہ اندر بادیہ جوانے دیدم با مرقعہ خشن بر سر چاہے ایستادہ مرا گفت یا احمد بوقت آمدی کہ مرا سماع بباید کرد تا جان بدہم آیتے برخواں گفت خداوند تعالیٰ مرا الہام داد تا برخواندم اِنَّ الَّذِیۡنَ قَالُوۡا رَبُّنَا اللّٰہُ ثُمَّ اسۡتَقَامُوۡا گفت یا احمد بخدائے کعبہ کہ ہماں برخواندی کہ اندریں ساعت بر من فرشتہ میخواند در حال جان بداد و اگر جملہ حکایاتے کہ بدیں معنے متصل است بیارم از مراد خود باز مانم و باللہ التوفیق ۔

باب فی سماع الشعر و ما یتعلق بہ

و در جملہ شنیدن شعر مباح است و پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم شنیدہ است و صحابہ رضی اللہ عنہ گفتہ اند و شنیدہ اند و از وے می آید صلوات اللہ علیہ ان من الشعر لحکمۃ و نیز گفت الحکمۃ ضالۃ المؤمن حیث وجدھا فھو احق بھا مراد از شعر شعریست کہ حکمت باشد و حکمت ضالۂ مومن بود کہ از وے غائب است آنکہ بیابد بداں اولیٰ تر باشد و نیز پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم اصدق کلمۃ قالتھا العرب قول لبید

صوفیانہ یا سابقہ) لاہی است و نہی کرد کہ ... از شرب خمر و زنا و در اصل نام غنا لہو است و ذکرے در باب ملاہی میکنند و بعد از محو و محق آثار این امور رفع و ازالہ این منکرات چوں ہمی رسم و عادت نماند مسلمانان و صالحان و پارسایان نیز دراں افتادند و ازاں محفوظ گشتند بے ملابست بفسق و منکرات و مخالطت با اہل فسق و فجور و جماعۂ دیگر چوں دیدند کہ ایں عادت فاسقان و نشان بے قیدی است و مشابہتے بحال ایشاں دارد و بخوف آنکہ مبادا اسر با بجانب دگر گشد اجتناب نمودند و تحذیر فرمودند و از شارع نیز اگر بایں ملاحظہ تحذیری و نہیے و وعیدی صادر شدہ باشد دور نباشد و آنکہ محدثان گویند کہ نہی از شارع بہ ثبوت نہ پیوستہ ہیچ حدیثے دریں باب بصحت نرسیدہ بعد از تقریر آنکہ دائرہ صحت باصطلاح ایں طائفہ تنگ است مراد آں خواہد بود نہی آں علی الاطلاق و تحریم آں لذات ثابت نشدہ چنانکہ از خمر و غنا و امثال آں و آنکہ بعض از اہل فقہ و اسر گفتہ اند کہ ہیچ حدیثے وارد نشدہ ہیں سخن خالی از مکابرہ نیست و مثال ایں حال قضیہ ظروف داوانی است کہ آنہارا حتم و مزفت و نقیر و دبا نام است۔ ص (شیخ)

راست ترین کلمه که عرب گفته اند قول لبید است **شعر** الا کل شئ ما خلا الله باطل ؛ وکل نعیم لا محالة زائل
وعمرو بن الشرید روایت کند از پدرش رضی الله عنهما که قال استنشدنی رسول الله صلی الله علیه وسلم هل
تروی من شعر امیة بن ابی الصلت شیئا فانشدته مائة قافیة فجعلت کلما مررت علی
بیت قال هیه فقال رسول الله صلی الله علیه وسلم کان یسلم فی شعره گفت هیچ روایت کنی
از اشعار امیه بن ابی الصلت گفتم بلی صد بیت روایت کردم واندر آخر بیتے که میگفتم او میگفت هیه
یعنی دیگرے بگوی و مانند این روایات بسیار آمده است از وی علیه الصلوة والسلام واز صحابه رض وعمره
گفت ومردمان را اندرین غلطها افتاده است وگروہے شنیدن جمله اشعار را حرام گویند وروز وشب
غیبت مسلمانان میگویند وگروہے جمله آنرا حلال گویند وروز وشب غزل صفت روی وزلف
وخال جانان شنوند واندرین معنی هر یک بر یکدیگر حجت آرند ومراد من اثبات ونفی گفت وشنود ایشان نیست
اما مشایخ متصوفه را رضی الله عنهم اندرین باب طریق آنست که از پیغامبر پرسیدند از شعر وے گفت کلام حسنه
حسن وقبیحه قبیح سخنے است که نیکوئی آن نیکو بود وزشتی آن زشت یعنی هر چه شنیدن آن به نثر
حلال است چون حکمت ومواعظ واستدلال اندر آیات خداوند ونظر اندر شواهد حق بنظم هم حلال باشد ودر
جمله همچنانکه نظر اندر جمالے که محل آفت بود ودیدن آن حرام ومحظور باشد شنیدن آن نیز بنظم ونثر حرام ومحظور
بود وشنیدن صفت آن بدان وجه هم حرام بود وآنکه این معنی را مطلق حلال گوید نظر وشنیدن را نیز حلال
باید گفت آنگاه آن کفر وزندقه باشد وآنکه گوید که من اندر چشم وخد وخال وزلف همه حق میشنوم وحق
همی طلبم پس واجب کند که این یا دیگرے گوید من میبینم. بسا دم مر شخصے را که آن یکے شنیدن صفت
آن روا دارد ودیگرے دیدن وے روا میدارد وگوید که من هم اندران حق میطلبم وگوید که خواستی از خواستی
او الله نباشد مراد اک معنی را آنگاه کلیت شریعت باطل شود ورسول گفت صلی الله علیه وسلم

ص (بقایا سابقه) که در وقت اباحت خمر استعمال آن میکردند وشراب دران مخمور دند وچون شراب حرام شد استعمال این قسم اوانی وخوردن مشروبات دیگر دران چند گاه حرام ساختند از برای محو وقمع آثار آن وچون حرمت خمر ثابت ومقرر شد واحتیاج بقمع وقلع آثار وعلامت آن نه ماند منع ونهی از ان اوانی نیز نماند وباوجود آن علما وائمه دین دو فرقه شدند جمع بمنع رفتند از استعمال آن اوانی وقومی به تجویز کما ذکر فی موضعه ودر ما نحن فیه نیز مانند این دو فرقه آمده اند قوم بنظر عادت شریف قدیم که این صورت نشان اهل فسق است منع در بهم احتیاط را گرفته ایستاده اند وجمعی نظر بر معنی وحقیقت حال انداختند که اگر بملابست فسق است منکرات حرام. واگر نه چنین است مباح. مدعا آنست که امریست مختلف فیه ودر امر مختلف فیه عیب یکدیگر نباید وهر یکے را بر حال خود باید گذاشت از زمره عشاق مطیع ماضی اخر

العینان تزنیان حکم این برخیزد و ہم ملامت لبسودن نامحرمان منقطع شود و ہم حدود شرعی ساقط گردد و این ضلالت ظاہر بود و چون جہلۂ متصوفہ مستغرقان مستمعان را دیدند کہ سماع میکردند بحال ایشان پنداشتند کہ بنفس میکنند چون ایشانرا بدیدند گفتند حلال است اگر حلال نبودے ایشان نکردندے بدان تقلید کردند ظاہر برگرفتند باطن بگذاشتند تا خود ہلاک شدند و قومی را ہلاک کردند و این از آفات زمانہ است و بجاے خود شرح این بتمامی بگویم انشاء اللہ تعالیٰ و باللہ التوفیق۔

باب فی سماع الاصوات والالحان

پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم زینوا اصواتکم بالقراٰن بیارائید آوازہاے خود را بقراٰن خواندن خداے گفت عزوجل یَزِیْدُ فِی الْخَلْقِ مَا یَشَآءُ مفسران گفتند کہ این صوت حسن باشد و پیغامبر گفت صلی اللہ علیہ وسلم کہ من اراد ان یسمع صوت داؤد فلیسمع صوت ابی موسی الاشعری ہر کہ خواہد تا صوت داؤد بشنود گو صوت بوموسی اشعری شنود و اندر اخبار مشہور است کہ اندر بہشت مر اہل بہشت را سماع باشد و آنچنان باشد کہ از ہر درختے صوتے و لحنے مختلف می آید چون آن اصوات کہ با یکدیگر مختلف بوند مؤلف شوند طبایع را اندران لذتے عظیم باشد و این نوع سماع عام باشد اندر میان خلق از آدمی و غیر آنکہ زندہ اند بحکم آنکہ روح لطیف است و اندر اصوات لطافتے ہست کہ چون بشنود جنس بجنس مائل شود و این قول گروہے است کہ گفتم مر اطبا را و آنانکہ دعوی تحقیق کنند از اہل خبرت اندرین سخن بسیار است و اندر تالیف الحان کتب ساختہ اند و مر آنرا عظیم دادہ و ہمروز آثار صنعت ایشان ظاہر است اندر امر اسرا کہ آنرا مرتب کردہ اند مر قوت ہوا و طلب لعب و لہو را بحکم موافقت با شیطان تا حدیکہ گویند اسحاق موصلی در باغی غنا میکرد و ہزار و ستانے می سرائید از لذت غناے وے خاموش شد و او سماع میکرد تا از درخت اندر او فتاد و ہمرد و درین جنس حکایت بسیار شنیدہ ام اما مراد من بجز این است کہ ایشان گویند ہمہ راحات تالیف طبایع از تالیف ترکیب اصوات بود و الحان و ابراہیم خواص گوید رحمہ کہ وقتے من بحیی از احیاے عرب فرا رسیدم و بدار ضیف امیرے از امرا نزول کردم سیاہے دیدم مغلول و مسلسل بر در خیمہ افگندہ اندر آفتاب شفقتی اندر دلم پدید آمد و قصد کردم تا او را شفاعت بخواہم از امیر چون طعام پیش آوردند مر اکرام ضیف را امیر بیاید تا با من موافقت کند چون وے قصد طعام خوردن کرد من ابا کردم و بر عرب ہیچ چیز سخت تر از ان نیاید کہ طعام نخورد مرا گفت اے جوان مرد

تراچه چیز از خوردن طعام من باز دارد گفتم امیدے برکرم تو دارم گفت همه املاک من مر ترا و تو طعام من بخور گفتم مرا املاک تو حاجت نیست این غلام را اندر کار من کن گفت تو نخست از جرمش بپرس آنگاه بند از وے برگیر که ترا بر همه املاک من حکم است تا در ضیافت ما گفتم بگو تا جرمش چه چیز است گفت بدانکه این غلام حادی و صوتے خوش دارد من این را بضیاع خود فرستادم اشترے چند تا مرا غله آرد و بار اشتر بر هر اشترے نهاد و اندر راه حدی میکرد اشتران می شتافتند تا بمدتے قریب آنجا آمد باد و چندان بار که من فرموده بودم چون بار اشتران فرو گرفت اشتران یگان و دیگان همه هلاک شدند از بیم گوفت سخت مرا عجب آمد گفتم ایها الامیر شرف تو ترا جز بر راست گفتن نفرماید اما مرا برین قول برهانی بباید ما درین سخن بودیم که اشترے چند از بادیه بچاه سار آوردند تا آب دهند امیر پرسید که چند روز است تا این اشتران آب نخورده اند گفتند سه روز است این غلام را فرمود تا بحدی صوت برکشاد اشتران اندر صوت وے و شنیدن آن مشغول شدند هیچ دهان آب نکردند تا ناگاه یک یک رمیدند و اندر بادیه پراگندیدند و آن غلام را بکشاد و بمن بخشید و بالعضے ازین اندر مشاهده مے بینم که چون اوشتربان و خربنده ترنم میکنند اندران و اشتر و خر طربی پدید آید و اندر خراسان و عراق عادت است که صیادان بشب آهو گیرند طشتے بزنند تا آهوان آواز آن بشنوند بر جائے بایستند ایشان مر آنها را بگیرند و مشهور است که اندر هندوستان گروهے اند که بدشت بیرون میروند و غنا میکنند و طن میگردانند آهوان چون آن بشنوند قصد ایشان کنند ایشان گرد وے میگردند و غنا میکنند تا از لذت آن چشم فرو گیرند و بخسپند و ایشان مر او را بگیرند و اندر کودکان خرد این حکم ظاهر است که چون بگریند اندر گاهواره کسے لوائے بزند خاموش شوند و آن نوا را بشنوند و اطبا مر این کودک را گویند که حس وے درست است و به بزرگی زیرک باشد و از آن بود که یکے از ملک عجم را وفات آمد و ازو پسر دو ساله آمد وزرا گفتند که این را بر تخت ملک باید نشاند با بوذر جمهر تدبیر کردند وے گفت صواب آید اما بباید از خود تا حسش درست هست تا بدو امیدے توان داشت گفتند تدبیر آن چیست بفرمود تا مغنیان بر سر وے غنا کردند وے اندران میانه بطرب آمد و دست و پا زدن گرفت بوذرجمهر گفت ازین امید وار نیست بملک و اصوات را تاثیرے ظاهر تر از آنست نزدیک عقلا که باظهار برهان آن حاجت آید و هر که گوید مرا با لحان و اصوات و مزامیر خوش نیست یا دروغ گوید و نفاق کند یا حس ندارد و از جمله طبقهٔ مردمان و ستوران بیرون باشد منع گروهے از آن بدان باشد که رعایت امر

خداوند کنند و فقہا متفق اند کہ چون ادوات ملاہی نباشد و اندر دل بشنیدن آن لحن فسق پدیدار نیاید
شنیدن آن مباح است و برین آثار و اخبار بسیار بیارند چنانکہ عائشہ رض روایت آرند کہ قالت
کانت عندی جاریۃ تغنی فاستاذن عمرؓ فلما احسته وسمعت حسه فرت فلما دخل عمرؓ
تبسم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فقال لہ عمرؓ ما اضحکک یا رسول اللہ قال کانت عندی
جاریۃ تغنی فلما سمعت حسک فرت فقال عمرؓ لا ابرح حتی اسمع ما کان سمع رسول اللہ فدعا
رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم وسمع و بسیارے از صحابہؓ مانند این روایت آوردہ اند و شیخ ابو
عبد الرحمن السلمی این جملہ را جمع کردہ است اندر کتاب السماع و اباحت آن قطع کردہ و مراد مشایخ
متصوفہ ازین طلبیدن سماع بجز اباحت است از آنچہ اندر اعمال فواید باید اباحت طلبیدن کار عوام باشد
و بر محل مباح ستوران اند بندگان مکلف را باید تا از کردار فایدہ طلبند وقتے من بمرو بودم یکے از ائمہ اہل حدیث
آنکہ معروف ترین ایشان بود مرا گفت کہ من اندر اباحت سماع کتابے کردہ ام گفتم بزرگ مصیبتے کہ اندر دین
پدیدار آمد کہ خواجہ امام لہوے را کہ اصل ہمہ فسقہا است حلال کرد مرا گفت پس اگر حلال نمیداری تو چرا میکنی
گفتم حکم این بر وجوہ است بر یک چیز قطع نتوان کرد اگر تاثیر اندر دل حلال بود سماع حلال بود و اگر حرام بود
حرام و اگر مباح بود مباح چیزے را کہ حکم ظاہرش فسق است و اندر باطن حالش وشن بر وجوہ است اطلاق آن بیک چیز محال باشد

باب فی احکام السماع

بدانکہ سماع را اندر طبایع حکمہاے مختلف است ہمچنانکہ ارادت اندر دلہا مختلف است و ستم باشد کہ کسے
مر آنرا بیک حکم قطع کند و در جملہ مستمعان بر دو گروہ اند یکے آنکہ معنی شنوند و دیگر آنکہ صوت شنوند و اندرین
ہر دو اصل فوائد است و آفات از آنچہ شنیدن اصوات خوش غلیان آن معنی باشد کہ اندر مردم
مرکب باشد اگر حق بود حق و اگر باطل بود باطل کسے را کہ مایہ در طبع فساد بود آنچہ بشنود ہمہ فساد بود و جملگی
این معنے اندر حکایات داودؑ بیاید کہ چون حق تعالیٰ او را خلیفہ خود گردانید او را صوتے خوش داد و حلق او را
مزامیر گردانید کوہہا را از سماع رسایل شدے گردانید تا حدیکہ وحوش و طیور از کوہ و دشت بسماع آواز او
بیامدندے و آب از رفتن بایستادے و مرغان از ہوا بیفتادندے و اندر آثار است کہ یکماہ آن خلق اندر آن
صحرا ہیچ چیز نخوردندے و اطفال نگریستندے و شیر نخواستندے و ہر گاہ کہ خلق از انجا باز گشتندے بسیار مردم از

لذت کلام وصوت ولحن وی مرده بودندی تا حدیکه گویند یکبار هفتصد کنیزک عذرا بشمار برآمد که مرده بودند
و دوازده هزار پیر نیز مرده بودند و آنگاه چوں حقتعالیٰ خواست که مستمع صوت و متابع طبع را جدا کند
از اہل حق و مستمع حقیقت ابلیس را اضطراب طبعی قوت گرفت و ارادت وسواس الشیطان در دل وی
پدید آمد و دستوری درخواست باظهار خیل خود با ایشاں دستوری یافت بیامد و نای و طنبور بساخت
و اندر برابر مجلس سماع داؤد علیه السلام مجلسی فرو گسترانید با آنکه صوت داؤد می شنیدندی بدو گروه
شدند یکی اہل شقاوت بودند و دیگر اہل سعادت آں گروه که از اہل شقاوت بودند بمزامیر ابلیس مائل
شدند و ایں گروه با صوتِ داؤد بماندند و باز آنانکه اہل معنی بودند غیر صوت داؤد اندر پیش دلِ ایشاں
نبود زانچه همه حق را میدیدند اگر مزمار دیو شنیدندی اندراں فتنه از حق دیدندی و اگر صوت داؤد شنیدندی
اندراں هدایت از حق دانستندی تا از کل باز ماندند و از متعلقات اعراض کردند و هر دو را چنانکه بود
بدیدند صواب را بصواب و خطا را بخطائی و آنرا که سماع برین صفت بود هر چه بشنود همه حلال
باشدش و گروهے گویند از مدعیان که ما را سماع بر خلاف آں افتد که هست و ایں محال باشد
زانچه کمال ولایت آں بود که هر چیز را چناں بینی که هست نا دیده درست باشد و اگر بر خلافِ آں بینی
دیدار درست باشد بدی که پیغامبر صلی الله علیه وسلم گفت اللهم ارنا حقائق کل الاشیاء کما هی
بارِ خدایا بنما ما را حقیقت هر چیز برا چنانکه هست و چوں دیدن درست مر چیزها را آں بود که به بینی برآں صفت
مر آنرا که هست باید تا سماع درست نیز آں بود که بشنوی هر چیز برا چنانکه هست آں چیز اندر لغت
و حکم و آنانکه اندر مزامیر مفتوں شوند و با هوا و شهوت مقروں شوند از آنست که بخلاف آں بشنوند که هست
اگر بر موافقت حکم آں سماع کنندی از همه آفاتِ آں برهندے ندیدی که اہل ضلالت کلام خدایتعالیٰ را
بشنیدند و اندراں ضلالتِ شاں بر ضلالت زیادت شد چنانکه نضر بن الحارث گفت هٰذَا اَسَاطِیْرُ
الْاَوَّلِیْنَ و عبدالله بن سعد ابی سرح که کاتب وحی بود گفت سَاُنْزِلُ مِثْلَمَا اَنْزَلَ اللهُ فَتَبَارَکَ اللهُ اَحْسَنُ
الْخَالِقِیْنَ و گروهے لَا تُدْرِکُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ یُدْرِکُ الْاَبْصَارَ دلیل نفی رویت ساختند و گروهے
ثُمَّ اسْتَوٰی عَلَی الْعَرْشِ را دلیل اثبات مکان و جهت کنند و گروهے وَجَآءَ رَبُّکَ وَالْمَلَکُ صَفًّا صَفًّا
را دلیل میگفتند چوں دلِ شاں محل ضلالت بود شنیدن کلام خداوند ایشاں را هیچ سود نداشت و باز موحد
چوں اندر شعر شاعر نظر کرد و آفریننده طبع او را بدید و آراینده خاطرش را اندراں مطالعه کرد و بطریق اعتبار فعل

او را بر فاعل دلیل کردن تا آن گروه اندر حق راه گم کردند و این گروه اندر باطل راه یافتند و انکار این معنی مکابره
عیان باشد والله اعلم

فصل

و مشایخ را رضی الله عنهم اندرین معنی کلمات لطیف است بیش از آنکه جملگی آنرا
این کتاب حمل کند اما آنچه ممکن شود من اندرین فصل اثبات کنم تا فایده تمامتر باشد ان شاء الله تعالی ذوالنون مصری رح
گوید السماع وارد الحق تزعج القلوب الی الحق فمن اصغی الیه بحق تحقق ومن اصغی الیه بنفس تزندق سماع وارد
حق است که دلها بدان برانگیزد و بر طلب وی حریص کند و هر که آنرا بحق شنود بحق راه یابد و هر که بنفس شنود اندر زندقه افتد
مراد آن پیر ازین آن نیست که باید تا سماع علت وصل حق باشد بلکه مراد آنست که مستمع باید تا معنی بحق شنود نه صوت مجرد و دل وی
محل وارد حق باشد پس چون آن معنی بدل رسد دل را برانگیزد آنکه اندران سماع متابع حق باشد مکاشف شود و آنکه
متابع نفس بود محجوب گردد و تعلق بتاویل کند آنگاه ثمره آن سماع کشف باشد و از آن این سماع ستر اما زندقه
پارسی است معرب بزبان عرب زندقه تاویل بود و بدان سبب ایشان تفسیر کتاب خود را زنده باز خوانند و چون خواستند
اهل لغت که ابنای مجوس را که بابک خرمدین اند نامی کنند زندیق نام کردند بحکم آنکه میگفتند که هر یک چیز را که این
مسلمانان میگویند آنرا تاویل است که ظاهر حکم آنرا نقض کنند و تنزیل و تحویل باشد اندر دیانت و تاویل سلخ دار از
امروز بقیت ایشان از شیعه مصر همین گویند و این اسم زندیقی بر ایشان اسم علم گشت پس مراد ذوالنون ازین آن
بوده است که اهل تحقیق در سماع محقق شوند و اهل هوا متاول که آنرا تاویل بعید کنند و بدان سبب در فسق افتند و شبلی رح گوید
السماع ظاهره فتنة وباطنه عبرة فمن عرف الاشارة حل له سماع العبرة والا فقد استدعی الفتنة وتعرض للبلیة
ظاهر سماع فتنه است و باطنش عبرت آنکه اهل اشارت نیست مر او را استماع عبرت حلال باشد و الا آن دیگر طلب فتنه
است و تعلق بلا یعنی آنرا که کلیت دلش مستغرق حدیث حق نیست سماع بلای وی است و آفتگاه وی ابوعلی رودباری رح گوید
اندر سوال مر جواب مر یکی را که از وی پرسید از سماع لیتنا تخلصنا منه راسا براس کاشکی ما ازین سماع سر بسر برستمی از آنکه
آدمی اندر گزاردن حق همه چیزها عاجز است و چون حق چیزی فوت شود بنده تقصیر خود ببیند و چون تقصیر خود
دید کاشکی برابر رهید و یکی گوید از مشایخ رح که السماع تنبیه الاسرار لما فیها من المغیبات سماع بیدار کردن
سرهاست از چیزهای غیب واجب کند تا بدان پیوسته حاضر باشند بحق از آنچه غیبت اسرار از عیان زحمت
نکوهیده است و از مذموم ترین اوصاف ایشان باشد از آنچه دوست از دوست اگرچه غایب بود حاضر بود بدل و چون
غیبت آمد دوستی برخاست از وی و شیخ من گفت رح السماع زاد المضطرین فمن وصل استغنی عن السماع سماع
توشه بازماندگان است هر که رسید او را بسماع حاجت نباشد از آنچه اندر محل وصل حکم سمع معزول بود که سمع مر خبر را بود و خبر از

غایب بود چون معاینه شود سمع متلاشی شود حصری گوید ایش اعمل بالسماع ینقطع اذا انقطع ممن یسمع منه ینبغی ان یکون سماعک متصلا غیر منقطع گفت چه کنم سماعی را که چون قاری خاموش شود آن وجد منقطع گردد باید که سماع تو سماع متصل باشد و پیوسته که هرگز بریده نگردد و این نشان از اجتماع همت داده است اندر روضه محبت که چون بنده بدان درجه رسد که همه عالم سماع وی شوند از زجر و مدر و این درجه بزرگ است والله ولی التوفیق.

باب اختلافهم فی السماع

اختلاف است میان مشایخ و محققان اندر سماع گروهی گفتند که سماع آلت غیبت است و دلیل آورده اند که اندر مشاهده سماع محال باشد که دوست اندر محل وصل دوست اندر حال نظر بود و مستغنی شود از سماع وی از آنچه سماع خبر را بود و خبر اندر محل عیان دوری و حجاب و مشغولی باشد پس سماع آلت مبتدیان باشد تا از آلت پراگندگیها غفلت بدان مجتمع شوند آنکه مجتمع شود لامحاله بدان پراگنده گردد و باز گروهی گفتند که سماع آلت حضور است از آنچه محبت کلیت خواهد تا کل محب بکل محبوب مستغرق نشود وی اندر محبت ناقص باشد پس چنانکه دل را اندر محل وصل نصیب محبت است و سر را مشاهدت و روح را وصلت و تن را خدمت باید تا گوش را نیز نصیبی بود چنانکه چشم را است از رویت و سخت نیکو گفته است آن شاعر در محل هزل که دعوی دوستی خمر کند شعر

الا فاسقنی خمرا و قل لی هی الخمر ... ولا تسقنی سرا اذا امکن الجهر

یعنی بده آب آن دوست مرا تا چشم ببیند دوست بیاد او کام بخشد و بینی بوی آنگاه یک حاسه از این نصیب جدا شده و آن گوش است پس بگوی این خمر است تا گوش نیز نصیب یابد تا همه حواسهای من اندر بند وی شوند و از آن لذت یابند و گویند که سماع آلت حضور است که غایب خفی و غایب است و غایب منکر بود و منکر اهل آن نباشد پس سماع بر دو گونه بود یکی بواسطه و یکی بی واسطه آنکه از قاری شنود آلت غیبت باشد و آنکه از یار شنود آلت حضور و از آن بود که آن پیر گفت من مخلوقات را در آن محل ننهم که سخن ایشان شنوم یا حدیث ایشان کنم بجز خاصگان حق والله اعلم بالصواب

باب فی مراتبهم فی حقیقة السماع

بدانکه هر یکی را از ایشان اندر سماع مرتبه ایست که مشرب و ذوق وی از آن بر مقدار مرتبه او باشد چنانکه تائب که بشنود او را مدد حسرت و ندامت بود و مشتاق را مایه شوق و رویت و موقن را تاکید یقین و مرید را تحقیق بیان و محب را باعث انقطاع علایق و فقیر را اساس نومیدی از کل و مثال اصل سماع چون آفتاب باشد که بر همه چیزها

بتا بد اما ہر چیزے را بر مقدار مراتب وے ازاں ذوق و مشرب باشد یکے را بسوزد و یکے را بیفروزد و یکے را میگدازد و یکے را بنوازد و این جملہ طوایف کہ گفتیم اندر تحقیق آں بر سہ مرتبہ اند یکے ازاں مبتدیان و دیگر متوسطان و سہ دیگر کاملان و من اندر شرح حال ہر یک اندر سماع فصلے بیارم تا بفہم تو قریب تر باشد انشاء اللہ عزوجل

فصل

بدانکہ سماع وارد حق است و ترکیب جسد از ہزل و لہو است و ہیچ حال طبع مبتدی قابل حدیث حق نباشد و بورود آں معنی ربانی مر طبع را زیر و زبر باشد بحرقت و قہر چنانکہ گروہے اندر سماع بیہوش شوند و گروہے ہلاک گردند و ہیچکس نباشد الا کہ طبع او از حد اعتدال بیرون شود و این را برہان ظاہر است و معروفست کہ اندر روم چیزے ساختہ اند اندر بیمارستان سخت عجب کہ آنرا انکلیون خوانند و اندر ہر چیزے کہ عجایب باشد یونانیان بداں نام خوانند آنرا چنانکہ صحف را انگاموں خوانند و صنع مانی را و مانند این را و مراد ازیں اظہار حکم است و آں بر مثال بربط بودست آرزوہا اندر ہفتہ دو روز بیماراں را آنجا برند و آنرا بزمانند زدن گیرند و بر مقدار علت آں بیمار او را آواز آں بشنوانند آنگاہ ویرا ازانجا بیروں آرند و چوں بخواہند کہ کسے را ہلاک کنند زمانے بیشتر آنجا بدارندش تا ہلاک شود و بحقیقت آجال مکتوبست اما مر آنرا اسباب باشد و اما اطبا پیوستہ آں بشنوند و اندر ایشاں ہیچ اثر نکند ازانچہ موافق است آں با طبع ایشاں و مخالفست بطبع مبتدیان و در ہندوستان دیدم کہ اندر زہر قاتل کرمے پدید آمدہ بود و زندگی وے بداں زہر بود ازانچہ کلیت وے ہمہ آں بود و اندر ترکستان دیدم بشہرے بر سر حد اسلام کہ آتش اندر کوہے افتادہ بود و بسوخت و از سنگہائے آں نوشادر بیروں بجوشید و اندر میان آں آتش موشے بود چوں از تابش بیروں آمدے ہلاک شدے و مراد ازیں آنست کہ ازینجملہ اضطراب مبتدیان اندر حلول وارد حقتعالی ازاں میباشد کہ جسد ایشاں مر ایشانرا مخالف است چوں آں متواتر شود مبتدی اندراں ساکن شود ندیدی کہ چوں جبرئیل اندر ابتدا بیامد بپیغامبر صلعم طاقت رویت او نداشت و چوں بنہایت رسید اگر یکساعت نیامدے تنگدل شدے و این را شواہد بسیار است و این حکایات ہم دلیل اضطراب مبتدیانست و ہم برہان سکون منتہیان اندر سماع و معروفست کہ جنید رضی را مریدے بود کہ اندر سماع اضطراب بسیار کردے و درویشاں بداں مشغول شدندے پیش شیخ شکایت کردند او را گفت کہ اگر بعد ازیں اندر سماع اضطراب کنی من با تو صحبت نکنم ابو محمد جریری گوید اندر سماع من دراں درویش نگاہ میکردم لب بر ہم نہادہ بود و خاموش میبود تا از ہر موے اندام یعنی چشمہ بکشاد تا ہوش ازوے بشد و یکروز ہمچناں بیہوش بود پس من ندانستم تا وے اندر سماع درست تر بود یا حرمت پیر در دلش قوی تر بود و گویند کہ مردے اندر سماع نعرہ بزد پیر ویرا گفت خاموش باش وے سر بزانو نہاد چوں نگاہ کردند مردہ بود و از شیخ بو مسلم فارس بن غالب الفارسی شنیدم کہ گفت درویشے اندر

سماع اضطراب میکرد یکے دستے بر سر وے نہاد کہ بنشین نشستن ویے بود و رفتن از دنیا و جنید گوید دیدم درویشے را کہ اندر سماع
جان بداد و وے بروایت آرد از دراج کہ گفت من با ابن الفرطی بر کنار دجلہ میرفتم میان بصرہ و ابلہ بکوشکے فراز رسیدیم
نیکو مردے دیدیم بر آں در نشستہ بود و کنیزکے در پیش او نشستہ غنا میکرد و ایں بیت میگفت **شعر** فی سبیل اللہ ود کان منی
لک یبدل ؛ کل یوم تتلون غیر ھذا بک اجمل ؛ و جوانے دیدیم اندر زیر آں کوشک ایستادہ و بارکوہ وے و گفت
اے کنیزک بخدا بر تو کہ ایں بیت را باز گوئی کہ از زندگانی من یکنفس بیش نماندہ است تا بارے باستماع ایں
برآید کنیزک دیگر بارہ بخواندن آں معاودت کرد آں جوان نعرہ بزد و جان از وے شد خداوند قصر کنیزک را
گفت تو آزادی و خود فرود آمد و بہ تجہیز آں جوان مشغول شد ہمہ اہل بصرہ بر وے نماز کردند پس آں مرد بر پای
خواست و گفت یا اہل بصرہ من کہ فلان ابن فلان ام ہمہ املاک خود سبیل اللہ کردم و ممالک آزاد کردم
و ہم از انجا بشد و نیز کسے خبر آں مرد نیافت و فائدہ ایں حکایت آنست کہ مرید را اندر غلبہ سماع حال چندیں
بباید کہ سماع وے فاسقان را از فسق نجات دہد و اندریں زمانہ گروہے گمشدگان بسماع فاسقان حاضر شوند
و گویند کہ ما سماع از حق میکنیم و فاسقان از آنکہ ایشاں مر ایشان را اندران موافقت کنند بر سماع کردن بفسق
و فجور حریص تر شوند تا خود ایشاں ہلاک شوند و از جنید پرسیدند کہ اگر ما بر وجہ اعتبار کلیسیا شویم روا بود
و ازاں مراد ما جز آں نباشد تا ذل کفر ایشاں بہ بینیم و بر نعمت اسلام شکرے کنیم وے گفت اگر بکلیسیا
در توانید شد چنانکہ چوں شما بیروں آئید تنے را چند از ایشاں با خود بدرگاہ توانید آورد روید اگر نہ نشوید
پس صاحب صومعہ اگر بخرابات رود خراباتی گردد و خراباتی چوں بصومعہ شود صاحب صومعہ او گردد و یکے
گوید از کبار مشایخ کہ من ببغداد میرفتم با درویشے آواز مغنی شنیدیم کہ میخواند **شعر** منی ان یکن حقا یکن احسن المنی
و الا فقد عشنا بہا زمنا رغدا ؛ آں درویش نعرہ بزد و از دنیا رفت و مانند ایں ابو علی رودباری رحمہ گوید درویشے
را دیدم کہ بآواز مغنی مشغول گشتہ بود و من نیز گوش نہادم تا وے چہ میگوید آنکس بصوت حزین میگفت ؎
اکفی بالخضوع الی الذی جاد بالاصغا ؛ آنگاہ آں درویش بانگے بکرد و بیفتاد چوں نزدیک او شدم ویرا
مردہ یافتم یکے گوید با ابراہیم خواص براہے میرفتم اندر کوہے طربے اندر دلم پدیدار آمد بر خواندم **شعر**
؎ صح عند الناس انی عاشق ؛ غیر ان لم یعرفوا عشقی لمن ؛ لیس فی الانسان شیء حسن ؛ الا و احسن منہ صوت الحسین
مرا گفت ابراہیم کہ باز گوئی ایں بیت باز گفتم وے بحکم تواجد قدمی چند بر زمین زد چوں نگاہ کردم آں اقدام وے چوں
در موم بداں سنگ فرو میرفت آنگاہ بیہوش بیفتاد چوں بہوش باز آمد مرا گفت من اندر روضہ بہشت بودم و تو

ندیدی ازین جنس حکایات بیش ازانست کہ این کتاب آنرا متحمل باشد ومن معاینہ اندر درویشی دیدہ ام کہ اندر
جمال آذربایجان میرفت متفکر وباخود این مدت ہا را بشتاب میگفت وے نالید ومیگریست **شعر**

واللہ ماطلعت شمس ولاغربت ؛ الا وانت فی قلبی ووسواسی ؛ ولاجلست الی قوم احدثهم ؛
الا وانت حدیثی بین جلاسی ؛ ولا ذکرتک محزونا ولا طربا ؛ الا وحبک مقرون بانفاسی ؛ ولا هممت
بشرب الماء من عطش ؛ الا رأیت خیالا من فی الکاشی ؛ فلو قدرت علی الاتیان زرتکم ؛ محبا علی
الوجہ او مشیا علی الراسی ؛ از سماع این متغیر شد وزمانے نشست وپشت بسنگے باز نہاد وجان بداد رحمۃ اللہ علیہ

فصل وگروہے از مشائخ این طایفہ شنیدن قصاید واشعار وخواندن قرآن بالحان چنانکہ حروف آن ازحد
بیرون برند کراہیت داشتہ اند ومریدانرا حذر فرمودہ اند وخود پرہیز کردہ اندران غلو نمودہ اند وایشان برچند گروہ اند
وہر گروہے را اندران علتے وبکراہت وگروہے انان آنان اند کہ اندر تحریم آن روایات یافتہ اند واندران
متابع سلف صالح شدہ وبدیشان تقلید کردہ چنانکہ زجر کردن پیغامبر صلی اللہ علیہ وسلم شیرین کنیزک حسان
بن ثابت را از غنا کردن ودرہ زدن عمر رض آن اصحابی را کہ غنا میکرد وانکار کردن علی کرم اللہ وجہہ بر معاویہ رض
بدانچہ کنیزکان مغنیہ داشت ومنع کردن وے مر حسن رضی اللہ عنه از نظارہ آن زن حبشیہ کہ غنا میکرد وگفتے کہ او قرین شیطان
است ومانند این ونیز گویند کہ دلیل بزرگترین ما بر کراہیت داشتن غنا اجماع امت است اندر زمانہ ما و
بیش از ما بر آنکہ این کراہیت است تا آنکہ گروہے حرام مطلق میگویند واندرین معنی از ابو الحارث بنانی روایت
کنند کہ من اندر سماع کردن بجد بودم شبے یکے بدر صومعہ من آمد وگفت جماعتے از طلاب درگاہ حقتعالی
مجتمع شدہ اند وبدیدار شیخ مشتاق اند اگر فضل کنند ورنجہ شود گفتا برو بیرون آمدم وبراثر وے میرفتم بسے
بر نیامد کہ بگروہے رسیدم کہ حلقہ زدہ بودند وپیرے اندر میان ایشان بود مرا اکرامے کردند فوق الغایة وآن پیر گفت
اگر فرمائی تا بیتے برخوانند من اجابت کردم دو کس بالحان خوش ابیات خواندن گرفتند ابیاتے کہ شاعران
اندر فراق گفتہ بودند وایشان جملہ بتواجد برخاستند وزعقہائے خوش میزدند واشارتہاے لطیف میکردند
ومن متعجب حال ایشان ماندہ بودم وخوشی وقت ایشان بود تا صبح نزدیک آمد آنگاہ آن پیر مرا گفت ایہا الشیخ
مرا نپرسی کہ تو کیستی واین گروہ کیانند گفتم حشمت تو مرا از سوال باز میدارد وے گفت او خود عزازیل بودہ است
الکنون ابلیس است واین جملہ فرزندان وے اند واندرین نشستن وغنا کردن مرا دو فایدہ باشد یکے آنکہ مصیبت فراق
خود دارم وایام دولت یاد کنم ودیگر آنکہ پارسا مردان را از راہ ببرم واندر غلط افگنم او گفت ارادت سماع از آنگاہ

اندر دل من نفی شد و من که علی بن عثمان جلابی ام رضی الله عنه از شیخ امام ابو العباس الاشقانی شنیدم که گفت روزی در مجمعی بودم گروهی سماع میکردند دیوان دیدم برهنه اندر میان ایشان پای بازی میکردند و اندر ایشان میدمیدند و ایشان بدان گرم میشدند و گروهی دیگر اندر از خوف و خطر مریدان که تا اندر بلا و بطالت نیفتند و بدیشان تقلید نکنند و از سر توبه بر سر معصیت نیایند و هوا اندر ایشان قوت نگیرد و عزیمت هوس صلاح ایشان را فسخ نکند که آن معرض بلا و مایهٔ فتنه است سماع نکردند و اندر میان ایشان ننشستند و از جنید رضی آید که مریدی را گفت اندر حال ابتدا توبهٔ او که اگر سلامت دین خواهی و رعایت توبه کنی اندر سماع که صوفیان کنند منکر شو و خود را از اهل آن مدان تا جوانی چون پیر شوی مر ما نرا بر خود بزه کار مکن و گروهی دیگر گفتند که اهل سماع بر دو گروه اند یکی آنانکه لاهی باشند و دیگر آنانکه الهی باشند لاهی در عین فتنه باشند و از آن نترسند الهی بمجاهدات و ریاضات و انقطاع دل از مخلوقات و اعراض بهر از مکنونات فتنه از خود دور کرده باشند و از آن ایمن شده چون ما نه ازین گروه باشیم و نه از آن گروه ترک آن ما را بهتر و مشغول شدن بچیزی که موافق وقت ما باشد اولیتر و گروهی دیگر گفتند چون عوام را اندر سماع فتنه است و از شنیدن ما اعتقاد مردمان مشوش میشود و از درجهٔ ما مردمان اندر آن محجوب میشوند و بما بزه کار میشوند پس عام را شفقت کنیم و مر خاص را نصیحت و بر رویت غیر دست از آن بداریم و این طریقی لبنده است و گروهی گفتند که پیغامبر گفت صلی الله علیه وسلم من حسن اسلام المرء ترکه ما لا یعنیه دست از چیزی بدارم که انسان گریز است از انچه بما لا یعنی مشغول شود و تضییع وقت باشد و وقت دوستان با دوستان عزیز ضایع نباید کرد و گروهی دیگر از خواص گفتند که سماع خبر است و لذت آن یافت مراد و این کار کودکان باشد که اندر عیان خبر را چه مقدار بود پس کار مشاهدت دارد این است احکام سماع که یاد کردیم بر وجه اختصار اکنون اندر وجد و وجود و تواجد ایشان بابی مرتب گردانم بتوفیق الله تعالی۔

باب فی الوجد والوجود والتواجد ومراتبه

بدانکه وجد و وجود مصدر اند یکی بمعنی اندوه و دیگر بمعنی یافتن و فاعل هر دو چون یکی باشد و جز بمصدر فرق نتوان کرد میان آن چنانکه گویند وَجَدَ یَجِدُ وُجُوْدًا و وِجْدَانًا چون بیافت و وَجَدَ یَجِدُ وَجْدًا چون اندوهگین شد و نیز وَجَدَ یَجِدُ جِدَةً چون توانگر شد و وَجَدَ یَجِدُ مَوْجِدَةً چون در خشم شد و فرق این جمله بمصادر بود نه با فعال و مراد این طایفه از وجد و وجود اثبات دو حال باشد که مر ایشانرا پدیدار آید اندر سماع که یکی مقرون اندوه باشد

و دیگر موصول یافت مراد و حقیقت اندوه فقد محبوب و منع مراد باشد و حقیقت یافت حصول مراد و فرق
میان حزن و وجد آن بود که حزن نام اندوهی بود که اندر نصیب خود باشد و وجد نام اندوهی باشد که
اندر نصیب غیر بود و بر وجه محبت و این تغیرات جمله صفت طالب است والحق لایتغیر و کیفیت وجد اندر تحت
عبارت نیاید از آنچه آن الم است اندر معاینه و الم را بقلم بیان نتوان کرد پس وجد سری باشد میان طالب
و مطلوب که بیان آن اندر کشف بکمیت بود و بکیفیت وجود نشان و اشارت درست نیاید از آنچه این
طربیست اندر مشاهده و طرب را بطلب اندر نتوان یافت پس وجود فضلی باشد از محبوب بمحب که اشارت
از حقیقت آن معزول بود و نزدیک من وجد اصابت المی باشد مر دل را یا از فرح و یا از ترح و یا از تعب و یا از
طرب و وجود از آلتی نمی بود از دل و مصادفت مراد آن باشد و صفت واجد اما حرکت بود اندر غلیان
شوق اندر حال حجاب و اما سکون اندر حال مشاهدت اندر حال کشف اما زفیر و اما نفیر و اما حنین
و اما انین و اما عیش و اما طیش اما کرب و اما طرب و مختلف اند مشایخ تا وجد تمامتر باشد یا وجود
گروهی گویند که وجود صفت مریدانست و وجد لغت عارفان و چون درجهٔ عارفان از مریدان بلندتر بود باید
که وصف این از آن بلندتر و کاملتر بود از آنچه هر چیزی که اندر تحت یافت اندر آمد آن مدرک شد و اندر وآن صفت
جنس است زیرا که ادراک حد اقتضا کند و خداوند تعالی بی حد است پس آنچه بنده یافت بجز شربی بنود و آنچه
نیافت طالب وی اندر آن منقطع شد و از طلب آن عاجز و اجد آن حقیقت حق باشد و گروهی گویند که وجد حرقت
مریدان باشد و وجود تحفهٔ محبان و درجهٔ محبان بلند از مریدان باید تا آرام با تحفه تمامتر باشد از حرقت
اندر طلب و این معنی کشف نگردد بجز اندر حکایتی و آن آنست که روزی شبلی اندر غلیان حال خود نزدیک
جنید رض آمد وی را یافت اندوهگین گفت ایها الشیخ چه بوده است جنید رض گفت من طلب وجد شبلی رح گفت لا بل
من وجد طلب آنگاه مشایخ اندرین سخن گفته اند از آنچه یکی نشان از وجد داد و این دیگر اشارت بوجود کرد
و نزدیک من معتبر قول جنید است از آنچه چون بنده بشناخت که معبود او از جنس اینست اندوه وی دراز گردد و اندرین
معنی سخن رفته است اندرین کتاب و متفق اند مشایخ ره که سلطان علم قوی تر باشد از سلطان وجد از آنچه
چون قوت مر سلطان وجد را باشد واجد بر محل خطر بود و چون قوت مر سلطان علم را باشد عالم در محل امن
و مراد ازین جمله آنست که اندر همه احوال باید تا طالب متابع علم و شرع باشد که چون بوجد مغلوب شود
خطاب از وی برخیزد و چون خطاب برخاست ثواب و عقاب برخیزد و چون ثواب و عقاب برخاست کرامت

واما ثبت برخبر و پس آنگاه حکم وے حکم مجانین بود نه از آن اولیا و مقربان و چون سلطان علم غالب باشد بر سلطان حال بنده اندر کنف اوامر و نواہی بود و اندر سراپردۂ عزت مذکور و ہمیشہ مشکور و باز چون سلطان حال غالب بود بر سلطان علم بنده از حدود خارج بود و از خطاب محروم ماند محل نقص خود اما معذور و اما مغرور و بعین این معنی قول جنید است کہ گفت از انچہ راه دوست یا بعلم یا بروش یا بروشے کہ بے علم بود اگرچه نیکو بود جہل و نقص باشد و علم اگرچہ بے روش باشد عز و شرف بود و ازاں بود کہ بویزید گفت رح کفر اہل الہمۃ اشرف من اسلام اہل المنیۃ بر اہل ہمت کفر و کفران صورت نگیرد اما اگر تقدیر کنند اہل ہمت با کفر کاملتر باشد از اہل منیت با ایمان و جنید رح شبلی را گفتے الشبلی سکران ولو افاق من سکرہ لجاد منہ ال ماینتفع بہ و اندر حکایات مشہور است کہ جنید و محمد بن مسروق و ابو العباس بن عطا مجتمع بودند قوال بیتے میخواند ایشاں تواجد میکردند وے یعنی جنید ساکن ببود گفتند ایہا الشیخ ترا ازیں سماع ہیچ نصیب نمی باشد وے برخواند قول خدا تعالیٰ تَحْسَبُهَا جَامِدَةً وَّهِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحَابِ واما تواجد تکلف بود اندر اتیان وجد و ایں عرضہ کردن انعام و شواہد حق باشد بر دل و اندیشۂ ایصال و تمنی ورزش مرداں و گروہے اندراں ترسم ماند کہ تقلید کردہ اند بحرکات ظاہر و ترتیب رقص و تزئین اشارات ایشاں و ایں حرام محض باشد و گروہے محقق اند کہ مراد ایشاں اندراں طلب احوال و درجہ ایشانست نہ حرکات و رسوم و پیغامبر صلعم گفت من تشبہ بقوم فہو منہم و نیز گفت اذا قرأتم القرآن فابکوا وان لم تبکوا فتباکوا و ایں خبر ناطق است مر اباحت تواجد را و ازاں بود کہ آں پیر گفت ہزار فرسنگ بدروغ بروم تا یک قدم ازاں صادق آید و سخن اندریں باب بیش ازانست اما من بریں اختصار کردم واللہ اعلم بالصواب۔

باب فی الرقص وما یتعلق بہا

بدانکہ اندر شریعت و طریقت مر رقص را ہیچ اصل نیست از انچہ آں لہو بود و باتفاق ہمہ عقلا چوں بجد باشد و لغوے چوں ہزل بود و ہیچ کس از مشائخ آنرا نستودہ اند و اندراں غلو نکردہ اند و ہر اثرے کہ اہل حشو اندراں بیارند آں ہمہ باطل بود و چوں حرکات وجدی و معاملات اہل تواجد بداں مانند بودہ است گروہے از اہل ہزل بداں تقلید کردہ اند و اندراں غالے شدہ و ازاں مذہبی ساختہ اند و من دیدم از عوام گروہے کہ می پنداشتہ اند کہ مذہب تصوف بجز ایں نیست آں بر دست گرفتند و گروہے اصل آنرا منکر شدہ اند و در جملہ پائے بازی بشرعا و عقلا زشت

باشد از جملهٔ مردمان و محال باشد که افضل مردمان آن کنند اما چون خفتی مر دل را پدیدار آمد و خفقانی بر سر
سلطان شد و وقت قوت گرفت حال اضطراب خود پدید آورد و ترتیب رسوم برخواست و آن اضطراب که
پدیدار آید نه رقص باشد نه پای بازی بود و نه طبع پروردن که آن جان گداختن بود و سخت دور افتد آنکس
از طریق صواب که آنرا رقص خواند و این حالیست که بنطق این را بر کس بیان نتوان کردن من لم یذق
لا یدری النظر فی الاحداث و اندر جملهٔ نظاره کردن اندر احداث و صحبت با ایشان محظور است و مجوز
این کافر باشد و هر اثر که اندرین آرند بطالت و جهالت بود و من دیدم از جهال گروهی بتهمت آن با اهل
این طریقت منکر شدند و بدیدم که ازین مذهبی ساخته اند و مشایخ رحمهم الله جمله مر این را آفت دانسته اند و این اثر
از حلولیان مانده است لعنهم الله اندر میان اولیای خدای تعالی و متصوفه والله اعلم۔

باب فی الخرق

بدانکه خرقه کردن جامه اندر میان این طایفه معتاد است و اندر مجمعهای بزرگ که مشایخ بزرگ حاضر
بوده اند این گروه اند و من از علما گروهی دیدم که بدان منکر بودند و گفتند که روا نباشد جامهٔ درست را
پاره کردن و این فساد بود و این محال باشد که فسادی که مراد از آن صلاح بود صلاح باشد و همه کسان
جامهٔ درست را ببرند و پاره کنند و باز بدوزند چنانکه آستین و تنه و تیریز و جیب از یکدیگر جدا کنند و باز
بصلاح آرند هیچ فرق نباشد میان آنکه جامه را بصد پاره کنند و برهم دوزند و میان کسی که به پنج پاره
کند و برهم دوزد با آنکه اندر هر پاره که کنند برهم بدوزند از این راحت دل مومنی است و قضای
حاجتی از آن وی که بر مرقعه دوزد و هر چند که جامه خرقه کردن را اندر طریقت اصلی نیست و البته اندر سماع
آنرا اندر حالهٔ صحت نشاید کرد که آن جز اسراف نباشد و اما اگر مستمع را غلبه پدیدار آید چنانکه خطاب
از وی برخیزد و بیخبر گردد معذور باشد و چون یکی را چنان افتد اگر جماعتی بر موافقت وی خرقه کنند
روا باشد و جملهٔ خرق اهل این طریق بر سه گونه باشد یکی آنکه درویش خود خرقه کند و آن اندر حال سماع بود
بحکم غلبه و دویم آنکه جماعت و اصحاب بحکم پیری و مقتدائی جامهٔ وی را خرقه کنند یکی اندر حال استغفار
از جرمی و دیگر اندر حال سکر اندر وجدی و مشکلترین این جمله خرقهٔ سماعی باشد و آن هر دو گونه باشد یکی مجروح
و دیگر درست و جامهٔ مجروح را شرط دو چیز باشد یا بدوزند و بدو باز دهند این جماعت و یا بدرویشی دیگر

ایثار کنند و یا مر تبرک را پاره پاره کنند و قسمت کنند اما چون درست باشد بنگریم تا مراد آن درویش مستمع که آن جامه بیفگند چه بود اگر مراد قوال بوده وی را باشد و اگر مراد جماعت بود ایشان را و اگر بی مراد افتاد بحکم پیر باشند تا چه فرمان دهد که بجماعت باید داد تا خرقه کنند و یا بیکے از ایشان ارزانی باید داشت و یا بقوال باید داد پس اگر قوال را باشد مراد درویش بموافقت اصحاب شرط نبود از انچه آن جامه نه باهل بیشود و آن درویش نا باختیارے داده باشد یا باضطرارے و دیگراں را اندراں ہیچ موافقتے نیست پس اگر مراد جماعت خرقه جدا شده است یا مراد ایشان موافقت شرط باشد و چون در جامه افگندن موافقت کردند پیر را نشاید که بقوال دهد جامهٔ درویشاں اما روا بود که محبتے از ان ایشاں چیزے فداے آن کند و جامها با درویشاں باز دهد و یا همه خرقه کنند و قسمت کنند و اگر جامه اندر حال مغلوبے افتاده است مشایخ رحمهم الله اندریں مختلف اند و بیشترے گویند که قوال را باشد بر موافقت خبر پیغامبر صلعم گفت من قتل قتیلا فله سلبه جامهٔ مقتول قاتل را بود و اگر بقوال ندهند از شرط طریقت بیروں آیند و گروهے گویند و اختیار من آنست که چنانکه آنجا بمذهب بعضے از فقها جز باذن امام جامهٔ مقتول قاتل را ندهند اینجا نیز جز بفرمان پیر ایں جامه بقوال ندهند اما اگر خواهد که پیر ندهد کس را بدهد حرج نباشد والله اعلم بالصواب۔

باب فی آداب السماع

بدانکه شرط آداب سماع آن باشد که تا نباید نکنی و مر آنرا عادت نسازی و دیر دیر بکنی تا تعظیم آن از دل نشود و باید که تا چون سماع کنی پیری آنجا حاضر بود و جای سماع از عوام خالی باشد و قوال بحرمت باشد و دل از اشغال خالی و طبع از لهو نفور و تکلف از میان برداشته و تا قوت سماع پیدا نیاید شرط نباشد که اندراں مبالغه کنی و چون قوت گرفت شرط نباشد که از خود دفع کنی و مر قوت را متابع باشی بدانچه اقتضا کند اگر بجنباند بجنبی و اگر ساکن دارد ساکن باشی و فرق توانی کرد میان قوت طبع و حرقت وجد باید که مستمع را چنداں زیرکی دیدار باشد که وارد حق را قبول تواند کرد و داد آن بتواند داد و چون سلطان آن بر دل پیدا آید بتکلف آن از خود دفع نکند و چون قوت آن گسسته شود بتکلف جذب نکند و باید که اندر حال حرکت از کس مساعدت چشم ندارد و چون کسے مساعدت کند منع نکند و مراد او را بداں نیت و نسنجد که اندراں پراگندگی و بے برکتی بسیار باشد آن آزماینده را و اندر سماع کس دخل نکند و قت او بشولیده نشود و اندر

روزگار او تصرف نکند و باید که اگر قوال خوش خواند وی را نگوید که خوش میخوانی و اگر ناخوش خواند بد نگوید و یا شعر ناموزون گوید که طبع را پراگنده کند نگوید که بهتر خوان و بدل وبا وی خصومت نکند و وی را اندر میانه نه بیند حواله بحق کند و وی راست شنود و اگر گروهی را سماع گرفته باشد وی را از ان نصیب نبوده باشد شرط نیست که بصحو خود اندر سکر ایشان نگرد باید که بوقت خود آرمیده باشد و وی را از ان نصیب بود تا و مر سلطان وقت را تمکین کند تا برکات او بدو رسد و من که علی بن عثمان الجلابی ام رضی الله عنه آن دوست تر دارم که مبتدیان را بسماعها نگذارند تا طبع ایشان بشولیده نشود که اندر ان خطرهای عظیم است و آفت بزرگ از ان سبب که زنان از بامی و یا از جایی بدرویشان ناظر باشند اندر حال سماع ایشان و ازین معنی مر مستمع را حجابهای صعب افتد و باید که از احداث نیز اندر میان ایشان ننشانند و نباشد از بعد آنکه جهال متصوفه این جمله را مذهب ساخته اند و صدق از میان برانداخته و من استغفار میکنم از انچه رفته است با من از اجناس این آفت و استعانت میخواهم از خداوند تعالی تا ظاهر و باطن مرا از آفات نگاه دارد و وصیت میکنم مر خوانندگان این کتاب را برعایت حقوق بحکم این کتاب و بالله التوفیق ؎

وَالحمدُ لِلّٰهِ رَبِّ العٰلمین وَالصّلوٰةُ وَالسّلامُ علیٰ رسولهٖ محمّدٍ وّآلهٖ وَاصحابهٖ اجمعین وسلّم تسلیماً کثیراً کثیراً ؎

تمّت

شمّه از کوائف علی بن عثمان الهجویری المعروف به داتا گنج بخش صاحب لاهوری مصنف کتاب هذا

(از افقر العباد حبیب الله منشی فاضل و اردو لاهور کشمیری ناظم)

مورخین از بیان تاریخ پیدایش آنجناب سکوت ورزیده اند اما می آگاهانند که مولد آنذات ستوده صفات در شهر غزنی محله هجویر است و والده ماجده شان درین محله میماند و پدر بزرگوار بمحله جلاب. بهمین سبب خود را جلابی و هجویری مینویسند. کسانیکه جلالی نوشته اند دراصل تحقیق غلطی کرده و در متن این نسخه نیز تصحیح این غلطی شده امید که اهل علم اصلاح خواهند نمود و السلام علیه)
پیر طریقت آنجناب حضرت خواجه ابو الفضل محمد بن الحسن الختلی رح بوده اند و استاد حضرت شیخ ابو القاسم گرگانی قشیری ۔ اول سیاحت خراسان ۔ ماوراء النهر ۔ مرو ۔ آذربائجان وغیره مقامات کرده بعد از ان حسب فرمان مرشد خود عازم هندوستان شدند ۔ سفر دراز ان زمان خیلی دشوار بود امّا فرمان پیر طریقت را بجان قبول کردند متعلق تشریف آوری آنجناب دو روایت مشهور اند یکی آنکه همراه سپاه سلطان مسعود بن محمود سلطان غزنوی آمدند و دیگر اینکه قافله بزرگی منتقل بود که بهندوستان آمدند یعنی حضرت علی بن عثمان هجویری ۔ شیخ احمد حمادی سرخسی ۔ شیخ ابو سعید هجویری رح و همین بزرگ است که کتاب کشف المحجوب بجواب ایشان نوشته شد ۔ در سنه ۴۳۱ھ (که آخر عهد حکومت سلطان مسعود بملک پنجاب بود) لاهور ورود فرمودند وقتیکه قریب شهر آمدند جنازه دیدند که بقبرستانش میبرند ۔ بدریافت معلوم شد که پیر و برادر طریقت حضرت خواجه شاه حسین زنجانی رح را اجل

بتیک گفته اند که قبل ازین اوستاذ حضرت ابوالحسن ختلی رح در لاہور برائے تبلیغ و خدمت دین مامور فرموده بودند ہمانا ہمراه رفته نماز جنازه ادا کرده
بعد ازاں در لاہور قیام ورزیده تبلیغ اسلام باسلوب صوفیه کرام شروع کردند ظاہر است که طریق تبلیغ صوفیه خاص ہست و برائے تالیف قلوب
اثرے دارد مخصوص مردم اطراف ملک نزدیک و دور برائے زیارت می آمدند و از فیض شان مستفیض میشدند اول کسیکه از ہنود بفیض حضرت از دولت اسلام
مشرف شد شخصے بود رائے راجو نام نائب حاکم پنجاب که بعدش بشیخ الہند مے نامیدند علی ہذا سی و چہار سال باران فیوضات آنجناب بر زمین دیار لاہور
مسلسل بارید و سیراب سرسبز گردانید ہزارہا گمگشتگان تیه ضلالت بمشعل اسلام راه ہدایت یافتند و ملک ز تجلی اسلام منور گشت۔

نکته عبرت مخالفین اسلام میگویند که اسلام بزور شمشیر شیوع یافته محض غلط و فتر است۔ بانی اسلام علیه الصلوة والسلام از ستم کشتی اہل مکه
بمدینه ہجرت فرمودند و یاران مخلصانش بعض از مکه بحبشه۔ اگر ایشاں بشمشیر کار فرمودندے ملک و املاک برائے مخالفین گذاشته ہجرت نه کردندے۔ خاندان ہلاکو
که بغداد را ویرانه ساخته بود که او را شمشیر جواب میداد آخر ہمگی عرب و عجم حلقه بگوش معتقدان اسلام گشتند۔ این درویش مسافر علی ہجویری کدام
شمشیر بگردن رائے راجو نهاد که بدولت اسلام مشرف شد؟ ہمیں اسلوب تالیف قلوب اخلاق محمدیه علیه افضل الصلوات والتحیه۔ نه چون دیگران که مردم
حریص بطمع حطام دنیوی بدام مذہب آرند و برائے عیاشان پریوش مه جبین کنیزان ابسیر باغ و بستان و بازار آزاد میگذارند تا بناز و عشوه خود
ایشان را بفریبند و دولت ایمان ایشان را بنگاہے ببرند۔ خدا محفوظ دارد و اسلامیان را از چنین آفتہا ـــــ آمین۔

آخر وقت آمد پیمانه عمر لبریز شد در سنه ۴۶۵ھ جان بجان آفرین سپردند کل من علیها فان۔ از برکات آنجناب علاوه فیوضات و مقامات تصانیف یادگار
مثلا دیوان۔ منہاج الدین۔ البیان لاہل العیان۔ اسرار الخرق والمؤنات۔ کشف الاسرار۔ الرعایت بحقوق الله۔ کشف المحجوب۔ مزار مبارک حضرت
مرجع خلائق است۔ اول کسیکه از سلاطین اسلام بزیارت تربت پاک او سعادتمند شد سلطان مسعود بود پسر سلطان محمود غزنوی۔ زاں بعد سلطان ابراہیم
در سنه ۵۷۲ھ وارد ہند شد از زیارت مزارش مشرف شد و مقبره اش تعمیر نمود۔ اول کسیکه از اکابر صوفیه بزیارت خانقاه ایشان رسیده چله اعتکاف
نشست سید الموحدین حضرت خواجه معین الدین حسن سنجری اجمیری بود که در سنه ۵۸۰ھ آمدند و بعد حصول مرام وقت رخصت این شعر فرمودند که یادگار شان است

گنج بخش فیض عالم مظہر نور خدا ٭ ناقصاں را پیر کامل کاملاں را رہنما ٭

زاں بعد سلطان الزاہدین حضرت بابا فرید شکر گنج رح بدرگاه شان در سنه [illegible]ھ حاضر شده برکات
و فیوضات حاصل نمودند۔ رحمة الله و برکاته علیهم اجمعین۔ اللهم ارحمنا بحرمة سید المرسلین و آله الطاہرین و اصحابه و اولیائه اجمعین

شجره طریقت داتا صاحب

شجره نسب داتا صاحب رح

دیوان غنی فارسی

ضروری اطلاع

ناظرین با تمکین و تاجران با وقار کی خدمت میں

التماس ہے کہ یہ کتبخانہ قریباً عرصہ سے جاری ہے جس میں ہر

ایک قسم کی کتاب یعنی قرآن مجید حمائلیں مطبوعہ مصر استنبول

بمبئی دہلی کانپور لکھنؤ وغیرہ اور ہر ایک علم و فن کی کتابیں تفسیر حدیث

فقہ اصول طب نحو منطق نجوم جفر رمل وغیرہ عربی فارسی اردو گورمکھی چھاپہ

پتھر و ٹائپ کتب درسی کتب قانونی کتب سررشتہ تعلیم کتب انجمن

حمایت الاسلام سلسلہ کتب مولوی رحیم بخش و سلسلہ قادری وغیرہ وغیرہ

کا کافی ذخیرہ موجود ہے ایک دفعہ آزمائش شرط ہے

مفصل رعایتی فہرست درخواست کرنے پر

مفت بھیجی جاتی

ہے

دیوان ... فارسی

دیوان ناز فارسی